

A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

XI

A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM
ÉVKÖNYVE

JAHRBUCH
DES JÓSA ANDRÁS MUSEUMS
VON NYÍREGYHÁZA

**A NYÍREGYHÁZI
JÓSA ANDRÁS MÚZEUM
ÉVKÖNYVE**

XI

1968

1868—1968

BUDAPEST 1969

Szerkesztő:
CSALLÁNY DEZSŐ
megyei múzeumi igazgató

JÓSA ANDRÁS MÚZEUM
NYÍREGYHÁZA
KÖNYVTÁRA

© A nyíregyházi Jósa András Múzeum igazgatója

A Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács V.B. támogatásával
kiadja a nyíregyházi Jósa András Múzeum

70/1205. Franklin Nyomda Budapest. Felelős vezető: Vértés Ferenc igazgató

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Csallány Dezső</i>	A száz év méltatása	7
	Die Würdigung der 100 Jahre	12
<i>Patay Pál</i>	A fényeslitkei rézkori temető	15
	Das Kupferzeitliche Gräberfeld von Fényeslitke	58
<i>Kroeger-Michel E.</i>	Az ajaki későbronzkori raktárlelet	63
	Der Nackenscheibenaxt-Depotfund von Ajak	63
<i>Párducz Mihály</i>	Szkítakori sír Tarpán	81
	Ein Grab aus der Skythen-Zeit in Tarpa	88
<i>Csallány Dezső</i>	A nagyszentmiklósi rovásfeliratok és a battonyai Árpád-kori rovásírásos gyűrű kapcsolatai	89
	Zusammenhänge der Runeninschriften von Nagy- szentmiklós und der Arpadenzeitlichen Runen- schrift des Battonyaer Ringes	95
<i>Magyar Kálmán</i>	A nagykállói vár XV. századi pecsételt kerámiája Die aus dem XV. Jahrhundert stammende Stempel- keramik der Burg von Nagykálló	97 115
<i>N. Dikán Nóra</i>	Dokumentumok a Tanácsköztársaság Szabolcs me- gyei történetéből	119
	Dokumente aus der Geschichte der Räterepublik im Komitat Szabolcs	152
<i>Gunda Béla</i>	Néprajz és népművelés	153
	Volkskunde und Volksbildung	159
<i>Csiszár Árpád</i>	Szemmelverés és igézés	161
	Böser Blick und der Bezauberung	180
<i>Sz. Muraközi Ágota</i>	A magyar parasztfestők és a népművészet viszo- nya	181
	Die Beziehungen zwischen den Bauernmalern und der Volkskunst	198
<i>Erdész Sándor</i>	Nyíregyháza népi építkezése	201
	Die Volksbaukunst in Nyíregyháza	217
<i>Banner János</i>	Emlékezés Létay Balázusra	219
	Dem Andenken Balázs Létays	224

<i>Molnár Mátyás</i>	Adalékok Tompa Mihály Szabolcs-Szatmár megyei kapcsolataihoz	227
	Hinweisen zu den Beziehungen des ungarischen Dichters Mihály Tompa zu den Komitaten Szabolcs und Szatmár	261
<i>Benedek P. – Dévai Gy. – Dévai I.</i>	Adatok a Nyírség és a Szatmár-Beregi Síkság szita- kötő- (Odonata-) faunájához	263
	Angaben zur Fauna der Libelle (Odonata) aus den Landschaften Nyírség und Szatmár-Bereger Ebene	271
<i>Fintha István</i>	A Szamos hazai szakaszát kísérő meredek partfalak madarai	273
	Die Vögel der steilen Uferwände der Szamos in Ungarn	279
<i>Csallány Dezső</i>	A magyar és az avar rovásírás	281
	Die ungarische und awarische Kerbschrift	305
	Bibliográfia (I. 1958 – X. 1967)	309

A SZÁZ ÉV MÉLTATÁSA*

1868 – 1968

Nem könnyű több generáció múzeumi gyűjtőmunkáját, kiemelkedő eredményeit, múzeumunk küzdelmes éveit röviden vázolni. Ma már csak a száraz statisztikai adatokból, írásos jelentésekből, ismeretterjesztő közleményekből rekonstruálhatjuk nagynevű elődeink építő munkáját.

A nyíregyházi Jósa András Múzeum: a Szabolcs megyei Régészeti Társulattól sarjadt ki, Nagykállóban, a megye régi székhelyén, 1868. december 1-én.

A geszterédi ásatások eredményeképpen, a Régészeti Társulat megalapításának gondolata Jósa András főorvos agyából pattant ki, de *báró Vécsey József* akkori főispán tekintélye, hathatós támogatása kellett ahhoz, hogy a gondolat meg is valósulhasson. A minden szépért, jóért lelkesülő Vécsey: világotjárt, művelt férfi, tengerésztiszt, Miksa mexikói császár hadsegéde volt. Mint megyebeli ember, általános tiszteletnek és megbecsülésnek örvendett az ellenzéki Szabolcs megyeiek előtt. Ő lett a Régészeti Társulat elnöke. Több régészeti levele jelent meg az *Archaeológiai Értesítőben*, amely folyóirat szintén ez évben 100 esztendőssé.

Jósa Andrást a feltalálót, a kiváló orvost, a régészt, a múzeumalapítót, az ezermestert, nem lehet pár szóval jellemezni.

Krúdy Gyula mint földi és kortárs, költői túlzással és színezéssel így ír Jósáról a Ferenc József-rend lovagjáról, amely kitüntetést a kolera sikeres megfékezéséért kapta: „Hőbortos és európai tudós, a nyírségi honfoglalók sírásója; a kiskirályokból való figura; röpke gavallér; legjobb orvos fél Magyarországon, kinek csodatetteit bizván zenghetné a lant; félig csodatevő fantom, félig elkésett lovag a régi duhaj Magyarországból; zsebkéssel operáló doktor; tudós orvos, ki lobogó hajjal futott kétkerekű kocsiján; rugalmas, ellentálló mint az agár és változatlanul egyforma, mint a nyírségi homok; bölcs és bolond volt, szent és hiszékeny magyar ember volt. Jósa András bátyámnál kedvesebb, eredetibb, értékesebb regényalak kevés járt még magyar talajon. Regényt kell írni róla, talán meg is írom majd egyszer...” De nem írta meg!

Jósa András fél évszázadon át vezette, fejlesztette múzeumi gyűjteményét, egészen haláláig, 1918. szeptember 6-ig. Nyíregyházán halt meg 84 éves korában, 50 évvel ezelőtt. Mintegy 340 régészeti, múzeumi vonatkozású dolgozata jelent meg, ebből 32 országos kiadványokban. Irodalmi munkásságát 1958-ban állítottam össze. 70 hírlapi cikkét eddig 2 kötetben adtam ki. „Bronzkori halmazleletekkel” foglalkozó posztumusz munkája a múzeumunk Évkönyvében jelent meg.

Az 1868-ban megindult régészeti gyűjtőmunka nagy lelkesedést váltott ki a társulat tagjainál. 1869. év végén már 158 tárgya és 216 érméje, 1871-ben

* A centenáriumi ünnepségen 1968. október 1-én olvastam fel Nyíregyházán.

pedig 238 tárgya és 1162 érméje volt a társulati gyűjteménynek, amelyet a vármegyeháza főispáni lakosztályában 2 vitrinben helyeztek el.

A régiségek nagyobb része Jósa szerzeménye volt. Miként első paciense egy szál kolbásszal fizetett, úgy gyakorivá vált a régiségekkel való honorálás is.

Mikor Vécsey 1872-ben a főispánságról lemondott és a Régészeti Társulat elnökségétől is megvált, Jósa András főorvos vette át az elnökséget.

A nagykallói régészeti gyűjtemény 1875-ben a gráci régészeti kiállításon, 1876-ban a budapesti Nemzetközi Régészeti Kongresszus kiállításán, 1878-ban pedig a nagyváradai kiállításon szerepelt. Az 1876 – 1889-ig terjedő időben a gyűjteményt a Magyar Nemzeti Múzeumnál visszatartották, számos visszakérő levél ellenére. Közben a gyűjtőkedv lelohadt, amint mondták, hogy „Jósa maga volt az egylet.” Mikor már Jósa perrel fenyegetőzött, került csak vissza a régészeti gyűjtemény Nagykállóba, korábbi helyére a megyeházára, majd letétként a reáliskolába.

Jósát 1883-ban vármegyei főorvosnak választották meg, és így Nyíregyházára az új székhelyre költözött. 1891-ben kezdték az új megyeháza építését. Jósa 1892-ben felajánlotta Szabolcs vármegye Múzeuma számára a korábbi gyűjteményt, magángyűjteményét és az újabb gyűjtések anyagát. Az alispán elfogadta ugyan a felajánlást, de hozzáfűzte, hogy „nálunk az efféle sportok iránt nem sok érzék mutatkozik.”

1895-ben a múzeumi tárgyak száma eléri az 1598 darabot. Az Egészségügyi Osztály mellett a múzeum egy termet és egy helyiséget kapott. A rendező munka évekig tart. 1899. májusában nyílik meg a múzeum a közönség előtt. Katalógus is készült: „Szabolcs vármegyei Múzeum ős- és középkori tárgyaitak ismertetése” címen.

1898-tól a Főfelügyelőség útján 1800 korona államsegélyt kap a múzeum ásatási célokra, de a vármegye sem pénzzel, sem munkacróvel nem támogatja. Szabolcs vármegyei főorvosa, aki a múzeumigazgatói tisztet viseli, csak mellékesen foglalkozhat a múzeum ügyeivel.

A múzeum állandó jellegű elhelyezése lehetővé tette a gyűjtőmunkát. Az 1900. évben Dr. Kiss Jenő volt járási orvos 1536 darabból álló nagybecsű gyűjteményével, a múzeum numizmatikai tárának alapját vetette meg. Mikor Jósa András 1906-ban mint megyei főorvos nyugdíjba ment, minden idejét a múzeum fejlesztésének szentelte. A múzeum különösen gazdag volt bronzkori raktárleletekben és honfoglaláskori régiségekben. Jósa mindvégig folytatott régészeti ásatásokat.

Jósa, 1912-ben maga mellé vette munkatársnak Kiss Lajos múzeumi segédőrt Hódmezővásárhelyről, aki ettől kezdve a néprajzi gyűjteménynek veti meg az alapját.

A gyűjtemény törzsanyaga 1915. év végén [mintegy 7 000 tárgyból állott.

A múzeum a világháború kitörése óta zárva volt. Kiss Lajos is hosszú időre bevonult katonának. Az elhagyott gyűjteményeket ellepi a por és a pókháló. Jósa András magas kora, gyenge látóképessége, elerőtlenedése miatt szobáját csak ritkán hagyhatta el. De lázas állapotában is a Gáva-katóhalmi hunkori halom feltárása foglalkoztatja.

A British Museum nagy összegeket kínált Jósának gyűjteményéért, amelyet teljesen Szabolcs vármegyének engedett át és Szabolcs Vármegyei Múzeum névre keresztelt. Múzeumának nemcsak összegyűjtője, hanem tudo-

mányos feldolgozója, tárgyainak táblákra fűzője, másolója, rajzolója, fényképésze, mutogatója, megőrzője, még portörülgetője is volt.

Munkatársa, Kiss Lajos azt mondta róla: „Türelemmel, kéréssel, gúnynyal dolgozott, amíg megalkotta a múzeumot. Élt, halt érte. Büszke volt arra, hogy itt van az országban a legtöbb honfoglaláskori lelet. A meg nem értékek nem kedvetlenítették el, mondván, nem a mának dolgozunk, majd jön idő, amikor megértik.”

Dohnál József főorvos, veje, szépen jellemzi Jósa egyéniségét: „Teli szeretettel az emberiség iránt, hazája haladásáért rajongó és sorsát féltő hazafi, soha nem fáradó munkás, istenadta orvos, messzi előre néző úttörője a közegészségügyi fejlődésnek és a kultúrának. A kicsinyességeket megvetette. A formákat, külsőségeket kevésre becsülte. A valódi értéket, az egyszerűséget sokra. Jobbra-balra nem nézett, őszinte volt, gorombaság nélkül. Túlzásig szerény és önzetlen. Dolgozni és nem várni jutalmat. Egyszerű és mégis egyszerű ember volt, hiúságot megvető, nem pózoló, de derűs életbölcös, aki maga vitte kutyaborból készült piaci szatyrában a vásárolt holmit és a régiségeket.”

*

Halála után *Dr. Dohnál József* megyei főorvos vette át továbbra a múzeum igazgatását, ennek érdekeit és fejlődését szem előtt tartva.

*

Az ő elhunytja után 1925-ben *Kiss Lajos* lett a múzeum igazgatója. Évről-évre részletesen beszámol a megye „Alispáni jelentéseiben” régészeti ásatásairól, az adományokról, a néprajzi gyűjtésekről, valamint közleményeiről.

Az 1928. év nagy jelentőségű a múzeum történetében, mert a megye székházának bővítésekor: a múzeum külön épületrészt kapott, amely 1 teremből és 6 szobából állott. Beköltözés után, májusban már meg is nyitották a csoportos látogatók és a szakemberek számára. Mondanom sem kell, hogy a múzeum már megszületése pillanatában szűknek bizonyult. 1931-ben, szekrények hiányában az ásatási anyag nagy részét elzárva tartják. 1934-ben a kiállítási teremben Jósa András mellszobrát is elhelyezik. Kiss Lajos igazgatót a megyei könyvtár kezelésével szintén megbízták.

Jósa halála után eltelt 30 esztendő gazdag a gyűjtőmunkában. Honfoglaláskori sírleteink sorában, országos vonatkozásban is, legkiemelkedőbb jelentőségű a geszterédi fejedelmi sírlelet, hazánk egyetlen aranyszabljájával. Az ófehértói bronzkori arany kincslelet ugyancsak nagyértékű.

Kiss Lajos irodalmi munkássága mintegy 9 könyvből és 212 néprajzi, régészeti dolgozatról, újságcikkből és jelentésből áll. A dolgozatok zöme nyíregyházi működése idejére esik. Kitűnő két könyve: „A szegény ember élete” és „A szegény asszony élete”, országosan nagy hatást váltott ki. Mint Kossuth-díjas néprajztudós, a történettudományok doktora fokozatot érte el. 1948-ban Budapestre költözött, 1949-ben ment nyugdíjba. 1965-ben halt meg 94 éves korában. Pontosan annyi ideig élt, mint Jósa András.

Múzeumi működését, szerény egyéniségét, kiváló tudományos munkásságát, nem én vagyok hivatva méltatni. Ma még két előadás emlékezik meg nagynevű elődömről; nyíregyházi múzeumi működéséről pedig Dr. Nyárády Mihály tollából várható szép tanulmány.

A múzeum 1944. évi válságos helyzetéről, háborús viszontagságáról nem kívánok megemlékezni. A felszabadító harcok során az épületet bombatalálat

érte, a tető leégett, a múzeumot bezárták. 1948-ban a kiállítási helyiségek még mindig romosak voltak.

Kiss Lajos múzeumigazgató helyettesítésével a főispán *Ósz Dénes* festőművészt, *Mikita Ilona* tanárt, a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelő-sége pedig *Márkus Mihályt* az Országos Néprajzi Múzeum munkatársát bízta meg. Rövid ideig működtek. 1949 februárjában *Dr. Nyárády Mihályt* bízta meg a múzeum anyagának megóvásával, rendezésével és kiállításra való elő-készítésével.

*

Az 1951. évi államosítás után, *Dr. Nyárády Mihály* kapott megbízást az intézmény ügyvezetésére, vezetésére nézve. A kapott feladatot: a romos múzeum életrehozását, az állandó régészeti és néprajzi kiállítás elindítását 1951-ben sikerrel oldotta meg.

A múzeum tárgyi állománya 1953. év végén 20 915 db volt.

*

1954. augusztus 1-vel *Dr. Csallány Dezső* régészt nevezték ki a nyíregyházi Jósza András Múzeum igazgatójának.

Az állandó néprajzi kiállítás lebontásával, gyorsabb ütemű időszaki és vándorkiállításokat rendeztek. A régészeti kerámiát és a fémanyagot 1955-ben restauráltatták illetőleg konzerváltatták. Elkezdődött a gyűjtemények szakok szerint való elkülönítése, a leltári nyomtatványok beszerzése, a szakleltározás, az állomány és raktárrendezés. A távol levő múzeumi tárgyaink hazahozatala. Kiállítási vitrinek, raktári állványok, irodafelszerelés, ásatási felszerelés beszerzése, restaurátori műhely felállítása. Szaporodott a személyzeti állomány.

1955-ben elkezdődött 87 évi hátralék szakleltározása, az 1868. óta össze-gyűlt teljes múzeumi gyűjteményállomány feldolgozása és kartonozása. A munkálatok befejeződtek, az állomány revíziója is megtörtént.

A NYÍREGYHÁZI JÓSA ANDRÁS MÚZEUM TÁRGYI ÁLLOMÁNYA

Tudományszak	1967. év végén	1968
Természettudomány	620	621
Régészet	96 524	101 032
Numizmatika	30 019	30 036
Néprajz	7 022	7 606
Iparművészet	530	648
Képzőművészet	450	476
Helytörténet	910	916
Összesen	136 075	141 255 db
becsült		4 400 db

Tizenöt év alatt a múzeumi állomány hétszeresére nőtt. A múzeumi tárgyi gyűjteményanyagokat kiegészítik:

	1967	1968
A történeti dokumentációs gyűjtemény	1271	2057
A fotógyűjtemény	8697	9565
A szakkönyvtár	9603	10 299

leltározott darabbal és kötettel.

A Múzeum 1959-ben kiállítási épülettel bővült, de a két épület férőhelye együttesen sem éri el a 6500 légmétert. Múzeumunk helyszükséglete az országos norma szerint 42 000 légméter.

Az állandó régészeti, néprajzi, irodalmi, képzőművészeti kiállításokon kívül mintegy 120 időszaki és vándorkiállítást rendeztünk. A látogatók száma 30 – 43 000 fő.

A múzeum dolgozói nemcsak a gyűjtő, ásató, feldolgozó és raktári munkában vettek részt, hanem számos előadást tartottak és számos tudományos és népszerűsítő dolgozatot jelentettek meg. Az országos publikálási lehetőségeken kívül saját kiadványaink is vannak:

A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve;

A Jósa András Múzeum Kiadványai;

A Szabolcs-Szatmári Múzeumi Füzetek.

Az évkönyvünk X. 1967. kötete megjelenés előtt áll. Mintegy 140 külföldi intézménnyel tartunk fenn cserekapcsolatot.

Népi demokráciánk biztosította a múzeumunk lendületes fejlődését. A múzeum tanácsosítása óta (1962) nemcsak anyagiakban és személyzeti ellátottságban gyarapodtunk, hanem a Megyei Múzeumi Szervezet kialakításával, a nyíregyházi Jósa András Múzeumon kívül hozzánk tartoznak: a nyírbátori Báthori István Múzeum (igazgatója Dr. Szalontai Barnabás); a kisvárdai Vármúzeum (vezetője Makay László); a tiszavasvári Vasvári Pál Múzeum (vezetője Hunyadi József); a vajai Vay Ádám Múzeum (vezetője Molnár Mátyás); a vásárosnaményi Tájmuzeum (vezetője Csiszár Árpád). A mátészalkai Szatmári Néprajzi Gyűjtemény működése helyiség hiányában egyelőre szünetel. Idesorozhatjuk még: a szatmárcsekei Kölcsey Ferenc Emlékszobát; a tunyogmatolcsi Zalka Máté Emlékszobát; a tiszacsécei Móricz Zsigmond Emlékházat; a nagykállói Korányi Frigyes Emlékházat; az aporligeti Fedics Mihály Emlékszobát.

A megyei gyűjtött anyag 1967. év végén 200 606 tárgy, 1968-ban 206 653 tárgy (+ 4 400 becsült db), csaknem valamennyi tárgy leltározott és kartonozott. A látogatók száma 1968-ban 192 814 fő volt. A tárgyi állomány gyarapodása tekintetében, Szabolcs-Szatmár megye körülbelül a harmadik-negyedik helyre jutott előre a megyék sorában.

A Megyei Tanács támogatásával, a fejlődés olyan magas fokára léptünk, amely megkívánja, hogy a Jósa András Múzeum végleges elhelyezését megoldjuk és e tekintetben is az elsők közé emelkedjünk. Ezt kívánják 100 év után nagynevű elődeink: Jósa András és Kiss Lajos is!

CSALLÁNY DEZSŐ

DIE WÜRDIGUNG DER 100 JAHRE (1868—1968)

Das nyiregyházaer Jósa András Múzeum wuchs aus derjenigen archäologischen Gesellschaft des ehemaligen Komitatszentrums Nagykálló heraus, die am 1. Dezember 1868 unter dem Präsidenten Obergespan Baron József Vécsey, auf Initiative des Oberarztes András Jósa ins Leben gerufen wurde.

Die Sammlung hat man ursprünglich in zwei Vitrinen in der Obergespanresidenz des nagykállóer Komitatshauses untergebracht. Die Seele des schön beginnenden Sammelns war András Jósa und später, nach dem Abtritt des Obergespanes, wurde er der Präsident der Gesellschaft.

Die Sammlung war 1875 in der grazer archäologischen Ausstellung, 1876 auf der Ausstellung des budapester internationalen archäologischen Kongresses, und 1878 in der nagyvárad-er Ausstellung zu sehen.

In den Jahren 1876—1889 behielt man die Sammlung im Ungarischen Nationalmuseum zurück. Dann fand die Sammlung wieder im nagykállóer Komitatshaus, später als Depot in der Realschule ihren Platz.

Als man Jósa im Jahre 1883 zum Oberarzt des Komitates ernannte, übersiedelte auch das Museum nach Nyiregyháza, es bekam einen Raum neben dem Gesundheitsamt. Im Jahre 1895 hat Jósa dem szabolcser Komitatsmuseum nicht nur die frühere Sammlung, sowie seine Privatsammlung, sondern auch das Material der neueren Sammlungen angeboten. 1895 erreichte die Zahl der musealen Gegenstände 1598 Stück. Dem Publikum öffnete das Museum erst im Jahre 1899 seine Pforte. Es wurde auch ein Katalog angelegt, mit dem Titel: „Die Veröffentlichung der ur- und mittelalterlichen Gegenstände des szabolcser Komitatsmuseums“.

Das Komitat unterstützt diese Institution weder mit Geld, noch mit Arbeitskraft, der Oberarzt des Komitates kann sich als Museumdirektor mit den Problemen des Museums nur nebenbei beschäftigen. Erst ab 1898 erhält das Museum — also nach 30 Jahren — eine Staatshilfe. 1900 legt dr. Jenő Kiss, ehemaliger Bezirksarzt, mit 1536 Stück das Fundament zur numismatischen Abteilung des Museums. 1906 ging Jósa in Pension, jetzt verwendete er als Museumdirektor schon seine ganze Zeit zur Entfaltung der Sammlung.

1912 nahm er den Hilfskustos Lajos Kiss aus Hódmezővásárhely als Mitarbeiter zu sich, der ab dieser Zeit den Grund zur ethnographischen Sammlung legt. Der Grundbestand der Sammlung umfaßte am Ende des Jahres 1915 etwa 7000 Gegenstände.

Seit Ausbruch des ersten Weltkrieges war das Museum geschlossen. Lajos Kiss rückte auf lange Zeit ein. Die Sammlung stand verlassen, von Staub bedeckt und Spinnweben belegt.

András Jósa starb am 6. September 1918 in Nyiregyháza in seinem 84. Lebensjahr. Er übte eine reiche literarische Tätigkeit aus. Nach seinem Tode übernahm Dr. József Dohnál Oberarzt des Komitates die Direktion des Museums. Nach seinem Tode wurde Lajos Kiss der Museumdirektor. Alljährlich berichtet er gründlich über die archäologischen Ausgrabungen und den Bestandszuwachs des Museums.

1928 bekam das Museum einen neuen Gebäudeteil: einen Saal und 6 Zimmer, aber schon jetzt erwiesen sich diese Räume für das Museum als zu eng.

Lajos Kiss leistete in der Fachliteratur gute Arbeit. Seine Bücher: „Das Leben der armen Frau“ und „Das Leben des armen Mannes“ übte auf das ganze Land eine

große Wirkung aus. Er tritt 1949 in den Ruhestand und starb im Jahre 1965 in Budapest, im Alter von 84 Jahren.

Das Museum kam 1944 in eine wechselvolle, entscheidende Lage, auch ein Bombeneinschlag traf das Gebäude, Stellvertreter erledigten die Angelegenheiten des Museums. Ab 1951, als das Museum verstaatlicht wurde, versah Dr. Mihály Nyárády die Administration und begann das Museum aus den Trümmern wieder ins Leben zu wecken und neue ständige Ausstellungen zu schaffen.

Die Gesamtzahl des musealischen Materials des Museums betrug am Ende des Jahres 1953: 20.915 Stück.

1954 wurde der Archäologe Dr. Dezső Csallány zum Direktor des Jóna András Museums ernannt. Man begann mit dem Organisieren, der Inventur des verbliebenen Materials, und dem Anlegen einer Kartei. Wir erhielten auch ein Ausstellungsgebäude. Das Personal vermehrte sich. Es wurde auch eine Restauratorwerkstätte ins Leben gerufen. Die Ausrüstung kam in Ordnung.

Der Gesamtbestand des Jóna András Museums im Jahre 1968:

Naturwissenschaft	621
Archäologie	101 032
Numismatik	30 036
Völkskunde	7 606
Kunstgewerbe	648
Bildende Kunst	476
Heimatkunde	916
Insgesamt	141 255 Stück

Geschätztes Material der Ausgrabungen des Jahres 1968: 4 400 Stück

Die Sammlung der geschichtlichen Dokumente im Jahre 1968	2 057 Stück
Fotosammlung	9 565 Stück
Fachbibliothek	10 299 Stück

Die 2 Gebäude des Museums sind zu eng, sie erreichen zusammen keine 6 500 Luftm³. Unser Anspruch betrüge nach der Zahl der Bevölkerung und nach der Norm im Lande: 42 000 Luftm³. Außer den ständigen archäologischen, ethnographischen, Kunst- und literarischen Ausstellungen haben wir 120 zeitbemessene Ausstellungen und Wanderausstellungen veranstaltet. Die Zahl der Besucher liegt jährlich zwischen 30 000 bis 43 000.

Die Mitarbeiter des Museums üben gute wissenschaftliche Arbeit aus. Unsere Veröffentlichungen sind:

1. Jahrbuch des Jóna András Museums (I—XI.)
2. Publikationen des Jóna András Museums
3. Szabolcs-szatmárer Museumhefte.

Ab 1962 entfaltete sich ein einheitliches Organ der Museen im Komitat Szabolcs-Szatmár. Sein Leiter ist Komitatsmuseumdirektor Dr. Dezső Csallány, der die wissenschaftliche Stufe, die Kandidatur, besitzt.

Zu dieser Komitatsorganisation gehören:

1. Das nyíregyházaer „Jóna András Múzeum“ (Direktor: Dr. Dezső Csallány).
2. Das „Báthori István Múzeum“ in Nyírbátor (Direktor: Dr. Barnabás Szalontai).

3. Das „Vármúzeum” (Burgmuseum) in Kisvárdá (Museumleiter: László Makay).
4. Das „Vasvári Pál Múzeum” in Tiszavasvári (Museumleiter: József Hunyadi).
5. Das „Vay Ádám Múzeum” in Vaja (Museumleiter: Mátyás Molnár).
6. „Vásárosnaményi Tájmuzeum” (Landschaftsmuseum in Vásárosnamény) (Museumleiter: Árpád Csiszár).
7. Die „Szatmári gyűjtemény” (Szatmárer Sammlung) in Mátészalka. Sie ist noch nicht eröffnet.
8. Das Gedenkzimmer Ferenc Kölcseys in Szatmárcseke.
9. Das Gedenkzimmer Máté Zalkas in Tunyogmatolcs.
10. Das „Móricz Zsigmond emlékház” (Gedenkhaus) in Tiszacsécse.
11. Das „Korányi Frigyes emlékház” (Gedenkhaus) in Nagykálló.
12. Das Gedenkzimmer Mihály Fedics's in Aporliget.

Die Gesamtzahl des musealichen Materials aller Sammlungen des Komitátes Szabolcs-Szatmár 1968: 206 653 Stück.

Die Zahl der Besucher: 192 814.

Personalzahl: 41

Das gesamte gegenständliche Material wurde inventarisiert und katalogisiert. In der Folgereihe der Komitátes in Ungarn stehen wir an 2—4. Stelle.

D. CSALLÁNY

A FÉNYESLITKEI RÉZKORI TEMETŐ

1949 áprilisában Fényeslitke községtől északra, a Komoró felé vezető műút mellett újonnan nyitott agyaggödörben sok törött cserépedényt találtak. Amikor azután ugyanitt több rézesákány is előkerült, Tenkely Tibor, akkori fényeslitkei ált. isk. igazgató a leleteket bejelentette a nyíregyházi Jósa András Múzeumnak. A bejelentésre a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége kiküldetésében május 5.-én Thomas Edit szállt ki a helyszínre, aki megállapította, hogy a lelőhelyen a rézkori bodrogkeresztúri kultúra temetője található.

A terület veszélyeztetettsége, de különösen a rézleletek jelentősége miatt a Főfelügyelőség elhatározta a temető feltárását. Első ízben, 1949 május 30. és június 4. közötti időben Korek József végzett ásatást, amelynek során 8 sírra talált. Egyidejűleg sikerült a korábban begyűjtött leletek közül 3 csákány pontos lelőhelyét maguktól a megtalálóktól megtudni és rögzíteni a helyszínrajzon („J”, „S” és „T” jelzésű sírok – 2. kép).

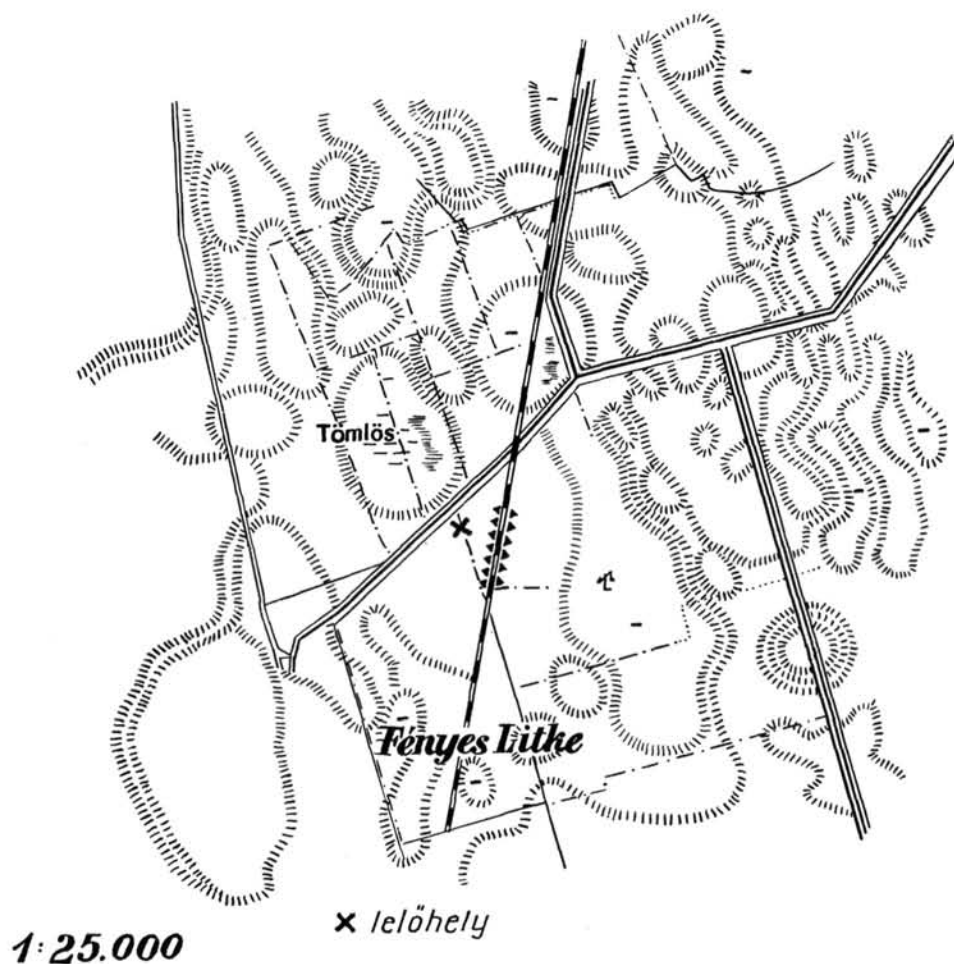
Ezen előzmények után bízott meg a Főfelügyelőség a további ásatások vezetésével. Még az 1949. év szeptember 26 – október 13. közötti időben feltártam a 10 – 28. sz. sírokat. Az 1950 november 20 – 25.-én Nováki Gyula részvételével végrehajtott ásatáson, a 29 – 39. sz. sírok kerültek napfényre. A negyedik ásatásra 1951 szeptember 24 – október 3. között került sor, amikor is Risztics Emília közreműködésével újabb 10 sírt ástunk ki (40 – 45., 47 – 50. jelzésűek). A munkák befejezését a Magyar Tudományos Akadémia 1954. évi tervátsatása jelentette, amelyet október 4 – 13. napokon ugyancsak Risztics Emíliaval együtt végeztünk el. Ennek során az 51 – 70. sz. sírok feltárásával a temető valószínűleg teljesen kimerült.¹

A temető, amint azt már bevezetőben említettem, a Fényeslitke-komorói műúttól délre 68 – 88 m távolságban, a 331.200 jelzésű kilométerkő tájékán dél felé kiinduló dűlőút mindkét oldalán fekszik (1. kép). A sírok egy alig észrevehető emelkedés legmagasabb részén helyezkedtek el. Kelet felől mintegy 100 – 150 m-re, nyugat felől kissé nagyobb távolságra, egykor mocsaras terület szegélyezte a temető környékét.

A lelőhely talaja vöröses homokos agyag. Ebben a sírgödörök feltja egyáltalában nem volt észlelhető. Ugyanakkor a savas talajban a csontvázak szinte teljesen elenyésztek, úgyannyira, hogy azokat, helyesebben egyes részüket a síroknak csak kis hányadánál (68-ból 15-ben) sikerült megfigyelni. A csontvázakból leginkább a láb csontjainak vagy a koponyának foszlányai maradtak meg, néhány esetben csak a fogak zománckoronája. A talajnak a mésanyagot feloldó savas volta lehetett az oka annak is, hogy egyetlen

¹ Bár a sírok számozása 70-ig terjed, az ásatás során 9. számmal megjelölt hely végső soron nem bizonyult sírnak, úgyszintén a 46. sz. sír volta is erősen kétséges.

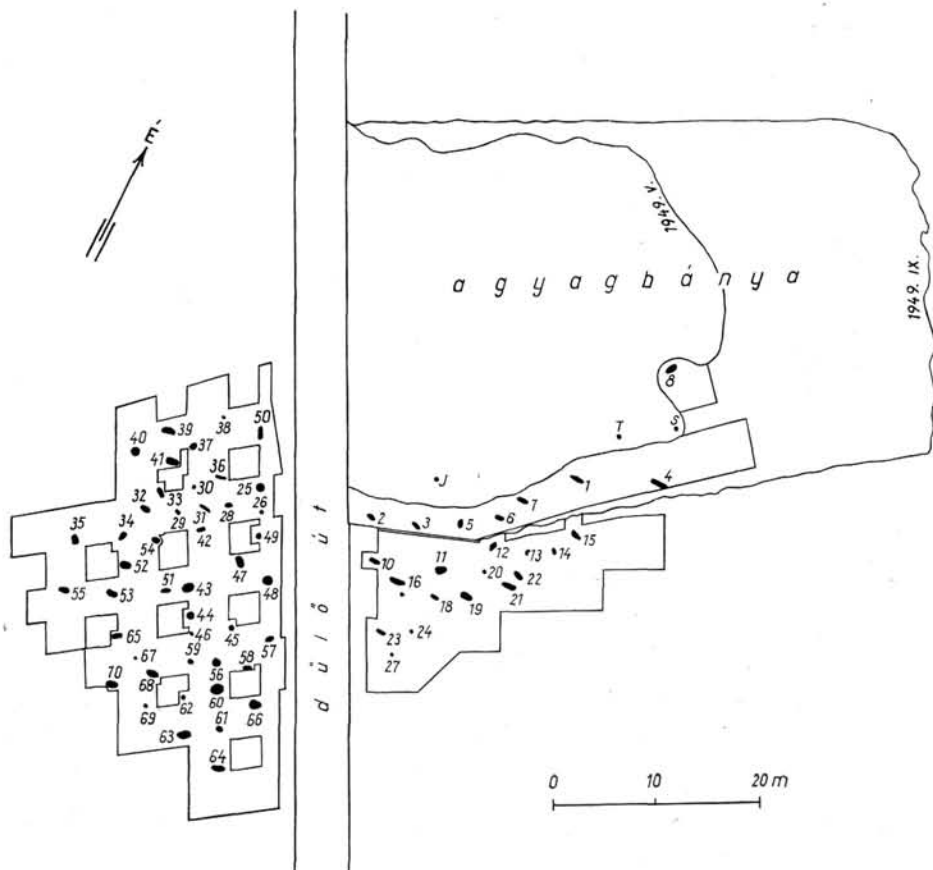
esetben sem találtunk márvány gyöngyöket, holott ezek a bodrogkeresztúri kultúra női sírjaiban, ha nem is általánosan fordulnak elő, mindenesetre jellemzőek azokra.

1. kép. Helyszínrajz.

A csontok elenyészése miatt a csontvázak helyzetét, fektetését, tájolását sem lehetett a legtöbbször megfigyelni. A mellékletek elrendezése azonban sok esetben megfelelt a bodrogkeresztúri kultúra más temetőiben tapasztalt szokásnak; ennek figyelembe vételével tehát néhány esetben még ott is sikerült a csontváz egykori helyzetére következtetni, ahol abból semmi sem maradt fenn.

Az edénymellékletek ugyancsak igen rossz állapotban kerültek napfényre sok tárgy nem is volt restaurálható.

2. kép. A temető térképe.

A sírok és leletek leírását az alábbiakban adjuk:²

1. sír. Mé. 80 cm. A mellékletek három csoportban voltak elhelyezve. 1. A sír K-i részén *tejeskőcsög*. Csak az alja volt restaurálható. (M. kb. 24, pá. 8, fá. 10,5 cm.) 2. Közvetlenül mellette, K felé, mint a sír szélső edénye, kétfülű *tál*. (M. 9, pá. 14 cm.) 3. A sír Ny-i részén levő edénycsoport közepén *négy lábú korsó*. Nyaka kúpos, hasa gömbölyű. Vállán egymással átellenben 2 vízszintes nyílású füle volt. Csak egyes részleteit lehetett

² A terjedelmesség elkerülése végett mind a sírok, mind a tárgyak leírása során csak a nélkülözhetetlen adatokat írom le, ill. azokat részletezem, amelyek a sírrajzról, ill. fényképről közvetlenül nem olvashatók le. Kivételt képeznek a nem restaurálható és nem azonosítható tárgyak. A fényeslitkei ásatások anyagát sajnos részletekben, különböző helyeken és időben, részben többszöri ide-oda szállítás után restaurálták. A legelső ásatás anyagát méghozzá nyilvántartásba vétel előtt kiállításra használták fel. Mindezek következtében több tárgy a feldolgozás idejében már nem volt azonosítható. A nem restaurált, vagy azonosíthatatlan tárgyak esetében az ásatás során felvett méreteket közöljük (zárójelbe téve). Ezek csak megközelítőleg pontosak.

22.4.24

restaurálni. M. legalább 20, pá. kb. 8—9, há. legalább 20 cm. 4. Közvetlenül az előbbi mellett, attól K-re *virágcserep alakú edény*. Oldalán bütykök voltak. (M. legalább 10 cm.) 5. A 3. és 4. sz. edénytől É-ra *edényfedő*. Csonkakúp alakú. Felső pereménél egymással átellenben 2 ferdén átfúrt füle volt. Ezekre merőlegesen, ugyancsak a felső peremén 1—1 kissé ferde állású gomb alakú bütyök ült. Részben lehetett csak restaurálni. Felső átm. kb. 10 cm. 6. Utóbbi mellett, attól Ny-ra *kőkés*. Törött példány. H. 7,3 cm.

2. sir. Mé. 80 cm. A mellékletek K—Ny-i irányban egy sorban helyezkedtek el. Szélső távolságuk 73 cm volt. 1. *Virágcserep alakú edény*. Oldala ívelt, pereme behúzott. Oldalának közepén egymással átellenben 2 bütyök foglalt helyet. (M. 12 cm.) 2. Az előbbi-től Ny-ra 40 cm-re kisebb méretű *tejeskőcsög*. Csak az alja volt restaurálható. 3. Mellette K-re félgömb alakú *csésze*. Oldalán bütykök voltak. (Az ásatási napló „kétfülü tál”-nak említi, a megmaradt töredékek között azonban fül maradványai nem voltak.) — Mint-hogy a bodrogkeresztúri kultúra sírjaiban a tejeskőcsögök általában az arc előtt találhatók, a virágcserep alakú edények meg a lábak közelében, ennek a sírnak a tájolása, valószínűleg K—Ny volt.

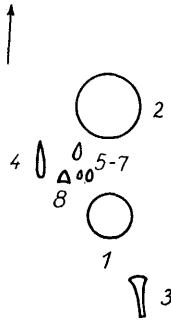
3. sir. Mé. 80 cm. A mellékletek DK—ÉNy-i irányban ugyancsak egy sorban helyezkedtek el. Szélső távolságuk 110 cm volt. 1. A sír ÉNy-i végében oldalára dőlve *kétfülü mély tál*. Oldala gömbölyded. 2. Mellette, de ellenkező oldalra dőlve, úgy, hogy a fenéke az előbbivel érintkezett, *csövestalpu korsó*. Hasának felső részén egymással átellenben 2 kettősen átfúrt bütyökfül látható. Felülete díszített. Nyakának alján 2—2 vonal között pontsor fut körbe. E fölött bevonalazott háromszögek sorakoznak. A fülek vonalában a has felületét 1—1 díszítméntes függőleges sáv 2 mezőre osztja. Ezek mindegyike pontsorrall szegélyezett. A mezőket azonos jellegű minta tölti ki: egymást metsző vonalak nagyobb rombuszos hálózatot alkotnak. A rombuszok egyrésze váltakozó irányban bevonalazott, míg másik részük attól mentes. A bevonalazott, ill. kihagyott rombuszok meandrikus, elágazó szalagok alakjában sorakoznak egymás mellé. M. 26, pá. kb. 7 cm (I. t. 1). 3. Az előbbitől DK-re 15 cm-re *virágcserep alakú edény*. Oldala fordított csonkakúp alakú. Pereme alatt szimmetrikus elrendezésben 4 füle volt. Durván kivitelezett. M. 13, pá. 12,5, fá. 8,5 cm. 4. Újabb 10 cm-re DK-i irányban aránylag nagyméretű *tejeskőcsög*. Oldalára dőlt. Nyaka nem volt restaurálható. (M. 26), fá. 10 cm. 5. Az előző tejeskőcsög szájában kis tálszerű *csésze*. Feneke lapos, közepén omphalos látható. Oldala fordított csonkakúp alakú; ennek alsó részén 4 alig észrevehető bütyök ül. M. 5, pá. 9, fá. 2 cm. — Az edények elhelyezkedéséből következtetve (tejeskőcsög az arc közelében) a csontváz tájolása DK—ÉNy volt.

4. sir. Szórt hamvas temetkezés! Mé. 68 cm. A sír mérete a mellékletek helyzete alapján legalább 147×60 cm kellett legyen. Az edényeket egy K—Ny-i irányu sorba, míg a kőtárgyakat a vonalhoz képest D felé, oldalt helyezték el. A hamvak észlelhetők voltak az edények között is, de leginkább ott, ahol a kőtárgyak is találhatók voltak. 1. A sír Ny-i végében *csövestalpu korsó*. Nyaka hengeres, hasa gömbölyded. Talpa egészen alacsony volt. (M. 24, pá. 9 cm.) 2. Szorosan mellette, a K-i oldalánál lapos *tál*. Oldalán, félig felfordulva feküdt a sírban. (M. 8, pá. 16 cm.) 3. Utóbbitól K-re, mintegy 50 cm-re *virágcserep alakú edény*. Ez is az oldalán feküdt. Oldalán 4 átylukasztott bütyökfüle volt. (M. 14, pá. 16 cm.) 4. Tovább K-re, a 3. sz. edénytől kb. 15 cm-re, valószínűleg már a sír K-i szélén, gömbszelvény alakú *tál*. Pereme alatt 2 füle van. M. 9, pá. 21, fá. 10 cm. 5. A 4. sz. edényben újabb, de kisebb *csésze*. (Pá. 14 cm.) 6. A 2. sz. edénytől É-ra, mintegy 30 cm-re *kőkés*. H. 14,1 cm (I. t. 2). 7. Utóbbitól kb. 10—15 cm-re, a sír közepe irányában obszidián penge. Törött. H. 4,4 cm (I. t. 4). 8. A sír közepe táján atipikus szilánkolt *kődarab*. Mérete 5,3×6 cm (I. t. 3).

5. sir. (3. kép.) Mé. 80 cm. A leletek elhelyezkedésében különösebb rendszer nem volt megállapítható. Kb. 60×30 cm-es területen voltak találhatóak. 1. *Csésze*. Lapos alja közepén omphalos van. Oldala aránylag magas és meredek. Ennek alján 4 lapos bütyök látható. M. 8, pá. 11,5, fá. 4 cm. 2. Előbbitől É-ra, mintegy 10 cm-re oldalára dőlt *tejeskőcsög*. (M. 22 cm.) 3. *Réz laposbalt*a. H. 11,3 cm, s. 0,140 kg. (I. t. 6). 4. *Kőkés*. H. 8,5 cm (I. t. 7). 5—7. 3 db *penge*, ill. *szilánk*, egy csomóban. H. 3,7, 2,5, 5,3 cm (I. t. 8—10). 8. Obszidián *nyílhegy*. Gondos felületi retusolással készült. H. 2,1 cm (I. t. 11).

6. sir. Mé. 90 cm. A leletek nagyjából egy sorban voltak K—Ny-i irányban elhelyezve. Szélső távolságuk 76 cm. 1. Nagyméretű *korsó*. Teste aránylag megnyúlt. Hasának közepén 2 vízszintes nyílású füle van. M. 36, pá. 13, fá. 16 cm. 2. Az előbbi szájában teljesen elmállott kis *csésze*. (Esetleg edényfedő lehetett.) 3. A korsótól K-re kb. 35 cm-re *tejeskőcsög*. Kúpos nyaka aránylag hosszú és keskeny. (M. 22, pá. 7 cm.) 4. Mellette K-re

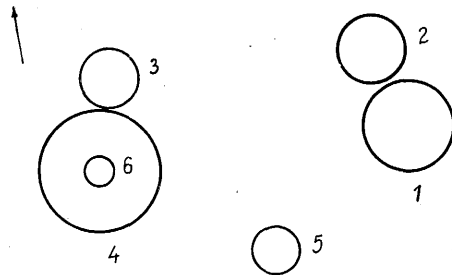
gömbszelvény alakú *csésze*. Oldalának alján 4 lapos bütyke van. M. 5,5, pá. 12,5 cm. 5. A korsó és tejeskölcsög között, utóbbihoz közelebb, az edények fenekénél (a sír aljánál) 10 cm-rel magasabban téglalap alakú, retusált tűzkő *vakaró* feküdt. H. 5,5, sz. 3,2 cm (I. t. 5). — Az edények helyzete alapján a csontváz nagyjából K—Ny tájolású lehetett.

3. kép. 5. sír.

7. sír. Mé. 60 cm. Ugyancsak sorban voltak a mellékletek. Irányuk K—Ny; szélső távolságuk 106 cm volt. 1. A sor Ny-i szélén félgömb alakú *csésze*. Részben volt csak restaurálható. (M. 8, pá. 13 cm). 2. Előbbitől kis távolságra K-re *tejeskölcsög*. Csak a nyaka volt restaurálható. (M. 26), pá. 9 cm. 3. Folytatva a sort K felé, *virágcserep alakú edény*. Oldalán egymással átellenben 2 bütyök, ezekre merőlegesen pedig 2 vízszintes nyílású fül látható, amely utóbbiak fent is, lent is 2—2 csücsökkel bírnak. M. 13,5, pá. 13, fá. 9 cm (I. t. 12). 4. A sor K-i végében újabb *tejeskölcsög*. (M. 27, pá. 9 cm). 5. A 2. sz. tejeskölcsög fölött, kb. 30 cm mélységben nagyméretű, gömbölyű hasú, széles kihajló peremű *edény töredékei*. 6. A 3. és 4. sz. edények között *kőkés*. Egyik éle retusált. H. 13,5 cm (I. t. 13). 7. A 4. sz. tejeskölcsög begyűjtött cserepei között egy félgömb alakú *csésze* néhány töredéke is megfigyelhető volt. Feltehető, hogy az edény eredetileg a tejeskölcsög szájára volt rátéve. — A kőkés helyzete alapján valószínű, hogy a csontváz K—Ny tájolásban feküdt.

8. sír. (4. kép.) Mé. 60 cm. Az edénymellékletek szélső távolsága K—Ny-i irányban 101, É—D-iben pedig 60 cm volt. Ez esetleg a sír megközelítő méretének is megfelelehet.

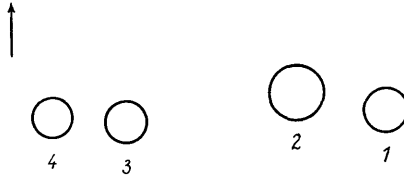

4. kép. 8. sír.

1. *Tejeskölcsög*. 2. *Gömbhasú edény*. Hasának felső részén eredetileg egymással átellenben 2 függőleges nyílású füle volt. M. 17, pá. 7, fá. 8,5 cm (I. t. 14 — egyik fülét nem restaurálták). 3. *Kétfülű mély tál*. Teste félgömb alakú, de a fenéke lapos. Csak részben volt restaurálható. (M. 9), pá. kb. 16 cm. 4. Durván kidolgozott, nagyméretű, valószínűleg fordított csonkakúpszerű *virágcserep alakú edény*. (M. 35, pá. 30 cm). 5. Kisebb *virágcserep alakú edény*. Oldala enyhén ívelt, ujjbenyomásokkal díszített pereme kissé behúzott. A perem alatt 4 bütyök foglal helyet. M. 11,5, pá. 11,5, fá. 7 cm. 6. A 4. sz. edényben

kis, gömbölyű hasú *szilke*. M. 8,6, pá. 4, fá. 3,5 cm (I. t. 15).³ — A több csoportban sírba-helyezett mellékletek íves területet vettek körül. Nyilván itt lehetett a zsugorított csontváz, amely a tejeskőcsög, ill. nagyméretű virágcserep alakú edény helyzetéből következve K—Ny (ÉK—DNy) tájolású lehetett.

10. sír.⁴ (5. kép.) Mé. 100 cm. A mellékletek szélső távolsága 98 cm. 1. *Tejeskőcsög*. M. kb. 20, fá. 5,5 cm (I. t. 16). 2. *Gömbhasú edény*. M. 17,5, pá. 8, fá. 7,8 cm (I. t. 17). 3. *Virágcserep alakú edény*. Ívelt oldalának közepén egymással átellenben 2 vízszintes nyílású füle volt. (M. kb. 18, pá. kb. 12 cm). 4. Igen zömök *tejeskőcsög*. Nyaka nem különült el a hastól. (M. 21, pá. kb. 12 cm). — A mellékletek alapján egyedül a csontváz irányára következtethetünk: párhuzamosan feküdt az edénysorral.

5. kép. 10. sír.

11. sír.⁵ (6. kép.) Mé. 95 cm. A sír hossza az edények szélső távolságát figyelembe véve legalább 100—110, szélessége 75—80 cm kellett legyen. Az edénymellékletek között az egyik combcsont egy darabja is megfigyelhető volt. 1. *Tejeskőcsög*. Pereme nem volt restaurálható. M. (jelenlegi) 17, (eredeti kb. 20), pá. kb. 12, fá. 6,5 cm (II. t. 1). 2. *Csőves-talpú korsó*. Nyaka nem volt restaurálható. Hasának felső részén eredetileg 4 kissé felfelé álló, hegyes bütyökfüle volt. M. (jelenlegi) 42, há. kb. 29, fá. 19,5 cm (II. t. 6). 3. *Virágcserep alakú edény*. M. 17,6, pá. 14,5, fá. 10 cm (II. t. 3). 4. *Korsó*. M. 34, pá. 15,5, fá. 13,5 cm (II. t. 2). 5. Gömbszelvény alakú *csésze*. Az 1. sz. tejeskőcsög szájára volt rátéve. (Pá. kb. 12 cm). 6. *Kúpos aranyékszer*. 15 cm-rel a sír feke fölé, hegyével fölfelé állt. Lemezből készült. Alja bodrosan visszahajlított, ami által nyilvánvaló, hogy eredetileg valamilyen romlandó anyagból készült alapra volt ráerősítve. M. 2,9 cm, s. 2,10 g (II. t. 4). 7. *Arany csövecske*.⁶ Lemezből készült, hengeres alakra összehajlított. H. 3, átm. 0,5 cm s. 0,73 g (II. t. 5). 8. A 2. sz. korsót egy nagyobb tállal fedték le. Feneke talpszerű, oldala kúpos, míg a pereme kissé behúzott lehetett. Oldalának felső részén 4 függőleges nyílású füle volt. A korsóra akként tették rá, hogy fülei pontosan a korsó fülei fölé estek, mintha azok össze lettek volna kötve. Ez az edény tehát a korsóhoz, vele egyidőben készített *fedő* volt. — A mellékletek és a megfigyelt csontdarab (combsont) helyzete alapján megállapítható, hogy a zsugorított csontváz a bal oldalán, megközelítőleg K—Ny (vagy KDK—NyÉNy) tájolásban feküdt. A 6. sz. kúpos aranyékszer a koponyán kellett, hogy legyen (ez magyarázza a magasabb helyzetét a sírban), miként az a Szerencs-hajdúréti 9. sírban is megfigyelhető volt.⁷

12. sír. (7. kép.) Mé. 65 cm. A mellékletek egymástól 73 cm távolságban álltak. 1. *Virágcserep alakú edény*. Oldalán félkört alkotó bütyöksor foglal helyet. M. 9,5, pá. 10,5, fá. 8 cm (II. t. 9). 2. *Tejeskőcsög*. M. 23,8, pá. 10,5, fá. 9 cm (II. t. 7). 3. Az 1. sz. edény szájába helyezve *csésze*. M. 7, pá. 10,2, fá. 5 cm (II. t. 8). — A csontváz tájolása feltehetőleg az edények helyzetének és irányának megfelelően DNy—ÉK lehetett.

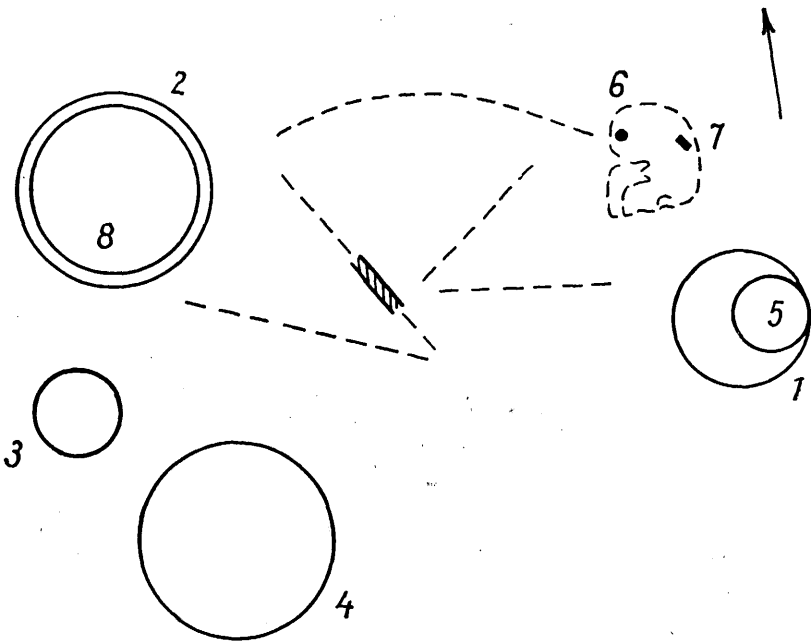
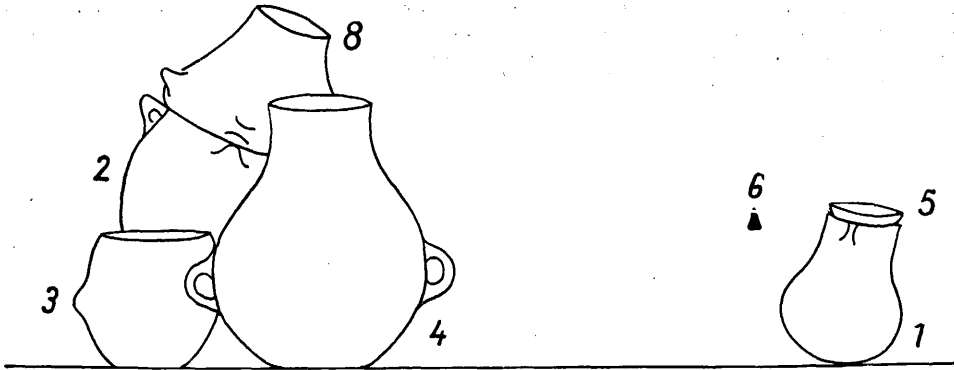
³ A leltárban mint a 8. sírból származó lelet van feltüntetve egy lapos, gömbszelvény alakú *csésze* is. Oldalának alján, 3 helyen, hármass bütykök vannak, amelyek azonban a talajt nem érintik. M. 5,8, pá. 15,5 cm.

⁴ Lásd I. jegyzetet.

⁵ *Patay P.*, Arch. Ért. 85. (1958) 38—39.

⁶ Pontos helye a sírban nem volt megfigyelhető, ugyanis egy lefejtett rög szétmorzsolásakor találtunk rá.

⁷ *Patay P.*, HOMK 1956. június 7., 8. kép.

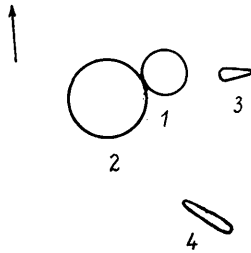

6. kép. 11. sír. a, oldalnézet; b, felülnézet.

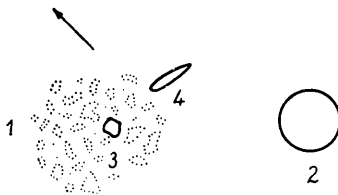
7. kép. 12. sír.

13. sír. (8. kép.) Mé. 80 cm. 1. *Tejesköcsög*. Durván megmunkált. M. 18,8, pá. 10, fá. 9 cm (II. t. 10). 2. *Csésze*. Lehet, hogy a pereménél fülei is voltak. (M. 10, pá. 21 cm.) 3. *Réz laposbalta*. Egyik oldala enyhén domború, a másik lapos. Élével a tejesköcsög felé, kissé elfordulva a lapján feküdt. H. 8, sz. 2,7, v. 0,7 cm (II. t. 11). 4. *Kőkés*. Homorú, lapos oldalával fölfelé, hegyével az edények felé feküdt. H. 14 cm (II. t. 12). — A csontváz fekvésének megállapításához nincs támpontunk.

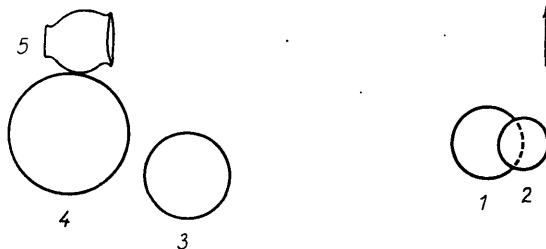
8. kép. 13. sír.

14. sír. (9. kép.) Mé. 60—65 cm. 1. Nagyméretű, vastagfalú edény töredékei. Nagyjából 40 cm átmérőjű területen 40 cm mélységben voltak elszórva, de volt belőlük 60 cm mélységben is. 2. *Csésze*. M. 5,4, pá. 14,5 cm (II. t. 13). 3. Az 1. sz. töredékek alatt *csiszolókö*. Átm. 7,5, v. 1,7 cm (II. t. 15). 4. *Kőkés*. Homorú lapos oldalával fölfelé, hegyével K felé feküdt. H. 13 cm (II. t. 14). — A csontváz helyzete a mellékletek alapján nem állapítható meg.

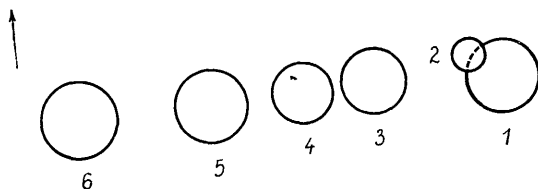
9. kép. 14. sír.

15. sír. (10. kép.) Mé. 80 cm. Az edénymellékletek szélső távolsága (talán egyben a sír hossza is) 135 cm volt. 1. *Tejesköcsög*. Fülei valamivel a perem alatt voltak elhelyezve. (M. 20, pá. kb. 9 cm.) 2. Az előbbi szájában félgömb alakú *csésze*. Pereménél füle is volt. (M. kb. 7, pá. kb. 12 cm.) 3. Fazékszerű *virágcserep alakú edény*. M. 16,3, pá. 22,8, fá. kb. 10,5 cm (III. t. 1). 4. *Virágcserep alakú edény*. Peremét ferde bevagdalt vonalak díszítik. M. 25,5, pá. 23,3, fá. 13,5 cm (III. t. 3). 5. Pohárszerű *virágcserep alakú edény*. Oldalára dőlve feküdt a sírban. Az egyik oldalán a fülekre merőlegesen 1 bütyök van, míg a másikon szimmetrikusan elrendezve 2 (összesen tehát 3). M. 14,3, pá. 13, fá. 9 cm (III. t. 2). — Lehet, hogy a csontváz K—Ny tájolásban akként feküdt (feltehetőleg a bal oldalán), hogy a koponya előtt volt az 1—2., a lábszárak mellett a 3—5. sz. edény.

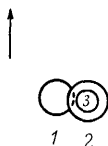
10. kép. 15. sír.

16. sír. (11. kép.) Mé. 95 cm. Az edények szélső távolsága 125 cm. 1. *Tejeskőcsög*. M. 22,3, pá. 8,8, fá. 6,5 cm (III. t. 4). 2. A tejeskőcsög vállára támaszkodva félgömb alakú *csésze*. A sír aljánál mintegy 8 cm-rel magasabban volt, tehát eredetileg valószínűleg a tejeskőcsög száján állt én onnan csúszott le. (M. 7, pá. 11 cm.) 3. *Tejeskőcsög*. M. 22, pá. 10, fá. 9 cm (III. t. 5). 4. *Gömbhasú edény*. Hasának közepén függőleges nyílású füle volt. (M. kb. 18 cm.) 5. *Virágcserep alakú edény*. (M. kb. 18, pá. kb. 18 cm.) 6. *Virágcserep alakú edény*. Felső része hiányzott. Ívelt oldalán bütykök voltak. (Há. kb. 18 cm.) — Miután a 3. és 4. sz. edény É felé dőlt el, feltehetőleg az edénysor a sír D-i fala mentén állt. Ebben az esetben, úgyszintén az edények elrendezéséből következtetve a csontváz csakis a bal oldalán feküdhett, K—Ny tájolásban, úgy, hogy a koponyája az 1. sz. tejeskőcsögtől É-ra volt.

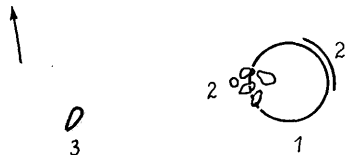
11. kép. 16. sír.

17. sír. (12. kép.) Mé. 75 cm. 1. Kisméretű *tejeskőcsög*. Hasa 4 dudor következtében felülnézetben négyszögösödő. Felülete díszített, de a minták durva kivitelűek. A fülek alatt váltakozva, ferde irányú hálómintás és kihagyott szalagokból álló sávok futnak alá, amelyek az edény felületét 2 mezőre osztják. Ezeket a nyakon ugyancsak kihagyásos meandrikus szalagokkal megszakított hálóminta borítja. Ezek vonalvezetése azonban az edény rossz állapota miatt nem vehető ki. A hason a dudorokat bekarcolt tova futó spirális szalag köti össze. A kihagyott meandrikus szalagokban benyomott pontok is észlelhetők. M. 14, pá. 6,4×5,8, fá. 3,3 cm (III. t. 6). 2. A tejeskőcsög oldalának nekidőlve *csésze*. Valószínűleg annak szájáról csúszott le. M. 6,2, pá. 8,2 cm (III. t. 7). 3. A csészében kisméretű *virágcserep alakú edény*. Durván kidolgozott. M. 6,5, pá. 5,8×6,4 cm (III. t. 8). — Az edények méreteiből következtetve gyermek sír is lehetett ez.

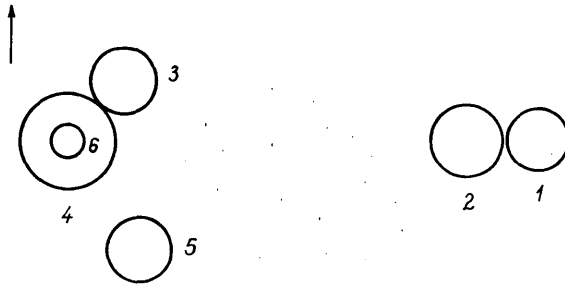
12. kép. 17. sír.

18. sír. (13. kép.) Mé. 70 cm. A mellékletek 65 cm szélső távolságban voltak egymástól. 1. *Tejeskőcsög*. (M. kb. 20, pá. 8 cm.) 2. *Tejeskőcsög töredékei*. Részben az előző szájánál, részben az oldalánál voltak. Az eredetileg gömbölyű has felületét ferdén felfutó bekarcolt vonalak díszítették, míg a rövid, kúpos nyaka díszítetlen maradt. (III. t. 9). 3. *Kőkés*. Homorú lapos oldalával lefelé, hegyével DNy-nak feküdt. H. 8 cm (IV. t. 1). — A csontváz fekvését illetően megbízható adatunk nincs.

13. kép. 18. sír.

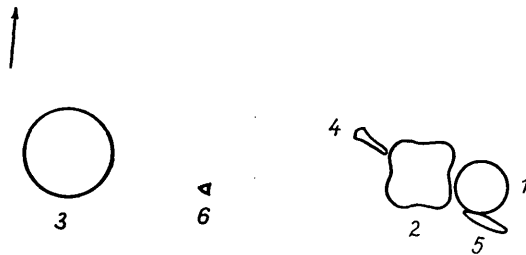
19. sír. (14. kép.) Mé. 70 cm. Az edénymellékletek szélső távolsága 137 cm volt. Ez lehetett a sír hossza is, míg a szélessége legalább 60 cm kellett legyen. 1. *Gömbhasú edény* (esetleg köcsög vállán 2 fülle). Nyaka kúpos. Vállán vízszintes nyílású fülek voltak. (M. 16 cm.) 2. *Tejesköcsög*. Pereme sérült, fülei is hiányoznak. M. 25,5, pá. 7,8, fá. 6,2 cm (IV. t. 5). 3. *Gömbhasú edény*. Oldalán egymással átellenben 2 függőlegesen, kettősen átfúrt lapos füle van. Csak részben lehetett restaurálni. Nyakának egy része — valószínűleg bolygatás következtében — 18 cm-rel odább feküdt. (M. kb. 18 cm.) 4. *Korsó*. M. 29, pá. 12,5 × 13,5, fá. 12 cm (IV. t. 4). 5. *Virágcserep alakú edény*. Pereménél 4 kisebb, a kúpos oldalán 4 nagyobb bütyök van, de ezek nincsenek azonos függőlegesekben. Durva kidolgozású. M. 13, pá. 15,5, fá. 7,5 cm (IV. t. 3). 6. A 4. sz. edényben *csésze*. Az oldalán 2 (lehet, hogy 4) bütyök volt. M. 5,5, pá. 12, fá. kb. 4,5 cm (IV. t. 2). — A csontváz valószínűleg K—Ny tájolásban feküdt. Koponyája az 1. és 2. sz., a lábfeje a 3—5. sz. edények mellett lehetett.

14. kép. 19. sír.

20. sír. Mé. 75 cm. Egyedüli melléklete volt. 1. *Tejesköcsög*. M. 17,2, pá. 8, fá. 6 cm (IV. t. 6).

21. sír. (15. kép.) Mé. 65 cm. A mellékletek szélső távolsága 122 cm. 1. *Csésze*. Fenekén omphalos van. Oldalának alján egymással átellenben 2 függőlegesen átfúrt bütyökfül található, amelyek azonban a talajt nem érintik. M. 9, pá. 16,5, fá. 2,5 cm (IV. t. 9). 2. *Tejesköcsög*. Széles hasát 4 erős dudor karéjosan négyszögessé teszi. M. 20, pá. 9,4 × 8,7, fá. kb. 4 cm (IV. t. 8). 3. *Korsó*. Vállán 4 fölfelé álló, vízszintes nyílású, csúcsos bütyökfüle volt. Csak az enyhén ívelt, hosszú nyakát lehetett restaurálni. (M. 32), pá. 10,7, (há. 22 cm). 4. *Réz laposbaltu*. Kb. 8 cm-rel a sír fenekénél magasabban, enyhe dőlésben, domború oldalával lefelé, fokával az edény felé feküdt. Másik oldala lapos. H. 12 cm (IV. t. 7). 5. *Kőkés*. Élén, hegyével DK felé feküdt. H. 12 cm (IV. t. 10). 6. Obszidián *nyílhegy*. Felülete gondosan szilánkolt. Nagyjából háromszög alakú. Hegyével Ny felé fordulva feküdt. H. 2,1 cm (IV. t. 11). — A csontváz K—Ny (esetleg DK—ÉNy) tájolásban — minthogy minden bizonyonnyal férfi volt — a jobb oldalán feketett, a szinte sorban levő mellékletektől D-re.

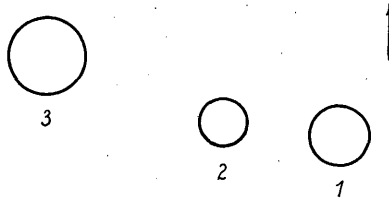
15. kép. 21. sír.

22. sír. (16. kép.) Mé. 50 cm. Az edények szélső távolsága 87 cm volt. 1. *Tejasköcsög.* Hasa lapított gömbalakú, rövid nyaka hengeres. Nyakát ferdén lefutó pontsoros sávok díszítették, míg a hasának felső részét bekarcolt koncentrikus félkörök. (M. 20, pá. 11, fá. 11 cm.) 2. A tejasköcsög szája rátevé *csésze.* M. 7, pá. 12,5, fá. 3 cm (III. t. 10). 3. Füles *virágcserep alakú edény.* Durván kidolgozott. M. 9,5, pá. 12, fá. 8 cm (III. t. 11). — A csontváz valószínűleg K—Ny tájolásban feküdt; a tejasköcsög az arc előtt lehetett.

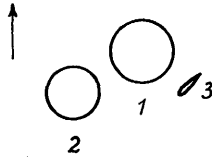
16. kép. 22. sír.

23. sír. (17. kép.) Mé. 100 cm. Az edények szélső távolsága 93 cm. 1. *Kétfülű mély tál.* (Egyik fülét nem restaurálták.) M. 8,8, pá. 14, fá. 7,8 cm (III. t. 12). 2. *Virágcserep alakú edény.* Oldalán 4 bütyök volt. (M. 12, pá. kb. 9 cm.) 3. *Tejasköcsög.* K felé eldőlvé feküdt. (M. 23, pá. kb. 10, há. 16 cm.) — Minthogy a tejasköcsög a sír Ny-i végén volt, a csontváz tájolása Ny—K is lehetett.

17. kép. 23. sír.

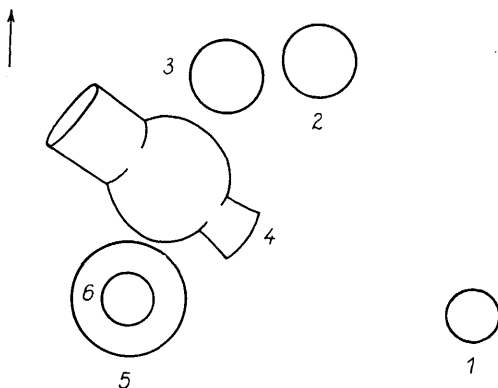
24. sír. (18. kép.) Mé. 70 cm. 1. *Tejasköcsög.* A sírban D felé eldőlt. Gömbölyű hasa nem különült el a kúpos nyaktól. (M. 21, pá. 10, há. 16 cm.) 2. *Csésze.* Oldalán 4 hosszúkás bütyök látható. Feneke omphalos-szerű. M. 5,5, pá. 10,2, fá. 4,2 cm (IV. t. 12). 3. A sír fenekénél 10 cm-rel magasabban *kőkés.* Homorú lapos oldalával fölfelé, hegyével ÉK felé feküdt. H. 9 cm (IV. t. 13). — A kést — helyzetéből következtetve — a koponyára tehették rá. Így feltehetőleg a jobb oldalán fekvő csontváz tájolása ÉK—DNy lehetett.

18. kép. 24. sír.

25. sír. (19. kép.) Mé. 90 cm. A mellékletek alapján a sír hosszának legalább 125, szélességének 85 cm-nek kellett lenni. 1. *Tejasköcsög.* M. 20,5, pá. kb. 8, fá. 5 cm (V. t. 1). 2. *Csésze.* Oldalának alján, egymással átellenben 2 bütyök van, amelyek a talajt nem érintik. M. 9,2, pá. kb. 15 cm (V. t. 2). 3. *Virágcserep alakú edény.* Pereme alatt hegyes bütykök voltak. Durván kidolgozott. Erősen töredékes. Fá. 10,7 cm (V. t. 3). 4. Nagyméretű *csövestalpu korsó.* A sírban az oldalán feküdt; lehetséges, hogy eredetileg is oldalára

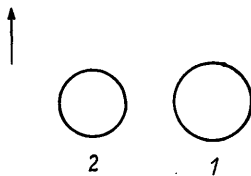
fektetve helyezték el. (M. kb. 50, pá. 18, há. 32, fá. 14 cm.) 5. Nagyméretű *virágcserep* alakú edény. (M. 23, pá. 30 cm) (V. t. 5). 6. Az 5. sz. edényben *csésze*. M. 6,5, pá. 12,5 cm (V. t. 4). — Az edények helyzetéből következően a csontváz csakis megközelítőleg K—Ny tájolásban fektetett, de, hogy melyik oldalán, az nem állapítható meg.

19. kép. 25. sír.

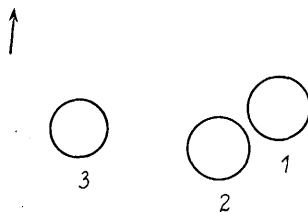
26. sír. Mé. 70 cm. 1. Gömbszelvény alakú *csésze*. Oldalának alján 4 bütyök volt. (M. 7, pá. 12 cm.) 2. Tőle 15 cm-re ÉNy-ra kis obszidián penge. H. 4,5 cm (V. t. 6).

27. sír. (20. kép.) Mé. 85 cm. 1. *Tejesköcsög*. Hasa még a kiegészítés előtt oly mértékben eltorzult, hogy az edény alátámasztás nélkül nem áll meg. Hasán, a fülekre merőlegesen 2 bütyök van. M. 22, pá. 9,5, fá. 5 cm (III. t. 13). 2. *Csésze*. Alja gömbölyded, oldala ívelt, pereme kissé behúzott. Oldalának alsó részén egymással átellenben 2 vízszintesen átfúrt bütyökfüle volt. (M. 6,5, pá. 17 cm.)

20. kép. 27. sír.

28. sír. (21. kép.) Mé. 80 cm. 1. *Tejesköcsög*. (M. 21, pá. 8, há. 15 cm.) 2. *Csésze*. Fenekével fölfelé, de kissé az oldalára billenve feküdt, a tejesköcsög fenekénél 5 cm-rel magasabban, utóbbinak nekitámaszkodva. Eredetileg talán ennek szájára lehetett rátéve és erről esúszott le. M. 8, pá. 16,2 cm (III. t. 14). 3. *Kétfülű mély tál*. A tejesköcsög aljánál 15 cm-rel magasabban, kissé oldalára dőlve feküdt. Az aránylag széles, de kis nyílású fülei szinte hozzászimultak az edény oldalához, amelynek alján — feltehetőleg a fülekre

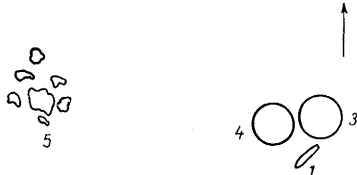

21. kép. 28. sír.

merőlegesen — bütyök ült. (M. 7,8, pá. 14 cm.) — A csontváz tájolása — a tejesköcsög alapján — K—Ny lehetett. A 3. sz. edény magasabb helyzete vagy a sírgödör aljának egyenetlenségéből adódott, vagy abból, hogy már a behatolás folyamán helyezték a sírba.

29. sír. Mé. 70 cm. A sír alján helyenként csontszilánkokat lehetett észlelni. Ezekből K-re voltak az edénymellékletek. A csontok és az edények szélső távolsága 105 cm volt. *1. Tejesköcsög.* Bekarcolt díszítése elnagyoltan kidolgozott. A fülek alatti függőleges sávokban 3—3, ill. 4—4 vonalból álló ferde vonalkötegek keresztezik egymást. Az edény testének e sávok által 2 mezőre osztott felületét vízszintes és függőleges, 3—3 vonalból álló kötegek téglalapokra tagolják. A fentről számított 1. és 3. sorban levő téglalapok mintázata azonos: ferde lefutású hálómintás és kihagyott szalagok váltják bennük egymást. A 2. sorban levőket váltakozva ferde, egymást keresztező, ill. párhuzamos vonalak töltik ki. Az edény alsó része nem volt restaurálható, így a hasának alsó részén levő díszítés nem ismert. (M. 19), pá. 12 cm (XIII. t. 3). *2. Szilke.* Hasán eredetileg 4 bütyök volt. M. 8,6, pá. 7, fá. 3,5 cm (III. t. 15). — A csontváz tájolása feltehetőleg K—Ny volt.

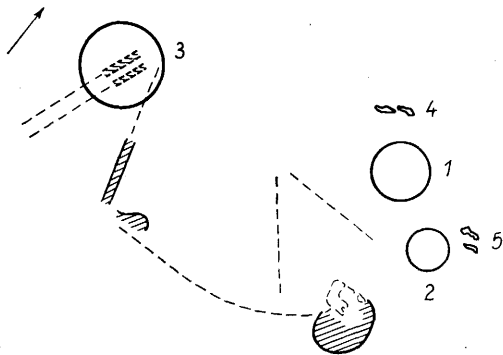
30. sír. (22. kép.) Mé. 85 cm. A leletek szélső távolsága kb. 90 cm volt. *1. Kőkés.* A sír aljánál 14 cm-rel magasabban (feltehetőleg eredetileg a koponyára rátéve), hegyével a 4. sz. edény felé feküdt. H. 9,4 cm (V. t. 8). *2. Réz ár.* H. 5,5 cm (V. t. 10). *3. Csésze.* Oldalának alján eredetileg 4 kissé lapos bütyök foglalt helyet. M. 7,4, pá. 11, fá. 3 cm (V. t. 7). *4. Kisméretű tejesköcsög.* Nyakának felső része nem volt restaurálható. (M. 13, pá. 8 cm.) (V. t. 9). A csontváz a jobb oldalán, K—Ny tájolásban fektetett, koponyája valószínűleg a kőkés alatt volt.

22. kép. 30. sír.

31. sír. Mé. 75 cm. A leletek 130 cm szélső távolságban voltak egymástól. Ez lehetett a sír hossza is. *1.* A sír Ny-i végében *korsó.* Egyik füle a sírbatétel előtt már hiányzott (a restaurálásakor ezt kiegészítették). M. 23,8, pá. 10,5, fá. 10,7 cm (V. t. 10). *2.* A sír K-i végében díszített *tejesköcsög.* Fülei alatt vonalak között lefutó pontsor alkotta sávok vannak. Az általuk 2 mezőre tagolt felületet a nyakon hálóminta borítja, amelyet Z alakú kihagyott részek szakítanak meg. A hason tova futó spirális látható, pontsorral keretelve. M. 22,4, pá. 8,2, fá. 7,5 cm (XIII. t. 2). *3.* A tejesköcsögtől D-re *csésze.* Az oldalára fordulva fektet; valószínűleg a tejesköcsögről csúszhatott le. Feneke omphalos-szerű, oldala fordított csonkakúp. Ennek alján 4 hosszúkas bütyök van, de azok a talajt nem érintik. M. 7,8, pá. 14,2 cm. — A csontváz tájolása az edénymellékletek alapján kétségtelenül K—Ny volt. Fektetése viszont nem állapítható meg.

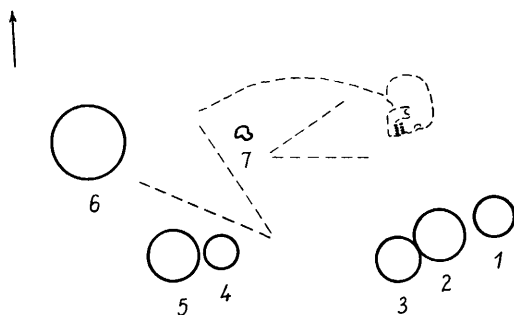
32. sír. (23. kép.) Mé. 80, h. kb. 120 cm. A csontváz egyes részei, így a koponya, továbbá az egyik karcsont, a medence, a combcsont és a lábszárak darabjai megfigyel-

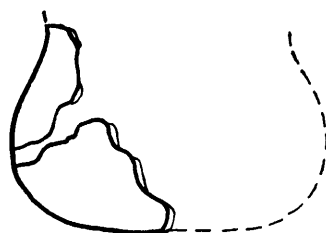
23. kép. 32. sír.

hetők voltak. Ezek szerint a zsugorított csontváz a jobb oldalán feküdt. Tá. K—Ny. A zsugorítás mértéke közepes lehetett. 1. *Tejesköcsög*. (Nyakát túl szélesre restaurálták.) M. 22,7, pá. kb. 11 cm (V. t. 11). 2. *Csésze*. Oldalán valószínűleg eredetileg 4 helyen páros bütykök voltak. M. 7, pá. 9, fá. 3,5 cm (V. t. 12). 3. Nagyméretű *korsó*. (M. 37, pá. 10 cm.) 4—5. Az edények fenekénél 10—15 cm-rel mélyebben *cseréptöredékek*. 6. A 3. sz. edénytől 45 cm-re ÉNy-ra kis *részű*. H. 2 cm. A sírhoz tartozása kérdéses.

33. sír. (24. kép.) Mé. 80, h. 120 cm. A sírban csontdarabokat meg lehetett figyelni. Bár a koponya maga teljesen elpusztult, a fogakat megtaláltuk. Ezek, valamint az edények alapján megállapítható, hogy a csontváz a bal oldalán feküdt. Tá. K—Ny. 1. *Köcsög* (tejes?). Alja hiányzott. Fölfelé szűkülő nyaka karcsú, hasa gömbölyded volt. Oldalán, a peremtől kezdődően 4 függőleges bütyöksor fut alá. (Pá. 6,5, há. 10—11 cm.) 2. *Csésze*. Oldalának alján, a talajt nem érintve 3 lapos bütyök van. M. 5,9, pá. 12 cm (V. t. 13). 3. *Csésze*. Feneke lapos, oldala meredek. Ennek alján, a talajt nem érintve 4 bütyök látható. (M. 5, pá. 11 cm.) 4. *Csésze*. Az oldalán, szájával az 5. sz. edénynek nekidőlve feküdt. M. kb. 6, fá. kb. 8 cm (25. kép). 5. Durván megmunkált *virágcserep alakú edény*. (M. 10, pá. kb. 14 cm.) 6. *Tejesköcsög*. (M. 22, pá. 10, há. 18 cm.) 7. *Cseréptöredék*.

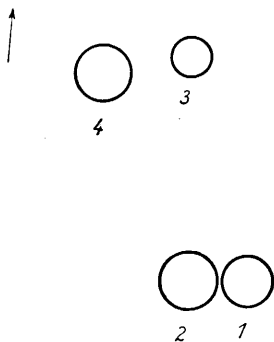

24. kép. 33. sír.

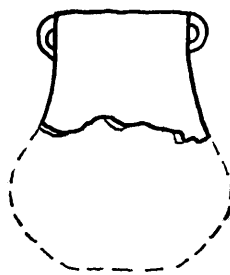

25. kép. 33. sír; csésze.

34. sír. (26. kép.) A sírban kettésével elhelyezett edények egymástól 40 cm távolságban voltak. 1. Gömbszelvény alakú *csésze*. Oldalára fordulva feküdt. Valószínűleg behúzott peremű volt. (M. 7,5, pá. 8, há. 12 cm.) 2. *Tejesköcsög*. Csak a hasa maradt épen; a nyakát részben lehetett restaurálni. Fá. 5 cm (27. kép). 3. *Virágcserep alakú edény*. D-i irányba eldőlvé, szinte szájával lefelé feküdt. Fenekének egyes darabjai az edénytől 15 cm-re É-ra voltak megtalálhatók. M. 13,6, pá. 13,2 cm (VI. t. 1). 4. *Négy lábú edény*. A hasán levő füleken 2—2 függőleges irányú lyuk van. Lábai lent mintegy 2 ujjú állat-lábat látszanak utánozni (VI. t. 2). 5. A sírban egy további *tejesköcsög töredékei* is voltak. Gömbölyded hasú volt; ezen egymással átellenben 2 bütyök foglalt helyet. Csak a hasa volt némiképp restaurálható. Há. kb. 13,5 cm. (28. kép.) — A csontváz helyzetét az edé-

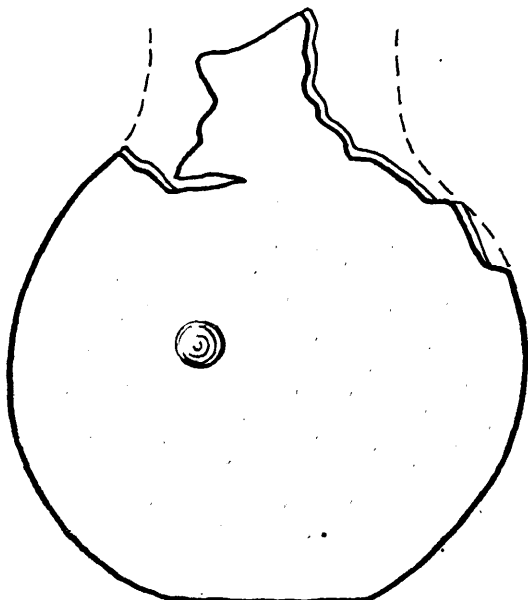

26. kép. 34. sír.

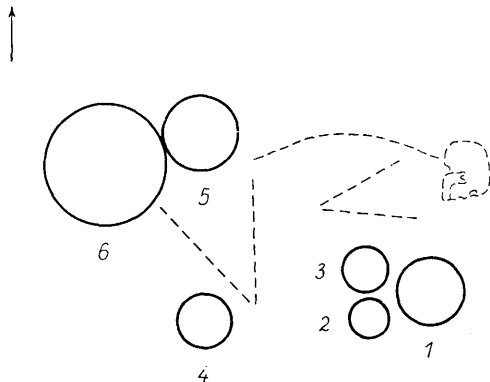
27. kép. 34. sír; tejesköcsög.

nyek alapján meghatározni nem lehet. Lehetséges, hogy a sírt bolygatás is érte, ami az 5. és részben a 3. sz. edény töredékeinek szétszórt voltából lenne következtethető.

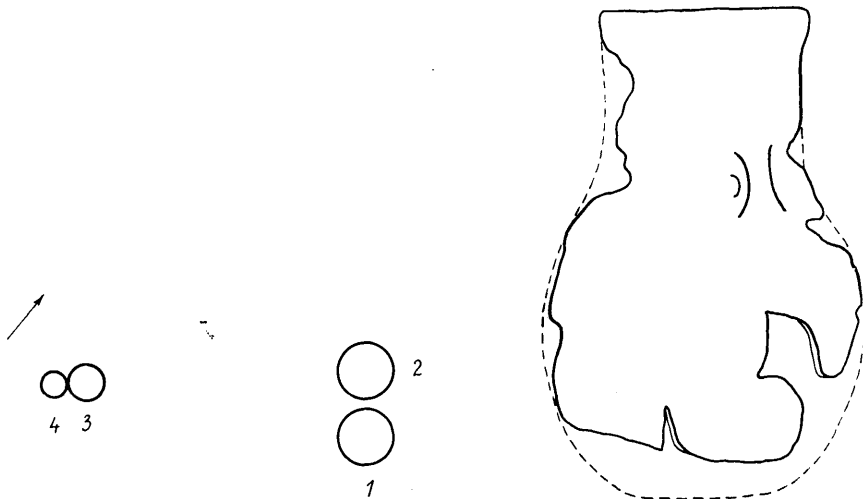
28. kép. 34. sír; tejeskőcsög.

35. sír. (29. kép.) Mé. 77 cm. A sír hosszának legalább 105, szélességének 65 cm-nek kellett lenni. 1. Korsó. Hasán egymással átellenben 2 fül van. Szintén nincs is elkülönülő nyaka. (M. kb. 20, pá. 11, há. 16 cm.) 2. Hordóyszerű virágcserep alakú edény. Durva kivitelű. Csak részben volt restaurálható. M. legalább 7—8, fá. 6,7 cm. 3. Csésze. Pereme alatt egymással átellenben 2 gyengén kiugró, hosszúkas bütyök ül. M. 6,5, pá. 11,3, fá. 4,7 cm (VI. t. 4). 4. Virágcserep alakú edény. Oldalán 14 függőleges bütyöksor fut alá, soronként 7—9 bütyökkel. M. 14,5, pá. 13,7, fá. 9,5 cm (VI. t. 5). 5. Tömlő alakú korsó. Hasán 4 függőleges nyílású füle van. M. 16, pá. 8, há. 21 cm (VI. t. 6). 6. Virágcserep alakú edény. Pereme alatt 2 kisebb, az oldalán 4 nagyobb bütyök van, amelyek nem esnek az előbbieké alá. M. 19,2, pá. 32×27,5, fá. 16 cm (VI. t. 7). — Legvalószínűbb, hogy a csontváz kb. K—Ny tájolásban, a bal oldalán feküdt, úgy, hogy az 1—3. sz. edény az arca előtt, a 4. a térdek közelében, az 5—6. sz.-ak pedig a lábaknál.

29. kép. 35. sír.

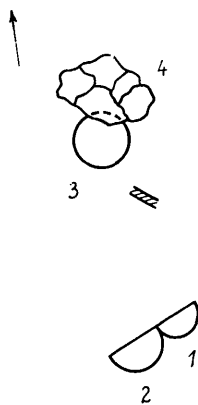
36. sír. (30. kép.) Mé. 60 cm. A párosával két csoportban levő edénymellékletek szélső távolsága 90 cm volt. 1. *Csésze*. Csak töredéke maradt meg. Valószínűleg fordított csonkakúp alakú volt. (M. 6, pá. 13 cm.) 2. *Köcsög*, vállán két füllel. Csak részben volt restaurálható. (M. 26), pá. kb. 12 cm (31. kép). 3. Nagyjából félgömb alakú *csésze*. Oldalára dőlve feküdt a sírban. Oldalán kis bütykök voltak. (M. kb. 5, pá. kb. 9 cm.) 4. Kisebb *virágcserep* alakú *edény*. Vállán egymással átellenben 2, a hasán körben 12 bütyök díszíti. M. 7,5, pá. 7,8, fá. 8 cm (VI. t. 3). — A csontváz tájolása K—Ny lehetett, az viszont bizonytalan, hogy melyik oldalán feküdt.

30. kép. 36. sír.

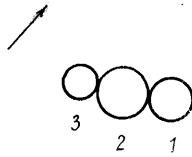
31. kép. 36. sír; köcsög.

37. sír. (32. kép.) Bolygatott. Mé. 75 cm. A leletek két csoportja között egy csontdarabkát is meg lehetett figyelni. Az egymás mellett levő 1. és 2. sz. edény pontosan félbe volt vágva, ami bolygatásra vezethető vissza. Edénytöredékek elszórtan a sír földjében is találhatóak voltak. 1. *Csésze*. Oldalának alján 3 bütyökláb van. M. 5,2, pá. kb. 11 cm (VI. t. 8). 2. Meghatározhatatlan *edény*. Gömbölyded hasa alapján tejesköcsög is lehetett. 3. *Kétfülű mély tál*. Csak részben volt összeállítható. M. kb. 9, (pá. 9, há. 15 cm). 4. Utóbbi fölött 45—50 cm mélységben nagyobb *edénytöredékek*. Részben kihajló peremű, gömbölyded oldalú *virágcserep* alakú edényből, részben korszóbból származnak. — A csontváz helyzete az észlelt csontdarabka alapján sem állapítható meg.

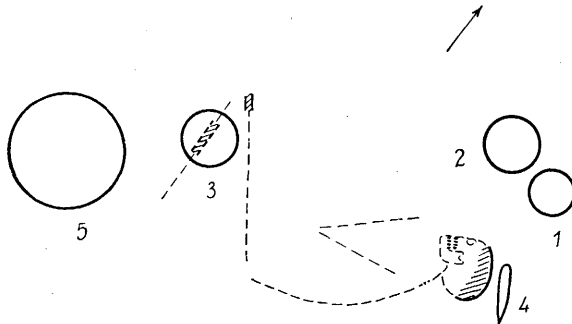
32. kép. 37. sír.

38. sír. (33. kép.) Mé. 75 cm. 1. Feltehetőleg *tejesköcsög*. Fá. 6 cm. 2. *Csésze*. Oldalának alján 4 kissé hosszúkás bütyök van, de ezek a talajt nem érintik. M. 5, pá. 12,3 cm. 3. *Bögre két nagy szalagfüllel*. M. 7, pá. kb. 8 cm (VI. t. 9).

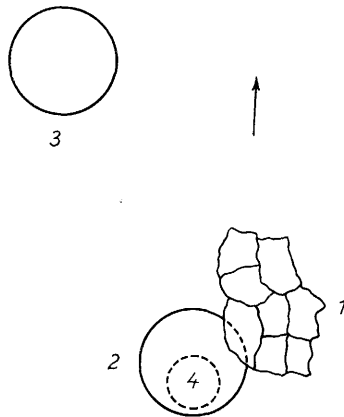
33. kép. 38. sír.

39. sír. (34. kép.) Mé. 85 cm. Jobb oldalán fekvő zsugorított csontváz. Tá. kb. K—Ny. Ez az észlelt koponyatető, fogsor és lábsont részlet alapján volt megállapítható. 1. *Csésze*. Eredetileg a 2. sz. *tejesköcsög*-ön lehetett. Feneke omphalos-szerű. M. 4,9, pá. 12 cm (VI. t. 10). 2. *Tejesköcsög*. K-i irányba eldőlt. M. 17,5, pá. 8,2, fá. 5,8 cm (VI. t. 12). 3. Az alsó lábszárakra rátéve *kétfülű mély tál*. M. 9,5, pá. 16,8 cm (VI. t. 11). 4. *Kőkés*. Hegyével hátra és kissé a koponyától elfelé, a lapján feküdt. H. 16 cm (VI. t. 13). 5. *Korsó*. Vállán 2 fül, hasán, a fülek alatt, illetve azokra merőlegesen összesen 4, oldalról benyomott bütyök volt. Csak egyes részeit lehetett összeállítani. (M. 33, pá. 13, há. 30 cm.)

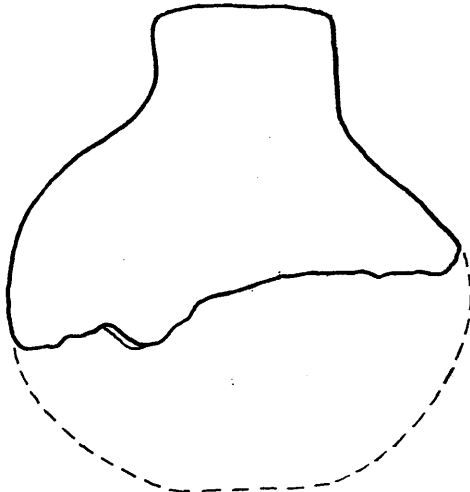

34. kép. 39. sír.

40. sír. (35. kép.) Mé. 77 cm. Az edénymellékletek 105 cm szélső távolságban voltak. 1. Mindössze 45 cm mélységben *virágcserep alakú edény szétlapult töredékei*. Az oldalán bütykök voltak. Durva kidolgozású. 2. Részben az előbbi alatt *korsó*. Hasán 3 nagyobb,

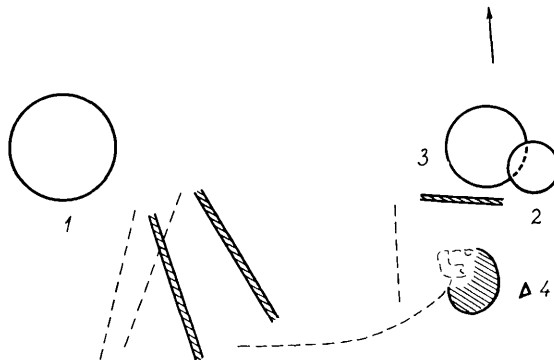
35. kép. 40. sír.

36. kép. 40. sír; kőcsög.

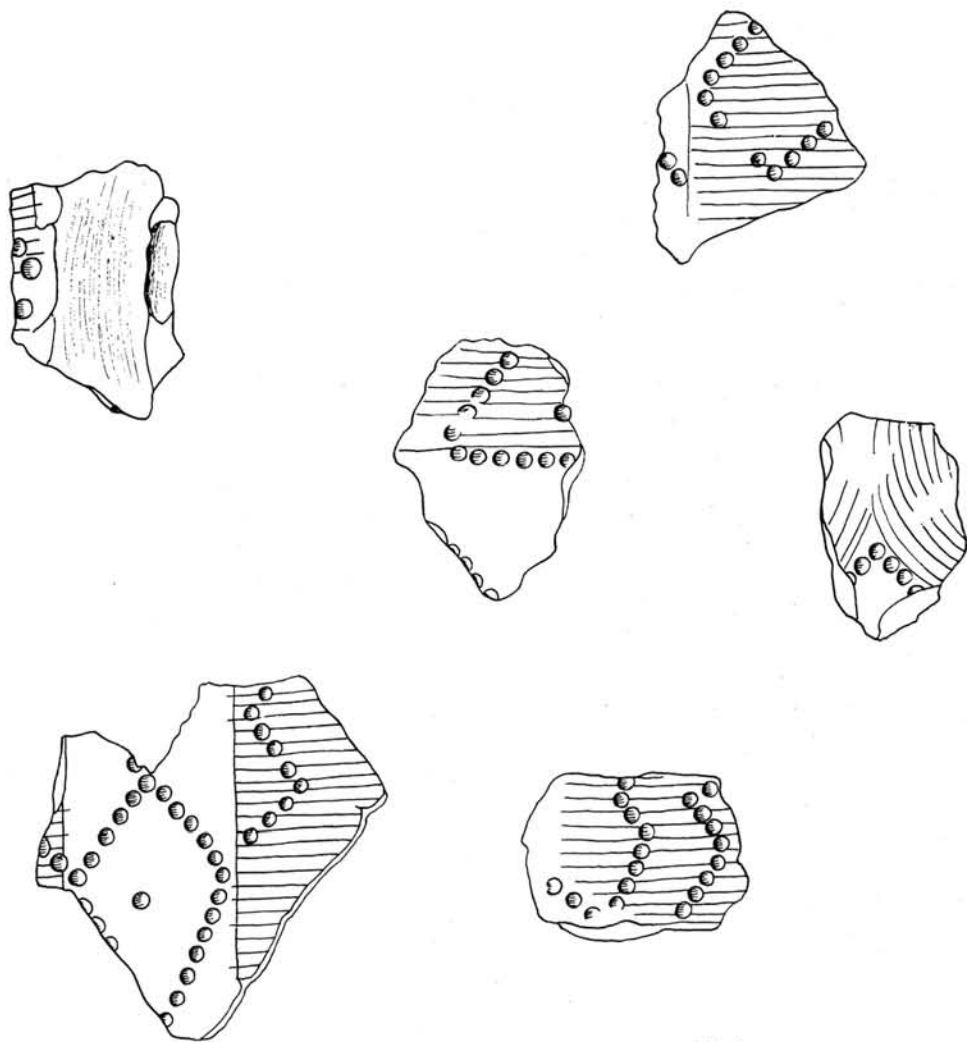
vízszintes nyílású fül, a vállán 4 lapított hegyű bütyök van. (M. 30.) pá. 15,4 cm. (36. kép.) 3. *Kőcsög*. Csak a felső része volt restaurálható. (M. 24, há. 24,) pá. 9,5 cm 4. A 2. sz. korszóban, annak alján kis *csésze*. (M. kb. 4), pá. 11 cm.

41. sír. (37. kép.) Mé. 80 cm. Jobb oldalon fekvő, zsugorított csontváz. A koponya, az egyik alkar és mindkét combcsont megfigyelhető volt. Tá. K—Ny. 1. Nagyméretű *tejeskőcsög*. M. 29,5, pá. 12,3, fá. 9,8 cm (VII. t. 1). 2. *Csésze*. A 3. sz. tejeskőcsög szájába volt téve. Gömbszelvény, vagy félgömb alakú. Oldalának alján, a talajt nem érintve hosszúkás bütykök voltak. (M. kb. 7, pá. kb. 13 cm.) 3. *Tejeskőcsög*. Hasa gömbölyded volt. Fülei, amelyek a perem alatt voltak elhelyezve, eléggé hozzásimultak a majdnem hengeres nyakához. Felülete díszített volt. Fülei alatti sávokban pontsorokból alkotott, sarkukon álló rombuszok voltak láthatók. Ugyancsak pontsorok, de meandrikusak képezték a nyak mintázatát is, amelyet azonban, mintegy alapot képezve sűrűn bekarcolt vízszintes vonalak borítanak. Hasának díszítése egymásba kapcsolódó spirális vonalkötegpárból állt, amelyet pontsor szegélyezett. (M. kb. 25, pá. kb. 10, há. kb. 19 cm) (38. kép). 4. *Kőkés*. Hegyével fölfelé, majdnem függőlegesen állt a földben. H. 17,6 cm (VII. t. 2).

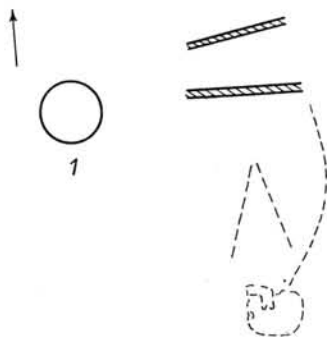

37. kép. 41. sír.

42. sír. (39. kép.) Mé. 90 cm. A sírban meg lehetett figyelni két lábcsont maradványát, amelyek K—Ny irányban feküdtek, de Ny felé kissé összetartottak. Amennyiben ezek egyike comb-, másika sípcsont volt, úgy a csontváz a bal oldalán, D—É tájolásban nyugodhatott. 1. *Csésze*. Az oldalának alján levő 4 bütyök teljesen aszimmetrikusan volt elhelyezve. M. 8,8, pá. 15 cm (VII. t. 3). — Lehetséges, hogy ehhez a sírhoz tartozott egy, a csészétől D-re 130 cm-re, 65 cm mélységben talált kisebb *kőpenge*. H. 5,4 cm (VII. t. 4).

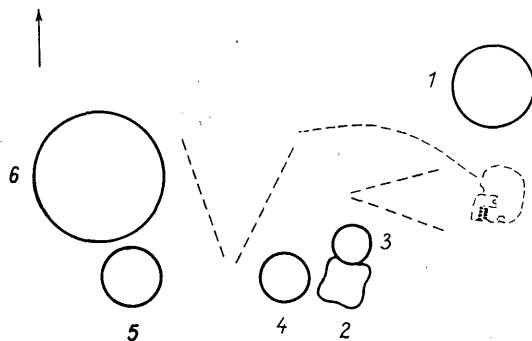

38. kép. 41. sír; díszített tejeskőcsög töredékei.

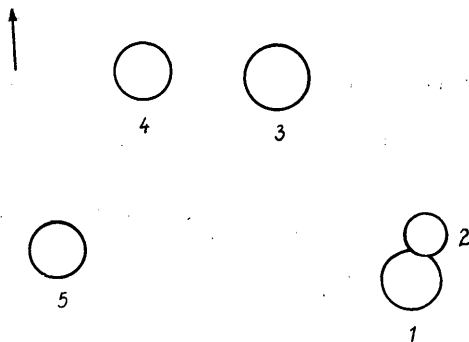
39. kép. 42. sír.

43. sír. (40. kép.) Mé. 70 cm. A csontvázból csak a fogakat lehetett megfigyelni. 1. *Tejeskőcsög.* Aránylag széles hasa lapított, a nyaka ahhoz viszonyítva szűk. Csak az utóbbi részét lehetett restaurálni. (M. 16, pá. 9 cm.) 2. *Tejeskőcsög.* Hasa a rajta levő 4 dudor következtében négyszögesező alakú. M. 14,6, pá. 8,2, fá. 8,5 cm (VII. t. 5). 3. Az utóbbi tejeskőcsög szájában *csésze.* (Pá. kb. 11 cm.) 4. *Virágcserep alakú edény.* Mind a pereménél, mind az oldalán 4—4 bütyök ül. Egymás alatt vannak elhelyezve. M. kb. 11, pá. kb. 14, fá. 8,5 cm (VII. t. 6). 5. *Kőcsög, vállán két fülel.* A füleken 2—2 függőleges irányú lyuk van. (M. 18, pá. 9, há. 17 cm.) 6. Nagyméretű, fazékszerű *virágcserep alakú edény.* Pereménél 2 hosszúkas, az oldalán gömbölyded bütyke volt. Csak részben volt restaurálható. (M. 18, pá. 30, fá. kb. 16 cm.) — A fogak és az edények helyzetéből arra következtethetünk, hogy a csontváz K—Ny tájolásban, minden bizonnyal a bal oldalán fektetett, úgy, hogy az 1. sz. edényt mögéje, a 2—4. sz.-akat eléje, az 5—6. sz.-t pedig a lábához helyezték el.

40. kép. 43. sír.

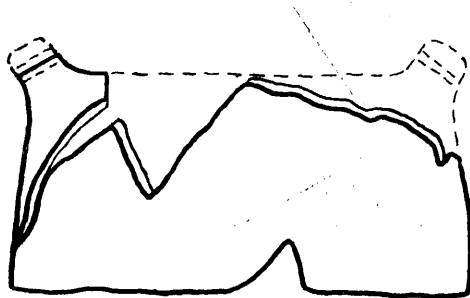
44. sír. (41. kép.) Mé. 80 cm. 1. *Tejeskőcsög.* M. 21,2, pá. 9 cm (VII. t. 11). 2. *Csésze.* Szájával lefelé, a sír fenekénél mintegy 10—12 cm-rel magasabban feküdt. Nyilván a tejeskőcsög szájáról csúszott le. Alja gömbölyded, oldala fordított esonkakúp alakú. Oldalának alján eredetileg 4 bütyök volt, de azok a talajt nem érintik. M. 7, pá. 9,8 cm. 3. *Négy lábú korsó.* Hasa a lábak fölött elhelyezkedő dudorok következtében felülézetben négyszögesező alakú. Oldalán egymással átellenben 2 függőlegesen átfúrt füle van. M. 18,9, pá. kb. 7,5 cm (VII. t. 12). 4. *Csésze.* Pereme behúzott, alja gömbölyded. Csak részben lehetett restaurálni. (M. 8, pá. 14 cm.) 5. *Virágcserep alakú edény.* Alakja hordószerű lehetett. Bütykök is voltak rajta. (M. kb. 12, pá. kb. 12 cm.) 6. *Edényfedő.*⁸ Megközelítő-

41. kép. 44. sír.

⁸ A fedőt az ásatásnál nem figyeltük meg, csak a restaurálás során váltak a töredékei ismeretessé. A restauráláskor viszont nem jegyezték fel, hogy melyik edény cserepeivel voltak együtt. Más sírokban tett megfigyelések alapján feltehetőleg a 3. sz. korsó száján lehetett.

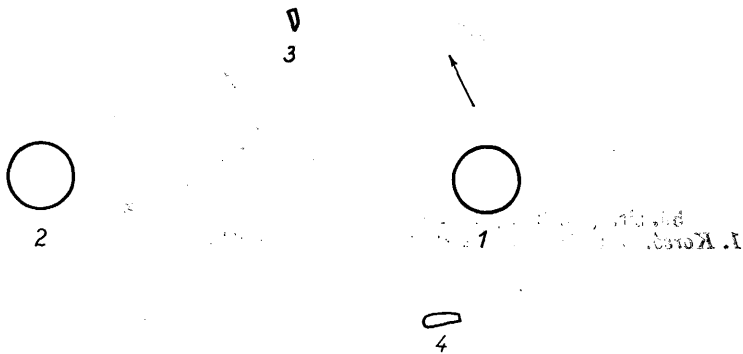
leg csonkakúp alakú. Felső szélén levő bütyökfülei ferdén átfúrtak. M. 5, alsó átm. 11,6 cm). (42. kép.) — Az edények helyzete alapján a csontváz K—Ny tájolásban a bal oldalán feketett (az 1—2. és 5. sz. edények előtte, a 3—4. sz.-ak a háta mögött).

42. kép. 44. sír; edényfedő.

45. sír. Mé. 65 cm. A sírt feltárás előtt munkaszüneti napon gyerekek szétdúlták; a leleteket kiszedték, széthordták. Utólag több tárgyat sikerült összegyűjteni. 1. Rézkés. H. 14,6 cm (VII. t. 7). 2. Kőkés. Csak a letörött hegye maradt meg. H. (jelenlegi) 5,8 cm (VII. t. 9). 3. Réz laposbalta. H. 7,7 cm (VII. t. 8). 4. Pengevakaró. H. 7,5 cm (VII. t. 10). 5. Vékonyabb falú edény (tejeskőcsög) töredékei. 6. Vastagfalú, nagyobb edény töredékei. 7. Csésze. Alja lapos, oldala fordított csonkakúp alakú. Csak részben volt restaurálható. M. kb. 5,5 cm.

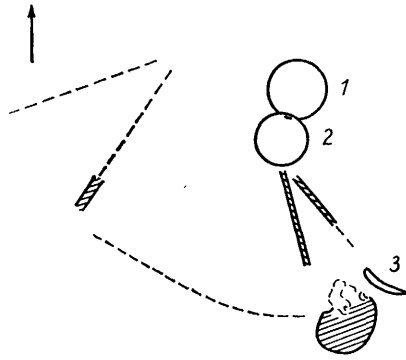
47. sír.⁹ (43. kép.) Bolygatott? A leletek helyzete alapján a sír legalább 115 cm hosszú és 80 cm széles volt. 1. Edény (csésze?) töredékei. 2. Tejeskőcsög. Hasa lapított gömbalakú, a nyaka valószínűleg hengeres volt. (M. kb. 23, pá. 10 cm.) 3. Kőpenge. H. 3,7 cm. 4. Kőkés. H. 7,2 cm.

43. kép. 47. sír.

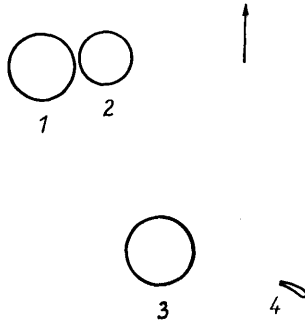
48. sír. (44. kép.) Mé. 75 cm. Jobb oldalon fekvő zsugorított csontváz. Tá. KDK—NyÉNy. A koponya, különösen a fogak, a karcsontok és a combcsont egy darabja felismerhetők voltak. 1. Tejeskőcsög. M. 16,1, pá. 8,8, fá. 5 cm (VIII. t. 1). 2. A tejeskőcsög szájában csésze. M. 5,6, pá. kb. 12,5 cm (VIII. t. 3). 3. Kőkés. H. 15 cm (VIII. t. 2).

⁹ A 46. jelzésű helyen mindössze egy bütykös, ívelt oldalú virágcserep alakú edény töredékei voltak 60 cm mélységben találhatóak. Sír volta igen kétséges.

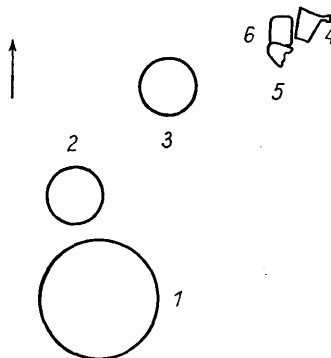
44. kép. 48. sír.

49. sír. (45. kép.) Mé. 85 cm. Az edények egymástól 70 cm szélső távolságban voltak. 1. *Tejeskőcsög*. Oldalára dőlt a sírban. M. 27,8, pá. kb. 10, fá. 8 cm (VIII. t. 4). 2. Előbbi nyaka mellett, ugyancsak eldőlve *csésze*. Eredetileg a tejeskőcsögön lehetett. M. 10,5, pá. 12,6 cm (VIII. t. 5). 3. *Tejeskőcsög*. M. 23,5, pá. 9,2, fá. 7 cm. (VIII. t. 6). 4. *Kőkés*. Mindössze 50 cm mélységben feküdt. H. 9,5 cm (VIII. t. 7).

45. kép. 49. sír.

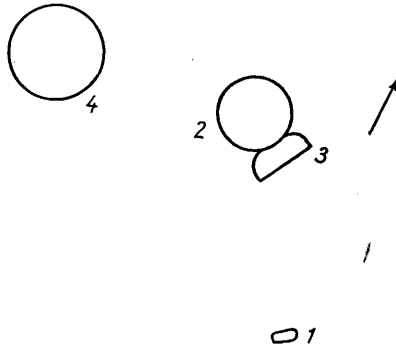
50. sír. (46. kép.) Mé. 90 cm. Az edénymellékletek szélső távolsága 100 cm volt. 1. *Korsó*. Oldalán egymással átellenben 2 függőleges nyílású füle volt. (M. 30, pá. 11, há.

46. kép. 50. sír.

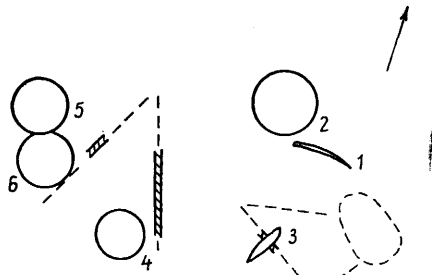
32 cm.) 2. *Virágcserep alakú edény*. Hasa gömbölyű, összeszűkülő nyaka fölött a rovátkolt pereme kihajló volt. Oldalán, egymással átellenben 2 vízszintes nyílású fül, ezekre merőlegesen 2—2 bütyök látható. A perem alatt újabb 4 bütyök, amelyek azonban nincsenek a fülekkel, illetve az alsó bütyökpárokkal azonos függőlegesekben. M. 16,3, pá. 14,8, fá. 10 cm. 3. *Kétfülű mély tál*. Oldalának alján, a fülekre merőlegesen 2 bütyök látható. M. 9,8, pá. 13,4, fá. 5 cm (VIII. t. 8). 4. Fordított csonkakúp alakú *merítőedény*. Pereme az egyik oldalon felcsúcsosodik és itt kifelé álló kis bütyke van. M. 4,7, a bütyöknél 5,4, pá. 6,2, fá. 3,5 cm. 5. Hasonló *merítőedény*. M. 4,9, pá. kb. 4,5, fá. 2,8 cm (VIII. t. 9). 6. Utóbbi kettő alatt habkból készült kaptafa alakú *kőbalta töredéke*. Csak a fok felőli része van meg. V. 3,7, sz. 4,9 cm (VIII. t. 10).

51. sír. (47. kép.) Mé. 80 cm. A mellékletek egymástól 105 cm szélső távolságban feküdtek. 1. *Pengevakaró*. Törött kőkésből alakíthatták ki, úgy, hogy a fokát kiretusálták. Retusálás látható a törési felület egyik sarkán is. H. 6,3, sz. 4 cm (IX. t. 2). 2. *Tejeskőcsög*. Ny felé eldőlve, az oldalán feküdt. (M. 23, pá. 8—9 cm.) 3. *Csésze*. Eredetileg a tejeskőcsög szájára lehetett rátéve, de amikor az eldőlt, lecsúszott róla. M. 6,6, pá. 12 cm (IX. t. 1). 4. *Nagyobb korsó*. Kissé eldőlt helyzetben volt a sírban. Nyaka csonkakúp alakú, hasa megnyúlt gömb. Hasának legszélesebb részén egymással átellenben 2 vízszintes nyílású fül látható. (M. kb. 30, pá. 10, há. 24, fá. kb. 10 cm.) — A mellékletek elrendezése alapján a csontváz megközelítőleg K—Ny tájolásban, a jobb oldalán feketett. A pengevakaró a fej vagy a hát mögött, a tejeskőcsög és a csésze a törzs előtt, a korsó pedig a lábak tájékán lehetett.

47. kép. 51. sír.

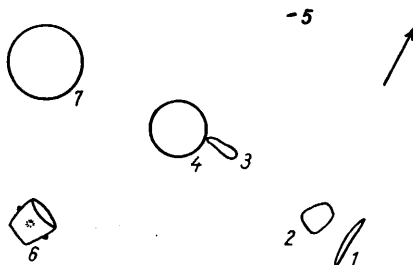
52. sír. (48. kép, XVI. t. 1.) Mé. 80 cm. Jobb oldalon fekvő zsurgított csontváz. Tá. K—Ny. A helyzetét a felső és alsó lábszár megmaradt részei, valamint a rézkés alatt rézoxiddal átítatott csontdarabka (karsont) alapján lehetett meghatározni. 1. *Kőkés*. Fokával Ny-nak, homorú lapjával az arc felé, az élén feküdt. H. 15,5 cm (VIII. t. 11). 2. *Tejeskőcsög*. DK felé eldőlt. M. 18, pá. 8, fá. 6,2 cm (VIII. t. 13). 3. *Rézkés*. H. 12,8 cm (VIII. t. 12). 4. *Virágcserep alakú edény*. Pereme alatt 4 kisebb, az oldalán 4 valamivel

48. kép. 52. sír.

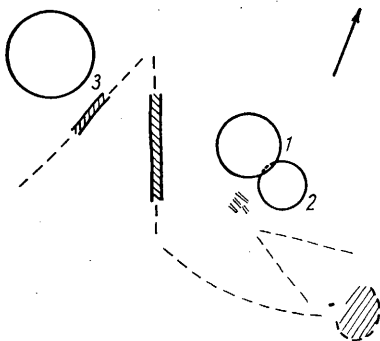
nagyobb bütyök foglal helyet, de ezek nem esnek azonos függőlegesekbe. M. 10,7, pá. 10,5, fá. kb. 6 cm (VIII. t. 14). 5. *Tejeskőcsög*. Lehetséges, hogy bolygatás érte. (M. kb. 22, pá. 7—8 cm.) 6. Az 5. sz. edénynek nekidőlvé *kétfülű mély tál*. Lehet, hogy ezt is részben bolygatás tette tönkre. (M. 9,5, pá. 14 cm.)

53. sír. (49. kép, XVI. t. 2.) Mé. 82 cm. A mellékletek K—Ny irányban 96, É—D irányban 82 cm szélső távolságban voltak találhatóak. 1. *Kőkés*. Fokával É, domború lapjával a sír belseje felé, az élén feküdt. H. 14 cm (IX. t. 3). 2. *Csiszolókö*. Legnagyobb átm. 8 cm. 3. Durvábban kidolgozott *kőpenge*. H. 9,1 cm (IX. t. 6). 4. *Tejeskőcsög*. M. 23,8, pá. 9,5, fá. 7,5 cm (IX. t. 5). 5. Kisméretű *réz véső*. Fokával majdnem fölfelé állt a földben. Foka az erős használat következtében szétlapult. H. 7,2, sz. 0,5, v. 0,4 cm (IX. t. 7). 6. *Virágcserep alakú edény*. Az oldalára dőlvé feküdt. Oldalán 4 erősebb bütyök van. M. 9,5, pá. 9,5, fá. 7,5 cm (IX. t. 8). 7. *Nagyobb korsó*. M. 30,5, pá. 11,8, fá. kb. 8 cm (IX. t. 4). — A mellékletek elhelyezkedéséből arra lehetne következtetni, hogy a csontváz a jobb oldalán, K—Ny tájolásban feküdt. Az 1—2. sz. mellékletek az arca, a 3—4. sz.-ak a hasa előtt, a 6. sz. a medencéjénél, a 7. sz. pedig az alsó lábszár mellett lehetett. Egyedül csak az 5. sz. véső helyét nehéz megmagyaráznunk, miután az a valószínűleg a sír fala mentén sorbarendezett edények vonalától távolabb esik.

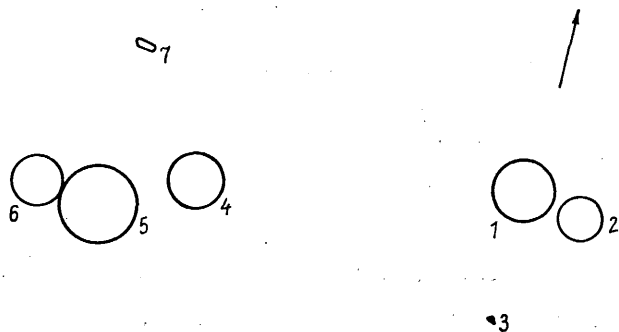
49. kép. 53. sír.

54. sír. (50. kép, XVI. t. 3.) Mé. 92 cm. Jobb oldalon fekvő, zsugorított csontváz. Tá. K—Ny. A comb és az alsó lábszár egy részét, fogakat és utóbbiak körül a koponya egyes foszlányait meg lehetett figyelni. Valószínűleg kézcsonatok voltak még észlelhetők az 1. és 2. sz. edény mellett is. A sír h. kb. 120 cm. 1. *Tejeskőcsög*. Oldalán, a fülek alatt és azokra merőlegesen összesen 4 kisebb dudor észlelhető. Peremét nem lehetett restaurálni. (M. 23,5, pá. kb. 9), fá. 6 cm (IX. t. 10). 2. *Csészé*. Hasán 4 kis bütyök látható. M. 7,1, pá. 11,7 cm (IX. t. 9). 3. Nagyméretű *korsó*. A fülekre merőlegesen a vállon 2 bütyök volt. Az egyik füle már a sírhatétel előtt letörött (a restaurálásakor kiegészítették). M. 38, pá. 10,2, fá. 11,5 cm (IX. t. 11).

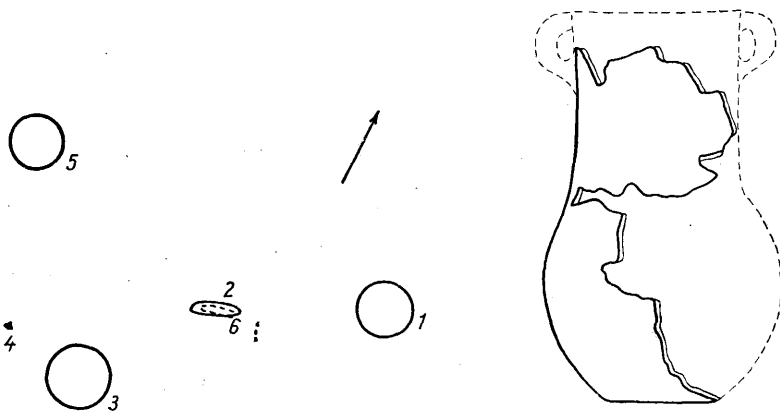
50. kép. 54. sír.

55. sír. (51. kép, XVI. t. 4.) Mé. 80 cm. A mellékletek 145 cm szélső távolságban helyezkedtek el. 1. *Tejeskőcsög*. D felé eldőlve feküdt. A fülekre merőlegesen a hasán 2 bütyke van. Füleit nem restaurálták. M. 21, fá. 7 cm (X. t. 1). 2. Meghatározhatatlan vékonyfalú edény (esésze?) töredékei. 3. *Kőkés*. Hegyével lefelé állt a sír földjében. H. 16,4 cm (X. t. 3). 4. *Virágserép alakú edény*. (Pá. 14 cm). 5. Nagyméretű *korsó*. D-i irányba eldőlve feküdt a sírban. Hasán, a fülekre merőlegesen 2 bütyök van. M. 30,2, pá. 10, fá. 12 cm (X. t. 2). 6. *Kétfülű mély tál*. M. 8,2, pá. 13, fá. 5,5 cm (X. t. 5). 7. Atipikus *kovadarab*. H. 6 cm (X. t. 4). — A csontváz nagyjából K—Ny tájolásban, valószínűleg a jobb oldalán feküdt. A 3. sz. kőkés a koponyájánál, az 1. és 2. sz. edény az arca előtt lehetett.

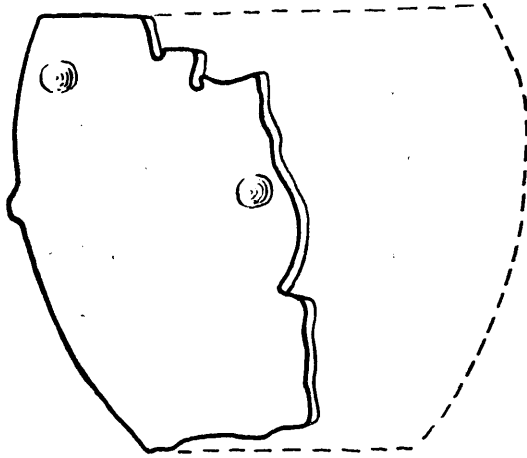
51. kép. 55. sír.

56. sír. (52. kép.) Mé. 50 cm. A csontvázból csak a fogak voltak megfigyelhetők. A mellékletek 110 cm hosszú, 65 cm szélességű területen voltak találhatóak. 1. *Csésze*. M. 7,8, pá. 12,8 cm (X. t. 6). 2. *Kőkés*. Fokával K felé, a domború lapján feküdt. H. 12,6 cm (X. t. 8). 3. *Tejeskőcsög*. Csak részben volt restaurálható. M. 21, pá. kb. 9,5, fá. 6,2 cm (53. kép). 4. Obszidián *nyílhegy*. Gondosan retusált. Csúcsával DK felé, az egyik élén feküdt. H. 2,4, sz. 1,7 cm (X. t. 7). 5. *Virágserép alakú edény*. A sír fenekénél 12 cm-rel magasabban, a szájával majdnem lefelé fordulva feküdt. M. kb. 11, pá. kb. 10, (fá. 6 cm). (54. kép.) 6. Pontosan a kőkés alatt és vele majdnem párhuzamosan *részlemez* (valószínűleg rézkés) töredékei. (H. 7,2, sz. 1,3 cm.) — Igen valószínű, hogy a csontváz a csontváz a jobb oldalán, K—Ny tájolásban feküdt. Az 1. sz. edény a koponyatetőnél lehetett. A kő- és a rézkés a nyak, ill. mell előtt volt. A 3. sz. edény és a nyílhegy a háta mögött, míg az 5. sz. edény a térde tájékán helyezkedhetett el.

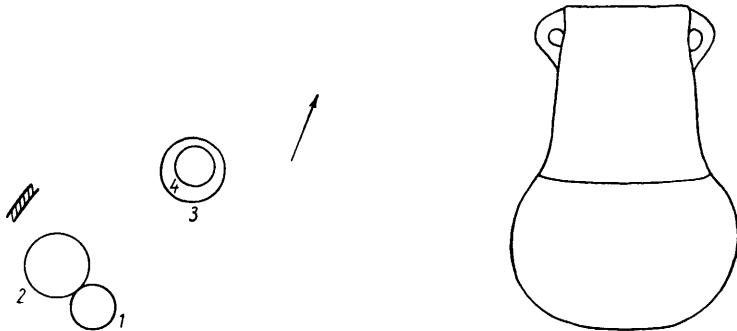
52. kép. 56. sír.

53. kép. 56. sír; tejeskőcsög.

54. kép. 56. sír; virágcserep alakú edény.

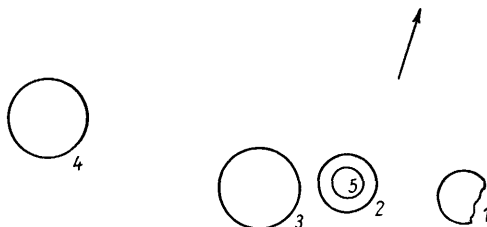
57. sír. (55. kép.) Mé. 65 cm. A sírban ugyan egy hosszúcsont darabja megfigyelhető volt, abból azonban a csontváz helyzetére nemigen következtethetünk. 1. Tejeskőcsög. M. 15,5, (pá. kb. 6 cm) (56. kép). 2. Kétfülű mély tál. M. 9,4, pá. 16,8, fá. 8 cm (X. t. 9). 3. Valószínűleg közepes nagyságú virágcserep alakú edény. Feltehetőleg fordított csonkakúpszerű volt, az oldalán bütykökkel. Fá. 10,5 cm. 4. Utóbbiban csésze. Alja lapos, oldala fordított csonkakúp alakú. Csak részben volt restaurálható. M. kb. 5,5, (pá. kb. 10 cm).

55. kép. 57. sír.

56. kép. 57. sír; tejeskőcsög.

58. sír. (57. kép.) Mé. 50 cm. Bolygatott (az 1—3. sz. edények hiányosak). 1. Tejeskőcsög. Csak az alja maradt meg. Fá. 6 cm. 2. Gömbhasú edény. Oldalára dőlve feküdt a sírban. M. 17,2, pá. 8 cm (XI. t. 1). 3. Virágcserep alakú edény. Ny felé eldőlt.

57. kép. 58. sír.

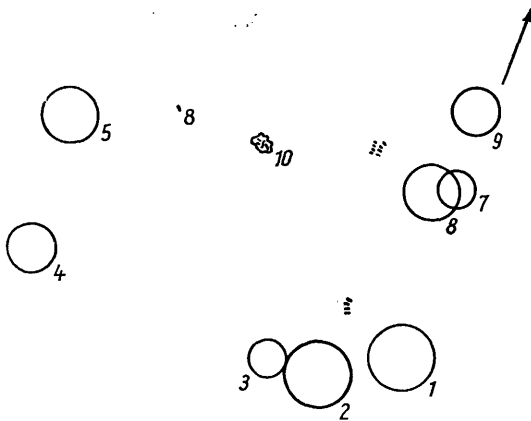
Oldalán a szokásos bütykök voltak. (M. legalább 20, fá. 11 cm.) 4. *Korsó*. M. 35, pá. 14,5 cm (XI. t. 11). 5. A 2. sz. gömbhasú edény száján *edényfedő*. Alakja csonkakúpra emlékeztet, legömbölyített felső peremmel, amelyen feltehetőleg 2 ferdén átfúrt bütyökfüle volt. M. 7,5, alsó átm. 11, felső átm. kb. 8 cm. — A csontváz minden bizonnyal K—Ny tájolású volt (tejeskőcsög az arc előtt). Minthogy fedővel ellátott edények általában a bal oldalukra fektetett csontvázak mellett fordulnak elő, valószínű, hogy ez is ilyen volt. Az edények a csontváz előtt foglalhattak helyet.

59. sír. (58. kép, XVI. t. 5.) Mé. 60 cm. A csontvázból egyedül a fogak maradtak meg. Ezek és az edénymellékletek elhelyezkedése alapján a csontváz a bal oldalán feküdt. Tá. K—Ny. 1. *Tejeskőcsög*. Pereme nem volt restaurálható. (M. kb. 20, pá. kb. 10), fá. 8,8 cm (X. t. 10). 2. A tejeskőcsög szájában *edény*, valószínűleg csésze. Oldalának alján a szokásos, a talajt nem érintő bütykök voltak. 3. *Csésze*. Fenekével a tejeskőcsögnek dőlt neki. Felülete díszített. Pereme alatt csúcsukkal fölfelé álló, hálómintával kitöltött háromszögek sorakoznak. Alján négyszer ismétlődő, pontsorral szegélyezett, tova futó spirális vonalköteg látható. M. 5,3, pá. 11,6, fá. kb. 2,5 cm (XIII. t. 1). 4. Kisméretű kétfülü *szülke*. M. 11,3, pá. kb. 7, fá. 3,3 cm (XI. t. 2).

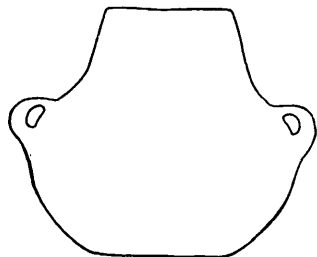
58. kép. 59. sír.

60. sír. (59. kép.) Mé. 70 cm. A sírban két helyen is észlelt fogsor, valamint az edények elrendezése alapján megállapítható, hogy kettős temetkezést takart. A csontvázak egymással párhuzamosan K—Ny tájolásban feküdtek. 1. *Tejeskőcsög*. Hasa gömbölyded, rövid nyaka majdnem hengeres volt. Fülei valamivel a perem alatt helyezkedtek el. (M. 22, pá. 9,5, fá. 7 cm). 2. *Gömbhasú edény*. M. kb. 13, (pá. 7), fá. 6,5 cm (60. kép). 3. *Szülke*. M. 8,8, pá. kb. 7, fá. 4,2 cm (XI. t. 4). 4. *Csésze*. Fenekén 4 alig észrevehető bütyökláb van. M. 6,8, pá. 11,2, fá. 7,5 cm (XI. t. 3). 5. Kisebb méretű *csövestalpú tál*. Talprésze aránytalanul kicsi a tálrészhez képest (61. kép). 6. Lapos huzalból készült *spirális rézsővecske*. H. (eredeti) 3, v. 0,5, huzal sz. 0,4 cm (XI. t. 5). 7. Kisméretű *tejeskőcsög*. M. 10,3, pá. 6,5 cm (XI. t. 6). 8. Utóbbi szájában félgömb alakú *csésze*. M. legalább 5, (pá. legalább 15 cm). 9. Hordószerű *virágcserep alakú edény*. Feneke talpszerűen ki-

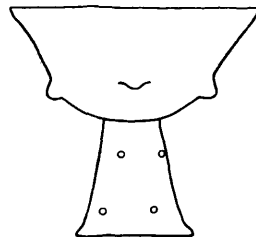

59. kép. 60. sír.

alakított. Durva kidolgozású. (M. 10, pá. 11 cm.) 10. A sír fenekénél 25 cm-rel magasabban *cseréptöredékek*. — Az edények helyzete alapján, valamint a kőkés hiányából, ill. a réz ékszer jelenlétéből következtetve gyanítjuk, hogy mindkét csontváz a bal oldalán fekehetett. Ebben az esetben az 1—3. sz. edények az egyik arca előtt, míg a spirális rézesövecske a másik medencéjének tájékán lehetett.

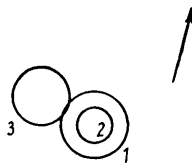

60. kép. 60. sír; gömbhasú edény.

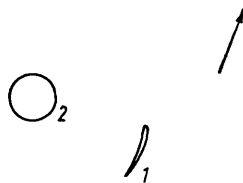
61. kép. 60. sír; csövestalpu tál.

61. sír. (62. kép.) Mé. 57 cm. 1. *Tejescöcsög*. M. 22,1, pá. 10,4, fá. 9,7 cm (XI. t. 7). 2. A tejescöcsög szájában *csésze*. Oldalának alján 4 kissé lapos bütyök van. M. 4,9, pá. 10,6, fá. 6,5 cm (XI. t. 8). 3. *Virágcserep alakú edény*. Oldalán 4 bütyök van igen aszimmetrikusan elhelyezve. M. 13,9, pá. 15,3, fá. 9,8 cm (XI. t. 9).

62. kép. 61. sír.

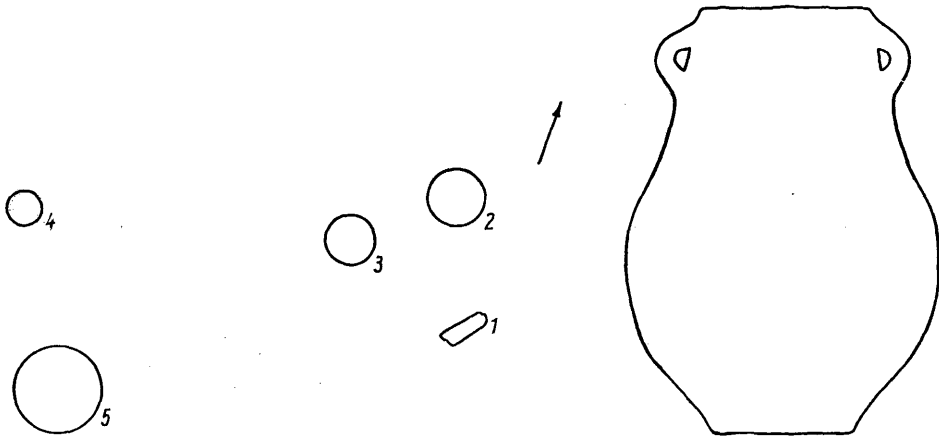
62. sír. (63. kép.) Mé. 60 cm. A sír Ny-i része valószínűleg egy almafa alá nyúlt, így azt felbontani nem lehetett. 1. *Kőkés*. Fokával É, a homorú lapjával a sír felé, az élén feküdt. H. 13,7 cm (XI. t. 10). 2. *Tejescöcsög*. Hasát ferdén lefutó lécek díszítik. M. 16,2, pá. 7,4, fá. 6,3 cm (XI. t. 11).

63. kép. 62. sír.

63. sír. (64. kép.) Mé. 68 cm. A mellékletek legalább 120 cm hosszú és 65 cm széles területen voltak találhatóak. 1. Szabálytalan alakú *kőkés*. Fokával ÉK, domború oldalával a sír felé, az élén feküdt. H. 10,5 cm (XI. t. 12). 2. *Tejescöcsög*. Csak részben volt restaurálható. M. 23, (pá. kb. 8), há. 15, fá. 7 cm (65. kép). 3. *Csésze*. Bár a tejescöcsög ráborult, nem valószínű, hogy eredetileg annak szájába lett volna téve. Oldalának alján 4 hosszúkás bütyök van, amelyet 2—2 bevágás tagol. M. 6,1, pá. 12,3 cm (XI. t. 13). 4. *Szilke*. Oldalán bütyök látható. M. 6,2, pá. 6,5 cm (XI. t. 14). 5. Nagyobb *korsó*. A Fényeslitkén szokásos hosszúkás alakú, az oldalán 2 vízszintes nyílású füffel. (M. 30, pá.

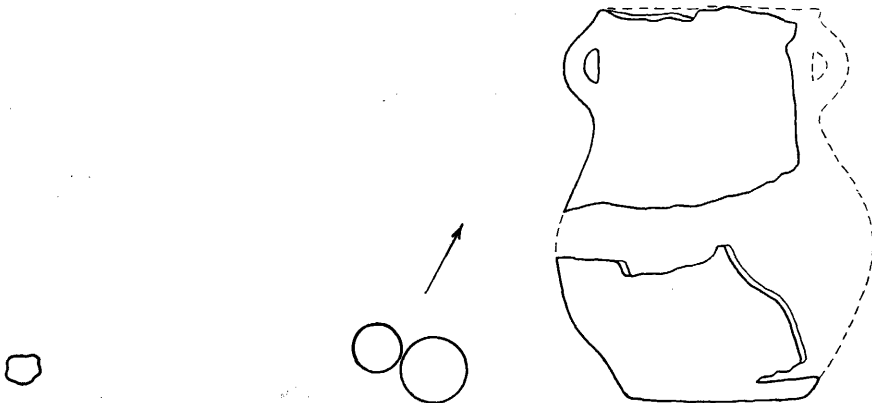
11, há. 23 cm.) — A mellékletek alapján a csontváz valószínűleg a jobb oldalán, K—Ny tájolásban feküdt, akként, hogy a kőkés közvetlenül a koponyánál, a 2—3. sz. edények az arc, a 4. az alsó lábszár előtt, míg az 5. a medence és a lábfej között volt.

64. kép. 63. sír.

65. kép. 63. sír; tejeskőcsög.

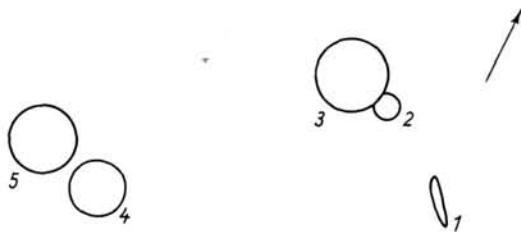
64. sír. (66. kép.) Mé. 45 cm. 1. Tejeskőcsög. (M. 20, pá. kb. 8—9 cm) (67. kép). 2. Kétfülű mély tál. (M. 8, pá. 11,3 cm.) 3. Edénytöredékek. Talán egy bolygatás által elpusztított edény maradványai.

66. kép. 64. sír.

67. kép. 64. sír; tejeskőcsög.

65. sír. (68. kép.) Mé. 55 cm. A mellékletek szélső távolsága 110 cm. 1. Kőkés. Lapján feküdt, hegyével DK felé. H. 15,8 cm (XII. t. 1). 2. Edényfedő. Az oldalán feküdt, szorosan a 3. sz. edény mellett. Felső peremének felcsúcsosodásai ferdén átlukasztottak. M. 6,3, a füleknél 7, alsó átm. 10, felső 8,8×10,5 cm (XII. t. 2). 3. Tejeskőcsög. Csak részben volt restaurálható. (M. 22, pá. kb. 12, fá. 10 cm) (69. kép.) 4. Gömbhasú edény. Csak részben volt restaurálható. (M. kb. 18, pá. kb. 9, há. 16 cm) (70. kép.) 5. Kétfülű mély tál. Hasának alján, a fülekre merőlegesen 2 bütyök látható. M. 9,5, pá. 15,5 cm (XII. t. 3). — A csontváz minden bizonnyal a jobb oldalán feküdt, K—Ny tájolásban. A kőkés a koponyánál, az 1. és 2. sz. edény az arc előtt, a 4. és 5. sz. a lábaknál.

68. kép. 65. sír.

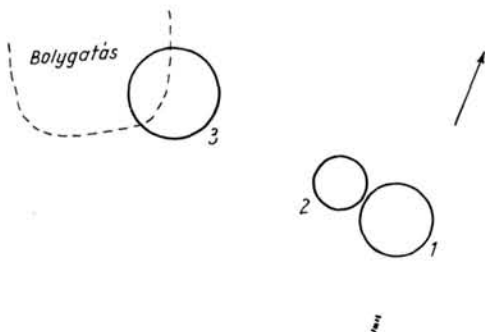

69. kép. 65. sír; tejeskőcsög.

70. kép. 65. sír; gömbhasú edény.

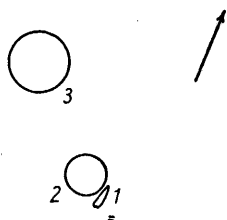
66. sír. (71. kép.) Mé. 60 cm. A sír Ny-i vége bolygatott. Jobb oldalon fekvő csontváz, amelyből csak fogak voltak észlelhetők. Tá. K—Ny. 1. *Tejeskőcsög*. Hasa tojásdad. Fülel valamivel a perem alatt helyezkedtek el. Felső része nem volt restaurálható. (M. 22, pá. 10), fá. 7,5 cm. 2. *Csésze*. 4 hosszúkás bütyöklábon áll. M. 5,3, pá. 14,5, fá. 10 cm (XII. t. 4). 3. Nagyobb *edény* (valószínűleg korsó). Nyaka és gömbölyded hasa között egy

71. kép. 66. sír.

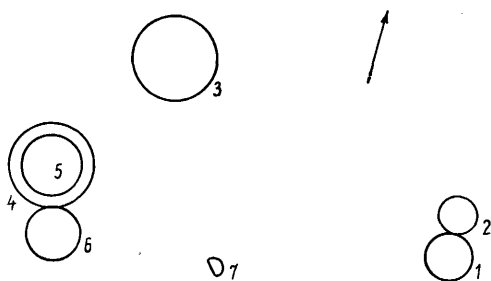
alig észrevehető borda fut körbe. Vállán egymással átellenben 2, ezekre merőlegesen a hason újabb 2 vízszintes nyílású füle volt. Alját a bolygatás tönkretette. (Pá. 10, há. 23 cm.) 4. *Pengevakaró*. Fokával Ny, domború lapjával a sír felé, az élén feküdt. H. 7,4, sz. 2,7 cm (XII. t. 5). — A pengevakaró a csontváz háta mögött lehetett.

67. sír. (72. kép.) Mé. 67 cm. A csontvázból csak fogak voltak észlelhetők. Jobb oldalon fekvő lehetett. Tá. valószínűleg K—Ny. 1. *Kőkés*. Hegyével É felé, a homorú lapján feküdt. Hegye peremretusokkal fűröszerűen kidolgozott. H. 6,5 cm (XII. t. 7). 2. *Virágcserep alakú edény*. Felfordítva, szájával lefelé feküdt a sírban. Csak a pereme volt restaurálható. (M. kb. 8), pá. kb. 10, (fá. kb. 5 cm). 3. *Tejeskőcsög*. Fél oldala nem volt megmenthető; valószínűleg túl szélesre restaurálták. M. 15, (pá. 10), fá. kb. 8 cm (XII. t. 6).

72. kép. 67. sír.

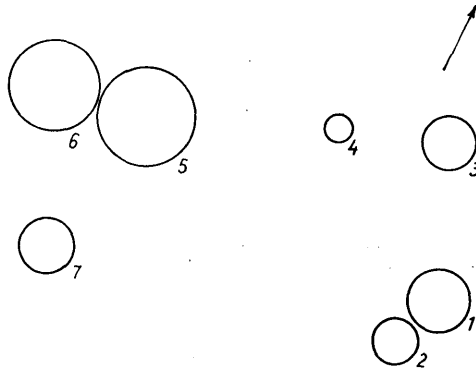
68. sír. (73. kép, XVI. t. 6.) Mé. 80 cm. Hossza legalább 125, szélessége 75 cm volt. 1. *Tejeskőcsög*. É felé, az oldalára dőlt el. Hasa gömbölyű, nyaka hengeres. Felső része nem volt restaurálható. (M. 18, pá. 9, há. 14 cm.) 2. Előbbi szájára rátéve *csésze*. M. 5,2, pá. 11, fá. kb. 4 cm (XII. t. 8). 3. Nagyméretű *korsó*. A Fényeslitkén szokásos, nyúlánk alakú. Az oldalán egymással átellenben 2 vízszintes nyílású füle és azokra merőlegesen 2 bütyke volt. (M. kb. 42), fá. 11 cm. 4. *Gömbhasú edény*. Az oldalán egymással átellenben 2 függőleges nyílású, felül nézetben kissé négyszögletes füle volt. (Há. kb. 22 cm.) 5. A 4. sz. edényen *edényfedő*. Felső peremén levő fülei (egyikük már a sírbatétel előtt letörött) függőlegesen átlukasztottak és teljesen azonos alakúak a gömbhasú edényen levőkhöz. Mindamellet úgy volt rátéve, hogy a fülek nem estek egymás alá. M. 10,4, alsó átm. 14,5 cm (XII. t. 9). 6. *Virágcserep alakú edény*. Oldalán 4 bütyök látható. M. 12,3, pá. kb. 12, fá. kb. 9 cm (XII. t. 10). 7. *Kavics*. Átm. 5,3 × 3,3 cm. — A mellékletek elhelyezkedése alapján a csontváz minden bizonnyal K—Ny (KÉK—NyDNY) tájolású lehetett. A fedővel ellátott gömbhasú edény jelenléte bal oldalára történt fektetésre utal. Ebben az esetben az 1—2. sz. edények az arc előtt lehettek, a 3. sz. pedig a lábak mögött.

73. kép. 68. sír.

69. sír. Mé. 52 cm. A sír bolygatott is lehetett, minthogy az egyedüli edénymellékletének teteje is hiányos és a környékén a föld is bolygatásra gyanús volt. 1. Aránylag nagyobb *tejeskőcsög*. Hasa fordított körtealakú volt.

70. sír. (74. kép.) Mé. 65 cm. Az edénymellékletek 140 cm hosszú, legalább 70 cm széles téglalap alakú terület — feltehetőleg a sír — szélén helyezkedtek el. 1. *Tejeskőcsög*. Felső része nem volt restaurálható. (M. legalább 16, pá. kb. 10), fá. 5,5 cm (XII. t. 11). 2. *Csésze*. M. 4,9, pá. 10,6, fá. 6,5 cm (XII. t. 12). 3. *Virágserép alakú edény*. Enyhén ívelő oldalán egymással átellenben 2 vízszintes nyílású füle, azokra merőlegesen 2 bütyke volt. Durva kidolgozású. (M. 11, fá. 8 cm.) 4. Fordított csonkakúp alakú *merítőedény*. Szájával lefelé feküdt a sírban. Vízszintes pereme külső oldalán egymás mellett 2 kis, a perem fölé emelkedő bütykökfogantyúja volt. (M. kb. 4,5, pá. 6 cm.) 5. Nagyméretű, szokásos megnyúlt alakú *korsó*. Feneke talpszerűen kiképezett. Oldalán egymással átellenben 2 vízszintes nyílású füle volt. (M. kb. 40 cm.) 6. *Virágserép alakú edény*. Pereménél 4 kisebb, az oldalán, de nem az előbbieket alatt 4 nagyobb, lapított hegyű bütyke volt. Csak részben lehetett restaurálni. M. kb. 16,5 cm (83. kép). 7. *Edény*. (Há. kb. 15—16 cm.) 8. Az 5. sz. edény É-i oldalánál edénytöredékek, amelyekből egy *csésze* volt összeállítható. Aljának közelében 3 vízszintes, lécszerű bütyök van, a fenekét pedig omphalos képezi. M. 6,4, pá. 14,2 cm (XII. t. 13). — Az edények szokásos elhelyezkedését figyelembe véve, a csontváz csakis K—Ny tájolásban, feltehetőleg a bal oldalán feketett (a koponya az 1. és 3. sz. edény között).

74. kép. 70. sír.

Az ásatások megindulása előtt földkitermeléssel feldúlt sírok leleteiből az alábbiakat sikerült begyűjteni: 1. *Ellentett élű rézcsákány*. Teste majdnem egyenes. H. 19,8 cm, s. 0,750 kg (XIV. t. 4). 2. *Ellentett élű rézcsákány*. Homorú lapján, a nyéllyuk mindkét oldalán háromszögben elhelyezett 3—3 ún. „mesterjegy” van. Ezeket nem ütötték erősen be, aminek következtében nem is kör, csak inkább félhold alakúak. H. 22 cm, s. 0,850 kg (XIV. t. 3). 3. *Ellentett élű rézcsákány*. H. 20,5 cm, s. 0,860 kg (XIV. t. 2). 4. *Ellentett élű rézcsákány*. A homorú lapján a nyéllyuk mindkét oldalán 1—1 ún. „mesterjegy” látható. H. 22,8 cm, s. 1,045 kg (XIV. t. 1). — E 4 csákány egyike — hogy melyik, az nem volt már tisztázható — a „J” jelzésű helyen jött elő. Itt Thomas Edit edénytöredékeket talált még, tehát a csákány sír melléklete volt. Egy másik csákányt a „T” jelzésű helyen találtak, mégpedig a megtalálója szerint edényben. Ez is a sírmelléklet volta mellett tanúsodik. 5. *Rézfokos*. Foka kör átmetszetű. H. 17 cm, s. 0,400 kg (XIV. t. 5). 6. Nyéllyukas csiszolt *kőbalt*a (fokos). Alakja a fenti rézfokoséhoz igen hasonló, csak az anyagából kifolyólag vastosabb. H. 19,7 cm (XIV. t. 6). — Utóbbi réz- és kőfokost a beszolgáltatók szerint az „S” jelzésű helyen, állítólag 4 edénnyel együtt találták. Ezek szerint ugyanazon sír mellékletei.

Az 1949 júniusi és szeptemberi ásatások közötti időben földkitermeléssel feldúlt sírok mellékleteiből Tenkely Tibor az alábbi 2 tárgyat tudta megmenteni: 1. Csavart *rézhusal* töredéke. Négyzetes átmetszetű. Egyik vége elhegyesedik és csavarásmentes, a másik elgörbített és csonka. H. 39 cm (XIV. t. 9). 2. Meghatározhatatlan rendeltetésű *réztárgy*, ill. töredéke. Egyik oldalán az ellaposodó teste kis kampóban végződik, a másik csonka. H. 6 cm (XIV. t. 8).

A nyíregyházi múzeumba jutott még: 1. *Rézfokos*. H. 18,8 cm, s. 0,254 kg (XIV. t. 7).

Az ásatások folyamán — eltekintve néhány szórványos cseréptöredéktől — az alábbi, sírhoz nem köthető leleteket gyűjtöttük még be: 1. A 27. sírtól D-re, kb. 150 cm-re

kis tűzkő *penge*. 70 cm mélységben volt. H. 4,6 cm. 2. *Réz gyöngy*. A 33. sír 5. sz. edényétől 60 cm-re D-re találtuk, így nem hihető, hogy a sírhoz tartozott volna. 3. *Kőkés*. A 36—37. és 50. sír közötti területen, 50 cm mélységben volt. Hegyével fölfelé állt a földben. Nem kizárt, hogy egy edény nélküli sír egyetlen fennmaradt mellékletét képezi. H. 8,8 cm. 4. *Obszidián penge*. H. 3,8 cm.

Megásásának idejében a fényeslitkei temetőnek a rézkor kutatása tekintetében igen nagy jelentősége volt. Itt nyílt először alkalom arra, hogy egy temetőnek összes, földmunkákkal korábban el nem pusztított sírját feltárjuk. Ezáltal kiderült, hogy a rézkori temetők lényegesen több sírból állanak, mint amennyit addig egy-egy lelőhelyen megismertünk (pl. Bodrogkeresztúr 44, Jászládány 40, Pusztai Istvánháza 32). Fényeslitkén a feltárt sírok száma (68) is már jóval felülmúlja ezeket, bár tulajdonképpen a temetőnek ez is csak egy részét képezi. A temetőterkép alapján viszont nagyjából meghatározható a temető eredeti nagysága. Figyelembe véve annak az agyagbánya területére eső és elpusztult, valamint a dűlőút helyén fel nem tárható részét, a sírok teljes száma egykor a 150-et is elérhette. Beigazolódott tehát, hogy a korábbi temetőfeltárások nem voltak teljesek.

Ugyancsak nagy jelentőséget kölcsönzött a fényeslitkei temetőnek az ott talált rézeszközök sokasága. Bár az innen származó ellentett élű csákányoknak és fokosoknak nem ismerjük a pontos lelőköörülményeit, az ásatás hitelesítette, hogy azok a bodrogkeresztúri kultúra temetőjéből származnak s így a jászládányi 18. sírban lelt ellentett élű csákány mellett ezek is bizonyították, hogy a nagyméretű rézeszközök az Alföldön ennek a kultúrának a hagyatékát képezik.

Az, hogy az utolsó 15 év alatt feltárt újabb nagy rézkori temetők, mint Polgár-Basatanya,¹⁰ Magyarhomorog-Kónyadomb¹¹ és Tiszavalk¹², a fényeslitkei jelentőségét némileg háttérbe szorították, annak az is az oka, hogy Fényeslitkén a csontvázak elenyészése folytán a megfigyelések sok tekintetben korlátozottak voltak, aminek következtében a jelenségek kiértékelése sem végezhető el teljes mértékben. Azonban még így is sok esetben az itt észlelték vezettek bennünket újabb eredmények felismeréséhez.

A temető értékelése során először a temetkezési szokásokat tegyük vizsgálat tárgyává. A csontvázak elenyészése következtében itt merülnek fel leginkább nehézségek. Mégis a bodrogkeresztúri kultúra hitelesen feltárt többi temetőjében tett megfigyelések és az azokból megismert szabályosságok figyelembe vételével főbb vonásokban e temetőt illetően is kialakítható a temetkezési szokások képe.

Mint másutt, itt is zsugorított csontvázak sírok alkották a temetőt. Erre a néhány biztosan felismerhető eseten túlmenően a sírba tett edény-mellékletek szélső távolsága által megadott méretek és a sírok zömében a mellékletek elhelyezkedése vallott. Kivételt képezett azonban a 4. sír, amelyben a feltárást végző Korek J. „kalcinált csontok”-at figyelt meg és gyűjtött be.¹³

¹⁰ B. Kutzián I., *The Copper Age cemetery of Tiszapolgár-Basatanya*. (Bp. 1963.)

¹¹ Dienes I. és Patay P. feltárása, 1961—66. A feltárás még nincs befejezve. — *Patay P.* MFME 1964—65. 11—23.

¹² Patay P. feltárása, 1966—67. — *Patay P.*, MFME 1966—67. 49—55. Uő., FA XIX (1968) 9—23.

¹³ Minthogy az 1949. évben feltárt sírok egyikében sem lehetett csontvázat felfedezni, az itteni temetkezéseket kezdetben általánosságban szórt hamvas rítusúaknak tételeztük

Szórt hamvas temetkezést a bodrogkeresztúri kultúrán belül már ismerünk: a jászladányi temető 29. sírja volt ilyen.¹⁴ Ennek ellenére ez a két eset csak egészen ritka kivételnek tekintendő, a sírok fél százalékát sem teszi ki. Minthogy a fényeslitkei és jászladányi temető között a leletek tekintetében is találunk több hasonlóságot, azokat egykorúaknak tekinthetjük és talán mindkettőt a javarézkor végére keltezhetjük. Így a halotthamvasztás szokásának felléptét a Kárpát-medencében is erre az időre tehetjük. Mindamelllett az általános alkalmazása ekkor még nem hódított tért.

A bodrogkeresztúri kultúra csontvázas temetkezéseivel kapcsolatban már Hillebrand Jenőnek feltűnt, hogy a csontváz tájolását, jobb vagy bal oldalra történt fektetését, a mellékleteknek a csontvázhoz viszonyított elhelyezését illetően szabályosságok figyelhetők meg.¹⁵ Ha már most ezeknek az ismeretében vizsgáljuk a fényeslitkei temető sírjait, kitűnik, hogy azok is az általános elveknek megfelelően lettek elföldelve.

Így az edény- és kőkémellékletek elhelyezkedéséből következtetve a sírokat megközelítőleg K-Ny irányba tájolták. Két esetben (12., 23. sír) a mellékletek ugyan arra utalnak, hogy azokban a koponya fordított, azaz Ny-i irányba tájolva feküdt. E jelenséget nem tekinthetjük ismeretlennek, hiszen a polgár-basatanyai temetőn kívül, ahol annak korai szakaszában ez volt a szabályos tájolási irány,¹⁶ néhány, hasonlóan NY-K irányba tájolt sírt találunk a tiszáninneri temetőikben is, mint pl. Bodrogkeresztúron,¹⁷ Jászladányban¹⁸ és a legújabban feltárt tiszavalki temetőben is.¹⁹ Lehet, hogy a javarézkor korábbi szakaszában a Tisza középső folyása mentén, ill. attól északnyugatra lakó törzsek egy részénél ez a szokás dominált, amit azonban idővel kiszorított a Tiszántúlon általánosan elterjedt K-Ny-i tájolás.

Két további sír (37., 42.) esetében D-É-i tájolásra is gondolhatunk, ami kivételesen más temetőben is előfordul (pl. Bodrogkeresztúron²⁰).

A férfi halottak jobb, a nőiek bal oldalra fektetése itt is szabályosnak mondható, amennyiben a kőkéseket – néhány kivételtől eltekintve – a férfiak mellékletének tekintjük és abból indulunk ki, hogy mint másutt, a koponya közelébe helyezték azokat.

Alkalmam volt kimutatni, hogy a bodrogkeresztúri kultúra temetőiben a férfisírokba helyezett edények átlagos száma kisebb a női sírokban találhatóénál.²¹ Ezt Fényeslitkén is tapasztalhatjuk. Így a biztosan bal oldalra fektetett (11., 16., 33., 59.) sírok esetében az edények számának átlaga 5,25, míg a jobb oldalra fektetettekében (32., 39., 41., 48., 52., 53., 54., 66.) csak 3,12. A késekkel ellátottak közül is csak kettőnél éri el az 5-öt. Ebből azután sok esetben szintén visszakövetkeztethetünk a csontváz fektetésére,

fel. Az 1950. évi ásatás ezt megcáfolta, amiért is a szórt hamvas temetkezés jelenlétét, mint téves megfigyelést, elvetettük. A Természettudományi Múzeum Embertani Tárában őrzött és a 4. sírból származó égett embercsontok azonban erre az egy sírra vonatkozólag kétségtelenné tették a megfigyelés helyességét.

¹⁴ Patay P., Arch. Ért. 1944—45. 8.

¹⁵ Hillebrand J., Das frühkupferzeitliche Gräberfeld von Pusztaitvánháza. AH IV. (Bp. 1929) 27—28.

¹⁶ B. Kutzián I., i. m. 354.

¹⁷ Hillebrand J., Arch. Ért. XLI (1927) 22. kép.

¹⁸ Patay P., A bodrogkeresztúri kultúra temetői. Rég. Füzet. II. 10. (Bp. 1961) 7. kép.

¹⁹ Lásd 12. jegyzetet.

²⁰ Lásd 17. jegyzetet.

²¹ Patay P., MFMÉ 1964—65. 20—21.

ill. a halott nemére. Ugyancsak abból is, hogy bizonyos edénytípusok a többi temetőben tett megfigyelések alapján szinte kizárólag a bal oldalra fektetett, azaz női csontvázak mellett találhatóak. Ilyenek a fedővel ellátott (négy lábú, csövestalpú korsók, gömbhasú edények), valamint általában a nagyméretű virágcserep alakú edények.²²

A bodrogkeresztúri kultúra több temetőjében kettős temetkezések is előfordultak. Fényeslitkén a 60. sírban is két halott nyugodott (mindkét csontváz fogsorát meg lehetett figyelni). Bár a kettős sírok között gyakran vannak olyanok, amelyek tájolása és fektetése nem követi az általános szabályokat, ebben az esetben ilyen kivétel nem áll fenn. Mindkét csontváz K-Ny tájolásban a bal oldalán fektetett.

Azt, hogy a bodrogkeresztúri kultúra edényeinek egyik legjellegzetesebb típusa, a tejeskőcsög általában a koponya közelében található, már Hillebrand J. is megfigyelte.²³ Ez korábbi számításaim szerint az esetek 73%-át teszi ki.²⁴ Arra viszont Fényeslitkén figyeltünk fel először (utólag a már régebben feltárt temetőkre vonatkozóan is kimutathattuk), hogy a tejeskőcsögöt egy csésze is szokta kísélni (az esetek 51,4%-ában). Méghozzá azt is tapasztaltuk (amit addig nem jegyeztek fel), hogy ezek a csészék sok esetben (de nem mindig!) a tejeskőcsög szájára voltak rátéve. Egy részük (3., 7., 11., 12., 15., 22., 41., 43., 48., 59., 60., 61., 68. sír) feltáráskor is még a tejeskőcsögön volt, míg másokat olyan helyzetben találtunk, amit csakis a beföldeléskor onnan leesve foglalhattak el (16., 17., 28., 31., 34., 44., 49., 51. sír). E csészék nem szolgálhattak egyszerűen csak a tejeskőcsögök lefedésére (ebben az esetben fenékkal felfelé borították volna azokra őket), hanem valószínűleg mind bennük, mind a tejeskőcsögökben a temetési szertartás által előírt ételt-italt helyeztek bennük a sírba. Ezt megerősíteni látszik az is, hogy e két edény túlnyomórészt előre meghatározott helyre, mégpedig az arc, ill. a száj elé került. A tejeskőcsög és csésze ilyen elrendezését mindegyik újabb feltárt temetőben is megfigyelhettük, így ez a jelenség nem korlátozódik egyedül Fényeslitkére, hanem általános érvényűnek tekinthető.

A 25. sírban a legalább 50 cm magas csövestalpú korsó az oldalán feküdt, míg a többi edény egyenesen állt a talpán. Helyzete arra enged következtetni, hogy ezt tudatosan így tették a sírba és nem a behatolásakor ráhulló rögök döntötték el. Ebből viszont az következik, hogy ezt az edényt éppen ellentétben a tejeskőcsöggel, üresen helyezték a halott mellé. Tehát ebben az esetben magának az edénynek mint tárgynak sírbahelyezése bírt jelentőséggel és nem egyszerűen csak a halott mellé adott étel vagy ital tárolására szolgált az. Persze a tejeskőcsög esetében sem gondolhatunk csak ilyen alárendelt szerepre a temetési szertartás során, különben nem ragaszkodtak volna következetesen ahhoz, hogy az arc elé helyezett étel-ital (áldozat) meghatározott alakú edényben kerüljön a halott mellé.

De visszatérve az edénymellékleteknek üres állapotban való sírbatételére, a fényeslitkei 25. sírban tapasztaltakat nem tekinthetjük véletlen, magában álló esetnek. A Hódmezővásárhely-kotacpartai temető 12. és 20. sírjáról is azt írja Banner J., hogy a csövestalpú korsó az oldalán feküdt.²⁵

²² Uott, 21.

²³ Hillebrand J., Das frühkupferzeitliche . . . 28.

²⁴ Patay P., MFMÉ 1964—65. 21.

²⁵ Banner J., Dolg. IX—X. (1933—34) 60, 63. XV. t. 11, 12., XIX. t. 2.

Ugyanez figyelhető meg a pusztaitvánházi 17. és 32.,²⁶ vagy a Polgár-basatanyai 111. és 123. sírral kapcsolatban is.²⁷ Hasonló megfigyelést tehetünk még a Polgár-basatanyai 121. sír esetében is, de itt egyszerű nagyméretű korszóról van szó,²⁸ míg az összes többi felsorolt esetben csövestalpú korszó az, amelyet a sír többi edényével ellentétben fektetve helyeztek el. Az edényforma és ritus között tehát feltétlenül összefüggés van. Törvényszerűségnek mégsem tekinthetjük, mivel vannak olyan sírok is, amelyekben a csövestalpú korszó szabályosan álló helyzetben található (Fényeslitke 11. sír). Megjegyzendő, ezek az átlagosnál általában mélyebbek szoktak lenni.²⁹

Annak is feltétlenül volt valamilyen oka és jelentősége, hogy a nagyobb edényeket, mint pl. a nagyméretű virágcserep alakú edényeket a lábak közelében helyezték el. Erre a jelenségre egyébként szintén már Hillebrand J. hívta fel a figyelmet.³⁰

Ugyancsak a fényeslitkei temető ásatása során figyeltünk fel arra is, hogy a nagyobb méretű edényekben többször kisebb csészét találunk elhelyezve. Ez itt 5 esetben fordult elő, mégpedig 3 alkalommal nagyméretű virágcserepben (8., 25., 57. sír), 2 alkalommal pedig korszóban (19., 40. sír). A jelenséget szintén a temetési szertartással kapcsolatosnak tekinthetjük. Igen valószínű, hogy magát a nagyméretű edényt sem tették üresen a sírba; a benne talált kisebb csésze eredetileg az edénybe helyezett ételre lehetett rátéve és bizonyára ennek is volt tartalma. A jelenséget más temetőben is megfigyeltük.

Más a helyzet, amidőn megközelítőleg azonos nagyságú edényeket találunk egymásba helyezve a sírban (4., 17. sír). Itt feltehető, hogy üres edényeket adtak a halott mellé. Különösen a Polgár-bacsókerti 9. sírban tapasztaltak alapján következtethetünk erre, ahol 3, szinte azonos nagyságú edény volt egymásba téve.³¹

A jobb és bal oldalra fektetett, azaz férfi és női halottak temetésében mutatkozó különbség Fényeslitkén nemesak abban a közismert szokásban figyelhető meg, hogy kő- és rézeszközök általában az előbbieket, míg réz-, arany-, stb. ékszerek utóbbiak mellékletét képezik (pl. 60. sír északi csontváza). Különbséget találunk még, amint azt már említettük, az edények mennyiségében, nemkevésbé abban, hogy egyes edénytípusok a bal oldalra fektetett csontvázakhoz kötötteknek látszanak, egyben hiányoznak a kőkéssel ellátott sírokból. Ezek közé lehet sorolni azokat az edényeket, amelyeket fedővel szoktak ellátni. Edényfedő alkalmazása ugyanis mindössze 3 rokon edénytípusra korlátozódik, mégpedig a gömbhasú edényekre, csövestalpú és négylábú korszókra. Fényeslitkén is ezek az edényfélések, akár volt rajtuk, ill. mellettük fedő, akár nem, a nagyobb edényszámú, ill. kőkés nélküli sírokból fordultak elő.³² Egyedül a 4. hamvasztásos sír volt az, amelyben átlagos nagyságú kőkés mellett csövestalpú korszó is jelen volt. Ettől eltekintve,

²⁶ Hillebrand J., Das frühkupferzeitliche . . . III. t. 4., VII. t. 2.

²⁷ B. Kutzián I., i. m. 110. kép, 117. kép.

²⁸ Uott, 115. kép.

²⁹ Tiszavalkon is pl. a 21. sír, amelyben álló helyzetben volt a csövestalpú korszó, a bal oldalas fektetésű csontvázat tartalmazó sírok között az egyik legmélyebb volt.

³⁰ Hillebrand J., Das frühkupferzeitliche . . . 37—38.

³¹ Patay P., Acta Arch. Hung. IX. (1959) 145.

³² Az edényfedős csoport edényeit tartalmazó 15 sír közül egyben sem volt 4 edénynél kevesebb, míg a 23 kőkést tartalmazóból csak 2-ben volt 4-nél több (7., 55. sír).

mondhatni törvényszerű jelenséggel állunk szemben, ugyanis a bodrogkeresztúri kultúra többi temetőjének sírjait áttekintve, mindenütt hasonló megfigyelést tehetünk.

Hasonlóképpen a női sírok tartozékai szoktak lenni a virágcserep alakú edényeknek nagyméretű változatai is. Fényeslitkén ilyenek ugyan nem sok sírban fordultak elő (8., 15., 25., 35., 43., 57., 58., 70.), de ezek egyike sem tartalmazott kőkést, míg az 57. és 58. sír kivételével mindegyikben 5 vagy annál több edény volt (utóbbiakban is – edényfedőt nem is számítva – 4), amellet, amennyiben meghatározható, bal oldalára fektették bennük a csontvázat. Feltehető, hogy ebben is törvényszerűség rejlik, mégis megnehezíti a kérdés elbírálását az, hogy a virágcserep alakú edények csoportjának kisebb méretű változatai jobb oldalon fekvő csontvázak mellett is előfordulnak. A virágcserep-csoport minden hitelesen feltárt példányát lenne tehát szükséges méret és alak szerint ismerni, hogy tüzetes analízissel tipológiailag széttagolhassuk őket, amivel funkcióbeli különbségeikre is fény derülhetne.

A fényeslitkei sírok feltárása során többször is tapasztalhattuk (7., 14., 37., 40., 60. sír), hogy a sír feneké fölött mintegy 25–30 cm-rel cserepek feküdtek, amelyek általában nagyobb méretű edény (edények?) töredékei voltak. Ezekből egész edényt nem lehetett restaurálni, sőt nem is látszottak úgy a földben heverni, mintha egészben elhantolt és a föld nyomása által széttört edény darabjai lennének. Megfigyeléseink arra engednek következtetni, hogy a betemetés közben, amikor a sír félig már földdel be volt takarva, helyezték tudatosan oda ezeket az edénytöredékeket. Talán valamit le akartak velük takarni.

Átvizsgálva más temetők sírjainak leírását, ez a jelenség sem korlátozódik Fényeslitkére. A korábbi kiértékelések során azonban erre nem igen figyeltek fel.

Rátérve a fényeslitkei rézkori temető leleteinek vizsgálatára, az eszközök között mindenek előtt is a 4 ellentett élű rézcsákány említendő meg, (XIV. t. 1–4), annak ellenére, hogy egyikük sem az ásatás során került elő. A 4 példány mindegyike az ún. jászladányi típushoz tartozik (XV. t. 1). Ez alól még a 4. sz.-mal jelzett sem tekinthető kivételnek. Bár ennek teste alig görbült, szinte egyenes tengelyűnek mondható, mégsem sorolható – oldalainak ívelt voltából kifolyólag – a nógrádmarcali típusba. E példányok tehát újabb bizonyítékul szolgálnak ahhoz, hogy a jászladányi típusú ellentett élű csákányokat az Alföldön a bodrogkeresztúri kultúra népe használta. E csákánytípus előfordulását vizsgálva, feltalálható az a kultúra egész elterjedési területén, mindamellett legsűrűbben Szabolcsban és az Alföld keleti peremén, Biharban és Temesben, ahonnan a biztosan temetőből származó példányok zöme is előkerült (Fényeslitke 4; Mezősas;³³ Magyarhomorog-Kónyadomb;³⁴ Magyarhomorog-Mogyoróstanya³⁵ 1–1 db; ezzel szemben a Tisza vidékéről, ahonnan a legtöbb temetőt ismerjük, egyedül csak a jászladányi példány jött elő). Ebből tehát arra következtethetünk, hogy a bodrogkeresztúri kultúra törzseinek rézzel ellátottsága az Alföld keleti részén lényegesen jobb volt, mint annak belsejében, amit viszont a réztermő hegyek közelsége könnyen megmagyaráz, ill. magától érthetővé tesz.

³³ Patay P., Dolg. XIX. (1943) 136., L. t. 8.

³⁴ Patay P., MFMÉ 1964—65. 11—12, 17.

³⁵ Arch. Ért. 87. (1960) 231. — Patay P., A bodrogkeresztúri . . . 54—55.

A nyéllyukas rézeszközök számát Fényeslitkén még növeli a 2 – sajnos szintén nem az ásatások során talált – fokos (XIV. t. 5, 7). Nem azonos alakúak; de, miként módomban volt kimutatni,³⁶ ugyanannak az eszköznek két típusváltozatát képviselik. Számunkra annyiban bírnak különösebb jelentőséggel, hogy ennek a temetők anyagában eddig csak elvétve előforduló (Tiszadob-Urkomdűlő³⁷), hiteles ásatásból pedig csak egyetlen példánnyal (Kiskőrös³⁸) képviselt nyéllyukas rézeszköznek – még hozzá mindkét változatának is – a bodrogkeresztúri kultúra formakincsébe tartozását beigazolták.

Nem szorul bővebb bizonyításra, hogy a fényeslitkei temetőből származó kőbalta (fokos), amely állítólag az egyenestestű rézfokossal egyazon sír melléklete volt (XIV. t. 6), alak tekintetében alapjában véve azonos az utóbbival. A testük arányaiban mutatkozó különbségek (pl. a nyéllyuk bősége viszonyítva a test szélességéhez) a nyersanyag sajátosságaiból természetesen adódó eltérések, amelyek azonban a lényegét nem érintik. Nem vitás, hogy ez a forma nem a kő, hanem már a réz tulajdonságainak megfelelően alakult ki, azaz a kőbalta a rézfokos mintájára, annak mintegy utánzataként készült. De, hogy ebből a nyersanyagból készítve is a bodrogkeresztúri kultúra formakincsét képezi, igazolja az, hogy hasonló kőbalta volt található a Polgár-basatanyai temető 129. sírjában is.³⁹

A kő- és rézfokos azonos sírban való előfordulása, ha jelen esetben egyáltalában nem tekinthető hitelesnek, mégis hihető, minthogy analóg esetek is ismeretesek. Kőbalta és réz ellentett élű csákány volt együtt a Magyarhomorog-mogyoróstantyai I. sírban,⁴⁰ sőt állítólag az ellentett élű csákányt szolgáltatató jászladányi 18. sírhoz is tartozott volna egy, a csákányhoz hasonló alakú kőbalta.⁴¹

Attól eltekintve, hogy a réz ellentett élű csákányok és fokosok, valamint kőbalták az életben gyakorlati rendeltetésű eszközök is voltak, igen valószínű, hogy a sírokba mint az elhunyt személyek hatalmi- vagy méltóságjelvényei is kerülhettek. Erre mindenképp előtte is abból következtethetünk, hogy egyes sírban talált kőbalták nyersanyaga eszközkészítésre alkalmatlan (pl. márvány) vagy tarka s ebből kifolyólag díszes kőzet.⁴² Ha már itt tartunk, megjegyezzük, hogy az 50. sírban lelt kaptafa alakú baltatöredék nyersanyaga is habkő, amely semmiképpen sem megfelelő gyakorlati rendeltetésű eszközök készítésére.

A szokott aránynál nagyobb számban fordulnak elő a fényeslitkei sírokban a réz laposbalták is. Ha figyelembe vesszük, hogy mind a polgár-basatanyai, mind a többi, aránylag nagyobb javaréz kori temetőben egyetlen réz laposbalta sem volt található és csak Hódmezővásárhely-Szakálhátról,⁴³

³⁶ Patay P., FA XIX (1968) 9–12.

³⁷ Patay P., Arch. Ért. 77. (1950) 115., XXXV. t. 16.

³⁸ Csalogovits J., Die neu aufgedeckte neolithische Siedlung und das kupferzeitliche Gräberfeld von Kiskőrös. PZ 22. (1931) 106, 111., 9. kép.

³⁹ B. Kutzián I., i. m. 208, 314–315., CX. t. 7.

⁴⁰ Lásd 35. jegyzetet.

⁴¹ Patay P., Arch. Ért. 1944–45. 10. — Gallus S. eredeti feljegyzése: „A gazda bemondása szerint ezen a környéken került elő a csiszolt ellentett élű kőcsákány (földvétel közben). A sír bolygatása éppen agyagvétel által történt!” MNM Adattár, 42. J. I.

⁴² Patay P., FV XIX (1968) 19.

⁴³ Banner J.—Bálint A., Dolg. XI. (1935) 86., 5. kép 7.

Hajduszoboszlóról,⁴⁴ Polgár-Bacsókertről⁴⁵ meg Magyarhomorog-Kónyadombról⁴⁶ ismerünk temetőnként 1–1 példányt, úgy a fényeslitkei 4 darab kifejezetten soknak számít. A sűrű fellépésük oka ugyanaz lehet, mint az ellentett élű csákányoké, habár a szórványos réz laposbaltá leletek nem sokadodnak kifejezetten az Alföld peremén. Érdekes az is, hogy bár a temetőkben lényegesen sűrűbben fordulnak elő az ellentett élű csákányoknál, a szórványosan előkerült ismert példányok száma utóbbiakéhoz képest elenyésző. Talán kevésbé feltűnő alakjuk kevésbé vonta magára a gyűjtők figyelmét.

Más helyen már rámutattam arra, hogy a bodrogkeresztúri kultúra temetőiben a laposbalták egy sajátos változata fordul elő, amit az első hitelesen feltárt ilyen példány lelőhelye alapján szakálhádi típusnak neveztem el.⁴⁷ E változat sajátosságai közé az ívelt él, ívelten kiszélesedő oldal, a testnek oldalnézetben aszimmetrikus volta (egyik lapja domború, a másik megközelítőleg lapos) és gyakran a fokának a domború oldal felé történő kiperemesedése tartozik. A fényeslitkei 4 példány közül azonban csak az 5. sírban talált látszik ezt a típust hívebben követni (I. t. 6), míg a többi egyenesebb oldaluk és szimmetrikusabb voltaknál fogva némileg eltér attól (II. t. 11, IV. t. 7, VII. t. 8). Nem tudjuk még megmondani, vajon elterjedésbeli, időrendi, vagy másfajta oka van-e e típusváltozat felléptének, mindamellett a Nyírségből mind a két változatot ismerjük.⁴⁸

A többi temetőben találtakhoz viszonyítva aránylag sok – 3 – rézkész fordult elő a fényeslitkei sírokban. Rossz megtartási állapotuk ellenére megállapítható, hogy ezek is az eddig ismertekhez (pl. Pusztaiavánháza 28. sír⁴⁹) hasonlóak, azaz lapos, nyélnyújtvány nélküli példányok voltak, amelyeket szegecsek nélkül foglaltak nyélbe. Az 52. sírban az egyik karesonton, a derék-tájon, az 56-ban szorosan egy kőkészhez tapadva a nyak előtt (kéz mellett?) helyezkedett el. Ez a helyzetük, ellentétben az általában a koponya közelébe helyezett kőkészével, valamint az a tény, hogy mindhárom rézkész tartalmazó sírban kőkész is volt, megerősíteni látszik azt a megállapításunkat, hogy a rézkészek a temetés során nem ugyanazt a szerepet töltötték be, mint az utóbbiak.⁵⁰ Fényeslitkén is igen valószínűen a javarészt a koponya közelében elhelyezkedő kőkészek sírbatétele sem gyakorlati alkalmazásuk alapján, hanem rituális célból történt. Azaz nem azért látták el a halottakat velük, hogy mint munkaeszközöket magukkal vigyék a másvilágra. Valószínűbb, hogy a kőkészeknek a temetési szertartás során lehetett szerepük.

Mint másutt, Fényeslitkén is, a kőkészek olyan sírokban fordultak elő, amelyekben a csontváz biztosan vagy feltehetőleg a jobb oldalán feküdt. Általában edénymelléklet is kevesebb volt ezekben s így minden jel arra mutat, hogy ezek férfisírok voltak. És, hogy mennyire kellékei voltak a férfiak temetésének, bizonyítja az is, hogy mindazok a sírok, amelyekben valamilyen más – réz vagy kő – eszköz is előfordult, sohasem nélkülözték a kőkészt.

Nem tévesztendő azonban össze a rítus szempontjából az általában

⁴⁴ Zoltai L., DJ 1928. 47., 16. kép 3.

⁴⁵ Patay P., Acta Arch. Hung. 9. (1959) 142, 149., 4. kép.

⁴⁶ Patay P., MFMÉ 1964–65. 18.

⁴⁷ Patay P., Dolg. XIX. (1943) 137.

⁴⁸ Szakálhádi típus: Szaboics; Jósa András Múzeum, Nyíregyháza. — Fényeslitkeiekhez hasonló típus: Vasmegeyer-Kisvármí; Jósa András Múzeum, Nyíregyháza.

⁴⁹ Hillebrand J., Das frühkupferzeitliche . . . IV. t. 5.

⁵⁰ Patay P., MFMÉ 1964–65. 15.

10 cm-t meghaladó kőkések a kisebb kőpengékkel. Bár Fényeslitkén nem tudjuk beigazolni, de utóbbiak női sírokban is fellelhetők. Viszont ezek nem a koponya közelében találhatók, tehát nem volt azonos a rendeltetésük a temetés során — és feltehetőleg az életben sem. Fényeslitkén e kisebb pengék megtalálhatók mind olyan sírokban, amelyekben kőkés is volt (4., 5., 53.), mind olyanokban, amelyekből azok hiányoztak (26., 47., 67.). Ugyanez vonatkozik a vakarókra, pengevakarókra is (6., 45., 51. és 66. sír).

Azt sem szükséges bizonyítanunk, hogy a nyíl, amelyből a kőből készült, finoman retusált, háromszög alakú hegye maradt fenn ránk, a férfiak fegyvere volt. Amely sírban tehát ilyen előfordul, azt férfi sírjának tekinthetjük. Nem is fordult elő másutt, csakis jobb oldalon fekvő csontváz mellett. Érdemes azonban azt is megemlítenünk, hogy nyíllal csakis a közösségen belül jelentősebb szerepet betöltő férfi halottakat láthatták el (jó vadászokat ?), ugyanis amely sírban nyílhegyet találtunk, abban általában (Fényeslitkén mind a három esetben — 5., 21., 56. sír) a kőkésen kívül még más réz- vagy kőeszköz is előfordul.⁵¹

A nyílhegyek nyersanyaga jól szilánkolható tűzkő, de ennél még gyakrabban obszidián szokott lenni. Hogy Fényeslitkén ez utóbbi nyersanyagból készült példányok találhatók, annak valószínűleg a nyersanyag jó megmunkálhatóságán és éles törésén kívül az obszidiánt termő Tokaj–Zempléni hegység közelsége is az oka.

A nyílhegyeknek a sírokban nincs meghatározott helyük. Legtöbbször a csontváz háta mögött vagy lábánál találjuk őket, egy vagy több példányban. Fényeslitkén a 21. és 56. sírban is hasonló lehetett a helyzetük. A magyartési 5. sírban lelt nyílhegyekkel kapcsolatban (helyzetükből kifolyólag) korábban felvettem annak a lehetőségét, hátha ezek nem voltak mellékletek, hanem harcok során az egyénbe lőtt lövedékek, amelyek a halálát is okozhatták.⁵² Más sírokban tett megfigyelések azonban nem engednek hasonló feltételezésekre következtetni, amiért is talán a magyartési sírral kapcsolatban is felül kell bírálni a véleményünket.

Bármennyire is szokatlan leletnek látszik a fényeslitkei temető területéről származó csavart testű rézhuzal (XIV. t. 9), nincs okunk kételkedni a temető egyik, az ásatás előtt elpusztult sírjából való származásában. Annál is kevésbé, mivel nem is analógia nélküli az. Hasonló huzaltöredékek származnak egy Emődön, gyümölcsfaültetéssel megbolygatott rézkori sírból (XV. t. 2–6).⁵³ Nemkülönb Nagyhalászról, a Szőlőhegyről, mégpedig ellentett élű rézcákánnyal együtt (XV. t. 7–10).⁵⁴ Sajnos egyik lelet sem hiteles feltárás eredménye; a rézhuzalok is mind töredékesek. A fényeslitkei 39 cm hosszú, az emődi 5 begyűjtött darab összhossza 76,3, míg a nagyhalászi 3-é 83,6 cm. Abban mind megegyeznek, hogy csavart testű négyzet átmetszetű. De a fényeslitkei, valamint 2 emődi töredék egyik vége csavarásmentes és elhegyesedik.

E tárgy eredeti alakját, mégkevésbé rendeltetését nem áll módunkban meghatározni. Mindamellet nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy azok között az aranyleletek között, amelyeket mint „mojgrádi leletet” Mauthner László régiségkereskedő adott el a kolozsvári múzeumnak és amelyek között javaréz-

⁵¹ Uott, 16.

⁵² Patay P., Arch. Ért. 1943. 36.

⁵³ Patay P., A bodrogkeresztúri . . . 19—20, X. t. 2.

⁵⁴ Roska M., Közl. II. (1942) 45, 43. kép.

kori tárgyak is vannak, egy ötágú, szigonyalakú 102,8 cm hosszú aranytárgy is található, amelynek ágai négyzetes átmetszetűek és csavartak.⁵⁵ Ha egy-egy ágát letörnök, a fényeslitkeihez hasonló töredéket nyernénk, annál is inkább, mivel azok végei is elhegyesedők és csavarásmentesek. Nem lehetetlen tehát, hogy a fentebbi réz huzaltöredékek is valamilyen hasonló tárgyból származnak, ami talán hatalmi jelvény vagy mágikus rendeltetésű lehetett.

A fényeslitkei temető 30. és esetleg 32. sírjában 1–1 kisebb réz tű, az 53.-ban egy apró réz véső is volt. Lehet, hogy ezek is férficsontvázak mellékletét képezték.

Amennyire gazdagnak tekinthetők a fényeslitkei férfisírok eszközmelléletekben, annál szegényebbek a nőiek ékszerekben. Egyedül a 11. sírból ismerünk arany, a 60.-ból pedig réz ékszert. Ebben azonban bizonyára az is szerepet játszik, hogy a női sírok leggyakoribb ékszere, a márványgyöngy, amelyből rendszerint az övtájon találunk egy- vagy többsoros füzért, az itteni talajban vegyileg elpusztult. Az aranyékszerek közül a kúpos, amely eredetileg valamilyen gombszerű alapra volt a szélének visszahajlításával felerősítve, mind az analóg esetek (Szerencs 9. sír),⁵⁶ mind pedig a fényeslitkei sírban elfoglalt helyzete alapján főként vagy fejéket díszíthetett. A réz spirális csövecse egyszerű volta ellenére is igen ritka ékszere a bodrogkeresztúri kultúrának.

Edénymelléletekben is gazdagnak tekinthető a fényeslitkei temető. A sírokban átlagosan 3,5 edény található (nem számítva az edényfedőket), ami határozottan felülmúlja a bodrogkeresztúri kultúra összes temetőjében tapasztalható, 3,1-re becsülhető átlagszámot. Az, hogy egy temető edénymelléletekben gazdag vagy szegény, megfigyelésünk szerint a temetési rítus helyi alakulásának tudható csak be.

Ami az edények formáját illeti, nagy vonásokban ugyanazok a típusok fordulnak elő Fényeslitkén is, mint másutt. Arányuk is a szokásosnak tekinthető, egyedül a korsók fordulnak elő aránylag nagyobb számban. De mint a többi temetőben, itt is megfigyelhetjük, hogy az egyes típusokon belül bizonyos változatok gyakoribban, ill. kifejezetten jellemzőek erre a temetőre.

Aránylag kevés az olyan sír, amelyben ne lett volna tejesköcsög (10%, az átlagos 28%-kal szemben). Ugyanakkor viszont több – 9 – esetben találkozunk azzal a nem megszokott jelenséggel, hogy egy sírban 2 tejesköcsög is előfordul. Fényeslitkére a tejesköcsögnek hosszú, kúpos nyakú változata a jellemző (pl. I. t. 16, III. t. 4). Vannak olyan példányok (17., 21., 43., 54. sír), amelyeknél a hasat 4 dudor tagolja. Bár hasonló megoldással kivételesen más temetők anyagában (pl. Kiskőrös⁵⁷) is találkozunk, itt Fényeslitkén aránylag igen bőven fordulnak elő. Gyakran díszítettek is ezek (pl. 17. sír), mégpedig oly módon, hogy a dudorok bekarcolt, tovaafutó spirálisok alapjául szolgálnak.

A tejesköcsöggel alakra rokon és azonos funkciójú köcsög, amelynek fülei nem a peremen, hanem a vállon foglalnak helyet, viszont alig, legfeljebb 2 esetben (36., 43. sír) fordul elő.

A csészék is szokásos arányban találhatók. Nem ritka közöttük a kissé összeszűkülő nyakú forma, enyhén kihajló peremmel (pl. III. t. 7.). Annak

⁵⁵ *Fettich N.*, A szeged-nagyszéksői hun fejedelmi sírletet. AH XXXII. (Bp., 1953) 58–59, XLV. t. 2.

⁵⁶ Lásd 7. jegyzetet.

⁵⁷ *Patay P.*, A bodrogkeresztúri... 37, XVII. t. 8.

ellenére, hogy a legtöbb esetben a csészéket a tejesköcsögökre vagy közvetlen közelükbe téve találjuk a sírokban, nem tekinthetjük egy készletet alkotóknak azokat. Vagyis az egy sírban találtak nem készültek feltétlenül egyszerre. Ezt legjobban igazolja az, hogy a 60. sírban az egyik kisebb méretű tejesköcsöghöz képest a mellette talált csésze aránytalanul nagy, amellet anyaga és színe tekintetében is eltérő.

Elég gyakoriak a mély tálak, amelyek pereménél a tejesköcsögökéhez hasonló 2 fül foglal helyet. Az általános, szinte hengeres oldalal alakkal szemben Fényeslitkére egy gömbölydedebb változatuk jellemző, amelynek pereme egészen enyhén behúzott (pl. VIII. t. 8). Feltűnő, hogy amíg ez az edénytípus igen gyakran díszített (pl. Tiszadob⁵⁸), addig ilyen Fényeslitkén egyetlen egy sem fordult elő.

A már említett, fedővel ellátott edények csoportjának mindhárom alakja, a gömbhasú edény (pl. I. t. 17), a csövestalpú- (pl. I. t. 1) és a négylábú korsó (pl. VI. t. 2) is megtalálható Fényeslitkén. Utóbbiak közül megemlítendő a 34. sírban lelt példány, amelynek lábai hasított patájú állat lábát látszanak utánózni. Ez azonban nem tekinthető különleges jelenségnek, ugyanis zoomorph lábakkal ellátott hasonló alakú edényt Tiszakeszről is ismerünk,⁵⁹ sőt a 4 lábú korsó több példányán találunk állatfejre emlékeztető füleket (Tiszakeszi,⁶⁰ Bodrogkeresztúr,⁶¹ Oroszka⁶² – csövestalpú korsón pedig: Paszab-Hordozódülő⁶³).

A 44. sírban lelt hasonló edénynek viszont az az érdekessége, hogy hasának gömbölydedségét 4 dudor bontja meg, aminek következtében felülnézetben az alakja négyszögesező, hasonlóan a már említett tejesköcsögökhöz.

Maga az edényfedő mindig szerves tartozéka az említett edényeknek, még akkor is, ha nem rajtuk találjuk meg őket. Azaz velük egyszerre, azonos anyagból készültek, méretei is megfelelnek azokénak. Füleik is hasonló jellegűek szoktak lenni. Az utóbbiakon, gyakran az alsó peremükön is látható lyukakon az edény felfüggesztésére szolgáló zsineget fűzték át, amivel biztosították, hogy a fedő nem eshetett le. A Fényeslitkén talált fedők mind fordított csésze alakúak voltak és így az edény nyakát is takarták, ellentétben a tányérszerűekkel, amelyek csak a peremre voltak ráhelyezve.⁶⁴ Mint különleges esetet kell megemlítenünk, hogy a 65. sírban az edényfedő, bár az minden jel szerint ugyanabban a sírban levő gömbhasú edény tartozéka volt, szorosán a tejesköcsög mellett, az oldalára fordulva feküdt, mintha éppen arról csúszott volna le. E sír egyébként – akárcsak az 1. sz. – annyiban is kivételesnek tekinthető, hogy itt a gömbhasú edény kőkéssel ellátott és feltehetőleg a jobb oldalán fekvő csontváz mellé volt téve.

Aránylag gyakoriak a nagyméretű korsók. Amellett nagy részük egy aránylag megnyúlt testű változatot képvisel (pl. IX. t. 4, 11), amely speciálisan e temetőre jellemző. Utóbbiak hasa ovális, az attól kissé elkülönülő nyakuk hosszabb csonkakúp alakú. Bár az alakjuk igen hasonlatos a csöves-

⁵⁸ Petróczy J., FA V. (1945) 1. kép 3, 2. kép 6, 3. kép 2. — Patay P., Arch. Ért. 77. (1950) XXXIV. t. 1.

⁵⁹ Patay P., HOMÉ I. (1957) 36, 38, IV. t. 1.

⁶⁰ U. az.

⁶¹ Patay P., A bodrogkeresztúri . . . 14, V. t. 9.

⁶² Mitscha-Märheim, H.—Pittioni, R., Die Besiedlungsgeschichte des unteren Grantales. MAG LXIV. (1934) VIII. t. 13.

⁶³ Patay P., Arch. Ért. 77. (1950) 112, XXX. t. 9.

⁶⁴ Patay P., MFMÉ 1964—65. 21.

talpú korsókéhoz, funkciójuknak mind az életben, mind a temetés során különbözni kellett azokétól. Egyrészt sohasem tartozik hozzájuk fedő, másrészt egyaránt található jobbra, ill. bal oldalon fekvő, késsel ellátott, ill. anélküli csontvázak mellett, azaz egyaránt férfi és női sírokban.

Fényeslitke azon temetők közé tartozik, amelyekből a csövestalpú tálak hiányoznak, ill. csak egy példánnyal vannak képviselve (60. sír). Az ilyen jelenséget megkísértem időrendi okokra is visszavezetni, vagyis arra, hogy a csövestalpú tála használata a javarészt végére kiment a divatból.⁶⁵

A virágcserep alakú edények számos változattal vannak jelen a fényeslitkei sírokban. Megtaláljuk mind a hordószerű (pl. II. t. 3, 9), mind a csonkakúpos, vödörszerű változatát (pl. IV. t. 3), mind kisebb, mind nagyobb méretben is. A méretbeli eltérések – amint már említettem – valószínűleg a funkció terén mutatkozó különbséget is jelentenek, minthogy utóbbiak általában csak a női sírok mellékletét szokták képezni. Egyébként Fényeslitkén a nagyméretű virágcserep alakú edényeken belül gyakori a fazékszerű, kihajló peremű változat (pl. III. t. 1).

A kisebb méretű edények közül kifejezetten jellemzőek Fényeslitkére, ha nem is fordulnak elő nagy számban (8., 29., 59., 60., 63. sír), az általam szilkének nevezettek. Összeszűkülő nyakú, kissé kihajló peremű edények ezek, amelyek másutt csak ritkán találhatók.

A két nagy oldalfüllel ellátott bögre csak egy példánnyal fordul elő Fényeslitkén. Ennek talán az is oka lehet, hogy ez az edénytípus nem is annyira az igazi bodrogkeresztúri kultúrára jellemző, mint inkább a Duna-könyök és Budapest vidékén előforduló perifériális csoportjára.

Megemlíthetjük még a fordított csonkakúp alakú kisebb merítőedényeket, amelyek szintén ismeretesek a bodrogkeresztúri kultúra más temetőiből.

A fényeslitkei temető leletanyagában perióduskülönbséget nem tudunk felismerni. Minthogy az ásatást megelőzően a sírok jelentős része – talán több is mint a fele – elpusztult, ezt a temető teljességében nem is áll módunkban ellenőrizni. Azt sem tudjuk elbírálni, hogy a temetőnek melyik részén kezdtek el a temetést és melyiken fejezték be. Feltűnő azonban az, hogy a rézeszközök zöme (1 laposbalta és 3 rézkés képez csak kivételt) az északi felében jöttek elő (a földkitermelés során meg nem figyelt és be nem gyűjtött rézkések itt is lehettek). Ha abból indulunk ki, hogy a rézzel való ellátottság és így a törzs rézeszközeinek mennyisége valószínűleg az idők folyamán csak növekedett, úgy itt sejtethetjük a temető fiatalabb részét, míg az általunk feltárt sírok zöme éppen a temetőnek idősebb részét képezné.

Az a tény, hogy ellentétben a bodrogkeresztúri kultúra több más temetőjével (Pl. Tiszadob-Borziktanya, Pusztastvánháza, stb.), amelyek leletanyagában elvéve a korai rézkorra (tiszapolgári kultúra) emlékeztető formák is találhatóak, Fényeslitkén ilyeneket hiába keresünk, arra enged következtetni, hogy az általunk feltárt temetőbe a temetést nem is közvetlenül a javarészt kialakulását követően, hanem csak annak folyamán kezdtek el.

A fényeslitkei temető, lelőköri körülményeinek hiányosságai folytán nem volt teljes mértékben kiértékelhető. Ennek ellenére az ásatások során új szempontok szerint tett megfigyelések, amint láttuk, lényegesen előbbre vitték a rézkorról és a rézkori társadalomról alkotott ismereteinket.

PATAY PÁL

⁶⁵ Patay P., HOMÉ I. (1957) 39.

DAS KUPFERZEITLICHE GRÄBERFELD VON FÉNYESLITKE

Bei Öffnung einer neuen Lehmgrube nördlich der Gemeinde Fényeslitke kamen im April 1949 zahlreiche Bruchstücke irdenen Geschirrs und bald danach auch mehrere kupferne Äxte ans Tageslicht. Nach einer durch Edit Thomas durchgeführte Lokalinspektion hat zuerst József Korek, dann bei vier Gelegenheiten, zuletzt im Jahre 1954 auch ich Ausgrabungen am Fundort vorgenommen. Im Verlaufe der Arbeiten wurden 68 Gräber erschlossen und damit waren die durch die Lehmausbeutung nicht zerstörte Teile des Gräberfeldes erschöpft. Infolge des Säuregehaltes des Bodens waren leider die Knochengerüste fast zur Gänze verschwunden, wodurch es in den meisten Fällen unmöglich wurde ihre Lage, die Art der Grablegung und deren Himmelsrichtung festzustellen. In mehreren Fällen ermöglichte jedoch die Anordnung der Grabbeigaben dennoch einen Schluss auf die einstige Lage der Skelette zu ziehen.

Die Bedeutung des Gräberfeldes von Fényeslitke besteht in erster Linie darin, dass es hier festgestellt werden konnte, dass zur Zeit ihrer Verwendung die Gräberfelder der kupferzeitlichen Bodrogkeresztúrer Kultur aus wesentlich mehr Gräbern bestanden haben, als aus den früheren Ausgrabungen anzunehmen war. Unter Berücksichtigung des durch die Ausbeutung der Lehmgrube und sonstigen Gründen zugrunde gegangenen Teile des Gräberfeldes konnten einstmals selbst 150 Gräber in Fényeslitke gewesen sein. Ferner haben die Ausgrabungen bewiesen, dass die kupfernen Doppeläxte und Streitäxte auf der grossen ungarischen Tiefebene ein Vermächtnis der Bodrogkeresztúrer Kultur bilden. Die aus neuen Gesichtspunkten gemachten Beobachtungen haben überdies unsere bestehenden Kenntnisse über die Kupferzeit und ihr gesellschaftliches Leben gefördert.

Trotz der begrenzten Möglichkeiten der Beobachtungen konnten wir dennoch feststellen, dass im wesentlichen auch in Fényeslitke die Beerdigungen dem allgemein üblichen Ritus dieser Kultur entsprochen haben. Die Lage der Beilagen lässt den Schluss zu, dass im grossen und ganzen die Verstorbenen in ost-westlicher Richtung ins Grab gelegt worden sind. Aber aller Wahrscheinlichkeit nach erfolgte bei den Gräbern 12. und 23. die Bestattung in west-östlicher umgekehrter Richtung und bei Grab 37. und Grab 42. müssen wir sogar ein süd-nördliches Gerichtesein annehmen. Die west-östliche Einstellung ist bei der frühen Periode der Begräbnisstätte in Polgár-Basatanya dominierend, kommt aber bei den nördlich und westlich der Tisza gelegenen Gräberfeldern ebenfalls vor. Infolgedessen erscheint es wahrscheinlich, dass zu Anfang der Hochkupferzeit bei einem Teil der Längs des Tiszaufers wohnenden Stämme diese Sitte vorherrschend war.

Eine Ausnahme von dem gebräuchlichen Bestattungsritus bildet das Grab 4., in dem József Korek der die Ausgrabungen leitete, „kalzinierte Knochen“ fand, die eingesammelt wurden. Innerhalb dieser Kultur war bisher nur vom Grab 29. in Jászládány ein ähnlicher Fund bekannt. Im Karpathenbecken können wir infolgedessen das Auftauchen der Sitte der Einäschierung auf Grund dieser beiden Gräber auf das Ende der Hochkupferzeit datieren.

Ebenso wie bei anderen Gräberfeldern war auch in Fényeslitke die durchschnittliche Anzahl der mitbegrabenen Gefässe bei den mit Steinmessern versehenen männlichen Gräbern geringer, als in den weiblichen Grabstätten. Desgleichen wie anderswo befanden sich mit Deckeln versehene Gefässe, wie vierfüssige Krüge, bzw. Hohlfusskrüge, rundbauchige Gefässe, als auch überhaupt umfangreiche Blu-

mentöpfe, fast ausschliesslich nur in den Frauengräbern. Sonst sind die übrige dem Ritus genüge tuende, nach dem Geschlecht von einander abweichende Erscheinungen der Begräbnisse, so die Grablegung der Männer auf ihre rechte, der Frauen auf ihre linke Seite, bei den Männern Beigaben von Stein und Kupfergeräten, bei den Frauen von Goldschmuck die Übliche.

Im Grab 60. waren zwei Tote beerdigt.

In den Gräbern wurde der sogenannte Milchtopf, ebenso wie bei den anderen Gräberfeldern im allgemeinen in die Nähe des Schädels gelegt. Es erscheint bemerkenswert, dass in 51.4% der Fälle der Milchtopf von einer Schale begleitet war und die Schale mit ihrem Boden nach unten auf dem Mundrand des Topfes lag. Daraus lässt sich der Schluss ziehen, dass sowohl der Milchtopf, wie auch die Schale zur Grablegung der vom Beerdigungsritus vorgeschriebenen Speisen und Getränke diente. Neuerdings konnten wir dies auch bei anderen Gräberfeldern bestätigt finden.

Ins Grab 25. wurde der umfangreiche Hohlfusskrug schon bei der Beerdigung auf seine Seite gelegt, also leer mitgegeben. Trotzdem dies keine Gesetzmässigkeit darstellt, kommt diese Erscheinung auch bei anderen Gräberfeldern reichlich vor. Indessen kann aber trotzdem zwischen der Form der Gefässe und dem Ritus ein Zusammenhang festgestellt werden, ebenso wie im Falle der Milchtöpfe, wo das Grablegen von bestimmten Speisen und Getränken in Gefässen mit vorgeschriebener Form und an einer festgesetzten Stelle des Grabes zu erfolgen hatte.

Ebenso war es eine herkömmliche Erscheinung, dass die umfangreichen Gefässe in der Nähe der Füsse der Toten untergebracht wurden. Wir konnten ferner auch beobachten, dass sich in den umfangreicheren Gefässen öfters kleinere Schalen befanden. Dies dürfte ebenfalls mit dem Ritus im Zusammenhang stehen und in diesen Fällen wurden wahrscheinlich die Schalen auf die sich im grösserem Gefäss befindlichen Speisen gelegt, wobei diese aber selbst auch einen Inhalt haben konnten. Demgegenüber dort, wo Gefässe von gleicher Grösse ineinander gestellt waren, wie dies in den Gräbern 4. und 17. der Fall war, dürften diese möglicherweise leer gewesen sein und für sich selbst eine Grabbeigabe gebildet haben.

Des öfteren haben wir wiederum die Erfahrung gemacht, dass 25–30 Zentimeter über dem Boden des Grabes verstreut Scherben lagen, so wie es bei den Gräbern 14., 37., 40. und 60. der Fall war. Aus diesen Scherben liess sich kein komplettes Gefäss zusammensetzen. Es ist möglich, dass diese Scherbenstücke absichtlich hingelegt worden sind, als das Grab schon etwa zur Hälfte bereits mit Erde zugedeckt war. Dieses Vorkommen beschränkt sich nicht allein auf Fényeslitke.

Unter den Funden haben vier kreuzschneidige Doppeläxte vom Jászladányer Typus (Taf. XIV. 1–4) hervortretende Bedeutung. Leider kam keiner davon während der Ausgrabungen zum Vorschein, ebenso wie auch die zwei kupferne Streitäxte (Taf. XIV. 5, 7). Nach dem die als Streufunde, wie auch die an den Grabstätten zum Vorschein gekommenen Kupfergeräte am Ostrand der ungarischen Tiefebene zahlreicher sind, als an der Tiszagegend, wo uns doch eine grössere Anzahl von Gräberfeldern bekannt ist, so lässt dieser Umstand darauf schliessen, dass zur Zeit der Bodrogkeresztúrer Kultur die Kupferversorgung der Stämme am Ostteil der ungarischen Tiefebene bedeutend besser war, als in den zentralen Gebieten. Dies ist natürlich auf die Nähe der kupferhaltigen Berge zurückzuführen.

Die beiden Streitäxte stellen zwei Variationen desselben Gerättyps dar. Mit dem einem ist der angeglich die Beigabe desselben Grabes bildende steinerne Streitaxt im Hinblick auf seine Form identisch (Taf. XIV. 6). Die Abweichungen in den Proportionen der Statur sind auf die Verschiedenheit des Materials zurück-

zuföhren. Die Funde der Streitäxte sowohl aus Kupfer, als aus Stein, von welchen bisher kaum aus einem authentisch bestätigtem Grab stammende bekannt waren, haben ihre Zugehörigkeit zur Bodrogkeresztürer Kultur bewiesen. Obwohl die Doppeläxte und Streitäxte Geräte des täglichen Lebens von praktischer Bestimmung bildeten, dürften sie aber dennoch auch als das Macht- oder Würdeabzeichen des Verstorbenen in die Gräber gelegt worden sein. Das Material der Steinäxte bestand meist aus einem zur Anfertigung von Geräten unbrauchbarem Gestein, so zum Beispiel war auch das im Grab 50. aufgefundenes Schahleistenkeil-Bruchstück aus Bimsstein angefertigt worden (Taf. VIII. 10).

In beträchtlicher Anzahl fanden sich auch in Fényeslitke kupferne Flachäxte, so in den Gräbern 5., 13., 21. und 45. insgesamt 4 Stück. Aber im Gegensatz zu dem wohlbekanntem Szakálháter Typ der anderen Gräberfelder waren diese, nur mit Ausnahme des Fundes aus dem Grab 5., von symmetrischerem Aussehen und hatten geradlinigere Seiten (Taf. I. 6, Taf. II. 11, Taf. IV. 7, Taf. VII. 8).

Verhältnismässig mehrere kupferne Messer fanden sich auch auf der Grabstätte (Gräber 45., 52. und 56. — Taf. VII. 7, Taf. VIII. 12). Es lässt sich aus der von ihnen in den Gräbern eingenommenen Lage schliessen, dass diese nicht die gleiche Rolle beim Begräbnis gespielt haben, als die in der Nähe der männlichen Schädel aufgefundenen Messer aus Stein (zum Beispiel Taf. II. 12), von welchen gerade durch ihren Platz im Grab vorausgesetzt werden kann, dass deren Grabbeilage nicht wegen ihrer praktischen Verwendung, sondern aus ritualen Gründen erfolgte. Übrigens muss aber bezüglich ihrer Funktion zwischen den Steinmessern ein Unterschied betreffs der kleineren Klingen unter 10 Zentimeter gemacht werden (zum Beispiel Taf. V. 6) nicht nur, weil diese meistens nicht in der Nähe des Schädels zu liegen pflegten, sondern weil sie genau so bei mit grösseren Steinmessern versehenen männlichen Gräbern, als auch in weiblichen Gräbern, wo keine grösseren Steinmesser waren, vorkamen. Dasselbe bezieht sich auch auf die Schaber und Klingenschaber (zum Beispiel Taf. I. 5, Taf. VII. 10).

Die Pfeilspitzen (zum Beispiel Taf. I. 11) sind bezeichnende Beigaben der männlichen Gräber. Aber selbst unter diesen wurden mit solchen nur die Gräber jener Toten versehen, die innerhalb der Gemeinschaft eine bedeutende Rolle gespielt hatten, vielleicht geschickte Jäger gewesen waren. In jenen Gräbern nämlich, in welchen wir Pfeilspitzen gefunden gaben, pflegten gewöhnlich über die Steinmesser hinaus auch noch andere kupferne oder steinerne Geräte beizuliegen. Dies war in Fényeslitke bei allen drei Gräbern der Fall und zwar bei den Gräbern 5., 21. und 56. Das Material der Pfeilspitzen bestand aus Obsidian, welches aus dem benachbarten Tokaj-Zemplén Gebirge stammen dürfte.

Einen leider nur sporadisch vorkommenden ungewöhnlichen Fund bedeutet ein 39 Zentimeter langes Bruchstück aus gewundenem Kupferdraht (Taf. XIV. 9). Da ähnliche Drahtbruchstücke bereits aus einem Grab in Emöd (Taf. XV. 2—6), ferner aber aus einem Fund in Nagyhalász, wo es zusammen mit einer kupfernen kreuzschneidige Doppelaxt (Taf. XV. 7—10) zum Vorschein gekommen war, bekannt sind, besteht kein Grund daran zu zweifeln, dass dieser Fund aus einem vor Beginn der Ausgrabungen vernichteten Grab stammt. Die Arme des fünfzweigigen, harpunenartigen goldenen Gegenstandes des „Mojgrader Fundes“ sind ähnlich gewunden. Es ist also nicht von der Hand zu weisen, dass auch die oben erwähnten Kupferdrahtstücke Teile irgendeines ähnlichen Machtabzeichens oder eines Gegenstandes mit magischer Bestimmung sein können.

Im Grab 30. und vielleicht auch im Grab 32. kam je eine kleinere Kupfernadel zum Vorschein, im Grab 53. befand sich ein kleiner kupferner Meissel (Taf. IX. 7).

Das Fehlen von Marmorperlen in den weiblichen Gräbern kann darauf zurückgeführt werden, dass in dem säurehaltigen Boden der Marmor absorbiert wurde. Infolgedessen waren die weiblichen Gräber arm an Schmuck. Nur allein im Grab 11. fanden wir an der Stelle des Schädels einen kegelförmigen Goldschmuck (Taf. II. 4), welcher ein Teil der Verzierung eines Kopfschmucks gewesen sein dürfte, ferner ein goldenes Röhrchen (Taf. II. 5). Im Grab 60. befand sich ein kupfernes Spiralröhrchen (Taf. XI. 5).

Das Gräberfeld in Fényeslitke kann als reich an Geschirrbeigaben bezeichnet werden, da die Zahl der Gefässe pro Grab 3.5 betragen hat, gegenüber dem sonstigen Durchschnitt von 3.1 Gefässen. Dies dürfte auf den lokalen Ritus der Beerdigungen zurückzuführen sein. Im grossen und ganzen kommen dieselben Geschirrtypen vor, wie bei anderen Gräberfeldern. Auch ihr gegenseitiges Verhältnis kann als dem herkömmlichen entsprechend bezeichnet werden, nur Krüge (zum Beispiel Taf. IX. 4, 11) sind zahlreicher vorhanden. Für dieses Gräberfeld sind jedoch die Variationen innerhalb der einzelnen Typen ausgesprochen bezeichnend.

Die Zahl der Gräber ohne Milchtopf beträgt nur 10% gegenüber dem Durchschnitt von 28%. In neun Gräbern befanden sich sogar je zwei Milchtöpfe. Bezeichnend ist eine Variation mit langem kegelförmigem Hals (zum Beispiel Taf. I. 16, Taf. III. 4) und verhältnismässig mehrere besitzen einen vierbauschigen gegliederten Bauch (Taf. IV. 8). Auf den letzteren befand sich häufig eine fortlaufende Spiralverzierung (Taf. III. 6). Der Krug (Abbildung 31) mit Schulterhenkeln kommt selten vor.

Die Schalen (zum Beispiel Taf. II. 8), obgleich sie zumeist neben den Milchtöpfen zu finden waren, bildeten mit diesen keine Garnitur, sie waren also nicht zusammen mit den Milchtöpfen angefertigt worden.

Bei den tiefen Schüsseln ist die Variation mit rundlicherem sanft eingezogenem Rand bezeichnend (zum Beispiel Taf. VIII. 8).

Allen drei Formen der für die weiblichen Gräber charakteristischen mit Deckeln versehenen Gefässe kommen in Fényeslitke vor, wie der vierfüssige Krug (zum Beispiel Taf. VII. 12), dann der Hohlfusskrug (zum Beispiel Taf. I. 1, Taf. II. 6), sowie das rundbauchige Gefäss (zum Beispiel Taf. XI. 1). Im Grab 34. ahmen die Füsse des Kruges jene eines Spalthufers nach (Taf. VI. 2). Die Deckel wurden mit den Gefässen zugleich hergestellt, das verwendete Material ist identisch, ihre Masse stehen zueinander im richtigen Verhältnis. Bei den Deckeln ist in Fényeslitke ausschliesslich die Variation mit verkehrter Schalenform vorhanden (Taf. XII. 2).

Die umfangreichen Krüge, deren Variation mit gestrecktem Leib (zum Beispiel Taf. IX. 4, 11) in Fényeslitke häufig vorkommt, hatten nicht dieselbe Funktion, wie die in der Form ihnen ähnlichen Hohlfusskrüge. Sie kommen auch in männlichen Gräbern vor, sind aber nicht mit Deckeln versehen.

Etwa mit einer Ausnahme fehlen die Hohlfusschalen. I nausgiebiger Zahl kamen dagegen Blumentöpfe zum Vorschein. Diese hatten sowohl kleineres wie grösseres Format, darunter befanden sich ebenso fassartige Variationen (Taf. II. 3, 9), als auch eimerartige von abgestumpfter Kegelform (Taf. IV. 3). Die Verschiedenheit im Format, bedeutete wahrscheinlich auch einen Unterschied in der Bestimmung. Das grössere Geschirr befand sich im allgemeinen nur in den Frauengräbern. Auch die topfförmige Art war häufig (Taf. III. 1).

Für Fényeslitke sind auch kleinere Gefässe mit sich verengenden Hals und etwas ausbeugenden Rand bezeichnend (zum Beispiel Taf. III. 15). Dagegen die Becher mit zwei Henkeln kam nur einmal zum Vorschein (Taf. VI. 9). Diese Becher kommen in der in der Umgebung von Budapest gelegenen Peripherialgruppe der

Bokrogkeresztúrer Kultur häufiger vor. Erwähnenswert sind noch die Schöpfgefäße von umgekehrter stumpfen Kegelform (zum Beispiel Taf. VIII. 9).

Bei den Funden auf dem Gräberfeld von Fényeslitke können wir keinen Unterschied in der Periode feststellen. Da der grössere Teil der Kupfergeräte aus dem vor Beginn der Ausgrabungen vernichteten Teil des Gräberfeldes zum Vorschein gekommen ist, könnten wir auf dem vernichteten Stück den jüngeren Teil des Gräberfeldes möglicherweise vermuten. Im Gegensatz zu mehreren anderen Gräberfeldern der Bodrogkeresztúrer Kultur wurden hier überhaupt keine an die frühe Kupferzeit erinnernde Typen gefunden, deshalb kann vorausgesetzt werden, dass der von uns erschlossene Teil des Gräberfeldes nicht aus jenem Zeitabschnitt stammt, welcher die Ausbildung der Hochkupferzeit unmittelbar gefolgt hat, sondern aus einem fortgeschrittenerem Abschnitt hervorgegangen ist.

P. PATAY.

AZ AJAKI KÉSŐBRONZKORI RAKTÁRLELET

Az utóbbi évek legérdekesebb bronz raktárlelete az *ajaki* (Szabolcs-Szatmár megye), amely egy tekereselt kardból és 39 harcicsákányból áll. Agyagedényben helyezték el az együttest. Az edényből csak kisebb töredékek maradtak fenn.

Az ajaki lelet az ópályi depot-horizont egyik jellegzetes leletgyűjtése és a Reinecke B D korszakba tartozik.

Részletes feldolgozását a szerző a német szövegben adja.

A lelőhelytérképhez csatolt lista adatait azzal egészíthetjük ki, hogy *Poroszlópuszta* azonos a mai *Hajdúhadház-Poroszlóval* (Hajdú m.), a *Szabolcsi puszta* pedig valószínűleg *Besenyszög-Szabolccsal* (Szolnok m.). *Domahida* (Domänești, Rayon Carei) és *Zagon* (Rayon Sfintu Gheorghe) ma Románia területén van. *Felsőzsolca* (Borsod megye).

KROEGER-MICHEL EHRENGARD

A tanulmányban említett bronzfejszék irodalomjegyzéke:

Domahida: *Hampel J.*, A bronzkor emlékei Magyarhonban (Bp. 1886) CXXIII. t., CXXIV. t.

Felsődobsza: *Kemenczei T.*, Herman Ottó Múzeum Évkönyve 5 (1965) XIV. t.

Magosliget: Vezető a debreceni Déri Múzeumban 1935. 66., 33. kép.

Nyírkarász-Gyulaháza: *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 12 (1960) LXIX. t.

Ópályi: *Mozsolics A.*, Acta Arch. Hung. 15 (1963) I–III. t.

Rozsály: *Mozsolics A.*, Inv. Arch. Ungarn. Heft. 2. 1967. U11.

Tiszabecs: *Mozsolics A.*, Inv. Arch. Ungarn. Heft. 2. 1967. U12.

Nyíregyháza: *Jósa A.* – *Kemenczei T.*, Jósa András Múzeum Évkönyve 6–7 (1963–64) XLIII. t.

Pap: uo. XLVI. t.

Rétközberencs: uo. LXII. t.

Rohod: uo. LII. t.

Szabolcs megye: uo. LXXII. t.

Téglás: uo. LXXIII. t.

DER NACKENSCHIEBENAXT-DEPOTFUND VON AJAK

Der spätbronzezeitliche Depotfund von Ajak, im Komitat Szabolcs-Szatmár, gehört zu den interessantesten Funden der letzten Jahre. Einmal durch seine Zusammenstellung: 39 der 40 Bronzewaffen, die sich in einem Tongefäß befanden, sind Streitäxte vom Typ der Nackenschiebenäxte. Damit stehen wir vor der bisher grössten Ansammlung von Äxten dieser Art. Die zweite interessante Erscheinung

dieses Fundes ist seine Einheitlichkeit: 34 der 39 Nackenscheibenäxte gehören zu den typischen Warzenscheibenäxten; ein grosser Teil zeigt ausserdem eine so enge Verwandtschaft, dass man sie als Produkt einer einzigen Werkstatt ansehen kann. In diesem Artikel soll besonders auf die Warzenscheibenäxte eingegangen werden.

FUNDORT UND FUNDUMSTÄNDE

Am 8. April 1968 meldete der Bauer Balázs Hasulyó, wohnhaft in Ajak, Szabadság tér 11, Komitat Szabolcs-Szatmár, dem Dorflehrer Emil Kozics, dass er beim Setzen von Obstbäumen einen Bronzefund gemacht habe. Herr Kozics verständigte den Direktor des Burgmuseums von Kisvárd, Herrn László Makay, der sich am 12. April an Ort und Stelle begab. Leider war zu diesem Zeitpunkt eine Nachgrabung nicht mehr möglich, da Herr Hasulyó inzwischen seine Apfelbäumchen gesetzt hatte, und der Acker ausserdem mit Kartoffeln bepflanzt worden war. Es handelt sich um den Acker, der sich direkt hinter dem Haus des Herrn Hasulyó, Szabadság tér 11, erstreckt und den er von seinem Schwiegervater, Herrn János Kovács, gemietet hat. Die genaue Fundstelle liegt, vom Haus aus gerechnet, unter dem 16. Apfelbäumchen der rechten, d.h. nord-östlichen Baumreihe. Das Tongefäss, in dem die Bronzewaffen in Reihen geschichtet lagen, befand sich in etwa 50 cm Tiefe. Herr Hasulyó, der den Tonscherben wenig Bedeutung beimass, hat nur einen Teil von ihnen gerettet.

Der Fund gelangte am 19. April 1968 in das Jósa András Múzeum von Nyíregyháza, wo er unter der Nummer 68. 22. 1—5 aufbewahrt wird.

FUNDZUSAMMENSTELLUNG

Der Fund besteht aus:

- 34 Nackenscheibenäxten vom Warzenscheibentyp mit 6 Warzen, Inv. Nr. 68. 22.-3;
- 1 Nackenscheibenaxt vom Warzenscheibentyp mit — aussergewöhnlich — 8 kreisförmig angeordneten Warzen. Inv. Nr. 68. 22.-4;
- 1 Nackenscheibenaxt vom Warzenscheibentyp mit 4 kreuzförmig angeordneten Warzen, Inv. Nr. 68. 22.-2;
- 3 Nackenscheibenäxten vom Kegelscheibentyp, Inv. Nr. 68. 22.-1;
- 1 Schwert, das in zwei Teile zerbrochen ist und dessen Klinge sich einrollt, Inv. Nr. 68. 22.-5; und — ungefähr 20 kleinen Tonscherben.

FUNDBESCHAFFENHEIT

Die Bronzewaffen sind im ganzen gesehen gut gegossen und haben eine mittelglatte unpolierte Oberfläche. Die Gussnähte sind grösstenteils noch vorhanden oder nur unvollständig abgeschliffen. Die Axt Nr. 3 (Abb. 77, e) hat noch ihren Gusszapfen. Die Schneide der anderen Äxte ist glatt abgebrochen oder abgeschnitten, aber nicht zugespitzt. Abgesehen vom Schwert ist nur noch eine Waffe beschädigt: die Scheibe der Axt Nr. 4 (Abb. 75, f) ist am Hals abgebrochen.

Die Beschreibung der Äxte — Warzenscheibentyp und Kegelscheibentyp — richtet sich nach folgendem Schema:

Jede Axt hat einen Mittelpunkt, der von dem Schnittpunkt zweier Achsen gebildet wird: die horizontale Achse (Querachse) wird bestimmt durch den Mittelpunkt des Schafttröhrenloches im Profil. Die vertikale Achse (Längsachse) verläuft

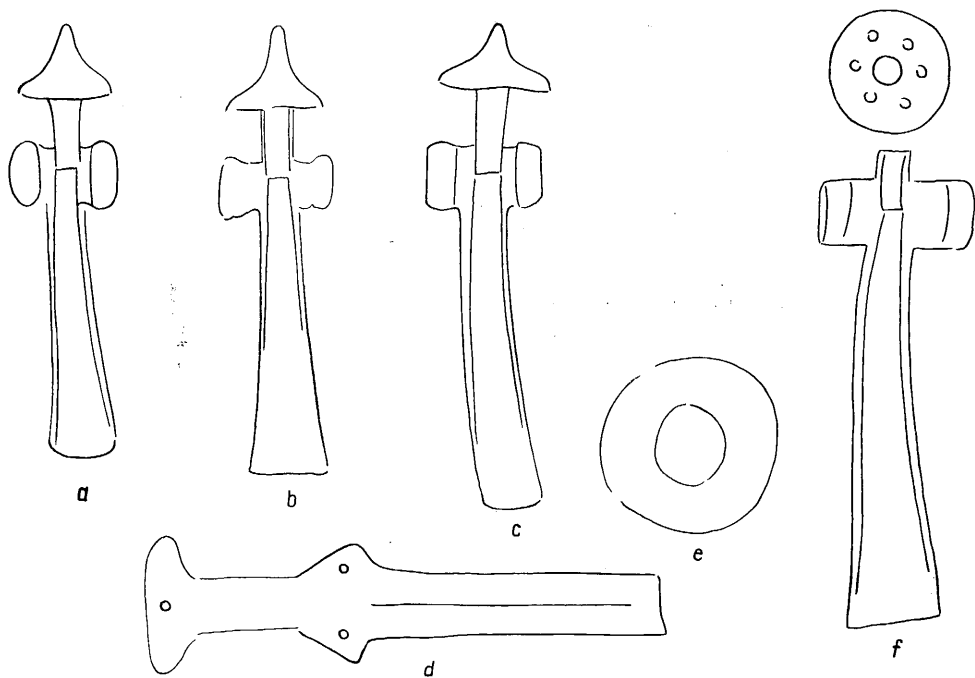

Abb. 75.

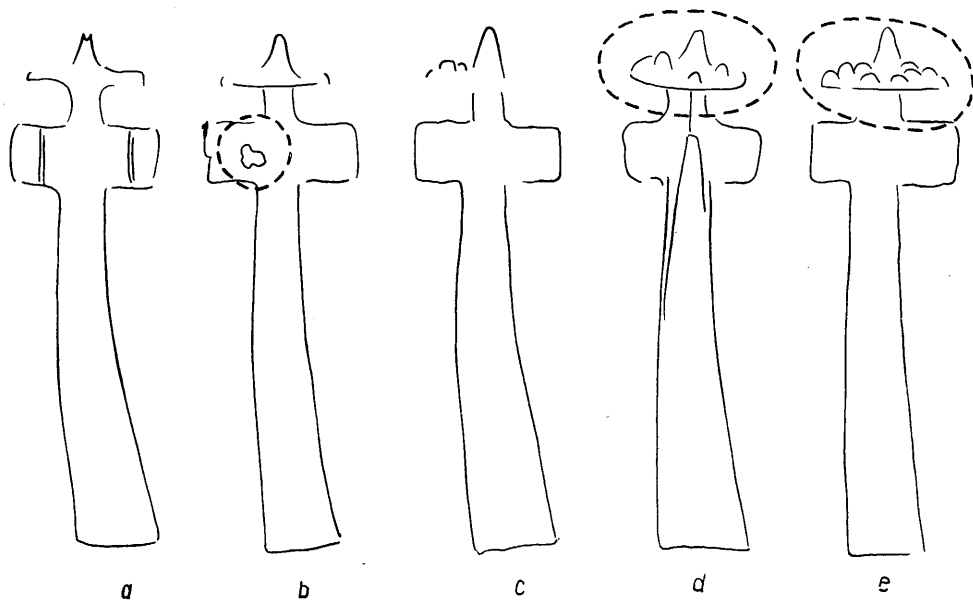

Abb. 76.

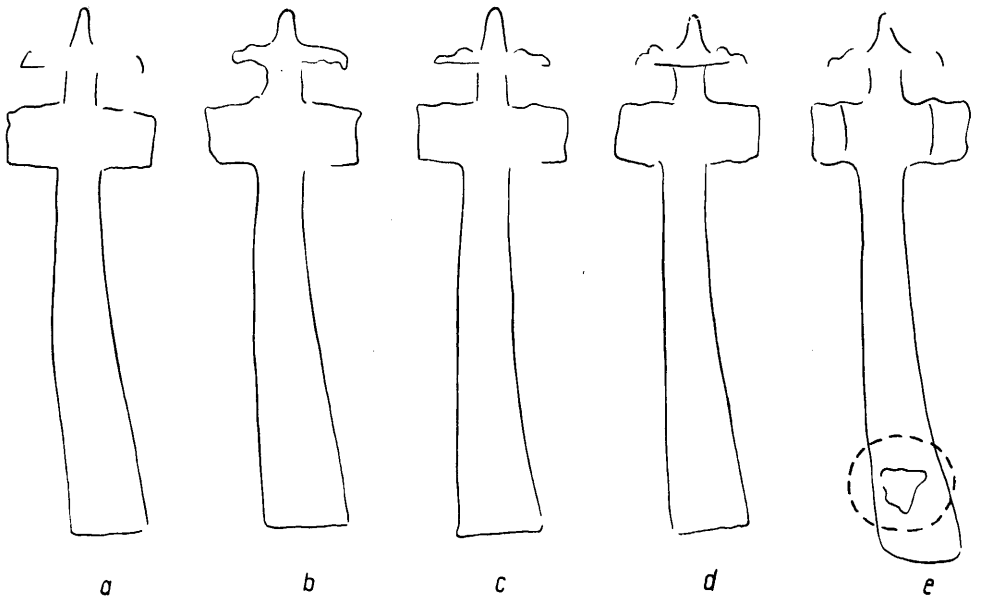

Abb. 77.

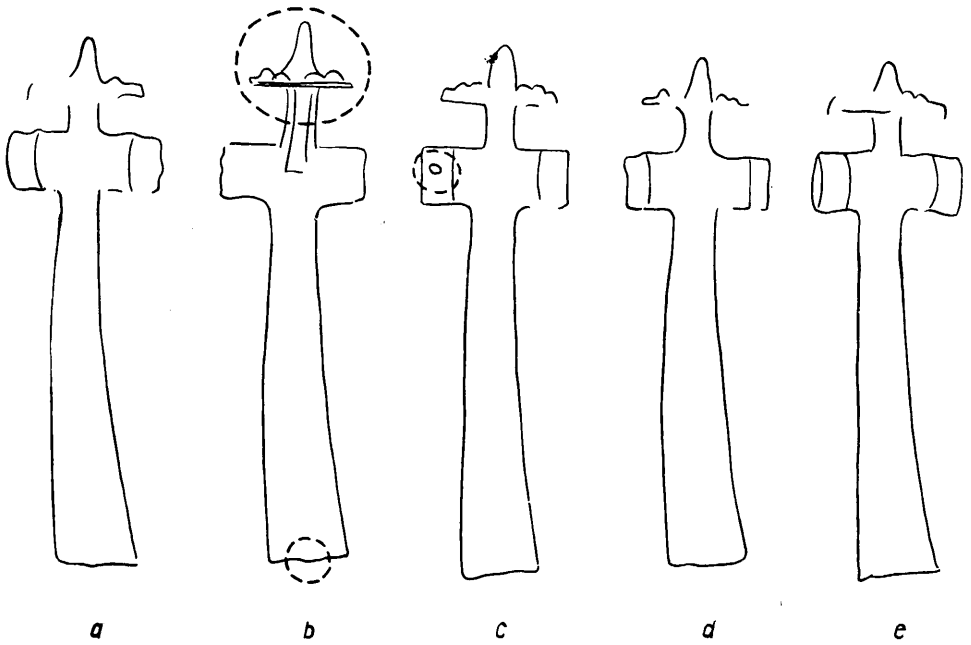

Abb. 78.

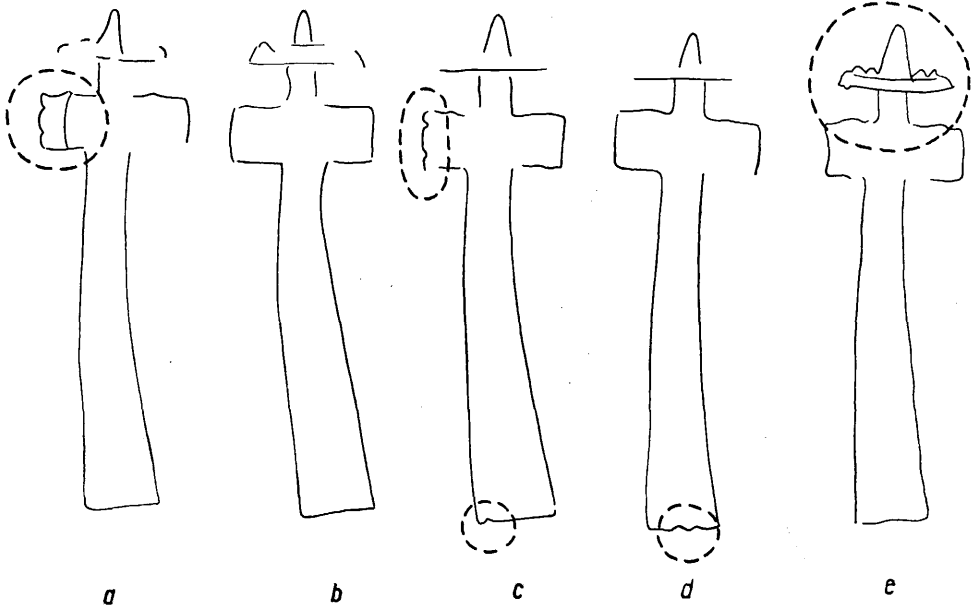

Abb. 79.

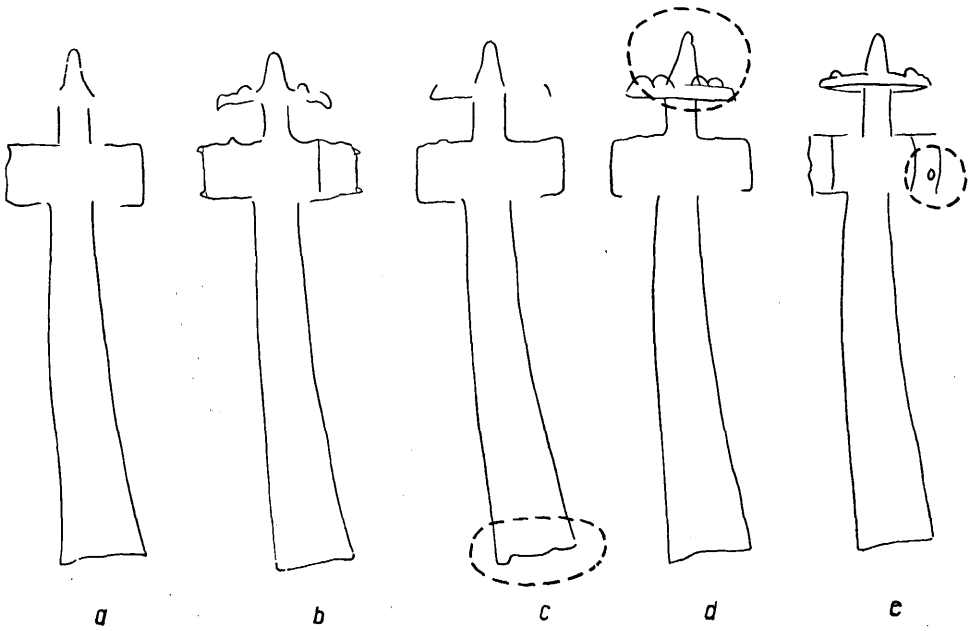

Abb. 80.

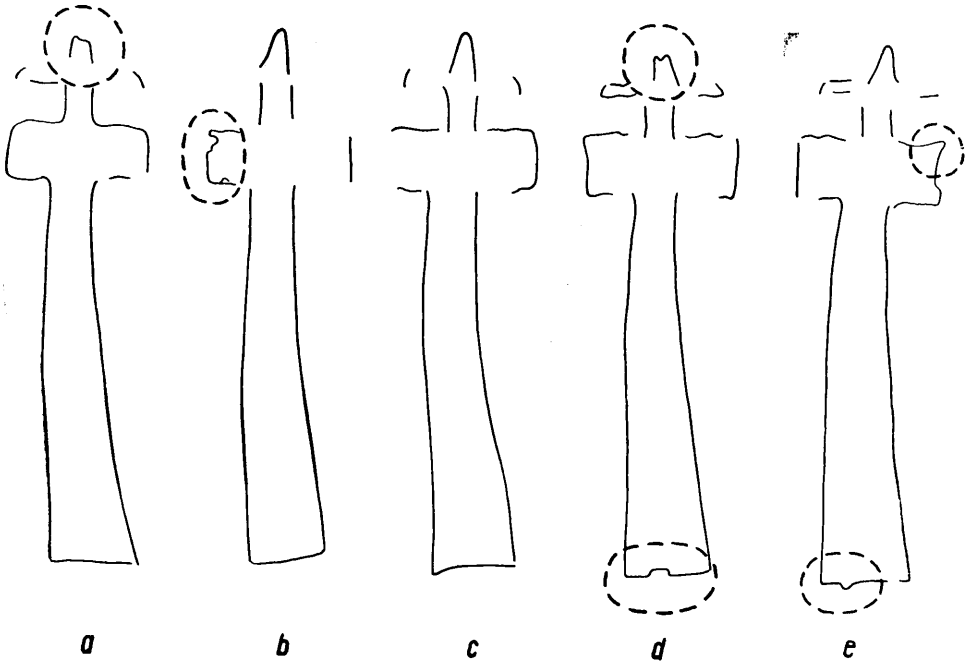

Abb. 81.

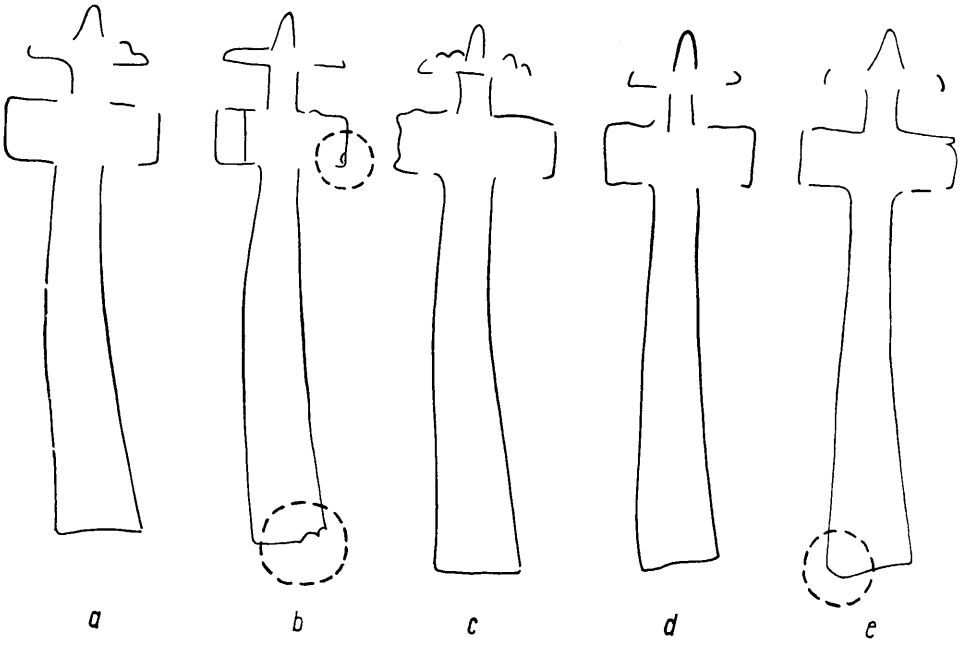

Abb. 82.

in rechtem Winkel zu dieser Querachse und zwar durch den Mittelpunkt des Grates. Dieser Grat liegt häufig, aber nicht immer, auf der Querachse.

Jede Axt besteht aus 5 Teilen: die Scheibe mit ihrer Verzierung (Dorn, Kegel, Warzen); der Hals, d.h. die Verbindung zwischen der Scheibe und der Schaftröhre; die Schaftröhre mit ihrer Verzierung (Rippen, Wulste); das Verbindungsstück zwischen Hals und Klinge, über die Schaftröhre hinweg. Im Fund von Ajak bildet dieses Stück auf der Vorder- und Rückseite jedesmal einen deutlichen Grat, der im Profil beiderseitig über den Schaftröhrenrand flügelartig hervorsteht; die Klinge, die mit der eigentlichen Schneide endet.

Mit Vorderseite ist die Seite gemeint, die nach oben sieht, wenn die Axt — Scheibe oben, Schneide unten — so vor einem liegt, dass die Klinge, von der Längsachse aus gesehen, nach rechts abgebogen ist. Mit Profil ist die Seitenansicht gemeint, die sich ergibt, wenn die Vorderseite links und die Rückseite rechts liegt.

A. DIE WARZENSCHLEIBENÄXTE

Unter den 36 Warzenscheibenäxten von Ajak befinden sich mehrere Exemplare, die sich so ähnlich sind, dass sie entweder aus der gleichen Gussform stammen, oder aus zwei verschiedenen Formen, die aber nach demselben Muster gearbeitet wurden. In manchen Fällen haben wir es mit den gleichen Unregelmässigkeiten zu tun — sodass man einen Zufall ausscheiden muss. In allen Fällen aber beruht diese Ähnlichkeit eher auf inneren Beziehungen als auf äusseren Maßen, deren Absolutwert variieren kann, entweder durch eine ungleiche Abschleifung der Gussnähte, oder durch eine inzwischen abgenutzte Form, die dem Metall leichte Abweichungen erlaubt. Die Annahme, dass es sich bei mehreren Stücken um eine einzige Gussform handelt, ist für diesen Zeitabschnitt und besonders diesen Axtyp auch durch andere Funde bestätigt (z.B. Rohod, JAM 58.95. 20/21). Wir können also in der Beschreibung der Warzenscheibenäxte aus Ajak mehrere zusammenschliessen und gemeinsam behandeln.

BESCHREIBUNG DER WARZENSCHLEIBENÄXTE

Die Scheibe der Achtergruppe (Nr. 1 = XVII, Abb. 80, b; Nr. 2 = Abb. 76, b; Nr. 3 = Abb. 77, e; Nr. 4 = Abb. 75, f; Nr. 5 = Abb. 79, a; Nr. 6 = Abb. 78, a; Nr. 7 = Abb. 77, c; Nr. 8 = Abb. 81, d) ist gross und flach mit einem kegeltstumpfförmig abfallenden Rand. In der Mitte der Scheibe erhebt sich ein Kegel, um den sich in unregelmässigem Kreis 6 Warzen gruppieren. Die Scheibe ist leicht nach rechts verlagert. Der Hals ist kurz, ebenfalls nach rechts geneigt und im Querschnitt sechseckig bis oval. Die Abflachung auf der Vorder- und auf der Rückseite des Halses entspricht einem breiten Band, das zum Grat hinführt. Der Grat, der oberhalb der Querachse der Axt liegt, besteht aus einer schmalen Leiste, die sich — annähernd rechtwinklig — an den beiden Seiten der Klinge entlang bis zur Schneide fortsetzt. Auf der Vorder- und Rückseite ist die Klinge zwischen diesen erhobenen Leisten tief gefurcht. Die Klinge schwingt nach rechts aus, wobei die rechte Seite eine konkave Kurve zeichnet, die linke dagegen eine leichte S-Kurve. Die Schaftröhre ist im Querschnitt rund. Ungefähr bei einer Gratsbreite vom Röhrenende, ist sie jeweils mit einer schmalen Rippe verziert, die rings um die Schaftröhre herumläuft. Der linke Schaftlocharm ist kürzer als der rechte; er entspricht in seiner Länge der Höhe des Halses, wobei die Halshöhe vom Mittelpunkt der Axt bis zur Scheibe berechnet ist. Der linke Schaftlocharm, im Durchmesser etwas

grösser als der rechte, ist ebenso hoch wie lang, wenn man den Grat nicht miteinberechnet.

Im Profil läuft der Hals in zwei sich voneinander entfernenden Kurven zum Grat hin. Da dieser oberhalb der Querachse liegt, ergibt sich eine tiefere Kurve zur Scheibe hin als zur Klinge. Der Grat steht deutlich über der Schafttröhrenrippe hervor. Die Klinge verschmälert sich langsam zur Schneide hin.

Die leichte Abweichung der äusseren Maße dieser Achtergruppe, wie auch die Abstumpfung der Halskanten und der Gratleiste, lassen sich durch eine Abnutzung der Gussform erklären. Interessanter ist die Frage des kegeligen Scheibendornes. Während sich die Scheibe selbst weder in ihrer Form noch in der — bei allen acht Äxten gleichen — Unregelmässigkeit der Warzenanordnung verändert, zeigt uns der Scheibenkegel zwei verschiedene Profile. Alle acht Kegel haben den gleichen Ansatz, variieren aber dann in Stärke und Länge. Die Kegel der Nummern 1, 2, 3, 4, 5 laufen spitz zu, wobei sich eine leichte Unregelmässigkeit von Stück zu Stück verstärkt: die rechte Kegelseite, anfangs parallel zur linken, buchtet sich mehr und mehr aus, der Kegel wird also schmaler und unsymmetrisch. Dies lässt sich durch eine progressive „Verstopfung“ der Gussform an dieser Stelle erklären. Die Axt Nr. 6 hat einen längeren und an der Spitze abgerundeten Kegel. Der Axt Nr. 7 fehlt die linke Kegelspitzenhälfte, der Axt Nr. 8 der ganze obere Teil. Es kann sich hier um eine nachträgliche Beschädigung der Kegelspitze handeln, oder aber um einen unvollständigen Guss. Da die Axt Nr. 8 ausserdem noch an der Klinge ein Gussloch aufweist, scheint die letztere Erklärung am richtigsten. Das veränderte Kegelprofil der letzten drei Äxte kann auf eine neue Gussform — wenigstens für die Scheibe — zurückzuführen sein, oder aber auch auf eine Bearbeitung, d.h. Vergrösserung des Gussmodelles an dieser Stelle.

Diese Achter-Gruppe zeigt im Vergleich zu den anderen Äxten aus Ajak eine besonders unsorgfältige Ausführung. Bei der Axt Nr. 4 ist die Scheibe am Hals abgebrochen; die Axt Nr. 3 hat ein grosses Gussloch am Klingenende, der Gusszapfen ist noch vorhanden und die Gussnähte der Schafttröhre sind nicht abgeschliffen; die Axt Nr. 8 hat, wie schon erwähnt, eine beschädigte Kegelspitze und ein kleines Gussloch am Klingenanfang. Man erhält so unwillkürlich den Eindruck, als habe der Gussmeister hier unter Zeitdruck gestanden, was auch die Wiederbenutzung einer einzigen (oder vielleicht zwei identischer) Gussformen erklärt. Trotzdem sind die Äxte dieser Gruppe in ihrer Grundform den anderen Ajak-äxten sehr ähnlich, sodass alle folgenden Äxte im Vergleich zu diesem Prototyp beschrieben werden können.

Die Maße der Axt Nr. 1 (Tafel XVII, Abb. 80b) sind wie folgt: Gesamtlänge 26,2 cm; Schafttröhrenlänge ohne Gussnaht 7,1 cm, mit Gussnaht 7,7 cm; linke Schafttröhrenarm-Länge bis zum Grat 3,0 cm, grösste Höhe, an der Rippenstelle, ebenfalls 3,0 cm; rechter Röhrenlochdurchmesser 1,9 cm, linker Röhrenlochdurchmesser 2,1 cm; Rippenabstand 4,8 cm; Schneidenbreite 4,3 cm; Halslänge zwischen Axtmittelpunkt und Scheibe 3,3 cm; linker Schaftlocharm vom Axtmittelpunkt aus gerechnet 3,3 cm; rechter Schaftlocharm vom Axtmittelpunkt aus gerechnet 3,8 cm; Scheibendurchmesser vorne 5,7 cm, im Profil 5,5 cm; Scheibendornhöhe 1,8 cm; Warzendurchmesser 0,7 cm, Warzenhöhe 0,3 cm; Gratabstand im Profil 3,1 cm; schmalste Halsbreite vorne 1,5 cm, im Profil 1,2 cm; Halsbreite am Röhrenansatz 1,9 cm; Klingebreite am Röhrenansatz 2,0 cm; Abweichung der Kegelspitze von der Längsachse 0,3 cm; Abweichung der Klinge von der Längsachse: kleinste linke 0,9 cm (an der Schneide), grösste linke 1,2 cm (Ende des oberen Klingendrittels); kleinste rechte 0,8 cm (am Klingenanfang) und grösste rechte 3,4 cm (an der Schneide).

Die anderen 7 Äxte der Achter-Gruppe, wenn auch identisch in Form, zeigen leichte Abweichungen von diesen Grundmaßen. Aber, wie schon erwähnt, sind diese ohne grosse Bedeutung. So sollen auch bei den folgenden Ajak-Äxten nur dann die Maße angeführt werden, Wenn sie erheblich von diesem Schema abweichen.

Die Scheibe der Äxte Nr. 9 (Abb. 79, d) und Nr 10 (Abb. 82, d) ist im Durchmesser etwa kleiner (5,5 cm und 5,4 cm); die Warzen bilden ausserdem einen grösseren Kreis, sie liegen also näher am Rand. Der dicke Kegel steigt steil, ohne Übergang, von der Scheibe empor. Der Hals ist vorne nicht eingeschnürt und dadurch gleichmässig 1,7 cm breit. Die Halshöhe entspricht hier dem rechten Schaftröhrenarm, der wieder etwas länger ist als der linke. Die Klingensform ist der der Achtergruppe sehr ähnlich. Der Grat liegt ebenfalls oberhalb der Querachse.

Die gleiche Klingensform wie bei der Achtergruppe finden wir bei der Axt Nr. 11 (Abb. 81, b). Auch hier liegt der Grat oberhalb der Querachse. Scheibe, Hals und Schaftröhre sind wie bisher nach rechts verlagert. Wie bei den Äxten Nr. 9 und Nr. 10 entspricht die Halshöhe dem rechten Schaftröhrenarm. Der linke Schaftröhrenarm ist am oberen Rand beschädigt. Der Abstand der Schaftröhrenrippen entspricht hier der Schneidenbreite (4,2 cm).

Auch die Axt Nr. 12 (Abb. 78, c) ist in Klingensform der Achtergruppe sehr ähnlich. Der Grat ist auf der Vorderseite viel stärker überhöht als auf der Rückseite (Fehlguss?) Wie bei den Äxten Nr. 9, 10 und 11 ist der Hals vorne nicht eingeschnürt und entspricht in seiner Länge dem rechten Schaftröhrenarm. Auf dem linken Schaftröhrenarm befindet sich ein kleines Gussloch. Der Scheibenkegel ist besonders dick und gedungen, der untere Scheibenrand leicht unregelmässig.

Die Scheibe der Äxte Nr. 13 (Abb. 79, c) Nr. 14 (Abb. 80, c) Nr. 15 (Abb. 77, a) Nr. 16 (Abb. 76, c) Nr. 17 (Abb. 79, b) unterscheidet sich von der Achtergruppe durch einen unregelmässig hohen Rand, d.h. der Scheibenrand ist vorne leicht eingebuchtet, an der Seitengussnaht dagegen verdickt. Der Scheibendurchmesser ist grösser (6,1 cm und 5,6 cm), auch die Warzen sind stark ausgeprägt (0,4 cm hoch). Der rechte längere Schaftröhrenarm entspricht der vorderen Halshöhe, der linke kürzere der seitlichen Halshöhe. Der Grat liegt deutlich oberhalb der Querachse. Die Klinge, am linken Ansatz etwas breiter) schwingt im ganzen stärker nach rechts aus, sodass der linke Schneidenanfang praktisch auf der Längsachse liegt. Die Schneidenbreite entspricht ungefähr dem Abstand der Schaftröhrenrippen (4,4 cm und 4,5 cm).

In Klingensform der Fünfer-Gruppe sehr ähnlich, hat die Axt Nr. 18 (Abb. 80, d) auch einen besonders hochsitzenden Grat. Die kugeligen Warzen gruppieren sich um einen langen Dorn (2,5 cm), der an der rechten Spitze leicht beschädigt ist. Der Scheibendurchmesser ist wieder der der Achtergruppe, die Warzen sind aber grösser und höher (0,9 cm und 0,4 cm).

Ebenfalls einen langen Dorn (2,4 cm) finden wir bei der Axt Nr. 19 (Abb. 79 e). Der überhöht liegende Grat und die Klingensform erinnern an die Fünfer-Gruppe, von der sie sich unterscheidet durch die Warzenanordnung, und durch eine rechts unten schmalere Klinge. Die Schneidenbreite beträgt hier nur 4,1 cm, der Rippenabstand dagegen 5,0 cm.

Die Scheibe der Axt Nr. 20 (Abb. 76, a) ähnelt in Ausbuchtung und Kegelform den Scheiben der Fünfergruppe; auch die Halslänge entspricht vorne dem rechten grösseren Schaftröhrenarm und im Profil dem linken. Die Kegelspitze ist beschädigt, der Grat nur leicht überhöht. Die am Ansatz leicht nach links verschobene Klinge schlägt im oberen Klingenteil auch stärker nach links aus, der linke Schneidenanfang liegt aber wieder auf der Längsachse.

Die Axt Nr. 21 (Abb. 82, c) hat eine kleine Scheibe (Durchmesser 5,5 cm und 5,3 cm) und besonders spitzkegelige Warzen. Hals und Scheibe sind wie bisher nach rechts verlagert, die Halshöhe entspricht hier wie bei der Achter-Gruppe dem linken Schaftröhrenarm. Der rechte Schaftröhrenarm ist hier besonders lang und fällt zum Ende zu stark ab, was den Durchmesserunterschied zwischen den beiden Schaftröhrenöffnungen unterstreicht (links 2,1 und rechts 1,7). Die Schaftröhre ist besonders lang (7,5 cm ohne Gussnähte). Der knubbelige, stark ausgeprägte Grat (Gratabstand im Profil 3,3 cm) liegt nur leicht über der Querachse. Die Klinge ist bis auf ihre Länge (Gesamtlänge der Axt 26,5) der Fünfer-Gruppe ähnlich.

Die beiden Äxte Nr. 22 (Abb. 82, a) und Nr. 23 (Abb. 78, e) haben besonders buckelige Warzen (Durchmesser 0,8, Höhe 0,5); der Kegel der Nummer 23 ist an der Spitze leicht beschädigt. Wie bei der vorhergehenden Axt liegt der Grat praktisch auf der Querachse. Die Halshöhe entspricht dem linken Schaftröhrenarm, die Schneidenbreite dem Rippenabstand. Die Klinge ist, wie bei der Axt Nr. 20, am Ansatz nach links verschoben; da sie im Ganzen breiter ist, liegt der linke Schneidenanfang nicht mehr auf der Längsachse. Im Profil sind die Klingen beider Äxte — allerdings in ungleichen Proportionen — nach hinten abgebogen.

Die Axt Nr. 24 (Abb. 77, b) ist besonders unsorgfältig gegossen. An Scheibe, Hals und Schaftröhre sind die Gussnähte noch nicht abgeschliffen; der Scheibenkegel sitzt nicht in der Mitte, sondern ist nach links verschoben. Der über der Querachse liegende Grat ist auf der Vorderseite unvollständig, die Verbindung zwischen Hals und Grat ist nur schwach angedeutet. Der nach links verschobene Klingensatz wie auch die Klingebreite erinnern an die beiden vorhergehenden Äxte, auch die Schneidenbreite entspricht wieder dem Rippenabstand. Die starke Rechtsneigung von Scheibe und Hals (0,7 cm) wird durch die Linksverschiebung der Klinge noch unterstrichen. Das rechte Scheibenende und das rechte Schneidenende liegen auf der gleichen Längsachse wie das Ende des rechten Schaftröhrenarmes ohne Gussnähte.

Wie bei der vorhergehenden Axt, sind Scheibe und Hals der Nr. 25 (Abb. 81, e) auch stark nach rechts geneigt (0,6 cm), sodass Schneidenende und Scheibenende wieder auf der gleichen Längsachse liegen. Der rechte Schaftröhrenarm ist stark beschädigt, ergänzt man ihn aber mit Hilfe des hochgebogenen Teiles, so ist er wie bisher länger als der linke Arm, und entspricht der Halshöhe. Die Klinge ist, abgesehen vom schmaleren und nicht nach links verschobenem Ansatz, in ihrer Breite und ihrem Verlauf der Klinge Nr. 24 sehr ähnlich. Die Schneidenbreite entspricht wieder dem Rippenabstand.

Die Axt Nr. 26 (Abb. 77, d) hat eine besonders kleine Scheibe (Durchmesser 5,2 cm). Der rechte Röhrenarm entspricht der Halslänge. Der linke Röhrenarm ist besonders kurz und dick (2,7 cm lang, 3,1 cm hoch). Der Grat liegt deutlich oberhalb der Querachse. Der Klingensatz ist nach links verschoben, das linke Schneidenende liegt aber wieder auf der Längsachse. Der Rippenabstand beträgt wie in den meisten Fällen 4,5 cm; die Schaftröhrenlänge ist durch den verkürzten linken Arm nur 6,5 cm.

Die gleiche Verkürzung des linken Schaftröhrenarmes (2,7 cm) finden wir bei der Axt Nr. 27 (Abb. 81, c). Der Grat ist gut ausgeprägt (Gratabstand im Profil 3,2 cm) und liegt auf der Querachse. Der Rippenabstand ist hier besonders klein (4,0 cm) und entspricht der Schneidenbreite. Die Klinge ist der der Achter-Gruppe sehr ähnlich.

Die Axt Nr. 28 (Abb. 82, e) ist besonders lang (26,5 cm). Der Scheibendurchmesser beträgt 6,0 cm und 5,9 cm, die Warzen dagegen sind etwas kleiner (Durch-

messer 0,6 cm). Der Grat liegt auf der Querachse. Die Klinge erinnert wieder an die Achter-Gruppe, nur schlägt das linke Klingenende weiter nach links aus. Die Schneidenbreite entspricht dem Rippenabstand. Hals und Scheibe sind nur leicht nach rechts verlagert (Abweichung der Kegelspitze von der Längsachse 0,1 cm), die Halslänge entspricht dem rechten Schaftröhrenarm, der selbst nur wenig länger ist als der linke. Im Profil ist die Klinge verbogen und beschreibt eine leichte umgekehrte S-Kurve.

Die Scheiben der Äxte Nr. 29 (Abb. 81, a) und Nr. 30 (Abb. 80, a) sind unsorgfältig gegossen. Die Ausbuchtung des unteren Scheibenrandes erinnert an die Fünfergruppe; die Kegelspitze von Nr. 29 ist abgebrochen. Diese beiden Äxte unterscheiden sich von allen vorhergehenden durch ihre besonders kurze (ohne Gussnaht 6,2 cm) Schaftröhre, die auch weniger hoch ist (2,7 cm). Die Halslänge entspricht somit weder dem rechten noch dem linken Schaftröhrenarm, die ausserdem praktisch gleichlang sind. Auch der Rippenabstand hat sich verkleinert (3,9 cm). Die Klinge ist, abgesehen von einem etwas schmalen Ansatz, in Kurve und Breite der Achter-Gruppe ähnlich. Der Grat liegt auf der Querachse.

Bei der Axt Nr. 31 (Tafel XX, Abb. 78, d) haben wir es wieder mit einer etwas kürzeren aber besonders schmalen Schaftröhre zu tun (6,7 cm lang und 2,6 cm hoch an der dicksten Stelle). Der Rippenabstand von 4,8 cm fällt dadurch besonders auf. Die Halshöhe entspricht aber noch ungefähr dem rechten Schaftröhrenarm. Die Scheibe ist im Durchmesser etwas kleiner (5,5 cm und 5,3 cm), was vielleicht durch den Scheibenrand bedingt ist, der sich hier nicht kegelstumpfförmig nach unten erweitert, sondern im Gegenteil steil abfällt. Der Scheibenrand ist ausserdem schmaler (0,35 cm) als bei den anderen Ajak-Äxten. (durchschnittlich 0,5 cm). Der breite Hals ist vorne stark in der Mitte eingeschnürt, verläuft aber im Profil in zwei parallelen Linien, die — ungefähr auf der Höhe der Schaftröhrenrippen — scharf nach aussen hervorspringen und beiderseitig stark ausgeprägte, fast recht winklige Flügel bilden. Der Gratabstand im Profil ist somit 3,5 cm. Auch auf der Vorderseite nimmt der Grat eine besondere Form an: das breite Halsband, das bei den anderen Äxten rechtwinklig mit dem Grat zusammenstösst, bildet hier nach oben hin einen Rundbogen. Auch nach unten, zur Klinge hin, ist dieser Rundbogen deutlich ausgeprägt. Der Grat liegt genau auf der Querachse. Die Klinge schwingt, verglichen mit der Achter-Gruppe, stärker nach links aus, sie ist auch kürzer (Gesamtlänge der Axt 25,0 cm).

Die Scheibe der Axt Nr. 32 (Abb. 82, b) fällt auf durch ihre besonders flachen, pastillenförmigen Warzen (Höhe 0,2 cm). Auch hier ist die Schaftröhre wieder besonders kurz und schmal (6,2 cm lang und an der höchsten Stelle 2,9 cm hoch). Der Rippenabstand beträgt 3,9 cm. Hals und Scheibe sind nur ganz leicht nach rechts verschoben (0,1 cm), das rechte Ende von Scheibe, und Schneide liegen auf derselben Achse. Die Klinge ist im Ganzen schmaler (1,9 am Ansatz und 3,8 an der Schneide); die linke Klingenseite beschreibt eine dreifache Kurve, sie wirkt dadurch eleganter und weniger robust.

Auch die Axt Nr. 33 (Abb. 80, e) unterscheidet sich von der Ajak-Gruppe durch ihre Halslänge, (9,8 cm) die die der Schaftröhrenarme übertrifft. Die Schaftröhre ist kurz (6,2 cm) und nur 2,6 cm hoch. Hals und Scheibe sind rechtwinklig auf die Röhre aufgesetzt, die Scheibe neigt nur leicht nach hinten. Der Hals ist vorne schmal (1,5 cm) und geradlinig, im Profil bildet er — auf der Querachse — zwei deutliche Flügel. Der Gratabstand beträgt 3,4 cm. Die am Ansatz breite Klinge läuft in zwei parallelen Kurven zu der schmalen Schneide hin (3,8 cm) deren linker Anfang rechts von der Längsachse liegt.

Ebenfalls eine Sonderform innerhalb der Ajak-Gruppe stellt die Axt Nr. 34 (Abb. 78, b) dar. Der besonders lange Hals (4,3 cm) ist grösser als der halbe Schaftrohrenarm. Die Röhre ist ohne Gussnähte 6,8 cm lang und an der dicksten Stelle 2,8 cm hoch. Der Rippenabstand beträgt 4,7 cm. Die Röhrenmasse entsprechen also im Ganzen denen der Ajak-Gruppe, nur sind hier beide Röhrenarme gleichlang. Die besonders kleine Scheibe (Durchmesser 5,3 cm) hat einen regelmässigen, hohen Dorn (2,5 cm). Die Warzen sind klein und flach (0,2 cm hoch), der leicht oberhalb der Querachse liegende Grat steht im Profil spitz hervor, der Gratabstand beträgt 3,3 cm. Die am Ansatz breite Klinge (2,3 cm) schwingt wie bei Nr. 33 in zwei parallelen Kurven nach rechts aus, nur liegt hier der linke Schneidenanfang noch links von der Längsachse. Die Axt ist 26,5 cm lang.

Die Axt Nr. 35 (Tafel XIX, Abb. 76, e) unterscheidet sich von allen bisherigen Äxten durch ihre Warzenanzahl, die hier acht beträgt. Abgesehen davon, entspricht aber die Scheibe in Durchmesser, Höhe und Dorn der Achtergruppe. Hals und Scheibe sind hier nicht nach rechts geneigt, die Halshöhe entspricht aber wieder dem linken Schaftrohrenarm, der kleiner ist als der rechte. Der Rippenabstand ist etwas grösser (5,1 cm) Der Grat liegt nur leicht oberhalb der Querachse. Die Klinge, in ihren Kurven der Achtergruppe ähnlich, ist aber im Ganzen nach links verschoben, was, betont durch die symmetrische Lage von Hals und Scheibe, einen unharmonischen Eindruck erweckt.

Auch die Axt Nr. 36 (Abb. 76, d) unterscheidet sich von den anderen Ajak-Äxten durch ihre Warzenanzahl, die hier 4 beträgt. Sie sind in einem unregelmässigen Kreuz angeordnet und unterscheiden sich auch voneinander in ihrer Form. Der unsymmetrische Kegel ist an der rechten Spitze beschädigt. Die Scheibe sitzt schief auf dem Hals, sie ist weiter nach links verschoben und neigt nach vorne. Die beiden Halshälften sind unsymmetrisch aufeinander gegossen, sodass der Querschnitt ein unregelmässiges Oval ergibt. Das Verbindungsband zwischen Hals und Klinge, über den Grat hinweg, fehlt hier. Der Grat ist ersetzt durch einen Knubbel, auf dem sich die Bogenrundung noch undeutlich abzeichnet. Auch die Schaftrohre ist unsymmetrisch, die Schaftrohrenrippen sind vorne und hinten angedeutet, laufen aber nicht rings um die Schaftrohre herum. Der rechte Schaftrohrenarm ist etwas länger als der linke. Die Klinge ist vom Ansatz an stark nach rechts verschoben; die grösste linksseitige Abweichung von der Längsachse beträgt 0,7 cm, die kleinste 0,0 cm (an der Schneide), die grösste Abweichung rechts ist ebenfalls an der Schneide 4,6 cm, die kleinste 1,5 cm. Im ganzen gesehen ist dieses Stück unsorgfältig gegossen und ist eher eine nachlässige Kopie der Warzenscheibenäxte durch einen schlechter Meister als die Erfindung eines neuen Typus.

Typologische Einstufung

Die 36 oben beschriebenen Stücke gehören zur Gruppe der Warzenscheibenäxte, die I. Nestor mit B3c oder Domahida II bezeichnet.¹ Dieser Typ ist gekennzeichnet durch: — eine grosse, flache Scheibe mit kegelstumpfförmigem Rand, aufgesetztem oder leicht (aber nie vom Scheibenrand) aufsteigendem Kegel, um den sich in unregelmässigem Kreis die Warzen (meist 6) gruppieren; — eine runde Schaftrohre, mit zwei dünnen Rippen verziert, die um die Röhre herumlaufen; — einer langen, flachen Klinge, die auf der Vorder- und Rückseite deutlich erhobenen

¹ J. Nestor, Marburger Studien, 1937, S. 178—192 „Die verzierten Streitäxte mit Nackenscheibe aus Westrumänien.“

Seitenkanten hat, sodass sich in der Mitte eine tiefe Furche ergibt. Die Klinge schlägt nach rechts aus, die Klingenseiten beschreiben rechts eine konkave Kurve und links meistens eine S-Kurve.

Die Ajak-äxte Nr. 1 bis Nr. 28 zeigen eine grosse Familienähnlichkeit. Bei allen Stücken finden wir die Rechtsverlagerung von Scheibe und Hals; die Halshöhe entspricht einer Armlänge; der rechte Schaftröhrenarm ist grösser als der linke. Der Grat liegt oberhalb der Querachse, die „Flügel“ sind im Profil nicht sehr stark betont. Die nur mässig ausschwingende Klinge setzt die Bewegung des Halses und der Scheibe fort, sodass sich für die Axt eine harmonische, leicht sichelförmige Gesamtlinie ergibt. Zur Zeit lässt sich sonst nur eine weitere Axt anführen, bei der wir alle oben genannten Merkmale vereint finden, und zwar handelt es sich um die Axt aus Poroszlópuszta, Kom. Szabolcs (MNM 103/1870—5).² Die Axt Nr. 31 ist identisch mit der aus Szabolcsi-puszta (MNM 80/1873—4); beide Stücke haben die gleiche charakteristische doppelte Bogenrundung und die stark ausgeprägten Flügel. Ein weiteres Schwesternpaar wird gebildet von der Axt Nr. 32 und einer Axt aus Tiszabecs, Kom. Szabolcs (JAM 61. 156. 8). Die Axt Nr. 34 erinnert — ohne identisch zu sein — an die Äxte aus Debrecen-Macs (DMD 1907/1282) und Kisürögd (MNM 1873/78 III—10). Weitere Warzenscheibenäxte kamen zum Vorschein in den folgenden Fundorten: Felsődobsza (MNM 1587/75/1), Rozsály (MNM 186/1877—4), Ópályi (MNM 60. 32. 2.) Kisterenye (MNM 22/1852), Rétköz-Berencs (JAM 58. 93.), Tiszabecs (JAM 61. 156. 8.), Rohod (JAM 58. 95. 20/21), Papp (JAM 58. 73.), Nyíregyháza (JAM 58. 59. 28.), Szabolcs-megye (JAM 58. 165. 1), Magosliget (DMD IV 107/1930), Domahida (MNM 92/1883—20 und MNM 37/1883), Kispalád (DMD IV 18/1940), Csegöld (MNM 1/1945), Géberjén (MNM 43/1929 und 1966/13/1). Warzenscheibenäxte; unbekanntes Ursprungs befindet sich im Magyar Nemzeti Múzeum (52/29/50; 1860—52; 12/1950—12), in der Sammlung Borsos, Budapest und im Musée des Antiquités Nationales, St. Germain en Laye (Nr. 27555).

Zeitliche Einstufung

Die Warzenscheibenäxte — wie oben definiert — gehören alle zum vierten und letzten Depothorizont, dem Horizont von Ópályi, d.h. der Zeitstufe B IVb.³ Innerhalb dieses Fundhorizontes unterscheidet Dr. Mozsolics die Stufen D. und E. Die Abgrenzung der beiden Stufen beruht auf einer Beobachtung des Verbindungsstückes (Grat) zwischen Hals und Klinge. Die Schaftröhre vom Typ D ist noch deutlich durch den Axtkörper durchgesteckt; im Profil ragt der Grat über die Schaftröhrenrippen hervor. Im Typ E dagegen ist das Gratverbindungsstück verschwunden, Hals und Klinge sind direkt auf die Schaftröhre aufgesetzt. Die Vertreter der Stufe D und der Stufe E können gemeinsam vorkommen (z. B. Ópályi); bis jetzt aber scheinen die Warzenscheibenäxte durch ihre Gratform nur auf die Stufe D beschränkt, auch wenn sich einige ihrer Merkmale noch auf Mischformen der Stufe E finden.

Die Ajak-Äxte Nr. 1 bis Nr. 34 gehören eindeutig zur vollen Blütezeit des Types D. Die Axt Nr. 35 unterscheidet sich durch ihre Warzenanzahl (8), für die wir bis jetzt noch kein weiteres Beispiel kennen (8 Warzen, aber kreuzförmig angeordnet,

² MNM = Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest; JAM = Jósza András Múzeum, Nyíregyháza; DMD = Déri Múzeum, Debrecen.

³ A. Mozsolics, Bronzefunde des Karpatenbeckens. Budapest, 1967. S. 33—49.

hat die Axt der E-Stufe in der Studiensammlung der Universität Budapest); da sie aber in allen anderen Punkten mit den Ajak-Äxten übereinstimmt, gehört sie ebenfalls zur Stufe D. Etwas anders steht es um die Axt Nr. 36. Die Warzenanzahl (4) ist charakteristisch für mehrer Äxte der Stufe E: Tiszabecs (JAM 61.156.6) Ópályi (MNM 52.75.8), unbekannter Fundort (MNM 52/29/53), Scheibe von unbekanntem Fundort (MNM 12/1950-13), drei Äxte aus Csegöld (MNM 1/1945), Felsődobosza (MNM 75/1857/1). Bei all diesen Äxten handelt es sich aber nicht mehr um reine Warzenscheibentypen, sondern um Mischformen. Durch ihre Warzenanzahl steht also die Axt N. 36 der E-Stufe nahe. Der leicht rautenförmige Halsquerschnitt weist ebenfalls auf die Stufe E. Die verkümmerten Schaftröhrenrippen, die nicht mehr rings um die Röhre herumlaufen, erinnern an die Axt *f* in St. Germainen-Laye (Nr. 27555), welche selbst — mit ihrer stark abgeflachten Bogenrundung — zum Ende der Stufe D zu rechnen ist. Wir können also sagen, dass die Axt N. 36 wegen ihres deutlichen Grades noch zur Stufe D gehört, aber durch ihre Warzenanzahl, ihren Halsquerschnitt und ihre Rippenform als einer der letzten Vertreter des Warzenscheibentypes anzusehen ist.

B. DIE KEGELSCHLEIBEN ÄXTE BESCHREIBUNG

Die Axt Nr. 37 (Abb. 75, a) hat eine dicke, im Durchmesser aber kleine Scheibe, die mit einem vom Scheibenrand aufsteigenden Kegel verziert ist. Der Hals, in der Vorderansicht etwas stärker am Scheibenansatz als an der Schaftröhre, ist im Querschnitt rechteckig, wobei die Vorder- und Rückenseite schmaler sind als die Profildseiten. Trotz der abgeschliffenen Gussnähte, sind die Profildseiten — im Vergleich zur flachen Vorder- und Rückseite — leicht konvex. Hals und Scheibe neigen nach links. Die vordere Halsseite läuft über den Schaftröhrenansatz hinweg und bildet — leicht oberhalb der Querachse — einen scharf hervorspringenden Grat, verlängert sich dann über diesen Grat hinaus leicht ausbreitend bis zur Schneide. Hals und Klinge sind also deutlich miteinander verbunden und dieses Verbindungsband ist oberhalb wie auch unterhalb des Grades flach, weist also weder eine leichte Furche noch deutlich erhöhte Seitenkanten auf. Im Profil ist die Schaftröhre durch den Axtkörper gesteckt; der Grat bildet — leicht über der Querachse — scharf hervorspringende Flügel. Die Schaftröhre ist im Querschnitt rund und hat an beiden Enden dicke halbkreisförmige Wulste. Die beiden Schaftröhrenarme sind gleich lang. Die kurze, dicke Klinge — im Querschnitt wie der Hals rechteckig mit konvexen Seiten — ist leicht nach links abgebogen, wobei die rechte Seite eine von der Längsachse aus gesehen leicht konkave Kurve darstellt, während die linke Seite in einer leichten S-Kurve verläuft. Die Schneide ist fächerförmig abgerundet.

Die Maße dieser Axt sind: Gesamtlänge 20,7 cm, Scheibendurchmesser 4,7 cm, Scheibenrandhöhe 0,6 cm, Kegelhöhe 2,7 cm, vordere Halsbreite 1,2 bis 1,5 cm, Halsbreite im Profil 1,8 bis 2,1 cm, Schaftröhrenlänge 4,9 cm, grösster Schaftröhrendurchmesser (mit Wulst) 3,0, Schaflochdurchmesser 2,1, Gratabstand im Profil 3,8 cm, Klingenslänge von Schaftröhrende bis Schneide 12,4 cm, Schneidenbreite 3,3 cm.

Die Axt Nr. 38 (Abb. 75, b) unterscheidet sich von der vorhergehenden, der sie sehr nahe steht, durch folgende Punkte: Der Scheibenkegel ist länger, die Spitze läuft dornförmig aus (Kegelhöhe 3,4 cm). Die Kegelspitze liegt links von der Längsachse. Der Hals ist in der Vorderansicht gleichmässig stark (1,6 cm), zeigt aber im Profil wieder die leichte Einschnürung (1,6 cm bis 2,2 cm) Die Schaftröhrenwul-

te sind etwas schmaler (1,0 anstelle von 1,3 cm); ihr grösster Durchmesser liegt ausserdem nicht in der Wulstbreitenmitte, sondern näher zum Schaftröhrende. Die Klinge ist im ganzen nach rechts verschoben, die Seitenkurven sind nur schwach ausgebildet, bis auf das Klingeneende, wo sie wieder breit zur fächerförmigen Schneide auslaufen (Schneidenbreite 4,0 cm). Die Gesamtlänge der Axt beträgt 21,7 cm, bedingt durch einen höheren Kegel und eine etwas längere Klinge (12,7 cm).

Die Axt Nr. 39 (Tafel XVIII, Abb. 75, c) hat eine grössere Scheibe (Durchmesser 5,4 cm); der Scheibenrand—, vorne rechts leicht beschädigt oder unvollständig gegossen, variiert in seiner Höhe zwischen 0,5 und 0,7 cm. Die Kegelhöhe von 2,4 cm ist besonders unbedeutend im Vergleich zur grossen Scheibe. Der Hals, in seiner Form in der Vorderansicht der Axt Nr. 37 ähnlich, ist aber länger als die beiden vorhergehenden (zwischen Scheibe und Schaftröhre 2,7 anstelle von 2,5 cm) und im Profil fehlt ihm die typische Einschnürung. Hals und Scheibe sind nach rechts verlagert. Die Schaftröhrenwulste sind hier nicht ringförmig, ihr grösster Durchmesser (3,1 cm) liegt am Wulstanfang, zum Grat hin, sodass der Wulst leicht kegeltstumpfförmig erscheint und zur Röhrenöffnung hin abfällt. Der Grat liegt nur ganz leicht über der Querachse; der Gratabstand im Profil beträgt 4,1 cm. Die lange Klinge (15,1) schwingt deutlich nach rechts aus; die linke Klingenseite beschreibt hier keine doppelte Kurve, d.h. ihr fehlt die Linkswendung am Klingeneende. Wir haben also nicht mehr die fächerförmige Erweiterung der Schneide, deren Breite so nur 3,2 cm beträgt. Die Gesamtlänge der Axt ist 23,5 cm.

TYPOLOGISCHE EINSTUFUNG

Diese drei Äxte gehören zu dem Typ, den I. Nestor mit B3a oder mit Domahida I bezeichnet.⁴ Obwohl diese Gruppe deutlich charakterisiert ist, zeigt sie viele Varianten. Als gemeinsame, den Typ bestimmende Merkmale sind anzuführen:

- eine im Durchmesser meist kleine aber dicke Scheibe mit einem vom Scheibenrand aufsteigenden Kegel;
- eine kurze Schaftröhre, die mit Endwulsten verziert ist;
- eine kurze, dicke und — wie beim Hals — im Querschnitt sechs- oder rechteckige Klinge, die nach rechts abbiegt. Die beiden Klingenseiten beschreiben variable Kurven.

Diese gemeinsamen Merkmale wechseln in Form und Proportion viel stärker als beim Warzenscheibentyp; sie sind andererseits auch nicht auf die Kegelscheibenäxte beschränkt und können — getrennt voneinander — auf Mischformen der Stufe D vorkommen. Als Vergleichsstücke sind zu nennen: Szentes-Gógány (MNM 1897/80-2), Zágón (DMD IV 39/1904-1), Kispalád (JAM 67.117.3), Nyírkársz-Gyulaháza (JAM 58.21.3), Téglás (JAM 58.139.1); Äxte aus unbekanntem Fundort im Magyar Nemzeti Múzeum (67.1.1.) und 62.1.27) die Axt der ehemaligen Sammlung Dormandi (DOR 51.108), jetzt im MNM, eine Axt im Musée des Antiquités nationales, St. Germain-en-Laye (Nr. 696), eine im Naturhistorischen Museum, Wien (Nr. 18013) eine in der Sammlung Passuth, Budapest und die Äxte aus Domahida (MNM 3781883-3, 92/183-24, 52.29.45), Csegöld (MNM 1/1945) und Kispalád (DMD IV 18-1940).

In den letzten drei Fundorten kamen gleich mehrere Exemplare des Kegelscheibentypes vor; ausserdem war in den drei Funden auch der Warzenscheibentyp

⁴ J. Nestor: Marburger Studien.

vertreten. In Domahida und Csegöld finden sich zusätzlich schon Varianten, Abarten und Kreuzungen der beiden Typen; es handelt sich also um zeitlich leicht spätere Funde.

ZEITLICHE EINSTUFUNG

Die Kegelscheibenäxte gehören wie die Warzenscheibenäxte zum vierten und letzten Depothorizont (B IVb).⁵ Da bis jetzt noch kein Beispiel bekannt ist, in dem wir die drei obigen, an den Typ gebundene Kennzeichen haben, ohne dass der Grat deutlich ausgebildet ist, können wir annehmen, dass die Kegelscheibenäxte — wie auch die Warzenscheibenäxte — auf die Stufe D des Ópályi-Horizontes beschränkt sind.

Die drei Kegelscheibenäxte aus Ajak gehören ebenfalls zur Stufe D; in allen drei Äxten ist die Schaftröhre deutlich durch den Axtköpfer durchgesteckt, und der Grat bildet im Profil stark hervorspringende Flügel.

Die Axt Nr. 39 unterscheidet sich von den anderen beiden im Wesentlichen durch die folgenden Eigenschaften: Die Scheibe ist grösser, der Kegel dagegen weniger hoch; die Schaftröhrenwulste fallen nach aussen ab, was bei keiner bisher bekannten Axt dieses Types der Fall ist; die Rechtsneigung von Scheibe und Hals wird — unterhalb des Grates — von der Rechtsneigung der beiden Klingenseiten wieder aufgenommen, sodass sich eine harmonische, leicht sichelförmige Gesamtlinie ergibt, wie wir sie schon von den meisten Warzenscheibenäxten aus Ajak kennen. Diese drei Eigenschaften kommen bei einem früheren Axttyp gemeinsam vor (z.B.) die Axt aus der Elbe bei Meissen), der allerdings einem anderen — dem dritten — Fundhorizont (Felsőbalogh) angehört. Ohne hier auf eine direkte Verbindung zwischen den beiden Äxten schliessen zu wollen, lässt sich die Axt Nr. 39 aus Ajak doch eher auf den Anfang der Stufe D des Ópályi-Horizontes ansetzen.

GEOGRAPHISCHE AUSBREITUNG DER WARZEN- UND KEGELSCHIEBEN-ÄXTE

Wie schon oben erwähnt, liegt Ajak im Komitat Szabolcs und zwar 5 km südlich von Kisvárdá. Betrachten wir nun die Karte der Fundstellen (Abb. 83), so sehen wir, dass die grösste Anzahl der heute bekannten Äxte vom Warzen- und Kegelscheibentyp eben aus dem Komitat Szabolcs stammen. Es zeichnen sich geographisch zwei Schwerpunkte ab, wovon einer südlich von Kisvárdá liegt, der andere weiter östlich, an der rumänischen Grenze, mit Verlängerung nach Siebenbürgen. Die von diesem Zentrum entferntesten Fundorte sind: in nord-westlicher Richtung Kisterenye (Kom. Nógrád), in süd-westlicher Richtung Szentes-Gógány (Kom. Csongrád), in süd-östlicher Richtung Kisürögd (ehem. Kom. Bihar, Rumänien) und in nord-östlicher Richtung die Umgebung von Uzsgorod (Sowjet-Union).

Verglichen mit dem vorhergehenden Depothorizont (Felsőbalogh), der eine Ausfuhrperiode darstellt, handelt es sich jetzt um ein erstaunlich begrenztes Gebiet, was umso bemerkenswerter ist, als die Vertreter des Ópályi-Horizontes alle anderen an Anzahl weit übertreffen. Wir können also in der späteren Bronzezeit auf eine gute Giesstätigkeit im Komitat Szabolcs schliessen.

⁵ A. *Mozsolics*: Bronzefunde.

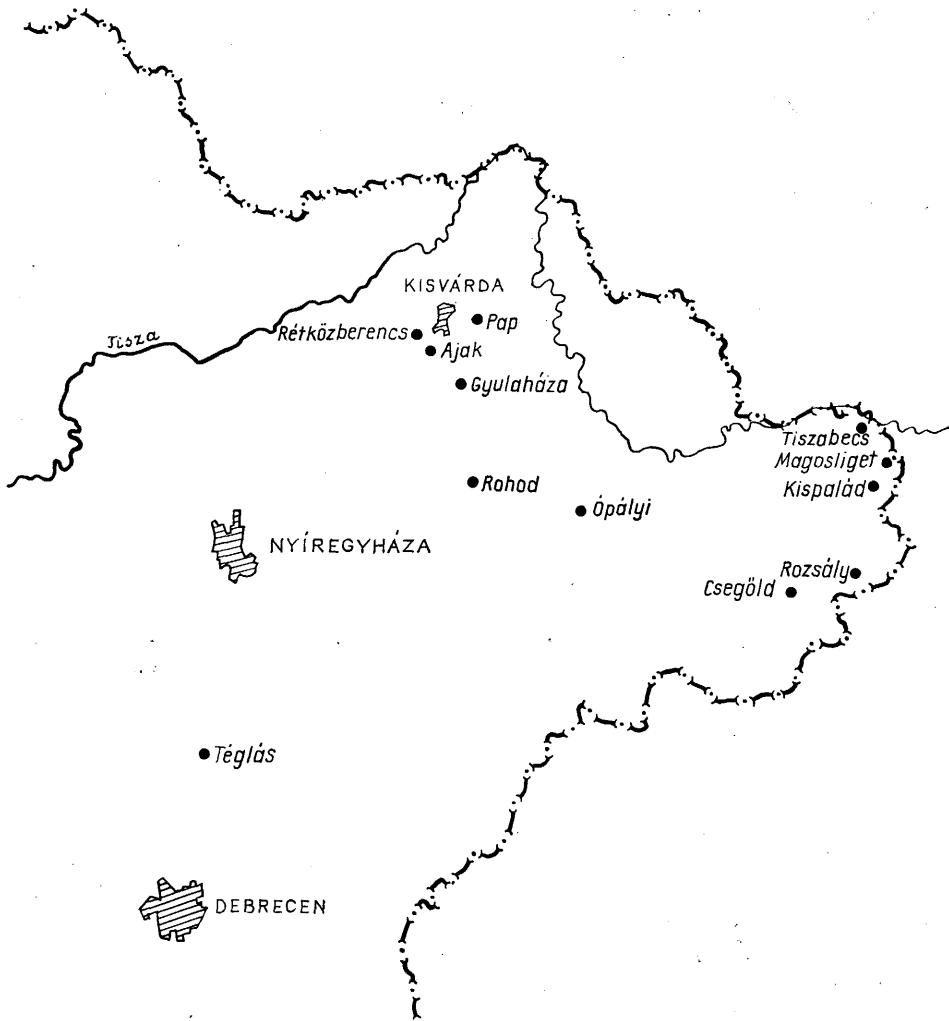

Abb. 83. Die Karte der Fundstellen.

2. DAS SCHWERT

Das Schwert aus Ajak (Abb. 75, d und e) ist im oberen Klingenteil abgebrochen. Der Knauf, der wahrscheinlich aus Holz bestand, ist nicht erhalten geblieben. Durch die drei Löcher ersieht man aber, dass er mit Nieten am eigentlichen Schwert befestigt war. Das obere Nietloch befindet sich auf der Längsachse, unmittelbar unter dem fächerförmigen Knaufende. Die beiden anderen Nietlöcher liegen in der flügelförmigen Ausbreitung des Knaufanfanges. Der Knaufteil selbst ist dünn, hat aber auf der Vorder- und Rückseite erhöhte Seitenkanten, die sich leicht nach innen neigen. Die Klinge ist flach, mit einer verdickten Mittelbahn, die leicht oberhalb der beiden Nietlöcher ansetzt. Der untere Klingenteil ist abgebrochen und eingerollt, vielleicht absichtlich, um das Schwert in dem Gefäß unterbringen zu können.

Der Knaufteil ist am fächerförmigen Ende 6,7 cm breit, am Flügelteil 5,8 cm. Die Länge des Knaufs beträgt zwischen Knaufende und grösster Flügelbreite 10,3 cm. Die Klinge ist — wieder von der grössten Flügelbreite aus gemessen — bis zur Bruchstelle 14,9 cm lang. Die Breite der Klinge variiert von 3,3 cm bis 1,5 cm am Ende der abgebrochenen Klingenspitze. Die Gesamtlänge des Schwertes beträgt ungefähr 80 cm.

Als Vergleichsstück lässt sich die Axt aus Hammer, Mittelfranken, anführen, die einen sehr ähnlichen Knaufteil hat, allerdings mit fünf Nietlöchern. Das Schwert aus Hammer ist mit seinem fächerförmigen Knaufteil in Verbindung zu bringen mit der Ägäis, aus der es wahrscheinlich eingeführt wurde.⁶ Dr. Holste hält das Schwert aus Hammer für ein jüngerbronzezeitliches Stück, was zeitlich mit den Äxten aus Ajak übereinstimmen würde. Von den ostungarischen Dolchen, welche ein dem Schwert des Ajaker Fundes ähnliches Heft besitzen, hat István Bóna festgestellt, dass diese aus dem Osten stammen.

3. DIE GEFÄSS-SCHERBEN

Aus den uns erhalten gebliebenen Scherben lässt sich das Gefäss, in dem sich die Äxte und das Schwert befanden, leider nicht mehr genau rekonstruieren. Es handelt sich um einen grossen Topf, dessen oberer Rand leicht verdickt und nach aussen gebogen war, wie wir aus einigen Randresten erkennen können. Der Bauch des Gefässes ist mit schräglaufenden erhobenen Streifen verziert, die nicht nachträglich aufgesetzt wurden, sondern aus der Masse herausgedrückt sind. Über den Gefässboden lässt sich leider nichts mehr aussagen. Die Scherben sind grau-schwarz, durchschnittlich 7 bis 8 mm dick, abgesehen von den erhobenen Streifen und dem oberen Rand, wo ihr Durchmesser ungefähr 1 cm beträgt.

Diese schrägverlaufenden, verdickten Streifen sind für die Bronzezeit durchaus geläufig.

Zusammenfassend lässt sich auf Grund der Nackenscheibenäxte Folgendes über den Fund von Ajak sagen:

— geographisch gesehen stammt er aus einem Gebiet, das für die in Ajak vertretenen Axttypen charakteristisch ist. Wir können daher annehmen, dass die Äxte nicht weit von ihrem Fundort hergestellt worden sind;

— zeitlich gesehen gehört er eindeutig zum Ópályi-Horizont, und zwar genauer gesagt zur Stufe D.

Die leider nur wenig aufschlussreichen Anhaltspunkte, die uns die Gefässreste und das Schwert bieten, widersprechen nicht der Annahme, dass der Fund von Ajak als Ganzes dem ersten Teil der Zeitstufe B IVb zuzusprechen ist.

EHRENGARD KROEGER-MICHEL

⁶ F. Holste, Die Bronzezeit in Süd- und Westdeutschland, Handbuch der Urgeschichte Deutschlands, Band 1, Tafel 12, 10.

SZKÍTAKORI SÍR TARPÁN

(Szabolcs-Szatmár megye)

Egy 1964 júliusában végzett leletmentésről a vásárosnaményi múzeum az alábbi feljegyzést őrzi: „Egy sorban három kis domb van a tarpai határ Hete felőli részén. Szántáskor égett csontok, edénytöredékek, egy rozsdás vasdárdahegy(?), bronzlemezek kerültek elő”. A szántás égett temetkezés maradványait fordította ki. A leletmentést végző Csiszár Árpád múzeumvezető közlése szerint az alább ismertetendő leletek az egyik dombból kerültek elő¹. A leletek leírását a következőkben adjuk:

1. Bronzphalera (XXI. t. 1a-b). Leltári száma 65.14.35. Lapja kerek, lapos korong, átmérője 5,2 cm. Hátlapjára a felerősítést szolgáló bronzhenger van forrasztva, amelyet négy szimmetrikusan elhelyezett lyuk tör át. A henger felső nyílása hossznegyszög alakú (XXI. t. 1b). A phalera ez utóbbi tagjának részleteit a XXI. t. 3a-b. ábra szemlélteti. A henger alakú rész magassága kb. 1,1 cm, átmérője 1,9 × 2 cm. – 2–3. Két ugyanilyen típusú bronzphalera igen rongált állapotban (XXI. t. 2 a-b, 4). Leltári számuk: 65.14.36–37. Hátlapjukon a felerősítést szolgáló, imént ismertetett áttört tag szintén megvan. – 4. Vastárgy, az ismertetett feljegyzés kérdőjellel dárdahegyet említ. Valójában nem dárdahegy, hanem a jellegzetes szkíta rövid tőr, az akinakes egy rozsdától éstalan égéstől erősen rongált példánya (XXI. t. 5). Világosan felismerhető, a talán ovális metszetű markolat és a szív alakú markolatvédő, amely itt valószínűleg a rozsdásodás miatt inkább kerek lemeznek látszik. Sajnos a pengének nem maradtak meg a részei, s így nem állapíthatjuk meg, hogy az egy, vagy kétélű változatok körébe tartozik-e? A megmaradt részek méretei: a markolat hossza 8 cm, a markolatvédő átmérői: 4 × 5,4 cm.

Az összegyűjtött jellegzetesebb cserepekről elsőnek azt jegyezhetjük meg, hogy valamennyi szabad kézzel készült és durva anyagú. Ami a formájukat illeti az alábbiakat lehet mondani: 1. Barna színű edény kihajló peremrésze (XXII. t. 1; ltsz. 65.14.26). – 2. Barna színű edény kihajló peremrésze (XXII. t. 2; 65.14.26). – 3. Fekete színű edény enyhén behajló peremrésze, talán hordóformájú urna pereme (XXII. t. 3; 65.14.31). – 4. Belül fekete, kívül szürkés tál oldaltöredéke, a behajló peremmel (XXII. t. 4; 65.14.15). – 5. Barna(?) színű tál oldalrész a behajló peremmel (XXII. t. 5; 65.14.8). 10. Még egy további edényperemtöredék tartozott valószínűleg egy hordóformájú urnához.

Ha a bemutatott leletek elemzésére kívánunk vállalkozni elsőnek a cseréptöredékekről kell szólni. A behúzott peremű tálak korong nélkül készített változatai a bronzkor végétől kezdve ismerősök a Kárpát-medencén

¹ A felvilágosításokat és a leletnek közlésre való átengedését Csiszár Árpád múzeumvezetőnek ezen a helyen is köszönöm.

belül is. Díszítetlen (síkozás, vagy turbántekeres dísz nélkül) példányok különösen a Hallstatt D periódusban és már a Hallstatt C-ben is szép számmal találhatók. A hordóformájú fazekak, urnák Északkelet-Magyarország szkítakori sírjainak talán legjellemzőbb mellékletei. Igaz, hogy ez urnák perem alatti részét legtöbbször tagolt agyagszalagok díszítik és ez a díszítés a tarpai töredékeken nem jelentkezik. Valószínűleg amiatt, mivel az előkerült peremrészek kisméretűek és szinte csak közvetlen a nyakhajlás fölötti edényrészből valók. Végül az eddig nem említett két töredék (XXII. t. 1—2) valószínűleg a kihajló peremű, kissé öblösödő edényhez, vagy edényekhez tartoztak. Északkelet-Magyarország szkítakori emlékanyagából ez a típus sem hiányzik, ha nem is olyan gyakori, mint pl. az imént említett hordóformájú urnatípus.

Sajnos máig közöletlen az a hatalmas szkítakori emlékanyag, amelyet a nyíregyházi Jósza András múzeum őriz Nyíregyházáról, illetve a Nyírség területéről. A leletek legnagyobb része temetőkből, gyakran egyes sírokból való és óriási többségét a keramikus anyag teszi ki. Nem vizsgáltuk eddig meg rendszeresen hazai szkítakorunk keramikáját típusainak eredete szempontjából. Ez okból lelőhelyünk edénytöredékeiből messzebb vezető megállapításokat nem tehetünk. Elég ha arra utalunk, hogy a jelzett edényformák a terület szkítakori keramikájába beleillenek.

A bemutatott síregyüttes talán legjellegzetesebb lelete a XXI. t. 5. ábrán bemutatott vastór töredék, egy szkíta rövid tőr (akinakes) maradványa. Sajnos nem egészben került a múzeum gyűjteményébe, de az így is megfigyelhető jellemző vonásai alapján kulturális és kronológiai helyzete nem kétséges. A Kárpátmedencén belül Tarpa a 33. lelőhelye a szkítakori törökrnek, s a 36. példány². Északkeletmagyarországon sem áll egyedül, hiszen a nyíregyházi Jósza András múzeum őriz egy egyelű példányt (eddig közöletlen) Tiszadobról, egy másikat (kételű) Tiszaberczelről.³ Egy további kételű példányt őriz a Magyar Nemzeti Múzeum Timárról, amelynek ismertetését Lengyel Irina tollából a közel jövőben várhatjuk. Az egykori Bereg megyéből (Kárpátukrajna) még Hampel József közölt egy ide tartozó kételű tört.⁴ A fegyvertípus szoros kapcsolatai a Szovjetunió szkíta kultúrájával sem az eredet, sem a kronológiai helyzet kérdésében nem hagynak kétséget.

Végül foglalkoznunk kell a sírlelet phaleráival (XXI. t. 1—2, 4). Bizonyosra vehetjük, hogy lószerszám felszerelés részei. Erre vallanak a darabok méretei és ezt igazolja számuk is. Szentes—Vekerzugon a 139. lósr számszámkészletéhez is három phalera tartozott.⁵ Figyelemreméltó azonban, hogy a phaleráknak a tarpai leletben megismert típusa hazai szkítakori kultúránkban nem szerepel. Az ártándi lelet phaleráival kapcsolatban megállapíthattuk, hogy az Ártádon is megtalált egyfülű phalera (I. típus) fő elterjedési terüle-

² A hazai szkíta törökről készült utolsó összesítést lásd *Párducz M.*: Szkítakori leletek Heves megyében c. cikkben. Megjelenik az Egri Dobó István Múzeum soron levő évkönyvében.

³ *Nagy Géza*: A berezeli (Szaboles m.) szkíta lelet. Arch. Ért. 35 (1915) 135—136., 135. 1. ábra.

⁴ *Hampel József*: Skythiai emlékek Magyarországon. Arch. Ért. 13 (1893) 385—407., 387. 1. 2. ábra.

⁵ *M. Párducz*: Le Cimetiere Hallstattien de Szentes-Vekerzug. Acta Arch. Hung. 2 (1952), 143—169 (a továbbiakban Párducz-Vekerzug); *ua.*: Le Cimetiere Hallstattien de Szentes-Vekerzug III. Acta Arch. Hung. 6 (1955), 1—18 (a továbbiakban Párducz-Vekerzug III). — Párducz-Vekerzug III, 9.

te Erdély és Erdélynek az Alfölddel érintkező peremterülete (a Partium). A II. típus, amelyet az jellemez, hogy hátlapján páros fület alkalmaztak, megtalálható az Alföldön, szinte az egész szkítakori kultúra területén. A III. típust csak négy példány képviseli, ez keresztformájú.⁶ Megtalálható Erdélyben és az Alföldön egyaránt.

Érdekes másrészt, hogy Északkeletmagyarországon phaleraletünk eddig nem volt. Illetve közöltünk egy példányt a Nyíregyháza-Pazonyi utcai temetőből, sajnos az előfordulás körülményeinek ismerete nélkül.⁷ Méretei (átmérője 2,6 cm) ugyan nem zárják ki phaleraszerű alkalmazását, de nem is kívánják ezt szükségszerűen. Ruhán alkalmazott gomb is lehetett. Jellemzője a szíjelosztóként szereplő, hátlapjára forrasztott négy függőleges pálcikatag, amelyeket keretszerű karika zár le. Tehát ugyanazt az alaptípust képviseli, mint a tarpai példányok. Az utóbbiaknál talán a phaleraák szíjelosztó tagja tömörebb, inkább hengerformájú rész, amelyet négy lyuk tör át. Természetesen merészség lenne ma azt állítani, hogy Északkeletmagyarország szkítakori kultúrája a jellegzetes temetkezési szokások mellett (az alábbiakban erre is rátérünk) a phaleraák tekintetében is egyéni vonásokat mutat fel. A lehetősége ennek azonban megvan.

Ami a típus eredetét illeti, előzményeit a helyi Hallstatt C kultúrában fellelhetjük. A Gallus Sándor által ismertetett füzesabonyi temető I. és III. sírja öt, illetve négy phalerajának szíjelosztó részei egészen bizonyosan ehhez a típushoz tartoznak.⁸ Csupán e phaleraák formája tér el, amennyiben enyhén kúposak, illetve gömbszeletformájúak. Megtaláljuk ezt a phaleraformát a szandai, az ugrai raktárleletekben, továbbá a kisköszegi lelet tárgyai között is⁹. Nyilván növelni lehetne az itt említhető megfelelő formájú példányok számát, de az eddigiek is elegendőek annak bizonyítására, hogy Magyarország területén e phalera típus előzményei kétségtelenül megvannak, s helyi műhelyben, vagy műhelyekben való készítésüknek akadálya nem lehetett.

A tarpai lelet korának meghatározása nem könnyű. A bemutatott cseréptöredékek olyan edényformákra utalnak, amelyek a vaskor elején, sőt a későbronzkor idején sem szokatlanok. Legfeljebb amiatt gondolhatunk a szkítakorra, vagy a szkítakort közvetlenül megelőző időszakra, mivel a három edénytípus (behajló peremű tál, hordóformájú és kihajló peremű edények, úrnák) feltehetően egyetlen leletegyüttesben kerültek napvilágra. Ez ugyanis a szkítakori temetkezésekben ezen a területen gyakori jelenség. A phaleraáknak a tarpaiakkal csaknem azonos példányait zárt Hallstatt C korú sírokból és ugyanilyen korú raktárleletekből említettük. Az egyetlen nyíregyházi példány (Pazonyi utca) környezetéből szkítakori leleteket ismerünk ugyan, de a szóbanforgó phalera előfordulási körülményei ismeretlenek. Emiatt a phaleraának a szkítakori leletekkel való kapcsolatát nem lehet bizonyítottan tekinteni. Ezért e tárgy korhatározó értéke a szkítakor szempontjából nem megnyugtató. Legtöbbet mond a vastőr anyaga, de formája miatt is. Mint láttuk szűkebb területünkön további négy példányról van tudomá-

⁶ M. Párducz: Graves from the Scythian Age at Ártánd. Acta Arch. Hung. 17 (1965) 137—231, 179—180.

⁷ Párducz-Vekerzug LXVIII. t. 1a—b.

⁸ S. Gallus—T. Horváth: Un peuple cavalier préscythique en Hongrie. DissPann. Ser. II No 9 (1939) I. t. 3—7, II. t. 4—7.

⁹ S. Gallus—T. Horváth, i. m. X. t. 10—11, talán ide tartoznak a X. t. 5—7, 9. ábrák példányai is; XVI. t. 8—9; LIV. t. 3—4, 9.

sunk. Ezek időrendi helyzete nem kétséges, a szkíta korba tartoznak. Úgy gondoljuk, hogy ennek alapján a leletet a legnagyobb valószínűséggel szkítakorinak határozhatjuk meg (i.e. 550—300).

További megfontolás is a szkítakorra mutat. Ugyanis a füzesabonyi I. és III. sírokban talált phalerák hanyattfekvő, nyújtott helyzetű csontvázak mellől valók. Ezzel szemben Tarpán, mint láttuk a hamvasztásos temetkezés valamelyik változatára (urnás, szórthamvas) kell gondolnunk. A Hallstatt B legvégére és a Hallstatt C-re helyezhető füzesabonyi temető nem áll egyedül a korszak emlékei között. Épen Északkeletmagyarországra Patek Erzsébet állította össze legutóbb azon lelőhelyek jegyzékét, amelyek ehhez a körhöz tartoznak. Ez az ún. Mezőcsáti csoport, amelynek leletei részben keleti befolyás érvényesülését is mutatják. Egyebek mellett jellemző reájuk a nyújtott csontvázas temetkezések túlsúlya.¹⁰

Ezzel szemben Tarpa egy olyan földrajzi régióba tartozik, amelyben a szkítakor idején a hamvasztásos temetkezés (urnás, szórthamvas egyaránt) uralkodó. Úgy tűnik, hogy ez a régió a Nyírmártonfalvát, Nyíregyházát, Tiszalöket összekötő vonaltól északkeletre eső területet foglalja magába. Ezen a területen eddig egyetlen ebből a korból származó (szkítakor) csontvázás temetkezést sem ismerünk. Sajnos egyetlen olyan lelőhelyünk sincs ezen a vidéken, amelyet szakértő kezek megfelelő módon tártak volna fel. Ilyen lelőhelyek lehettek volna: Tiszaeszlár, Tiszabercel, Kótaj, Nagyhalász, Nyíregyháza több temetővel (a Hunyadi utcában egyetlen csontvázás sír, de nem bizonyos, hogy ez szkítakori), Tiszalök, Nyírmártonfalva stb. Így arra sem kaphatunk egyelőre választ, hogy a területen a szórthamvas és urnás temetkezések százalékosan hogyan oszlanak meg és egyáltalán a temetkezéseket milyen szokások kísérik. De az elmondottak nézetünk szerint így is a tarpai sír szkítakori jellegét erősítik meg.

Ez a terület az, amely a szomszédos kárpátukrajnai Kustánfalvi kultúrával a legtöbb kapcsolatot mutatja. Ezt elsősorban a rokon, sokszor azonos formájú edények épen úgy elárulják, mint az a megfigyelés, hogy e terület szkítakori temetkezései a jellegzetes szkíta tárgyak szempontjából elég szegényesek. Bizonyos határig ez áll a Nyírség területére is. Egyaránt uralkodó Kustánfalván is a szórthamvas és urnás temetkezés még pedig gyakran mindkettő egy halmon belül. A halmos temetkezés a Kustánfalvi kultúra fő jellemzői közé tartozik.

A Nyírségben a halmok nyomát eddig kimutatni nem tudtuk. A kustánfalvihoz hasonló földből (illetve a Nyírségben homokból) emelt alacsony halmokat a talaj mezőgazdasági művelése már régen eltüntethette. De homokos területen a szél által mozgatott kötetlen homok el is boríthatta azokat. Sajnos a hiteles feltárások hiánya miatt azt sem állíthatjuk egyelőre, hogy nyírségi lelőhelyeinken megvoltak e azok a sírcsoportok, amelyek egy-egy nagyobb kustánfalvi halom alatt (pl. a III. halomban) találhatóak voltak.¹¹ A tarpai halomsír, illetve esetleg sírok felbukkanása tehát az elmondottak miatt is jelentős. Feltárásuk a jelzett problémák miatt is igen fontos feladat. Kustánfalváról a halmok szerkezetét, bennük a sírok elrendezését jól ismerjük. Tarpáról ilyen adataink ezidőszert nem állanak rendelkezésünkre, emiatt a párhuzamosítás ebből a szempontból nem lehetséges.

¹⁰ E. Patek: Präskythische Gräber in Ostungarn. MFMÉ 1966—1967 (1968) 2. 101—107

¹¹ J. Böhm—J. Jankovich: Skythen in Karpatho-Russland. Praha 1936. 36.

Meg lehet azonban azt említeni, hogy a Kustánfalvi kultúra területén és a Nyírség szóbanforgó vidékén a szabadkézzel készített keramika több azonos típusa jelentkezik. Ilyenek pl. a hordóformájú és csonkakúpos urnák, magasfülű bögrék, behúzott peremű tálak. Alapvető különbség a két terület között azonban (legalább is az eddig közölt anyag alapján), hogy a Nyírség területén a korongon készült magasfülű bögre és tál általánosan elterjedt, viszont a kustánfalvi temetőben és a Kustánfalvi kultúra területén e típusokat nem találjuk és itt a korongolás technikája a szkítakor idején csaknem teljesen ismeretlen. Igen tanulságosan támasztja alá ezt a megállapítást az a bögre típus, amelynek füle a bögre vállára van helyezve. Nyíregyháza-Közbüvágó-hídról mutathatjuk be e forma korongolt példányait (XXIII. t. 1—2; ltsz. 64.989.1 és 62.80.51), sűrű színeűek. A kustánfalvi XIII. halomból ismerjük a típus szabadkézzel készített megfelelőit (XXIII. t. 4—5).

Igen szórványosan találkozunk e bögrétípussal az Alföldi szkítakori kultúra nyugatibb lelőhelyein is. Így Tápiószelén a 93. sírból és a temető területéről szórványból,¹² a Szentés-vekerzugi temető 121. sírjából¹³ ismerünk eléggé hasonló bögréket. Merhart ezt az ún. „Wasserkrug” típusú Középitália és az Alpoktól északra fekvő terület közötti kapcsolatot jó bizonyítéknak tartotta. Néhány középitáliai példány, pl. Novilarából és Terniből valók¹⁴ az alkalmazott díszítésektől eltekintve forma szempontjából a mi szkítakori példányainknak jó megfelelői. Kor és terület szempontjából összekötő kapcsolatként mi csak a dályai és jezerinei két füles korsóra utalunk¹⁵ annak valószínűsítésére, hogy szkítakori példányaink eredetét is talán valahol az északalpesi területek későbronz, illetve koravaskorában kereshetjük. Patek Erzsébet a neszmélyi temető anyagából (Hallstatt A 2) szélesszájú, magas, csaknem hengeres nyakú vizeskorsókra utal a típussal kapcsolatban, amelyek azonban szerinte inkább csehszlovákiai összeköttetésekre mutatnak és ott a Fiala—Lausitzi kultúra körében otthonosak.¹⁶

Az említett durva anyagú csonkakúpformájú urnák egy példányát Nyíregyháza-Közbüvágó-hídról mutatjuk be (XXIII. t. 7; ltsz. III. 20). A megfelelő kustánfalvi példányt a VII. halomból idézhetjük (XXIII. t. 8). A két terület (Kárpátukrajna és a Nyírség északkeleti fele) edénművességének összehasonlítását még lehetne folytatni, de itt ez nem feladatunk. A sok tanulsággal biztató vizsgálatokat a Kárpátmedence egész területére kiterjedően a közel jövőben szeretnénk elvégezni. Hogy ettől mit várhatunk azt az imént említett „Wasserkrug”-ok példája is mutatja.

Korábban már állítottuk, hogy a hazai szkítakori kultúra Nyírségi csoportja, elsősorban a területén uralkodónak tűnő hamvasztásos temetkezési szokás miatt, a Kustánfalvi kultúra körébe tartozik.¹⁷ Mostani alkalommal meghúztuk a Nyírségi csoport északnyugat-délkeleti irányú, az Alföld felé eső határvonalát. Ez mai adataink alapján elég határozottnak látszik. De mi

¹² M. Párducz: The Seythian Age Cemetery at Tápiószele. Acta Arch. Hung. 18 (1966) XXVIII. t. 15 és XXXII. t. 9.

¹³ Párducz-Vekerzug, III, XII. t. 9.

¹⁴ G. Merhart: Donauländische Beziehungen der früheisenzeitlichen Kulturen Mittelitaliens. Bonner Jahrbücher 147 (1942) 1—90, 8. t. 4 és 7.

¹⁵ G. Merhart, i. m., 8. t. 14, 16.

¹⁶ E. Patek: Die Siedlung und das Gräberfeld von Neszmély. Acta Arch. Hung. 13 (1961) 33—82, 72—73.

¹⁷ Párducz M.: Szkíta tükrök a Kárpátmedencében. Arch. Ért. 85 (1958) 58—64, 63.

a helyzet a Tisza jobb partján, a Tisza, Hernád, Sajó torkolatvidéke közötti területen?

Erről a vidékről ezidőszereint egyetlen olyan leletünk sincsen, amely az itteni szkítakori lelőhelyek jellegéről, a temetkezési szokások szempontjából felvilágosítást nyújthatna. Nem tartjuk azonban lehetetlennek, hogy ez a terület is a Kustánfalvi kultúra befolyási övezetébe tartozik. A Kustánfalvi kultúra nyírségi típusú csoportjának (korongolt keramikával) e pillanatban ismert legészakibb pontja Michalovce (Kosice körzetében), ahonnan Z. Čilinska közölt leleteket. A lelőhely jellegének meghatározásával egyetértünk, a leletek korhatározásával azonban nem. Ezek a nyírségi leletek zömével tartozhatnak egy időbe (VI—V. század i. e.).¹⁸

A területi kiterjedés szempontjából érdemi megkülönös figyelmünket a Patay Pál által feltárt és ismertetett alsótelekesi temető.¹⁹ Mindenekelőtt hivatkozhatunk itt a kustánfalvi és alsótelekesi temetők kerámiája között meglevő, már Patay Pál által is jelzett rokonságra. Az alsótelekesi „kakastaréjos” fülű bögre (XXIII. t. 3) hasonmása megvan Kustánfalván is (XXIII. t. 6; III. halomban). Kétségtelen azonban, hogy a „kakastaréjos” fül Alsótelekesen kifejezettebb.

Az összehasonlítás szempontjából azonban többet mondónak látszik Pataynak az a megfigyelése, hogy Alsótelekesen halmokat ugyan nem észlelt, de a sírok, sőt egy sírsoport is kővel, köréteggel volt fedve. Patay ezt a megfigyelését a kustánfalvi temetővel való összehasonlítás szempontjából nem értékelte, mi azonban úgy véljük erre nyugodtan gondolhatunk. Az annak idején is feltehetően igen vékony humuszréteg (ma néha csak 5 cm) a földdel is fedett halmok hiányát eléggé indokolja. A kővel való sírfedés ilyen körülmények között a földből emelt halommal rokon jelenségnek tekinthetjük. Az alsótelekesi 4. sír, illetve sírsoport méretei: 6 × 3 m, megközelíti néhány kustánfalvi halom méreteit, ha nem is kerek, hanem ovális formájú.²⁰ Ilyen formájúak Kustánfalván is vannak, s ezt a szerzők a talajfelszín morfológiai egyenetlenségével magyarázzák.²¹

A keramika közötti fentebb hivatkozott hasonlóságokat, sőt néha egyezéseket, továbbá a sírsoportban való temetkezés szokásának fellépését a Kustánfalvi kultúra befolyására vezetnénk vissza. Abban nem mernénk dönteni, hogy a kultúra területe a Sajó—Hernád közötti vidék ezen északi pontjáig is kiterjed-e? Egyelőre Patay Pállal együtt csak a Kustánfalvi kultúra erőteljesebb hatását tételezzük fel.

Az elmondottak alapján némi fentartással bár, de azt állapíthatjuk meg, hogy ebben a pillanatban a Kustánfalvi kultúra befolyását a temetkezési szokásokban is tükröző terület északnyugati szélső pontja Alsótelekes, délkeleti pontja pedig Nyírmártonfalva határával adható meg. Tarpa ezek szerint mélyen bent fekszik a Kustánfalvi kultúra hatásának övezetében. Valószínűleg ez a magyarázata annak is, hogy a halmos temetkezés szokása itt megfigyelhető volt.

Az elmondottak után is tisztázatlannak kell azonban tekinteni, korábbi határozottabb álláspontunk ellenére a kárpátukrajnai anyaterület és a nyír-

¹⁸ Z. Čilinská: Ein Brandgrab vom Kustanovice Typus in Michalovce. Slov. Arch. 7 (1959) 79—82, 83.

¹⁹ Patay P.: Az alsótelekesi vaskori temető. FA 13 (1961) 27—48.

²⁰ Patay P., i. m. 29—30.

²¹ J. Böhm—J. Jankovich, i. m. 74.

ségi sok rokon vonást felmutató csoport kapcsolatát. Az utóbbi tárgyi hagyatéka gazdagabb. A korongolt keramikán kívül a ló használatára utaló felszerelési tárgyak, továbbá a fegyverzethez tartozó leletek felbukkanása is jelzi ezt. E megfigyelések jelenthetik azt is, hogy itt még az Alföldi szkítakori kultúra hatása erőteljesen érvényesül. De mindkét területen: Kárpátukrajnában és a Nyírségben megvolt az azonos, vagy egymással közeli rokon etnikumú alapréteg jellegű lakosság.

A Kustánfalvi kultúra eredetének kérdésével itt nincs módunk tovább foglalkozni, de a kérdés felvetése is korainak látszik. Kitűnik ez Lengyel Irinának ezzel a tárggyal foglalkozó cikkéből is²². Hasznos megjegyzései jelzik a nehézségeket, amelyek e kérdés megoldásának még útjában állanak. Egy másik dolgozata is figyelmet érdemel, amelyben a steppei befolyás érvényesülését a kultúra keramikájában véli megtalálni.²³ Az első lépéseket jelentik ezek a cikkek is az említett kérdések megoldása felé. Elhatározó munkálatok azonban nem történhetnek addig, amíg a terület teljes Hallstatt C—D korú emlékműanyagának közlése nem történt meg.

PÁRDU CZ MIHÁLY

EIN GRAB AUS DER SKYTHEN-ZEIT IN TARPA

(Komitat Szabolcs-Szatmár)

Von einem, als Streufund aus einem Tumulus hervorgekommenen Material gelangten 3 bronzene Phaleras (Tafel XXI, Abbildung 1-2,4), ein Griff und ein Griffschutzblech eines Eisendolches (Tafel XXI, 5), sowie Tongefäßscherben (Tafel XXII, 1-5) in das Museum von Vásárosnamény. Die mit den Fundstücken in Zusammenhang stehende Aufzeichnung erwähnt auch gebrannte Knochen.

Die Scherben sind verschiedene Teile einer handgefertigten Schüssel mit eingezogenem Rande, Teile von Töpfen und Urnen, faßförmig und mit hinausgebogenem Rand. Die bronzenen Phaleras haben ihre Prämisse in der Hallstatt B-C-Periode: Füzesabony, Gräber I., III., Szolnok-Szanda, Kiskőszeg⁸⁻⁹. Hier finden wir zuerst diesen Typ in Gemeinschaft eines Fundstückes aus der Skythen-Zeit (IV. skythenzeitiger Phaleratyp)⁶: Chronologisch bestimmend ist der Dolchrest, der zu den im Karpatenbecken in 35 Exemplaren vorhandenen skythischen „Kurzschwertern“ gehört²⁻⁴.

Der Grabfund aus Tarpa zeigt in der Verwandtschaft der keramischen Formen und der Begrabungsryten (das Verbrennen der Knochen, Begrabung unter einen Hügel) den Einfluß der Kustánfalvaer Kultur.

M. PÁRDU CZ

A NAGYSZENTMIKLÓSI ROVÁSFELIRATOK
ÉS A BATTONYAI ÁRPÁD-KORI ROVÁSÍRÁSOS
GYŰRŰ KAPCSOLATAI

Mintegy 14 évvel ezelőtt foglalkoztam a battonyai pecsétgyűrű rovásfeliratával, azonban akkori ismeretem nem tette lehetővé a szöveg megnyugtató megoldását.¹ A megfejtési kísérletem a következő volt:

$D^2 | \ddot{a} | n^1 | a | \acute{s}b^2 | \ddot{o} | t^2 | \ddot{u} | g^2 n^1 | a | s^2 | e | t^2 | e | g^2 | \ddot{o} | k\ddot{u}$

84. ábra. A battonyai pecsétgyűrű rovásfeliratának negatív és pozitív képe. 2:1.

¹ Csallány D., Rovásírástos gyűrűk Magyarországon. — Kolca sz runi runicseszkim pizmom: Arch. Ért., 1955, 79—85.

4417.10 674421

12 11 10 9 8 7 6 5 4 3 2 1

85. ábra. A battonyai gyűrűfelirat rovásjelsora.

Természetesen a törökösen hangzó szöveg helyes megoldását csak törökül tudó szakember végezhetette el.

Hozzászólt a megfejtési kísérlethez Franz Altheim.² Nem fogadta el a megoldásomat és a következő téves olvasatot adta:

${}^2r^{-1}n\check{s}^{-2}b^2t^2g-o^{-2}s^2t^2g^{-2}k\ddot{u}n = \ddot{u}r\ n\check{o}\check{s}\ \ddot{b}\ddot{u}t\ddot{u}g\ o\ \ddot{i}\check{s}\ddot{t}\ddot{a}g\ddot{u}\ k\ddot{u}n.$

„Lange (und) lieblich (sei) das Gelingen. Dies zu wünschen sich erlaubend die Sklavin”.

A hazai kutatás alapját képező nagyszentmiklósi rovásjelek, amelyeket akkor én is alapul vettem (i.m., 1. kép), többségükben téves hangértékűek, szövegmegfejtésükben pedig teljesen hibásak voltak.³

A székely-magyar rovásírás veláris vonatkozásait sem ismertük, pedig a török ábécék betűiket mély hangokkal jelölik.⁴ A kumari rovásfeliratok 1955-ben még publikálatlanok voltak.⁵ A nagyszentmiklósi aranykincs rovásfeliratait pedig nem régen sikerült tisztáznom.⁶

A battonyai pecsétgyűrű rovásszövegét, a jeleket jobbról balra olvasva a türk írásrendszerek segítségével megoldhatjuk.

A 12 rovásjel közül jó volt a meghatározás és hangérték: a 2. és 7. rovásjelnél. A két jel azonos, az *n* betű rovásjele, amely mindenütt azonos alakban maradt meg.

A 8. írásjel is változatlan, a feliratokon „nemzetközi jelnek” számít, az *sz* (= *s*) rovásjele.

Indokolt a 4. betű *b* rovásjele is. Az Orchon-Jeniszej és Nagyszentmiklós feliratain azonos hangértékkel és jellel szerepel.

A 3. betű az *s* (= *š*) rovásjele. Az Orchon-Jeniszej feliratokon azonos átkötéssel találjuk.

Az 5., 9., 6., 10., 11. és 12. rovásjelnél nem volt helyes a megoldásom.

A 12. jel hangértéke és jelzése *ž*. Novocserkaszk, Mojackoje, Nagyszentmiklós feliratain találkozunk vele.

² Franz Altheim, *Geschichte der Hunnen*, I. Berlin 1959, 273.

³ J. Németh, *Die Inschriften des Schatzes von Nagyszentmiklós: Bibliotheca Orientalis Hungarica*, II. Bpest—Leipzig, 1932.

⁴ H. Jensen, *Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart*. Berlin 1958, 400—404. — Csallány D., *A székely-magyar rovásírás történetéhez*. — *K isztorii szekelyszko-vengerszkoگو runicseszkoگو pizmá*. — *Zur Geschichte der székler-ungarischen Kerbschrift: Arch. Ért.*, 1966, 36—46.

⁵ A. M. Scserbak, *Les inscriptions inconnues sur les pierres de Khoumara (au Caucase du Nord) et le problème de l'alphabet runique des Turcs occidentaux: Acta Orientalia*, 15 (1962), 283—290. — V. A. Kuznecov, *Nadpiszi Kumarinszkoگو gorodiscsa: Szovjet-szkaja Archeologija*, 1 (1963), 298—304.

⁶ Csallány D., *A nagyszentmiklósi aranykincs rovásfeliratainak megfejtése és történeti háttere*. — *Die Entzifferung der Kerbschriften des Goldschatzes von Nagyszentmiklós und ihr historischer Hintergrund*. — *Istoricieszki plan i raszszifrovka runicseszki h nadpiszej zolotogo klada iz Nadszentmiklósa: A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve*, X. 1967, (1968)31—84.

Az 5. és 9. azonos rovásjel: az Orchon-Jeniszej-vidék feliratain mint *k* betű jele fordul elő.

A 6. és 10. ugyancsak ismétlődő azonos betű, Nagyszentmiklóson a *p* rovásjele. Itt is pozitív alakjában vésték ki.

A 11. rovásjelet mint az *r* betű rovásjelét, alapformájában az Orchon-Jeniszej vidékén találjuk meg.

A felsorolt kapcsolatok közül: Orchon-Jeniszej vidéke van túlsúlyban, tehát a kök-török írásrendszer keleti csoportjának körébe tartozik.

A battonyai felirat a nagyszentmiklósi és a székely-magyar rovásírással nem azonos, de módszertani szempontból figyelembe kellett vennem a nagyszentmiklósi ábécét, a más feliratokkal való összefüggéseket és nem kizárólagosan, mereven, az Orchon-Jeniszej türk írásrendszerének jeleit.

A battonyai felirat pontos átírása a következő:

${}^2d^1n^1\dot{s} \ {}^2b^2k^o \ p^1n. \ 2s. \ 2k^o p^1r\ddot{i}.$

A felirat helyes olvasata:

$D/\ddot{a}/n\ddot{a}\dot{s}-b/\ddot{a}/q-p\ddot{a}n-\ddot{a}s-q\ddot{a}p/\ddot{a}/r\ddot{i} = \text{Dénes-bég-pán es kéberi, vagyis, Dénes bég a kéb-nép ura'}$.

A *bek* szó ,bég'-nek olvasandó.

A konstantinápolyi székely-magyar rovásfeliraton: *Szelim-bék császár* kitételben van meg.⁷

A nagyszentmiklósi egyik feliraton (5. sz. korszak): *Elye-pek nagidisz* = ,Elye-bég nagyúré'.⁸

Ilya ~ Elye fia Péter 1339-ben Háromilya nevű öröklött birtokát 50 dénármárkáért eladta Becsei Töttösnek, megtartva magának Egyházás Ilyát. — Szentlászló és Örs határosa. Bodrog megye Ny-i vidékén feketett.⁹

A *pek* szó ,bek'-nek olvasandó, de rovásjelét megtartja. *Idi* = ,úr', törökül.

Németh Gyula, a türk eredetű kazár méltóságnevek között említi: *bek'*: Πέχ¹⁰

Ibn Fadlān 922-i útjának leírásában elmondja, hogy a kazárok királya, a nagy kagán négy hónaponként egyszer jelenik meg alattvalói előtt; míg helytartója, a bég kormányoz, vezet hadat s alá vannak rendelve a szomszédos népek uralkodói. Meztláb jelenik meg a nagy kagán előtt s ilyenkor fáklyát gyújt meg előtte. A bég alá van rendelve a kündü kagán, s ez alatt áll a *džavšigir*. A főkirály csak negyven évig uralkodhat, ha ezt egy nappal is túlélte, alattvalói megölik, mert azt mondják, hogy értelme meggyengült.¹¹

A rovásfeliratú bronz pecsétgyűrűt Battonyán, Mag István telkén, II. ker. Ságvári utca 20. sz. a., dombelhordás után, annak lábában találták. A gyűrű Frech's Miklós volt battonyai lakos tulajdonában van, aki jelenleg a Keszthelyi Balatoni Múzeum muzeológusa.

A battonyai domb alól előkerült tömegsír, lovassír csontanyagán olyan sérülések voltak láthatók, amelyek az 1942. évi tatárjárás mészárlásaira

⁷ Csallány D., A székely-magyar rovásírás emlékei: Nyíregyházi Évkönyv, III. 1960, 78.

⁸ Csallány D., Nyíregyh. Évk., X. 1967, 44, 66.

⁹ Győrffy Gy., Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, Bpest 1963, 720.

¹⁰ Németh Gy., A honfoglaló magyarság kialakulása. Bpest 1930, 212.

¹¹ Győrffy Gy., Tanulmányok a magyar állam eredetéről. Bpest 1959, 140.

emlékeztetnek. A lovassír férficsontvázának koponyájába vasnyílhegy volt befűródva.¹²

A nagyszentmiklósi aranycsészen (15., 16. sz. nyeles csésze):

Patanad-edez ~ *Bat-an'ad edez*, vagyis 'Bat-anyád uráé' felirat olvasható.¹³

Anya község egy része, Both nevű birtokosáról a Botanya nevet kapta, amely a falunak a tatárjáráskor történt elpusztulása után Botanyaegyháza névvé bővült. Botanya birtokot Botszartodjával együtt a király 1340-ben Becsei Imrének adta.¹⁴

Batan'a/d község neve a nagyszentmiklósi feliraton, Battonya tatárjárás előtti nevét őrizte meg. A *d* betű rovásjele csupán magyar kicsinyítő képző(?). A birtokos neve nincs feltüntetve, csak annyit tudhatunk, hogy a község birtokosa akkor török nyelvű volt: *idi* ~ *ede* = 'úr'.

Batanya nem tartozott a Csanádok birtokai közé, legfeljebb női ágon. Ezért is szerepel a nagyszentmiklósi kincsen a felirat csak két csészen.

Becsei Imre, a Becsegergely-nembeli Both bihari ispán birtokait követte öröklött jogon. Így Bátmonostorát (Botmonostorát), Batalját (Patala), de megvették Háromilya (~ Elye) öröklött birtokot is Becsei Töttösnek 1339-ben Bodrog megyében, de megszerezték hasonló címen Botanya birtokot is Csanád megyében. Így Both István bihari ispánt, a Bodrog megyei Botmonostora építtetőjét (1192—1193) tekinthetjük tehát a Csanád-nem nőági rokonának, Batan'ád birtok urának. Ő lehetett a görög betűs, török szövegű keresztelősésze (21. sz.) tulajdonosa Bot-alján (Botaul = Botalj), aki aranyosat csináltatott arra a keresztelősészére (21. sz.), amelyet Bolya zapán (= zsupán, szabán) szanádi kán' (Boila = Bolya) készíttetett. Bolya, mint a Gyulafiak egyike, ugyancsak a Csanádok nőági rokona lehetett és a Kán nemzetség tagjaként 1046 körül vezető szerepet töltött be a Pogány lázadásoknál. Péter király 1046-ban mint összeesküvőt felakasztatta.^{14a}

A Becsegergely nemzetség tagjai között kell keresni annak a Dénes-bégnak a nevét, aki báni(?) méltóságot viselt a battonyai pecsétgyűrű tanúsága szerint.

A Becsegergely nemzetség genealógiai táblázatán 1258—1267. évek körül, három Dénes neve is ismert, de ezek nem voltak bánok.¹⁵

Lehet hogy ezen nemzetség tagja lehetett 1162—1186. év körül szereplő Dénes országnagy, hadvezér, Bács megye főispánja, dalmát-horvát és tengeremelléki bán (1182—83) és nádor (1184).¹⁶ Az ő pecsétgyűrűjét megtalálhatták Battonyán. Bács megye főispánjának, mint megyei birtokosnak, köze lehetett a Bács megyei tiszai révhez Becséhez, amely fontos átkelőhely volt. A pecsétgyűrű rovásjeleit egy hosszú, kétélű, keresztvassal ellátott kard osztja két részre. A kard szimbólum: hadvezérré emlékeztet.

A nagyszentmiklósi 6. sz. aranykorsón: *szabanud Pez. Pan'u* = 'Béz szabán. (Nagy)úr' rovásfelirat olvasható. A *pan'u* szó ábrázolása nagyobb

¹² Arch. Ért. 1955, 81—82.

¹³ Csallány D., Nyíregyh. Évk., X. 1967, 63.

¹⁴ Györffy Gy., Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, 1963, 848.

^{14a} Váczy Péter, Gyula és Ajtony: Szentpétery Emlékkönyv, Bp. 1938, 482.

¹⁵ Karácsonyi János, A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig, I. Bpest 1900, 214 (tábla).

¹⁶ Wertner Mór, Az Árpád-kori bánok: Századok, 1909, 382—383.

méretű. Még egy jegyzet is felfedezhető az edényen „*ati*” rovásszóval, amely törökül annyit jelent: „férfi rokon, nővér fia”.

A Bézieket a Csanád-nem főágaként tartják nyilván. Egy ideig egyes tagjai, főként a Béz nevű, a mai Kiszombortól DK-re, Porgánytól keletre eső faluban laktak s azért nevezzük ekként. Három családfatörredék ismeretes nemzedékrendjéből: így Tornynos Miklós ispán (1296) és leszármazottai. A Bézi nemeseket említik ugyan 1247-ben is Kelemenös-palotája határjárásánál, de csak 1329-ben mondja az aradi káptalan világosan, hogy Tornyai Miklós ivadékai is a Csanád-nem hajtásai.¹⁷ Igazolódott ugyan a Csanádoktól való származásuk, de a nagyszentmiklósi 6. sz. korszó rovásmegjegyzése szerint „férfi rokon, nővér fia”: a női nem hajtását mutatja. Éppen ezért rendkívül érdekes, hogy a 2. számú aranykorszó lovasalakjánál, amely Csanád vezért ábrázolja az Ajtony elleni győztes harcban, a levágott fejfel,^{17a} a zászlón levő piciny méretű rovásszövegen, felnagyítás után a *Béz* név tisztán olvasható. Tehát a Csanád nemzetség nagyságát, úgy látszik, a női ághoz tartozó Béz szabán nagyúr mintáztatta meg.

Sáp birtokról 1274-ben emlékeznek meg először az oklevelek. A Csanád nembeli Makófalviak és Tömpösiek őseinek osztozkodásakor az előbbieket kapták.¹⁸

A battonyai pecsétgyűrűn a *bán* szó helyett *pán*-t is lehet olvasni, annál is inkább, mert ténylegesen a *p* betű rovásjelét vésték ki. Azonban vigyáznunk kell a helyes értelmezésére, mert a nagyszentmiklósi feliratokon: a *Béz* név: *Pez* és *Bez* változatban szerepel; *Patanádot*: *Batanádnak* mondjuk; *pan'u Pat-alján* azonos *pan'u Bat-aljá*-nal (Ur, Batalján); szabanud *Pez*, *pan'u* = szabanud *Béz*, *pan'u* (*Béz* szabán (nagy)úr). A kétnyelvűség korában nem mindig tesznek különbséget a zöngétlen *p* és a zöngés *b* rovásjele között. A *p* rovásjelét *b* hangértékkel adják vissza többnyire, bár a *b*-nek és *p*-nek is megvan a külön rovásjele. A *pan'u* szót mindkét esetben *pány*-nak és nem *bán*'-nak kell olvasni. Hogy ez esetben nem lehet *b* hangértéket adni, igazolja a *pan'u* szó *u* jele, amelyet nem a türk rovásírásból tartottak meg, hanem az egyházi Cirill-írás *u* betűjét vették kölcsön. A fenti példák eldöntik, hogy a kérdéses szót itt *pánnak* és nem *pán*'-nak kell olvasni.

A „Dénes-bég pán” olvasatot lehetőnek tartjuk. Valószínűsíthetjük egy Dénes bán szereplését is, és összevetését a forrásadatokkal. De miképpen magyarázzuk meg az utolsó két szó értelmét? Milyen „*qäpäri*” népnek volt Dénes bánja?

Az előzmények alapján a *p* rovásjelet *b* hangértékkel használjuk, így kiejtése: *kéberi*. Az *eri* = „nép' népe” szó népnévhez járul: *kéb-eri*.¹⁹ A „*kéb-nép'* azonos a „*géb-nép'*”-pel: a *gébídákkal* (gepidákkal). (A *k* ~ *g* hangváltozatnál lásd a *pek* ~ *bég* szavakat.)

Először fordul elő Magyarországon, hogy a konstantinosi *kábar* népnévre forrásadatot találunk *qäp-äri* ~ *kéb-eri* népnév formájában, a battonyai pecsétgyűrű rovásfeliratán.

¹⁷ Karácsonyi János, i. m., 346.

^{17a} Csallány D., Nyiregyh. Évk., X. 1967, VI. t. lb, XIX. t. 3.

¹⁸ Ld. 14. jegyz., 869.

¹⁹ Németh Gy., A honfoglaló magyarság kialakulása, Bpest 1930, 249.

Az 1965—1966-ban megjelent tanulmányomban feltevésként már tárgyaltam a *kábar = kéber* problémát. Itt elegendőnek tartom, ha ráhivatkozom.²⁰

Dénes bég, akár pánja, akár szabánja volt egy „kábar = kéberi” néprésznek, mindenesetre ezt a 8. törzshöz tartozó alcsoportot: Csanád megye keleti felére lokalizálhatjuk.

A *szabán* rang, perzsa eredetű, az állati adók beszedőjének címe, a zapán, zsupán, ispán méltóságnév előzménye, amelyet török nyelvű honfoglalóink hoztak be és használtak az Árpád-korban.²¹

A nagyszentmiklósi 6. sz. korszón: *szabanud Pez. Pan’u* rovásfeliratban szerepel, jelentése: „Béz szabán (nagy)úr”. Miként a székely nép élén ispán áll, úgy természetes lehet, ha egy Csanád megyei kábar = kéberi népcsoport rész felett bán (szabán ~ zsupán) méltóságú vezetőt találunk, vagy annak az urát: pánját.

A battonyai Dénes-bég pán türk nemzetségű volt, mint ilyent állíthatták a kábar = géberi néprész élére. A battonyai rovásírás is nagyrészt a türk (Orchon-Jeniszej) rovásírásrendszer képvisele.

A nagyszentmiklósi rovásfeliratok török nyelvű: onogur-hun rovásírásrendszer képvisele Kubán-vidéki összefüggéseik alapján. A Csanád nemzetség és rokonsága is török nyelvű volt, a kábarok ~ kéberok onogur-hun törzséhez tartozhatott.

A kábarok ~ géberok (gepidák) néprészének továbbélése a XII. század végén, Csanád megye keleti részén, szokatlannak tűnik fel. De ha megnézzük Csanád megye Árpád-kor történeti földrajzát, meglepődve látjuk, hogy a megye keleti részein nincs birtokfelosztás, az adatai ismeretlenek.²² Feltehető, hogy egy néprész közvagyona volt.

Szerencsére nagyfontosságú 12. századi bizánci forrásmunka foglalkozik Hierotheos (Türkia püspöke) térítési kísérleteivel, Gyula megtérésével, a vonatkozó területek népeivel: „A görögöknek ezt a rossz helyzetét a latinok magukra alkalmasnak látván, az ugroknak nevezett peonokat és a velük szomszédos népeket, a hunokat és ipidákat Rómából felkerekedvén könyveikkel és írásaikkal istentelen hitükre térítették”.²³

Az ugrokkal szomszédos hunok: a Maros—Tisza-vidéki onogur-hunok (a Gyulák, Ajtony és a Csanádok földjén), az ipidák (= gepidák) pedig azonosak a mellettük élő géberi (= gepidá) néppel (az Alföld keleti részén és Erdélyben).

CSALLÁNY DEZSŐ

²⁰ Csallány D., Az avar törzsszervezet. — Die awarische Stammesordnung: A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, VIII—IX., 1965—1966, Bpest 1967, 52—53.

²¹ Altheim F., Geschichte der Hunnen, IV. Berlin 1962, 39., 6. j.

²² Györffy Gy., Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, Bpest 1963, (Csanád vármegye térképvázlata).

²³ Fehér Géza, Arch. Ért. 1950, 39 (A. Popov).

ZUSAMMENHÄNGE DER RUNENINSCHRIFTEN VON
NAGYSZENTMIKLÓS UND DER ARPADENZEITLICHEN
RUNENINSCHRIFT DES BATTONYAER RINGES

Mein früherer Versuch im Jahre 1955 zur Entzifferung der Runeninschrift des Battonyaer Ringes blieb zunächst erfolglos, jedoch nach der Ergründung der Nagyszentmiklóser Inschriften führte es zum Erfolg. Die Battonyaer Inschrift lautet:

D(ä)näs-b(ä)q-pan-äs-gäp(ä)rī = Dénes-bég-pán es képeri, das heisst: „Bey Dénes ist der Herr des Gepiden-Volkes“.

In Ungarn hat die Battonyaer Inschrift am reinsten das Orchon-Jenissejer Türk-Schriftsystem bewahrt. Es ist nicht identisch mit dem Schriftsystem von Nagyszentmiklós. Es repräsentiert das XII. Jahrhundert. In den Runeninschriften von Nagyszentmiklós finden sich zweimal auf Battonya hinweisende Beziehungen, ferner Daten über den Besitzstand des Becsegergelyer Geschlechts und auch der geschichtliche Hintergrund liess sich besser beleuchten.

Zum ersten Mal haben wir über das Keb-Volk, also die Gepiden des Ostteils des Komitats Csanád eine so späte inschriftliche Angabe erhalten. Eben deshalb hat der geschichtliche Quellenwert der Runeninschrift des Battonyaer Ringes eine grosse Bedeutung.

D. CSALLÁNY

A NAGYKÁLLÓI VÁR XV. SZÁZADI PECSÉTEL KERÁMIÁJA

A magyar kerámikatörténet több olyan fontos darabot tart számon, amely lényeges régészeti és történeti következtetések levonására alkalmas. Ilyen darabok között szerepelt a nadabi kályhacsempe¹, az egri lovasalakos kályhacsempék², valamint a kisvárdai leletként közölt pecsételt, mindmáig XIV. századinak tartott állatalakos serleg is.³ A darabok kortörténeti értékét felismerve több neves kutató is foglalkozott velük, de csak napjainkban sikerült a helyesnek mondható korszakolásuk illetve feldolgozásuk.⁴

A nyíregyházi Jósa András Múzeumban több feldolgozatlan anyag között szerepelt az 1926-ban a nagykállói vár területén előkerült leletegyüttes, amelyben a „kisvárdaiaként” említett serleg is megtalálható.⁵

Szabolcs vármegye alispánjának 1926-os jelentésében⁶, a „nagykállói lelet” című fejezetben olvasható: a „*hajdani vár területén vályogvetés alkalmával akadtak a vályogvetők 3 db 1 m² nagyságú kútszerű mélyedésre, melyek oldala vastag, ma már teljesen megfeketedett tölgyfával van kibélelve.*”⁷ Ezek egyikéből került elő *egy érdekes alakú, fekete színű edény, melynek talpa feltűnően kicsi és csőszerű, felfelé haladva bővül a derekán öblössé. Öblén a fül alsó irányában 17 mm széles mezőben, körülfutó állati alakokkal díszítve.*⁸

Ez a leírás minden kétséget kizáróan az ún. kisvárdai darabra vonatkozik.⁹

Találtak ugyanitt a munkások még két hasonló edény feneket és egy szarumarkolatú kést.

¹ Méri István: A nadabi kályhacsempék. Arch. Ért. 84 (1957) 187—206.

² Kádár Zoltán: Arch. Ért. 76 (1949) 102—107., uő. Műv. Tört. Ért. 2. (1953) 69—77. Kozák Károly: Az egri vár XVII. századi alakos kályhacsempéi. Arch. Ért. 92 (1965) 52—61.

³ Höllrigl József: A középkori magyar kerámika. Magyar Művészet. 1931. 461—468. Bárányné, Oberschall Magda: A kézművesség első nyomai. Magyar Művelődéstörténet. I. k. Bp. é. n. 549—605.

⁴ Méri I., i. m. Kozák K., i. m.

⁵ A Múzeumban elfekvő darabra Dr. Németh Péter hívta fel a figyelmemet, aki több észrevétellel járult hozzá a dolgozat megírásához. Dr. Csallány Dezső a vásárosnaményi, Dr. Németh Péter a nyírbogdányi darabok átengedésével segített hozzá a feldolgozott leletek megoldásához. Mindkettőjüknek köszönet jár ezért.

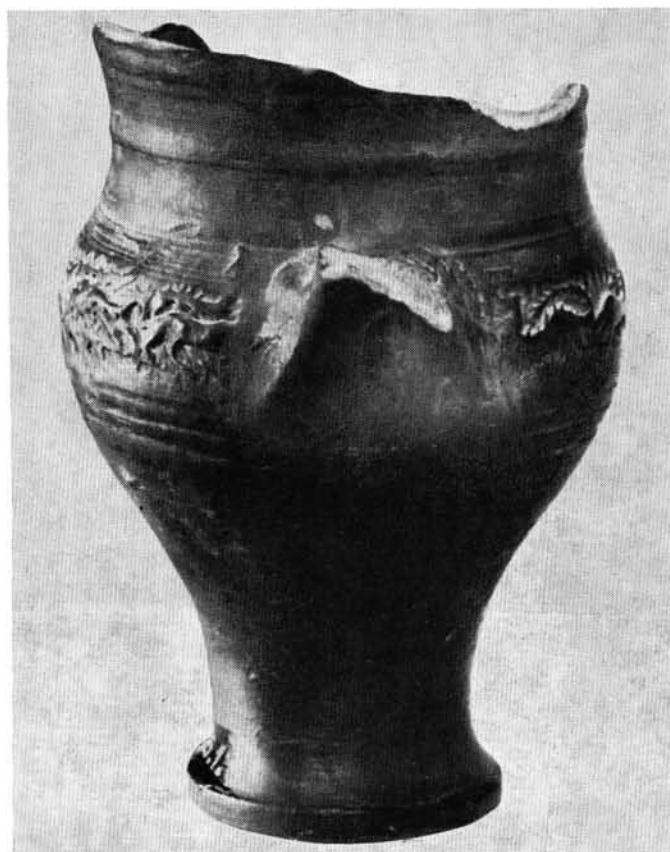
⁶ A közigazgatásilag ideiglenesen egyesített Szabolcs és Ung vármegyék közönségéhez 12400—1927. K. számú Jelentése az ideiglenes egyesített vármegyék alispánjának a vármegyei közigazgatás 1926-ik évi állapotáról. Nyíregyháza. 1927. 166.

⁷ Rendeltetését illetően „talán az erődítményeknél alkalmazott közlekedési akadály ún. farkasvermek lehettek”. 3—4 méter mélyek voltak.

⁸ Az állatok fölött és alatt csillagok vannak, a mező felső része csipkés.

⁹ Mindezeket Görömbej Péter ref. lelkész szerezte meg és ajándékozta a Múzeumnak.

86. kép Nagykállói XV. századi pecsételt edény.

A jelentés további része is minden további tévedés lehetőségét kizárja: „Mivel az érdekes és ritka díszű edény a *nyakánál el van törve* és a *törések frissek*, a Múzeum igazgatója¹⁰ január 30-án kiszállott a lelőhelyre, hol azonban a hiányzó részek után kutatni nem lehetett, mivel a *kütszerű mélyedés* rögtön tele ment vízzel, bármilyen serényen merték is ki belőle.” Kiss Lajos igazgató a mélyedés közelében talált *egy sárgára égetett edénytöredéket*, melynek oldala az *előbbi edény megfelelő részén benyomott négyzetekkel* volt díszítve.¹¹ Az alispáni jelentésben szerepel a lelet feltételezett kora is¹²: Kiss Lajos a *XIV. század vége és XV. század elejére* keltezte.

Kiss Lajost az érdekes öt leletből álló együttes élénken foglalkoztatta. Ez kiderül az 1928 február 13-án Höllrigl Józsefhez írt leveléből.¹³ Ebben írja, hogy a *nagykállói lovas edényt* ismertetni szándékozik az Arch. Ért.-ben, s kéri Höllrigl Józsefet, hogy közölje azokat az adatokat, amelyek az ismeretében felhasználhatók.¹⁴

Höllrigl az összegyűjtött adatok birtokában azonnal válaszolt a leletre.¹⁵

A levelében ugyanakkor már *kisvárdainak* említi a lelet főtípusát.¹⁶ Közli Kiss Lajossal, hogy mind anyagát, mind alakját tekintve a bécsi leletekből ismert ajakos poharakhoz (Gemündelte Becher) áll a legközelebb.¹⁷ Tudomása szerint a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Osztályán is van egy darab belőlük. A lelet korát a *XIV—XV. századba* helyezi.

Kiss Lajos tanulmánya nem készült el. Höllrigl József 1931-ben¹⁸ már más véleményen van, mint azt 1928-as levelében közölte. A lelet lelőhelyének meghatározásában ismét téved, amikor a „nyíregyházi Szabolcsvármegyei Múzeum tulajdonában levő edényt a *kisvárdai vár* omladékai között előkerült darabnak veszi.¹⁹ Részletes leírást is közöl.²⁰ Szerinte az edény alakja a XIV—XV. századi darabokhoz hasonló. Anyagukban is megegyező edényeket pozsonyi, óbudai és a bécsi leletekből ismer. Ezek már az általa közöltektől eltérő adatok, s a kutatás további folyamatát tükrözik.

Legmeglepőbb, amikor a díszítésről beszél. Hasonló tárgyú és elrendezésű domborműves dísz európai származású középkori edényen sem az általa látott múzeumok egyikében, sem a középkori keramika irodalmában nem talált. Keletről valót azonban igen. Itt idézi Sarre-t, aki baalbeki (Közép-Szíria) ásatások feldolgozásánál említ egy hasonlót.²¹

¹⁰ Dr. Kiss Lajos, Kossuth-díjas néprajzkutató.

¹¹ A jelentés szerint „e leletekhez hasonló van a Nemzeti Múzeum Régiségtárában, de dísznélküli.”

¹² Kiss Lajos ezeket a közléseket Höllrigl Józseftől szerezte.

¹³ Kiss Lajos levele Höllrigl Józsefhez. 1928. febr. 13. Jósza András Múzeum (a továbbiakban = JAM) Régészeti Adattára.

¹⁴ Időrend, analógia. A 12. jegyzetben szereplő feltevéshez alapul szolgál az, hogy Kiss Lajosnak Höllrigl József már szolgált adatokkal, de ő elvesztette ezeket. A bécsi hasonló alakú edények említésére emlékezett már csak.

¹⁵ Höllrigl József levele Kiss Lajoshoz. 1928. II. 15-én. JAM. Rég. Adattára.

¹⁶ A *kisvárdai* szó áthúzva szerepel, felette „nagykállói” bejegyzés van. A javítás valószínűleg Kiss Lajostól származik.

¹⁷ Höllrigl József szerint a Römische Múzeum der Stadt Wien-ben láthatók. Walcher von Moltheim foglalkozik velük a Kunst und Kunsthandwerk XIII. kötetében.

¹⁸ Höllrigl J., i. m. 461—468.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ Uo.

Ez a néhány sor jól bizonyítja, hogy a kutatás folyamán mennyire változnak az analógiák, s változik a kutató véleménye a motívumok meghatározásában is. Megfigyelhetjük azt is, hogy milyen „elírások” alapján nyer más lelhelyet ez a darab. Még érdekesebb, hogy a Magyar Művészetben 1931-ben megjelent cikkekre Kiss Lajos nem tesz észrevételt.²²

Ezek azonban a „tévedések” sorát nem zárják le. 1938. július 27-én a Révai Testvérek Irodalmi Intézete Kiss Lajost²³ arra kéri, hogy küldjön egy képet a Múzeumban őrzött *XIV. századi futó lovak benyomott sorával* díszített cserépedényről („Kisvárdai lelet”). A képet a Magyar Művelődéstörténet című munkában óhajtják közölni.

Kiss Lajos válaszában „újra” kihangsúlyozza, „hogy a *XIV. századi futó lovas díszítésű edény* nem *kisvárdai*, hanem *nagykállói* lelet”.²⁴ A közlés eredménytelenségét bizonyítja, hogy az említett munka I. kötetében Bárány-né Oberschall Magda mint kisvárdai leletet közli.²⁵

A NAGYKÁLLÓI LELETEK IDŐRENDJE ÉS MŰHELYE

A részletes alispáni jelentés nyomán kiderült, hogy öt darab szerepelt eredetileg a nagykállói leletegyüttesben.

Az *említett főtípus* (86. kép 1—4), két ehhez hasonló színű fenékalj, egy sárga égetett, négyzetes benyomással pecsételt darab és egy szaru markolatú kés alkotta az együttest még ekkor. Az 1965-ös leltározás során a főtípus (86. kép 1—4), valamint az eddigi említésekben nem szereplő (XXV. t. 1.) darab került csak bejegyzésre.²⁶ A többi darab nyilvánvalóan elveszett.

Fontos azonban, amit a későbbiekben tárgyalunk, hogy az alispáni jelentésben szereplő sárga, négyzetes benyomással pecsételt töredékhez hasonló darabot (XXV. t. 3.) talált Németh Péter Nyirbogdányban.²⁷ Ez anyagában megegyezik a főtípussal, valamint a szarvasábrázolásos (XXV. t. 1.) darabbal. Az itt szereplő szarvasos darabhoz hasonló pedig Vásárosnaményban került elő. (XXV. t. 2.) Ilyen analógiákkal gazdagodva az eredetinel változatosabb ábrázolás és mintakincs birtokában foghatunk a szóbanforgó együttes megfejtéséhez.

A leletegyüttes időrendje a régi irodalomban 1926-tól napjainkig a következő beosztásban szerepelt.

1927-ben²⁸ a sárga, négyzetes benyomású darab alapján a XIV. század végére, XV. század elejére keltezték. Kiss Lajos 1928-ban meghatározatlanul hagyja. Höllrigl József ugyanebből az évből való keltezésében²⁹ a XIV—XV.

²² Elképzelhetetlen, hogy Höllrigl Józseftől ne értesült volna a megjelent tanulmányról.

²³ JAM Régészeti Adattár.

²⁴ JAM Régészeti Adattár. Kiss Lajos levele 1938. VIII. 2-ről.

²⁵ Bárányné, O. Magda, i. m. 602.

²⁶ JAM, 65. 155. 1. ltsz. és 65. 156. 1. ltsz.

²⁷ JAM, leltározatlan. Szürke, simított, bordás, fényes, négyzetes mintákkal pecsételt. H: 4,4 cm, Sz: 4,3 cm, V: 0,7 cm.

Tájmúzeum, Vásárosnamény, leltározatlan. Barnás színű, kívül fényes és simított, soványított darab, hengerelt szarvasmotívumos dísszel. H: 5,5 cm, Sz: 2 cm.

²⁸ Ld. a 6. jegyzetet.

²⁹ Ld. a 15. jegyzetet.

századra helyezi a leletek főtípusát, amit a Magyar Művészetben írott cikkében³⁰ is megtartott.

A Révai Testvérek Irodami Intézetének levele azonban már XIV. századnak említi.³¹ Kiss Lajos válaszában átvette ezt és szintén ebből a korból származtatja. Bárányné O. Magda is egyértelműen a XV. századi keltezés mellett foglalt állást.³² Legújabban 1967-ben Parádi Nándor XV. századnak véli a főtípust.³³ Végül Németh Péter az alispáni jelentésben szereplő sárga darabhoz hasonló nyirbogdányi fekete színű pecsételt darab alapján szintén XV. századnak tartja.

A műhelykérdést illetően 1926—28-ban szerepelt Bécs.³⁴ Höllrigl József 1931-ben Bécs mellett Pozsonyból és Óbudáról említ analógiákat. Az ő véleménye alapján a főtípus motívumkincsének vizsgálata kapcsán Bárányné O. Magda is a szíriai eredetet vallja.³⁵

Jól látható mind a keltezést, mind a műhelyt illetően, hogy elég tág határok között mozogtak a kutatók. Ez a bizonytalanság a vizsgálat pontatlanságából, az anyag rossz megfigyeléséből is eredt. Kiindulópontul kell vennünk a megfigyelések hitelességének vizsgálatánál tehát azt a kérdést is, hogy melyik kutató leírása hogyan, milyen módszerrel készült.

1926-ban a már többször említett jelentés *érdekes alakú, fekete színű edénynek* nevezi, melynek talpa feltűnően *kicsi és csőszerű*, felfelé haladva *bővül derekán öblössé*. Öblén a fül alsó irányában széles mezőben körülfutó állati alakokkal díszítve. Az *állatok fölött és alatt csillagok* vannak, a *mező felső része csipkés*.³⁶ A leírás csak megközelítőleg pontos, hiszen az ábrázolást nem próbálja megfejteni.

Kiss Lajos levelében a „nagykállói” lovas edényről beszél a minták megfejtése alapján.³⁷ Ebben az évben a motívumkincs magyarázatát, megfejtését elhagyó Höllrigl József leírása szerint; *anyagát, mind alakját tekintve véve a bécsi leletből ismert ajakos poharakhoz áll legközelebb*. Ez a megfejtés is részleges, de a levélbe több aligha kerülhetett volna.³⁸

Az 1931-es dolgozatában³⁹ Höllrigl József *fekete színű, keményre égetett, vékonyfalú, 14 cm magas, füles kis korsónak* nevezi a főtípust, amelynek *szájnyílás pereme* sajnos letörött, *úgyszintén füle is. Duzzadt teste nemes íveléssel megy át karcsú talpába*, jellemző alakja a XIV—XV. századi ivóedényeknek. Anyagukban is hasonló edényeket a pozsonyi, óbudai és bécsi leletekből ismerünk, amelyek csupán hornyolással díszítettek.⁴⁰ A motívum megfejtésével illetőleg elemzésével is részletesen foglalkozik. Az ún. kisvárdai korsót azonban nyakának két enyhén kiemelkedő dudortagján és fülének törése alatt *vízszintesen futó négyszeres rovatkáján kívül*, ez utóbbi *rovátkolás fölött*, vagyis *az edény hasán 2 cm széles domborműves szalag övezi*.

³⁰ Höllrigl J., i. m.

³¹ Ld. JAM Régészeti Adattár, 1938.

³² Bárányné, O. M., i. m.

³³ Parádi Nándor szóbeli közlése.

³⁴ Ld. a 6. jegyzetet.

³⁵ Bárányné, O. M., i. m.

³⁶ Ld. a 6. jegyzetet.

³⁷ Ld. a 13. jegyzetet.

³⁸ Ld. a 15. jegyzetet.

³⁹ Höllrigl J., i. m.

⁴⁰ Uo.

A dombormű *futó* lovak egymásutánját ábrázolja felül zezugos vonallal leszegve. E dísz a dombormű negatívjával ellátott henger benyomása illetve lehengerítése által jött létre. *A negatívon 4 ló volt bevésve, úgy, hogy az edényen a henger másfélszer gördült végig.* A dombormű egyik vége zavaros képet ad, a negatív ugyanis a lehengerítésnél kissé elcsúszott.⁴¹

Bárányné O. Magda leírása elég szűkszavú (a monográfikus tanulmányoknak megfelelő), így jól megfigyelhető, hogy Höllrigl nyomán dolgozott, mikor megjegyzi: „*új fejlettebb díszítési móddal találkozunk: a hengerrel benyomott dísszel.*” A „*kisvárdai*” karesú talpú, duzzadt testű darab vizsgálatánál, annak testén hengerrel benyomva *vágtató lovakat* ábrázoló friz fut körül, zezugvonalas felső lezárással.⁴²

Mi hiányzik mégis összefoglalóan ezekből a leírásokból? A leírások az anyag, a forma, a díszítés vonatkozásában elégségesnek látszanak, hiszen tartalmazzák a leglényegesebb jegyeket. Ezek a jegyek azonban se a motívum, se a pecsételés, sőt a műhely megfejtéséhez is kevésnek mutatkoztak. Tehát olyan jegyeket kell keresnünk, amelyek ebből a szempontból segítenek továbblépni. A fülcsonktól jobbra haladva a felül fogsoros illetve alul egyenes, vastag, simított keretű vonalba zárt motívumok rendszerét alapos vizsgálattal a következőképpen lehet feltárni.

Ha az említett irányba haladunk az edényen, kezdő motívumként egy magasnyakú, erős szőrrel ellátott (amit az ágazatok jelölnek) állat látható. (XXIV. t. 1) Testalkata, valamint hosszú, felfelé kunkorított, sörtézett farka inkább vadállatot (esetleg párducot) sejtet. A vadállat hasa alatt csillagdísz felső része látható. Tőle jobbra egy ellentétes irányba vágtató sörényes ló következik, sima, végén bogozott farokkal (XXIV. t. 1). A ló hátánál a hajlat fölött csillagdísz, alul pedig ennek felezett párja látható. Az említett lótól továbbhaladva (jobbra) egy hosszú ágdísz alatt egy ugyancsak sörényes, de már elágazó vonalakkal díszített ló farokkiképzéssel mutatkozik. A csillag helyett felül ágdísz van, alul a fél csillag megtalálható (XXIV. t. 1–2). A negyedik pecsételt figura ismét egy ló, felül ágas dísz keretezi, alul csillag. Sörénye az ismert ágas díszítésű, farka azonban a végén csomóra kötött (XXIV. t. 2). A ló mellső lábainál szemben csillag van középen, amely mintegy lezárja az első kompozíciós egységet. Vele szemben az említett vadállattal azonos (XXIV. t. 1) irányt követve (balra néző) egy ugyancsak vágtató ló következik ez a következő egység első motívuma, amely ellentétes irányú az eddigi lófigurák irányától (XXIV. t. 2). A sörényes ló végén bogozott farka felett *egy kereszt motívum* látható.

Tehát a *középső rész, a csillag utáni figura felett* egy az irodalomban eddig nem szereplő *jel, a kereszt* látható (XXIV. t. 2). Ez a motívumok (csillag, ág) ismétlődése során, csak egy esetben fordul elő, s ezért kiemelkedő, s fontosabb jelzéseként alkalmazott bélyegmintának tartható, amely mesterjegyként is kezelhető. Kiemelt, középső helyzete is ezt bizonyítja, s így semmiképpen sem tarthatjuk egyszerűen díszítő motívumnak. A kereszt motívum alatt levő ló után, az edény mintasorában kiindulási mintának vett magasnyakú, hosszú befeléhajló, ágas farokkal és testtel jelölt vadállat következik (XXIV. t. 3), az említett lóval azonos irányba fordulva. A vadállat figurájától ellenté-

⁴¹ Uo. 463.

⁴² Höllrigl József szerint „egyedülálló dekorációja keleti hatásról tanúskodik, melyet talán a Szíriát járt magyar izmaeliták közvetítettek. i. m. 463.

tes irányba helyezett vágató ló motívuma következik, mégpedig a sörényes és végén bogozott farkú típusból. A ló háta fölött a szokásos csillag motívum, alul pedig a felső három csillagág alig látszik (XXIV. t. 3). Az ezt követő azonos irányba vágató ló pecsételésekor megcsúszott a henger, s így a másik, egyben utolsó lómotívum is feljebb került (XXIV. t. 3—4).⁴³ Az utolsó fél lómotívum végén bogozott farkú, az ún. ággal díszített forma. A két ló lába alatt egy csillagmotívum látszik, amely szerint, ide csak egy ló, méghozzá a végén bogozott farkú került volna. Az elcsúszás következtében az ún. 2. számú ágazott farkú megegyeszer felkerült díszítőmotívumként, s így alakult ki itt a vadállat ábrázolás után következő 4 vágató ló. A bepecsételt mintasor (motívumsor) képlete tehát: ragadozó + ló + ló + ló + csillag + ló + kereszt + ragadozó + ló + ló + ló és a fül.

A hengerre végsősoron, tehát a *ragadozó*, a *bogozott farkú ló*, az *ágas farkú ló*, valamint a *bogozott farkú ló* került. Végül vezérmotívumként az a ló szerepelt, amely fölött (ill. mögött) a kereszt jelet találjuk. Tehát *összesen 5 motívum volt rajta és nem 4*, mint azt Höllrigl József megállapította.

A fazekas ilyenképpen a fültől jobbra kezdte el a hengerelést, s így haladt az edény közepe felé, ahová éppen az említett vezérmotívum került. A henger fordulata után ismét a ragadozó majd a három ritmikusan tagolt rendszerű ló motívumai következtek. A fül helyére került volna a ló + keresztmotívum. Már ebből a rendszerből megállapíthatjuk, hogy egy igen fejlett kompozíciójú darabbal van dolgunk. A kompozíció kialakítása a negatív kifaragóját (kialakítóját) dícséri elsősorban. Hiszen széleken a támadásra készülő, a lovakat nyugtalanító vadállatok fogják közre a lovas díszítő mintát, amelyek mint díszítőmotívumok is élénkítőleg hatnak. A mester ezt a ritmust középen zárta le egy ún. vezérmotívummal: egy végén bogozott farkú lóval, amelyet az előző mintasortól a csillag választja el és egyben össze is kapcsolja. A kereszt kiemelt helyzeténél fogva értékes mesterjegyként kezelhető, amely az eredetre illetve a műhelyre is választ adhat.

Élénkítő és egyben művészi a vadállat bundájának ágazatos jelzése, míg a lovak harmonikus ritmusát a csillag és az ágak váltakozó ritmusa, valamint a lófarok kiképzése adja. Végsősoron minden második motívum egy új formát mutat, s ez adja a harmonikus lüktetését a bepecsételt mintakincsnek. Az elcsúszás ellenére is a fejlett kompozíció egy gazdag tapasztalatokkal rendelkező, komoly iparművészeti szinten dolgozó műhely termékének fogható fel, s ez egyben jelzi a megrendelő ízlését és anyagi erejét. Az eddig előkerült darabok alapján, valamint a központi helyek fazekas emlékei alapján a XV. századba helyezhető.⁴⁴

A kereszt a bécsi fazekasműhelyek jegyei között található meg ilyen formában.⁴⁵ Az anyag, a fényes bevonatú, szép kivitellel készült forma, ha nem is pontosan ebben a megjelenésében, főleg a németországi, illetve a bécsi műhelyekben készült áruk jellemzői. Darabjaink fő vonásait más ország fazekas termékei között eddig még nem fedezhettük fel.

⁴³ A felül ágas és alul az elcsúszás miatt ép csillagot mutató motívum után (a lófarok talán bogozott).

⁴⁴ *Holl Imre*: A külföldi kerámia Magyarországon. (XIII—XVI. század) BpR. XVI. (1955) 147—191. Uő. BpR. XX. (1963) 335—383. I., *Holl*: Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda. Bp. 1966. 7—71.

⁴⁵ *Holl I.*, BpR. XVI. 180. 53. képen látható 37-es típushoz áll közel. A keretelés hiányzik darabunkon; a művész valószínűleg nem akarta felbontani a kompozíciót ezzel.

Hasonló fényezett, hengerelt mintás kannatöredék Budán került elő XIV. századi osztrák importként, mint korai előzménye a feldolgozott daraboknak.⁴⁶ Legközelebb áll a tárgyalt típusainkhoz az ugyancsak Budán előkerült állatalakokkal pecsételt, bordás darab, amely szintén osztrák mûhely terméke.⁴⁷

A külföldi: német és osztrák áruk, Magyarország távolabbi, északi és keleti részeibe is eljutottak. Bizonyítja ezt az is, hogy a diósgyőri várban nagymennyiségű XIV—XV. századi külföldi, főleg osztrák áru került elő. A távoli Muhi községben is használták a drága dreihauseni kupát, valószínűleg egy gazdagabb nemes, amit az ott előkerült töredék is jelez.⁴⁸ Diósgyőrbe a királyi asztaltartás és az azt kielégítő „királyi mûhelyek” révén kerültek el a darabok s valószínű az is, hogy a Báthoriaknak, Várdayaknak és a Kállayaknak a királyi udvarral, valamint a „királyi mûhellyel” megelégnélkül kapcsolatai segítettek az idegen áruk, köztük az általunk közölt „közkedveltségnek” örvendő bécsi díszedények itteni elterjesztését.

Az említett főtípusunk⁴⁹ (86. kép 1—4), valamint a két másik darab⁵⁰ (XXV. t. 1, 3) a bécsi mûhely terméke. Az osztrák mûhelykérdéssel most részletesen nem foglalkozunk, ellenben az időrendi kérdés pontos megoldása feltétlenül szükséges. Említettük, hogy az anyag, a forma, illetve a mintakincs alapján a XV. századba sorolható a darab. Ennek a kérdésnek további eldöntése céljából foglalkoznunk kell a Magyarországon előkerült hengerelt illetve pecsételt darabokkal, minden bizonnyal ezek is segítenek a korhatározásban.

Leletünkhöz hasonlóan egyedülálló a diósgyőri várban előkerült szürkés-fehér színű fedő töredéke, az igen érdekes csipkét utánzó hengerelt mintával.⁵¹ Ez azonban magyarországi darab,⁵² s a XV. századra keltezhető.⁵³ A nyírbogdányi, anyaga alapján szintén bécsi darabon, pecsételés van (XXV. t. 3.). A pecsételés a bemutatott hengerelt darabokhoz hasonlóan elég ritkán szerepel a kerámián mint dísz. Holl Imre véleménye szerint a bepecsételt minták alkalmazása, a diósgyőri darabokat is beleértve, a középkori fazekasmunkákon rendkívül ritka.⁵⁴

Szerinte a XV. század folyamán csak egy mûhely, a dreihauseni él a bepecsételés lehetőségével, de csupán kétfajta bélyegzőt használ, egész más jelleggel. Magyarországon ennek az új kerámia csoportnak, a bepecsételésnek létrejöttében mind a formák, mind a díszítések tekintetében sok irányú hatás olvadt össze. A magyarországi pecsételt kerámiát kialakító illetve annak irányt adó fazekasmesterek minden bizonnyal Budán dolgoztak, hiszen a hatások szempontjából döntő dreihauseni és siegburgi kőcserép poharak már a XV. század elejétől fogva gyakoriak voltak itt és a leletanyag tanúsága szerint Mátyás korában is használták őket.⁵⁵ A XV. század derekán illetve

⁴⁶ I., Holl: Mittelalterliche ... 24. Abb. 26.

⁴⁷ Uo. 25. Abb. 27.

⁴⁸ Éri István—Bálint Alajos: Muhi elpusztult középkori falu tárgyi emlékei. MNM. Bp. 1959. Rég. Füzet. 44. (XVI. t. 2).

⁴⁹ I. t. 1/a, 1/b, 1/c, 1/d.

⁵⁰ Ide sorolható a másik szarvasos, világosszínű darab. (II. t. 2.)

⁵¹ Ékalakú mintával szegélyes, párhuzamos sávban 5 nyújtott trapéz alakú minta, átlósan futó vonalakkal; több helyen fodrosan kiképzettek az átlók.

⁵² Előkerülési helye, anyaga, technikája és formája alapján.

⁵³ Czeglédy Ilona XIV. századnak tartja.

⁵⁴ Holl I., Középkori cserépedények a budai várpalotából. BpR. XX. (1963) 340.

⁵⁵ Uo.

második felében készült budai díszedények a vidéki fazekasmesterek készítményeire is sokhelyütt hatással voltak.⁵⁶

Több darabot is felsorolhatnánk,⁵⁷ amelyek, azt mutatják, hogy elsősorban az újszerű pecsételést ragadja meg a fazekasok figyelmét, a máz alkalmazása azonban még akadályt jelentett számukra.

A diósgyőri vár darabjai már formájuk alapján is igen ritka példányokat képviselnek.⁵⁸ A hengerestestű kupa formák a XV. század folyamán a nyugati Rajnavidék és Ausztria fazekasságának készítményei között kedveltek.⁵⁹ Magyarországon a diósgyőri formákhoz legjobban hasonlítható egy hengeres testű kupa forma (magas), bevagdalt talpkarikával, pecsétdíszek és számócák csigavonalban felfelé haladó és változó sorával.⁶⁰ Készítésük eltér az ilyen példányok általános gyakorlatától. Jó anyaguk és technikájuk mellett az aljtöredékeken a keresztalakú fenékbélyeg mutatkozik. Ennek a technikának illetve a leletkörülmények alapján tartja Czeglédy Ilona XIV. századnak a darabokat.⁶¹ A hernyószerű, illetve szálkás pecsételéssel, valamint a csillagszerű mintás pecsételt darabokkal részletesen Parádi Nándor is foglalkozott. Ezek a Délnyugat-Dunántúl műhelyének termékei.⁶² A budai központ kerámia anyagának részletes vizsgálatával kapcsolatban Holl Imre a nyugat-dunántúli mesterek által készített darabokat is tanulmányozza.⁶³ Míg a diósgyőri darabokkal történő összehasonlításukat mi végeztük el.⁶⁴

Ilyen alapon megállapíthatjuk, hogy a budai központban kialakult pecsételést a XV. század derekán jelentkezik elsősorban, több esetben külföldi hatásra.⁶⁵ Vidéki elterjedése a mintakincsnek Holl Imre véleménye szerint a XV. század második fele, illetve a XVI. század eleje.⁶⁶ Az említett Délnyugat-Dunántúlon, illetve a Nyugat-Dunántúlon, valamint Magyarország északi részében, Diósgyőrről a minta budai közvetítéssel és külföldi import darabok másolása révén alakulhatott ki. Szabolcs-Szatmárban ilyen darabokat a XV. században a helyi mesterek nem készítették, az említett bécsi hengerelt és pecsételt importkerámia kereskedelmi áruként jutott el ide.⁶⁷ Nagykállóban azonban nemcsak hatás mutatkozott, hanem a csehországi kereskedelmi kapcsolatoké is. 1960-ban Mozsolics Amália a Nagykállót Kiskállóval összekötő országúttól délre, a „Telekoldal” nevű határrészen őskori település fel-

⁵⁶ Uo. 362.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ *Magyar Kálmán: A diósgyőri vár XIII—XV. századi kerámiaja. Szakdolgozat. (Kézirat). 1968.*

⁵⁹ *Holl I., BpR. XVI.*

⁶⁰ *Holl I., BpR. XX. I. csop. 2 típus.*

⁶¹ A négyzetes-átlós mintájú hólyagos pohártöredék, valamint a hornyos mintájú bepecsételt darab a XV. század második feléből való. Ld. *BpR. XX*, valamint *FA XVII. (1965)*

⁶² *Parádi N., FA XIII. (1961), FA XVII. (1965)*

⁶³ *Holl I., BpR. XX.*

⁶⁴ Ld. az 58. jegyzetet.

⁶⁵ *Holl I., BpR. XX.* és ezt a véleményt vallja *Parádi N.* is (szóbeli közlés alapján).

⁶⁶ *Holl I., BpR. XX., Kovalovszki Júlia: Orosháza és környéke a magyar középkorban. Orosháza története. (szerk. Nagy Gyula) Orosháza. 1965. XIV—XV. századból közöl pecsételt kerámiát (194. o., X. t. 3—4.), ugyanitt látható egy XIV—XV. századi agyagból égetett, mintás pecsétnyomó (X. t. 1, 1a, 1b).*

⁶⁷ A XIV. században vásártartása, illetve élénk kereskedelme révén szerezte Kálló a Vásáros-Kálló nevet. *Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I. Bp. 1900. 194.*

tárása során későközépkori település maradványai között egy feliratos edény-töredéket talált.⁶⁸ Magyarországon mindeddig példa nélkül álló feliratos töredékekkel Parádi Nándor foglalkozott részletesen.⁶⁹ Parádi szerint Csehországban már a XIV. század első felétől kezdve készítettek bepecsételt feliratos edényeket.⁷⁰ Ez a délcehországi lelőhelyről származó XV. századi kerámia huszita. Az előkerült későközépkori település maradványait Nagykállóval azonosítja,⁷¹ és a cseh kereskedelmi kapcsolatokat próbálja bizonyítani ezzel a darabbal.

A Szabolcs megyei Nagykállóban a XV. században nem működött olyan fazekasműhely, amely díszedényt gyártott. A főúri igényeket legnagyobbbrészt bécsi kereskedők elégítették ki, amint azt a pecsételt díszű edénytöredékeink is bizonyítják.

Végeredményben a magyarországi hengerelt, illetve pecsételt darabok alapján a Szabolcs megyei darabokat a XV. századba soroljuk, amelyek egy forgalmas kereskedelmi központba eljutott áruként szerepelhettek. Az időrend pontosabb megállapításához azonban a történeti források és egyéb adatok fegyelembevétele és feldolgozása szükséges.

Mint emlékezhetünk az 1926-os jelentés szerint 3 db 1m² nagyságú *kútszerű mélyedésből* kerültek elő a leletek. *Ezeknek a kútszerű mélyedéseknek az oldala vastag, teljesen megfeketedett tölgyfával volt kibélelve.* Mivel Kiss Lajos véleménye szerint ezeket a *nagykállói vár* területén fedezhették fel,⁷² az innen előkerült ma meglevő *két lelet* (86. kép 1—4), illetve XXV. t. 1.) korát esetleges pontossággal a nagykállói vár építéstörténeti adatainak felhasználásával határozhatjuk meg.

Az ún. kállói végvár a homokdombokon épült, tóval körülvett város délkeleti sarkán állott.⁷³ Egykori állapotát tekintve hitelesnek kell elfogadnunk két metszetet: egy XVII. századi olasz metsző művét és azt az ábrázolást, amelyet Gaspar Merian után Lucas Georg Sicha készített 1665-ben.⁷⁴ A metszetek tanúsága szerint a *vár közepén volt a kút (Brunn) négyzetes kávéval*, valószínű tehát, hogy *gerendákból* rótták, ugyanilyen *gerendákból* készült *kút* van ma is a Béke utca 21. szám alatt.⁷⁵

Magának a *vár keletkezésének*, s így a *kút korának* a meghatározására több évszámra is akadhatunk.⁷⁶ Koroknay Gyula a vár építésének a korát 1570-re teszi, szerinte 1573-ban lényegében véve be is fejeződhetett az építése.⁷⁷ Újabban egy tanulmányában summázottan veszi: „Nagykálló jelentősége 1571 után erődjének (várának) megépítésével egyre nő”⁷⁸ Az 1574. évi 5. tc. Kálló várát végvárrá teszi, a várat kiveszi a vármegye hatásköréből. Tehát a

⁶⁸ Arch. Ért. 88. (1961) 284. Az 1960-as év régészeti kutatásai. Rég. Füz. 14 (1960) 15—16. *Mozsolics Amália*, Arch. Ért. 90 (1963). 252.

⁶⁹ FA. XVII. (1965)

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo. 163. 23. jegyzet.

⁷² Ilyen alapon tartották ezeket az esetleges „farkasveremnek”.

⁷³ *Koroknay Gyula*: A kállói vár. A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve. II. (1959) 73.

⁷⁴ *Koroknay Gy.*, i. m. 75.

⁷⁵ Uo. 76.

⁷⁶ Uo. 77.

⁷⁷ Uo. 78.

⁷⁸ *Koroknay Gyula*: A nagykállói megyeháza. Szabolcs-Szatmári Szemle, III. 3 (1968) 50.

kállói vár tökéletes típusa a XVI. század második felében épült kisebb erődítményeknek.⁷⁹ Az 1570—73-ban épült vár azonban a leletegyüttes lelőhelyének nem fogadható el. Hiszen XV. századi darabunk semmiképpen sem kerülhetett, legkorábban a XVI. század utolsó harmadában a kállói vár kútjába.

Tehát felmerül ismét a kérdés, hogy milyen előzményei lehettek a várnak a XV. században. Koroknay Gyula említett tanulmányában⁸⁰ felveti azt a problémát, hogy állott-e a vár helyén a Kállayaknak valamilyen várkastélyuk. A kérdésfelvetés jogosságát indokoltta teszi, hogy legtöbb várnak a magva valamelyik főúrnak a kastélya volt, valamint, hogy a kállói vár első elfordulásakor *castellum* szóval jelöltetik.⁸¹ Tanulmányában nemleges választ ad. Indoklása szerint, „hogy a kállói vár a XVI. században épült, mutatja a vár szerkezete és elrendezése: teljesen szabályos, tervszerű, egységes elgondolás alapján épült. Márpedig ezt az *egyértelmű* jelleget nem tapasztalnánk, ha a vár egy korábbi épület továbbfejlesztése lett volna.”⁸² Végül megállapítja, hogy „végeredményben tehát a kállói vár topográfiai előzménye nem bizonyítható.”⁸³

A kérdés további vizsgálata azért is lényeges, mert a XV. századi, sőt az azt megelőző esetleges nyomok fényt deríthetnének a Kállay-család, illetve a Balog-Semjén nemzetség központját illető kérdésre is. Németh Péter szerint ez a központ Nagykálló és környékére helyezhető.⁸⁴

Koroknay Gyula a Kállay-család levéltárában megtalálható adatok alapján említi: egy XIII. századi vár építését.⁸⁵ Szerinte ez a vár, melynek helye nincs megnevezve, semmiképpen sem lehetett Nagykállóban és így nem lehetett a kállói vár előzménye.” Ellene mond az a körülmény hogy a Balog-Semjén nemzetség központja *Kállósemjén* — a középkorban Semjén — nem pedig Kálló.”⁸⁶

A kérdés vizsgálatát csak a Kállay-család történeti adatainak összegyűjtésével lehet megoldani. Az bizonyosnak látszik azonban, hogy a *történeti adatok más értelmezése és régészeti nyomok hiánya alapján nem Kállósemjénben volt a Koroknay Gyula által említett vár*. Ezzel olyan kérdéscsoport felvetéséhez érkeztünk, amely a nagykállói leletegyüttesünk helyének és időrendjének pontos megoldásához nélkülözhetetlen.

A NAGYKÁLLÓI KÁLLAY-CSALÁD TÖRTÉNETE⁸⁷

A Balog-Semjén nemzetség története a XI—XII. századig ismeretlen, okleveles adataink a család rangját és a nemzetség tekintélyét visszaállító, birtokszerző Ubulról a XIII. századból vannak.⁸⁸ Ubulnak (1214) fiai II.

⁷⁹ A kállói vár (1571—73), az ecsedi (1570-es évek), valamint a kisvárdai (1570, ill. 1580—85) megerősítése révén a szabolcsi végvár vonal fontos láncszemei lesznek.

⁸⁰ Koroknay Gy., A kállói vár . . . 78.

⁸¹ Uo. a „castellum” szó várkastély és nem erőd jelölésére szolgál.

⁸² Uo. 80.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Németh Péter szóbeli közlése.

⁸⁵ Koroknay Gy., A kállói vár . . . 79.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ A téma részletes kidolgozása: *Magyar Kálmán: A nagykállói Kállay-család története*. Előkészületben.

⁸⁸ A nagykállói Kállay-család oklevéltára. I—II. Bp. 1943.

Egyed és I. Mihály voltak a kállói ill. a semjéni ág megalapítói. Koroknay Gyula véleményével: a Semjén/Kálló-Semjén nemzeti központtal szemben, az Ubult megelőző ősök központját a Búd környékén levő nemzeti monostor és földvár környékén kereshetjük. Ubul fia II. Egyed szabolcsi comes *Nagykállóban*, I. Mihály ugoicsai comes *Nagysemjénben* (*Kállósemjén*) tartotta központját. Történeiszek által *Kálló-Semjénbe* ill. *Kérsemjénbe* utalt I. Mihály 1285—1289 között épült várát mi *Panyolára* helyezzük.⁸⁹ Ez azonban leletünk szempontjából semmilyen módon nem jöhet számításba, mivel 1290-ben már lerombolták.

A család, amely felemelkedését elsősorban IV. Lászlónak köszönhetette, a pártharcok (1290—1317) pusztításai ellenére I. Károly Róbert idején II. Egyed fia Iván szabolcsi comes révén újra megerősödik. Nagykálló ekkor már a Kállay-család központja. 1315 körül hetivásár tartására kap jogot,⁹⁰ amit 1325-ben a király megegyeszer megerősített.⁹¹ Ez a jog nem avult el, mint a *kállósemjéni* (1290-ben), sőt *Debrecennel* is bírta a versenyt és a középkor későbbi szakaszában komoly kereskedelménél fogva *Vásáros-Kálló* nevet viselte.

1323—24-ben Filep nádor *Szabolcs vármegye* megyegyűlését *Kállóban* tartotta már. Ugyanitt tartották 1329-ben Drugeth János elnökelete alatt.

A XIV. században lesz állandó közgyűlési helyé *Nagykálló* és *Kisvárdá*.⁹² A főispán székhelye esetről esetre változott, ellenben az alispán 1319-ig *Karászon*, majd ettől kezdve kevés kivétellel az egész középkoron át *Kállón* ítélezik. Ebben a korban tehát *Kálló* már állandó megyeszékhely volt. Egyháza, a nagykállói plébánia Szabolcs vármegyében kétségtelenül a legelőkelőbb volt, tagjai többnyire esperesek.

Végeredményben megállapíthatjuk, hogy a XIV. sz-i Szabolcs vármegye közigazgatásilag központi helyei elsősorban *Nagykálló*, *Kisvárdá* és végül *Nyírbátor* volt.

Nagykálló, mint megye- és alispáni székhely, vásároshely, esperesi jogú egyházas hely, Kisvárdá alispáni székhely és ugyancsak vásároshely,⁹³ ugyanakkor alesperesi jogú egyházas hely, Bátor pedig árumeállító jogánál fogva kiemelt-helyzetet élvezett, bár egyházában csak plébános jogú volt.

A XIV. század közepétől a Balog-Semjének Kállay és Semjéni ága, tehát a későbbi Kállay-család tagjai között országos tisztségviselők nincsenek. Szabolcs megyében sem töltenek be a XIV. század közepétől magasabb hivatalt.⁹⁴ Helyette a család viszonylag „csendesebb” gyarapodása következik.⁹⁵

A Nagy Lajos halálát követő zűrzavaros trónharcok idején a királynóket, illetve Zsigmondot támogathatta a család: 1390-ben Zsigmond Kállay István érdemeiért *Kállón* évi vásár tartását engedélyezi.⁹⁶ Említettük már, hogy a

⁸⁹ Ld. a 87. jegyzetet.

⁹⁰ *Karácsonyi J.*, i. m. 194.

⁹¹ Uo.

⁹² A vármegye két alispánja közül az egyik Nagykállóban, a másik Kisvárdán székelt, mint Felső- és Alsó-Szabolcs külön székhelyén. Szabolcs vármegye. (szerk. *Borovszky Samu*) MVV. Bp. é. n. 231.

⁹³ 1357-ben emberemlékezet óta tartani szokott hetivásárát említik. *Éri István*: *Kisvárdá*. Bp. 1965. 7.

⁹⁴ I. László (1337—39) és III. Péter nevű fia 1349-ben szabolcsmegyei alispánok.

⁹⁵ *Borovszky S.*, i. m. és *Karácsonyi J.*, i. m. 189—194.

XIV. század elején kállói Iván megszerezte a hetivásár tartására az engedélyt. Ennek következtében alakul ki az a gazdasági körzet, amelynek központja *Nagy-Kálló* volt. Itt történt a kereskedők és iparosok áruinak elhelyezése, ugyanakkor az élelmiszert és nyersanyagot is innen szerezték be.⁹⁷ A XIV. század végére azonban túljutott fejlődésének kezdeti szakaszán, a továbbfejlődéséhez elengedhetetlen lett az országos vásár jogának a megszerzése.⁹⁸ 1390-ben *Nagy-Kálló* számára megteremtődött a „lehetőség” arra, hogy várossá emelkedjék: hiszen a város gazdasági funkciói közül a legfontosabb az, hogy a város az árucere központja.⁹⁹ Kialakul az iparosodás magasabb foka, az árutermelés és az árucere intenzitása, a népesség nagyobb koncentrációja, s ezek együttesen szélesebbkörű önkormányzatot, jelentősebb kiváltságokat is igényelnek.

A fejlődő mezővárosi kézműipar jellemzője lesz a falusival szemben, hogy nagyobb számú iparost foglalkoztat, az iparágak differenciáltabbak és bő árukészlet szerepel termékei között. Ettől az időtől kezdve több külföldi kereskedő is megfordulhatott *Nagy-Kállóban*. Gazdag árukészletük közül nem hiányzott a keresett díszes kerámia sem, amelyet a jelentősen gyarapodó Kállay asztaltartás igényelhetett elsősorban.¹⁰⁰ Különösen, hogy a városi kereskedelem előnyeit *Demecser* is a családnak biztosította a XV. századtól.

1427-ben egy rövid időre *Kálló* Brankovics György (szerb uralkodó) birtokába került. II. Miklós fia VI. János (+ 1476), aki 1426-ban Radul elleni havasalföldi hadjáratban vett részt, érdemeiért 1427-ben Zsigmond királytól *Vásáros-Kállón* és más helységeken a királyi jogokra örökös adományt nyert.¹⁰¹ VI. János, mint Iván a XIV. század elején, vagy II. Egyed a XIII. században Szabolcs vármegyében vezető tisztségviselő lesz. 1446-ban ugyanis Várday Miklóssal együtt Szabolcs vármegye főispánjává nevezték ki. Ezzel *Kálló* és a Kállay birtokok további fejlődése és gyarapodása az előző és későbbi időhöz viszonyítva is a tetőpontra jut.¹⁰² Hiszen 1444-ben a várnai csatában elesett *Báthori István birtokait leánya, Kállay Jánosné örökölte*. Az 1447-ben Hunyadi János által Budára hirdetett országgyűlésen Szabolcs vármegye követeként Kállai János főispán szerepelt.

Ekkor lépett fel I. Mihályhoz és fiaihoz hasonlóan országos ügyekben ismét valaki a Balog-Semjén nembeli Kállay-családból. Valamint ekkor emelkedtek igazán *Szabolcs vármegye első nagybirtokosai közé*, akik *Kálló* és *Nagy-Semjén városok*, továbbá a *Biritől Beszterecig és Gégényig húzódó vonalon, nyugatra Dorog, Lök, Eszlár, keletre Panyola, Kér és délre Guth közötti részen 35—38 falu birtokosai lesznek*.¹⁰³ Ezekhez nyerne egy igen fontos privilégium-

⁹⁶ Zsigmondkori Oklevéltár. I. (1387—1399) szerk. *Mályusz Elemér*. Bp. 1951. 1425. reg. 163.

⁹⁷ Nagy-kállóhoz tartozott a halban gazdag Fertő tó. *Borovszky S.*, i. m.

⁹⁸ *Fügedi Erik*: Középkori magyar városprivilegiumok. Tanulmányok Budapest Múltjából. XIV. Bp. 1961. 28.

⁹⁹ Sok esetben bebizonyosodott, hogy a vásártartás egymagában véve kevés a városi fejlődés megindításához. Uo. 29.

¹⁰⁰ Nagyobb birtokgyarapodásról 1392-ből is tudunk. Zsigm. Oklt. I. 2362. reg. 258.

¹⁰¹ *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 5—6. k. Pest, 1860. 35.

¹⁰² *Borovszky S.*, i. m. 432—433.

¹⁰³ Uo.

mot 1457-ben V. Lászlótól: engedélyt kapnak, hogy birtokaikon várkastélyt építhessenek.¹⁰⁴

Ennek alapján a családi székhelyen, Nagy-Kállóban kerülhetett sor 1457 után egy várkastély: curia felépítésére. Ennek a kútjából kerülhettek elő a XV. századi diszedényeink töredékei, amelyek így az 1457 utáni kereskedelmi forgalom termékeinek tarthatók. A Szabolcs vármegyében legmagasabb tisztséget viselő, a családból leggazdagabb Kállay János főispán asztaltartásánál szerepelhetett több hasonló darabbal együtt az újonnan épült családi „várkastély” ebédlőtermében.

Magyarországon a gazdasági és a társadalmi fejlődés a XV. században éri el azt a fokot, amely — alsó határként — elengedhetetlenül szükséges a központosító törekvések feltételeinek megteremtéséhez.¹⁰⁵ A XV. század második felében a bárókkal a hatalom kedvezőbb elosztásáért küzdő megyei középbirtokosság, valamint a nagybirtokosság jelentős mértékben megerősödik, növeli vagyonát és birtokait is, ahogy ezt Kállay János is teszi.

Különösen Mátyás törekvése nyomán ezek fokozódó arányban behatolnak az államapparátusba, olyan tisztségeket, amelyeket korábban csak bárók birtokoltak, szereznek meg. A hatvanas évek végére a főispánságokat, bánságokat és hasonló helyeket maguknak biztosítják.¹⁰⁶ Ezeket a méltóságokat, főleg vagyona, földbirtoka gyarapítására használta fel. S erre a megyei nagyság és középbirtokos nemességre nem kis mértékben támaszkodott Mátyás is. A megye alatta vált a helyi nemesség vezető rétegének bástyájává.

Szabolcs megyében azonban nemcsak ez az egyetlen család, amely a XIII. századtól kezdve hasonló utat tett meg, hogy a XV. század derekára a megye gazdag birtokosa legyen és tagjai között magas tisztségviselői is szerepeljenek. Az őshonos Balog-Semjén nembeli Kállayakkal szemben már a XI. században a megyében feltűnő Gutkeledek,¹⁰⁷ főleg a három águk között a XIII. században szereplő Várday-család, hasonló történelmi pályát futottak be mint a Balog-Semjén nemzetségbeli családok ellenlábasai.

A Várday-család a XIII. században szerzett *Kisvárda* környékén jelentős birtokokat.¹⁰⁸ Első ismert ősök Mihály fia Aladár volt, aki V. István korában élt. A család tagjai később IV. László ellenfelei közé tartoztak. A Balog-Semjén nembeli I. Mihály *kéri* és *panyolai* birtokainak elpusztításában is résztvesznek.

Fontosabb adat a családra a XIV. század első feléből van, ekkor 1357 előtt I. László fia János által kibővített *várkastélyről* szerzünk tudomást.¹⁰⁹ *Kisvárda Nagy-kálló* mellett ebben az időben közigazgatásilag is jelentős hely. Vásártartására 1357-ből, valamint 1374-ből vannak adatok, noha csak Mária királynő adott 1393-ban hetivásár tartására jogot.¹¹⁰

¹⁰⁴ Uo. valamint *Csánki Dezső*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. Bp. 1890. 504—544.

¹⁰⁵ *Elekes Lajos*: Rendiség és központosítás a feudális államokban. Bp. 1962. 62.

¹⁰⁶ *Elekes Lajos*: A központosító politika belső erőforrásai a XV. század második felében. Századok. 1955. 26.

¹⁰⁷ *Éri I.*, i. m. 6.

¹⁰⁸ Mihály fia Aladárt 1271-ben már említik. *Borovszky S.*, i. m. 329.

¹⁰⁹ *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. 12. Pest, 1865. 54—55.

¹¹⁰ *Éri I.*, i. m. 7., *Borovszky S.*, i. m. 132., valamint Zsigm. Oklt. I. 3046. reg. 337.

A XV. század első éveitől az oklevelekben gyakran említett Várdayak, a XV. század első felében már az uralkodó bizalmasai közé tartoznak.¹¹¹ Szabolcs vármegyében 1446-ban kisvárdai Várday Miklós nagyhatalmú úrral *Kállay Lökös János* osztozik a főispáni székben.¹¹² Várday Aladár nagybátyja István, 1454-ben erdélyi prépost, utóbb kalocsai érsek és főkancellár, 1468-ban pedig bíboros: a család feje kezdi építtetni a *kisvárdai várkastélyt* 1465-ben.

A Várdayak itteni építkezése alapján (1465—1475) képzeljük el a Kállayak *Nagykállóban* épített *várkastélyának* munkálatait is. Azt kell vélnünk, hogy a *nagykállói Kállay-várkastély* sem lehetett nagyméretű — talán éppen ilyen befejezetlen, könnyen lerontható *családi erősség* volt — Országos példa is az egyben, hogy főuraink megerősödve, terjedelmes birtokaik védelmére, valamint hatalmuk jelképéül *kúriának, várkastélynak, várnak* építéséhez is ebben az időszakban fognak. A Kállayak 1457-ben kaptak engedélyt *várkastélyok* építésére, anyagi erejük, kiváltságaik révén a Várdayak 1465—75 között építik fel a *kisvárdai várkastélyukat*.¹¹³

Ez az összehasonlítás is jól mutatja, hogy Szabolcs megye fő birtokosai a Kállayak, Várdayak és a Báthoriak közül, főleg a két előbbi fejlődésében hasonló és ellentétes (kisebb mértékben) tendenciák, vonások megfigyelhetők.

S méginkább érthető lesz az, hogy a XV. század második felében a paraszti árutermelés számottevő kiszélesedése mellett miért kezdődik egy új jelenség, hogy a földesurak növekvő része a paraszti munkával előállított termékek piaci értékesítésébe kezd bekapcsolódni. Hiszen nagy birtokaik ellenére is gyorsan befolyó összegeik kevésnek bizonyulnak — éppen az ilyen építkezésekhez is.

Ugyanakkor a mezővárosok: *Nagykálló*, illetve *Kisvárd*a ipara kezdi elérni a céhes szervezetnek, főként a városok iparára jellemző formáit. Városias jegyeket mutat, hogy *Kisvárdán* a lakosságnak csaknem a 20%-át iparosok és kereskedők tették ki. 1468-ban a polgárság szabadalom levelet is kap Várday Istvántól.¹¹⁴ Ennek ellenére a kereskedők és iparosok azonban még bizonytalan jogállású és a földesúrtól is erősen függő réteg benyomását keltik. Hasonló lehetett a helyzet *Nagykállóban*, hiszen itt az országos fejlődést megállító mohácsi vész nyomán csiráiban a XVI. századból, de főleg a XVII. századból tudunk céhes társulásokról. A *nagykállói* céhek kiváltságlevelei mind az 1616—1654-es évek közötti időkből valók.¹¹⁵

Az oppidumokban élő kézművesek számának, s főleg számarányának vizsgálata a munkamegosztás folyamatának vizsgálatával kell párosulnia.¹¹⁶ Országos viszonylatban is megállapítható a kisvárdaihoz hasonló 20%-os arány.¹¹⁷

Az iparosok számarányait tekintve, tehát a mezővárosok alig maradnak el a civitasok mögött. Elmaradnak azonban a mezővárosok kézművesei, akik idejük jórészét mezőgazdasági munkával töltötték, abban, hogy mesterségbeli

¹¹¹ *Éri I.*, i. m. 8.

¹¹² *Nagy I.*, i. m. 12. 57, *uó.*, i. m. 6. Pest, 1860. 35.

¹¹³ *Éri I.*, i. m. 8—14.

¹¹⁴ *Éri I.*, i. m. 7.

¹¹⁵ *Borovszky S.*, i. m. 153.

¹¹⁶ *Bácskai Vera*: Magyar mezővárosok a XV. században. Bp. 1965. (Értekezések a tört. tudományok köréből 37.) 32.

¹¹⁷ *Bácskai V.*, i. m. 35.

tudásukat nem tökéletesíthették olyan mértékben, mint a városi iparosok.¹¹⁸

Ennek ellenére úgy tűnik, mintha a XV. században lenne a legkisebb távolság a nyugati országok és Magyarország fejlődése között. A valóságban azonban arra volt szükség, hogy a belső piacra termelő, egymással és a falvakkal szoros kapcsolatban álló városok sűrű hálózata alakuljon ki.¹¹⁹ Városaink kialakulása azonban már akkor megy végbe, amikor az iparcikkek keresletét már fedezte a külföldi kézműipar. A városok gazdasága, ezért nem annyira az iparra, mint inkább a közvetítő kereskedelemre épül: külföldi iparcikkeket hoznak be s magyar mezőgazdasági árut szállítanak helyette.

Ami az uralkodóosztály, a vagyonosabb rétegek igényének megfelelő fényűzési cikkeket illeti, ezek előállítását a század második felében már csak ritkán, főleg a városoktól távol eső nagyobb oppidumokban találhatjuk meg.¹²⁰ A mezővárosokban a XVI. század elejére már ezek az iparágak megfogyatkoznak (ötös stb.) termékeiket a földesúr nyilván a városokban, vagy mind az alsólendvai uradalomban az élénk forgalmat lebonyolító osztrák kereskedőktől szerezte meg.¹²¹

Megállapítható az is, hogy az iparcikkek kereslete nő, de ezek fő vásárlója, az *uralkodóosztály szükségleteit főleg külföldi termékekkel elégítette ki*.¹²² Mind a *kisvárdai*, mind a *nagykállói* földbirtokos család, valamint a lakosság a kevésnek bizonyuló, rosszabb minőségű helyi iparcikkek mellett a külföldi, sőt az országos nagy kereskedelmi központok által szállított különféle jobb minőségű darabok vásárlására szorult.

Az országos kereskedelemre és iparra jellemző lesz az, hogy a céhek megerősödésükkor, már a XV. század elején harcolnak a külföldiekkel való társulás ellen, a külföldi kereskedőtöke közvetítése ellen a hazai piac védelmében. Szabolcs megyében, közelebbről *Nagykállóban* éppen a céhes állapotok hiánya miatt sem kerülhetett erre sor ebben az időben.

A konkurrencia elleni küzdelem arra készítette a mezővárosi iparosokat, hogy városi társaikhoz hasonlóan összefogva, szervezeten lépjenek fel érdekeik védelmében. Éberen őrködnek afelett is, nehogy *különleges minőséggel, újfajta díszítések alkalmazásával csábítsák* el egymástól a vevőket.¹²³ Mivel fazekast többnyire a mezővárosokban egyet-egyet találunk,¹²⁴ ezek a céhszabályok bizonyos típusúak kialakulásához vezettek. Ezt az állapotot kihasználják a külföldiek, hogy különleges és díszes darabok előállításával hódítsanak a magyar piacokon.

Az ország kelet körzetében fekvő *Kállón* keresztül egyrésztől *Tokaj felől Cserkeszen és Császárszálláson Szatmár-Németiig* juthatott a kereskedő, míg *Debrecen—Ungvár—Munkács—Beregszász* felé vezető nagyforgalmú úton haladhatott elsősorban *Csehországba*, ezek révén *Kálló* jelentős kereskedelmet bonyolított le a XV. század második felében.

A keleti körzetek központjának azért *Nagyvárad* számított elsősorban. A *nagyvárad*i vásárok jelentőségét földrajzi helyzetük adta meg. *Várad*

¹¹⁸ Uo. 39.

¹¹⁹ Uo. 8.

¹²⁰ *Bácskai V.*, i. m. 40.

¹²¹ Uo. 45.

¹²² Uo. 17.

¹²³ Uo. 55.

¹²⁴ *Bácskai V.*, i. m. 49.

Magyarország több piac körzetének érintkező pontjánál feküdt.¹²⁵ A nagyváradai vámtarifákon a meghatározott áru fajok mellett szerepel a kerámia tétele is, főleg helyi kereskedelmi áruként.¹²⁶ *Nagykállóban* a Kállay kúriában a XV. század második felében jelentkező *bécsi díszkerámia* is kereskedelmi áru.

Hiszen a forgalmas utakon számos külföldi megfordulhatott, köztük a cseh kereskedők is, akik feliratos edényeket közvetíthettek egyéb árukkal ide.

A külföldi iparcikkek mellett megjelentek a nagyobb építkezéseken többszáz napszámost foglalkoztató *külföldi szakmunkások*, *külföldi vállalkozók* irányításával. Báthori István *Nyírbátorban* az 1480-as években folyó építkezéseihez, főként a *Budán* és *Visegrádon* működő „királyi műhelyből” kapott megfelelő építészeti és szakmunkaerőt.¹²⁷ A műhely itteni működésének nyomai a megye más építészeti alkotásain is felfedezhetők. Valószínűleg az ekkor épített *kisvárdai* és *nagykállói várkastélyokra* is komoly hatást gyakorolt a külföldi mesterek irányításával működő, javarészt külföldiekből álló „királyi műhely”. Ezek mellett jelentkezett a XV. század második felében a hazai építési vállalkozók egy keskeny rétege is. A Kállayak, az 1457-es privilégium értelmében a kisebb, de szintén jelentős méretű *városi építkezéseiket*, s az ún. várkastélyok építését is olyan vállalkozókra bízhatták, akik között lehetnek hazai mesterek is, akik többnyire hazai legények és számos hazai napszámos, jobbágy munkáját használták fel. Ezeknél az építkezéseknél így a külföldi ízlést, az újabbat is figyelemmel kísérhették, ahogyan *Bécs és Csehország áruí* közül is válogathattak a XV. század második felében.

A nagykállói lelethez csatolható darabok egyike *a ma Nyírbogdányhoz tartozó középkori Hene községben egy nemesi kúriából kerülhetett elő, mivel a XIV. században itt említik a Kállayak egyik udvarházát*, valószínű, hogy a XV. században a Kállayak asztaltartásánál használhatták.¹²⁸ A másik darab *Vásárosnaményban szintén egy gazdag nemes asztaltartásánál* használatos díszedény töredéke lehetett.¹²⁹ *Nyírbogdány* és *Namény a Kállóból* kiinduló kereskedelmi út egy-egy fontos pontja volt. Ezek a kúriák a bécsi díszedényeken kívül más „fényűzési cikkekkel” is rendelkeztek; sőt valószínű, hogy külföldi mesterek ízlése formálhatta ki az épületeket is.

Végeredményben a XV. század második felének központosítási törekvései alapjául szolgáló városi fejlődés¹³⁰ az országos méretekben kibontakozó árucserére támaszkodott, amelyet elsősorban kül- és belföldi nagyarányú forgalom képviselt.

Szabolcs megyében a Kállay-család birtokában levő *Nagykálló* fejlődésére a család gazdasági és társadalmi funkciójának megerősödésén túl éppen az intenzív kereskedelem bizonyítékához szolgáltak adatokkal a feldolgozott régészeti leletek.

MAGYAR KÁLMÁN

¹²⁵ *Kubinyi András*: A városi rend kialakulásának gazdasági feltételei és a fővárosi kereskedelme a XV. század végén. Tanulmányok Budapest Múltjából. XV. Bp. 1963. 193. 126. Uo. 214. festett szűk edény (?) ún. angusterium-ból egy ember hátrakománya után 1 dénár.

¹²⁷ *Entz Géza—Szalontai Barnabás*: Nyírbátor. Bp. 1959. 46.

¹²⁸ Hene község történetével foglalkozik *Németh Péter*: Nyírbogdány története az őskortól a honfoglalásig. Nyírbogdány. (Szerk. Nagy István) Nyírbogdány. 1969. 11—18.

¹²⁹ (Vásáros) Namény a XV. században oppidum volt országos vásárral. Ld. *Bácskai V.*, i. m. térkép.

¹³⁰ A mezővárosok száma 1451—60 között lényegesen emelkedik, 1461—70 között lesz a legmagasabb. Erdélyt és Szlavóniát kivéve 750 mezővárosról tudunk jelenleg, amelyek átlagosan 500 lakost számláltak. *Bácskai V.*, 16., ill. 14., valamint 28.

DIE AUS DEM XV. JAHRHUNDERT STAMMENDE STEMPELKERAMIK DER BURG VON NAGYKÁLLÓ

Im Zusammenhang mit dem Centenarium des Jóna András Museums wurde der Gedanke aufgeworfen, die noch nicht oder ungenau publizierten Fundstücke des Museums — die vom zeitgeschichtlichen Standpunkt für das Komitat aber auch für das Land bedeutend sind — mitzuteilen. So kam das Fundmaterial aus Nagykálló an die Reihe, das in der Literatur (nach *József Höllrigl* und *Magda O. Bárány*) als „kisvárdáer“ Fund existiert. Über den Haupttyp (1—4) des Fundes wurden zwischen 1926—1968 zahlreiche Beschreibungen publiziert, mit deren Hilfe, die genaue Lösung und Verarbeitung dieser Keramik nicht gelungen ist; deshalb schien es für wichtig, den Fundort und die Werkstatt genau zu überprüfen.

Auf Grund der Beobachtung des damaligen Museumdirektors *Lajos Kiss* — der die Meldung an das Komitat weitergab (1926) — gelang uns zu bestimmen: der Haupttyp bezw. zwei graue Gefäßunterteile sowie ein gelbes gestempeltes Bruchstück in Begleitung eines Messers kam aus dem mit 3 quadratischen Balken ausgelegten Brunnen der nagykállóer Burg heraus.

Der Haupttyp ist ein schwarzes, dünnwandiges, hartgebranntes, 14 cm hohes Krüglehen mit Henkel. Um das Gefäß läuft am Bauch eine zwei cm breite Reliefschleife. Unserer Lösung zufolge finden wir die Motive — nach rechts — (Tafel I. Abb. 1/a, 1/b, 1/c, 1/d): ein Raubtier (Panther), ein Pferd mit geknüpftem Schwanzhaar, ein Pferd mit geteiltem Schwanzhaar, endlich fand man als Leitmotiv dasjenige Pferd, über welchem wir auf dem Gefäß das Kreuzzeichen finden. Auf der Reliefschleife waren 5 Motive. Beim Walzen kamen nur 9 Motive aufs Gefäß, da das zehnte auf den Platz des Henkels gefallen wäre. Nach Technik (trotz der Verschiebung der Schleife) sowie auf Grund des kreuzförmigen Werkstättezeichens halten wir dieses Exemplar für ein wienerisches Stück. Die Materie, die glänzend eigezogene, schön angefertigte Form sind die charakteristischen Züge derjenigen Waren, die — wenn auch nicht genau in dieser Erscheinungsart — besonders in den deutschen bzw. in den wiener Werkstätten gefertigt wurden.

Ein ähnliches, gegläntzes, gewälztes, gemustertes Bruchstück einer Kanne kam in Buda als österreichisches Importstück des XIV. Jahrhunderts vor — eine frühe Prämisse der hier aufgearbeiteten Stücke. Am nächsten zu den in unserer Arbeit behandelten Typen steht ein ebenso in Buda vorgekommenes, mit Tierformen eigenstempeltes, geripptes Stück, das ebenso ein Produkt österreichischer Werkstätte ist. Chronologisch ist es von den früheren Forschern verschiedenartig bestimmt worden. *József Höllrigl* stellt das Stück in das XIV—XV. Jahrhundert, *Magda O. Bárány* dagegen in das XIV. Jahrhundert. Auf Grund der ungarischen gestempelten und gewälzten Stücke, sowie auf Grund der Analogien, setzen wir dieses Stück in das XV. Jahrhundert. Die Begleitstücke — von denen viere verloren gingen — waren nach früherer Forschung auch aus dem XIV—XV. Jahrhundert. Die in unserer Arbeit vorhandenen 3 Analogien (Taf. II., Abbildung 1—3) unterstreichen ihr Zeitalter (XV. Jahrhundert).

Der von uns bestimmte Fundort, die Burg von Nagykálló, wurde aber erst in den Jahren 1571—1573 gebaut. So mußten wir — mit Hilfe der historischen und der die Familie Kállay betreffenden Quellen — Angaben zu einem Fundort aus dem XV. Jahrhundert suchen.

Die Gründer des kállóer bzw. semjéner Zweiges des Stammes Balog-Semjén waren Egyed II. und Mihály I., die Söhne des zum erstenmal erwähnten Vorfahren,

Ubul (1214). Egyed II., Comes von Szabolcs, hatte seine Residenz in *Nagykálló*, Mihály I., Comes von Ugocsa, in *Nagysemjén* (heute Kállósemjén). Die Familie — die ihr Aufkommen hauptsächlich dem ungarischen König László IV. verdanken konnte — kam trotz Streitkämpfe (1290—1317) unter Károly Róbert I. durch Iván (der Sohn von Egyed II.), Comes von Szabolcs, wieder zu neuer Kraft. *Nagykálló* ist schon jetzt das Zentrum der Familie Kállay, und um 1315 bekam Nagykovács das Wochenmarktrecht, während 1390 István Kállay hier das Landesmarktrecht erhielt.

Um die Mitte des XV. Jahrhunderts wird János VI., szabolcser Obergespan und Delegierte des Landtages, Gründer des Reichtums und größter Macht der Familie.

Im Jahre 1457 erwarb er von König László V. auch das Recht auf seinen Gütern *Burgschlösser* bauen zu dürfen.

In dieser Zeit konnte auch die „*curia*“ in *Nagykovács* — als Prämisse der *Burg aus 1571—1573* — gebaut werden, in deren Brunnen man die schon erwähnten Gegenstände fand. Den Speisesaal der nach 1457 aufgebauten „*curia*“ oder *Burgschloß* hat man durch Vermittlung des ausländischen Handels mit wiener Keramik ausgerüstet.

Die Familie Kállay ist im Komitat Szabolcs nicht die einzige, die ab dem XIII. Jahrhundert einen ähnlichen Weg einschlug. Eine ähnliche Rolle spielte die Familie Várday, die im XIII. Jahrhundert in der Umgebung von Kiskovács bedeutende Güter erwarb. Aus der ersten Hälfte des XIV. Jahrhunderts besitzt man die erste wichtige Angabe über die Familie, hier verschaffen wir uns von einem vor 1357 von László-sI. Sohn János erweiterten *Burgschloß* Kenntnis. *Kiskovács* ist als Resident des Untergespans, als Marktort sowie als Kirchenort mit Unterdechantrecht, in dieser Zeit neben Nagykovács auch in der Verwaltung bedeutsam. Über seinen Markt sind schon aus den Jahren 1357 und 1374 Angaben, obwohl für Kiskovács das Recht Wochenmarkt zu halten erst von Königin Mária im Jahre 1393 gegeben wurde.

Die Familie Várday gehört in der ersten Hälfte des XV. Jahrhunderts zu den Vertrauten des Herrschers. 1446 teilte *Lökös János Kállay* im Komitat Szabolcs seine Obergespanschaft mit dem kiskovácser großmächtigen Herrn Miklós Várday. István Várday, Prepost von Siebenbürgen, später Erzbischof von Kalocsa und Großkanzler, ab 1468 Kardinal, das Haupt der Familie, beginnt im Jahre 1465 das *Burgschloß von Kiskovács* zu bauen.

Auf Grund der hiesigen Bauführung der Familie Várday (1465—1475) können wir uns auch die Bauarbeiten an dem Burgschloß der Kállay-s in Nagykovács vorstellen. So muß man vermuten, daß auch das nagykovácser Kállay Burgschloß nicht von großem Ausmaß sein konnte, vielleicht eine eben so unvollendete, leicht abreißbare Feste der Familie war.

Auch dieser Vergleich zeigt klar, wie viele identische große Züge bei den Gutsbesitzern im Komitat Szabolcs zu beobachten sind.

Die ausländischen Waren gelangen auch in *Nyirboga* und *Vásárosnamény* an, und dienten vermutlich als Tafelschmuck der dortigen adeligen Kurien. Der Vermittler der Waren konnte *Kálló* (Vásáros-Kálló = Markt-Kálló) sein, da diese Ortschaft im Treffpunkt wichtiger Handelswege lag.

Gleichzeitig beginnt die Industrie der Marktflecken *Nagykovács* und *Kiskovács* die charakteristischen Formen der zunftartigen Organisationen und besonders der städtischen Industrie zu erreichen. Die hier lebenden Kaufleute und Gewerbetreibenden gehören zu der von den Gutsbesitzern abhängigen, rechtlich instabilen

Schichte der Bevölkerung. Infolge der Einschränkung ihrer Entwicklung und im Hinblick auf den Warenaustausch der Landeszentren, konnten sie die größeren Ansprüche nicht Befriedigen. Wegen diesen Gründen erwies es sich nicht nur der hiesige Warenaustausch des Landeshandels für notwendig, sondern auch der Import von ausländischen Waren, darunter auch die Einfuhr der wiener Schmuckkeramik.

K. MAGYAR

DOKUMENTUMOK A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG SZABOLCS MEGYEI TÖRTÉNETÉBŐL

A szabolcsi és a szatmári részek a felszabadulásig külön-külön közigazgatási területet képeztek. Az akkori Szabolcs megyéhez tartozott a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből és Hajdú-Biharból is néhány község. A tanácsköztársaság iratanyaga a szabolcsi területről szinte hiánytalanul megmaradt, míg a szatmári részekről csak igen töredékes anyaggal rendelkezünk. Ezek a szempontok vezettek bennünket, amikor csak a szabolcsi területre vonatkozó anyagból válogattunk. A proletárdiktatúra helyi történetéhez, a megyei direktórium iratai a legfontosabb források. A megyei direktórium hatalmi, igazgatási és politikai szerv is volt egyszerre. Nemcsak a közigazgatás teendőit végezte, hanem minden más állami és magánintézmény felett — elsősorban — politikai felügyeletet is gyakorolt. A megyei direktórium közvetítette és hajtotta végre a forradalmi kormányzótanács rendeleteit, és hozzá futottak be az alsóbb közigazgatási és egyéb szervek jelentései, beadványa is. Szabolcs megye hivatalszervezetének változására a tanácsköztársaság alatt ld. *Balogh István*: A tanácsköztársaság szervei és iratai Szabolcs megyében. Levéltári Szemle, 1969. 3. szám 00—00. old. (Nyomás alatt.)

1.

1919. március 22.

Kiss Roland kormánybiztos utasítása a járási főszolgabírárnak és Nyíregyháza polgármesterének a kijárási tilalommal kapcsolatban.

Hivatkozással 1089. számú rendeletemre felhívom, miszerint tésesse közhírré, hogy további intézkedésig a zárórát általában esti 9 órában állapítom meg, azt meghosszabbítani semmi esetre sem fogom.

Este 9 óra után az utcára úgy polgári, mint katonai egyéneknek csak rendőrhatósági, illetve katonai hatósági bizonyítvánnyal szabad kimenni. Ez alól csak a rendőrhatósági tisztviselők s a szolgálatban levő katonai, nemzetőri és csendőr személyek képeznek kivételt.

Rendeletem betartása a legszigorúbban ellenőrzendő, az ellene vétők ellen az eljárás teljes szigorral lefolytatandó, illetve feljelentés teendő.

KISS ROLAND
kormánybiztos

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Szab. főisp. ir. 1089/1919. (Eredeti, fogalmazvány.)

A nyíregyházi helyőrség katonatanácsának megalakítása.

JEGYZŐKÖNYV

felvétel 1919. évi március hó 22-én du. 9^h 30-kor a helyőrségi katonatanács megalakításáról.

A helyőrség valamennyi katonai alakulásainak bizalmi férfiai teljes létszámban megjelenvén a Hadügyminister, valamint a katonatanácsok kormánybiztosának és a helybeli szocialdemokrata párt kiküldöttjei előtt a katonatanács elnökéül: MOLNÁR ANTAL GÁBOR őrmestert választották meg.

A Katonatanács végrehajtó bizottságába beválasztottak:

TISZTEK:

A 39. Hadosztályparancsnokságtól: Gyuk József százados.

Gyalogságtól: Tolnay Lajos százados.

Vasútbiztosító nemzetőrségtől: Barkóczy Zoltán hadnagy.

Tüzérségtől: Wedlik Sándor főhadnagy.

Huszároktól: Kelemen Zoltán százados, Böszörményi Árpád százados.

KATONÁK:

39. Hadosztályparancsnokságtól: György János és Vass Ödön őrmester rendes, Násta Péter katona, Fuss György őrmester póttagok.

Gyalogságtól: Molnár Béla törzsőrmester, Fazekas András őrmester rendes, Virág Gyula tizedes, Lecher Imre tiszthelyettes póttagok.

Vasútbiztosító nemzetőrség: Margittay János őrmester rendes, Gulácsy János szakaszvezető póttag.

Tüzérségtől: Gaáll János tiszthelyettes, Körtvélyesy József főtüzér rendes, Holecskó Mihály tizedes, Dorogy Ferencz tűzmester póttagok.

Huszároktól: Molnár Antal Gábor őrmester, Boór István főpatkolómester rendes, Csoba János huszár és Zimmer János őrmester póttagok.

jegyző
GYUK JÓZSEF

elnök
MOLNÁR ANTAL GÁBOR

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Szab. dir. ir. 4) 1919. (Eredeti fogalmazvány.)

1919. március 22.

A kisvárdai szociáldemokratapárt és a munkástanács, a főszolgabíróval egyetértésben tudomására hozzák a lakosságnak a proletárdiktatúra kikiáltását, és Kiss Roland hatalomátvételt biztosító intézkedéseit.

Alulírott hivatalvezető főszolgabíró a Munkás Tanács és Szociáldemokrata Párt vezetőségével egyetértve a Kormánybiztos 1089/1919. sz. rend. folytán következőket hozzuk a lakosság tudomására.

1. Az országnak külső és belső ellenséggel szemben való megvédése céljából a pártok hozzájárulásával tiszta Szocialista kormány vette át a hatalmat és felsőbb hatóságunk rendeletéből a járási hatóság a Szociáldemokrata Párt és a Munkás Tanács vezetőségével karöltve fogja megtenni az intézkedéseket, amelyek a közbiztonság fenntartására föltétlenül szükségesek. Tudatjuk továbbá azt is, hogy a végrehajtó hatalmat Kisvárdán és a járás területén a főszolgabíró, a Szociáldemokrata Párt nevében Egri Gyula pártelnök, Dr. Bernát Bertalan a párt jogtanácsosa, valamint Tamás István a kisvárdai Munkás Tanács titkára gyakorolják.

2. Közhírré tesszük, hogy a személy- és vagyonbiztonság és a zavargások megakadályozása tárgyában a fennálló statáriumot újból kihirdetjük és figyelmeztetjük a lakosságot, hogy 9 órán túl az utcán járkálni, vagy tartózkodni senkinek sem szabad, aki e rendelkezést megszegi az ellen a statáriális eljárás legnagyobb szigorával fogunk eljárni.

3. A szesztilalom teljes mértékben fennáll és annak ellenőrzését legszigorúbban fogjuk gyakorolni. Figyelmeztetünk mindenkit, hogy a mai idők komolyságához nem illő mulatozást zárórán túl (9 óra) sem nyilvánosan, sem magánházaknál nem tűrünk.

4. Távbeszélőt használni csak a szolgabírói hivatal engedélyével egy bizalmi férfi jelenlétében lehet. Ezen rendelkezés a helyi beszélgetésre nem vonatkozik. Táviratok feladás előtt a fent említett hatóságnál bemutatandók.

5. Mindenki köteles a nála levő termény és liszt készleteket, vetőmag szükségletét, családtagjainak számát a községi elöljáróság felhívására azonnal bejelenteni.

6. Felhívjuk mind azokat, kiknek birtokában katonai fegyverek vannak-hogy 24 órán belül a nemzetőr századnál adják be, mert ha házkutatás alkalmával valakinél katonai fegyvert vagy pisztolyt találunk az illető ellen statáriális úton fognak eljárni.

Azok akik köztársaság ellenes magaviseletet tanúsítanak és akik a hatóság valamint a végrehajtó bizottság intézkedései ellen lázítanak és akik erről tudomással bírnak s azt be nem jelentik, statáriális büntető eljárással fognak felelősségre vonatni. Akik más vagyonát tiszteletben nem tartják, rabolnak és fosztogatnak, azok mint az állam ellenségeit az illetékes rögtönítélő bíróság elé állíttattnak.

Kérjük a lakosság minden tagját, hogy támogasson bennünket a rendnek és nyugalomnak a fenntartásában, hogy átélhessük ezeket a nehéz időket és kiépítsük a mai új társadalmi rendnek megfelelően azokat a kereteket, amelyek között mindenki számára nyugodt otthont és szabad munkálkodást biztosíthatunk.

Ezen intézkedések célja az, hogy közös erővel kiverjük az ellenséget hazánk földjéről, vas akarattal és vas szigorral minden külső és belső ellenséggel szemben biztosítsuk a nép számára a forradalom vívmányait.

KASTALY FERENCZ s. k.
hiv. vezető főszolgabíró

Végrehajtó Bizottság:

Dr. BERNÁT BERTALAN s. k.
szociáldemokrata párt jogtanácsosa

EGRI GYULA s. k.
szociáldemokrata párt elnöke

TAMÁS ISTVÁN s. k.
munkástanács titkára.

Jósa András Múzeum, tört. dok. gyűjtemény 68. 1. 1. (Hirdetmény.)

4.

1919. március 23

A megyei direktórium elrendeli a fegyverek beszolgáltatását.

A fegyvereket be kell szolgáltatni!

Fegyvert viselni csak a tényleges szolgáló katonáknak, nemzetőröknek, rendőröknek, a munkásőrség igazolt tagjainak szabad. Mindennemű fegyverengedély érvénytelen. Aki 24 óra alatt a rendőrségen, illetőleg községi előjárásán be nem szolgáltatja fegyverét 5 évig terjedhető fegyházzal és 50 000 koronaig terjedhető pénzbüntetéssel büntetetik és fegyvere elkoboztatik.

Direktórium megbízásából.

KISS ROLAND

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Szab. dir. ir. 5/1919. alapszám. (Eredeti fogalmazvány.)

5.

1919. március 23.

A megyei direktórium elrendeli a néptanácsok felosztatását és a munkástanácsok megalakítását.

KÖRPARANCS!

Valamennyi községben és járásban haladéktalanul munkástanácsok alakítandók, a néptanácsok egyidejűleg felosztandók.

A munkástanácsokban túlnyomó részben ipari munkások, földműves szegények és katona proletárok foglaljanak helyet.

A községi munkástanácsba minden 100 lakos után 2 tanácstag választandó, a tagok száma azonban az ötvenet meg nem haladhatja. A járási munkástanács úgy alakítandó meg, hogy abba minden községi munkástanács tagjainak tíz százalékát delegálja. Tört szám egészre egészítendő ki.

A községi munkástanácsok a helybeli forradalmi szocialista pártszervezet (csoport) vezetősége által a nyíregyházi pártvezetőség, a községi bíró és jegyző közbenjöttével tartandó népgyűlésen alakítandó meg.

Megalakulás után ügyvezetőt választanak, ki a munkástanács részére érkező postai küldemények stb. átvételére jogosult, ezután delegálják a járási munkástanácsba küldendő tagokat.

A járási munkástanácsba megválasztottak névsora haladéktalanul közlendő a főszolgabíróval és a járási székhelyen levő forradalmi szocialista pártszervezet vezetőségével, kik a járási munkástanácsot haladéktalanul összehívni kötelesek.

Ügyvezető, mint a községnél— a járási székhelyen lakó elvtársak közül választandók.

A községi munkástanács bármikor ülésezhet, a járási munkástanács az alakuló ülésen meghatározandó napokon, minden hónapban legalább egyszer ülésezni köteles, de bármely községi forradalmi szocialista pártszervezet, vagy munkástanács kívánságára haladéktalanul összehívandó.

A munkástanácsok tagjai az üléseken pontosan megjelenni kötelesek, háromszori igazolatlan elmaradás esetén az illető tag kizárandó és pótlendő. Az alakuló gyűlésekről jegyzőkönyv veendő fel, mely gondosan megőrzendő.

A községi munkástanács rendelkezik a községi közigazgatás fölött, új előljáróságot is választhat. A választás eredményét a Megyei Direktóriumnak bejelenteni s a járási főszolgabíróval közölni köteles.

Községi, vagy körjegyzőiül egyelőre csak előírt képzettséggel bíró egyén választható. Meg nem választott jegyzők nyugdíjazása iránt a megyei direktóriumhoz előterjesztés teendő.

A járási munkástanács a járási közigazgatás menetét bizalmi férfiakkal állandóan ellenőrizteti. Ha ezeknek konkrét aggályaik vannak, a megyei direktóriumnak és a járási munkástanácsnak azonnal jelentést tenni kötelesek. A helyi karhatalommal a járási munkástanács ellenőrzése mellett rendelkezik a főszolgabíró és nemzetőri parancsnok.

A vármegyei tisztviselőkkel és alkalmazottakkal (járásokban is) a megyei Direktórium rendelkezik.

A Direktórium parancsait mindenki, tehát a községi és járási munkástanácsok is, a legkérlelhetetlenebb megtorlás terhével pontosan és idejében teljesíteni tartozik.

A munkástanácsok kötelessége teljes felelősség mellett minden eszközzel a köz érdekében rendelkezések végrehajtását, a rendelet, a személy- és vagyonbiztonságot biztosítani, a közszükségleti, különösen élelmicikkek és értékek kicsempészését s a Tanácsköztársaság ellen irányuló cselekményeket megakadályozni.

A járási munkástanács a községi munkástanácsoknak utasításokat adhat, a megyei direktóriumnak hozzá intézett parancsait a községi munkástanácsokkal haladéktalanul közölni köteles. A községi munkástanács rendeletei ellen a járási munkástanácshoz, ennek határozatai ellen a megyei Direktóriumhoz lehet jogorvoslattal élni, ami azonban sürgősség esetében a végrehajtást nem akadályozza.

E parancs közhírré tétel és szigorú alkalmazkodás céljából kiadatik a vármegye alispánjának, Nyíregyháza város polgármesterének és rendőrkapitányának, valamennyi forradalmi szocialista pártszervezetnek (csoportnak) és munkástanácsnak, járási főszolgabírárknak és a községi elöljáróságoknak.

SZABOLCS MEGYE DIREKTÓRIUMA

Jósa András Múzeum, tört. dok. gyűjtemény. 67. 126. 1. (Hirdetmény.)

6.

1919. március 23.

Nagyhalász község lakossága a föld azonnali felosztását követeli.

JEGYZŐKÖNYV

felvétellett Nagyhalász községben 1919. év március hó 23-án, az állami birtokrendező bizottság és a melléje megválasztott választmány által megtartott gyűlésen.

Az állami földbirtokrendező bizottság előadja, hogy a központ által táviratilag felhívás érkezett, hogy kérés intéztessek a választmányhoz, hogy az érdekeltek hajlandóak volnának-e a fölosztandó birtoktesteket, szövetkezeti alapon, használatba venni.

A választmány egybehangzó határozata szerint kimondotta, hogy a szövetkezeti alapon való gazdálkodást nem fogadja el, hanem az értekezlet a föld azonnali fölosztását s az egyénekenként való azonnali birtokbavételét óhajtják.

HORNIP KÁROLY
váll. jegyző

BACSKAI SÁNDOR
elnök

VIRÁG FERENC
BOYA GÁBOR

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Szab. dir. ir. 62/1919. alap szám, 88/1919. iktató szám. (Eredeti, beadvány.)

7.

1919. március 24.

A megyei direktórium feloszlátja a Mezőfi-féle 48-as pártot.

Az úgynevezett Mezőfi-féle 48-as szociáldemokrata pártnak Szabolcs vármegye területén működő szerveinek működését betiltom, a helyi szervezeteket azonnal feloszlatom pártgyűlés egybehívását a feloszlás kimondására is megtiltom, végül megparancsolom, hogy a pártiratokat a községi hatóságok semmisítsék meg, a szervezetek esetleges ingó, ingatlan és pénzbeli vagyonát a község tulajdonául foglalják le.

Direktórium megbízásából

KISS ROLAND

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Szab. dir. ir. 27/1919. alapszám, 27/1919. iktatószám. (Eredeti, fogalmazvány.)

8.

1919. március 26.

A megyei direktórium megtilt minden nagyobb gyűlést, összejövetelt.

További intézkedésig mindenféle gyűlést, nagyobb összejövetelt, gyűlekezetet, beleértve ebbe a templomi vallásos isteni tiszteletek tartását a legszigorúbban megtiltjuk.

Hangsúlyozni kívánjuk azonban, hogy a vallást mindenki magán ügyének tekintjük s ebből kifolyólag az az intézkedésünk nem a vallás intézménye ellen irányul.

Felhívjuk Polgármester, Főszolgabíró (rendőrkapitány) urat, hogy ezt a rendeletünket hatósága területén azonnal tegye a legszélesebb körben közhírré s annak legszigorúbb végrehajtásáról személyes felelősség terhe alatt gondoskodik.

A direktórium nevében:

FAZEKAS JÁNOS
KISS ROLAND

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Szab. dir. ir. 73/1919. (Eredeti, fogalmazvány.)

9.

1919. március 26.

A báji munkástanács kimondja megalakulását, s egyben új elöljáróságot választ és a körjegyzőt felmenti állásából.

J E G Y Z Ő K Ö N Y V

Felvétetett Bájon 1919. március 26-án a báji munkástanács megalakító gyűlésén. A munkástanács megválasztásán jelen volt, pár kivételével az egész község. Elnök Rőcner tiszalöki szocialista kiküldött, jegyző Kovács József ref. tanító.

Rőcner elvtárs bejelenti a község lakosainak 1. hogy őt a járási munkástanács küldötte ki, hogy itt helyben tekintettel az ország vezetésében előállott helyzetre, a munkástanácsot haladéktalanul alakítsa meg. Most amikor az ország vezetését a proletár népség vette a kezébe, munkástanácsokkal óhajtának dolgozni a jövőért. Kéri az egybegyűlt lakosságot, hogy minden 100 ember után 2 tagot, vagyis összesen 18 tagot nevezzenek ki.

A lakosság a munkástanács tagjaiul megválasztja Virág László, Barga Imre, Kovács József, Fábján Ferencz, Pap Károly, Szalai Imre, Oláh István, Tóth János, Német János, Kékedi Sámuel, Nyakó János, Szalai Ferenc, Kékedi János, Orbán Imre, Osváth Sándor, Szalai János, Ozsváth Bertalan, File András, Szentpéteri Imre báji lakosokat.

2. A megválasztás után a munkástanács tagjai külön ülésre jöttek össze, s ott letették az új kormányra a hivatali esküt. Ezután kéri a kiküldött elvtárs, hogy válasszanak két tagot, a járási munkástanácsba és egy ügyvezetőt.

A munkástanács a járási munkástanácsba Virág Lászlót s Varga Imrét nevezi ki. Ügyvezetővé pedig Kovács József ref. tanítót választja meg.

3. Elnöklő elvtárs bejelenti, hogy tekintettel a beállott változásra a nem tetsző emberek helyett válasszanak újakat.

A munkástanács községi bírónak Szentpéteri Imrét, törvénybírónak Ozsváth Bertalant, pénztárnoknak Szalai Imrét, községi hiteseznek Szalai Gáspárt s Nyakó Jánost választja meg.

Majd ezután Pap Barna körjegyzőt 7 ellen 9 szavazattal s 2 nem szavazó tag jelenlétében állásától felmentették, s indokul nem tetsző magaviselete a néppel szemben szolgált arra, hogy őt nem kedvelik. A munkástanács nagyobb része kéri tehát, hogy a csobajai körjegyzői állásra azonnal pályázat hirdetessék.

4. Elnök bejelenti, hogy a helybeli hitelszövetkezetbe bizalmi férfiakat rendeljenek ki, hogy ellenőrizzék a pénz kivételét. A kivétel nem lehet több egyezer koronánál. Majd a postára is nevezzenek ki, akinek kötelessége a táviratokat cenzúrázni s a telefonbeszélgetéseket ellenőrizni.

A községi hivatalos napokon is kell bizalmi férfiú, kéri tehát, hogy ide is nevezzenek ki egy bizalmi férfiút.

A munkástanács a hitelszövetkezetbe Kovács József ottani könyvelőt s Szentpéteri Imre pénztárnokot, a postához a csendőrséget, a község ügyeihez Virág Lászlót nevezi ki.

Ezután a munkástanács intézkedik arról, hogy a fegyvereket csak a falusi és urasági kerülnél hagyja meg, minden más fegyvert a csendőrségre köteles mindenki beszolgáltatni.

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Szab. dir. ir. 4/1919 alapszám, 315/1919. iktató szám. (Eredeti, beadvány.)

10.

1919. március 26.

A megyei direktórium elrendeli az anyagkészleteknek a munkástanácsok ellenőrzése alá vételét.

RENDELET

abból a célból, hogy nagyobb anyagkészletek a normális fogyasztás elől el ne vonassanak és elrejtetők ne legyenek, ezennel elrendeljük, hogy minden üzlet, az élelmiszerüzletek, gyógyszertárak, drogériák és az egészségügyi cikket árusító üzemek, könyv- és papírkereskedések, dohánytőzsdék, takarmányüzletek, szén és fakereskedések, olyan műhelyszerű üzletek, amelyek árueladással nem foglalkoznak (borbélyok, ruha és cipőjavító üzletek) olyan üzletek amelyek folyamatban levő műszaki munkákhoz szolgáltatnak anyagot, így a szerelési anyagokat árusító üzletek, ha maguk szereléssel is foglalkoznak, nyomdák, optikai és orvosi műszerüzletek, a folyamatban levő építkezésekhez és épületjavításokhoz szükséges nyers anyagokat (így festék, kence stb.) árusító üzletek kivételével azonnal bezárandó és azokból további rendelkezésig semminemű áru és anyag semmilyen célra az üzlet helye szerint illetékes Munkástanács engedélye nélkül el nem vihető és ki nem adható.

Üzemfenntartáshoz halaszthatatlanul szükséges cikkek kiadására az üzlet helyei szerint illetékes Munkástanács (Nyíregyházán a munkástanács e célra szervezett albizottsága Vármegyeháza) ad engedélyt.

Mindazok, akik ezt a rendelkezést, megszegik és árukat, vagy anyagokat az üzlet helyei szerint illetékes Munkástanács (Nyíregyházán a munkástanács e célra szervezett albizottsága) engedélye nélkül üzleteikből elvisznek, kiadnak, vagy elrejtene, forradalmi törvényszék elé állíttatnak és halállal büntetnek.

Az alkalmazottak és munkások kötelessége megakadályozni azt, hogy azokból az üzletekből, melyek a folyamatban levő munkákhoz szolgáltatnak árut és anyagot, a folyamatban levő munkák fenntartásához szükséges áru és anyagmennyiségnél több el ne szállíttassék.

A munkások és alkalmazottak e rendelkezés folytán előálló munkanélküliségből semmiféle anyagi veszteséget nem szenvednek. A munkáltatók kötelezettek, hogy a munkásoknak és alkalmazottaknak a járandóságát, illetve normális keresetét esedékesség szerint kifizessék.

Direktórium nevében:

Beregi Sándor
Fazekas János
Kazimír Károly
Kiss Roland
Schmidt Mihály

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Szab. dir. ir. 74/1919. (Eredeti, fogalmazvány.)

11.

1919. március 28.

A megyei direktórium a birtokrendező bizottságok további működésével kapcsolatos rendelete.

Felmerült esetekből kifolyólag a vármegyei direktórium a következőket rendeli:

Valótlan lévén az a hír, hogy minden — a jogosultak földhöz juttatását célzó intézkedés hatályát veszti s minden a régiben marad, — a legszélesebb körben való közhírré tétel, s közvetlen érintkezés útján is felvilágosítandók a földműves munkások, hogy a forradalmi kormányzó tanács a földosztó bizottságok működését nem szüntette be, mivel azonban az óriási feladat a folyó termelési évben mindenütt be nem fejezhető, — a termelés ez évben a földbirtokosok (munkaadók) és földmunkások közötti megfelelő megegyezés útján feltétlenül biztosítandó. A birtokrendező bizottságok, vagy ahol még ilyenek nincsenek, a városi, illetve járási hatóságok és munkástanácsok közbenjöttével korábban kiadott rendelet szem előtt tartásával létrehozandó.

Mindazok, akik a földosztásra vonatkozólag hamis híreket terjesztenek, vagy a termelést, — akár munkaadók, akár munkások — bármi módon akadályozzák és veszélyeztetik, a forradalmi kormányzó tanács IV. sz. rendelete értelmében a forradalmi törvényszék elé állítandók.

Köztudomásra kell hozni azt is, hogy a házhelyek kijelölése tovább folyik s az igény jogosultak házhelyeiket a lehető legrövidebb idő alatt megkapják

A helyi hatóságok haladéktalanul utasítandók, hogy a birtokrendező bizottságokat működésükben minden eszközzel támogassák s azok kellő ellátását biztosítsák.

Ez a rendeletünk, amelyet tudomásulvétel végett az alispánnal és gazdasági felügyelővel közlünk a helyi munkástanácsokkal egyetértőleg s azok támogatásával hajtandó végre.

KISS ROLAND, SCHMIEDT MIHÁLY, FAZEKAS JÁNOS

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Szab. dir. ir. 62/1969. alapszám, 111/1919. iktató szám. (Eredeti, fogalmazvány.)

12.

1919. március 28.

A megyei direktórium az iparosok anyagellátásának biztosítására kiadott rendelete.

Több oldalról érkezett panasz hozzánk, amiatt, hogy az iparosok nem képesek dolgozni, mivel az üzletek bezárása miatt anyaghoz nem juthatnak.

A termelés és munka folytonosságának biztosítása érdekében elrendeljük ezért, hogy minden iparos, akinek anyagra van szüksége, jelentkezék a saját szakszervezeténél, mely a beszerezni kívánt anyag pénzbeli ellenértékének kifizetése ellenében két, teljesen azonos tartalmú utalványt állít ki ahhoz a kereskedőhöz, akinél az illető iparos az anyagot beszerezni óhajtja. A pénzbeli ellenérték és az utalvány egyik példánya a szakszervezet őrizetében marad, az utalvány másik példányát az anyagot beszerezni kívánó iparos veszi kézhez és ez utalvány ellenében az a kereskedő, akihez az utalvány intéztetett köteles az utalványban felsorolt anyagokat, de csakis azokat, az utalvány átadása ellenében kiszolgáltatni. A kereskedő a neki anyagok ellenében átadott utalványokat összegyűjti és megőrzi, s az anyagok árának megállapítása után ezeknek az utalványoknak az illetékes iparosszakszervezetnél leendő benyújtása ellenében fogja a szakszervezettől áru ellenértékét kézhez venni. Különös figyelemmel kell lenniük a kereskedőknek arra, hogy csakis az illetékes szakszervezettől kiállított utalványokra szolgáltatassanak ki árukat, mert az iparos szakszervezetek csakis az ilyen utalványokra kiszolgáltatott áruk pénzbeli ellenértékét fogják a kereskedőknek megfizetni. A tényleges és a szakszervezethez befizetett ár közötti esetleges különbözetet az iparos szakszervezet az iparosoknak vissza fogja téríteni.

KISS ROLAND

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Szab. dir. ir. 123/1919 alapszám, 123/1919 iktató szám. (Eredeti, fogalmazvány.)

13.

1919. március 29.

A megyei direktórium közli az igazságügyi népbiztossal a kinevezésre ajánlott megyei forradalmi törvényszék tagjainak névsorát.

Számnélküli táviratára tisztelettel jelentjük, hogy Szabolcs vármegye területére Nyíregyházán tartjuk forradalmi törvényszék felállítását már most szükségesnek. E forradalmi törvényszék tagjaiul kinevezésre ajánljuk a következőket.

Dr. Kovács Miklós
Dr. Erdős Bertalan
Horváth István
Szász József
Hegedüs István
Antal Gyula
Véber István
Palaticz Ödön

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Szab. dir. ir. 105/1919 (Eredeti, fogalmazvány.)

14.

1919. március 30.

A Szabolcs megyei direktórium részletes utasítása egyházak vagyonának köztulajdonba vételéről.

Fenti tárgyban f. évi március 30-án telephon útján a vallásügyi népbiztos úrnak 625/1919 Eln. sz. alatt kiadott és általam közölt rendelet kiegészítése képpen a következőket közlöm:

Utasítom a helyi munkástanácsot, hogy a hatóságokkal együtt az egyházi vagyonleltár felvétele és a vagyonértékek őrizetbe vétele iránt szükséges lépéseket az illető egyházi helyi hatóság vezetőivel haladéktalanul lépjen érintkezésbe azzal, hogy az összes vagyonkészletek feltárása, átadása és leltározása elleni szándékos, vagy feltűnő hanyag mulasztások, vagy a vagyonkészletekre vonatkozó tudatos eltitkolások mint a tanácsköztársaság elleni bűntettek a forradalmi törvényszék által a legszigorúbban toroltatnak meg.

Az összes egyházközségek és egyházhatóságok vagyonáról leltár készítendő, 3 azonos példányban, melyen az átvétel és átadás aláírásokkal igazolandó. Ezen leltár egy példánya az egyházi helyi főhatóság, 1 példánya a helyi munkástanács őrizetébe adandó, egy példánya pedig a Direktóriumhoz terjesztendő fel.

Tekintve, hogy a leltározandó tárgyak különböző csoportba tartoznak a vagyon tárgyak különböző csoportba a vagyontárgyak a leltárba különböző tételek alatt veendőek fel:

1. Ingatlan (szántó föld, legelő)
2. Beltelek
3. Ház, épületek stb.
4. Kert, szőlő
5. Alapok, alapítványok, kegyúri dolgok számadása és nyilvántartása
6. Pénztári értékészlet és vagyonszámadások
7. Egyházi szertartáshoz nélkülözhetetlen tárgyak nyilvántartása
8. Egyéb értékek, tárgyak nyilvántartása

Az ingatlanok lehetőleg pontosan feljegyzendők a község, dülő és helyrajzi szám szerint a területrészek nagyságának feltüntetése mellett. Ugyanez irányadó a ház, kert, szőlők stb. nyilvántartásba vételével is.

A szertartáshoz nélkülözhetetlenül szükséges és 100 korona értéket meghaladó vagyontárgyak nyilvántartásba vétetvén az előírt helyen a templomokban és az egyházak hivatalos helyiségében meghagyhatók, de szigorúan figyelmeztetendők az egyházhatóságok vezetői, hogy szigorú személyes felelősség terhe alatt azok megőrzése iránt gondoskodni tartoznak és az esetleges óvintézkedések céljából szükséges teendők iránt a helyi munkástanáccsal azonnal érintkezésbe lépni tartoznak.

Éppen erre való tekintettel az egyházi hatóságoknak is érdeke az, hogy a nélkülözhető és nagyobb értékkel bíró tárgyak nem a templomban, vagy hivatalokban, hanem a munkástanács őrsége által védelmeztessenek alkalmas gyűjtőhelyen, az eljárás körül is ezen szempont lesz érvényesítendő.

Végül felhívom Címet, hogy a jelen rendelet vétele után 12 napon belül a hatósága területén levő összes egyházak, egyház községek és így elkészített vagyonkimutatási leltárát 1—1 példányban egy külön összefoglaló kimutatás feltüntetése kapcsán jelentése kíséretében egyszerre terjessze be egész hatósága területéről.

FAZEKAS JÁNOS, SCHMIEDT MIHÁLY

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Szab. dir. ir. 1/1919 (Eredeti).

15.

1919 március 31.

A megyei direktórium rendelete a szerencsejátékok betiltásáról.

Ezennel elrendeljük, hogy a kávéházakban, éttermekben, társaskörökben, egyéb összejöveteleken, továbbá bármely helyiségben mindennemű kártya és egyéb szerencsejáték, magánházaknál a hazardjáték szigorúan tilos.

Ezen rendelet Nyíregyházán falragaszok és dobszó útján, vidéken dobszó és más alkalmas módon azonnal a legszélesebb körben közhírré teendő.

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Szab. dir. ir. 247/1919. (Eredeti, fogalmazvány.)

16.

1919. április 1.

A megyei direktórium jelenti a belügyi népbiztosnak, hogy Szabolcs megye községeiben a munkás-katona és földműves tanácsok megalakultak.

1297 számú táviratára jelentjük, hogy Szabolcs vármegye területén minden községben helyi munkás-katona és földműves tanács már megalakult. Ezek küldötteiből járási munkástanácsok alakultak. Központi irányítás megyeszékhelyről megyei munkástanácsból folyik. Helyi tanácsokkal érintkezés bajos, mert vasút és postaközlekedés nagyrészt szünetel. Emiatt az instrukciók nehezen adhatók tovább, mindazonáltal rend van az egész vármegyében.

KISS ROLAND

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Szab. dir. ir. 4/1919 alapszám, 282/1919 iktatószám. (Eredeti, fogalmazvány.)

1919. április 2.

A megyei direktorium távirati jelentése a pénzügyintézetek kifizetésének ellenőrzéséről.

Még huszonharmadikán kiküldtünk minden nyíregyházi pénzügyintézethez ellenőrző megbízható elvtársakat, kik az intézetek korábbi bizalmi tisztviselőivel ellenőrzést gyakorolják. Ugyanakkor kineveztünk ideiglenes szakértő pénzügyi biztost kinek hozzájárulásával eszközölhetők csak kifizetések.

Pénzügybiztos mellé két más-szakmabeli elvtársat is rendeltünk. Vidéken intézetek munkástanácsok ellenőrzése alatt állanak. Tegnap felutazott népbiztossághoz Fekete Sándor szabolcsi agrár igazgatója részletes utasítások átvétele végett, ki címnél is jelentkezni fog pénzfelvétel céljából. Folyósítsák. Önök is lássák el részletes instrukciókkal. Intézkedjenek hogy végleges ellenőrzés alá vételig is Szabolcs megyei intézetek részére bank-giró átutalások eszközölhetők legyenek. Intézetek tisztviselőiből direktorium illetve munkástanács megbízottakat nem rendelt ki mivel proletár szempontból feltétlenül megbízhatónak nem tartjuk. Intézkedéseket várunk.

Szabolcs vármegye direktórium

KISS ROLAND

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Szab. dir. ir. 19/1919 alap szám, 287/1919 iktató szám. (Eredeti, fogalmazvány.)

1919. április 2.

Az éttermi, szállodai és kávéházi szakmunkások nyíregyházi csoportja a szesztilalom enyhítését kéri.

JEGYZŐKÖNYV

az „éttermi, szállodai és kávéházi” szakmunkások 1919. április hó 2-án a „szesz tilalom enyhítése” tárgyában tartott üléséről.

Az éttermi, szállodai és kávéházi szakmunkások nyíregyházi csoportja sajnálattal állapítja meg, hogy a szesz italok fogyasztása tekintetében kiadott rendelkezések alkalmasak arra, hogy az ezen szakmában működők tevékenysége teljesen megbéníttassék, s ezzel sok munkás proletár existenciája a tönkretetés veszélyének tétessék ki. Csak aki e szakmában működik tapasztalja és tudja értékelni mennyire összefügg ezen iparág folytatása a szesz italok kimerésével. Amily arányban szorítottatik meg a szesz italok kimerésének joga ugyanolyan arányban fogy az ezen iparágban munkálkodó munkások jövedelme is. Ezért az éttermi, szállodai és kávéházi szakmunkások tisztán a munkások érdekeitől vezéreltetve azt a határozatot hozzák, hogy kívánják miszerint a szesztilalom enyhítése tárgyában rendelkezések tétessenek.

Kívánságukat a következőkkel támogatják:

A szesz italok kimérésének és fogyasztásának megtiltásánál főleg rendészeti szempontok az irányadók. Ezen rendelkezéseknek a legszigorúbb formában való fenntartása helyes is addig míg a kívánt cél eléretik. De ha egyszer azok az okok, amiért az ilyen tiltó rendelkezések kiadattak, megszűntek, kell hogy a tiltó rendelkezés legszigorúbb formáján enyhítés tétessék. Szükségessé válik ez különösen akkor amikor sok ezer munkás ember existenciális érdekéről van szó. Nyíregyházán a rend tekintetében a megtörtént újabb forradalom óta sem merültek fel aggasztó körülmények, Nyíregyházán a közrend szilárd oly mértékben, hogy most már a szesz tilalom enyhítését kívánni jogosultaknak érezzük magunkat.

Mi az új rendnek feltétlen harcos katonái vagyunk s amikor kívánságunkat hangoztatjuk, nem vezet bennünket más érdek csak az ezen szakcsoport osztálya érdeke. De viszont arra a tapasztalatra jutottunk, hogyha szesztilalom ebben a rideg formájában fennáll amint most van, elvérzünk mi a munkások, tekintett nélkül a munkaadók csoportjára.

Ezt megakadályozandó egyelőre az a kívánságunk, hogy engedtessek meg Nyíregyházán vendéglőkben, szállodákban, kávéházakban és korezmákban a sörnek a kiszolgáltatása. Sörnek a fogyasztása semmi veszélyt sem rejt magában, mert a mostani sörnek oly kicsiny az alkohol tartalma, hogy attól lerészegedni nem lehet. Ettől eltekintve is mi szervezett munkások figyelemmel leszünk, hogy ez az ital is csak kellő mértékben szolgáltatassék ki.

A szesztilalomnak már ettől az enyhítésétől is nemcsak a most teljesen benáraságra kárhoztatott iparágunk oly működését tudjuk, amely az ez iparágban dolgozó munkásoknak megfelelő megélhetést biztosít, hanem ez a rendelkezés a közönség óhajával is találkozik, nem is szólva arról, hogy a sör igen kevés alkohol tartalmánál fogva ma romlandó cikk, s miután ma már a Nyíregyháza területén található sörkészletek is népvagyont képeznek, ennek kimérésével a népvagyon tekintélyes része lesz a pusztulástól megmentve.

Kívánjuk tehát, hogy a direktórium a vendéglői, szállodai és kávéházi szakmunkások érdekében engedje meg Nyíregyháza város területén a sörnek kimérését, ha pedig ezt saját hatáskörében nem tehetné, lépjen haladéktalanul érintkezésbe az illetékes tényezőkkel ennek megengedése végett annak hangsúlyozásával, hogy Nyíregyháza város rendészeti s egyéb viszonyai kívánságunk teljesítését lehetővé teszi.

RADÓ GYULA

titkár

OROSZ KÁROLY

jegyző

BLENER JENŐ

elnök

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Szab. dir. ir. 526/1919. (Eredeti, beadvány.)

19.

1919. április 2.

A megyei direktórium legelőbérekről kiadott rendelete.

Felmerült panaszokból tudomásunkra jutott, hogy a legelő birtokosok a legelővel nem bíró állattartó földművesektől indokolatlanul túl magas béreket követelnek.

Ennek megakadályozása végett a munkástanácsok kötelességévé tesszük a legelő béreknek a legelő minősége szerinti megállapítását és különösen

figyelem fordítandó arra, hogy elsősorban, a birtokosok saját állataival igénybe nem vett legelő részek, legelővel nem bíró kisebb állattartóknak adassanak ki.

KISS ROLAND

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Szab. dir. ir. 336/1919 (Eredeti, fogalmazvány.)

20.

1919. április 4.

A tanítók szakszervezete tiltakozik a szociáldemokrata párt megyei vezetőségénél, hogy az oktatási, és nevelési kérdésekben hozott határozatoknál nem veszik figyelembe a véleményüket.

A pártvezetőség nevében, lehet, hogy annak tudta nélkül olyan intézkedések történnék a Tanítók Szakszervezetének meghallgatása nélkül, amely intézkedések ellen, az iskolai munka eredményessége, a szociális világnézet kialakítása, a Tanítók Szakszervezete nevében a leghatározottabban tiltakozom.

Ha kisebb jelentőségű kérdésekben, mint pl. erdőirtásnál a földmunkások szakszervezetét meghallgatják, joggal elvárhatjuk, hogy nevelési, tanítási kérdésekben a nagy és magasztos cél érdekében hallgattassék meg a Tanítók Szakszervezete.

A kifogásolt intézkedések:

1. Az iskolák politikai biztosainak kinevezési ügye.
2. Propaganda kurzus a diákság számára.
3. A tanítóképző internátusának áthelyezési ügye.
4. A diákság szervezkedésére vonatkozó — a pártvezetőség nevében kiadott — felhívás.

Igen tisztelt pártvezetőség! A Tanítók Szakszervezete részt kér minden munkában, amely az új rend megalapozására irányul, dolgozni akar a dolgozókkal, azért kéri a Pártvezetőséget, hogy minden munkát, amely az ifjúság nevelésére irányul általa és vele, ne pedig nélküle végeztessen.

Kérem a beadványt a legközelebbi pártvezetőségi ülésen tárgyalni és arra a Tanítók Szakszervezetének képviselőit is meghívni szíveskedjék.

A Tanítók Szakszervezete nevében:

VAJDA EMIL
elnök
(polgári fiúiskola)

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Szab. vegyes dir. ir. Szoc. dem. ir. 1919.
(Eredeti, beadvány.)

21.

1919. április 3.

A megyei direktórium a belügyi népbiztosságnak jelenti a kinevezett politikai biztosok névsorát.

Jelentjük, hogy a következő politikai megbízottakat neveztük ki:

A vm. alispán mellé: Kampf Menyhért terménykereskedő, vm. főjegyző mellé: Kelemen János vasmunkás, gazdasági felügyelő mellé: Karasz László építőmunkás. Gyógyszertári biztosul Nagy Kálmán gyógyszerész. Közegészségügyi biztosul Lakatos Imre orvos. Pénzügyi biztos mellé Genő Gyula kereskedő és Fábián Gyula ácsmunkás nyíregyházi lakosokat.

A felső szabolcsi és ármentesítő társulathoz Balázs János műszaki tisztviselő kisvárdai lakost.

Járási megbízottakul: Kemecsére Hajdu Mihály építőmunkás. Nyírbaktára Nyeste János. Nyíracásra Eisler Jenő pincér. Mándokra Jenei József kereskedő. Nagykállóba Bermann Jenő czipész. Tiszalökre Csépes Imre gépész. Gávára Simon Imre. Nyírbátorba Busák Sándor ottani lakosokat.

KISS ROLAND

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Szab. dir. ir. 20/1919 alapszám, 458/1919 iktató szám. (Eredeti, fogalmazvány.)

22.

1919. április 4.

Nagy Kálmán, a gyógyszertárakhoz kinevezett politikai megbízott hatás-körének lerögzítését kéri.

A 275/1919 Dir. számú folyó hó 1-én kelt rendeletét, mellyel az összes nyíregyházi gyógyszertárakhoz politikai megbízottul neveztettem ki — ma vettem kézhez.

E rendelet értelmében működésemet haladéktalanul meg kell kezdenem. Miután azonban a kinevező okmány működésemre vonatkozólag semmiféle irányt nem szab, útmutatást nem tartalmaz, sem a munka célját meg nem jelöli, tisztelettel kérem a Direktóriumot:

méltóztassék működésemre és hatáskörömre vonatkozólag utasítást adni.

A magam részéről egyébként csak az esetben látnám valamely praeventív intézkedés megtételét szükségesnek, ha a felügyeletem alá rendelt gyógyszertárak bármelyikénél oly jelenségek mutatkoznának, amelyek a gyógyszertárak tervbe vett kommunizálásának, az állam illetve a társadalom tulajdonába vételének megghiúsítását, hátráltatását céloznák. Ilyen ténykedések azonban ez idő szerint nem csak nem észlelhetők, de a dolog természeténél fogva teljesen kizártnak, lehetetlennek tekintendők.

NAGY KLMÁNÁ

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Szab. dir. ir. 20/1919 alapszám, 578/1919 iktató szám. (Eredeti, beadvány.)

23.

1919. április 5.

A görögszállási uradalom alkalmazottai javaslatokat terjesztenek fel a Szabolcs megyei direktóriumhoz a gazdálkodás módjára, a szegődményes bérekre, a magasabb fejadagra és a hadból hazatért katonák családjainak megsegítésére.

Az idezárt felhatalmazás alapján a görögszállási tanyán f. hó 4-én megjelentünk, összehívtuk a gazdaság összes alkalmazottait, megtárgyaltuk az általuk és általunk szükségesnek tartott ügyeket. A megbeszélés alapján az összes alkalmazottak a gazdaság számlájára való fix munkadíj rendszer mellett döntöttek, tekintettel arra, hogy a mezőgazdasági szövetkezeti termelés rendszere csak az összességgel, egyszerre, egyöntetű eljárással állapítható meg, a termelés biztosítását kielégítő módon, ellenben a direktórium által kiadott munkadíj táblázat kielégítő módon biztosítja életszükségeit az átmeneti időre.

Az erről szóló jegyzőkönyvet aláírásukkal ellátva becsatoljuk, azzal, hogy annak másolatban való megküldését kérjük a gazdasági üzem irodája részére.

Tekintettel az ottani tényleges állapotra arra, hogy az 1200 magyar holdas üzem, nem volt eddig önálló, csak függeléke a balsai üzemnek, szervezete most sem önálló, hanem a balsai üzem berendezéseinek támogatására szorul, a béreken a jegyzőkönyvben fellelhető változtatásokat, csináltuk egyértelműen az alkalmazottakkal.

Ezen felül még, kell rögzíteni a következőket: A gazdaság a szegődmény mérést illetőleg: búza termelő gazdaság.

Az alkalmazottak egy része nincs abban a helyzetben, hogy tehenet tudjon beszerezni, indítványozzuk, hogy az általunk javasolt váltság az egész megyére egyöntetűen állapíttassék meg és kiegészítendő volna azzal, hogy aki 2 tehén és 1 növendék helyett egy állatot sem tarthatna a 2 tehén után számítva kapná csak a váltságot. Aki 1 tehenet, 1 növendéket tudna tartani megkapná teljesen a 2 tehénre előírt takarmány és répatermő területet. Aki csupán 1 növendéket tudna ezidén tartani az csak 800 négyszögöl kaszálót és 200 négyszögöl répaföldet kapna és a 2 tehén után számított váltság 75%-át. Ha azonban bárki arra számít, hogy később állatot vesz, s a takarmány biztosítására kell a teljes hozzávaló terület, ezt veheti ki és váltságot nem kap, ha később mégsem venne tehenet stb. a takarmány készletét eladhatná maximális áron a gazdasági üzemnek. Ha a max. ár kevesebbet tenne ki összesen, mint a váltság, a különbözet kifizetendő volna pótlólag.

Kifejezésre juttatjuk az alkalmazottak és a feleségeik, gyermekeik erőbeni állapotán az 56 hónapi gond és küzdelem után megírhatjuk, hogy a 15 kg gabonaféle fejadagból 15 + 10 + 2% levonása hiányos táplálkozásra kényszeríti őket, a nehéz munka mellett is, állatjaikat a férj távolléte nagyrészt felemész-tette, amelyek hozama a kenyér kevéségét pótolhatná.

Figyelembe veendő, hogy pl. a fekete homok talajú királytelki üzem sokkal többet tud adni alkalmazottainak. Ezen különbséget a nagyobb hozam képességű üzemek feleslegéből kellene valahogy kielégíteni mert máskép bajos.

A balsai főüzemnek kell igaerő és építő, beruházó kiegészítést adni.

Kellő munkateljesítmény megtörténte után még az akkori körülményekhez képest prémiumot lehet adni gyümölcs és borból például.

A hadból haza nem tért férfiak családjainak fentarsására a jegyzőkönyvben foglaltak szerint a múlthoz képest már jobb, de még nem kielégítő. A királytelki üzem teljes bért tudott nekik biztosítani — de itt aránylag sok az ilyen család (7) — annak kiségitését a balsai üzemmel egyöntetűen kell megállapítani.

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Szab. dir. ir. 62/1919. alapszám, 535/1919 iktató szám. (Eredeti, beadvány).

24.

1919. április 5.

Kivonat a nyíregyházi nemzetőrség bizalmi testületének üléséről felvett jegyzőkönyvből.

JEGYZŐKÖNYV

Felvéttetett a nyíregyházi nemzetőrség bizalmi testületének 1919 év ápr. hó 5. tartott rendes ülésén.

Tárgy:

ad. II. Amennyiben Várkonyi Sándor századparancsnok betegsége miatt a század vezetéséről lemondott századparancsnok választása vált szükségessé.

A bizalmi testület a demokratikus választását megejtven, a benyújtott szavazólapok szerint század parancsnokul megválasztotta Újhelyi Antal alhadnagyot és helyettesül Eördögh Zoltán alhadnagyot, egyben kéri a bizalmi testület a Direktóriumot, hogy nevezetteket ezen állásukban erősítse meg.

ad. IV. A bizalmi testület a maga kebeléből a Munkástanácsba Kurucz István, Kovács Ernő és az időközben lemondott Ecsedy Péter helyére Palla Endre bizalmi férfiút delegálja.

ad. VI. Olvastatott a vörösőrség főparancsnokságának számnélküli, „Munkás Direktórium Nyíregyháza” átirata, melyben Kovács István volt századparancsnok, jelenleg megyei nemzetőr parancsnok megbízhatatlanságával foglalkozik.

A bizalmi testület nem azonosítja magát Farkas Jenő elvtárs szóbeli panaszával, mert erre nézve a bizalmi testület őt nem jogosította föl, annyival is inkább, mert a bizalmi testület minden egyes tagja ezidőszerint Kovács Istvánnal szemben a legnagyobb bizalommal és ragaszkodással viseltetik.

Elvünknel fogva pedig a múltat nem feszegetjük, s tudtunkkal a Direktórium is teljes bizalommal van vele szemben.

Korláth Ernő Kurucz István jegyző Jármay László biz. test. elnöke
Korláth Mihály Barczikay Jenő Palla Endre főbizalmi

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Szab. dir. ir. 4/1919. (Beadvány, hiteles másolat).

25.

1919. április 8.

A megyei direktórium távirati jelentése a belügyi népbiztosságnak a tanácsválasztások időpontjáról.

Falusi tanácsok választását tizedikére tűztük ki, megye székhelyén e napon összes szervezett munkásság fegyveres készenlétben áll esetleges zavargásokhoz kimenni. Ezért Nyíregyházán választás tizenegyedikén. Tizennyolcadikára választás befejezve. Technikai közlekedési postaforgalmi akadályok miatt másként nem lehetett intézni. Teljes rend egész megyében.

Szabolcsmegyei direktórium.

KISS ROLAND
SCHMIEDT MIHÁLY

1919. április 8.

A megyei direktorium kéri a belügyi népbiztosától a direktoriumi alapra történő befizetések utólagos jóváhagyását.

A Népszava folyó évi április 1-én megjelent 77. száma közölte a vidéki tanácsok és direktoriumok hatáskörét.

Ez a közlemény többek között azt mondja: „tilos . . . adók és járulékok önkényes kivetése. . .” Viszont a 2. pontban benne van, hogy a direktoriumok . . . zár alá veszik a gazdag polgárok pénzkészleteit és nagyobb értékeit. . . 2000 korona azonban mindenképpen meghagyható.” Kimondja végül ez az utasítás, azt is, hogy a direktorium tagjainak munkavesztéséből eredő és egyéb rendkívüli kiadások a lefoglalt pénzből fedezhetők.

Ezek előrebocsájtása után, megjegyezvén azt is, hogy a már idézett közlemény egyes rendelkezései között belső ellentmondást vélünk felfedezni, szükségesnek tartjuk bejelenteni a következőket.

Még mielőtt a Népszava e közleménye megjelent volna, tisztán attól a szociális érzékünk által diktált célból vezetett, hogy a magántulajdonban levő nagyobb összegű készpénz elrcjtését megakadályozzuk, köteleztük a vármegye legtöbb adófizetőit, hogy a nyíregyházai adóhivatalba 3 napon belül direktoriumi letétként vagyonukhoz mért pénzüsszeget fizessenek be.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a pénzüsszegek behajtása körül semmiféle pressziót nem gyakoroltunk, ellenben elértük azt, hogy aki készpénzzel rendelkezett, azt tényleg befizette az adóhivatalba, ahol az letétként és hiánytalanul őriztetik, aki pedig készpénz felett nem rendelkezett, azt kellőképpen sietett ezt azonnal igazolni.

Ebből kitetszőleg intézkedésünknek adóztatási jellege nem volt, s csupán elővigyázatossági rendszabálynak lehetne azt minősíteni s mint ilyen, a maga elé kitűzött célt tökéletesen el is érte.

Ez alapon tisztelettel kérjük, hogy azt jóváhagyólag tudomásul venni szíveskedjék.

Nem mulaszthatjuk el azonban, hogy ezzel kapcsolatban rá ne mutassunk arra a körülményre is, mennyi politikai megbízottat kellett és kell foglalkoztatnunk állandóan, hiszen minden fontosabb feladatkört betöltő tisztviselő mellett bizalmi személyek állanak, akik eddigi foglalkozásukat tovább nem űzhetvén, munkájukért jogosan igényelnek díjazást maguknak.

Célszerűnek vélnénk azért, ha egy generális rendelkezés keretében a működésük természeti s végzett munkájuk értéke és az elmaradt rendes foglalkozásból eredő jövedelem arányában megfelelő osztályokba sorozva minden politikai megbízott részére díjazás állapíthatnák meg s e díjazás fedezésére a városi és községi pénztáraknak állandó ellátmány bocsáthatnák a belügyi tárca által rendelkezésre.

A kinevezés és díjazás mértékének megállapítása a pillanatnyi szükség és a helyi viszonyok felől leginkább tájékozott vármegyei direktoriumok hatáskörébe utalhatnák, feltéve természetesen, hogy a vonatkozó kinevezéseket a belügyi népbiztossághoz kellene jóváhagyás és az illetmények utalványozása végett felterjeszteni.

KISS ROLAND

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár Szab. dir. ir. 3/1919 alap szám, 686/1919 iktató szám. (Eredeti, fogalmazvány).

27.

1919. április 10.

A megyei direktórium utasítja a városi tanácsot, hogy Nyíregyházával szomszédos járások járási tanácsaiba 30—30 tagot válasszanak meg.

A forradalmi kormányzótanács XXVI. számú rendelete értelmében, a városi tanács, a várossal határos járások tanácsaiba, lélekszám arányában megfelelő tanácstagot választ.

Felhívjuk ennél fogva a polgármestert, hogy a f. hó 11-én választandó városi tanácsot, f. hó 14-én délelőttjén alakuló ülésre hívja össze, melynek tárgyát képezze korelnök vezetése mellett, városi tanács elnökének, jegyzőjének, valamint a járási tanácsokba kiküldendő tagok titkos szavazással való megválasztása.

Nyíregyháza város, a dadai alsó, dadai felső, nyírbogdányi és nagykállói járásokkal határosak, s így minden egyes járási tanácsba 30 tagot választasson titkos szavazással.

Lehetőséghez képest mellőzendő, hogy egy és ugyanazon személy több járási tanácsba választassék meg, mert a járási tanácsok megalakuló gyűlései egy napra vannak kitűzve, s így az egyikben való megjelenésén, az illető akadályozva volna.

A megválasztott járási tanácstagokat utasítsa, hogy a járási tanács alakuló közgyűlésén f. hó 16-án délelőtt 9 órára, a járás székhelyén, a főszolgabírói hivatalnál jelenjenek meg; az alakuló közgyűlés tárgyát fogja képezni a járási tanács elnökének és jegyzőjének, a járási intéző bizottságnak és a megyei tanácsba küldendő tagok megválasztása.

A f. hó 14-ére összehívni rendelt városi tanáccsal választassa meg a városi tanács intéző bizottságát, amely legfeljebb 20 tagból állhat, továbbá a megyei tanácsba küldendő tagokat szám szerint kilencet.

A megválasztott megyei tanácstagokat haladéktalanul értesítse ki azzal, hogy külön meghívóvárás nélkül, április hó 18-án (pénteken) délelőtt 10 órakor a vármegyeháza nagytermében, a megyei tanács alakuló közgyűlésén okvetlenül jelenjenek meg, amelynek tárgyát fogja képezni az országos gyűlésbe küldendő tagok, valamint az intéző bizottság tagjainak a megválasztása.

A megyei tanács tagjainak választási jegyzőkönyve egy-egy példányát a direktóriumnak, a vármegye alispánjának és a megválasztottaknak haladéktalanul kézbesítse.

KISS ROLAND

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Szab. dir. ir. 473/1919 alapszám, 699/1919 iktató szám. (Eredeti, fogalmazvány).

28.

1919. április 12.

A városi alkalmazottak szakszervezetének felhívása a járási községi tisztviselőkhöz, hogy alakítsák meg a szakszervezet helyi csoportjait.

KÖZSÉGI ALKALMAZOTTAK!

Proletár testvérek! Elvtársak!

Az egész világ forrongásban van, a forradalom előidézte új viszonyok közepette minden társadalmi réteg, minden foglalkozási ág igyekszik megfelelően elhelyezkedni, igyekszik a szervezettség erejével az új társadalomban őt megillető helyet magának kivívni.

Ezen küzdelemben a közigazgatási alkalmazottak eddig szervezetlenül s így erejükben szétforgácsolva tehetetlenül állottak. A letűnt virilista rendszer idejében lehetetlen volt az, hogy a közigazgatási alkalmazottak politikai és gazdasági jogaiknak kivívására szervezkezhettek volna. A hivatalfőnöki terror, a virilista képviselő testületből kikerült fegyelmi bíróság megtalálta a módját annak, hogy ha akadt egy gerinces, egy önérzetes munkása a közigazgatásnak, aki mert a lelkében összegyűlt keserűségnek hangot adni, aki mert a közigazgatás munkásainak politikai jograblását, gazdasági kiuzsorázottságát szóvá tenni, azt előrehaladásában megakassza, állásától való elmozdításával a legnagyobb nyomorba taszítsa. Erkölcsileg megbélyegzett lett az a szerencsétlen proletár, aki közalkalmazotti pályára lehetetlenné téve egész életén keresztül viselte vakmerőségének következményeit. Felszabadult a lelkiismeret, felszabadult a gondolat végre az osztályuralom terrorja alól, szóhoz juthattunk egyszer már mi is a közigazgatás proletár munkásai szervezkedtünk, hogy az új társadalmi rendbe beleilleszkedve megtaláljuk ott a magunk helyét. Szervezkedésünk hiányos volna, ha ez elszigetelten csak a város alkalmazottait foglalná magába. Mi a megye területén dolgozó minden községi alkalmazottat itt akarunk látni a mi táborunkban, hogy legyen végre egy összekötő kapocs a város és falu alkalmazottai között hogy valósággyá váljon végre az a sokat hangoztatott kívánság, hogy egyesüljön a falu a várossal.

A falunak érdeke, hogy a várossal, a megye székhelyével egy táborban legyen, mert minden mozgalom, minden intézkedés innen indul ki s a város által kiharcolt minden kedvezményben a falu munkásai is részesülnek. A városnak szüksége van a falu munkásaira, hogy köztünk az összetartás érzete az „Egy mindnyájunkért, mindnyájan egyért” elve széttörhetetlen erővel kifejlődjön, hogy mi minden mozgalmunkban tudjuk magunk mögött a megye minden községének minden alkalmazottját, hogy így egy táborba összetömörülve erőnk tudatában minden jogos és igazságos érdekünknek érvényt tudjunk szerezni.

Mi, közigazgatási alkalmazottak, akik közvetlen és állandó érintkezésben vagyunk a nép minden rétegével, legjobban ismerjük annak gondolkodását, kívánságát, a bennünket összetartó szervezetben előadnánk a magunk tapasztalatait, tájékoztatnánk egymást az általános óhajtasokról, megismernék mindnyájunk felfogását és így, de csak így tudnánk a város és falu igazi munkásaivá válni.

Megkeressük a vármegye minden községének minden alkalmazottját, (jegyző, bíró, írnok, végrehajtó, kézbesítő, rendőr, minden más állandó alkalmazott) csatlakozzon a mi táborunkhoz. Alakítsátok meg községenként a községi alkalmazottak helyi csoportját, azután járasonként tömörüljenek járási csoporttá s a járási csoport útján lépjenek be a mi szakszervezetünkbe, mint a vármegye gyűjtő csoportjába. Legajánlatosabb lenne, ha a megalkotott községi csoportok az egész megyében egy napra például április

27-re határoznák el, a járási csoportok megalakítását. Ha járási székhelyek községei alkalmazottai ezt velünk tudatják, mi innen minden járási székhelyre egy, esetleg két kiküldöttet küldenénk, aki a szervezkedés célját, formáját, és előnyeit személyesen ismertetné.

Elvtársak! Hallgassátok meg kérő szavunkat és a legsürgősebben tegyetek eleget proletár kötelességeiteknek. Minden község, minden falu a helyi csoport megalakulásáról, az elnökség névsorának és a tagok számának közlése mellett bennünket értesítsen.

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár. Szab. vegyes dir. ir. Szakszervezeti ir. 1919. (Eredeti, beadvány).

29.

1919. április 12.

A györgyligeti és kerekhalmi Mándy-féle uradalom cselédsége magasabb bért követel.

JEGYZŐKÖNYV

Fölvétetett Nyíregyházán 1919. évi április hó 12-én a vármegyei gazdasági megbízott hivatalos helyiségében.

TÁRGY:

Góth László nyírbátori uradalmi igazgató előadja, hogy a györgyligeti és kerekhalmi összes cselédség nem elégszik meg a Szabolcsvármegyei Direktórium 145/1919. számú és a gazdasági cselédség és munkások díjazását szabályozó rendelkezésében megállapított fizetésben.

A cselédség a következő többletet kívánja az uradalomtól:

800 korona helyett = 1000 K-át

4 q búza helyett = 8 q-át,

4 q tengeri helyett + 6 q-át,

36 kg szalonnát, a megállapított 200 K váltság helyett.

26 liter petróleum helyett 40 litert.

Kérnek továbbá egy magyar hold földdel többet.

Egy öltöny ruhát, 1 pár csizmát és egy pár bakancsot, és egy sapkát, végül 60 koronáért főzelékfelét.

Góth László igazgató kijelenti, miszerint hajlandó a termelés biztosításának érdekében mindennemű átszorításra még azon esetben is, ha az a gazdálkodás pénzügyi eredményének teljes fölborulását eredményezné is.

Kijelenti azonban, hogy ily irányú intézkedést csakis a vármegyei direktórium írásbeli fölhatalmazása alapján tart saját részéről megengedhetőnek egyrészt azért, mivel a cselédség által követelt többlet ellenkezik a direktórium rendelkezéseinek pontjaival, illetve másfelől azért is, mivel ily esetben más gazdaságok alkalmazottjai is állandó és folyton emelkedő követelésekkel állhatnak esetleg elő és így a nyugodt munkálkodásnak a legnagyobb mérvű veszélyeztetését látja. Miért is önhatalmú intézkedésre a vármegyei direktórium utasítása és engedélye nélkül nem érzi magát följogosítottnak. Kér határozott és sürgős határozatot.

(olvashatatlan aláírás)
gazd. megbízott

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Szab. dir. ir. 46/1919 alapsz. 777/1919 iktatószám. (Eredeti, beadvány).

30.

1919. április 17.

A megyei direktórium termelési biztos kinevezését kéri.

Az üzemek szocializálása, a termelés biztosítása az egész vármegyében a legnagyobb nehézségekbe ütközik, mert a vármegye területére még mindig nincsen termelési biztos kinevezve. A vidéki üzemekben, különösen ott, ahol termelés most nincsen, önkényes intézkedések történnek gépek és anyagok felhasználására. Sürgősen szükség volna különösen közszükségleti cikkek gyártásával foglalkozó gyárak, azonkívül téglá, pala gyárak, gépgyárak és mindazon üzemek rendkívüli üzembehelyezésére, amelyek most részint sok embernek munkát adnának, másrészt a gyártmányaik további munkaalkalmakat hoznának létre.

Ezek mind olyan érdemleges intézkedéseket követelnek pl. a munkásokkal való tárgyalást, az anyagok beszerzésére szükséges lépéseket stb. amelyeket csak a népbiztosság által, ha ideiglenesen is, de megbízott termelési biztos tehet meg.

Kérjük ilyenül táviratilag kinevezni megye területére kiterjedő jogkörrel s egységes intézés irányításával megbízni Strieker Jenő máv. mérnök nyíregyházi lakost, ki helyi viszonyok kitűnő ismerője és jó szakértő.

Szabolcsmegyei direktórium.

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Szab. dir. ir. 200/1919 alap szám, 1147/1919 iktató szám. (Eredeti, fogalmazvány).

31.

1919. április 17.

A megyei direktórium táviratban kéri a hadügyi népbiztosságtól a volt hatósági gépkocsinak a direktórium tulajdonába való meghagyását.

Megyének régebb idő óta két hatósági autómobilja van. Ötödik hadosztály hadügyi népbiztosság 98384 számú rendeletét félreértve jóhiszeműen el akarja vinni ezen hatósági járműveket, más megye lovas fogatokat tart mi ehelyett autómobilokat tartottunk, ha elviszik megyei igazgatásnak nem lesz közlekedési eszköze, állandó földosztási izgalom, választási zavargások, tiszáradás veszedelme stb. ha járművek híjján vidékre kellő pillanatban ki nem szállhatunk megye nyugalmaért felelősséget nem vállalunk. Összes magánautókat megye területén rekviráltuk és hadosztálynak átadtuk, mivel azonban hivatkozott rendelet kimondottan csak magán autómobilokat említ és hatósági autómobilokra nem terjed ki, kérjük az ötödik hadosztályt táviratban megnyugtanni, hogy két hatósági autómobilunk, melyek belügyi szolgálatot teljesítenek birtokunkban hagyhatók.

Szabolcsmegyei direktórium.

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Szab. dir. ir. 6/1919 alapszám, 1149/1919 iktató szám. (Eredeti, fogalmazvány).

A nyírbátori járás földműves lakosságának állásfoglalása a termelőszövetkezetekkel és a tanácsválasztásokkal kapcsolatban.

A vidéki földműves lakosság nehezen bír az új társadalomba beleilleszkedni miután különböző kósza hírek keringenek, különösen arról, hogy a földet elveszik és a templomot megszüntetik. Bár mielőtt a községi választásokat megkezdték egyes falukat megnyugtattunk az összes kósza hírek valódiatlanságáról mely községekről e helyen teszünk jelentést.

Pócspetriben teljes rend van a termelés folyik. Az egyházi vagyonok, pénz készletek és egyéb iskolai dolgok leltározása megtörtént, ezt a vármegyei directóriumnak megküldték. A termelő szövetkezetet nem lehet forsirozni miután ez a termelést meg akasztaná. Az uradalmakban a kollektív szerződést betartják. A rokkant és leszerelt katonák nagy kisebbsége az 5 hold föld kiosztását erélytel követel és ezt elintéztük.

Máriapócs-ban teljes rend van a termelés folyik. Nagy zavart okozott az a rendelet amikor megtudták, hogy csak 5 holdig szavazhatnak, de ezt figyelmes körültekintéssel elintéztük. A termelőszövetkezetet megmagyaráztuk, ezt megértették s ehhez alkalmazkodnak.

Nyirgyulajban rend van, a termelés folyik. A termelőszövetkezetet megmagyaráztuk és ehhez alkalmazkodnak. Bár az uradalmi cselédek nem bírtak a kollektív szerződéssel megbarátkozni, de hosszú huza vona után megegyeztek az uradalommal.

Mіндеzen községek a választásokig rendben termeltek, de a választások után a különböző falvakban nagy zúgolódás támadt, hogy a törpe birtokosokat kizárták a választásokból, sajnos ez a nyugtalanság a termelést hátráltatja. Fokozza nyugtalanságukat az a rendelet amelyik azt mondja, a termelés biztosítása érdekében mindent el kell követni, hogy az rendben menjen, továbbá az amelyik azt mondja, aki a társadalom javára hasznos munkát végez, de bér munkást nem alkalmaz annak szavazati joga van. Ezzel szembe egy későbbi rendelet azt mondja 5 holdon felüli törpe birtokos — bizonyos határig — szintén családjával műveli meg földjét esetleg kölesön munkással. Fentebb említve a vidéken különböző rémhírek terjednek el, ennek megnyugtatóására küldetésünk értelmében meg akarjuk nyugtatni a lakosságot, egyes politikai megbízott önhatalmúlag kijelenti, hogy semmiféle gyűlés megtartását nem engedi meg azzal, hogy ott rend van, és már Nyírbátorban Busák Sándor nem is engedte a gyűlés megtartását. Ugyanakkor kitűnik, hogy a választásokkal sokan nincsenek megelégedve miután a vezetőségbe nem megfelelőek is bekerültek, jó proletárok pedig kimaradtak. De nagy zavart okoz a termelésben a pénzhány is. Mivel a vármegye kevés pénzt kap, így az uradalmakba sem jut elég, tehát az uradalmak nem tudják fizetni a munkásokat amit észre lehet venni a nagy tábla földeken, amelyek parlagon állanak. Nem is szólva arról, hogy a legnagyobb elkeseredés a templom körül van, amit úgy magyaráz magának a falusi nép, hogy ez után a templom és a vallás megszűnik. Ami még ezt tetőzi, vasárnap Nyíregyházán tartott gyűlésen Samueli elvtársunk beszéde amikor azt mondja „hát van Isten, ki látta már az Istent”. Ez még jobban elmérgesíti a helyzetet, miután az összes községekben erről

beszélnek. Mind ezen fennálló okok további működésünket lehetetlenné teszik s így az ambícióval megkezdett munkánkat nem folytathatjuk.

CSORBA JÓZSEF
CSERVENYÁK JÁNOS

Szabolcs-Szatmár Megyei Levéltár, Szab. dir. ir. 1146/1919. (Eredeti, beadvány).

33.

1919. április 31.

Pogány József népbiztos Nyíregyháza lakossága tudomására hozza az ellenforradalmi szervezkedés elsöprését és a második direktórium megalakulását.

Nyíregyháza munkásaihoz és katonáihoz!

A román imperialista rablók félrevezetett és botozással együtt tartott katonaságukkal megtámadták a magyar Tanácsköztársaságot.

Ezt a támadást az ellenforradalom csőcseléke örömujjongással fogadta és a nagybirtokosok, a főszolgabírák, a levitézlett politikusok, a kapitalisták becstelen hazaárulással hátra akarták támadni a proletárság uralmát.

Előkerültek a régi rendszer szomorú emlékü vezetői és magukhoz akarták ragadni az uralmat. Hitvány kísérletük csúfos kudarcra végződött. Nyíregyháza munkássága azonnal fegyvert fogott és a vörös hadsereg gyalogosaival és tüzeireivel szövetkezve, egyetlen mozdulattal letiporta az ellenforradalmat.

Mindenfajta rémhírek hatása alatt a nyíregyházi direktórium elhagyta a helyét. Valamennyiünk megvetése kíséri őket a gyávaság útján. A munkások, földművesek és katonák tanácsa azonnal összeült és új direktóriumot választott. Ez a direktórium már át is vette Nyíregyháza és Szabolcsmegye igazgatását.

Az ellenforradalom fehérgárdája mindenfelé rémhíreket terjeszt és a Tanácsköztársaság bukását hirdeti. Ezzel szemben tudomásotokra adom, hogy:

A magyarországi Tanácsköztársaság forradalmi kormányzótanácsának ereje rendületlenül áll és hatalma az egész országra kiterjed.

Vakmerő hazugság minden olyan hír, amely a proletárkormány távozásáról beszél. Éppen ellenkezően, a proletárkormány hatalma még sokszorosan megerősödött. Budapest munkássága és vele az ország egész proletársága a tegnapi napon fegyvert fogott, hogy félelmetes tömegeivel és még félelmetesebb elszántságaival kiverje a proletárhaza területéről a román bojárok félrevezetett rabszolgáit.

A kormányzótanács megbízásából azért jöttem a frontra, hogy megszervezzem a román hordákkal és a velük szövetkező fehérgárdákkal szemben a végsőkig elszánt ellenállást.

Felszólítok minden munkást és katonát, hogy becsületesen tegye meg a kötelességét. Felszólítom a székely katonákat, hogy magyar proletártestvéreikkel együtt vállalva küzdjenek a székely föld felszabadításáért.

Fölszólítom a burzsoáziát, hogy tartózkodjon minden ellenforradalmi

mozgalomtól, mert kérlelhetetlen szigorral fogok mindenkivel szemben eljárni.

Aki e parancsaimat megszegi, aki a fegyelmet megsérti, aki az ellenséggel cimborál, haladéktalanul halállal büntetem.

POGÁNY JÓZSEF

Jósa András Múzeum, Tört. dok. gyűjtemény. 67.172.1. (Röplap).

34.

1919 április 23.

Szabolcs megye II. direktórium a munkástanácsok kezébe adja át a járási és községi hatóságok hatáskörét.

A proletárdiktatúra alapfeltétele, hogy minden államhatalmat a munkásság gyakoroljon. E végből az alsóbb fokú hatóságok, tehát községi és járási hatóságok egész hatáskörét a községi, illetve járási munkástanácsok veszik át.

Elrendeljük, hogy a községi előjáróság teendőinek végzése s jogainak gyakorlása céljából a községi munkástanács ügyvezetője vegye át a községben a végrehajtó hatalmat. A jegyző és a község többi fizetéssel bíró alkalmazottai mint községi közigazgatási előadók, illetve végrehajtó közegek, eddigi hivatalos címük helyett a fenti címmel kötelesek teendőjüket tovább is végezni, önálló intézkedési joggal nem bírnak, mindennemű rendelkezési jog kizárólag a községi munkástanács ügyvezetőjét, mint községi ügyvezetőt illeti. A községi ügyvezető rendelkezései ellen a járási ügyvezetőhöz lehet jogorvoslással élni.

A főszolgabírói hivatal és a járás vezetését az alább megnevezett elvtársak veszik haladéktalanul át.

A főszolgabírói hivatal egész személyzete az eddigi hivatali cím helyett járási közigazgatási előadó, illetve járási közigazgatási alkalmazott megjelöléssel köteles hivatali teendőit tovább ellátni ugyanolyan feltételek mellett mint a községi közigazgatási, előadó, illetve végrehajtó közegek. A járási ügyvezető intézkedései ellen a megyei direktóriumhoz lehet jogorvoslással élni.

A járási ügyvezető kötelessége a hivatalaikon kívül, a járás politikai irányítása s a járásban a proletárdiktatúra abszolút megszilárdítása.

További intézkedésig fontosabb tapasztalatokról esetről-esetre, az általános helyzetről pedig minden nap köteles a direktórium elnöki osztályának távbeszélőn (: szám 60:) jelentést tenni.

Nyíregyháza város élén városi ügyvezető, rendőrsége élén ü. o. áll.

Járásokban a járásnak és székhelyének megjelölését tartalmazó megfelelő szövegű új hivatali bélyegző szerzendő be minden címer nélkül, pl. Nyírbogdányi járási ügyvezető, Kemece.

Jelen rendelet másolatban minden községi munkástanáccsal és volt előjárósággal haladéktalanul közlendő.

Szabolcsvármegye direktórium

LYACHOVICS SÁNDOR

1. számú irat.

A Tanácsköztársaság kikiáltásának híre március 22-én a hajnali órákban érkezett Nyíregyházára. A proletárdiktatúra hatalomátvételének biztosítására az első rendelkezéseket Kiss Roland még kormánybiztosi minőségben adta ki. A karhatalom megnyerése után mozgósította a helyőrséget, gondoskodott a középületek, a telefon és táviróhivatal ellenőrzéséről. Értesítette a főszolgabírákat az új forradalmi kormány megalakulásáról, s egyben utasításokat is adott a rend biztosítására (fegyverek beszolgáltatása, kijárási tilalom, szesztilalom) és a munkástanácsok azonnali megalakítására. V. ö.: 3. sz., 4. sz., 5. sz. iratok. Március 22-én délelőtt alakult meg a megyei direktórium a szociáldemokrata párt vezetőségi tagjaiból, Kiss Roland elnökletével. Tagjai voltak: Fazekas János, Kazimir Károly, Schmiedt Mihály és Beregi Sándor. Az első napok történetére lásd. Jeney Károly: Szabolcs-Szatmár megye a tanácsköztársaság idején. *Negyven éve, a Tanácsköztársaság Szabolcs-Szatmár megyei története.* Nyíregyháza 1959. 43—47. oldal. Hársfalvi Péter: A Tanácsköztársaság megyénkben. *Szabolcs-Szatmári Szemle.* 1969. 1. szám 3—5. old. (Ugyanez a tanulmány megjelent még A Tanácsköztársaság napjai címmel *A Tanácsköztársaság Szabolcs-Szatmárban* című kötetben.) Debrecen 1969. 115—126. old.

4. számú irat.

A megyei direktórium a fenti intézkedését a forradalmi kormányzótanács III. számú rendelete alapján adta ki. A fegyvereket Nyíregyházán a rendőrség épületében, a községekben pedig többnyire a községházán gyűjtötték össze. A begyűjtött fegyvereket részben a munkásság és a Vörös Őrség felfegyverzésére használták fel, másik részét Budapestre szállították.

5. számú irat.

A megyei direktórium az általánosabb jellegű intézkedéseket azonkívül' hogy eljuttatta a közigazgatás illetékes szerveihez, közzétette a Nyírvidék című megyei napilapban, a Szabolcsvármegye Hivatalos Lapjában, és hirdetmény formájában is sokszorosította. Pl.: a közölt irat megjelent a Nyírvidék 1919. március 23 (67) számában, Szabolcsvármegye Hivatalos Lapjában, 1919. 80—81. oldal, és nyomtatott hirdetmény formában is. Sajnos eredeti fogalmazvány alakjában nem maradt ránk.

6. számú irat.

A polgári demokratikus kormány földreform ígérete nagy tömegeket mozgatott meg Szabolcs megyében is, ahol köztudomású volt az óriási földéhség. A parasztság a földeknek még a tavasz folyamán történő szétosztását követelte, sok helyen megváltás nélkül. A forradalmi kormányzótanács a nagybirtokok köztulajdonba vételéről szóló rendelete nagy csalódást okozott a földnélküliek körében. Többnyire sikertelenek bizonyultak a szövetkezeti gazdálkodás megszervezésére tett erőfeszítések is. A nagybirtokok cselédsége

a legtöbb helyen a szövetkezeti gazdálkodás helyett a megyei direktórium által megállapított munkabérek mellett, a kollektív szerződéses rendszert választotta. V.ö.: 21. sz. és 29. sz. irat. Nagyhalász község lakosságának beadványát a megyei direktóriumnak a földbirtokrendező bizottságok munkájának beszüntetését és a nagybirtokok állami tulajdonba vételét közlő bizalmas rendelkezése váltotta ki. Nagyhalász község 6027 lélekszámából — az 1919-es megyei összeírás szerint — 982 család volt földnélküli, 86 családnak volt 1 kh-on aluli birtoka. Ezzel szemben 131, 100 kh-on felüli birtokos családnak a kezében volt 9303 kh föld, a község mezőgazdasági művelés alatt álló területének közel háromnegyed része. A direktórium közvetlenül a jegyzőkönyv megérkezése után maga elé hívatta a szóbanforgó község pártvezetőségének tagjait. Az élősóban történő megbeszélésről feljegyzések nem maradtak fent.

7. számú irat.

A megyei direktórium első rendelkezései közé tartozott, hogy a megye területén működő polgári pártokat, egyesületeket, társasköröket feloszlatta, vagyonukat köztulajdonba vette.

8. számú irat.

Az istentisztelet megtiltása, annak ellenére, hogy a direktórium hangsúlyozta e rendelkezés nem a vallás intézménye ellen irányul, nagy izgalmat váltott ki a megyében. V.ö.: 32. sz. irat. A későbbiek folyamán ezt az utasítását a megyei direktórium vissza is vonta.

9. számú irat.

A megyei direktórium kerülte a hivatali apparátussal a nyílt összeütközést. Többször is figyelmeztette a községi munkástanácsokat, hogy tartozkodjanak a tisztviselőkkel szembeni erőszakos fellépéstől, annak ellenére, hogy a megyei direktórium elismerte jogaikat az új jegyzők választására. Pap Barna csobajai körjegyzőt a direktórium konkrét vádak hiányában egyelőre állásában hagyta.

10. számú irat.

A megyei direktórium a forradalmi kormányzótanács rendeleteire (XVI, és XXXI. sz.) szocializálta az ékszerekkel és aranytárgyakkal kereskedő, valamint a nagyban árusító vagy 10 vagy ennél több munkást foglalkoztató üzleteket. A megyében található többi üzlet anyagkészletét leltározhatta az árukészlet felmérése céljából. Maximálta az árakat is. A kereskedő a beszerzési árhoz csak 10%-os hasznot számíthatott hozzá. A kisiparosok anyagellátásának biztosítására vásárlási utalványokat rendszeresített. Meghatározott árukat csakis ezekre a szakszervezetek által kiállított utalványokra lehetett kiadni. V.ö.: 12. számú irat.

11. számú irat.

A megyei direktórium a mezőgazdasági termelés biztosítása érdekében jelentős erőfeszítéseket tett. Igyekezett legelőhöz, házhelyhez juttatni az

igényjogosultakat. Utasítást adott a legelők jutányos áron való bérbeadásáról (Vö.: 17. számú irat), jelentős mértékben emelte a mezőgazdasági béreket a részesművelésről és cselédbérekéről szóló rendeletével. Több helyen a volt birtokos vagy gazdatisztet bizta meg a gazdaság további irányításával. A mezőgazdasági termelés biztosítására és a várt földreform elmaradása miatti elégedetlenség készítette a direktóriumot a fenti rendeletének kiadására is.

13. számú irat.

Az igazságügyi népbiztos március 27-én táviratban kérte a direktóriumot, hogy sürgősen közölje szükséges-e a megyében és hol a forradalmi törvényszék felállítása. Ezen kívül kérte, hogy javasoljanak 6—8 személyt, köztük 1—2 megbízható jogászt a forradalmi törvényszék tagjai közé. Április 10-én érkezett meg az igazságügyi népbiztos távirata, amelyben jóváhagyta a forradalmi törvényszék tagjait. Azonban ez a törvényszék már nem kezdte meg működését. A román intervenciós csapatok közeledésének hírére dr. Kovács Miklós vádbiztos kivételével lemondtak. A második forradalmi törvényszék április 22-én az ellenforradalmi mozgolódás megakadályozására Nyíregyházára érkező Pogány József vezetésével alakult meg. Tagjai voltak: Margittay János elnök, Pál Dezső, Körtvélyesi Gyula, dr. Kovács Miklós vádbiztos. Ez a törvényszék ítélte halálra — többek között — Kovács István nemzetőr parancsnokot, ellenforradalmi tevékenysége miatt.

18. számú irat.

A megyei direktórium a forradalmi kormányzótanács II. számú rendelete alapján szigorú szesztilalmat rendelt el. Az említett szakszervezet szesztilalom enyhítése iránti kérelmét azzal utasította el a direktórium, hogy ez ügyben csakis a forradalmi kormányzótanács illetékes.

20. számú irat.

A megye tanítóságának a tanácsköztársaság alatti állásfoglalásáról lásd. Jeney Károly: i.m. 69—72. old., Szabó József: Szabolcs és Szatmár tanítóinak iskolai és közéleti tevékenysége a Tanácsköztársaság idején. *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 1969. II. sz. 57—66 old.

21. számú irat.

A megyei direktórium politikai biztosokat nevezett ki nemcsak a hivatalok, hanem a szövetkezetek, társulatok, gyógyszertárak (Vö.: 22. sz. irat), pénzügyintézetek (Vö.: 17. sz. irat) stb. élére. A politikai megbízottak feladatát a direktórium és az egyes szervek közötti közvetítés és politikai ellenőrzés képezte. A forradalmi kormányzótanács április végén a politikai megbízottakkal kapcsolatban úgy rendelkezett, hogy a munkástanácsok mellett működő városi, járási és községi intézőbizottságok vegyék át a közigazgatásban az intézkedési jogot. Ennek szellemében fogant a II. direktórium községi és járási hatóságok hatáskörére vonatkozó rendeletek. Vö.: 33. sz. irat.

23. számú irat.

A megyei direktórium jóváhagyta két új bizalmi személy megválasztását és tudomásul vette a bizalmitestület álláspontját Kovács István (április végén ellenforradalmi tevékenységéért kivégzett) nemzetőr parancsnok megbízhatóságával kapcsolatban. Az említett ülésről felvett jegyzőkönyv teljes szövege nem maradt ránk. A kivonat csak a direktóriumot érintő részeket tartalmazza.

25. számú irat.

A megyei tanácsválasztásokra lásd. Jeney Károly: i.m. 59—63. old., Balogh István: i.m. 00—00. old.

26. számú irat.

A megyei direktórium a direktórium alap javára 6 248 600 K befizetését rendelte el, ebből befizettek 324 600 K összeget.

27. számú irat.

A megyei direktóriumnak a közölt rendelkezését valószínűleg a forradalmi kormányzótanács XXVI. számú rendeletének 10. §-a okozta, amely szerint azok „a városok, amelyek ugyanazon vármegye több járásának területével határosak, minden járási tanácsba küldenek ki tagokat..., de a városok által a járási tanácsba küldött tagok száma együttvéve nem lehet több a tanács felénél.”

29. számú irat.

A megyei direktórium március végén a gazdasági cselédek és a részesmunkások bérvizonyát szabályozó rendeletével a kapásnövények harmados művelése helyett a feles művelést vezette be. Kétszeresére emelte a napszám-béreket. Magasan állapította meg a cselédek járandóságát is. Az eddigi szokásos 400 K helyett 800 K készpénzt 14 mázsa terményt (gabonaféle) helyett 20 mázsát, 24 kg só helyett 52 kg-ot, egy tehéntartása helyett két tehén és egy üszőborjú tartását rendelte el. A direktórium messzemenően figyelembe vette a cselédség érdekeit amikor egy öltöny ruha, egy pár csizma, vagy bakancs stb. kiadására kötelezte a birtokosokat. A kiadott rendeleténél nagyobb bérkövetelés ellen azonban szigorúan fellépett. Az említett uradalom cselédségének követelését a termelést akadályozó cselekedetnek minősítette és a forradalmi törvényszék elé állítását helyezte kilátásba. Ugyanakkor utasította a járási főszolgabíró, hogy jelentse az említett rendelet alapján akadálytalanul folyik-e a termelés.

32. számú irat.

A forradalmi kormányzótanács XXVI. számú rendelete csak a dolgozó népnek adta meg a választójogot, azaz „mindazoknak, akik 18-ik életévüket betöltötték és a társadalomra hasznos munkából élnek, mint munkások, alkalmazottak, stb. vagy olyan háztartási munkával foglalkoznak, amely az

előbb említett munkásoknak, alkalmazottaknak stb. munkáját lehetővé teszik. Választók és választhatók, továbbá a Vörös Hadsereg katonái, valamint a Tanácsköztársaságnak azok a hasznos munkából élő munkásai és katonái akik munkaképességüket egészen, vagy részben elvesztették." A kisgazdáról a kormányzótanács külön nem rendelkezett. A megyei direktorium viszont csak az 5 kh aluli birtokosok választójogát ismerte el.

33. számú irat.

A közeledő román intervenciós csapatok hírére az első direktorium elmenekült. A megye volt reakciós közigazgatási és katonai vezetői szervezkedni kezdtek, hogy a proletárdiktatura eddigi eredményeit semmissé tegyék. Azonban Debrecenből karhatalommal Nyíregyházára érkező Pogány József népbiztos letörte a készülő ellenforradalmat. Megalakult a II. direktorium. Tagjai voltak: Bökönyi Imre, Lyachovics Sándor, Margittay János, Kovács Ferenc és Nyeste János. A II. direktorium csak április 27-ig működött. Ezen a napon Nyíregyházát elfoglalták a román burzsoá csapatok. Április 30-ig a Tisza balpartján levő 9 község kivételével megszállás alá került Szabolcs megye, azonban az említett területet a Vörös Hadsereg szilárdan tartotta. Báj községben alakult meg a III. direktorium Margittay János vezetésével. A II. és III. direktorium működésére lásd. Jeney Károly: i.m. 76—80. old., Hársfalvi Péter: i.m. 11—13. old.

34. számú irat.

Az I. direktorium változatlanul átvette a régi közigazgatási apparátust, felépítésével és hivatali személyzetével együtt, csupán néhány kisebb személycserére történt. A változás csak annyi volt, hogy a megyei, városi és járási hivatalokhoz politikai biztosokat küldtek, hogy biztosítsák a direktorium rendelkezéseinek végrehajtását. Vö.: 21. sz. irat. A forradalmi kormányzótanács közigazgatási apparátus széttörését célzó intézkedését, amely szerint a munkástanácsok vegyék át a közigazgatás irányítását és funkcióit már a II. direktorium adta ki és hajtotta végre. A megyei igazgatás élére Tompos Endre az eddigi direktoriumi titkár került. A megyei és a városi igazgatást ügyosztályokba szervezték. Az ügyosztályok élén intézkedési joggal felruházott munkástanács tag állt. A volt tisztviselők mint rendelkezési jog nélküli előadók működhettek. A községekben a munkástanácsok vették át az előjáróságok szerepét. Az így átszervezett apparátus az iratok tanúsága szerint megkezdte működését, de a román csapatok bevonulása miatt nem tudott gyökeret verni. A direktorium ügykezelésére lásd. Balogh István: i.m. 00—00. old.

Tartalomjegyzék.

1. Kiss Roland kormánybiztos utasítása a járási főszolgabírárnak és Nyíregyháza polgármesterének a kijárási tilalommal kapcsolatban.
2. A nyíregyházi helyőrség katonatanácsának megalakítása.
3. A kisvárdai szociáldemokratapárt és a munkástanács, a főszolgabíróval egyetértésben tudomására hozzák a lakosságnak a proletárdiktatúra kikiáltását, és Kiss Roland hatalomátvételt biztosító intézkedéseit.

4. A megyei direktórium elrendeli a fegyverek beszolgáltatását.
5. A megyei direktórium elrendeli a néptanácsok felosztatását és a munkástanácsok megalakítását.
6. Nagyhalász község lakossága a föld azonnali felosztását követeli.
7. A megyei direktórium felosztatja a Mezőfi-féle 48-as pártot.
8. A megyei direktórium megtilt minden nagyobb gyűlést, összejövetelt.
9. A báji munkástanács kimondja megalakulását, s egyben új előljáróságot választ.
10. A megyei direktórium, elrendeli az anyagkészleteknek a munkástanácsok ellenőrzése alá vételét.
11. A megyei direktórium a birtokrendező bizottságok további működésével kapcsolatos rendelete.
12. A megyei direktórium az iparosok anyagellátásának biztosítására kiadott rendelete.
13. A megyei direktórium közli az igazságügyi népbiztossal a kinevezésre ajánlott megyei forradalmi törvényszék tagjainak névsorát.
14. A megyei direktórium részletes utasítása az egyházak vagyonának köztulajdonba vételéről.
15. A megyei direktórium rendelete a szerencsejátékok betiltásáról.
16. A megyei direktórium jelenti a belügyi népbiztosnak, hogy a megye községeiben a munkás-katona és földműves tanácsok megalakultak.
17. A megyei direktórium távirati jelentése a pénzintézetek kifizetésének ellenőrzéséről.
18. Az éttermi, szállodai és kávéházi szakmunkások nyíregyházi csoportja a szesztilalom enyhítését kéri.
19. A megyei direktórium a legelőbérekből kiadott rendelete.
20. A tanítók szakszervezete tiltakozik a szociáldemokrata párt megyei vezetőségénél, hogy az oktatási és nevelési kérdésekben hozott határozatoknál nem veszik figyelembe a véleményüket.
21. A megyei direktórium a belügyi népbiztosságnak jelenti a kinevezett politikai biztosok névsorát.
22. Nagy Kálmán, a gyógyszerárakhoz kinevezett politikai megbízott hatáskörének lerögzítését kéri.
23. A görög szállási uradalom alkalmazottai javaslatokat terjesztenek fel a Szabolcs megyei direktóriumhoz a gazdálkodás módjára, a szegődményes bérekre, a magasabb fejadagra és a hadból hazatért katonák családjainak megsegítésére.
24. Kivonat a nyíregyházi nemzetőrség bizalmi testületének üléséről felvett jegyzőkönyvből.
25. A megyei direktórium távirati jelentése a belügyi népbiztosságnak a tanácsválasztások időpontjáról.
26. A megyei direktórium kéri a belügyi népbiztosságtól, a direktórium alappara történt befizetések utólagos jóváhagyását.
27. A megyei direktórium utasítja a városi tanácsot, hogy Nyíregyházával szomszédos járások járási tanácsaiba 30—30 tagot válasszanak meg.
28. A városi alkalmazottak szakszervezetének felhívása a járási, községi tisztviselőkhöz, hogy alakítsák meg a szakszervezet helyi csoportjait.
29. A györgyligeti és kerekhalmi Mándy-féle uradalom eselésége magasabb bért követel.
30. A megyei direktórium termelési biztos kinevezését kéri.

31. A megyei direktorium táviratban kéri a hadügyi népbiztosságtól a volt hatósági gépkocsiknak a direktorium tulajdonában való meghagyását.
32. A nyírbátori járás földműves lakosságának állásfoglalása a termelősövetkezetekkel és a tanácsválasztásokkal kapcsolatban.
33. Pogány József népbiztos Nyíregyháza lakosságának tudomására hozza az ellenforradalmi szervezkedés elsöprését, és a II. direktorium megalakulását.
34. Szabolcs megye II. direktoriuma a munkástanácsok kezébe adja át a járás és községi hatóságok hatáskörét.

N. DIKÁNYNÓRA

DOKUMENTE AUS DER GESCHICHTE DER RÄTEREPUBLIK IM KOMITAT SZABOLCS

Die szabolcser und szatmárer Teile des heutigen Komitates Szabolcs-Szatmár bildeten bis zur Befreiung Ungarns selbstständige Verwaltungsgebiete.

Das Aktenmaterial der Räterepublik über das szabolcser Gebiet verblieb fast vollzählig, dagegen besitzen wir über die szatmárer Teile nur ein ziemlich fragmentarisches Material. Dieser Standpunkt leitete uns, als wir uns bei der Durchschauung des Materials nur auf das szabolcser Gebiet beschränkten. Zur Aufarbeitung der lokalen Geschichte der Proletardiktatur sind die Schriften des Komitatsdirektoriums die wichtigsten Quellen.

Das Direktorium war gleichzeitig Macht-, Verwaltungs- und politisches Organ des Komitates. Das Direktorium hat nicht nur die Obliegenheit der Verwaltung geleistet, sondern auch die Aufsicht über jedes staatliche und private Organ — vor allem eine politische Aufsicht geübt. Das Direktorium des Komitates Szabolcs vermittelte und führte durch die Verordnungen des ungarischen revolutionären Regierungsrates; zum Direktorium liefen die Meldungen und die anderen Eingaben der niedrigeren Verwaltungs- und sonstigen Organe aus dem Komitat ein.

Dieses Auswählen der Dokumente enthält die wichtigsten Verfügungen des szabolcser Komitatsdirektoriums.

N. N. DIKÁN

NÉPRAJZ ÉS NÉPMŰVELÉS

Minden korszakban megvolt és megvan a tudományok sajátos feladata. Hazánkban, a szocialista építés korszakában pártunk, államunk és a különböző intézmények, népművelési szervek arra törekednek, hogy a társadalom- és a természettudományok eredményei, a marxizmus-leninizmus ideológiájának tanításai minél eredményesebben eljussanak a dolgozó nép széles rétegéhez, alakítsák, formálják gondolkodását, mélyítsék tudását. A tudás, a műveltség elősegíti egyéni törekvéseink, céljaink elérését, és emeli a társadalom egészének jólétét is.

A tudományok eredményei különbözőképpen jutnak el a társadalom vérkeringésébe. A fizikai laboratóriumokban folyó kutatások eredményeit villany, rádió, televízió formájában kapja meg a falvak népe. A kémiai kutatások gyakran hosszú évekig tartó munkájának eredménye egy-egy gyógyszer és növényvédő vegyszer. A lélektani vizsgálódások eredményei ott tükröződnek a falusi iskola tanítási módszerében. Ugyanekkor számtalan termékenyítő gondolat, megfigyelés, adat, feljegyzés áramlik a nép szélesebb köréből a tudomány felé. A növénytan tudományát nem a botanikusok teremtették meg, hanem a növényeknek azok a laikus gyűjtögetői, akik kedvtelésből, gyógyítás céljából, esztétikai igényeik kielégítésére szedték össze a különböző virágokat, gyökereket, gumókat, azok tulajdonságait lejegyezték, — míg azután sok évszázad múlva jött egy Linné, aki mindezeket rendszerbe foglalta. A modern orvostudomány ma is figyeli azoknak a füveknek a gyógyító hatását, amelyeket falusi javasasszonyok szednek össze és különböző betegségek gyógyítására ajánlanak. Számtalan nagyfontosságú régészeti lelet került már olyan módon felszínre, hogy a falu tanítója, a határban szemlélődő parasztember valamilyen cserepet vagy fémtárgyat talált s annak nyomán tervszerű és eredményes ásatások indulhattak meg.

A szocialista tudós nemcsak a saját lombikját figyeli, hanem társadalmának szükségleteit is. Nemcsak az írot inspirálja a társadalom, hanem a tudomány művelőjét is.

Ebben a perspektívában szeretnék néhány szót szólni a néprajz jelentőségéről. A néprajz a dolgozó nép, elsősorban a parasztság hagyományos műveltségével, talán helyesebben mondva életformájával foglalkozik. Kutatja ennek az életformának az időbeli kialakulását, az életformának a gazdasági és társadalmi tényezőkkel való kapcsolatát, azt az állandó változást, mozgást, amely egyébként minden műveltséget jellemez. Természetesen, amikor hagyományos műveltségről beszélünk hagyományon nemcsak az ezerévest, a honfoglaláskorit értjük. A hagyomány fogalmát nem lehet a „megszépítő meszeség” mértékével mérni. Nemcsak az hagyományos, ami ősi, hanem mindaz, amit a közösség az életformájába beillesztett és azt tovább fejleszti, alakítja, formálja, esetleg később elősegíti annak kiküszöbölődését, újjal való helyette-

sítését. Ebben a felfogásban nemcsak az évszázados népdal hagyományos, hanem hagyományossá válik a kis szatmári falu KISZ-szervezete, rendszeresen újságot olvasó közössége vagy a modern agrikultúra különböző technikája, művelési módja. Ezt az átalakulási folyamatot természetesen nekünk szintén figyelemmel kell kísérenünk s az már más kérdés, hogy ebben a figyelemmel kísérésben miképpen osztozik az etnográfia és a szociológia.

A népi kultúra (a népköltészet remekei éppenúgy, mint a falu társas szokásai s gazdasági életének különböző megnyilatkozásai) jelenünk és történelmünk szerves része. Egy falusi parasztház éppenúgy visszatükrözi a különböző stílusokat (ha nem is hívjuk azokat gót, román vagy más stílusnak) és a társadalmi viszonyok sokrétűségét, mint a kölni dóm vagy a reimsi székesegyház. Csak éppen fel kell tárni a népi kultúra perspektíváit. Népművelésünknek pedig éppen az a feladata, hogy megfelelő nyelven mindezekre rámutasson s tudatosítsa, hogy a paraszti hagyományok nem kuriózumok, hanem a dolgozó nép évszázados munkáját, gazdasági és társadalmi helyzetét, gondolkodását és alkotószellemét fejezik ki. Nemesak az a történelem, ami a földből kerül elő, amit a kódexek lapjain olvashatunk, hanem az is történelem, amit magunk körül látunk és amiben benne élünk. A mindenkori jelennek éppúgy van történelme, mint a kőkorszak periódusainak. Csak néhány idevonatkozó példát a szatmári tájakról: a szamosmenti lankák szilvakultúrája a XV—XVII. századi fejlett magyar gyümölcskertészetnek a maradványa, a szatmár-beregi *abarák* (szénatartó épületek) bizonyítékai annak, hogy parasztságunk már korábban megismerte a fejlettebb (XIV—XV. századi) európai gazdálkodás építményeit s alkalmazta azokat, a szatmári fürtös gubák viselete a rideg, pásztorkodó, vásározó, fuvarozó életmódnak a természeti viszonyokhoz való magasfokú alkalmazkodását fejezik ki. Luby Margit több könyvében összegyűjtötte, rendszerbe foglalta a szatmári hagyományokat. Ezekben a hagyományokban éppenúgy előcsillannak a magyar mythológia honfoglaláskori emlékei, mint a feudalizmus társadalmi szabályainak, az úr és paraszt közötti különbségnek, rangnak a megnyilatkozásai. Természetesen a paraszti életforma — különösen napjainkban, a falu szocialista átalakulása során — nagymértékben változik, a parasztság is menekül a múltjától s elveti magától a feudális kor társadalmi szabályait. Minden, a néppel kapcsolatban álló tudománynak ezt elő is kell segítenie. A néprajz sem akar konzerválni! De viszont arra felhívjuk a figyelmet, hogy a ma még élő paraszti múlt emlékeit, s a jelen alakuló hagyományait a múzeumok, a kéziratárak és tudományos értekezések számára rendszeresen össze kell gyűjteni, s azokat feldolgozva, értékelve a közműveltség elé bocsájtani. Éppen a néprajz területére tartozó anyag révén ismerhetjük meg annak a történeti fejlődésnek a végső kibontakozását, amit a XIX. század végi és XX. század eleji paraszti életforma a maga ellentmondásaival, keserűségeivel, társadalmi harcaival jelent.

De a paraszti kultúra, a népi műveltség nemcsak a múlttal köt össze, hanem összekapcsolja a szomszédos népek kultúráját, életformáját is. A múltban az uralkodó osztályok a különböző nyelven beszélő népeket számtalanszor szembe állították egymással. Vesztes vagy győztes, de mindenkor véres és szenvedésteleli háborúk voltak ennek a szembeállításnak az eredményei. A magyar történelemből számtalan ilyen példát lehetne említeni. A néprajzi kutatások eredményei révén éppen arra mutathatunk rá, hogy a népi kultúra — amikor kifejleszti a maga sajátos ethnikai jellegét és őrzi történeti sajátosságait — nem elválasztja egymástól, hanem széles területen összekapcsolja az

egymás mellett élő népeket. Nemcsak a folyók és a szelek áramlanak egyik területről a másikra, hanem a népi kultúrjavarok is és az ilyen áramlások révén közelebb kerül egymáshoz a különböző népek gondolkodása, megismerik egymás magatartását. Szokásaikat, dalaikat, gazdálkodási módszerüket egymás között kicserélik. A népi kultúra területén ezt a mozgást néhány szabolesi-szatmári példával szeretném illusztrálni. Már a XVII. században ruszin aratók jártak le erre a tájra. A XVIII—XIX. században az Északi Kárpátokból, Galíciából vándor fonó emberek keresték fel a nyíregyházi gazdákat és segédkeztek a kender feldolgozásában. A probléma még a városi hatóságokat is foglalkoztatta s 1785-ben Nyíregyházán elrendelik, hogy „passzus nélkül kóborló lengyel-poljásokot tilos a fonásba felfogadni”. A tiltó rendelkezés nem sokat használt. Számtalan vándor megtelepedett Nyíregyházán és sohasem tért vissza szülőföldjére. (Tanulságosan ír erről Márkus M. A bokortanyák népe c. könyvében.) Az Ecsedi-láp száraz füve még a századforduló táján is téli legelője volt a Kelemen-havasok román pásztorainak. Szatmárból pedig legelőre számtalan sertéskondát és juhnyáját hajtottak fel a ruszin hegyek közé. A szatmári népviselet, építkezés, táplálkozási szokások számtalan elemét megtaláljuk a szomszédos, kárpátaljai és románlakta tájakon is. Gondolok itt pl. a már előbb említett gubaviseletre, az aborákra, de a példákat kiegészíthetném a Tiszahát jellegzetes tőkéskapuival, a parasztházak régi kandallószerű tűzhelyeivel, a csűrformákkal, a fonott gabonatarató kasokkal, a díszesen faragott szalonnás ládákkal, az azonos háziállatfajtákkal, a magyarok, kárpátaljai ruszinok, románok részére egyaránt dolgozó szatmári parasztfazekások termékeivel és még sok mással. Most ne azt vizsgáljuk, hogy ezek a kultúrjavarok melyik néptől kerültek át a másik néphez, — hanem mindezekből azt a tanulságot vonjuk le, hogy a kultúrjelenségek igen gyakran átlélik a népi és nyelvi határokat, terjednek, visszahúzódnak és számtalan szállal összekapcsolják az egymás mellett élő népeket. A népi kultúrák között nincsenek éles vonalhatárok, hanem széles átmeneti övezetek, amelyek az évszázados hasonló történeti sors, az azonos gazdasági és társadalmi körülmények, a békés egymásrataltságot, a táji adottságok következtében jöttek létre. A készülő Magyar Néprajzi Atlasz ezt a gondolatot számtalan más részlettel is dokumentálja, természetesen a magyar népi csoportok és tájak jellegzetes etnikai vonásaival együtt. A népi kultúra sajátosságainak nincsenek éles határai a múlt, az idő perspektívája felé sem. Ugyanabban a tájban az egyik faluban a népviselet már a XIX. század második felében átalakult, míg a másikban az 50—60 éves formák napjainkban is funkcionálnak. A pásztor eszközei között évszázados hagyatékokat találunk, de a gazda (akinek a jószágait őrzi) már a modern mezőgazdálkodás rendszerét tette magáévá. A népi kultúra alakulásának vizsgálatakor persze nem tudunk olyan általános szabályokat és törvényszerűségeket megállapítani, mint a természettudományokban. A változások egyik oka a különböző generációk szemléletében megnyilatkozó különbség, s a szemléletet, a magatartást pedig az individumoknak a gazdasági és társadalmi környezetben elfoglalt helyzete befolyásolja.

Az elmondottak nyomán két gondolatot szeretnék a népművelés munkásainak megemlíteni:

Tudatosítanunk kell, hogy népünk hagyományos műveltsége történelmünk szerves része. Ezt ismerni, megismertetni és értékelni éppen a dolgozó nép melletti ideológiai-politikai állásfoglalásunk következtében is elsőrangú feladatunk. A múltban a feudális viszonyok között élő, a jelenben a szocializ-

mus építésében résztvevő a parasztság 'alkotásait' kell megfelelően értékelve a legszélesebb körökkel megismertetni s annak jelentőségét tudatosítani. Nem a nóta, a színes viselet és a tánc jelenti a hagyományos népi műveltséget. Ezek előtérbe állításával elleplezzük a feudális korszak paraszti nyomorúságát és szemléletünk a narodnyikizmus útjára, a paraszti élet idillikus szemléletéhez vezet. Természetesen a népi műveltséghez hozzátartoznak az előbbiek is, de ezek mellett gondoljunk arra, hogy a múltban a paraszti verejték elsősorban nem a táncolók homlokáról hullott le, hanem a szántó-vetők, az aratók arcán csorgott végig. Tehát a tágabb értelemben vett munka megismertetését helyezzük előtérbe. Sajnos! az iskolai oktatásban alig van helye a magyar paraszt életformájának bemutatására. Az érettségizett diák többet tud a fáraók életéről, mint saját dolgozó népének hagyományairól. Éppen ezért a népművelésnek és a népművelőknek kell pótolnia ezt a hiányt. Ez megtörténhet a falusi iskola honismereti szakkörében és a legszélesebb köröknek sugárzott rádió- és televízióadásban. A magyar rádiónak van egy igen népszerű rovata: az Édes anyanyelvünk. Mindannyian sok tanulsággal és élvezettel hallgatjuk Lőrincze Lajos előadásait. A nyáron a Gyergyói havasokban megkérdeztem — beszélgetés közben — egy székely pásztorgyereket, aki botjára már nem tarisznyát, hanem tranzistoros rádiót akasztott, hogy tudod-e, hogy ki a francia állam vezetője. Ő habozás nélkül azt felelte, hogy Lőrincze Lajos. Felvetem itt a kérdést, hogy miért ne lehetne az Édes anyanyelvünkhöz hasonlóan a magyar népi kultúra értékeiről, Édes műveltségünkről ilyen oktató, népművelő műsort sugározni.

A másik gondolat pedig az, hogy a népművelés legkülönbözőbb szintjén rá kell mutatnunk arra, hogy a néprajztudomány által feltárt és értékelt anyag tanulságosan dokumentálja a különböző népek békés, egymást megbecsülő együttélését, kapcsolatát s ezzel segíteni tudjuk azokat a politikai törekvéseket is, amelyek a szocializmust építő népeket minél közelebb kívánják hozni egymáshoz.

Itt szeretnék egy olyan kérdésre felelni, amely a két világháború között, de még ma is sokat foglalkoztatja a legkülönbözőbb rétegeket, s éppen a népművelés nagyrabecsült munkatársai előtt valamilyen formában gyakran felteszik. Ez a kérdés a *mi a magyar* kérdése? Szekfü Gyula szerkesztésében 1939-ben egy hasonló című, sokat emlegetett könyv jelent meg, amelynek szerzői minden időkre érvényes feleleteket vagy inkább hosszú fejtegetést próbáltak adni erre a kérdésre. Természetesen számtalan szál köt össze bennünket múltunkkal, múltunk számtalan motívuma, szellemi teljesítményeink kisugárzása, évszázadokon át tovább él és hat. Egy nép, ha megtagadja múltját elveszett! Egy nép nemcsak a nyelvében, hanem a kultúrájában is él! De a kérdéssel kapcsolatban valamilyen örökértékűséget fetisizálni nem lehet, mert ez fejlődésünket akasztja meg. Más volt a magyar a honfoglalás korában, a feudális nagybirtok gyűrűjében s mások lettek az etnikai tulajdonságai a szocializmust építő magyar népnek. Az etnikai tulajdonságok is állandóan változnak és alakulnak. Gondoljunk csak a matyók etnikai jellegének változására. A múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiben a matyó etnikumot annyira jellemző színes viseletnek még alig voltak meg a csírái, azután jött a színes viselet kultusza, és 15—20 év óta ez is a múltté lett, mint a summásság. Három gazdasági változás — három változást idézett elő a matyók etnikai sajátosságában is. Az alföldi tájhoz, az alföldi emberhez ma éppenúgy hozzátartoznak vagy hozzá kell, hogy tartozzanak modern ipartelepeink, gyáraink, állami gazdasá-

gaink és termelőszövetkezeteink táblás gyümölcsösei, mint a XIX. században a rétközi tájhoz a pákászok, a Hortobágyhoz a szilaj pásztorok. De a nép megmarad népnek, ha már levette a csizmát, de nem bizonyos, hogy *néppé* vagy a *népé* lesz az, aki csizmát húz és hozzá bajuszt növeszt vagy egyéb álarcban közeledik a nép felé, hogy éppen a szocialista falu szerkezetének fogaskerékrendszerén lazítson.

Amikor népi műveltségünk sajátosságait ismertetjük azt gondolom, hogy az előbbi a fejlődési tendenciáról, a mi a magyar lényegéről sohasem szabad elfelejtkeznünk.

És most még néhány gyakorlati probléma!

Múzeumainknak minél tervszerűbbé kell tenni a népi kultúra hagyományos és eltűnőben, átalakulóban levő anyagának megmentését. Évtizedek vagy évszázadok múlva ezek feltárásához már nem lesz elég az archeológus ásója. A megmentéshez nemcsak az országos, a megyei múzeumok járulhatnak hozzá, hanem a kisebb helyi múzeumok, a falu helytörténeti gyűjteményei is. Ezeknek a fejlesztése igen nagy jelentőségű, mert a falvak kisebb vagy nagyobb közösségeinek neveléséhez járulnak hozzá. Olyan anyagot menthetnek meg, amelyhez a tudomány keze csak ritkán nyúlhat. A falu közvetlenül láthatja, hogy múltját, munkáját, értékeit miképpen becsülik meg. Az ilyen múzeumok további megszervezéséhez eredményes perspektíva tárulna fel Fehérgyarmaton, Mátészalkán és másutt. Minden ilyen múzeum jelentős segítséget nyújthatna az iskolák mindennapi munkájához, a népművelési előadásokhoz is. S talán itt vethetem fel a szabadtéri helyi gyűjteményének továbbszervezését is.

Tovább kell fejleszteni az országos néprajzi gyűjtőhálózatot és gyűjtőtevékenységet. Ez eddig is igen szép eredménnyel járt. De a gyűjtők, különösen a pedagógusok nincsenek a tudomány, hanem felsőbb szerveik részéről is részesüljenek fokozódó elismerésben. Vidéki múzeumaink feladata lenne, hogy területük önkéntes néprajzi gyűjtőmunkásaival időnként megfelelő konzultációkat tartsanak, irányítsák őket és tegyék lehetővé az értékesebb gyűjtések megjelenését.

Nemcsak a néprajz, hanem legújabbkori történetünk ügyét is szolgálná, ha falvanként egy-egy idősebb paraszttal megiratnánk életrajzát. Ezeknek a biográfiáknak az értékét az esztendőik csak növelnék s lassan oklevelekké, történeti forrásokká válnának.

Mindezeken a feladatokon múzeumaink vezetői, a népművelés, a néprajz illetékesei ilyen vagy olyan formában munkálkodnak is és szép eredményeket értek el. Én csupán emlékeztetőnek szántam a fentieket. Tudom, hogy programot szerkeszteni, tervet formálni sokkal könnyebb, mint annak egyetlen pontját megvalósítani.

Amit végül mégis felvetek, tudom szintén, hogy pusztába kiáltó szó! Ez a néprajz középiskolai oktatásának kérdése. 1947-ben ezen a téren nagyot léptünk előre. A mezőgazdasági középiskolákba bevezették a néprajz oktatását s meg is jelent a magyar néprajz első középiskolai tankönyve, amely nemcsak a magyar középiskolák első néprajzi tankönyve volt, hanem az egész világon az első ilyen jellegű tankönyv. (Balassa I., Magyar néprajz. A mezőgazdasági középiskolák III. osztálya számára. Bp. 1947.) Középiskolai oktatásunk gyorsan változó rendszeréből azután kihullott a néprajz. Meggyőződésem szerint a néprajz oktatását, még a mai állandóan változó és terhelt középiskolai oktatási rendszeren belül is sikeresen meg lehetne oldani s oktatása

hozzájárulhatna azoknak a politikai-ideológiai célkitűzéseknek a megvalósításához is, amelyek a középiskolai oktatást foglalkoztatják. Sajnos ez a kérdés nem szerepelt az utóbbi években a néprajz tudománypolitikai napirendjén sem.

Ezért úgy gondolom, hogy múzeumainknak, egyetemeinknek, különböző tudományos és népművelő intézményeinknek, a népművelők seregének a feladata, hogy a legszélesebb körök előtt feltárják a néprajz lényegét, tudományunk eredményeit. Ezzel hozzásegítik társadalmunkat ahhoz, hogy megismerjék dolgozó népünk egyik széles rétegének, a parasztságnak a munkáját, amely munka történelmünket éppenúgy alakította, mint azok a politikai cselszövések, amelyek a néptől függetlenül mentek végbe és hálózták be a feudális Magyarország évszázadait.

GUNDA BÉLA

VOLKSKUNDE UND VOLKSBILDUNG

Die Volkskunde befasst sich mit der traditionellen Kultur, vielleicht richtiger gesagt, mit der Lebensform der arbeitenden Volksklasse, in erster Linie mit dem Bauernstand. Sie forscht nach der Zeit, zu welcher diese Lebensform zustande gekommen ist, nach deren Zusammenhang mit den wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Faktoren, nach dem fortwährendem Wechsel und ständigen Bewegung, was übrigens für alle Kulturen bezeichnend ist. Wenn wir von traditioneller Kultur sprechen, verstehen wir selbstredend darunter nicht nur Tausend jährige oder Jahrhunderte umfassende Überlieferungen. Traditionell ist nicht nur das, was uralt ist, sondern alles, was eine Gemeinschaft in ihre Lebensform aufnimmt, weiter entwickelt, ändert, gestaltet, vielleicht auch dessen Ausmerzungen fördert und durch neues zu ersetzen trachtet. Durch diese Auffassung wird in einer Dorfgemeinschaft in einigen Jahren ein modernes Volkslied oder auch der Gebrauch einer landwirtschaftlichen Maschine zur Tradition. Die Volkskunde darf nicht nur das uralte in Betracht ziehen, sondern muss auch jenen Lauf der Kulturentwicklung untersuchen, welcher das Ringen des Hergebrachten mit dem Neuem veranschaulicht.

Die Volkskunde will keinesfalls die Vergangenheit konservieren! Dagegen trachtet sie für die Museen, Handschriftenarchive und für wissenschaftliche Abhandlungen jene Gegenstände, mündlichen Überlieferungen sicher zu stellen, welche die Bauernschaft mit ihrer Vergangenheit verknüpfen. Dieses Material der bauerlichen Kultur spiegelt auch die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Kämpfe des Bauernstandes. Durch Interpretierung des volkskundlichen Materials kommen wir in die Lage zahlreiche Einzelheiten der Geschichte des arbeitenden Volkes kennen zu lernen.

Die bauerliche Kultur, die völkische Bildung verbindet die arbeitende Bevölkerung mit ihrer Vergangenheit. Zu gleicher Zeit verknüpft die völkische Kultur die Völker mit ihren Nachbarvölkern. Nicht nur die Flüsse und die Winde strömen von einem Gebiet auf das andere, sondern ebenso auch die Kulturgüter und durch diese Strömungen kommen sich in ihrem Denken die verschiedenen Völker einander näher und lernen gegenseitig ihre Sitten kennen.

Alle jene, die sich mit Volksbildung befassen, müssen wissen, dass die traditionelle Bildung des ungarischen Volkes einen organischen Zusammenhang mit der ungarischen Geschichte und der allzeitigen Gegenwart besitzt. Auf den Schulen können die Schüler die traditionelle Bildung des ungarischen Volkes kaum kennen lernen. Deshalb ist es die Aufgabe der sich mit Volksbildung befassenden Kräfte die Mängel des Unterrichts zu beheben. Es muss auf sämtlichen verschiedensten Stufen der Volksbildung darauf hingewiesen werden, dass das durch die Volkskunde erschlossene und ausgewertete Material lehrreich das friedliebende, einander achtende Zusammenleben, die Verbundenheit der verschiedenen Völker dokumentarisch vor Augen führt.

B. GUNDA

SZEMMELVERÉS ÉS IGÉZÉS

„Mikor a kisebbik fiunk kicsi volt, idejött Tarcaliné cseresznyét venni. Mándi Palinével jött. A gyermekem egészséges, szép, kövér gyermek volt. Amikor elmentek, a gyermek elkezdett sírni. Annyira sírt, hogy majd kimeredt. Szalasztja anyósom Irmát Tarcalinéhoz hajért. Tarcaliné adott. Szalasztja Mándi Palinéhez is, de az először azt mondta, hogy az ő szeme nem ártalmas, végül mégis adott a hajából. A hajjal megfüstöltük a gyermeket, egy lapátra szemet tettünk a spórból, rátettük a haját, a gyermeket meg hasrafordítva rátartottuk, hogy szívja be a füstöt. A gyermek elhallgatott.

De nem csak a gyermeknek árt a szem. Volt itt egy öreg ember, megnézte a Baráth Gusztiné csirkéit. Egy kotlóalja csirke volt, mind nagyon szép fehérek voltak, csak egy volt közte fekete. Baráth Gusztiné mondta neki: Tessék már nézni, milyen szépek! Ő erre azt mondta: Megb... hatod, ha én megnézem, de csak megnézte. Másnap reggelre mind megdőglött, csak az egy fekete nem.

Amikor a gyermeket szenesvizeztem, nem néztem, hogy hol kezdjem. A szájába nevetlen ujjal kell cseppenteni.

Annak a szeme árt, akinek a szemöldöke össze van nőve, ez születési dolog.”¹

„Jóska fiam nagyon szép kis piros fiú volt. Ha hazavittem, édesapám szemmel mindig megverte, ilyenkor a gyermek mindig nagyon sírt, megkékült. Teri néni, Koncz Bertalanné legtöbbször ott volt édesapáméknál. Ha nem volt ott, szaladtunk érte. Ilyenkor Teri néni megállott a böleső végénél és csak legyintett a kezével, hogy: vége. Én nagyon sírtam. Akkor azt mondja Teri néni édesapámnak: Samu bácsi, adjon csak a gatyamadzagjából, az ajtó szemöldökfájából, a küszöbből és a seprűből is. Még most is meg van faragva a szemöldökfa. Teri néni ezeket mind megégette, megkérdezte, kik látták a gyermeket, mire gondolt és mindnél tett egy darab szemet a vízbe, a pohárba. Az verte meg, akinek a szene lement a víz fenekére. Azután a vízből a jobb gyűrűs ujjával cseppentett a gyermek szájába, majd keresztben a két kezére és lábára. A maradékot szenestül odaöntötte az ajtó sarkához. A pohárt is leborította az ajtó sarkához. Oda kell önteni a maradék vizet, ahol legtöbbször járnak. Teri néni azt mondta, hogy elvinné ő még a keresztútra is. A szemmelverés nem rontás.”²

„Akit megverték, azt megszenesvizezték. Az olyan csak sírt és sírt. A szenes víz maradékát az ajtó sarkához öntötték. A szenes vízhez a spórból

¹ Szabó Sándorné, 65 éves, ref. Gergelyiugornya. Jándon született.

² Kokas Istvánné, 68 éves, ref. Gergelyiugornya.

vettek szemet, 9 darabot és mikor a vízbe tették, így számoltak: Sem egy, sem kettő, sem három, sem négy, egészen kilencig.

Felnőtteknél nem volt ilyen szemmelverés, ez kb. csak egy éves korig volt. Még a malacot és a borjút is megverték szemmel. Jött Bodnár Zsófi, meglátta a kis malacot, azt mondta: De szép kis malac! A malac másnapra megdőglött. Szemmelverés ellen piros szalagot kötöttek a gyermek karjára. Sok gyermeknek volt ilyen a karján. A megvert gyermeket szokták füstölteni is annak a hajával, aki megverte. A füstöléshez a küszöböl is vágta, azzal is füstöltek.”³

„Van olyan szem, amely árt a gyermeknek, de még a borjúnak is. A borjú bele is pusztul. Akit megverték, annak a hajával szokták megfüstölteni, aki megverte.”⁴

„A szemverés az, ha a gyermek elájul. Ilyenkor keresték, ki verte meg szemmel. Ha nem találták meg, ki verte meg, akkor meghalt a gyermek. Gondolkoztak rajta, hogy ki járt itt. Ha olyan járt, akinek össze van nőve a szemöldöke, annak a szeme ártott. Ha megtalálják, aki megverte a gyermeket, annak a hajával megfüstölik. Aki a gyermeket szemmel megveri, annak mindenre árt a szeme, a kis jószágra is.

A kis gyermeket meg szokták köpdösni, a szeme közé köpdösnek. Míg valaki meg nem köpdöste a gyermeket, addig nem veheti magához. Ha valaki azt mondta a gyermeknek, hogy jaj de szép, rákiabáltak, hogy: Meg ne jajgasd! Ha megköpdöste, akkor már felvehette. Ez inkább nőkre vonatkozott.”⁵

„A testvéremnek Naményben született egy kis lánya. Már a negyedik volt, már nem nagyon voltak rá kíváncsi. Akkor nekem is kicsim volt, ezért csak egy hónap múlva mentem el megnézni. Nagyon szép kis lány volt a testvéremé, én meg ott dicsérgettem. A kis lány másnap meghalt. A testvérem énrám vetett, hogy én vertem meg szemmel, hogy én dicsérgettem, hogy milyen szép. Sokáig haragudott is rám. — Azt mondták, azért halt meg, szem által, mert valakinek olyan a szeme. Olyanok verik meg, akiknek összenőtt a szemöldöke. Ez elég, hogy ránézzen. A gyermeknek inkább azt szokták mondani: seggibe a szemed, meg megköpdösik. Inkább azt kell mondani, hogy csúnya, nem szabad mondani, hogy jaj de szép, inkább azt, hogy csúnya, ez pedig az anyjának nem esik jól.

Akinek össze van nőve a szemöldöke, ránéz a gyermekre és megrontja. A gyermek ilyenkor meg is hal.

A borjúnkat Vezse Pista verte meg. Nagyon szép kis borjú volt. Azt mondta: Jaj de szép kis borjú! Másnapra a borjú megdőglött. A szemmelverésen szenes vízzel lehet segíteni. A spórból 3 darab szemet kell venni, három emberre gondolni és a szemet egyenként egy pohár vízbe dobni. Amelyik szén lement a víz alá, az az ember verte meg a gyermeket. A vízbe bele kell nyújtani a jobb gyűrűs ujjunkat és erről a gyermek szájába cseppenteni. A vízzel meg kell kenni a gyermek két tenyerét és talpát. Ezt keresztben kell kenni: A jobb tenyerét, utána a bal talpát, a bal tenyerét és a jobb talpát. Utoljára a púpját (köldökét) kell megkenni. Csak egy pohár szenes vizet kell csinálni, ennek nagy része rámegegy a gyermekre, ami megmarad, azt az

³ Koncz Istvánné, 68 éves, ref. Gergelyiugornya.

⁴ Baksa Józsefné, 58 éves, ref. Gergelyiugornya. Hetében született.

⁵ Tóth Lajosné, 40 éves, ref. Gergelyiugornya. Tiszaszalkán született.

ajtó sarkához kell önteni, a poharat, vagy csészét is le kell borítani az ajtó sarkához, mert ott jött be a rontás.

Mikor szenesvizeztünk, számoltunk visszafelé: sem hét, sem hat, sem öt, sem négy, sem három, sem kettő, sem egy.”⁶

„A szenes vizet 9 darab szénből kell készíteni, ebből kell cseppenteni a gyermek szájába a gyűrűs ujjról, közben számolni kell: sem 9, sem 8, sem 7, sem 6, sem 5, sem 4, sem 3, sem 2, sem 1. A maradék vizet az ajtó sarkához kell önteni, mert ott jött be aki megrontotta. A pohárt is le kell fordítani az ajtó sarkához.”⁷

„Ha a gyermeket szemmel megverték, akkor annak a hajával füstölték meg, aki megverte. Minden puját megfüstöltek, aki sokat sírt, sírók volt.

Ez tiszta igaz volt: Az én testvérem, Berti, az egyszer csak sírt, sírt, egy álló éjszaka meg egy álló nap mindig sírt. Már nem tudtunk vele mit csinálni. Szegény édesapám azt mondja: Menni kéne a Pista bátyám testvéréhez, mert ő volt itt akkor nap, vagyis akkor este, mikor már nem nyugodott. Menni kéne érte, hogy legalább már füstöljék meg. Már az orvost is próbáltuk, az sem tudott mit csinálni a gyermekkel. Hát ahogy édesapám készülni akar, hogy már megyen, egyszer csak kopogtatnak, Erzsi néném jön befele. Jaj, mondja aztán neki, éppen nálatok akartam menni. Isten hozott most ide. Mindjárt elmondta, mi történt, hogy történt. Akkor mindjárt a hajából vágott, innen hátulról a kontya alól szedett abból az apróból, aztán megfüstölték. Mindjárt elaludt a gyermek. A spórból szemet vettek ki lapátra, arra rátették a haját, hasra fordították a kis puját és füstölték. Soha se füstölték hanyatt a szájába is ment a füst, akkor aztán elaludt. Azután nem sírt soha se a gyerek.

A beteg gyermeket szenes vízzel is gyógyították, a spórból vettek szemet és azt egy findzsa vízbe dobták. Volt úgy, hogy 5 szál gyufát egyszerre meggyújtottak és ennek a szénét tették a vízbe. A vízzel a gyermeknek megkenték a két kezét, a két lábát, a homlokát és a nyelvét. A jobb keze után a bal lábát, a bal keze után a jobb lábát kenték meg. A maradék vizet az ajtó sarkához, a küszöbhez öntötték.

Ez még ma is megvan, hogy félnek, hogy megverik, az veri meg, akinek olyan szeme van, akinek a szemöldöke összeér. Mikor szemmel megverik a gyermeket, sír. Az orvossága csak a füstölés, meg szenes vizet is csinálnak neki.

Hallottam már olyan embert, hogy a jószágot is úgy megveri, hogy bele is döglük. Mert azt mondják, van olyan szem, hogy annyira árt, hogy az egész belső szervezetét meglátja, olyan erős szeme van. Volt itt egy gulyás féle. Azt mondták, mikor ment az istállóba fele, azt kérdezte: Van-e kis borjú vagy malac, mert ha van, takarják el előle, vagy dugják el előle, mert neki nem szabad megnézni. A nevét nem tudom, de ő maga mondta, hogy takarják le, ha gyenge borjú, vagy kis malac van, mert neki nem szabad ránézni.”⁸

„Van a szemverésnek még más orvossága is. A kis csikónak, meg a kis borjúnak a nyakába piros szalagot kötöttek, mert akkor nem árt neki a szemmelverés. A gyermeknek a kezére kötik, mikor megszületik, mindjárt odakötik, hogy ne tudják megverni. Megdicsérni nem szabad a kis gyermeket.

⁶ Baráth Istvánné, 68 éves, ref. Gergelyiugornya.

⁷ Huszti Lajosné, 59 éves, ref. Gergelyiugornya. Barabásban született.

⁸ Szabó Endréné, 53 éves, ref. Gergelyiugornya.

Azt mondják, akkor veri meg valaki, ha nagyon gyönyörködik benne, vagy nagyon kedves a gyermek.

Gyermekkoromban, Olesvaapátiban elmentem Szászi Menyhért bátyámhoz, a szomszédba. Szép kis malacok voltak nála, vagy 7 darab. Én azt mondtam: Jaj, de szép kis malacok! Azt mondja erre: Eredj már innen a nyavalyába, ne jajgasd itt, mert megdöglik a malac. — Hát attól nem döglik meg, ha én azt mondom, jaj de szép kis malac! Még egyszer mondd? — Elzavart onnan, hogy ne mondjam.”⁹

„Amikor a gyermeket szemmel megverték, az nagyon sírt. Ilyenkor a seprűből 9 szálát kivettünk, azt megégettük és vízbe dobtuk. A vízből nevetlen ujjal kellett kimártani egy keveset és a száján végig kellett a nedves ujjat húzni. Ezt kilencszer kellett megismételni. Ezt az én gyermekeimmel és a Koncz Józsefné gyermekeivel csináltuk.”¹⁰

„Hogy ne verjék meg a gyermeket, nem nézik annyira, nem igézik annyira meg. Meg azt szokták mondani, ha valaki nagyon nézi, hogy seggibe a szemed és az első két fogad.”¹¹

„A gyenge borjúnak szemverés ellen piros szalagot kötöttek a nyakába. Ha szemmel megverték, megdöglött a borjú. Valaki nézi, össze van nőve a szemöldöke, nézi és a borjú másnapra megdöglik. Nem szabad rá azt mondani, hogy szép. Ha valaki azt mondja, hogy szép, a gazda azt feleli rá, hogy seggibe a szemed.”¹²

„Ha sírt a gyermek, Koncz Bertiné, Teri néni babonázta. Élő pókot fogatott velünk kilencet. Szalasztott bennünket, hogy fogjunk. A pókokat az istállóban fogtuk. Ezeket beletette a gyermek vizeletébe, ebből a zúzójába cseppentett. A gyermek ilyenkor elhallgatott. A maradékot napnyugatra öntötték ki.”¹³

„A kis fiam sírt, megszenesvizeztem. Tüzes szemet tettem egy kis pohárba, ezzel a vízzel megsapkodtam a gyermeket és az nem sírt tovább. A maradék vizet az ajtó sarkához öntöttem. Én nem hiszek a babonában, de ezt megpróbáltam.”¹⁴

„Koncz Péter mondta, hogy ha megellett a tehene és Fejes Károly megnézte a kisborjút, az megdöglött. Nem is engedte az istállójába. Szemverés ellen piros szalagot kötöttek a borjú nyakába. Arról nem hallottam, hogy malacot vertek volna meg szemmel.”¹⁵

„A rebbenős gyermeknek keresztlen kötél bakkját kell megégetni, a hamvát vízbe tenni és az anyja az ujjával ebből csepegtessen a gyermek szájába.”¹⁶

„Van akinek ártalmas a szeme. Az olyan ez, akinek dúsabb szemöldöke van. Ma is van, hogy nem hagyják, hogy valaki nézze a gyermeket. Gyengébb gyermeknek, évesnél kisebbnek ártott jobban a szem. Anyámtól hallottam, hogy bement hozzájuk egy ember és azt mondta, hogy takarják be a gyermeket, mert az ő szeme árt. Úgy tudták meg, hogy a gyermeket ki verte meg szemmel, hogy tudták, hogy ki volt náluk. Lehet, hogy nem tudták

⁹ Szabó Endre, 55 éves, ref. Gergelyiugornya. Olesvaapátiban született.

¹⁰ Kokas Andrásné, 62 éves, ref. Gergelyiugornya.

¹¹ Baráth Pálné, 68 éves, ref. Gergelyiugornya.

¹² Huszti Lajos, 50 éves, ref. Gergelyiugornya.

¹³ Kokas Mihályné, 68 éves, ref. Gergelyiugornya.

¹⁴ Koncz Béláné, 22 éves, ref. Gergelyiugornya.

¹⁵ Koncz Gábor, 59 éves, ref. Gergelyiugornya.

¹⁶ N. Gergely József, 69 éves, ref. Gergelyiugornya.

biztosan, ki verte meg, csak gondolták. Szemmelverés ellen szenes vizet csináltak. Nekem nem volt gyermekem, így nem csináltam, de Eszter csinálta. Láttam, hogy a nevetlen ujjával cseppentett a gyermek szájába a fürösztő vízből. A teknőbe löktek szenet a tűzből. Füstöltek is, de hogy rongy darabbal, vagy egyébbel füstöltek-e, nem tudom.”¹⁷

„Szemmelverés ellen egy pohárba vizet kell tenni, ebbe 9 darab szenet kell dobni, közben 9-től visszafelé számolni. A vízből nevetlen ujjal cseppentettek a gyermek szájába, meg is kenték vele. Megmosták a két tenyerét és talpát. Nem keresztben csinálták, hanem, ahogy következik. Amikor a gyermeket mosdatták, a lábát és kezét kenték, nem számoltak.

Egyszer az uram nem volt itthon, a gyermekek segítettek étetni. Amikor a dolgot elvégezték, bejöttek, én vacsorát adtam nekik, vacsora után kimentem szétnézni. Az ólban az egyik előhasú tinó alatt ott találtam egy nagyon szép kis borjút, a tinó megellett. Éjszakára a kis borjút berekesztettük a szénatartóba. Reggel odajött Máté Pista, azt mondta: Jaj de szép kis borjú! Amikor elment, csak elnyúlt a borjú. Mondták aztán, hogy a Pista szeme árt. Elmentem hozzá hajért, vágott is haját, 3 helyről is vágott. Margit néni ajánlotta, hogy menjünk hajért. Egy lapátra szenet tettünk, arra rá a haját és odatartottuk a borjú orra alá. A borjú felocsúdott.

Olesván volt egy szúrós, fekete szemű fiú, Balogh Berti. Ott szeretgette a kis lányomat. A kis lány beteg lett. Linus néni vágott a fiú hajából a kis lányt megfüstöltük, lapátra tettünk szenet és arra a haját.

A gyermeknek a kis bal karjára piros szalagot kötöttek, azt mondták, hogy akkor, akinek a szeme árt, a piros szalagot nézi. Mások meg azt mondták, hogy a gyermek nézi a szalagot és nem néz rá arra, akinek árt a szeme.

Amikor szenesvizet csináltak, ha a gyermek csakugyan meg volt verve, a szénnek le kellett szállani a víz fenekére.

Egyszer a Péter hízója megfiadzott hetet. Nem tudott a malacokkal mit csinálni, elosztogatta, mi is elvittünk tőle három kis malacot. Nagyon szépen növekedtek. Egyszer csak odajött Kapli Jenő, gyönyörködött a három szép kis szülők malacban. Amikor elment, egyik malac megdöglött, a másik kettő beteg lett. Mondtam Jenőnek. Azt mondja: Minek is kellett nekem idejönni! Füstöljük meg! Vágtunk a hajából, mondta, hogy vágjunk a gatyamadzagjából is. Megfüstöltük, jobban lett a két kis malac. — Szoktunk az ajtó szemöldökből is vágni a füstöléshez. Mi is vágtunk Irénkének.”¹⁸

Az én első gyermekemet minden nap megverték szemmel. Piros Józsinak nagy, dús szemöldöke volt. Nagyon szerette a gyermeket, amikor megnézte, minden nap megverte szemmel. Volt, hogy éjszaka mentem hozzá, hogy adjon a hajából, vagy a szőriből. Annyira volt már, hogy nem volt haja. Ilyenkor csak kivettünk egy kis szenet, rátettük a kis haját és lógattuk rajta a gyermeket. A hasánál és a lábánál fogtuk. Amikor megfüstöltük nyugodott reggelig, de amikor Piros odajött, megint elkezdett ordítani. Azt is mondta Piros Józsi, hogyha kis csirke volt: Tegye el azt a csirkét, mert, ha megnézem, megdöglök. Olyan erős szeme volt! Régen a gyermekén, mikor aludt, vagy vitték valahova, szemtakaró volt.”¹⁹

¹⁷ Varga Benjáminné, 82 éves, ref. Panyola.

¹⁸ Borbás Menyhértne, 70 éves, ref. Panyola.

¹⁹ Varga Józsefné, 68 éves, ref. Panyola.

„Ha a gyermeket szemmel megverték, megfüstölték. Levágták a gyermek néhány szál haját és gatyamadzag darabkát tettek hozzá, ezt gyújtották meg, ezen füstölték meg.”²⁰

„Ha a gyermeket szemmel megverték, 9 bábót csináltak, rongyból csináltak egy kis darab fára. A bábokat meggyújtották, rátartották a rostát és felé tartották a gyermeket. Ezt olyankor csinálták, amikor már látták, hogy nagyon gyenge a gyermek. Volt, hogy haját is kérték a füstöléshez attól aki szemmel megverte. Az ajtó szemöldökből is és a küszöbből is vágtak keresztben forgácsot. Ha a szemöldök bal felső sarkából vágtak először, utána a küszöbből a jobb sarokból vágtak, azután vágtak a jobb szemöldök, majd a bal küszöb sarokból. Nem vagyok benne biztos, hogy a vágást jobbról, vagy balról kezdték-e meg.

A gyermek füstölését minden anya csinálta. Ha a gyermek beteg lett, összejött két-három asszony, megállapították, hogy szemverés és már csináltak is. A gyermeket a rostára hassal lefelé tartották — rostán keresztül-füstöltek — hogy a gyermek kapjon be valamit a füstből. Csak úgy ikegtek szegények.

Szenesvizezésnél 9 darab szenet dobtak a tűzhelyről egy pohárba, közben 9-től visszafelé számoltak. A vízzel az arcát megmosták és a fürdővízbe tettek belőle. A fürdővízből a szájába csepegtettek. A gyermeket szemmel olyan verte meg, akinek a szemöldöke össze van növe. Az ilyen elől dugták a gyermeket.”²¹

„Nálunk szemmelverés ellen szenet rostáltak.”²²

„Ha Buzdor Gyuri megnézte a gyenge borjúkat, vagy a gyenge malacokat, azok három napra megdöglöttek. Nekem is megment 6 malacom. Buzdor Gyurival ne nézesse meg senki a borjúját. Piros szalagot csak a csikónak és a báránynak szoktak a nyakába kötni szemmelverés ellen, borjúnak és malacnak nem szoktak.”²³

„Ha a gyermeket szemmel megverték, annak a hajával füstölték meg, aki megverte. Lakott itt egy zsidó, Tamásnak hívták. Tamás valamiért elment Kalmárékhoz. Amikor hazament, egyszer csak jönnek hozzá hajért. adjon a hajából, mert megverte a gyermeket. Tamás esküdözött, hogy ő nem is látta a gyermeket, de azért adott a hajából.”²⁴

„Ha a kis gyermeket szemmel megverték, akkor nagyon sírt. Ilyenkor megfüstölték, annak a hajával füstölték meg, aki szemmel megverte. Az ilyen szívesen adott a hajából. Azt nem hallottam, hogy szemmel veréstől meghalt volna a gyermek. Szemmelverés általában egy éven aluli gyermekeknél volt.”²⁵

„Konc Józsit szemmel megverték. Nagyon rosszul volt, már orvoshoz akarták vinni, már el is készültek. Mielőtt elindultak volna, egy asszony hajjal megfüstölte, rögtön meggyógyult, el se kellett vinni.

Mikor a Máli néném lánya, Teri kicsi volt, ott volt náluk egy cigány asszony. Amikor elment, a gyermek elkezdett sírni. András leszaladt a cigá-

²⁰ Huszti József, 65 éves, ref. Olesva.

²¹ Balácsi Lászlóné, 73 éves, ref. Tiszaszalka.

²² Kődöböcz László, 71 éves, ref. Tiszaszalka. Vámosatyán született.

²³ Csonka Bertalan, 73 éves, Jánd.

²⁴ Toldi Miklós, 78 éves, Jánd.

²⁵ Nagy Andrásné, 65 éves, Jánd.

nyokhoz, hozott az asszony hajából, a hajjal megfüstölték Terit, meg is gyógyult, nem sírt tovább.”²⁶

„Ha a kis gyermek sírt, megszenesvizeztük. Én nem tudtam meg, hogy ki verte meg a gyermekemet. A szenet a tűzhelyről vettem. A szenes vizet csak megittattam a gyermekkel.”²⁷

„Klári húgomat szemmel megverték. Akkor édesanyámék csepüből 9 kis bábot csináltak, ezt elégették, a hamuját összeseperték és vízbe tették. Ebből a vízből a gyermek szájába is cseppentettek és a házban minden sarokba is öntöttek belőle.”²⁸

„Ha szemmel megverték a gyermeket, mikor fürösztöttük, pelenkával letakartuk és keresztben hamut csaptunk át rajta. Ezt a hamut át kellett szűrni rongyon. Én is átszűrtem és a rongyon csupa csepű maradt. Én csodálkoztam rajta, de akkor megmondták, hogy azért van, mert olyan ember verte meg a gyermeket, akinek össze volt nőve a szemöldöke.”²⁹

„Ha valakit szemmel megverték és nem tudták, ki volt, akkor a spórból 9 szenet kivettek, egyenként vízbe dobták és mindhez egy nevet mondtak: Ez Juli, ez Biri, ez Zsófi. Mind a kilencnél mondtak egy nevet. Akinek a nevével lement a szén, annak a hajával megfüstölték.”³⁰

„Ha a gyermeket szemmel megverték, az ingét a küszöb alá vajták és ott is hagyták.”³¹

„Ha valaki azt mondta a gyermekről, hogy jajj de szép kis gyermek, az már megverte. A gyermeket megköpdösték, a kis arcát megcsapdosták szemmelveréstől és azt mondták neki, hogy te kis csúnya. Volt Tiszaszalkán egy jegyzőné, az nem engedte, hogy a gyermekét megköpdössék, még azt sem, hogy a kezét megsókolják. Hallottam, hogy az olyan gyermeket, akit szemmel megverték, rostán keresztül füstölték meg.”³²

„A legvégen lakott egy asszony, Szilva Jánosné, Bacsó Erzsi, annak a szeme ártott. Nagyon szerette nézni a gyermekeket és ha megnézte, a gyermek megbetegedett, sőt néha meg is halt.

Három éve volt itt egy TSZ könyvelő. Van egy kis unokám és a könyvelő szeme mindig megártott neki. Nem volt beteg a gyermek, csak sírt és sírt. Hogy ne ártson a szem a gyermeknek, meg szokták köpdösni. Szemmelverés ellen szoktak szenes vizet is csinálni. A szenes vizet úgy csinálják, hogy a szénből három darabot vágnak, ha a három szén lement a vízbe, a gyermek meg van verve. Máskor három gyufaszálat égettek el és azt tették a vízbe. A vízzel megmosták a gyermek arcát, a szájába is eresztettek egy kis vizet, a kezét és lábát is megkenték és keresztalakban meglocsolták.

Arról, hogy szemmelverés ellen füstöltek volna, nem hallottunk. Nem hallottunk arról sem, hogy a küszöbből vagy a szemöldök fából kellene vágni, arról sem, hogy a seprűből, vagy a gatyamadzagból kellene vágni a szenesvízhez, vagy a füstöléshez.”³³

²⁶ Illés Miklósné, 40 éves, ref. Jánd.

²⁷ Toldi Ferencné, 54 éves, Jánd.

²⁸ Birtha Istvánné, 32 éves, ref. Nagyvarsány. Nagydoboson született.

²⁹ Dévai Gyuláné, 60 éves, ref. Nagyvarsány.

³⁰ Illés Bertalanné, 70 éves, ref. Jánd.

³¹ Horváth Károlyné, 70 éves, ref. Tákos.

³² H. Baráth Pálné, 62 éves, ref. Gergelyiugornya. Tiszaszalkán született.

³³ Kosztel Józsefné, 67 éves, róm. kat. Márokpap és Kosztel Mária, 76 éves, róm. kat. Márokpapi.

A fenti adatok egy egy mozaik darabkát jelentenek Gergelyugornya és környékének a szemmelveréssel és igézéssel kapcsolatos néphitéből és ritusai-
ból. A 33 adat nem csak a megnevezett 33 adatközlő gondolkodását és hitvilá-
gát tükrözi. Megkérdezésük minden esetben társaságban, a család és sokszor
a szomszédok és ismerősök körében történt, ott beszélgetés alakult ki és az
adatközlő tulajdonképpen csak az együtt levők közös, idevonatkozó ismeret-
anyagát foglalja össze. Rajtuk kívül még nagyon sok embert kérdeztünk meg,
akik hasonló részleteket mondtak el, úgy, hogy az adatok általánosan ismert,
nagyobb, vagy kisebb részletességgel gyakorolt hagyománynak tekinthetők.

A megkérdezettek életkora változatos. A legfiatalabb 22 éves. Mindnyá-
jan hisznek a szemmelverésben és végeztek el ezzel kapcsolatos cselekményeket.
Nem téveszthet meg az, hogyha múlt időben beszélnek, hiszen életükben ab-
ban az időben volt probléma a szemmelverés, amikor kis gyermekeik voltak,
akkor sírt a kicsi gyermekük és akkor próbáltak segíteni maguk, vagy vették
igénybe a mások segítségét, akkor tanulták meg a magyarázatokat a hozzá-
értőktől. A megkérdezett férfiak, bár nem vettek részt magukban a cselekmé-
nyekben, közvetlenül látták azokat.

Ezekből a mozaikkockákból szeretnénk összeállítani a teljes képet, a tü-
neteket, amelyek körül a szemmelverés és igézés néphite kialakult, a veszedel-
em elhárításának, a gyógyításnak a teljes ritusát, illetve az egyes elemek kö-
zötti belső összefüggéseket.

Az összeállítás előtt megemlítünk még két régebbi adatot és rövid össze-
foglalást területünkről a témával kapcsolatban. Az egyik közel 200 éves, egy
szerző neve nélkül nyomtatásban megjelent népi orvosi könyvből való.³⁴
„Néha forrózást szenved a gyermek, elsárgul, feje fáj, szemei beragadnak...
A forrózás igézetnek is nevezetik. Oka ennek... külsőképpen a napnak meleg-
sége, néha pedig per efflúvia az ártalmas szemek sebes tekintete. Ez okbul
néhány ember nem merészi bátran a kisdéd gyermeket nézni. Hogy a nyava-
lya ki ne rontsa, melynek jele, hogy a gyermek retteg, tégy az említett füvek-
hez Basa-rosa gyökeret, vagy fagyöngy levelet. Továbbá égett borral, sóval,
savanyú kovászt öszve gyúrod is, használ... Vagy három, négy eleven szentet
vess egy pohár tiszta vízbe, add innya, ortzáját is lehet azzal mosni. Ez az ital
a belső forrózást eloltja, a külső mosás pedig a pórusokat, az az a testen levő
lyukatskákat megnyitja, ezután a gyermek könnyebben elaluszik.” Füstölni
is lehet a fejét Szent László aszalt fűvével.”

Ebből a közlésből csak annyit jegyezhetünk meg, hogy a szemmelverés,
mint gyermekbetegség és vele kapcsolatban a szenesvizezés és füstölés ismere-
tes volt. Egyéb adatainak nyoma sincs sem az alig száz évvel későbbi Lehocz-
kynál, sem a mai öreg adatközlőknél. Más betegségekkel keveri össze a tünete-
ket és gyógyfüves orvoslást ajánl.

A másik ismertetés és összegezés 1881-ből Lehoczky Tivadartól való.³⁵
„Az újszülöttre nézni nem tanácsos, könnyen megigéztethetnék, azért előbb
köpködnek... Igézés alatt a nép azt az állapotot érti, midőn csupán meg-
pillantás által valaki mintegy megbűvöltetik, nyugalmától megfosztatik.
Innen, hogy valami szép, vagy meglepő meg ne ártson, mondani szokás: Az igé-
zet ne fogjon. A szemtől jövés által az ember teste mintegy a szemből kisu-

³⁴ Máramarosi Gottlieb Antal kiadásában. 1782. A Vásárosnaményi Tájézmúzeum könyv-
tárában. 48. lap.

³⁵ *Lehoczky Tivadar*: Bereg vármegye monográfiája II. kötet 255. l.

gárgzó delejtől érintve hirtelen valamely betegségtől megtámadtatik, kellemtelenül érinttetik, sőt sokszor az illető elájul, rosszul lesz, émelygést érez. E bajnak különösen a gyermekek kitétetvék s oly embernek, akinek a szemöldöke össze van nőve, a nép hite szerint nem is tanácsos, hogy újszülötthöz közeledjék, és azokra ránézzen.

Az emberek azt hiszik, hogy a nézéssel embert és állatot egyaránt meg lehet verni, ellenállási erejétől megfosztani." A gyógyításra vonatkozólag ezt írja: „A megigézett gyermek anyja, vagy dajkája szénnel oltott vizet szokott beadni." A megelőzéssel kapcsolatban megemlíti, hogy: „A gyermek szemét az anyja nyálával mossa meg." A gyermek nyakába, vagy kezére vörös szalagot kötnek" abból a célból, hogy „az ártalmas szem hatása abba ragadjon." „Az igézés eredetileg szavak általi elbűvölést jelentett. Később a fogalom egybeolvadt a szemveréssel és azzal egyértelműnek tartatik."

Ezekkel az adatokkal kapcsolatban hadd jegyezzük meg azt, hogy mintegy évszázaddal ezelőtt a szemmelverés hite és a védekezés ritusa egyaránt élt azoknál, akik maguk nevelték gyermeküket (a népnél) és azoknál akik dajkával neveltették. (Polgári és felsőbb társadalmi rétegek.) Nem tudhatjuk, hogy Lehoczky milyen széles gyűjtés alapján összegezte a közölteket, de azt mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a vonatkozó néphit az eltelt mintegy 100 év alatt az ő közléséhez viszonyítva nem kopott.

A tünetek

Egészen fiatal, általában 1 éven aluli, egészséges, szép, kövér, piros gyermek hirtelen megbetegszik, sírni kezd, majd szünet nélkül sír, néha egyenesen ordít, nagyon rosszul van, majd kimered, megkékül, nagyon gyenge, rebbenős, néha elájul. A betegség általában nem halálos, mégis néha előfordul, hogy a megbetegedett gyermek hamarosan meg is hal.

Ilyen váratlan veszedelem szokott jönni újszülött, vagy egészen fiatal állatokra, borjúra, csikóra, malacra, bárányra, sőt csirkére is, de ezeknél a betegség legtöbbször pusztulással végződik. Ezek közül is a legszembek vannak jobban kitéve a veszedelemnek.

Ha a gyermek, vagy a kis állat túl esik a tüneteken, a betegségnek nem marad nyoma, nem lesz béna, nem maradnak utána testi fogyatékoságok, éppen ez különbözteti meg a betegséget a rontástól, amely halált, vagy testi fogyatékoságot okoz.

Adatgyűjtés közben az igézésre és szemmelverésre vonatkozó adatokat pontosan különválasztottuk az ugyancsak hirtelen, váratlanul fellépő, más tünetekkel járó, másképpen kideríthető eredetű, más gyógyítást igénylő gyermekbetegségektől, a k e l e v é n y t ő l és r o n t á s t ő l. A kelevény minden esetben megkéküléssel jár és rendszerint halálos. A b é n u l á s o k k a l j á r ó r o n t á s egészen kicsi gyermekeknél alig fordul elő.

A felsorolt adatok közül, hogy a gyermek rebbenős lett és hogy megkékült csak egy-egy adatközlőnél fordult elő, viszont a gyógyítás módja ezeknél is megegyezett a szemveréses és igézéses betegség gyógyításával. Itt az adatközlők férfiak voltak. Mivel a betegség okát rendszerint nők derítik ki, és nők végzik a gyógyítást is, közlésüket úgy tekintetem, hogy hiányos megfigyelésen és ismereten alapulnak.

A betegség oka

A néplitben a betegségeket ártó szellemek okozzák. Lehoczky leírja³⁶ hogy területünkön a nagy járványok okait megszemélyesítik, pl. az 1854. évi éhséget fakó kinézésű koldusnak képzelik. Egy adatközlő szerint³⁷ az 1873-as kholerát két, éjjel az utcán keresztül láncot húzó kis lány hozta, akiket édesanyja szemével látott is és előre megjósolta, hogy valami baj lesz. Természetesen nem minden ártó szellem van így megszemélyesítve, nem emlegetik névről ezeket a rontó szellemeket, alakjuk mégis többé-kevésbé meghatározható azonos tünetekben jelentkező cselekedetéről. A betegség okának tekinthető az is, ha valami e szellemek figyelmét hívja fel az emberre, itt a kicsi gyermekre, vagy meggyengíti annak természetes ellenállását.

Az igézés

Az igézésnél bizonyos szavak kimondása okozza a bajt, éppen úgy, mint bizonyos szavak hatása meg is szüntetheti a veszedelmet. A fogalommal már Homérosznál találkozunk³⁸ ahol ráénekléssel gyógyítják meg Hektor vérzését. Találkozunk vele az Újszövetségben is.³⁹ Itt egy nem a zsidó ethnikumhoz tartozó százados mondja: „Csak szólj egy szót és meggyógyul az én szolgám. Mert én is hatalmasság alá vetett ember vagyok és vannak alattam vitézek: és mondom egyiknek: Eredj el és elmegy és a másiknak: Jösz te és eljő és az én szolgámnak: Tedd ezt és megteszi.” A Kalevipoegben⁴⁰ találkozunk a fogalommal:

”Büvös mondást bocsát szélnek:

S rendeli, a varázsszavak

Táltos hadat támasszanak.

.....

Szellő szülte kísértetek

S z a v a k szülte fegyveresek,

Pokol piszkos pereputtya,

Vén gonosz sok darabontja.

Adataink közt a bajt előidéző igéző szavak: J a j j de s z é p ! Ezt egyesesen így határozzák meg: M e g j a j j g a t á s. Okozhatják más szavak is, amelyekkel a gyermeket d í c s é r i k, vagy amelyek a benne g y ö n y ö r k ö d é s t fejezik ki. Az ártalmas megállapítások két részre tagolódnak. Az egyik rész, a gyermek szépségét, méltatását, a benne gyönyörködést kifejező szavak. Ezeknél az ártás abban áll, hogy a rontó szellemek figyelmét hívja fel a gyermekre. „Nálunk is, másutt is általános a félelem, hogy a rontó szellem kicseréli az újszülöttet és csenevész, halálnak való gyermeket csempész a helyébe. Árpádkori személyneveink egyrésze a napnál világosabban mutatja, hogy a honfoglalóknál is megvolt ez a rettegés. A nevek közt ugyanis ilyeneket

³⁶ Lehoczky, II. kötet 251—252. lap.

³⁷ Tári Károlyné, 70 éves, ref. Beregdaróc.

³⁸ Odisszeja 19. fejezet, 448. sor.

³⁹ Máté ev. 8. rész, 8—9. vers.

⁴⁰ Kalevipoeg 5. ének (Bán Aladár fordítása).

találunk: Nemvaló, Nemvagy, Haláldi, Csúnya, Szennyes. Ezeknek a neveknek az a céljuk, hogy a rontó erők előtt letagadják azt, hogy a gyermeknek örvendenek, nem életrevaló, úgysis a halálé.⁴¹ Az elől felsorolt adatokon kívül is általános, hogy a kis gyermeket látogatónak megmondják: Azt ne mondd, hogy szép, inkább azt mondd, hogy csúnya, meg ne jajjgasd.

Külön kell megemlékeznünk magáról a j a j j szóról. A jajj szó a temetésnek állandó eleme. „Jajj, itt hagytál”⁴² „Jajj, jajj, hogy szép orcád többet nem láthatom”.⁴³ A jajjszó a temetési emlékeket, talán egyenesen a halált okozó szellemeket idézi. A halál és a jajjszó együtt jár.

Az i g é z é s szó az adatközlőknél egyetlen egyszer sem fordult elő. Rákérdezve alig értették meg az adatközlők.⁴⁴ A tünetek általában megegyeznek a szemmelverés tüneteivel. A néphitnek egy erősen halványuló vonaláról van itt szó. Már Lehoczky azt jegyzi meg, hogy „szó nyomozólag eredetileg szavak által elbűvölést jelentett, mely elbűvölés azáltal keletkezett, miként szokott történni a véletlen zaj, vagy nem várt hang általi meglepetés, meg-rázkódtatás, mely érzékenyen hat az idegekre. Később egyé olvadt a szem-
veréssel és most (1881-ben) azzal egyértelműnek tartatik.”⁴⁵ Nagyon nehéz volna kideríteni, hogy más etnikum betörő új fogalmai és ritusa halványították-e el, vagy az igézés hitének betörő új rendje nem volt-e elég erős arra, hogy határozottabb formában és kifejezésekben maradjon fenn.

Az igézésre a gyógyításoknál, elhárításoknál visszatérünk, mivel mind az igézésnek, mind a szemmelverésnek vannak ebbe a fogalomkörbe tartozó gyógyításai.

A szemmelverés

Ha a betegség tünetei jelentkeznek, sorba kell venni, ki járt a házban a tünetek jelentkezése előtt. Vannak esetek, amelyek bizonyos emberekkel való találkozásnál megismétlődnek. Ilyenkor kár is volna tovább találgatni.⁴⁶ A kisebb közösségben jól ismerik egymást az emberek. Van, akikről a közvélemény tudja, hogy a szemük ártalmas. Ezek saját maguk is tudják, hogy szemük árt. Az ártalmas szem természeti adottság. Megállapítják a családtagok, vagy az ismerős asszonyok, hogy nem ezeknek volt-e alkalma találkozni a gyermekkel. Ha a közismerten ártó szeműek közt nem kereshetik, akinek a szeme ártott, végig gondolják, hogy valaki nem nézte-e nagyon, erősen a kis gyermeket. Visszaemlékeznek arra, hogy a látogatók közt nem volt e valakinek nagyon szúrós, fekete szeme, vagy összenőtt szemöldöke. Ha volt, az ártót közöttük kell keresni. Emellett feltétlenül figyelembe veszik azokat, akik etnikailag különböznek a falu lakosságának zömétől. Jándon a Tamás nevű zsidó állítja, hogy nem is látta a gyermeket, mégis ő marad a gyanúsított. Ugyanígy állapítják meg, hogy az ott járó cigányasszony lehetett az ártó.

⁴¹ László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete 258—259. lap.

⁴² Kokas Mihályné, 68 éves, ref. Gergelyiugornya.

⁴³ Jászai Jánosné, 65 éves, Nagyvarsány.

⁴⁴ Baksa József, 61 éves, ref. Baráth Margit, 38 éves, ref. Koncz Eszter 20 éves, ref. Gergelyiugornya.

⁴⁵ Lehoczky, II. kötet 255. lap.

⁴⁶ Piros József, Panyola, Filep Samu, Gergelyiugornya szemmelverései.

A szűrös-fekete szemmel és összenőtt szemöldökkel kapcsolatban megjegyezhetjük, hogy a terület lakosságánál általános a világosabb szem és a világosabb, ritkább szőrzet. Egy-egy erősen fekete hajú, szemöldökű fej kiút az általánosból. Anélkül, hogy áttévednénk a terület lakosságának rassz kérdéseire, a felületes vizsgálattal is azt állapíthatjuk meg, hogy a szűrös-fekete szem és az összenőtt szemöldök az általános képből kiütő, más, i d e g e n. Ősi ösztön kerül itt felszínre: Az ivadék féltése a veszedelmet okozható ismeretlenről, idegentől.

A veszedelem elhárításának legegyszerűbb módja a gyermek eltakarása. A terítő neve, amellyel a keresztelésre, vagy a házból egyéb céllal kivitt csecsemő arcát letakarják: S z e m t a k a r ó⁴⁷ a szemek elől takar. Aki úgy tudja, hogy az ő szeme árt, előre megmondja, hogy a kis állatot, borjút, malacot takarják le előle.

A baj megelőzésében nem kis szerepe van a színeknek. A Baráth Gusztávné csirkéi közül a fehérek mind megdöglöttek az ártalmas nézéstől, egyedül az egyetlen fekete maradt meg. Ennek nem ártott a szem. Védő ereje van a piros színnek. A csuklóra, vagy a nyakba akasztott piros szalag elháríthatja a veszedelmet. László Gyula a honfoglalásig vezeti vissza a piros színnek a rontás ellen való használatát.⁴⁸ Ő a pirossal együtt a kék szín használatát is megemlíti. Meg kell jegyezni, hogy ő a piros és kék gyöngyöket sírokban találta. A kék szín adatközlőinknél nem szerepel elhárító színeként, viszont a területen még századunk legelején is használatos volt gyermek temetéseknél a kék szín.⁴⁹ Ismeretes még gyermek temetéseknél használatos gyászabrosz, amelyiknek a színezése a felnőtteknél használt feketével szemben kék és fekete. A lányok temetésénél területünkön az I. világháború előtt egészen általános volt, hogy a festetlen koporsót pirossal és késsel díszített szőtteivel, kelengyéjével rakták be. Talán nem volna túlságosan merész a következtetés, ha a színekkel való védekezést kapcsolatba hoznánk az igézésnél említettekkel, amikor itt a szín fejezné ki azt, amit ott a nevek, vagy a gyermek becsmérése, ti. hogy itt a rontó szellemnek már nincs keresnivalója.

A megelőzéshez tartozik még a gyermeknek az idegen által kötelező megköpdösése. Ez egyik részről szorosán kapcsolódik a gyermek: Te kis csúnya stb. megszólításához, de meg kell említenünk távolabbi kapcsolatát is. A nyál, mint a testből távozó, párolgó anyag az animista felfogásban feltétlenül lélekhordozó és így megerősítő szerepe lehet. Jellemző használata a sárgaság gyógyításánál: „A gyarmati vásárba ment egy ember, eladott valamit. Jött egy kisari asszony, szembe állott vele és szembeköpdöste. Az asszony sárgaságban volt. Ez használ a sárgaság ellen. Akkor használ, ha megszégyenül, akit megköpdöstek.”⁵⁰ Az ember köpte szembe a beteg asszonyt. Az ép ember köpote a már meglevő súlyos betegséggel szemben is erősít, megszégyeníti a betegség szellemét. Lehoczky szerint a gondos anya „a gyanús ránézés lehető rossz következményeit azzal előzi meg, hogy a gyermek szemeit nyálával megmossa.”⁵¹ Az Újszövetségben 3 helyen is előfordul nyállal gyógyítás.⁵²

⁴⁷ Filep Józsefné, 58 éves, ref. Gergelyiugornya. Beregsurányban született.

⁴⁸ *László Gyula*, i. m. 440. lap.

⁴⁹ Baráth Endréné, 65 éves, ref. Gergelyiugornya. Birtokában van a kék-fekete díszítésű gyermek-gyászabrosz is.

⁵⁰ Borbás Menyhértné, 70 éves, ref. Panyola.

⁵¹ L. a 35. sz. jegyzet.

⁵² Márk ev. 7. rész 33. vers, 8. rész 23. vers, János ev. 9. rész 6. vers.

Ezek közül kettő szem gyógyítására vonatkozik. A róm. kath. keresztelési liturgiánál is szerepel a csecsemő nyelvének nyállal érintése. Tekintve, hogy a nyál a szemmelverés ellen csak az egyetlen megköpdösés vonatkozásában fordul elő a szokás eredetét keresztyén hatásban kereshetjük.

Nehezebb esetek

Abban az esetben, ha a látogatók számbavételével nem sikerül kideríteni a szemmelverő személyét, ha nem használtak a védekezés eszközei, vagy gondatlanul elmulasztották a védekezést, a gyenge gyermek, vagy gyenge állat letakarását, nem kötötték fel a piros szalagot, elmaradt a figyelmeztetés, hogy meg ne jaggasd, valaki mégis megdicsérte a gyermeket, esetleg valaki nem köpködte meg a jó rend szerint, az okot megszabott rítusokkal kell kideríteni és ugyanilyenekkel a gyógyítást elvégezni.

A kutatás eszköze a tüzes szén és a víz. Az adatközlők adatai ennél a kérdésnél meglehetősen összezavarodnak, mert a szenes vizet csak részben használják a rontó felkutatására, nagyobb részt a gyógyításra használják s akkor már az elkészítésénél több elem érvényesül.

A kutatáshoz rendszerint a tűzhelyről vesznek néha 3, legtöbb 9 darab szenet. A széndarabkák sokkal többet jelentenek, mint a pusztán anyagi létük. Maga a tűzhely, ahonnan veszik, varázslatos hely. „A kémény a tűzhely felett áll.” A szabad kémény boszorkányos hely volt. Gyermekkoromban kezdték csinálni a síp kéményeket. Örültek neki, hogy ezen már nem jön be a rontás. Az én időmben a szabad kémény nagyon játszott az ördögösséget, mondták, hogy így volt, meg úgy volt. Ördögök is mentek be rajta.”⁵³ A tűzhelyről vett szén kapcsolatban van a szellemvilággal.

A szén darabkák száma legtöbb esetben 9, csak néha 3, esetleg más páratlan szám. A 9-es szám rendszeresen szerepel az állatbetegségek gyógyításánál, a féregkioltásoknál. Külön tanulmány kellene a 3, 7 és 9-es számok használatának az értékelésére. A 3 és a 7 kétségen felül az előázsiai népek kultikus száma. Olyan területen keletkezik, valahol Mezopotámiában, ahol az idő beosztásának csak a hold változása lehet az alapja. A számok a teljességet jelentik. Irán felől érkeztetett népünkhöz a múltban a szent 7-es, majd ez bővült ki kilencé, de a terület néphitében soha sem bővült a germán 12-vé.

A szent számhoz egy-egy nevet kell gondolni, minden számhoz egyet egyet és egyenként dobni a szén darabokat a vízbe. A név azonos a hordozójával. Akinek a szene lemege a víz fenekére, az verte meg szemmel a gyermeket. Ez megszabja a további tennivalókat.

Más alkalommal a név varázslat elmarad, egyszerűen csak visszafelé számolnak kilenctől, vagy egyenesen számolás nélkül dobják a szenet a vízbe. Ilyenkor, ha lemerül valamelyik szén, csak általánosságban igazolja, hogy szemmelverésről van szó.

A gyógyítási ritust sokszor különösebb kutatás nélkül is elvégzik. Ezekben az esetekben a gyógyulás dönti el, hogy szemmel verés volt-e.

Amint a fentebbiekből láthatjuk, a betegség okának felkutatásánál a név és a számok kimondásával az *i g é z é s t* is alkalmazzák.

⁵³ L. 32. sz. jegyzet.

A gyógyítás

A./ A szenes víz

Használatos azokban az esetekben is, amikor a betegséget előidéző személy ismeretes, de akkor is, amikor az igéző, vagy szemmelverő személy nem ismeretes. A betegség okának megállapításánál használt szenes vizet minden esetben felhasználják a gyógyításra.

A gyógyító szenes víz elemei:

Minden esetben hozzátartozik a tűz, amint az előző fejezetben említettük. A tűz hely közönséges parazsán kívül a következő speciális anyagokból készített szenet használták:

Forgács a k ü s z ö b b ő l, az a j t ó f é l b ő l és a s z e m ö l d ö k f á b ő l. A küszöb és az ajtófél varázslatos hely. A küszöb misztikája nagyon sokszínű. Jelentősége van már a születésnél. Volt küszöbön szülés és a szülónőnek meg kellett fogni az ajtófelet.⁵⁴ A kelevényes gyermek lehasított ingét a küszöbhez vajták el.⁵⁵ A küszöb az ősök szellemének lakóhelye.⁵⁶ Az ősök lakhelyéből való fadarabkák megégnek azon a tűzön, amelynek szintén köze van a családi őshöz.⁵⁷ A szén az ősök erejét adja át a szenes vízen keresztül.

Darabok a s e p r ű b ő l. Közismert a seprűnek a házat őrző hatalma. Területünkön az új hajlékba megérkező menyasszony elé seprűt dobnak.⁵⁸ A sírt, a halott lakóhelyét is a sarokba állított seprű őrzi.⁵⁹

G a t y a m a d z a g darab. Általában rokonnak, egyik adatunk szerint magának a nagyapának a gatyamadzagából való darab. Nem hiszem, hogy itt külön kellene felhívni a figyelmet az ősök erejével való kapcsolat teremtésére.

B á b o k hamva. A báb lehet varázslatos erő hordozója. A gyermekek szájfájását rendszeresen gyógyították a szájbán megforgatott, majd a keresztútra kidobott bábbal.⁶⁰ A sarokba állított 9 kis, csepűből készített báb elűzi a patkányokat.⁶¹ A báb nagyon szoros kapcsolatban van azzal, aki rontani akar vele. „Balázs Feri meg akart házasodni. Bedőné akarta összehozni valakivel. Kért tőle búzát is, kölest is. Balázi sokallta, amit Bedőné kért, ezért Bedőné megfenyegette. Kis bábokat húzgált elő a szoknyája alól és beszélt hozzájuk. Balázi Feri egyet kikapott a kezéből és belelökte a tűzbe. A báb megégett, Bedőnének pedig sebes lett a karja.”⁶² Nagyon nehéz volna tisztázni, hogy a bábok elégetésével az ártó veszti-e el az erejét, vagy a szemmel vert nyere annak a hamvától erőtl.

⁵⁴ László Gyula, i. m. 270—271. lapokon a Csuvas rokonnépig vezet vissza a szent 9-es számot, ill. a 9-es számmal való varázslást.

⁵⁵ Porzsolt Ferenc, 72 éves, ref. adata Tiszaszentmártonból.

⁵⁶ L. 50. és 47. sz. jegyzetek.

⁵⁷ László Gyula, 382. lap.

⁵⁸ Baráth Margit, 38 éves ref. Kokas József, 40 éves ref. Gergelyiugornya.

⁵⁹ Balogh Zsigmondné, 68 éves, Vitka. Figyelembe kell még vennünk azt az általános hitet, hogy a haldokló boszorkánynak seprűt kell adni a kezébe és akkor az veszi át a boszorkány hatalmát és tudományát. Utána a seprűt el kell égetni. (Cs. Á.)

⁶⁰ Szombathi Béla, 45 éves, ref. File Gusztávné, 55 éves ref. Gergelyiugornya.

⁶¹ Vitális Sándor, 42 éves, ref. Gulács.

⁶² Balogh Béla, 55 éves, ref. Fejérese.

kéz és láb kenés a szenesvízzel mindig kihangsúlyozottan keresztben történik.

A fürdővízben a pelenkával letakart gyermekek keresztül keresztben csapott hamu mellett, hogy megsűrve megmutatja, hogy szemmelverés történt e valamelyik összenőtt szemöldökű ember által, szintén lehet kapcsolatban a kereszteléssel, mert a keresztelés ritusához is hozzátartozik a gyermek nyelvének hamuval való érintése. Úgy látszik, hogy az ősi hitvilág mágikus elemeinek használata szívódik fel és keveredik a terület XVI. sz. előtti keresztényen ritusával. A reformáció századát itt abban az értelemben említettük, hogy a református keresztelési szertatásokban hiányoznak a fentebb említett ritus részletek és az adatközlők túlnyomó része református, vagy ilyen környezetben nőtt fel.

A szenes víz maradékát minden esetben az ajtó sarkához, a küszöbhez öntik, sőt ide borítják le a csészét is, amelyben a szenes víz készült. Szóltunk a küszöbről, mint az ősök szellemének lakóhelyéről. Tekinthejtjük ezt a ritust a számukra adott áldozatnak is de egyszerű vallásos gondoskodásnak is, hogy a titokzatos erőket, az ősök szellemét hordozó víz méltatlan helyre ne kerüljön. Figyelembe kell venni azt a több adatközlésben levő megállapítást, hogy azért kell ide önteni, mert ott jött be aki megverte és ott járnak sokan. Egyik adatközlő még azt is elmondja, hogy jó lenne a keresztútra önteni az ilyen vizet. A nyom kapcsolatban marad azzal, akitől származik. „Petneházán voltunk öten a tudós asszonynál. Egy szekér jött szembe két szép tehénnel. Mándi Józsiné felszedte a tehén nyomát, zsebkendőbe kötötte, de Isten nem engedte a gonoszt. Ahogy az állomáson ültünk, egyszer csak sípolt a vonat és Mándiné a zsebkendőjéből elöntötte a földet. Még majd nem per is lett belőle, mert Onodiné azt mondta, hogy Mándiné az ő nyomát szedte fel.”⁶⁷ Akinek birtokába jut a nyom, annak hatalma van azon, akitől a nyom származott. Így végzik a nyom felszedésével a szerelmi varázslást. Ebben az értelemben a mágikus erejű szenesvíz az igézőnek, vagy a szemmelverőnek a hatalmát rontaná meg a nyomon keresztül.

A füstölés elemei

A megigézett, vagy szemmel vert gyermek füstöléssel gyógyításánál. találkozunk ugyanazokkal az elemekkel, mint a szenesvíz készítésénél, így a küszöbvel, a szemöldökfával, a gatyamadzaggal és a bábbal. Ezek az elemek a füstölésnél még egy lényeges elemmel bővülnek: a hajjal. Van olyan adatközlő, amikor a gyermek saját hajáról van szó, de általában annak a haját használták, aki a különböző módokon történt megállapítás szerint megigézte vagy szemmel megverte a gyermeket.

A haj az emberi test része és lélekhordozó. Ősi nyoma van ennek a bibliai Sámson történetében, akin nem tudnak addig erőt venni az ellenségei, míg haját le nem vágják.⁶⁸ Általános népünknek az a hite hogy a haj nem vesztí el életét a test halálával, hanem a halál után is él, nő. A halottal

⁶⁷ id. Koncz Józsefné 80 éves, ref. Gergelyiugornya.

⁶⁸ Bírák könyve 16. rész, 17—18. versek.

Keresetlenkötél bakkja. A keresetlen tárgy sorozatosan szerepel a szemölcsök mágikus gyógyításánál. A hangsúly itt a keresetlenen van. A váratlanul előbukkanó tárgy misztikája ez. A szemölcsöt körülkerekítik keresetlen száraz béka bőrrel. (Valahol eltaposták a békát és a napon megszáradt.)⁶³ Ugyanerre a célra használ a keresetlen, a ló patájából kiesett sár⁶⁴, vagy az e célra is szintén használt keresetlen kötél bakkja.⁶⁵

Ezekhez szorosan kapcsolódik a 9-es szám, amelyről már fentebb szoltunk. A megégetéshez legtöbbször 9 darab kell. Ehhez járul még a víz készítése közben történő számolás kilencig, vagy kilenctől visszafelé. Az elkészítéskor a szenes víz hatékonyságát az ígézés is segíti.

A legújabb korszakban kerül be a szükséges, vagy használható anyagok közé a gyufa. Akik használják, azok előtt már elhalványultak a régi hitvilág részletei. A szám is szokatlan, 5-ös szám. Ennél a felhasználás is egyszerű megítatás, a gyógyszeres orvosságok használatának módja szerint.

A fűrésztővízbe dobott szén és a keresztanya fürdővíze, valamint a gyermekben a fűrésztővízben keresztülesapott hamu már csak érinti a régi ritust és a régi hitvilágot. Ahogy a halottmosó víz magával hordozza a halált, vagy betegséget okozó rontó szellemeket, úgy a fűrésztővíz is tovább adhatja az élő életerejét.⁶⁶ A közönséges hamu nehezen kapcsolható össze az égető ritusokkal (pl. a halott szalmájának elégetése, fejfaégetés) mert ezeknél inkább arról van szó, hogy a gonosz lélek a lánggal eltávozik. A cél nem a hamu, hanem a láng. Bár ebben az értelemben a hamu is tekinthető olyan anyagnak, amelyben nincs gonosz lélek. A szenes víznél a használt anyag nem válik hamuvá, hanem a víznek adja át varázseréjét.

A szenesvizezés ritusa

A szenesvíz alkalmazásának elsőrendű eszköze a nevetlen ujj. Nevetlen ujjal kell a gyermek szájába cseppenteni a vízből. Itt az ujj nevében feltétlenül benne van valamiféle hatalmának, vagy tulajdonságának a titkolása. Nem véletlen, hogy éppen ez az ujj a gyűrűs ujj, a szintén varázserejű gyűrűnek a helye.

A nevetlen ujjal feltétlenül kell néhány cseppet a gyermek szájába juttatni, vagy a megvizezett ujjal kilenceszer a száján keresztül húzni. A gyermek a száján keresztül nyeri az erőt a gyengítő hatással szemben. Ha itt a nevetlen ujj szerepét és a szent kilences számot elhagyjuk, lehetetlen a kath. keresztelési és utolsó kenet szertartásra nem gondolni, ahol mind a kettőnél ott van a nyelv, illetve a száj érintése a megszentelt anyaggal. Ugyancsak a keresztelésre utalhat a gyermek arcának megmosása, a szenes vízzel egyszerű meghintése, megcsapkodása. Az utolsó kenet eredetileg gyógyító szertartásához tartozik a két kéz és láb megkenése is. Figyelemre méltó, hogy ez a

⁶³ Kokas József, 40 éves, ref. Gergelyugornya.

⁶⁴ L. 61. sz. jegyzet.

⁶⁵ L. 16. sz. jegyzet.

⁶⁶ A halottmosó vizet nyugat felé, a kerítésnél el kell ásni, mert ha valaki belelép, sárgaságot kap. Rontásra is használják. Ilyenkor olyan helyre öntik, ahol az jár, akit meg akarnak rontani. Cs. Á.

kapcsolatos hiedelmek között a kísérteni visszajövő halott ellen úgy is lehet védekezni, hogy vágnak a halott hajából és ezzel megfüstölik, aki fél a halottól.⁶⁹

A tűzhelyről vett szénre hintve a hajszálak füstté válnak. Mágikus erejük ott száll a füstben. Ezt a füstöt kell a gyermekbe juttatni, hogy megerősödjék. László Gyula a füstölésre török példát idéz és azt jegyzi meg, hogy a füstölésnél nem csak a füst által megtisztulásról van szó, hanem az őznek való bemutatásról is.⁷⁰

A füstölés egyébként is távol tartja a gonosz lelkeket. „Szegény anyámnak az anyja olyan volt, hogy Szentgyörgy nap éjszakáján, estéjén kifüstölte az ólat, mert olyan tudakosak voltak, hogy azt mondták, hogy, ha kifüstölik az ólat, nem tud bemenni a boszorkány.”⁷¹ Tömjénnel füstölték, a boltban vették. Az ólon körül is mentek, egy edénybe tettek szenet, rátették a tömjént és azzal körül füstölték az ólat, hogy be ne tudjon menni a boszorkány. Háromszor jártak körül. Akkor Sári néni készült, hogy tejet csinál a tehénbe. A lányok lesték, mikor jön Sári néni. Egyszer csak jön Sári néni. A gallárja volt lefele. A szoknyája alját felkötötte a derekához. Mondják a lányok: Sári néni, Sári néni, nem jól van a ruhája. Azt mondja, hagyjatok békét, azután elment az ólajtóig, hogy megy befele, de nem tudott bemenni. Nem ment be, hogy ki volt füstölve. Jön visszafele, azt mondja a lányoknak: Na lányok, nem lesz több tejetek, csak amennyi volt, mert nem tudtam bemenni, mert tömjénnel ki van füstölve az ól. Így aztán annyival érték meg, amennyi volt.”⁷¹ Bár e kis történetben a tömjén használata középkori keresztény nyomokat is mutat, alapjában világosan mutatja az ősi, füstölésbe vetett hit erejét.

A füstölés tárgya a rosta. Használatos az ismeretlen tolvaj kikutatásánál: „A feleségem a kertben fehéřítette a vásznat. Ott volt kihúzva. Későn mentünk haza, kinn maradt a vászon. Reggelre ellopták a 42 méter vásznat. Gyanakodtunk mi valakire, de nem mondhattuk. Nagynénem, Konez Józsefné azt mondta, vessünk rá rostát. A rostavetésnél a gyanúsított nem volt ott. A rostába fejszeforgácsot, zsolttárt és fésűt tettünk. A rosta oldalába szűrtük az olló két hegyét és a két fogóját ketten emeltük egy egy ujjal. Nagynénem sorba vette a neveket és mondta: Szent Péter, Szent Pál, mond meg nekem, hogy Baráth Sándor lopta el a vásznat? Azután így mondta sorba a többi neveket. Egy névnel aztán megfordult a rosta.”⁷² Bár más, hasonló történetekkel együtt ez is kapott keresztény mázt, lényegében a régi hitvilág része és a rostára, mint varázseszközre mutat.

„Az ijedős gyermeket megöntik. Egy tányérba vizet tesznek, ezt rá teszik a gyermekre és rá borítják a rostát. A rostán keresztül olvadt viasz öntenek a vízbe, azután megállapítják, hogy a vízben kialakult viasz forma minek (embernek, állatnak) a képe. Ezt háromszor kellett megismételni és közben a Miatyánkot mondani. Aminek a képe kijött, az rontotta meg a gyermeket.”⁷³

⁶⁹ Varga Jánosné, 57 éves, ref. Tákos.

⁷⁰ László Gy., 252. l.

⁷¹ Hetei Jolán, 46 éves, ref. Hete.

⁷² Konez Gáborné, 52 éves, ref. Gergelyugornya.

⁷³ Kokas Pálné 70 éves, ref. Gergelyugornya.

A borjú szőrével füstölik meg a tehenet akkor, ha nagyon bög, vagy elszalad az eladott borja után. Úgy látszik, hogy a beszívott füsttel a borjú lényege, szelleme ott marad és nyugodt lesz a tehen.⁷⁴

A füstölés ritusa

Annak megállapítása után, hogy ki igézte meg, vagy ki verte meg szemmel a gyermeket, valaki elmegy a rontóhoz hajért. Hajat minden esetben adnak. A hajat a fej legkülönbözőbb részéről vágják, asszonyoknál inkább onnan, ahol kevésbé látszik, a konty alól. Ha valakitől már sokszor kértek haját, egyéb szőre is jó.

A tűzről lapátra szemet vesznek, erre ráhintik a haját és a füstölő haj fölé rostát tartanak, majd a rostán keresztül szálló füstre tartják rá a gyermeket. A gyermeket vagy letakarják, vagy nem. Minden esetben be kell szívnia a füstöt, ezért vagy a lábánál fogva lógatják a füst felé, vagy tenyérben tartva hasra fordítják felette. Ugyanígy járnak el, ha a füstöléshez nem haját, vagy nem csak haját, hanem egyéb anyagokat is használnak.

Míg a szenesvizezést egy asszony is elvégezheti, itt többre van szükség. Rendszerint van jelen a dologhoz jobban értő asszony is.

A füstölést többször rosta nélkül is elvégzik.

A műveletek végzése minden esetben nők dolga.

Megjegyezhetjük azt, hogy a füstöléssel való gyógyításnál keresztyén hagyomány nem látszik. Az elemek felsorolásánál a keresztyén hagyomány más funkciókhoz kapcsolódik.

Egyéb gyógyítások

Egyik adatközlő olyan gyógyításról ad hírt, amely egy egészen más gyermekbetegség, a k e l e v é n y gyógyításánál általánosan használt, amikor a gyermek ingét a küszöb alá ássák el. Tekintve, hogy más adatközlő igézésnél és szemmelverésnél erről a gyógyításmódról nem tud, nem vehetjük e betegség gyógyítási módjának.

Az igézéssel kapcsolatban több adatközlőnél talákoztunk egy mondattal, amit a megdicsért, vagy feltűnően nézett gyermek hozzátartozói mondanak annak, aki dicséri, vagy nagyon nézi a gyermeket. Ez: Seggibe a szemed. László Gyula II. Géza király idejéből, Zimony ostromából idéz egy jelenetet, amikor egy magyar boszorkány a várfalról hátulsó részét mutatva próbálja megrontani az ostromlókat. Néhány hasonló dologra is felhívja a figyelmet.⁷⁵ Ezek alapján talán úgy értelmezhetnénk a mondást, hogy inkább a gyermek rontsa meg azt, aki a szavával hibázott. Természetesen helyi hasonló rontások, vagy védekezések nélkül a feltételezés csak nagyon bizonytalan s gyermekekre nézve bizonytalan lenne még akkor is, ha felnőtteknél találnánk hasonló eseteket.

Egyik, csak egy adatközlőnél talált gyógyítási mód, amikor 9 eleven pókot a gyermek vizeletébe tesznek és ebből cseppentenek a gyermek szájába. A maradékot ennél nyugat felé öntik ki.

⁷⁴ L. 67. sz. jegyzet.

⁷⁵ László Gy., 441. lap.

Bár maga a gyógyítási mód különlegesnek látszik, a lényege nem sokban különbözik az előbbiektől. A vizelet is lélekhardozó mágikus orvosság. A pók is titokzatos állat, a pókháló is használatos gyógyításra. Itt is a mágikus 9-es szám szerepel és a maradék kiöntése ugyanúgy nyugat felé történik, mint a halottmosó, lélekhardozó víznél. A mágikus betegség gyógyítása itt is ugyanúgy az ujjról való szájba cseppentéssel történik, mint az előbbieken. Ha a vizelet gyógyításra használása és a pók felhasználása talán más ethnikum-ból származik is, felhasználásuk népünk hitének rendjét nem zavarja meg, abba beleolvad.

Nem szóltunk a számolásokkal kapcsolatban a visszafelé számolásról. Csak annyit jegyezzünk meg róla, hogy ez a varázslások rendjéhez hozzá tartozik és a lelkek titokzatos világára utal, ahol minden fordítva történik.

A fentebbieken két, nagyon sokszor elhalványuló hiedelemmel, az igézéssel és a szemmelveréssel foglalkoztunk. Adat közlésekben mutattunk be néhány községből idevonatkozó anyagot, ezeket bontottuk részekre és kerestük egyes elemek összefüggéseit. Nem az volt a célunk, hogy területileg széles összehasonlítást adjunk, térképezzünk, hanem, hogy a két fogalom népünk hitvilágában gyökerező kapcsolatait mutassuk be. A felbontásokból világosan kiderül, hogy mennyire elválaszthatatlanok népünk hitvilágának egyéb dolgaitól. A rítusok egy része az idő folyamán alakult, másik részük változatlanul jön fel az ősi hitvilágból és annak összefüggéseibe enged bepillantást.

CSISZÁR ÁRPÁD

BÖSER BLICK UND BEZAUBERUNG

Als Ursache der Erkrankung der kleinen Kinder und kleinen Tiere hält der Volksglaube den bösen Blick und die Bezauberung. Einen schädigenden Blick haben manche schon von der Geburt an. Wenn jemand, der den „bösen Blick“ hat, auf ein kleines Kind schaut, wird es weinerlich, die kleinen Tiere kommen oft durch so einen Blick um. Das Volk hält diejenigen, die einen schädlichen Blick haben in Evidenz, vor so einem Menschen versucht man die kleinen Kinder und Tiere zu verbergen. Sie schützen sich gegen solche Leute auch so, dass man aufs Gelenk des kleinen Kindes oder auf den Hals des kleinen Tieres eine rote Masche bindet. Wenn man nicht weiß, weshalb das Kind weint, versucht man es durch Wachs oder Bleigießen zu erfahren. Man gießt das aufgelöste Wachs oder Blei durch ein Sieb in einen mit Wasser gefüllten und auf die Brust des Kindes gelegten Teller, und aus der so entstandenen Form des Wachses oder Bleies versuchen sie die Ursache des Weinens festzustellen. Wenn sie feststellen, wessen Blick geschadet hat, bitten sie ihn (oder sie) um Haare, man legt sie auf die Glut und mit deren Rauch räuchert man das Kind. Zum Räuchern verwendet man auch Besenhalm, Bindfaden der Unterhose und Splitter einer Türschwelle oder eines Türpfostens. Von je einem verwendet man manchmal drei, manchmal 9 Stück. Die Erkrankung durch den bösen Blick stellt man auch mit Hilfe des Kohlenwassers fest. Auch diesmal schneidet man von dem Türpfosten oder der Türschwelle 9 Stückchen herunter, diese brennt man an, man wirft sie nach einander — wobei man je einen Namen ruft — in ein Glas Wasser. Bei wessen erwähnten Namen das eingeworfene Kohlenstück versinkt, dessen Blick schadete. Auch das Kohlenwasser verwendet man zum Heilen. Dem durch bösen Blick erkrankten Kinde tröpfelt man mit dem Ringfinger der linken Hand drei Tropfen in den Mund, manchmal schmiert man ihm auch den Mund, Hände, Füße und den Bauch mit Kohlenwasser ein.

Die Bezauberung, die Behexung verursachen die die bösen Praktiken kennenden manchmal absichtlich, manchmal nur unbedacht, durch Loben („megkiabálás“) des kleinen Kindes oder Tieres. Man darf nicht sagen „ach, wie schön!“ Zum kleinen oder zum Tierchen soll man lieber sagen, daß es häßlich ist. Die Besucher spucken sie auch meistens ab. Die Bezauberung heilt, löst man auch mit Zahlenzauberei auf, in diesem Fall zählt man nach rückwärts, also: auch nicht neun, auch nicht acht . . . u.s.w. Das erkrankte Kind heilen manchmal die in den okkulten Wissenschaften bewanderten „Gelehrten“ („tudósok“) mit Besprechung.

Böser Blick und Bezauberung stiften meistens ähnliches Unheil, aber die verschiedene Erklärung des Unheiles weist entweder auf ein anderes Ethnikum oder auf ein anderes Zeitalter hin. Das Heilen mit Räuchern und das Heilen mit Kohlenwasser unterscheiden sich nur in der Form, beide geschehen mit den selben Mitteln (Haar, Türpfosten, u.s.w.).

Á. CSISZÁR

A MAGYAR PARASZTFESTŐK ÉS A NÉPMŰVÉSZET VISZONYA¹

A naív művészeket a századfordulón fedezték fel először, s azóta számos kiállításon vonták magukra a figyelmet őszinteségükkel, kifejezőerejük gazdagságával, alkotó kedvük spontán megnyilvánulásaival. Reprezentatív monográfiák mutatják be a világ minden tájáról a naív mestereket (USA, Haiti, Szovjetunió, Franciaország, Jugoszlávia stb.), sajnos Magyarország nincs képviselve legtöbbszörükben. Pedig az 1930-as években a szenzációéhes kor itt is felfedezte őket, sikert ígért nekik.

Nálunk őstehetségek néven kerültek a köztudatba. Közülük a legjelentékenyebbek, mint Benedek Péter, Győri Elek, Gajdos János bécsi, brüsszeli, hágai gyűjteményes tárlatokra is eljutottak. Az érdeklődés irántuk nem volt hosszú életű, a kor művészete és kritikája nem tudta helyére tenni őket.

Művészek, írók, kritikusok némelyike túlzott lelkesedésében Leonardo da Vinci, Michelangelo alkotásaival mérte össze a naív mesterek alkotásait, mások, a klasszikus hagyományok védelmezői elutasították, támadták, jámbor együgyűség kultuszának nevezve ezt a lelkesedést.

A 30-as években nemegyszer faji mítoszokkal hozták kapcsolatba a többnyire paraszti származású alkotókat, s létüket fegyverül használták irredenta szólamaikhoz és az avantgarde forrдами szemléletű művészet elleni támadásukhoz . . .

Művészettörténészeink azóta is megemlékeznek a naív művészekről egy-egy kiállítás kapcsán — az utóbbi években több hazai és külföldi tárlaton szerepeltek évtizedes elfeledettség után — azonban értékelő összefoglaló munka mindezekig nem született.

A naív művészet helyét a „grand art” és a népművészet határmesgyéjén szokták kijelölni a művészettörténészek. Mi elfogadva ezt a meghatározást szükségesnek tartottuk, hogy e sajátos művészet jelentésszféráinak feltárását olyan komplex módszerrel végezzük, amely az eddigi, főként esztétikai megközelítéseket néprajzi-szociológiai szempontokkal egészítik ki.

A néprajzkutatók figyelmét mindezekig elkerülte a naív művészet paraszti, falusi ágának vizsgálata, ezt a hiányt szeretnénk dolgozatunkkal pótolni, néprajzi vetületben bemutatva a naív művészet és a népművészet kapcsolatát.

Anyaggyűjtésünk során megismerkedtünk a naív művészek múzeumokban őrzött alkotásaival, felkerestük a még élő művészeket. Számos, eddig lappangó festményüket sikerült néprajzi gyűjtőútjaink alkalmával felfedezni

¹ Jelen dolgozatunk, doktori disszertációnk részletesen elemzett problémáinak sűrített kivonata.

a falvakban. (A reprodukciókat a JAM fotótára őrzi.)² Az adatközlők élményszerű hitelességgel vallottak az alkotók életéről, náluk őrzött festményeikről, érdekes adatokat szolgáltatva a paraszti ízlés alakulásának vizsgálatához. Ez szintén olyan területe a magyar néprajznak, ahonnan hiányoznak még az alapkutatások. Naív művészekkel folytatott beszélgetéseink során lehetőségünk nyílt alkotáspszichológiai megfigyelésekre, amelyek a már korábban végzett népi egyéniségvizsgálathoz (mesemondók, nótafák, faragóművészek bemutatása) szolgálnak újabb adalékokkal.

A magyarországi naivokkal történő összehasonlítás céljából a külföldi anyagból is bemutatunk néhány jellegzetes paraszti, falusi alkotót, illetve alkotóközösséget.

A NAÍV MŰVÉSZEK FELFEDEZÉSE

A 19. sz. végén, a 20. sz. elején jelentkező naív művészek a látvány, a realitás érvényét állították vissza a festészetben, s megteremtették az összhangot élet és művészet között. Utódaik azoknak a névtelen mestereknek, akik a régebbi korokban a falusi kálváriákat faragták, a vidéki templomok festményeit készítették, tükrösöket, pásztorbotokat faragtak, vagy vásárokon búcsúhelyeken képeiket árulták. Akadtak közöttük vérbeli tehetségek, de kontárok is. A kézművesség korában ezek az emberek megtalálták működési lehetőségüket a céhekben, mint iparosok, vagy a paraszti közösségekben, mint mesterkedők, ügyeskező fűrő-faragók.

A fejlődő nagyipar azonban elsovrasztotta a kézműipart, a hagyományos paraszti kultúra felbomlott, s a modern városi civilizáció átalakította az életet. Természetesen továbbra is akadtak olyan művészi hajlamú emberek, akik a képköltés nyelvén akarták érzelmeiket kifejezni. Ezekből verbuválódott a naív művészek tábora. Legtöbbjüknek sem lehetősége, sem igénye nem volt, hogy magasabb művészeti képzésben részesüljön.

A nyugati akadémikus szellem széthullása idején addig a művészeti közelettől elhanyagolt, vagy észre sem vett csodálatos festői világ, a naivok művészete vonta magára a figyelmet³. A „vasárnapi festők”-nek, a „tisza szív mesterei”-nek, a „népies realizmus mesterei”-nek nevezett alkotók sorra mutatkoztak be kiállításokon Európában.

Alkotásaikat ma is az egyetemes kultúra értékei közé sorolják.⁴ Legutóbb 1966-ban a pozsonyi Kultúra Házában rendezték meg a naív művészek nemzetközi seregszemlét; amelyet tudományos ülészak egészített ki.⁵

² Sárospatak, Tokaj, Cegléd, Nyíregyháza, Bp. Néprajzi Múzeum, Debrecen, Hajdú-böszörmény.

³ O. Bihalji-Merin: *Das naive Bild der Welt*. Köln, 1959. 38.

⁴ O. Bihalji-Merin: *Les artistes naïfs du Monde entier se rencontrent a Bratislava*. Belgrád, 1966. (Kiállítás katalógus) 2.

⁵ A kiállításon magyar alkotások is szerepeltek, újból felkeltve a szakemberek figyelmét és elismerését. Ennek hatására született meg a Magyar naív művészek székesfehérvári tárlata 1967-ben, 50 darabból álló heterogén anyaga csupán ízelítőt adott a magyar parasztfestők alkotásaiból. Tanulmányokkal szolgált Benedek Péter Cegléden megrendezett kiállítása 1964-ben, Győri Elek nagyszabású emlékkiállítása Nyíregyházán 1967-ben, és a Magyar Nemzeti Galériában legutóbb a magyar népművészeti kiállítás keretében látható válogatott anyag a parasztfestők alkotásaiból. 1968-ban nyert díjat, a néprajzi kisfilmek között Moldován Domokos Parasztfestők c. tv. filmsorozata amelyet a magyar tv. is bemutatott.

Szétészort és sokrétű alkotó táborukban két egymástól jól elhatárolható csoportot lehet megkülönböztetni ma. Az alkotók a fejlettebb kapitalista államokban városban élő kispolgárok, a főként mezőgazdasági jellegű elmaradottabb országokban többnyire parasztemberek közül kerülnek ki.

Nyugaton a nagy képzőművészeti kultúrák hagyományainak szelleme hatott rájuk bizonyos mértékben, keleten a naívak művészete folklorisztikus elemeket szívott magába, mindegyikükben közös az elbeszélés naív őszintesége.⁶

Mielőtt a magyar parasztfestők problémájának néhány speciális vonását feltárnánk, szükséges nagy vonalakban vázolni a rokon jellegzetességeket mutató lengyel, csehszlovákiai és jugoszláv naív festészetet is. Ezekben az országokban az alkotók felkutatása és műveik összegyűjtése nyomán már megszületett a számunkra is tanulságokkal szolgáló szintézis, amelynek megteremtésére nálunk a hiányzó alap kutatások miatt eddig nem kerülhetett sor. (Kéveset tudunk a népies üvegfestményekről, a vásárokon, búcsúkon árusított névtelen piktorok munkáiról, amelyek már a múlt sz. végén eljutottak a paraszti otthonokba. Az 1930-as években jelentkező őstehetségek tevékenységének elemzése kívül esett a néprajzkutatók vizsgálódási körén. A tárgygyűjtések sem terjedtek ki ezekre a területekre.)

A lengyel naív festészet alkotásokban gazdag. Paraszti ága mind szellemében, mind pedig ábrázolásmódjában sokat megőrzött a népi üvegfestészet és a provinciális festők hagyományaiból. Témáik szűkrezabottak: a teremtés motívuma, a szentek és a kedvelt népi hős, Janosik életéből vett jelenetek fordulnak elő legtöbbször az ábrázolásokon.

Az első világháború előtt a parasztszobák falát többnyire vallásos témájú képekkel díszítették. Vásárokon, búcsúkon árusították ezeket a képeket, maguk a készítők, akik parasztok, vagy kispolgárok közül kerültek ki.

A hagyományos paraszti igényeket elégitették ki. Mind a képszerkesztésben, mind a színhasználatban az ikonfestészet hagyományai érvényesültek. Szembetűnő a szimmetria, a centrális elrendezés, a tájak (háttér) séma szerinti alkalmazása. A figurális ábrázolások elmaradhatatlan kiegészítői az inda- és virágmotívumok, a dús drapériák, amelyek az üvegfestményeken is szerves tartozékai a kompozíciónak. A szentek öltözékét is többnyire virágornamenek tarkítják, az alakot körülvevő növényi motívumoknak ellenpontját alkotva a kép szerkezeti egyensúlyát biztosítják.

A művészekben jelentkező alkotói öntudatot az individuális művészeti szellem megnyilvánulásának tekinthetjük, azonban az egyéni ötletek még a hagyományos ábrázolási rendszerbe illeszkednek bele. A magyar parasztfestészetben ezt az átmenetet nem találjuk meg a kollektív művészet és az individuális művészet között. Az első világháború után tűntek fel a lengyelek-nél a világi témájú képek: romantikus csatajeleneteket és tájakat ábrázoltak, silány városi ízlést kezdtek elterjeszteni a falvakban. Ezek az alkotások sem szellemükben, sem formai elemekben nem őrizték a népi hagyományokat. A dilettáns mesterek között azonban akadtak valódi tehetségek is, mint Nikifor, Wróbel, Janeckó, Ociepka.

⁶ R. Reinjuss: Malarstwo ludowe Krakow. 1962.

O. Bihalji-Merin: Naivné Umenie v Juhoslávii. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. 1964.

A. Pohribny, S. Tkáč: Die naive Kunst in der Tschechoslowakei. Prag. 1967.

A ma élő és tevékenykedő csehszlovákiai naív művészeket nagy monográfia mutatja be. A szerzők Arsen Pohribny és Stefan Tkac tartalmi és kifejezéspszichológiai szempontok alapján négy csoportot különböztetnek meg: a falusias naív tradicionalistákat, a népies realistákat az idill-, a történetfestőket és a víziók, fantasztikumok festőit. A falusias naív tradicionalisták olyan vidékeken élnek, ahol az etnikai sajátosságokat tovább őrizte a közösség (Kárpátok, Alpok vidéke és a jugoszláviai szlovák falvak lakói). Itt sem a népművészet továbbéléséről beszélhetünk megnyilatkozásaikban, hiszen a hagyományos paraszti világ ezekben a falvakban is csak emlékeiben él már, de a tradicionális élet pozitív élménye ihlető forrásává vált művészetüknek. Individuális művészi kifejezésre törekedve a hagyományos paraszti művészeti ábrázolásmód bilincseit tehetségüktől és alkatuktól függően különböző mértékben tudják lerázni. A mesék, a mondák és legendák mítikus világa eleven erővel hatott egy-egy naív művészre: Anna Lickova, Ludmilla Procházková, míg mások inkább a mindennapok realitásához kötődve a mezei munkát, ünnepeket festik meg kézművesmesterekre emlékeztető aprólékosággal. A szláv népművészet hangulata támad fel a színek tarkaságában. Ez a rokonvonás fedezhető fel a jugoszláviai naív művészetben is. Stefan Dankó vallásos témájú alkotásaiban a bizánci stílusú ikonok emléke él.

A modern városi civilizáció a naív művészek élményvilágát is mind erőteljesebben alakítja és szorítja háttérbe a folklor táplálta paraszti kifejezést. A csehszlovákiai naív művészek jórésze a harmincas évek táján kezdett el festeni — a magyar őstehetségek felfedezésének korában — és mint „vasárnapi festők” ma is tevékenykednek. A mi parasztfestőink már jelentkezésükkor a művésszé válás szándékával léptek fel, elhagyták falusi foglalkozásukat és vállalták az egyéni kibontakozás küzdelmes útját. Többségük belebukott ebbe a vállalkozásba, alakjuk végképp feledésbe merült az évtizedek során.

Egyedülálló paraszti alkotóközösség virágzik ma is a horvátországi Hlebine, Kovacica és Oparica községekben. A naív művészek kiállításokon mutatják be alkotásaikat, falujukban állandó kiállító termük van. Annak ellenére, hogy ezek az alkotók falusi környezetükből, mint alkotó individuumok kiemelkednek, művészi öntudatuk is megkülönbözteti őket a közösség többi tagjától, mégsem következett be szakadás az egyén és a közösség között, mivel a szociális és pszichikai kötelékek továbbra is összefűzik őket.

Kiveszik részüket a falu életének mindennapjaiból, elfogadják szokásrendjét, igazodnak erkölcsi normáihoz.

Ezeknek a naív alkotóközösségeknek a létrejöttéhez az a történelmi körülmény is kétségkívül hozzájárult, hogy lakosságuk aránylag későn, a Mária Terézia uralkodása alatt betelepülő szlovákok leszármazottaiból tevődik össze, etnikailag elütnek a környék lakosságától, így zártabb közösség alakulhatott ki, amelyik hagyományaiban, művészetében tovább őrizte szlovák jellegét.

(A hlebini iskola legjelentősebb egyénisége *Ivan Generalič*, alkotásain (XXVI. t.) azonos motívumok ismétlődnek, tájak és figurák olyan egyensúlyi törvények szerint, amelyek a népművészetre jellemzőek. Üvegre festett alkotásai láttán a hagyományos paraszti üvegfestmények jutnak eszünkbe. A kompozíció ritmusában, a színek felrakási módjában meg is találjuk a párhuzamot, de Generalič előadásmódja oldottabb, a sötét és világító zöldek mellett a pásztorbundák leheletkönnyű fehérei, s a koráll formájú fák az alko-

tóművész belső látomásait vetítik elénk. A kovacicai festők alkotásain a szlovák népművészet vidám színessége mutatkozik meg. Uzdin — román település — festőasszonyai lágyabb fakturával dolgoznak.

ŐSTEHETSÉGEK JELENTKEZÉSE MAGYARORSZÁGON

Az első európai naív kiállítások sikerén felbuzdulva kezdtek nálunk Magyarországon is kutatni a két világháború közötti években a naív alkotókat, akik őstehetség néven kerültek a köztudatba. A felfedezett tehetségek nagyrésze paraszti származású alkotókból verbuválódott.

Ez az akció összekapcsolódott azzal a mozgalommal, amelyik a parasztkultúra alkotásainak megmentését tűzte ki céljául, a parasztságot tartva a legtisztább magyar népiségű társadalomalkotónak.

Az első világháború után a magyar paraszti világ differenciálódása mind társadalmi, mind gazdasági és nem utolsósorban kulturális téren meggyorsult. Azok a paraszttelhetségek, akik korábban a zárt hagyományos paraszti társadalomban kitűnő alkotótevékenységek lehettek volna, mesterkedők, verselők, vagy mesélők, a széteső falu életében már nem tölthettek be kezdeményező szerepet. Így számukra csupán az egyéni kibontakozás küzdelmes útja kínálkozott. Egynémelyiküknek, a legizmosabb tehetségeknek sikerült is kitörni életük szűk keretei közül s felemelkedni magasabb társadalmi szférákba, s „céhbeli” művészekké válni, erre mind az írók, mind pedig a festők között akad példa, de legtöbbjük élete, pályája sok vergődés közepette tört derékba.

Paraszti témájú művészeti alkotás született már korábban is elég szép számban, mind az irodalomban, mind a képzőművészetben, azonban alkotóik kivétel nélkül a felsőbb társadalmi rétegekből kerültek ki, s így csak a külső szemlélő számára adott megközelítési lehetőségekkel élhettek, vagy ha a parasztság soraiból indultak is, később tanultságuk révén elszakadtak osztályuktól, s szintén külső szemlélővé váltak. Persze akadtak közöttük olyan tehetségek is, akik tudatosan vállalva parasztvoltukat megrázó hitelességgel, belülről ábrázolták a parasztsorsot (Szabó Pál, Veres Péter, Sinka István). A harmincas évek közepétől kezdve sorra jelentkeznek a népi írók szociográfiai hűségű önvallomásaikkal. Az öntudatra ébredt parasztegyéniség lépett itt nyilvánosság elé, hogy a maga teremtette költői nyelven szóljon a parasztlelet mélységeiről.

Legjobbjaik ma is a magyar irodalom élvonalába tartoznak. A népi írók sohasem alkottak ideológiailag, eszmeileg egységes csoportot, azonban a nemzeti megújítást mindegyikük a parasztságtól remélte, s a munkásosztály 19-es veresége után ők voltak a legradikálisabb földreform hirdetői. Persze működésük során nem maradtak mentesek a korszak hamis ideológiai irányzataitól sem. Nacionalizmusuk, város- és civilizációellenességük túlfűtött parasztorientációjukból magyarázható.

A parasztfestők, akiket a népi írók után fedeztek fel, szintén nem képeztek ideológiailag pontosan körvonalazható csoportot, de származásuk és világ-

⁷ Pl. a francia naturalizmus parasztábrázolása az irodalomban. *Giono, Reymont* paraszttárgyú regényei. Képzőművészetben: falusi életképfestők. A 19. sz.-i magyar népies irodalom. *Csokonai, Petőfi, Arany* népi realizmusa. A 20. sz.-ban a népi írók jelentkezése: *Szabó Pál, Veres Péter, Sértő Kálmán* stb. Paraszttárgyú a magyar alföldi festészet.

képük a faluhoz köti őket éppúgy, mint a népi írókat. A parasztfestők nem jutnak el a tudatos alkotói hitvallás olyan szintjére, mint a népi írók; ösztönösen alkotnak, s legtöbbjük meg is marad ezen az alkotói szinten.

Értetlenül fogadják őket, támadás és dicséret hangja mellett a népi írók igaz, esöndes szavú méltánylása kíséri szereplésüket. Szabó Pál írja az őstehetségek első kiállítása kapcsán 1934-ben: „Nem az a falu van itt, amelyet Budapestnek a magyar föld kulturájának éhes közönsége várt. Amelyik falu itt van, nem a ráéró idejét, nem a dús vacsorák után megterhelt álmát, nem az egymásra halmozódó vasárnapok léha kurjantásait hozta el magával ide, hanem igenis elhozta a föld felhasított húsának kétségbeejtő vonaglását, elhozta az annyiszor megrugdalt parasztlélek jaját, hozta rég elmúlt századok tengernyi keserűségét, bűbájos nászi csókját, szemérmes istenimádást és mindazt, ami örökké ősi, embert, földhöz, fűhöz, asszonyhoz köti.⁸

Az őstehetségek patrónusa Bálint Jenő művészeti kritikus lett, aki nagy-szabású gyűjtési akcióba kezdett. Elsőnek az uszodi földműves Benedek Pétert mutatta be a nagyközönségnek 1923-ban Budapesten az Alkotás művészházban. Ekkorra már feledésbe merült Bohacs Ede alakja (1889—1915), akinek tehetségét igen nagyra értékelték a Kassák folyóirata a Tett és a Ma köré csoportosuló művészek. Egyszerű előadásmódja, esöndes mély lírája Henri Rousseauéval rokon lelki rétegekből táplálkozott. 1917-ben emlékkiállítást rendeztek műveiből a Ma kiállítóhelyiségében.

Benedek Péter alkotásai a paraszti élet mindennapjairól, ünnepeiről vallottak az egyszerűség, az őszinteség olyan fokú hitelével, amely új, addig ismeretlen sugárzásával felkeltette a kritikusok és a nagyközönség figyelmét.

A szakemberek többsége idegenül, értetlenül állt a jelenség előtt: Mi indíthatott egy földművest arra, hogy az ekeszarvát ecsetre cserélje fel? Miben gyökerezik ez a művészet? Vannak-e egyáltalán esztétikai megközelítési lehetőségek ennek a produktumnak a magyarázásához, felismeréséhez?

Bálint Aladár a Nyugat kritikusa lelkesedik Benedek Péter képei láttán, de helytelen következtetésekre jut: „Ha ő is olyan egészséges idegzetű ember és a testfelépítettsége is normális, mint a falubeli gazdák, zsellérek legtöbbje, nem fog ceruzát a kezébe, hogy mindent lerajzoljon, amit meglát.”⁹

Tersánszky magyarázata sem alkalmas e művészet születésének indoklására: „Megtetszett neki valaha a pótkávés skatulyák v. kalendáriumok tarka képe, majd később holmi giccsmetszetek mázománnyai, amiket óriásoknak fogadott el és utánozni akart. Ezt teszi most is és remeket alkot.”¹⁰

Benedek Péter első kiállítását 1928 őszén újabb követi a Nemzeti Szalonban, majd 1929-ben a bécsi Kunstlerhaus-ban. Bálint Jenő könyvet ír róla, buzgólkodása nyomán lázas igyekezettel kutatják az ország minden részén a paraszti alkotókat. A Reggel c. lap — Bálint Jenő szerkeszti — képesriportokban számol be a felfedezettekről. A szerkesztőségben ládászámra gyűlnek a képek és a szobrok.

Hosszas válogatás után, mintegy 200 kép, szobor és népművészeti tárgy került a nagyközönség elé Bálint Jenő rendezésében az őstehetségek 1934-es első kiállításán. A sajtó óriási hírverése nyomán nagy tömeg gyűlt össze

⁸ Szabó Pál: Parasztművészek. A Reggel 1934. szept. 10. 10.

⁹ Bálint Aladár: Benedek Péter. Nyugat XVI. 1923 710.

¹⁰ Tersánszky J. Jenő: Benedek Péter festőművész. Nyugat XVII. 1924. 690.

Szent-István napján a megnyitásra, amelynek külön vonzerőt kölcsönzött a megnyitásra felkért József főherceg személye. A rendezőség nevében Lázár Miklós országgyűlési képviselő köszöntötte a megjelenteket. A kiállító őstehetségek: Győri Elek, Nyergesi, János, Oravecz Imre, Áldozó József, Nagy Mári, Benedek Péter, Káplár Miklós, Nagy Balogh János, Nagy István festők, Bakos József, Markovics Horvát Antal, Csülök Jenő, Hudák János és Nyergesi István szobrászok. Ezen az első seregszemlén az ösztönösen alkotó, művészeti képzésben nem részesült naív művészek mellett olyan festőket is szerepeltettek reklám céljából, őstehetségekként, mint Nagy István és Nagy Balogh János, akiknek munkássága a hivatásos művészet körébe utalható.

A kiállítás sikere tovább hullámozott. Az őstehetségek nemcsak a fogékony művészeti szakemberek és művészek legjavát hódították meg kifejező erejük tisztaságával, gazdag mesélőkedvükkel, emberszeretetükkel, hanem maguk köré vonzották a sznobokat, és a hasznot szimatoló üzletembereket. A szenzációéhes kor sajtója sikerrel vakította őket. Az első kiállítást több is követte a harmincas években.¹¹ 1935—37 között tűnt fel az igen tehetséges Süli András és Gajdos János, s azóta elfeledett festők, szobrászok egész sora: Fekete Péter, Aradi Zsófia, Rudnyánszky Anna, Futó Ferenc, Horváth Lénárd, Fülöp Kálmán.¹² Az őstehetségek alkotásaival együtt népművészeti tárgyakat fa- és csontmunkákat, hímzéseket is kiállítottak, amelyeket az ország különböző vidékeiről gyűjtöttek össze. A sajtó, a kritika sokszor tévesen, mint a magyar népművészet új megnyilatkozásait fogadta az őstehetségek alkotásait. Pedig ebben az időszakban a népművészet sem élő alkotótevékenység, elvesztette belső tartalmát, hiszen a hagyományos paraszti kultúra felbomlott már, s ahol élt még a népművészet gyakorlata ott sem a paraszti közösség belső szükségletét elégítette ki, hanem a város olcsó, hamis műromantikus igényét. (Mezőkövesd, Kalotaszeg, Sárköz.)¹³

Az őstehetségek a népművészet névtelen mestereivel szemben, mint egyéni alkotók jelentkeztek. Díszített használati tárgyak helyett már önálló műalkotásokat hoztak létre. Érzelmek a paraszti világhoz fűzték őket, élményeik is abból a forrásból táplálkoztak, azonban a falusi közösségből kiszakadtak, a felemelkedés öntudatlan, vagy kevésbé tudatos vágya hajtotta őket.

Az első kiállítási szereplésük után már sértőnek érezték az őstehetség megjelölést, szégyenletes bélyegnek tekintették, amitől meg kell szabadulni, tanult, hivatásos művészek akartak lenni.

A város, a magasabb kultúra hívó szavára odahagyták a szántóföldet, tanult mesterségüket, hogy a bennük mozduló alkotóerőket kibontakoztathassák. A legerőteljesebb tehetségek — Benedek Péter, Győri Elek, Káplár Miklós — meg tudták valósítani ezt a célkitűzésüket a rájuk váró buktatók, küzdelmek ellenére, azonban a kisebb tehetségűek, akik talajukat veszttve

¹¹ Az őstehetségek felfedezésének korszakában néhány dilettáns is kiállított, természetesen ezeket kizártuk vizsgálódásaink köréből és csakis az ösztönös naív alkotásokra érvényes következtetéseket vontuk le.

Bernáth Aurél: Az autodidakta festőkről. (Írások a művészetről.) Bp. é. n. 73—83.

¹² L. még: *Lyka Károly*: Festészetünk a két világháború között Bp. 1956. (Gelsy György, Szepesi György, Juhász László, Kegyes József, Weber József festegető parasztkok, Molnár Dani, Tápay Miklós, Wass Áron szobrászattal foglalkozó parasztkok nevét említi a szerző.)

¹³ *Erdei Ferenc*: A magyar paraszttársadalom Bp. é. n. 73.

kiszolgáltatottjai lettek az olesó üzleti szellemű hírverésnek, áldozatokká váltak és sohasem találták meg helyüket a társadalomban. A falut odahagyták, a város nem fogadta be őket. Az östehetségekként felfedezett gyengébb képességű alkotók, belebuktak őszinte vállalkozásukba, válságba jutottak. A paraszti életformát már nem tudták vállalni, az elhagyott közösség sem tekintette őket parasztoknak, saját magukat is inkább művészeknek érezték, mint parasztoknak, meghasonlott emberekké váltak. Alkotói bizonytalanságuk, hiányos technikai készségük és nem utolsó sorban a könnyebb megélhetés vágya juttatták el némelyiküket a giccspfésztéshez.

Nem kaptak megértő, irányító kritikákat. Az őket körülvevő gáttalan lelkesedés éppen olyan ártalmas volt, mint a fanyalgó, esztétizáló, a magas művészet technikai fogásaiban való járatlanságukat felhánytorgató, kevés megértést tanúsító kritika.

A hagyományos parasztművészet rangos produktumain csiszolódott paraszti ízlés ekkorra már eltűnt. A válságba került falu kultúra éhségét, művészi igényét a városból áradó sekélyes ízlésű vásári termékek elégitették ki. Vásárokon, búcsúkon nagy keletje volt a kápárusok rikító mázsolmányainak és a históriások rémtörténeteinek.¹⁴

A KOLLEKTÍV MŰVÉSZET ÉS AZ INDIVIDUÁLIS MŰVÉSZET

A paraszttehetségek tömeges jelentkezése a 20-as évektől sajátosan tükrözi a hagyományos paraszti élet felbomlását és a parasztság társadalmi fejlődésének szükségszerűségét.

A paraszti kultúra hosszú évszázadokon át nem volt szerves kapcsolatban a felsőbb osztályokéval, így nem fejlődhetett együtt sem a nemesség, sem a polgárság kultúrájával. Elsősorban a parasztság osztályhelyzete, földhözköötöttsége és az ebből adódó szemléleti különbségek akadályozták, hogy bekapcsolódhassék a renaissance óta rohamosan fejlődő európai művelődés, szellemi tudatosulás ütemébe.¹⁵

A paraszti kultúra hagyományörző volta a paraszti szemlélet konzervatívizmusa szükségszerűen következett a paraszti gazdálkodás és társadalom lassú fejlődéséből.

A kapitalizálódás eredményeképpen alakult át a hagyományos paraszti életforma, a változatosabb növénykultúra megteremtésével, az istállózó állattartással. A belterjesebb gazdálkodás az asszonyokat és gyermekeket mind nagyobb mértékben vonta be a termelő munkába. Ezzel együtt kezdtek áttérni a maguk készítette igényes művészi népviseletről, bútorokról a vásári, vásári készítésű homikra, ami a fejlődő gazdaság adta biztonság következtében vásári fényűzéssel párosult.

A paraszti fejlődés, amely nem tudta alapvetően megváltoztatni mezőgazdaságunk elmaradottságát, kiélezte az osztályonbelüli ellentéteket. A század végére tovább emelkedett az agrárproletárok száma, s ezzel a munkanélkülivé váló tömegek aránya. Idegen fájak, a város csábította a paraszti nyomor elől menekülőket. A parasztok szívesen küldték gyermekeiket mesterséget tanulni, hogy legalább utódaik emelkedjenek ki a paraszti sorsból.

¹⁴ Takács Lajos: *Históriások, históriák* Bp. 1958.

¹⁵ *Ortutay Gyula: Kis magyar néprajz* Bp. 1958. 99.

Ez a megváltozott szemlélet eredményezte, hogy a paraszti mivoltukat legjobban eláruló viseletüktől, bútoruktól, használati tárgyaiktól megváltak, azaz életükből a hagyományos művészi termékeket iktatták ki.

A paraszti életben az egész közösségnek szerepe volt a hagyományozásban és az alkotóegyéniség ennek a kollektívának a közös ízlését, igényét fejezte ki, illetve alkalmazkodott hozzá. Az individuum az érzéseit a mindenki által elfogadott sémák szerint élte ki.

Ebben a paraszttársadalomban még nem voltak hivatásos művészek, akiknek ez lett volna az egyedüli foglalkozásuk. Egyesek kiemelkedtek ugyan ügyességük által a közösségből, de csak alkalmilag, a paraszti munkától sohasem szakadtak el.¹⁶ Az egyéni rajzоскészség érvényesülésére a bútor, a ház, a munkaeszközök, a ruha díszítésében, ritkábban köszöntők, búcsúversek illusztrációs rajzaiban nyílt lehetőség. A paraszti alkotó mindenki számára adoptálható érzéseket fejezett ki.

A létrehozott műalkotás egy sajátos kultúra esztétikai normáiról, látásmódjáról tanúskodik. Az egyéni ötletek belesimultak a közösség ízlése által szabályozott keretbe, amely a hagyományok tiszteletbentartását, szigorú megőrzését jelentették.

A kívülről jövő hatásokat (akár más nemzettől, akár magasabb társadalmi rétegekből) is érkeztek, a maga stílustörvényeinek megfelelően alakította át, önmagához hasonította. Az egyéni alkotásban az egész közösség lelkiisége tükröződött, az individuum beleolvadt a közösségbe, anélkül, hogy elkülönítette volna magát tőle.

A hagyományos paraszti kultúra felbomlásával a közösség individuumokra bomlott. Az egyén már nem olvadt bele a közösségbe, a munkába, a természetbe, mint hajdan, amikor még a közösségi szellem élő, összetartó közeg volt az emberek számára. Az egyén, ha elég erős volt benne az alkotószándék, művésszé válhatott, azonban a széthulló közösség közvetlenül már nem inspirálta, s alkotásait sem fogadta be. Ezekben az alkotókban sajátos kettősségben jelentkezett a korábbi hagyományos paraszti életforma pozitív élménye, másrészt pedig az egyéni kibontakozás szándéka, amely a magasabb városi kultúra hatását tükrözi.

Azok az ösztönös alkotó erők, amelyek korábban a népművészet keretében a hagyományos esztétikai normák uralma alatt realizálódtak, a modern civilizáció hatására a falvak korábbi társadalmi struktúrájának felbomlása következtében már egyéni kifejezési formákban törnek utat. Ahogyan a népművészet elveszti belső tartalmát, s elavult formák dekoratív burkává válik, úgy kel új életre a parasztfestők műveiben az ember ösztönös alkotóvágya, amely a kifejezéshez már a magas művészet eszközeiből válogat. A vászon, a farostlemez, az üveg, az ecset használata lehetővé teszi az önálló műalkotások létrejöttét. Nem használati tárgy többé az alkotás, hanem önmagáért való műalkotás.

A hagyományos kifejezési formák, motívumok nem kötik az alkotót, a fantázia, a teremtőerő szabadabb érvényesülési lehetőséget kap, előtérbe kerülnek az egyéniség belső színei. Ezért találunk a parasztfestők között oly különböző hangvételűeket: a tragikum sötét színeitől a groteszken át, a komikusig a legkülönbözőbb árnyalatokat.

¹⁶ *Tomori Viola: A parasztságunk szemléletének alakulása. Szeged, 1935. 76.*

A parasztfestő tehetsége, vágyai, álmai révén kiszakadt a falusi életközösségből. A parasztság magatartását, érzelmeit a közösségből kiszakadt egyén iránt hagyományok szabályozták. Aki egyszer ott hagyta a falut, nem tekintették többé parasztnak. S ahogy a legtöbb esetben történt, ezek a közösségből kiszakadó egyének is igyekeztek parasztvoltukat minél hamarabb elfelejteni, a városhoz, a magasabb társadalmi rétegekhez asszimilálódni.

A parasztfestőkben is megvolt a felfelé törkevés vágya, azonban anélkül, hogy parasztvoltukat tagadni akarták volna, hiszen ösztönös alkotásvágyuk éppen ebből a forrásból táplálkozott. (Persze akadtak közöttük olyan festők akik igyekeztek mielőbb levetni paraszti ruhájukat és magatartásukat átformálni, azonban ezek az alkotók is a paraszti életből kapott élményeiket vitték vászonra.)¹⁷

Azok a parasztfestők, akik az őstehetségek felfedezésének korszakában a művészé válás nehézségeit megpróbálták sokszor visszatértek falujukba festeni, vagy munkát vállalni, hogy megélhetésüket biztosítani tudják. Ilyenkor rokonok, jó ismerősök „megrendeléseket” adtak nekik egy-egy kép megfestésére. Győri Elek évente járt le Budapestről Tiszaladányra aratás idején munkát vállalni, hogy megkeresse az évi kenyérrevalóját. Gajdos János Geszteréden töltötte a téli hónapokat, cipőket javított, megrendelésre festett is. (Néhány képe ma is található a faluban a tiszta szobák díszeként.) A falu a parasztfestők számára nemcsak a mindennapi megélhetés biztosítását jelentette, hanem érzelmileg feltöltődtek, impulzusokat kaptak itt művészi alkotó munkájukhoz.

A parasztfestők alkotásainak csupán kis hányada került a paraszti szobák falára. A falusi életközösségből kiszakadt alkotók városban telepedtek le, s ott csekély összegekért, ami sokszor megélhetésüket sem, legföljebb a festék és vászon árát fedezte — adták el képeiket jószimatú üzletembereknek vagy műgyűjtőknek.

S ahogy a harmincas években divattá vált az őstehetségekről beszélni a polgári otthonokban, ugyanúgy mulékony divat lett a népies bútorok, szőtesek mellett az őstehetségek alkotásait is falra akasztani. Így többnyire idegen közegbe kerültek a képek, s a divat szeszélye határozta meg helyüket, és mint megunt díszek hamarosan padlásra kerültek.

Annak ellenére, hogy ezeknek a festményeknek nem alakulhatott ki hagyományos helye a paraszti otthonokban a színes tányérok, olajnyomatok és családi fényképek mellett, mégis megbecsülték, magukénak érezték a parasztfestők hozzájuk került alkotásait. Ezek a képek mindennapi életükről, ünnepeikről vallottak és első sorban a hozzájuk fűződő személyes élménytartalom jelentette számukra az értéket nem pedig esztétikai igényüket elégítette ki. Azonban mindig elgyönyörködtek egy-egy részlet valóság-hűségén, a kép színességén, dicsérték a festő mesterségbeli ügyességét.

Milyen forrásból merítették a parasztfestők élményeiket és kifejezési eszközeiket?

Témáik szűkreszabottak. Alkotásaikban gyermekkori emlékképek, a falusi élet hétköznapjai, az évszakonként változó gazdasági munkák, ünnepi szokások, a falu jellegzetes alakjai keltek új életre. Ritkán fordultak a portré-

¹⁷ Győri Elek írja önéletrajzában Gajdos Jánosról: „Furcsa vékonypéNZű fiú volt ez a Gajdos János már csokornyakkendőt viselt. KézZel lábbal el akarta felejtteni, hogy suszter volt . . . Volt benne valami unszimpatikuság, amit nehezen túrtém.”

ábrázolás felé, de magukról gyakran készítettek arcképvázlatokat. Ha később életük során el is szakadtak a falutól, a paraszti munkától, érzelmeikben mégis oda kötődnek elszakíthatatlanul, ebből adódik, hogy kevés a nem paraszti témájú alkotásuk.¹⁸

Gazdag mesélőkédvük feltámasztja a kollektivitás letűnt szellemét a közös paraszti munkák (kukoricatörés, napraforgóhántás, csigacsinálás) s a szokások (betlehemezés, lakodalomba hívogatás) vidám hangulatú megfestésével.¹⁹

A természet és a benne tevékenykedő ember meghitt egységben, elválaszthatatlan összetartozásban jelennek meg képeiken. Az önmagáért való szép tájat nem veszik észre, nem téma számukra. A kollektív esztétikai normáknak engedelmessé válnak. Nem az önmagáért való esztétikai értéket, nem az elvonat ábrázolják képen, hanem a hasznosat, az erőteljes női alak, a megművelt föld, a sárguló búzatábla vagy a kukoricaföld a szép mert az a hasznos. A szépet nem tudja, nem akarja elkülönítve, önmagában szemlélni.

A hagyományos paraszti életben az emberek nem mint individumok érvényesültek, hanem a termelésben betöltött szerepük, életkoruk, nemük szerint.²⁰ A parasztfestők ábrázolásaiban a tömeg szintén nem individumokra oszlik, hanem koruknak és nemüknek megfelelő típusokként, különülnek el.

A parasztember számára munkaeszközei (díszített tárgyai) nem csupán eszközjellegűek, hanem a hozzájuk fűződő emlékek alapján életének részei is, ugyanúgy a parasztfestő számára az általa létrehozott alkotás, kép vagy szobor szintén személyes élménye, életének egy darabja (a szó szorosabb értelmében, mint ahogy a műalkotásra ezt a megállapítást érvényesnek szoktuk tartani). Pl. Gajdos János Cipésműhely c. képe egy cipésműhelyt ábrázol a Berta Istvánét, ahol Gajdos inaskodott, vagy Győri Elek Leánytemetés c. képe a gyufaméreggel öngyilkossá lett leány temetésének emlékét idézi, konkrét élményt.

A paraszti szemléletre jellemző az időnek térbevetítése. Az idő konkrét egymásutánisága egyszerűtörténet formájában jelentkezik. Ez a szemlélet mutatkozik meg a parasztfestő ábrázolásmódjában, amikor egyetlen képen festi meg pl. a szüret minden fázisát (Győri Elek Tokaji szüret), vagy a vadászatot (Gajdos János Téli vadászat c. képén a vad üldözése, körülkerítése, elejtése).

A paraszti élet szűkreszabott keretében a maguk díszítette használati tárgyakon kívül valódi műalkotásokat nemigen ismerhettek parasztemberek. A falusi templomok díszítményeit, freskóit, táblaképeit többnyire provinciális ízlésű céhbeli iparosok készítették. Provinciális mesterek faragták a falusi kálváriák szobrait, s az állatokat oltalmazó Szt. Vendel vagy a hidakat őrző Nepomuki Szt. János szobrokat is. Ezek az alkotások kész mintákat közvetítettek, a nagy tradíciónak Európa szerte elfogadott kifejezési formáit. (Szentek, angyalok, ördögök, az első emberpár.) Hatásuk kimutatható a

¹⁸ Győri Elek (kovács), Gajdos János (cipész), Markovics Horváth Antal (ács) volt. A paraszti iparos annak ellenére, hogy mesterséget folytatott, benne élt a paraszttörvények szerint formált világban, ugyanazt a konvenciórendszert ismerte el kötelezőnek, mint a földművelő paraszt. Ezért ezeket az iparosfoglalkozást űző naív festőket is a paraszti rendhez tartozónak tekinthetjük.

¹⁹ Pl.: *György Szalmás Béla, Győri Elek: Kukoricatörés, Gajdos János: Bugázás, Betlehemezés, Győri Elek: lakodalmi sorozat c. képei.*

²⁰ *Tomori Viola, i. m. 60.*

népművészeti alkotásokon is (mángorlók, mézeskalácsütőfa, faragványai XXVII. t.).²¹ A magas művészetből származó ábrázolás azonban átalakult a parasztság kezén: elvész a részlet, az egyénítő vonás, finomabb mozdulat, hogy helyt adjon a merev ünnepélyességnek, amely egy más stílus alakító szabályairól tanúskodik. A népművészet szellemével rokonvonás figyelhető meg a parasztfestők leegyszerűsítésére, totális ábrázolásra törekvésében.

A paraszti kultúrában a hagyományos életforma felbomlásával a város, a magasabb kultúra felől érkező hatások nem elszigetelten, hanem tömegesen jelentkeztek. A falusi embereknek hosszú időn keresztül egyetlen olvasmánya a kalandárium volt, s a képesmelléletek jelentettek számukra vizuális esztétikai élményt. Ugyancsak ezt a szerepet töltötték be a vásárukon, búcsúk alkalmával árusított olcsó festmények, olajnyomatok. A romantikus csatajeleneteket ábrázoló olajnyomatok, táj- és szentkép giccek a városi kultúra legsekélyesebb ízlésű termékeit közvetítették a falu számára és károsan befolyásolták a hagyományos népművészetben csiszolódott szépérzékét.

Ilyen mintaképek vették körül azokat a paraszttehetségeket, akik élményeik, érzelmeik kifejezésére a képi megformálást választották. A bennük rejlő ösztönös teremtőerő, élményeik őszintesége azonban megővta őket attól, hogy ezeknek az értéktelen munkáknak az utánzóivá váljanak.

Ahogy kiszakadtak a falusi élet megszokott keretéből — városba kerültek, mesterséget tanultak — úgy tágult a világ körülöttük, s az új ismeretek megszerzésével egyre érett bennük a szándék: képekben, szobrokban kifejezni belső világukat.

Káplár Miklós hortobágyi parasztfestő így vallott erről visszaemlékezéseiben: „Bementünk a múzeumba, és megpillantottam Piombo Férfi arcképét. Boldog érzés fogott el. Mindjárt gondoltam magamban, most már tudom mi leszek: festő leszek az ki fog elégíteni.”²² Győri Elek pedig Káplár képei láttán határozta el, hogy festő lesz: „Mintha villanyáram járt volna át. Elhatároztam, mindent elkövetek, hogy művészeti tehetségem valahol felfedezzék.”²³

Ezek a paraszttehetségek vállalva a nélkülözést, a talajtalanságot, az egyéni kibontakozás útját keresték. Festeni kezdtek önjelől, legyőzve a technikai képzetlenségük adta nehézségeket. Kevés hasznosítható példakép állt előttük, így maguknak kellett formanyelvüket kialakítaniuk, hiszen a paraszti kultúrában nem volt hagyománya a táblaképfestésnek. Alkotásaikban a tárgyi valóság szeretete az aprólékos megfigyelésre épülő részletező hajlam olyan összefoglaló szemlélettel párosul, amely az optikai realizmuson túl egy magasabb szintű realizmust teremt. Naív biztonsáruk, a dolgokra csodálkozó tekintetük megkapó harmóniában egyesíti erényeiket és hibáikat. Legtöbbször emlékezetből festettek. A konkrét látvány zavarta a valóságról alkotott belső kép megfestését. A természet utáni festés olyan technikai problémákat vetett fel, amelyeket nem tudtak megoldani, de számukra különben is az átélt, magukban hordozott élmény kivetítése volt első sorban inspiráló erejű, nem pedig egy-egy téma festőisége.

²¹ *Fél E.—Hofer T.: Parasztok, pásztorok, betyárok.* Bp. 1966. 10.

²² Káplár Miklós hagyaték: Debr.-i Déri Múzeum Adattára.

²³ Győri Elek önéletrajza Sárospatak Tiszáninneri Református Egyházkerület Adattára Fsz. Kt. 217.

PARASZTRAJZOLÓK, PARASZTFESTŐK

A parasztfestők között kell megemlékeznünk a parasztrajzolókról, akik a leghívebben őrizték meg a hagyományos paraszti élet kollektív szellemét, annak ellenére, hogy alkotásaik már önálló rajzok, eltérnek a népművészet megnyilatkozási formáitól. Ezek a parasztrajzolók — a ma is rajzolható asszonyok, a galgamácsai Dudás Juli, Vankó Margit — egyenes leszármazottai a búcsúversek, köszöntők lapjait illusztráló, a szűcshímzéseket előrajzoló, a cifra pitvarokat pingáló művészkedő parasztnak.

A hagyományos kultúrában a mindennapi használati tárgyak köréből kiemelkedtek az ünnepi rendeltetésű díszes darabok. Itt az egyén alkotása a közösség ízlését, igényét a mindenki által elfogadott normákat fejezte ki, azaz a hagyományos mintakincset használta fel, akár geometrikus, vagy növényi ornamentikát alkalmazott, akár emberábrázolást, ellenben a parasztrajzoló már felfedezi az önálló rajz értékét.

A díszített tárgyakon mindig az emberalak került a főhelyre, az alkotó számára az ember és a vele kapcsolatos történet megörökítése vált fontossá, ugyanez a szemlélet jutott érvényre a parasztrajzoknál. Az ábrázolás elszakadt a használati tárgytól és önálló műalkotás formájában kelt új életre.

A parasztrajzolók nem szakítottak a paraszti életformával, mint az őstehetségekként felfedezett parasztfestők többsége.²⁴ Számukra a művészkedés ideje továbbra is az ünnep maradt, mint hajdan a parasztművészet korszakában. A parasztrajzolókat ösztönös erők sarkallják az alkotásra, azonban témáikat tudatosan választják az ünnepi szokások, a néphagyományok, kultuszok köréből. (Gyakran festenek külső ösztönzés hatására, egy-egy etnográfus megbízását teljesítve örökítik meg a régi paraszti élet mozzanatait.)

A rajzoláshoz egyszerű eszközöket, a háznál található csomagolópapírt, rajzlapot és könnyen, olcsón beszerezhető vízfestéket, színes ceruzát használnak fel, az olaj-technika elsajátításáig nem jutottak el. *Dudás Júlia* (XXVIII. t. 1) fantáziáját a kultikus szokások, babonák világa ragadta meg első sorban. Vankó Margit az „író” asszonyok aprólékos gondosságával rajzolja a különböző évszakok gazdasági munkáit.²⁵

Az őstehetségek között fedezték fel Aradi Zsófiát a 30-as években. Az idős parasztasszonyt, mint falfestőt mutatták be — alkotásai határesetet képeznek a népművészet és a parasztfestészet között —. Csomagoló papírra festett színes képei még sokat megőriztek a hagyományos mintakincsből, figuráit gazdag virágmotívumokkal vette körül. A növényi ornamentek, mint tér-

²⁴ *Muraközi Ágota*: Gajdos János geszterédi parasztfestő Jósa András Múzeum Füzetei 4. 1968.

²⁵ Pl. *Dudás Júlia*: „Révülő tudósasszony”, „Táltosok fehér és fekete bikaalakjában való viaskodása”, „Harmatszedés” papír akv. *Vankó Margit*: „Fonó”, „Aratás” papír, színes ceruza.

A Néprajzi Múzeum részére Gönyei Sándor és Ács Lipót gyűjtött parasztrajzokat, — leg-több rajz Galgamácsáról és Öcsényből való.

A jelzett rajzok között szerepel még Abró Judith, Korsós Erzsébet, Paprika Sári, Zsigri Mancsi stb. kezemunkája.

L. még: *Újváry Zoltán*: Árgírus és Tündér Ilona vásári festményen Ethn. LXXXIV. (1963) 109—110. *Moldován Domokos*: Parasztrajzok — parasztrajzolók Magyarországon. Valóság. 1966. szept. 81—88. Magyar naív művészek 1967. katalógus Székesfehérvár.

kitöltő elemek a többi parasztrajzoló munkáin is feltűnnek, azonban a parasztfestők már nem alkalmazzák.²⁶

Ebben a csoportban említhetjük meg Kovács Mári nevé, aki Tornyai János élettársa volt, szintén parasztszarmazású, megtanult néhány festészeti technikai fogást, ki is állított az őstehetségek között, azonban hiányzik belőle az ösztönös teremtőerő.²⁷

A parasztrajzok ábrázolásmódjukban primitívek, olyan általános elemi sajátosságokat hordoznak magukon (sikszerűség, nem centrális perspektíva, szimmetria, gesztusokat megőriz, de nem egyénít), amely a művészettörténet számos régi korszakával és a gyermekrajzokkal rokonítja őket formailag. A gyermekre jellemző összefoglaló egységbe foglaló látásmód, a reális tükrözés vágya a parasztrajzolóknál biztosabb vonalvezetéssel, fejlettebb tér-arány érzékkel párosul. Bizonyos mértékig az olajnyomatok, kalendáriumok emléképeinek hatása is kimutatható. Az alkotókban jelentkező művészi öntudatot már az individuális művészeti szemlélet megnyilatkozásának tekinthetjük.

A magyar parasztfestők alkotásaiban kétféle kifejezőmód különül el egymástól. Az egyik vágyait, álmaikat viszi vászonra. Az ábrázolt tárgyak szimbólummá nőnek, olykor misztikus tartalommal telítődnek. Legdúsabb fantáziájú reprezentánsuk *Gajdos János* (XXVIII. t. 2), álomittas világa szürrealisztikus elemeket hordoz. Egyik képén kietlen vidéket látunk tele létező és elképzelt madarak tömegével, tő fölé nyúló ágas-bogas fával, rajta felírás: Itt járt Gajdos János, máshol a népmesebeli fanyövő óriásokat idézi elénk, félelmetes erőt sugárzó favágók ábrázolásával, a bal sarokban itt is megjegyzés: „Itt szeretnék élni.” Naív megnyilatkozása ez a művész elvágyódásának egy tisztultabb világba, ahol a munka közös ritmusa hangolja egybe az emberek szándékát.²⁸

A parasztfestők másik csoportja szeretettel fordul a konkrét tárgyi világ ábrázolása felé. Művészetükben újraélik a hagyományos paraszti élet mindennapjait, ünnepeit, a kollektív lelki magatartás szellemét. Ez valósul meg a két nagytehetségű festő Győri Elek és Benedek Péter alkotásaiban. Győri Elek derűs kedélyű, olykor anekdotikus hangvételű. Ösztönös kifejezőereje naturalisztikus életképstílussal keveredik.²⁹

²⁶ (b. m.) Magyar őstehetségek Esti Kurir, 1937. V. 13. 4. (b. l.) Őstehetségek. Magyar Hírlap, 1937. V. 16. 5.

²⁷ *Farkas Zoltán*: Epilógus a magyar őstehetségek kiállításához. Nyugat XXVII. (1934) 285.

Kiss Lajos: Vásárhelyi hétköznapiak. Bp. é. n. 246—248.

²⁸ *Gajdos János*: „Madarak” 1943. olaj, „Favágók” 1942. olaj.

²⁹ Némi adósságot kívánunk törleszteni mikor e cikk keretében részletesebben elemezzük Győri Elek életét és munkásságát szemben a többi magyar parasztfestővel. Reméljük az elkövetkező években nálunk is megjelenik a magyar parasztfestőket bemutató monográfia, amelynek anyagát már összegyűjtöttük. A parasztszobrászok bemutatására ez alkalommal nem kerülhetett sor cikkünk kötött terjedelme miatt.

GYŐRI ELEK SZABOLCSI PARASZTFESTŐ³⁰

A Tokaj hegyaljai szőlővidék szomszédságában levő kis faluban, Tiszaladányban született 1905-ben. A nagybirtok szorításában vergődő falu népe a menekülést részben a gazdálkodás intenzívebbé tételében, részben a szőlővidéken bérmunka vállalásában, részben saját terményével való kereskedésben kereste. Sajátos parasztpolgári fejlődés indult itt meg az első világháború után. Az újítások iránti fogékonyság, a paraszti világ körein messze túlnyúló érdeklődés és nagyarányú szellemi befogadó készség jellemezte e falu népét. Igazi paraszti realitásérzékkel nem adták fel a korábbi életforma megtartható és hasznosítható alapjait, viszont nem vonakodtak elvetni mindazt, ami a hagyományos életformában hátráltató volt. Ilyen léggör a korszak döntő kérdései iránti passzív érdeklődés mellett valóban alkotó egyéniségek kibontakozásának segítője volt.

Amikor Győri Elekről, mint jelentős paraszttehetségről beszélünk, képei mellett meg kell emlékeznünk terjedelmes — több mint háromszáz oldalas — önéletrajzáról is. Színes eleven elbeszélése olyan közvetlen őszinte formában, hitelesen vall a parasztletről, a felfelé törekvő tehetségek sorsáról, ami ritka dokumentummá avatja életrajzát a kutató számára.

Apja, nagyapja falusi kovácmester volt. A Győri család nagy tekintélynek örvendett a faluban, ezermesterek hírében állottak. Elek maga is kitanulta elődei mesterségét. Rajzkészségével már az elemi iskola padjaiban kitűnt társai közül, de a négy osztály elvégzése után, mikor inassorba került, elküldték a környék neves kovács mestereihez tanulni. Rövidesen jóhírű iparosként emlegették, aki szereti a szakmáját. Benne élt a paraszti közösségben, normáit, értékrendjét elfogadta. Így vall erről önéletrajzában: „Óriási szeretettel vonzódtam a faluhoz is. Tetszett a falusi legénykedés, összeölelközve végig dalolni a falut”³¹

1929-ben Debrecenben vállal munkát. Itt látja meg Káplár Miklós hortobágyi parasztfestő képeit: elhatározza, hogy festő lesz. Budapestre, a fővárosba utazik, hogy valóra váltsa szándékát.

Minden, amit addig átélt, vizuális élménnyé formálódik benne, vászonra kerülnek a falu ünnepei, eseményei, szomszédok, rokonok portréi, sokat emlegetett adomák. Közben elszántan birkózik a nyomorral. A telet egy bútorszállító kocsi húzza ki festőtársával, a szintén szabolcsi származású Gajdos Jánossal.

A nagyközönség előtt 1934-ben mutatkozott be az „Őstehetségek” budapesti tárlatán: „Ladányi szüret”, „Árvíz”, „Lakodalom” (XXIX. t. 1), „Vásár” és „Református temetés” (XXIX. t. 2) című képeivel. A kiállításnak nagy a bel- és külföldi sajtóvisszhangja, azonban a festővé avatott Győrit a kor művészete és kritikája nem tudta helyére tenni. Az akkor már elismert irodalmi rangra emelkedett parasztírók, Veres Péter és Szabó Pál megértették és baráti szóval támogatták.

³⁰ *Vitányi Iván*: Emlékezés Győri Elekre és Gajdos Jánosra. *Művészet*, 1963. II. 10—12.
Mezei Ottó: Két naív mester: Gajdos János és Győri Elek. *Valóság*, 1966. 9. 85—88.
Németh Lajos: A naív festők. *Élet és Tudomány*. 1967. I. 13.
Szabó Júlia: Süli András. *Művészet*, 1967. ápr. 30—31.
Muraközi Ágota: Győri Elek parasztfestő kiállítása Nyíregyházán. *Szabolcs-Szatmári Szemle* III. (1968) 94—97.

³¹ Győri Elek tiszaladányi festőművész élete és pályafutása. 1951. Tiszáninnyi Református Egyházkerület Adattára Fsz. Kt. 217. 77.

Sokat köszönhetett Győri Elek a sárospataki gimnázium és református teológia diákjainak, tanárainak, akik őt felkarolták, anyagilag támogatták, segítették művészetének kibontakozását.

Nyaranta Tiszaladányba és környékére látogatott haza, erőt, impulzusokat merített a közösségből, a falu mindennapjainak ünnepeinek, a Tisza menti táj szépségeinek látványából. Gyakran meghívták a gazda-köri összejövetelekre, mert szívesen hallgatták jóízűen előadott történeteit, amelyeket nemegyszer képein is megörökített. (Pl. „Kis Gábor halottnak teteti magát” vagy a „Csikai László a hőstetteit meséli el” című képek.)

1940-ben beirakozott a képzőművészeti főiskolára, sértette az őstehetségbélyeg, tanult festő akart lenni. Az ott eltöltött évek azonban inkább gátolták ösztönös kifejezőképességének érvényesülését. Ebben az időben festett képei veszítettek frissességükből. Életének utolsó évtizedében ismét megtalálta önmagát.

Első budapesti szereplése óta rendszeresen állított ki vidéki városokban és több alkalommal a fővárosban is.

Barátai és pártfogói biztatására 1951-ben megírta önéletrajzát. Alkotó kedve lassan apad romló egészsége miatt, témáit többnyire emlékezetéből meríti, gyermekkorának falu képét, az eltűnt viseletet, szokásokat kelti életre alkotásaiban. 1957-ben halt meg nem messze szülőfalujától, Tiszalőkön.

Művészetének ihletet adó forrása mindvégig a parasztlelet élménye, a gyermekként magába szívott világkép maradt. A krónikás hűségével ragaszkodik a valósághoz, ebből nőtt ki sajátos realizmusa. A város nem vonzotta, az új, magasabb rendű életformába nem illeszkedett bele. Alapérzése a paraszt világgal szemben a megbecsülés, a dolgozó emberekbe, erejükbe vetett hit.

A paraszti munka sok generáción át öröklődő mozdulatait ösztönös átéléssel ragadja meg képein („Szénarakás”, „Kosárfonás”, „Nádvagók”, „Tapogató halászat”)³² „A munkás reggelije” című olajképe, egyike a legkorábbiaknak, még alapozás nélkül készült hiányos technikai felkészültséggel, de a figura arányai, a mozdulat természetessége erőteljes alakító készségre vallanak.

Alkotásai derűs életkedvet sugároznak. Gyönyörködik a lakodalmi tánc színes forgatagában, a szüreti felvonulás tarkaságában. Nagy tömegábrázolásai mozaikszerű jelenetekből állnak össze, de ösztönös komponáló ereje mindig megteremti a szerkezeti egységét. („Lakodalmi menet”, „Tokaji szüreti ünnep”, „Sorozás”).³³ Természetes könnyedséggel rak fel harsogó színeket, pirosakat, lilákat, zöldeket egymás mellé, amelyeket kitűnő érzékkel ellensúlyoz feketék és barnák kontrasztjával. („Körtánc”).

A természetet a benne tevékenykedő emberrel harmónikus közösségben, nyugodt méltóságban ábrázolja, pl. az „Átkelés kompon”, „Tiszatardosi rév”, „Tokaji hegy” című képein. Ez az egyensúly csak ritkán borul fel. A tragikum hangját üti meg a „Menekülés árvízből” című olajképén, amelyen a folyó mentén élő ember nagy sorscsapását festi meg balladai tömörséggel.

A jóízű humor, a kedélyesség, ami az életben sem idegen tőle, megjelenik karikatúrába hajló parasztportréin, életképein („Csikós Károly éjjeli őr”, „Szabó Károly”, „Korhely furfang”, „Kiss Gábor és Csikai Bálint”), a képek

³² 1. mellékletet.

³³ 1. a mellékletet.

hátlapján a festő maga költötte versek olvashatók, amelyek a kép tartalmát szövegbe foglalják.³⁴

Nincs semmi mesterkelt sem a kitalálásban, sem a kompozícióban. Ösztönös komponáló készségének elemi ereje, színessége, zsúfoltsága megragadja a nézőt. Nem véletlen, hogy különböző alkatú, ihletésű méltatóinak eszébe jut Breughel zsúfolt ereje, tömeg ábrázolása.

A technika, a civilizáció századában a naív művészek alkotásai az emberben rejlő teremtőerő ösztönös megnyilatkozásai. Nálunk a naív művészek többsége azokból a paraszthetségekből verbuválódott, akik már nem találtak meg helyüket a változó falu életében.

Felfedezésük a magyar társadalomban szerveződő népművészeti akcióhoz kapcsolódott a két világháború közötti időszakban, amely a parasztság felemelését első sorban kulturális téren próbálta megvalósítani.

A korszak társadalmi-politikai viszonyai nem adták meg a lehetőséget, hogy ezekből a paraszthetségekből tanult művészek legyenek. Akik közülük képzőművészeti főiskolára kerültek, elveszítették naiv frissességüket, a magasabb technikai ismereteket pedig nem tudták elsajátítani és művészetükben felhasználni. Közülük azok hoztak létre máig is maradandó műalkotásokat, akiknek sikerült ösztönös kifejező erejüket megőrizni.

A parasztfestők jelentőségét nem az adta, hogy egy addig a művészeti közélettől elhanyagolt szétszórt naiv alkotói tábor mutatkozott be velük a nyilvánosság előtt, hanem az, hogy sajátos kifejezési eszközeikkel a parasztság kibontakozási törekvéseinek adtak egyénileg hangot. Így életútjuk, munkásságuk méltatásánál sem első sorban az esztétikai szempontokat kerestük. Óvatosan alkalmaztunk stíluskategóriákat is művészetük értelmezésénél. Önmagában kiteljesedő művészetüknek nem lehet folytatása. Nem beszélhetünk művészi fejlődésükről, néhány alapvető technikai fogás elsajátításával eléri a csúcspontot, azt az alkotói szintet, ahol ösztönös kifejezőerejük mindig megtalálja a neki megfelelő formát. Naiv szemléletük biztosítéka annak, hogy ne legyenek gátlásaik — képzetlenségük miatt — az alkotásban.

Mai szocialista társadalmunkban nyitva áll a tehetségek előtt a kibontakozás útja. A hivatásos művészet alkotásai, amelyek a képzőművészeti látáskultúrát alakítják, formálják az iskolázás, a televízió, a film révén eljutnak a falvakra és a tanyákra is. Az ösztönös teremtőerő vizuális konvencióval párosulva elveszti naivitását. Ma is akadnak művészi tehetségű emberek, akik a képalkotás nyelvén akarják belső világukat kifejezni, ezekből azonban már nem lesznek naiv alkotók. A komoly tehetségek művészekké válnak, a kisebb tehetségűek tevékenysége pedig az amatőr művészkedésben kap életteret.

SZ. MURAKÖZI ÁGOTA

³⁴ Pl.: „Kiss Gábor halottnak tette magát, hogy
megtudja azt a felesége meg-e
siratja, ha halva haza viszik.
Bratucsikai Bálint haza húzatja
Két fiával.” („Korhely fufang” tus. Sárospatak Református Egyházkerületi Múzeum.)

DIE BEZIEHUNG ZWISCHEN DEN BAUERNMALERN UND DER VOLKSKUNST

Representative Monographien interpretieren die Meister der naiven Kunst aus allen Landschaften der Welt. Ungarn fehlt leider aus den meisten, obwohl in den dreißiger Jahren das auf Sensationen hungernde Zeitalter sie auch hier entdeckt hat und ihnen Erfolg versprach. Sie kamen als 'Naturtalente' (= östehet-ségek) in das allgemeine Bewußtsein, und waren meistens Schöpfer bäuerlichen Ursprungs. Die Kunst und Kritik dieses Zeitalters konnten sie nicht auf ihren geeigneten Platz stellen. Unsere Kunsthistoriker widmen auch seither den naiven Künstlern einen Nachruf, es kam aber noch keine bewertende, zusammenfassende Arbeit in Druck. Die Analyse dieses bäuerlichen, dörflichen Zweiges der naiven Kunst ist der Aufmerksamkeit der ungarischen Ethnographen entgangen, obwohl ihr Existieren eher eine kulturhistorische und ethnographische Analyse braucht, als eine Zergliederung nach Normen der hohen Kultur. Als wir auf unseren Wegen Material suchten, lernten wir die Werke naiver Meister in Museen kennen, und wir besuchten die noch lebenden Künstler. Zahlreiche ihrer bisher verborgenen Gemälde gelang uns während unserer ethnographischen Sammlungswege in den Dörfern zu entdecken. Die Datengeber bezeugten über das Leben der Schöpfer, über die bei ihnen aufbewahrten Gemälde mit einer erlebnisreichen Glaubwürdigkeit. Man hat interessante Daten zur Analyse der Gestaltung des bäuerlichen Geschmackes geliefert. Bei den Gesprächen mit den naiven Künstlern haben wir schaffungspsychologische Beobachtungen gemacht, die zu den in unserer Heimat laufenden Individuumanalysen neuere Angaben geliefert haben.

*

Die am Ende des 19-ten und am Anfang des 20-ten Jahrhunderts auftretenden naiven Künstler sind die Nachfolger jener namenlosen Meister, die in früheren Zeiten die Statuen des Kreuzweges schnitzten, die Gemälde der provinziellen Kirchen anfertigten, die auf Schäferstöcke schnitzten oder am Markt eventuell am Kirchtag ihre Bilder anboten. Es waren unter ihnen echte Talente, aber auch Pfuscher. Im Zeitalter der Handfertigkeit fanden diese Leute ihre Wirkungsmöglichkeiten in den Zünften, als Gewerbetreibende, oder in den Bauerngemeinschaften als Tausendkünstler, gewandte Bastler. Das Handwerk wurde durch die sich entwickelnde Großindustrie verkümmert, die traditionelle bäuerliche Kultur fiel auseinander und die moderne Zivilisation der Stadt formte das Leben um. Natürlich gab es auch später solche künstlerisch begabte Leute, die mit der Sprache des Bildschaffens ihre Gefühle ausdrücken wollten. Aus ihren Reihen entstanden die naiven Künstler.

Die Schöpfer sind in den mehr entwickelten kapitalistischen Ländern die in der Stadt wohnenden Kleinbürger, in den zurückgebliebenen Agrarländern kommen sie aus dem Bauerntum.

Zuletzt veranstaltete man 1966 in Preßburg im Haus der Kultur die internationale Ausstellung der naiven Künstler; hierher kamen auch ungarische Werke. Als Wirkung dieser Ausstellung veranstaltete man im Jahre 1967 in Ungarn in Székesfehérvár die Ausstellung der ungarischen naiven Künstler, und in Nyíregyháza die postumus Ausstellung des Bauernmalers Elek Györi.

* * *

In der Zwischenzeit der zwei Weltkriege verkündigten in Ungarn die — als Naturtalente (*őstehetségék*) benannten — Bauernmaler gemeinsam mit den Bauernschriftstellern die Notwendigkeit der Umgestaltung der zerfallenden ungarischen Bauerngesellschaft. Die Naturtalente trieb der unbewußte oder der weniger bewußte Wunsch des Emporsteigens. Als Gegenteil der namenlosen Meister der Volkskunst, meldeten sie sich als persönliche Schöpfer. Statt gezierter Gebrauchsgegenstände, verwirklichten sie schon selbstständige Kunststücke.

In der traditionellen bäuerlichen Kultur drückte die schöpferische Persönlichkeit den Gesamtgeschmack und den Anspruch der ganzen Kollektive aus. Die individuellen Einfälle beugten sich im Rahmen des Geschmackes der Gemeinschaft, es bedeutete die Ehre und Strenge Aufbewahrung der Traditionen. Mit der Auflösung der bäuerlichen Kultur zerfiel die Gemeinschaft auf einzelne Individuen. Das Individuum schmolz schon nichtmehr in die Gemeinschaft. Wenn in ihm der Wille des Schaffens genug stark war, so konnte er Künstler werden, aber direkt inspirierte ihn die zerfallende Gemeinschaft nichtmehr. Wie die Volkskunst ihren inneren Inhalt verliert und eine dekorative Hülle veralteter Formen wird, so entsteht im Gegenteil in den Werken der Bauernmaler der unwillkürliche Schaffensdrang. Die traditionellen Ausdrucksformen, Motive, binden den Schöpfer nicht. Zum Ausdrücken verwendet er schon die Mittel der hohen Kunst (Leinwand, Holzfaserplatte, Pinsel, Ölfarbe, u.s.w.).

In den Werken der Bauernmaler entstanden wieder die Gedächtnisbilder der Kinderzeit, die Alltage des Dorflebens, die sich jahreszeitlich ändernde landwirtschaftliche Arbeit, die festlichen Gebräuche, die charakteristischen Figuren des Dorfes. Die Natur wird mit dem in der Natur handelnden Menschen in inniger Einheit dargestellt. Man folgt den kollektiven ästhetischen Normen, als man auf dem Bild den ästhetischen Wert nicht an und für sich und nicht das Abstrakte darstellt, sondern das Natürliche. Schön sind: die kräftige weibliche Figur und das bearbeitete Feld, weil sie nützlich sind. Im traditionellen bäuerlichen Leben existieren die Menschen nicht als Individuen. In den Darstellungen der Bauernmaler zerteilt sich die Masse ebenso nicht auf Individuen, sie sondern sich nach Alter und Geschlecht als entsprechende Typen ab. Auf die bäuerliche Anschauung ist die Projektion der Zeit in den Raum charakteristisch. Diese Anschauung zeigt sich bei dem Bauernmaler, als er alle Phasen der Weinlese oder der Jagd auf einem einzigen Bild darstellt (Elek Gyóri: „Tokaji szüret“ — tokajer Weinlese; János Gajdos: „Téli vadászat“ — Jagd im Winter). In dem engebegrenzten Leben hätten die Bauern außer ihren Gebrauchsgegenständen kaum echte künstlerische Werke kennenlernen können. Vor dem Bauernmaler standen wenig nutzbare Vorbilder, sie mußten sich ihre Formenwelt selbst ausbauen (Provinziale Werke der bildenden Kunst in Dorfkirchen, Kalender, Öldrucke die man im Markt verkauft, Kitschgemälde — bedeuteten für sie ein ästhetisches Erlebnis). Auf das an der traditionellen Volkskunst geschliffene Schönheitsgefühl des Bauerntums wirkten die Produkte der städtischen Kultur mit ihrem seichten Geschmack schädlich.

*

Den Kollektivgeist des traditionellen bäuerlichen Lebens bewahrten die Bauernzeichner am vollendsten, obwohl ihr Schaffen aus selbständigen Zeichnungen besteht, die den Ausdrucksformen der Volkskunst abweichen. Ihre Darstellungsweise ist primitiv, sie tragen solche allgemeine elementare Eigentümlichkeiten an sich, welche formell mit zahlreichen frühen Etappen der Kunstgeschichte und

mit den Kinderzeichnungen in Verwandtschaft gebracht werden können. Aber das sich in den Schöpfern meldende künstlerische Bewußtsein ist schon die Äußerung der individuellen künstlerischen Anschauung (Juli Dudás, Margit Vankó, Zsófi Aradi). In den Werken der ungarischen Bauernmaler sind zweierlei Ausdrucksweisen. Der eine bringt seine Sehnsüchte, Träume an die Leinwand. Die dargestellten Gegenstände erwachsen zu Symbolen. Ihre Bilder tragen surrealistische Elemente in sich. Der größte Repräsentant dieser Gruppe ist János Gajdos. Die andere Gruppe der Bauernmaler wendet sich mit Liebe an die Darstellung der konkreten objektiven Welt. Sie rufen in ihrer Kunst die Alltage und Feiertage des traditionellen bäuerlichen Lebens wach. Das verwirklicht sich in den Werken der zwei reichbegabten Maler Elek Győri und Péter Benedek. Győri ist ein anekdotierender Erzähler mit heiterer Laune, bei Peter Benedek dominiert der lyrische Ton.

Im Zeitraum zwischen den zwei Weltkriegen gaben die gesellschaftlich-politischen Umstände diesen begabten Bauern keine Möglichkeit zu gelehrten Künstlern zu werden. Diejenigen, die von ihnen auf die Akademie der bildenden Künste kamen, haben ihre naive Frische verloren, die höheren technischen Kenntnisse konnten sie sich nicht aneignen und in ihrer eigenen Kunst verwenden. Aus diesem Kreise schufen nur diejenigen auch noch heutzutage wertvolle Kunstwerke, denen es gelang, ihre instinktive Ausdruckskraft zu bewahren.

Á. SZ. MURAKÖZI

NYÍREGYHÁZA NÉPI ÉPÍTKEZÉSE

Ecclesia de Nyír, vagyis Nyíregyháza nevének keletkezése I. István uralkodásának idejére nyúlik vissza. István király törvénye szerint ugyanis minden tíz falu *egyházat* tartozott építeni.¹ Tudjuk, hogy a XVI. századig Nyíregyháza még jelentéktelen falunak számított.

Bocskai István erdélyi fejedelem 1605-ben letelepíti és kiváltságokkal látja el a hajdúkat. A hajdúvárosok mellett kisebb hajdútelepek is létrejönnek, közöttük Nyíregyháza, melyek nemesi kiváltságokat szereznek, s élveznek három-négy évtizeden át. Nyíregyháza szívósan ragaszkodott a hajdú privilégiumához, melyet — többszöri visszavonás ellenére — a XVI. század végéig sikerült megtartania.²

Nyíregyháza népessége a XVIII. század első felében, különösen a Rákóczi-szabadságharc után erősen megfogyatkozott. A földesurak ebben az időszakban telepítettek ide ugyan néhány kárpátukrán családot, ennek ellenére a XVIII. század közepén Nyíregyházára az omladozó zsellérházak és gazdasági épületek tömege volt a jellemző. Nyíregyházának és pusztáinak benépesítése az 1750-es években történt meg, midőn Károlyi Ferenc hívására végleg otthonra találtak itt a zömmel Békés megyei, szlovák anyanyelvű telepések.³ Majd a Felvidékről is szivárogtak be kárpátukránok és szlovákok, az utóbbiak beáramlása szinte a XX. század elejéig tartott.⁴

Nyíregyháza és a környező bokortanyák szlovák eredetű népességét *tirpákok*nak nevezik. A tirpák népnév kialakulásának körülményei önmagában is tanulságosak. Kezdetben a nyíregyházi szlovákok csak egymás között használták ezt a szót: a Békés megyéből jöttek — kissé gúnyosan és lenézően — „trpák” jelzővel látták el a Felvidékről származó, elűtő dialektusban beszélő bevándorlókat. *Márkus Mihály* kimutatta, hogy a „trpák” szó egy Gömör megyei (csehszlovákiai) nyelvjárásra vonatkozik, tehát az onnan származó szlovákokat tartották „trpák”-oknak, azaz *rosszul*, *történ*, *furcsán* beszélőknek.⁵ A környező magyarság ezt hallva, a kiejtést megkönnyítő „i”

¹ *Lukács Ödön*: Nyíregyháza szabad, kiváltságos város története. Nyíregyháza, 1886. 29.; *Kiss Lajos*: Nyíregyháza régi temploma (Nyíregyháza az örökváltság századik évében. Szerk.: Szohor Pál). Nyíregyháza, 1924. 153.

² *Győrffy István*: A hajdúk eredete. Bp., 1927. 16.; *Lukács* i. m. 105—124.

³ *Éble Gábor*: Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza. Bp., 1898. 36—59.; *Márkus Mihály*: A bokortanyák népe (Tanya Falu Mezőváros III). Bp., 1943. 13—15.; *Simkó Gyula*: Nyíregyháza és tanyáinak települése. Kolozsvár, 1909.

⁴ „Apámtól hallottam, hogy Kassán túlról jöttek ide aratni, dolgozni. Aztán voltak közöttük sokan, akik ittmaradtak. Későbbben még többen jöttek, mert ezek otthon dicselkedtek, hogy jó itten. Ezeket a nagyobb gazdák befogadták, mint cselédeket.” Elmondta: Debrószky István 78 é. fm., volt Debrő-bokori lakos, Nyíregyházán, 1968. nov. 28-án.

⁵ *Márkus Mihály*: A tirpák név eredete. Ethn. XLVII (1936). 20—25.

betoldásával minden nyíregyházi szlovákot „tírpák”-nak nevezett, sőt Nyíregyházát is „tírpákváros”-ként emlegette.

Jelenleg a tírpákság nagyrésze a várost körülvevő „bokrok”-ban él. Tudvalevő, hogy a „bokor” szó Nyíregyházán és környékén tanyát jelent. A nyíregyházi „bokor” vagy bokortanya azonban más, mint az alföldi tanya. Míg az Alföldön szétszórta, egymástól eléggé izolált tanyaegységek láthatók, addig egy-egy bokor legalább tíz-tizenöt, de gyakrabban negyven-ötven lakóházával, utcáival, tehát kis falura jellemző települési formájával hívja fel magára a figyelmet.⁶

A tírpák lakosság életmódja a betelepüléstől kezdve kettős volt: tavasztól őszig a bokortanyákon, télen pedig a városban laktak. Kezdetben az állattenyésztés dominált, s ezért a legeltetés idejére, különösen az utakhoz és vizekhez közel, nyári szállásokat építettek. Az állattartás fellendülésével azonban szükségessé vált, hogy a jószágot télen is kinn tartsák. A földművelés terjedése is hozzájárult a bokortanyák állandó népességének kialakulásához. Állandó jelleggel elsősorban a tírpák gazdák pásztorai, családjai telepedtek le, ugyanakkor a tírpák gazdák utódai már a kezdeti időszakban is itt töltötték el házasetük első esztendeit, az öregektől viszonylag függetlenül. Az egyik adatközlő erről az életmódról így beszélt: „Nálunk az úgy vót, hogy minden gazdának két háza vót. Egy valamék bokorba, egy meg a városba. Míg gazdálkodott egy gazda, kinn lakott a tanyán; piacra, templomba, bálba mindig bejárt a városba. Mán mikor a legfiatalabb gyermekit rendbe hozta, akkor bement a városba lakni. Mikor mán egy gazda beköltözött a városba, kikötöttek maguknak egy mennyiséget, melyik gyerek mit ad nékik. Abbul éltek öregségükbe.”⁷

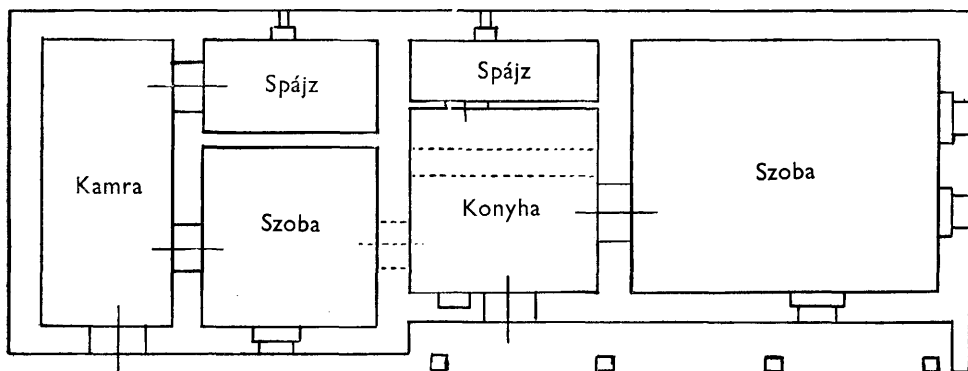
A városi ház, mely korábban a főbb otthont jelentette, az utóbbi években már csak ideiglenes, alkalmi szállóhelyé, az öregek elkülönült lakásává vált. A kettős életmód maradványaként sokhelyütt, különösen a Holló és Szarvas utcákban ma is állnak a nagy kőistállók — kihasználatlanul. Nem kétséges, hogy a „két ház” intézményének rövid idő múlva még az emléke is eltűnik.

A nyíregyházi tírpákság soraiban a századfordulón még erős társadalmi különbségek álltak fenn, ezek a különbségek az építkezésben is megmutatkoztak. A rétegződés egyrészt a származás, másrészt a vagyoni helyzet alapján történt. A legrangosabb gazdák azok voltak, akiknek ősei Békés megyéből jöttek, ők ugyanis a legjobb (Nyíregyházától nyugatra eső) földeket szállták meg. A Félvidékről betelepült tírpák családok már csak a városhoz közeli, homokos részeket foglalhatták el, a vagyonosodáshoz így eleve kevesebb idejük és lehetőségük maradt. A harmadik réteget a *taksások* képezték, azok, akik a tírpák gazdák szolgálatába állottak, akik földdel egyáltalán nem — vagy csak kevéssel — rendelkeztek. Az első világháború után ez a rangi, vagyoni elkülönülés fokozatosan feloldódott, főleg a polgáriasodás, a városi életforma térhódításának folyamatában.

Mielőtt Nyíregyháza és környéke népi építkezésének tárgyalására rátérnénk, közelebbről ismerkedjünk meg néhány jellegzetes lakóházzal:

⁶ Nem véletlen, hogy Kálmánháza, Nagycserkesz és Nyírtelek (Királytelek) önálló községgé fejlődött.

⁷ Elmondta: Babicz Pálné 40 é. fm., nagycserkeszi lakos, 1956. márc. 25-én (Jakab Ilona gy.).

87. kép.

Nyíregyháza, Sólyom u. 26. (XXX. tábla 1, és 87. kép.)

Vertfalból készült, nádtetős, felső csonkakontyos, féltornácós, eredetileg négyosztatú ház. Elöl csonkaoromfalas, két padláslyukkal, hátul deszkaoromfalas, padlásfeljáróval. Az épület hossza 1626 cm, szélessége elöl 530 cm (+ 80 cm a lefalazott tornácbeyárat), hátul 580 cm. A főfalak vastagsága 50 cm. A házat, melyet száz évesnek tartanak, 1920 körül és 1956-ban átalakították. Az utóbbi renoválás során alulról a mestergerendát kiemelték, a padlásra vitték és a folyógerendákat fölesavarozták. A mennyezet magassága 235 cm. A korábbi, fából faragott négy tornácoszlop helyére három vasrúd került. A ház most két lakásra oszlik. A ház eleje az utcára néz.

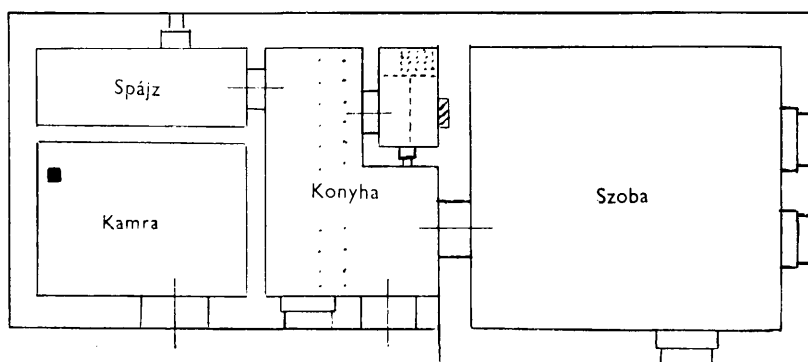
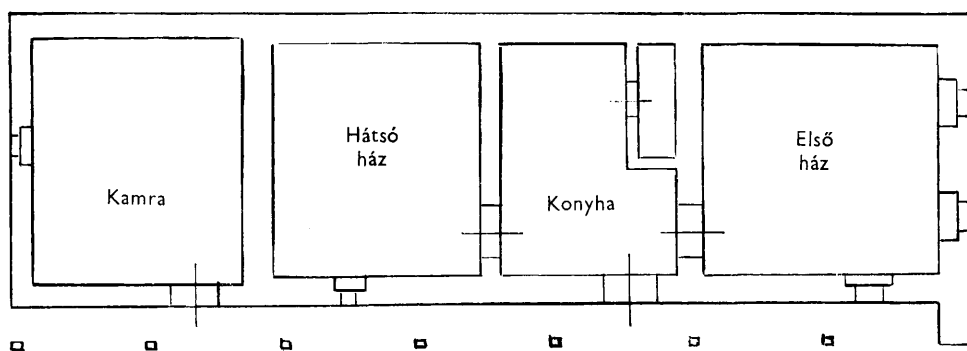
Az első lakásban a *szoba* alapterülete 25,80 m² (430 × 510 cm). Az ajtó mellett 1920-ig boglyakemence állt, melyet a konyhából fűtöttek. A szoba földes volt, 1956-ban padlózták le. Az ablakok most 81 × 108 cm-esek, korábban 75 × 75 cm-esek voltak.

A *konyha* alapterülete jelenleg 9,80 m² (310 × 316 cm). 1920-ig boltíves és szabadkéményes volt. A szabadkémény alatti részt padka vette körül. A padkán, a kemence szája mellett *kutka* állt. A konyhát 1956-ban lebetonozták. Ugyanekkor (15 cm-es fallal, 105 cm szélességben) különítették el a *spájazot* is.

A második lakásban a *szoba* alapterülete 10,89 m² (330 × 330 cm). 1920-ig ez a helyiség — az előbbi lakás konyhájából nyíló — *hátsó szoba* volt a mellette levő spájjzal együtt. Az utóbbi spájazot 1920-ban választották le (30 cm-es fallal, 120 cm szélességben), melynek bejárata 1956-ig a konyhából nyílt. Úgy tudják, hogy a hátsó házban korábban sem volt kemence.

A kamrát most konyhának használják. Alapterülete 9,60 m² (480 × 200 cm). A kamrából 1920-ban a szobába, 1956-ban pedig a spájazba ajtónyílást vág-
tak.⁸

⁸ Az épület LácZ János tirpák gazda tulajdonába tartozott. Földje a Kisteleki-bokorban volt. Halála után, 1937-ben LácZ Jánosné ezt a házat eladta Mráz Pálnénak. Jelenleg Molnár József tulajdona. Mráz Pálné 63 é. fm. 1969. jan. 24-én elmondotta, hogy 1937-ben, a ház végében egy deszkából való istálló állt. Ebben a konyhában nem volt kaminkémény. Korábbi lakóhelyén, a Cigány-bokorban szinte minden házban volt kaminkémény, amit ott *kandallónak* neveznek.

88. kép.

Horváth-bokor 20. (XXX. tábla 2. és 88. kép 1.)

Vertfalból készült, nádtetős, felső esonkakontyos, tornácos, mestergerendás ház, kaminkéményes (régen szabadkéményes) konyhával. Eredetileg a ház háromosztatú volt. Elöl esonka deszkaoromfalas, padlásfeljáróval, hátul deszkaoromfalas. A ház ún. *tűzmentes tető*vel készült, ugyanis a tetőszerkezet nincs összekapcsolva a födém gyúlékony anyagával. Az épület hossza 1910 cm, szélessége 587 cm. A főfalak vastagsága 65 cm. A ház az udvar közepén áll. Minden helyiség földpadozatú. Az épületet kb. 200 éves *régi tирpák háznak* tartják.

Az *első ház* alapterülete 21,85 m² (460 × 475 cm). Az ajtó mellett boglyakemence áll. A kemencét kívülről, a konyha kaminkéményéből fűtik.

A *konyha* alapterülete 16,10 m² (460 × 350 cm). A konyhát a boltív osztja ketté. A szabadkéményt lepadlásolták, a kaminkéményt azonban változatlanul hagyták. A kemence szája előtt 50 cm magas padka húzódik, a padka mindkét végére kútkát raktak. A kaminkéménybe ajtó nyílik.

A *hátsó ház* alapterülete 19,32 m² (460 × 420 cm). Korábban ez a helyiség kamra volt. Midőn hátsó házzá alakították, *berakott spórt* építettek ide, az utóbbi években azonban ezt is elbontották.

A *kamra* mérete megegyezik a hátsó házéval. Ezt a helyiséget utólag építették hozzá az épülethez, amit a „tűzmentes tető” hiánya bizonyít. Korábban istállónak használták.⁹

Nyíregyháza, Szarvas u. 93. (XXX. tábla 3, és 88. kép 2).

Vertfalból készült, nádtetős, felső esonkakontyos, kaminkéményes, fél-tornácós, eredetileg háromosztatú ház. Hátul deszkaoromfalas, padlásfeljáróval, elől deszkázott és stukatúrozott oromfalas, két padláslyukkal. Hossza 1195 cm, szélessége elől 550 cm, hátul 495 cm. A mennyezet magassága 210 cm. A főfalak vastagsága 50 cm. A házat 200 évesnek tartják. A ház homlokzati fala az utca szélére esik.

A *szoba* alapterülete 22,05 m² (450 × 490 cm). A földpadlózatot sárga gáliccal meszelték le. Az ablakok 70 × 80 cm-esek. A szobában korábban boglyakemence állt, amit a kaminkéményből fűtöttek. A kemencét ülőpadka övezte, a fal felőli részét *kuckónak* nevezték.

A *konyha* teljes alapterülete 11,26 m² (395 × 285 cm), melyből a kaminkéményes rész 2,29 m²-t (125 × 183 cm) foglal el. A tulajdonos elmondta, hogy itt 1912-ig keskeny *szabad* vagy *hidegkonyha* volt (145 × 395 cm). A kaminkéménybe deszkaajtó nyílik. Korábban a konyha végében magas *rakott spór* állt. A szabadkéményt a *bóthajtás* és a főfalak tartották. A szabadkémény lebontása után — a leválasztott rész fölé — új, tágas kürtőjű kéményt építettek. „Korábban a szobában laktunk. Mikor *meleg konyhává* átalakították, akkor megnagyobbították. Lebontották a falat és a bóthajtást és mestergerendát tettek bele. A meleg konyha nagyobb lett, a kamra kisebbedett.”¹⁰ Az új fal vályogból épült. A szabadkémény helyét lepadlásolták, s a padlózatra cementlapok kerültek. Az ajtó mellé ablakot építettek. A leválasztott kaminkéményben, az ajtóval szemközt még megvan a kemenceszáj, előtte 50 cm magas padkával. Ettől balra a sarokban, 90 cm magas padkán van a *kutka*, vagyis egy nagyobb bogrács elhelyezésére alkalmas kis *katlan*, melyet a legutóbbi időkben is használtak. A kaminkémény ma is a húsfüstölés fontos kelléke. A füstöt a tűzhely — konyhából átvezetett — füstje szolgáltatja, de szükség esetén raknak tüzet a kutyában is.

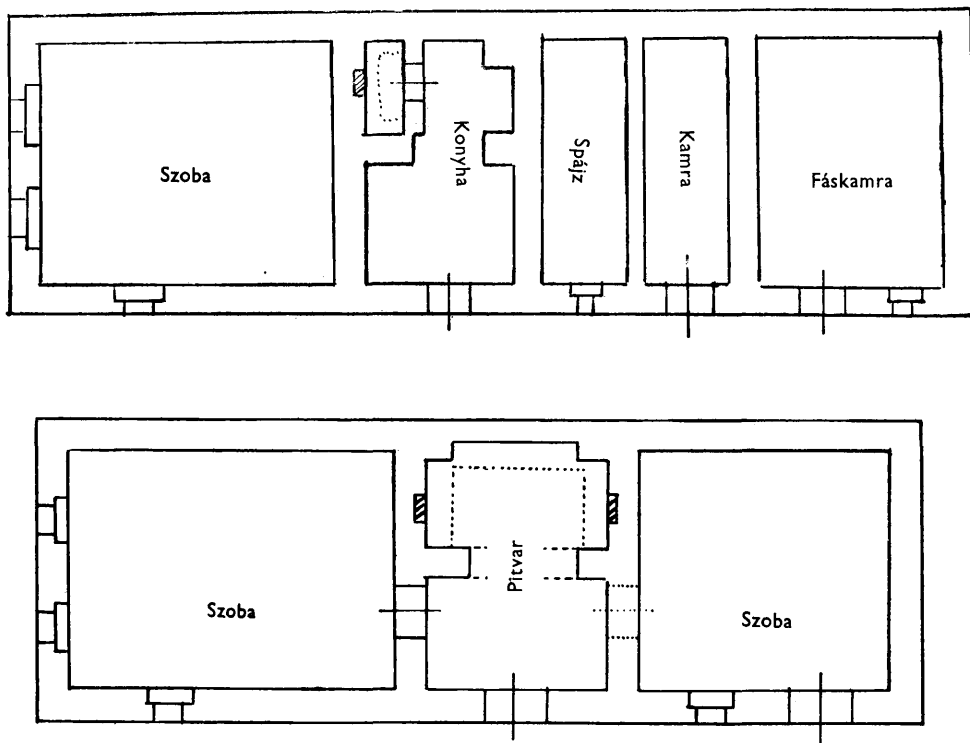
A *kamra* egy nagyobb, tornácra nyíló helyiségből állt, azonban az átalakításkor az amúgyis megkisebbitett kamrát két részre tagolták. A mestergerendát, mely a kamrában 1912 előtt is megvolt, az utóbbi években oszloppal alátámasztották. A kamra alapterülete korábban 17,38 m² (395 × 440 cm), jelenleg 8,20 m² (250 × 320 cm). A *spájsz* alapterülete 4,10 m² (125 × 320 cm), ajtaja a konyhából nyílik.

Nyíregyháza, Szarvas u. 112. (XXX. tábla 4., és 89. kép 1).

Vertfalból készült, nádtetős, felső esonkakontyos, szabadkéményes és kaminkéményes, eredetileg négyosztatú ház. Elöl és hátul deszkaoromfalas. Hossza 1580 cm, szélessége 500 cm. A mestergerenda 175 cm magasán, az épület közepén húzódik végig. A mennyezet 220 cm magas. A főfalak vastagsága 50 cm. Az épület hátsó részét többször átalakították. A fal pelyvás sárral

⁹ Erre a házra 1968. okt. 15-én Kálmán András 60 é. Púposalmi tsz-tag hívta fel a figyelmemet. Mint mondotta, ezt a tetőszerkezetet a tirkákok előszeretettel alkalmazták. A ház jelenleg Varró János mezőőr tulajdona.

¹⁰ Elmondta 1969. jan. 20-án Petruska Ilona 71 é., a ház tulajdonosa és lakója.

89. kép.

tapasztott. Minden helyiség földpadozatos, évenként pelyvás sárral lemázolják. A konyha bejárati részéhez utólag három oszlopon nyugvó tornácot toldottak. A ház építési idejét nem tudják. Az utcakerítés 3 m-re van a ház homlokzatától.

A szoba vagy ház alapterülete $19,60 \text{ m}^2$ ($400 \times 490 \text{ cm}$). Az ablakok $70 \times 75 \text{ cm}$ -esek. A szobában korábban boglyakemence volt.

A konyha (XXXI. tábla 1) mindössze $9,60 \text{ m}^2$ ($400 \times 240 \text{ cm}$), melyből a kaminkémény $1,80 \text{ m}^2$ -t ($200 \times 90 \text{ cm}$) foglal el. A konyhát korábban *pitvarnak* vagy *szabad konyhának* nevezték. A konyhát vaskos *bóthajtás* osztja ketté. Négy-öt évvel ezelőtt a szabadkéményt alul ledeszkázták, s így a helyiség *meleg konyhává* vált. A konyha végében kb. 30 évvel ezelőtt *rakott spór* állt, ma gyári tűzhely van a helyén. A házat kb. 60 évvel ezelőtt átalakították, amikor a kamrából a *spájzot* leválasztották és tapétaajtó beiktatásával a konyhával kötötték össze. A ma is sértetlen szabadkéményt a főfal és a bolt-hajtás tartja. A tulajdonos szerint a *kutka* és a hozzátartozó kaminkémény a házzal egyidejűleg épült, tehát mind a pitvar hátsó részéből, mind a kutka előtt elkerített részből ugyanazon a szabadkéményen át a szabad eget látni lehetett. A kaminkéménnyel — a kemence fütésekor vagy a kutka használatakor — a füst konyhában való szétterjedését akadályozták. A kaminkéménynek, mint helyiségnek nevét nem ismerik, csupán „benyitnak a kutkához”. A kemence szája előtt 50 cm magas padka van, ezen, az ajtótól balra van

a kutka. A kaminkéményt jelenleg nem használják, ajtaját tűzhely torlaszolja el.

A spájz és kamra korábban egy helyiség (kamra) volt. A spájz alapterülete 5,20 m², a kamra 5,60 m². A *fáskamra* alapterülete 12 m² (400 × 300 cm). Az utóbbi helyiség korábban — a mostaninál nagyobb méretű — istálló volt. Kb. 30 évvel ezelőtt a régi, vertfalból készült hátsó homlokzatot lebontották és vályogból — jóval beljebb — újat építettek. A mostani fáskamrát egyideig lakásként is használták.¹¹

Nyíregyháza, Sólyom u. 33. (XXXI. tábla 2., 89. kép 2).

Vertfalból készült, nádtetős, felső csonkakontyos, szabadkéményes, háromszatú ház. Elöl sárral tapasztott csonkaoromfalas, két padláslyukkal, hátul deszkaoromfalas. Az udvar felőli részen gádoros padlásfeljáró van. Az épület hossza 1460 cm, szélessége 500 cm. Az épület közepén mestergerenda húzódik végig, a padlózattól 170 cm magasan. A padlózat a talajszinttől — elöl 30 cm-rel, hátul 40 cm-rel — mélyebben fekszik. Minden helyiség földes, sártapasztásos. Az építési ideje ismeretlen.

A *szoba* 21,60 m² (400 × 540 cm). Az ablakok 66 × 85 cm-esek. A búboskemencét a századfordulón lebontották. A mestergerendát a belső faltól 2 m-re *oszlop* támasztja alá.

A *pitvar* 11,40 m². A szabadkéményt elöl a boltív, hátul a főfalak tartják. A hátsó részében, kb. 50 cm magasan körbefutó padka volt. A padkára helyezett vasháromlábban főztek. A neve ennek is *kutka*. Jobbra és balra egy-egy befalazott kemenceszáj most is jól látható. Az aránylag tágas tér valószínűvé teszi, hogy korábban rakott spór is állt a pitvar végében.

A *hátsó szoba* 16,80 m², most különbejáratú ideiglenes lakás. A pitvar és a hátsó szoba közötti ajtót 1968-ban kiemelték és az egyik szobaablak helyére építették be. A századfordulóig ebben a szobában is kemence állt.¹²

Nyíregyháza, Széna tér 11. (XXXII. tábla 1, 90. kép 1).

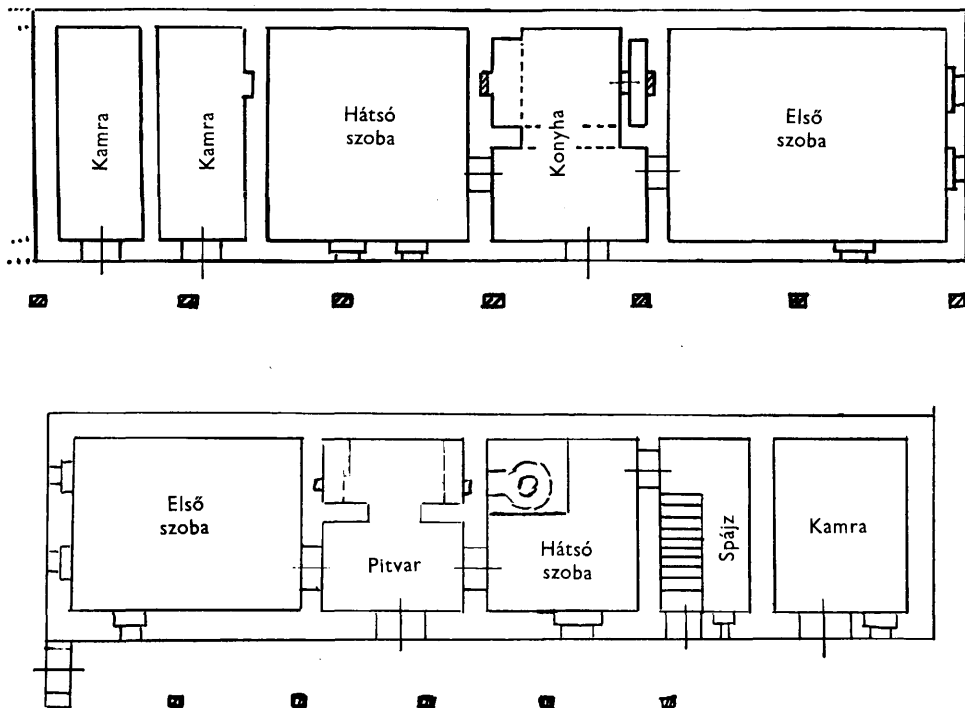
Vertfalból készült, nádtetős, felső csonkakontyos, szabadkéményes és kaminkéményes, tornácoszlopos (7 db), eredetileg négyosztatú ház. Elöl lécből készült, stukatúrozott csonka oromfalas, egy padláslyukkal, hátul deszkaoromfalas. Hossza 2010 cm, szélessége 550 cm. A folyógerendákat az épület közepén végighúzó mestergerenda és a hosszanti főfalak tartják. Minden helyiség földes. Az épület végéhez csatlakozó istállót néhány éve lebontották. A ház építési ideje ismeretlen.

Az *első szoba* 27 m² (450 × 600 cm), az ablakok 75 × 105 cm-esek. A szobában korábban boglyakemence állt.

A *konyha* teljes alapterülete 17,55 m² (450 × 390 cm), melyből a padka, boltív és a kaminkémény 3,25 m²-t foglal el. A szabadkéményt hevenyészve (léccel, papírral) lepadlásolták. A kaminkémény a szabadkéménnyel egyidőben épült. Ez a kémény igen keskeny (40 cm), csupán deszkaablaka van, melyen áthajolva fűtötték az első szoba kemencéjét. A kaminkémény alja a konyha padlózatától 50 cm-rel magasabban van. A kemence szája mellett

¹¹ A ház tulajdonosa és lakója: Szmolár Mihályné 68 é. Adatgyűjtés 1969. jan. 20-án.

¹² Adatgyűjtés 1969. jan. 24-én. A ház több kézen ment keresztül, jelenlegi tulajdonos: Czomba Menyhért.

90. kép.

kutka található. A kéményajtóval szemközt kemencenyílás és előtte padka van.

A *hátsó szoba* búboskemencéje ugyancsak hiányzik. Ez a helyiség eredetileg is lakószobának épült. Alapterülete 18,90 m². Két, udvarra néző ablaka van.

A lakóháznak korábban egy, 15,75 m²-es *kamrája* volt, amit utólag vályogfallyal kettéosztottak, s az ablaknyílás helyére ajtót tettek. Az eredeti kamraajtó a hátsó szoba melletti részen van. A kamrában vakablakot találunk.¹³

Nyíregyháza, Felsősima Samókabokor 9.

Vertfalból készült, nádtetős, elől felső csonkakontyos és deszkaoromfalas padlásfeljáróval, hátul *leeresztett tetőjű*, kaminkéményes (korábban szabadkémény is), féltornácós (4 db, a tornácvég befalazva), mestergerendás négyosztatú ház. Az épület hossza 1870 cm, szélessége elől 520 cm, hátul 570 cm. A falak 50 cm vastagságúak, korábban 60—70 cm-esek voltak. Minden helyiség földpadozatos. A mennyezet 230 cm magasan van. A ház hosszanti hátsó homlokzata az utcával párhuzamosan, attól 18 m-re fekszik. A ház kb. 150 éve épült.

¹³ A ház lakója: Olesnovics Istvánné, tulajdonosa Palitz Mihály, felsősímai lakos. Az utóbbi a kaminkéményt *kandallónak* mondja.

Az *első ház* alapterülete 21 m² (420 × 500 cm). Az ajtó mellett búboskemence áll (XXXII. tábla 4), amit a konyha kaminkéményéből fűtenek. Alapja 170 × 170 cm, magassága 195 cm, tetejének átmérője 80 cm. A szobának elől és oldalt egy-egy ablaka van (75 × 110 cm-es), korábban mindkettő kisebb méretű volt.

A *konyha* 12,18 m² (420 × 290 cm), melyből a kaminkémény 0,84 m²-t (40 × 210 cm) foglal el. A kaminkéménybe deszkaablak nyílik. A belső térsége most 30 cm széles és 60 cm hosszú. A kemence szája előtt 55 cm magas padka van, mely a belső teret teljesen kitölti. Ezt a helyiséget 1940-ben alakították át, ezt megelőzően *pitarnak* nevezték. Bolthajtása korábban sem volt. Az átalakítás során a *sátorkéményt* lebontották, s a helyét lepadlásolták. A kemence szája elé ekkor építették a fentebb említett kaminkéményt, melyet *cilinderkéménynek* neveznek. Korábban ugyanitt tágasabb (150 × 210 cm-es), *kandallónak* nevezett kaminkémény volt. A lakóház főbejárata a konyhába nyílik, ettől balra az első szobába, jobbra a hátsó szobába jutunk. Az ajtóval szemben kisméretű ablak (55 × 55 cm) van.

A *hátsó ház* alapterülete 12,40 m² (400 × 310 cm). Ezt a helyiséget 1940-ig *kamrának* használták, ide korábban is a pitarból jártak be. 1940-ig rakott spór, majd csikóspór állt benne. 1940-től a *kamra* egy újabb gazdasági épületben kapott helyet (XXXIII. tábla 1).

Az *istálló* alapterülete 24,44 m² (470 × 520 cm). Deszkából készült bejárati ajtaja, előtte verécaajtaja és két kis ablaknyílása van (XXXII. tábla 3). Az ablakokkal szemközti falon egy-egy tenyérnyi nagyságú *szelelőlyuk* van, melyet téli szalmával betömnek. Belül, az ajtóval szemközt beépített jászol van.¹⁴

Az eddig elmondottakból is kitűnik, hogy a tirpák lakóház az *alföldi háztípushoz* tartozik.¹⁵ Jellemző rá, hogy a kemence mindig a szobában van, melyet a konyhából fűtenek, s a pitvar fűstház, azaz szabadkéményes. Ezt a tüzelőberendezést a tirpák és a nyírségi parasztházakban egyaránt megtaláljuk. Az utóbbiakban azonban kaminkémény sohasem fordul elő! Nyilvánvaló, hogy területünkön az első kaminkéményes pitvarokat a tirpák telepesek építették, akik ennek gyakorlatát korábbi lakóhelyükről hozták magukkal. Feltételezésünket — úgy véljük — a Békéscsabán és Szarvason, tehát a betelepülők 1753. előtti lakóhelyén végzett kutatásaink igazolják. Az összehasonlítás érdekében egy középalföldi lakóházat is bemutatunk:

Szarvas, Néphadsereg (Honvéd) u. 27. sz. (XXXII. tábla 2, 90. kép 2).

Vertfalból készült, nád- és cseréptetős, felső csonkakontyos, deszkaoromfalas, deszka vízvetős, szabadkéményes, mestergerendás, toldott tornácos, négyosztatú lakóház. A pitvar kivételével minden helyiség földes. Az épület hossza 2140 cm, szélessége 550 cm. A falak 50 cm vastagságúak. A mennyezet

¹⁴ A ház tulajdonosa és lakója Gerhardt József 70 é. fm. Elmondta, hogy a ház *sátorkéményes* volt. Sarkain fenyőgerenda állt, melyből kettő a mestergerendára, kettő a külső főfalra támaszkodott. Falazatát nádból fonták, melyet vastagon letapasztottak. Tudomása szerint a korábbi, nagyobb méretű kaminkéményt *kandallónak* nevezték, mely a sátorkémény idején is megvolt. Bátyja, Gerhardt András 75 é. fm. ezzel szemben azt állítja, hogy ebben a házban a korábbi, nagyobb méretű kandalló a sátorkémény lepadlásolása után épült! Szabadkéménynek csupán a sátorkéményt tartja, míg a boltíves megoldásúakat *boltíves kéménynek* nevezi. Adatgyűjtés 1969. február 13-án.

275 cm magas. A házat 100 évesnek tartják, szemmel láthatóan átalakítás rajta még nem történt.

Az *első szoba* 24,75 m² (450×550 cm), e helyiségnek három ablaka van. A szobában 1968-ig búbos kemence volt, melyet a pitvarból fűtöttek.

A *pitvar* 15,75 m² (450×350 cm). Ablaka nincs. A pitvarajtón átlépve balra az első szoba, jobbra a hátsó szoba ajtaja van. A hosszanti faltól 218 cm-re van a boltív, mely 176 cm magas és 195 cm széles. A boltív mögötti részt szabadkémény tölti ki, melyet *szoknyakéménynek* neveznek. A kémény alatt balra középen még megvan a kemence szája, előtéttel, előtte padkával. Ezen keresztül fűtötték az első szobát. A padka balsarkában nagy katlant találunk (*kutka*), melyben közepes nagyságú üst fér el. A padka másik végébe *rakott sparheltet* építettek. Ezzel szemközt, a hátsó szoba felé eső falon is megtaláljuk a kemencenyílást, előtte padkával. A padkán, a bal- és jobbsarokban egy-egy kis *kutka* van. A kéményalja mind a négy sarkában *dudacserépből* (kúpos cserép) rakott, 80—120 cm magasságú kémény van, mely a saroktűzhelyek füstjét a szabadkéménybe viszi. A pitvar padozatát 1943-ban cementlapokkal borították le.

A *hátsó szoba* alapterülete 16,65 m² (450×370 cm), két ablaka van. Az ajtótól balra búboskemence áll, szögletes alappal. Az alap 200×165 cm, kemence magassága 180 cm, tetejének átmérője 83 cm. A kemencének széles padkája és *kuckója* van.

A *spájz* a hátsó szobából nyílik. Egy szűk, tornácrea néző ablaka van. Alapterülete 10,35 m², melyből a padlásfeljáró (melynek ajtaja a tornácról nyílik) 2,5 m²-t (250×100 cm) foglal el. A deszkaajtó fakilincsel záródik.

A *kamra* 14,85 m² (450×330 cm). Ablaka és ajtaja a tornácrea néz.¹⁶

Mint látjuk, ez a szarvasi lakóház a szerkezetét, építőanyagát tekintve teljesen megegyezik a tirpák házákéval. A békéscsabai és a szarvasi — szlovák anyanyelvű — lakosság lakóépületei ugyancsak vert falból készülnek, csonkakontyosak, a tüzelőberendezései is hasonlóak. Csupán a *deszka vízvezető* és a *beépített padfeljáró* ismeretlen a tirpákoknál. Meg kell azonban jegyezniünk, hogy Békéscsabán a *kiugró végű* (pl. Ilosvay u. 4.; Arany János u. 30.; Sztraka u. 42.) és a *sima homlokzatos* (Sztraka u. 26.; Déli sor 25.) házak is ismeretesek.¹⁷

A kaminkéményt Szarvason és Békéscsabán, sőt a környező községekben is alkalmazzák. Az adatközlők szerint ennek építésére csak akkor kerül sor, ha a szabadkéményt megszüntetik. Például Szarvas községben, a Néphadsereg u. 28. sz. alatti lakóház szabadkéményét két évvel ezelőtt lepadlásolták, ugyanakkor a kemence szája előtti teret is lefalazták. A kaminkéménybe (melynek belvilága 45×175 cm) deszkaajtó nyílik. Érdeklődésünkre a tulajdonos elmondotta, hogy: „Ilyen kémény csak abban az esetben van, ha lepadlásolják a szoknyakéményt!”¹⁸ Szavait az is megerősíti, hogy a kaminkéménynek sem irodalmi, sem népi nevét nem ismerik.

¹⁶ Tyrinyik János 76 é. fm., a ház tulajdonosa és lakója. Adatgyűjtés ideje: 1969. febr. 19. Megemlítjük, hogy e ház hátsó kemencéjének mását a Sámóka-bokorban láthatjuk (XXXII. tábla 4).

¹⁷ Tábor György—Vargha László: Békéscsaba népi építészet. Kézirat, Munkácsy Mihály Múzeum Adattára. Ltsz. 148—60. Fototár 2019—2100.

¹⁸ Tyerjanszky Györgyné 63 é. fm., elmondta 1969. febr. 19-én.

Míg a városi tirpák házhoz, mint gazdasági melléképület legfeljebb egy istálló tartozik, addig a bokortanyán sokféle, különböző rendeltetésű épület-féleket találunk. Röviden ezekkel is ismerkedjünk meg:

A tirpák tanya szinte mindenütt három részre tagozódik. Az első rész az *előudvar* (zöld udvar, nagy udvar), melyen a lakóházon kívül találjuk az istállót, a többféle színt, a sertésólat és a tengeri kast. A ház körüli virágoskertet, szőlőlugast és a néhány fából álló kisgyümölcsöst az előudvarból kerítik le; kisgyümölcsösbe esetleg méhest és műhelyt építenek. Ugyancsak az előudvarból szakítják le a *csűrös kert*et (takarmányos kert), mely általában az istálló mögé kerül. A második udvarrész a *szérűskert* (szalmáskert, holónya). A századfordulógig itt nyomtattak és csépeltek. Ide építették a hodályt, a magtárt, a pelyvást és a törekest. Ezután következett a gyümölcsöskert, amelyben gabonás-, krumplis- és répásvermet ástak.

A gazdasági melléképületek közül legfontosabb az *istálló*. A lakóházhoz hasonlóan, vert falból készül, a tetejét náddal fedik be. A tirpák gazda általában külön istállóban tartja a lovakat és a teheneket. Korábban az *ököristálló* is gyakori volt. A lóistálló a lakóházzal egy fedél alá is épülhet. A tehénistállóban 3—4 fejőstehenet, a lóistállóban — a vagyoni helyzettől függően — 2—8 lovat tartottak. Tavasztól őszig a jószágot *nyári lószínb*en, illetve *nyári tehénszín*ben helyezik el. Sokszor a nyári szín mellett *karám* áll. A karámon belül szalmakazlat találunk, e mellett jászolt és vályút.

A *kamra*, elhelyezésétől függően, többféle célt is szolgálhat. Ha nincs külön magtárépület, akkor itt tárolják a terményt is. Egyébként hordók, dézsák, zsákok, szerszámok kerülnek ide. A kamra vagy a lakóházzal, vagy az istállólal van egy fedél alatt. Az utóbbi esetben kevesebb abrakot is tartanak a kamrában, hogy a gyakori magtárba járást elkerüljék.

*Magtár*ral kevesen, csupán a módosabb gazdák rendelkeztek. Az épület alatt borospince van. A magtárban, esetleg a kamrában rendszerint négy beépített fiók van. A fiókokat zsilipelt deszkafal választotta el egymástól. A fiókokba búza, árpa és zab került. A lisztet, korpát lisztesládában vagy zsákokban, a tengeridarát hombárban tartották. A lisztesláda és hombár *kétrekeszes*. Sokhelyütt a nagyszínb en is áll hombár, korábban ebben kölest tároltak, jelenleg morzsolt tengeri van a helyén.

A *színt*, akárcsak a kamrát, sohasem külön építik, hanem a házhoz, istállóhoz, vagy más melléképülethez ragasztják. Megkülönböztetik a nagyszínt, kocsiszínt, taligaszínt, tyúkszínt, de van zárt szín és nyílt szín is. A nagyszínb en vetőgépet, szórórostát, ekét és egyéb gazdasági felszereléseket tartanak. A *kocsiszínb*en a szekereket és a szánokat találjuk. A *talyigaszínb*e a féderes taliga kerül; a paraszttaliganak rendszerint más színb en, esetleg a törekesben vagy hodályban szorítanak helyet.

A *hodály* a nyíregyházi bokortanyákon a esűrt és a pajtát helyettesíti. Elsősorban szénát, lucernát, lóherét és más takarmányfélét tartanak benne. Ha nincs rá külön épület, ide kerül a törek és az aprópelyva is. Az árpaszalma helye a csűrös kertben van.

Végül a *tengeri kast* említjük meg. A neve is mutatja, hogy korábban ez az építmény vesszőfonatos falazattal készült. Újabban lécfallal építik és egyre inkább *górénak* nevezik. A tengeri kas minden esetben a pitvarajtóval szemközt, jól szemmel tartható helyen áll.

A lakóházak és istállók vertfalból épültek. A falverés ma is kalákában történik, azonban ilyen falat már csak a melléképületeknél alkalmaznak.

A szomszédok, rokonok között mindig akad egy hozzáértő ember, aki az építkezést irányítani tudja. Előbb kiássák az alapot és 30—40 cm mélyen jól *lestömpölyözik*. Ezután földet hánynak az alapba és keményre *bunkózzák*. Régebben szokás volt, hogy az alapba, főleg az épület sarkába pénzt dobtak. A készülő falhoz hosszú rudakkal megtámasztott deszkákat helyeznek. A párosan álló rudak végeit összekötik, hogy döngölés közben a deszkák elne hajoljanak. A deszkák közé rozsszalmával vagy venyigével kevert földet lapátolnak. A falverésben legfárasztóbb művelet a döngölés. A falon egymás után 7—8 ember megy végig *stopákkal*, azaz éles bunkóval. (Háromszög alakú, tompaélú, lapított faék, hosszú nyéllal.) Az a feladatuk, hogy a deszka mellett a földet minél jobban leverjék. Utánuk két ember *lapos bunkóval* halad. (Hengeralakú fatörzs darab, egy vagy két nyéllal.) A lapos bunkóval tömörítik össze a falat. Az így megszilárdított fal mellől a deszkákat elvehetik és egyre feljebb húzhatják. Falverés közben az ajtónyílások helyét kihagyják, az ablaknyílásokat utólag vágják ki. A századfordulótól a házak és melléképületek alá kőalapot raknak, de a felmenő falakat továbbra is *vert falból* készítik.

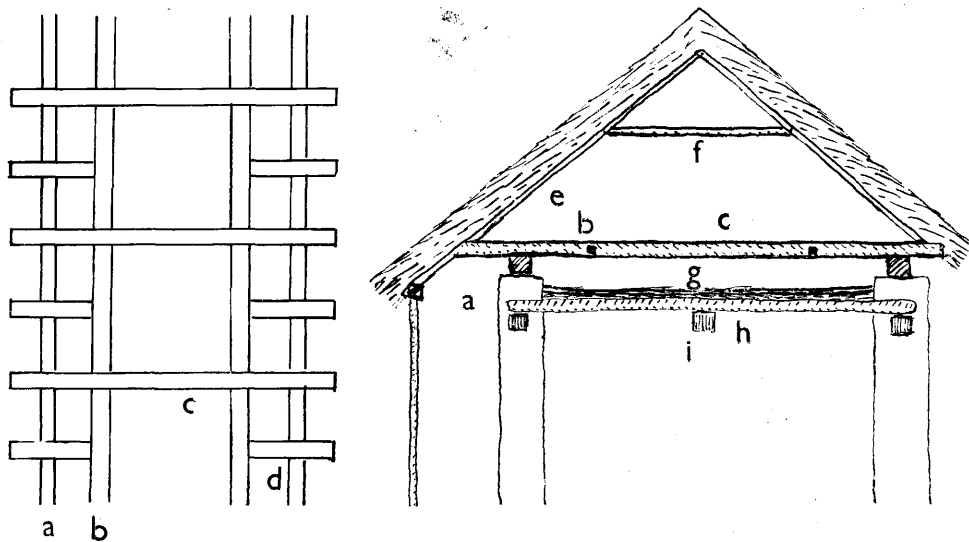
A falverés után következik a *tetőfeltétel*, a tetőszerkezet összeállítása. A falra köröskörül *sárgerenda* kerül. Felül a tornácoszlopon *majorpank* fekszik, de majorpankot gyakran tesznek a hosszanti falakra is, közvetlen a sárgerenda mellé. A *folyógerendákat* félméterenként, keresztben fektetik rá a mestergerendára és a majorpankra. A folyógerenda a régebbi házaknál a faltól 50 cm-nyire, az újabbiaknál 30 cm-nyire nyúlik ki. A folyógerendákra, szorosan egymás mellé, nádkévéket fektetnek. A nádat 15—20 cm vastagságban pelyvás sárral tapasztják le. Amikor a sár elcsepeg, akkor alulról is feltapasztják. Ezt a mennyezetet *plaffonpadlásnak* nevezik. Minden második folyógerendát felül, a végeitől kb. 10 cm-re kivésik, melybe beleerősítik a szarufa lábait. Mint mondják, *csapra vágják*. A beleerősítéshez szegyet nem használnak. A szarufák csúcsait „A”-alakban, párosával összecsapolják. A szarufákat *kokasülő* fogja össze. A szarufákra keresztben léceket szegeznek.

Említettük, hogy a tирpák építkezésben ismeretes volt a *tűzmentes tető* is. Ennek szerkezeti megoldását a Horváth-bokor 20. sz. alatti lakóházon tanulmányozhatjuk (31. kép). Valószínű, hogy itt a polgári építészet *duplasoros födémszerkezetének* átvételével, a paraszti építkezésben való alkalmazásával állunk szemben.

A felvert falra sárgerendákat és mestergerendát fektettek. A félméterenként keresztben ráhelyezett folyógerendákra nádkévéket raktak és 15—20 cm vastagon lesározták (plaffonpadlás). Ezt követően a hosszanti falakat villával rakott törekes sárral 50—60 cm-rel feljebb emelték,¹⁹ úgy, hogy a két hosszanti főfal teteje a padlás szintjétől 20—30 cm-rel magasabban van. A hosszanti főfalakra egy-egy újabb sárgerenda került, melyen kb. egy-egy méterre egymástól az *átkötőgerendák* és a *csonkagerendák* fekszenek, s az utóbbiak végébe a szarufákat csapolták. Azért, hogy a szarufák súlyától a csonkagerendák fel ne billenjenek, a belső végeit az átkötőgerendákba csapolt koszorúfákba erősítik. Ez a tetőtípus a múlt században eléggé gyakori volt, mint mondják, sok ház teljes leégését akadályozta meg.²⁰

¹⁹ Az ún. fecskerakást lásd: *Győrffy* 1943. i. m. 121.

²⁰ Kálmán András 60 é. Púpos-halmi lakos közlése.

91. kép.

A házat, istállót náddal fedik be. A nádkévéket — véggel lefelé — dróttal a lécekhez kötik. A tetőfedést alulról kezdik és sorról-sorra haladnak fölfelé. Majd *nádderővel* a tetőhéjazatot simára ütögetik. A nádtetőt 10—12 évenként javítani kell (XXXIV. tábla 3). A ház csúcsán *szegély nád* van, ez *varkocsba van fonva*. A legfelső nádsort rudakkal szorítják le, hogy a szél meg ne bont hassa. A háztető eleje — kivétel nélkül — félkontyos, azaz *kanfarra megyen*. A csonka oromfal deszkából készül, melyre esetleg nád és vakolat kerül. A háztető hátsó frontja a városban általában deszkaoromfalas nyeregvetős, a bokortanyán pedig teljes *kontyos*. A különbség csak látszólagos, mivel ez abból adódik, hogy a városi ház végébe épült istállót már a legtöbb helyen lebontották, s az eresztett tető helyett hátul deszkaoromfallal zárták el a padlásteret.

Gerendának, szarufának valót kezdetben szabadon vághattak az erdőkben. Majd akácfákat, főleg a dűlőutak mentén, maguk is telepítettek. Nád bőven termett az állóvizekben és az erek partjain.

A lakóházakat kívülről fehérre meszelik, alulra pedig félméter széles, sűrke vagy sötétkék színű lábazatot festenek. Belül kedvelik a virágmintákat. Korábban a falakat és a kemencét kézzel pingálták ki, jelenleg festőmin-tával festik vagy hengerelik.

A századfordulón még szokásban volt, hogy a házba elsőnek *tarka* macskát bocsátottak be, hogy az új lakók élete szerencsés legyen.

A településtörténeti adatok tanúsága szerint a XVIII. század közepén betelepülő tirpák gazdák legelőbb benn a városban építettek lakóházakat. Ezek a házak igen kezdetlegesek, két-három osztatúak voltak.²¹ A ház mindössze egy tágasabb lakószobából (ház), egy keskeny hideg konyhából (pitar) és esetleg egy hozzá csatlakozó kamrából állt. A ház végéhez kezdetben

²¹ Kutatásaink során két kétosztatú házat találtunk: Morgó u. 1. (XXXIV. tábla 1) és Súlyom u. 31.

lőszint ragasztottak, melynek helyére később istálló épült. Ugyanakkor a szállásföldön ennél is egyszerűbb ház épült, melynek mindössze egy *égrenyílő* szobája (közvetlen az udvarra, szabad „ég alá nyíló” ajtóval) volt. A szálláson nyári színben tartották a jószágot.

A városi lakás úgy fejlődött tovább, hogy a kamrát *hátsó házzá* alakították át. Ragasztottak hozzá, vagy leválasztottak belőle egy kicsi kamrahelyiséget is. Ez a bővítés különösen akkor vált szükségessé, amikor a gazdálkodással felhagyó öregek az első szobát — végleges otthonként — birtokba vették. A hátsó szobát ezután a fiataloknak tartották fenn, akiknek továbbra is az említett kettős életmódban volt részük. A városi lakások bővítésével egyidejűleg a XVIII. század végén a szállásokon új házak épültek. Ezekben egyre több fiatal házaspár talált állandó otthonra.

A városi és tanyasi tirpák ház között — építőanyagát, szerkezetét tekintve — a XIX. század végéig nem volt számottevő különbség. Viszont a századforduló óta Nyíregyházán igyekeztek minél rangosabb, városias jellegű téglaházakat emelni. A városi tirpák házhoz — az istállón kívül — egy széles udvar is tartozott, azért, hogy abban szekérrel könnyen megfordulhassanak.

A városi tirpák házak erősen megfogyatkoztak. A meglevőket is annyira átalakították, hogy vizsgálatuk, különösen az eredeti tüzelőberendezésüket tekintve, szinte lehetetlenné vált. Nem kétséges, hogy néhány éven belül Nyíregyházáról az utolsó tirpák lakóház is eltűnik. Ebből a szempontból a bokortanyákon aránylag kedvezőbb a helyzet.

Már fentebb utaltunk arra, hogy a tirpák és a nyírségi lakóházak között — mindenek előtt a tüzelőberendezésüket tekintve — eltérés mutatkozik.

A tirpák hideg konyhában, a padka végében mindenkor találunk nyílt tüzelőt, vagyis kutyát. A *kutka* patkó alakú, vályogból vagy sárból rakott katlan, melyen egy közepes nagyságú bogrács fér el.²²

A tirpák lakóházak túlnyomó részében megtaláljuk a *kaminkéményt*. Ennek a — konyhából leválasztott — résznek nincs egységes neve, egyesek *kandallónak*, mások egyszerűen kéménynek hívják, sőt találkoztunk *kutka* elnevezéssel is. Az adatközlők többsége azt állítja, hogy a kaminkémény a szabadkémény lepadlásolása után készült. *Tóth János* a szabadkémény fejlődésével kapcsolatban írja: „A pendelykémény kisebbedését szorosan követte a kéményalja egyrészének lepadlásolása, s a kaminos kémény beiktatása (a kéményalja körülfalazása) után a konyha fölé teljes terjedelmében megnyezet épült.”²³ Valóban, a tirpák ház esetében is ezt a fejlődés-menetet tapasztaltuk. Azonban két rendhagyó esetet is találtunk; mint fentebb leírtuk, a Szarvas u. 112. sz. és a Széna tér 11. sz. alatti lakóházakban a szabadkéményt és a kaminkéményt egyidőben használták.

Figyelemreméltó a kissé bizonytalan *kandalló* elnevezés is. Északkelet-Magyarországon a kandalló korábban eléggé elterjedt volt.²⁴ Arra, hogy

²² Például Samókabokor 7 sz. alatti lakóház kaminkéményében a kutka 55 cm hosszú (padkaszélesség!), 40 cm széles, 22 cm magas. A kutka közepén a félköríves tüztér átmérője 25 cm, mélysége 32 cm.

²³ *Tóth* i. m. 198.; *Ébner Sándor* (Kaminkéményes konyhák Bugyi, Sári, Dabas és Gyón pestmegyei községekben. Népr. Ért. 1927. 155—160.) ugyancsak azt állapítja meg, hogy a kaminkémény a szabadkémény és cilinderkémény közötti átmenetként jelentkezik.

²⁴ *Tóth* i. m. 202—203.; *Ébner Sándor*: Régi tűzhelyek Borsod, Abaúj, Zemplén, Bereg, Szatmár megyében. Népr. Ért. 1931. 6—16.; *Kiss Lajos*: A Rétköz régi tűzhelyei. Népr. Ért. 1932. 1—10.

a tirpák lakóház kaminkéménye kandallóból keletkezett volna, az elhelyezése miatt nem következtethetünk. Ugyanis a nyírségi kandalló mindenkor a szobában, a kemence mellett kapott helyet. Arról is meg kell emlékeznünk, hogy a kaminkéményt Nyíregyházán már nemcsak gyakorlati, hanem esztétikai megfontolások alapján is építhették. Ugyanis két adatközlőnk szerint is a kemence szája előtti falra azért van szükség, hogy a pernyés padkát és a füstös kulkát, mely *nem szép látvány*, kellően eltakarja.²⁵

Nyíregyházán és a bokortanyákon kétféle kaminkémény van: egy *széles* és egy *keskeny* típus. Az előbbin ajtó, az utóbbin ablak van, mindkét nyílászáró fenyődeszkából készül. A kemence fűtésekor, vagy a kulkán való főzéskor a széles kéménybe egy személy be tud állani, míg a keskenybe ilyenkor csak *behajolnak*. A széles kaminkéményben megtaláljuk a kemence szája előtt a kb. 50 cm széles, 50 cm magas padkát, ugyanakkor a keskeny kaminkéményben a korábbi padka a kéményalját teljesen kitölti. Úgy láttuk, hogy a széles kaminkémény régebbi típust képvisel.

A nyírségi és a tirpák lakóházakat tekintve különbséget találunk a *tetőszerkezet* vonatkozásában is. Itt nemcsak a — fentebb tárgyalt — tűzmentes tetőre gondolunk, hanem az előltornácós ház hiányára is. Nyírségben az *előltés oldaltornácós ház* igen gyakori. Ezeknél a mestergerenda és a sárgerenda sohasem nyúlik ki az első rövid homlokzati fal elé. A tirpák háznál az oldaltornácot gyakran megtaláljuk, azonban az előltornácot sohasem.

A tirpák házaknál az utcai homlokzat félkontyos, a csonka oromfal általában a külső fallal egyvonalba esik. Viszont előfordul az is, hogy az oromfal a faltól kijebebb kerül. Ilyenkor a deszka oromfalat a kinyúló mestergerenda és a két sárgerenda tartja.²⁶ (XXXIV. tábla 4). Találtunk olyan házakat is, amelyeknél ezeket a gerendákat oszlop támasztja alá (XXXIV. tábla 1—2).

Győrffy István tudósít arról, hogy az Alföldön, ahol a csöves tengerit a padláson elterítve tartják, a szoba közepén a mestergerendát már az építéskor alátámasztják egy oszloppal. Ezt „boldoganyá”-nak nevezik.²⁷ Nyíregyházán mindössze egy — hasonló rendeltetésű — boldoganyás házat találtunk (Sólyom u. 33.), azonban a támasztékot itt egyszerűen „oszlop”-nak nevezik. Területünkön a boldoganya azért sem terjedhetett el, mert itt a fenti célra a *tengeri kas* szolgál.

Említettük, hogy a bokortanyákon — a nyírségi építkezési módtól eltérően — nagyszámú gazdasági melléképületet, sokfajta színt találunk. Viszont nyoma sincs a *csűr*nek, vagy ehhez hasonló rendeltetésű épületnek, melyben gazdasági felszereléseket tárolhatnának, vagy régebben a nyomtatás-cséplés munkáját végezheték volna. Jellemző tehát, hogy a kisebbszerű, de meghatározott rendeltetésű és számú melléképületeket emeltek. Mint láttuk, pl. külön van féderes taligaszín, kocsiszín, zártszín stb. A barkácsoló műhely a tirpák tanyától ugyancsak elválaszthatatlan.

²⁵ Gerhardt András 75 é. fm., Gráf Istvánné fm., Felsősima Samóka-bokori lakosok, 1969. febr. 13-án.

²⁶ Ibrány községben a hasonló, kiugró végű házakat *kiblis*nek nevezik (Jósa András Múzeum Fototára: 5084—5087., 5091.). Ez a háztípus Békéscsabán sem ismeretlen. L.: Tábor György felvételei, Munkácsy Múzeum Fototára 2019., 2023., 2059.

²⁷ *Győrffy* 1943. i. m. 122.

Nyíregyháza és környéke építkezésének vizsgálatával elsősorban arra a kérdésre kívántunk választ adni, hogy a tirpákság, mint néprajzi csoport a népi építkezés terén milyen hagyományokat őriz és ezek a hagyományok mennyiben különböznek a nyírségiektől. Tudatában vagyunk annak, hogy e dolgozat nem ad minden tekintetben kimerítő választ. Mégis úgy véljük, hogy dolgozatunk valamelyest hozzájárul az alföldi háztípusról és annak tüze-
lőberendezéséről szóló ismereteink bővítéséhez.

ERDÉSZ SÁNDOR

DIE VOLKSBAUKUNST IN NYÍREGYHÁZA

In der ersten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts, besonders nach dem Freiheitskampf Rákóczi (1703—1711) nahm die Zahl der Bevölkerung von Nyíregyháza stark ab. Das Bevölkerung von Nyíregyháza und seiner Pustten geschah in den 1750-er Jahren, als der Grundbesitzer Graf Ferenc Károlyi aus der Mittel-Ungarischen Tiefebene (Békéscsaba, Szarvas, Mezőberény, u.s.w.) slowakisch sprechende Bevölkerung übersiedeln ließ. Später ließen sich in minderer Zahl auch aus Ober-Ungarn (heute Tschechoslowakei) slowakische Mäher in Nyíregyháza nieder. Diese, ursprünglich slowakische Bevölkerung Nyíregyháza's und seiner umliegenden Einzelgehöfte nennt man *Tirpáken*. Nur noch die Alten unter den Tirpáken sprechen heute noch slowakisch. In der Nyírség bildet das Tirpakentum eine selbständige ethnographische Gruppe (Die Nyírség ist eine Landschaft im Komitat Szabolcs-Szatmár).

Das Ziel dieser Studie ist, auf Grund der Volkskundeforschung auf die Frage Antwort zu geben, welche Überlieferungen das Tirpakentum im Volksbau noch bewahrt, worin sich diese Überlieferungen von dem Volksbau in der Nyírség unterscheiden und endlich, was hat das Tirpakentum aus dem früheren Wohnort nach Nyíregyháza mitgebracht?

Die Arbeit beschreibt ausführlich fünf städtische Häuser und zwei, zur Stadt gehörende Einzelgehöfte. Zum Vergleich publiziert der Autor auch ein Volkshaus aus Szarvas (Komitat Békés).

In den meisten der Tirpakenhäuser findet man einen *'kaminkémény'* (wie Kamin). Dieser, von der Küche abgetrennte Teil, hat keinen einheitlichen Namen. Die Mehrheit der Datengeber behauptet: der „kaminkémény“ entstand dadurch, daß der, freie Kamin' einen Dachboden bekam. Auch in der Fachliteratur steht: der „kaminkémény“ bildet eine Zwischenphase zwischen dem ‚freien Kamin‘ und dem ‚Zylinderkamin‘. Sonst ist der „kaminkémény“ in der Nyírség ganz unbekannt, im mittleren Teil der Ungarischen Tiefebene dagegen ist er allgemein gebräuchlich. Es ist zweifellos daß die Tirpáken die Übung des „kaminkémény“-Bauens von ihrem früheren Wohnort mitgebracht haben. In Nyíregyháza findet man zwei Wohnhäuser, in denen man den „kaminkémény“ und den ‚freien Kamin‘ gleichzeitig verwendete. Wahrscheinlich hat man den „kaminkémény“ bei den zwei Häusern aus ästhetischen Erwägungen gebaut. Der „kaminkémény“ hat zwei Typen: einen breiten und einen schmalen. Der erste hat ein Türchen, der andere ein Fenster, beide werden aus Fichtenholz gefertigt. Beim Heizen des Backofens oder offenen Herdes (*'kukta'*) kann eine Person im breiten Schornstein stehen, während man sich in solchen Fällen in den schmalen Kamin nur hineinbeugen kann.

Auch in der Dachkonstruktion finden wir einen Unterschied zwischen den nyírséger und den Tirpákenhäusern. Früher war das sogenannte feuerfreie Dach sehr verbreitet. Seine Charakteristik lag darin, daß die Dachkonstruktion nicht auf dem Balken lag, sondern vierzig cm von diesem entfernt, auf der Mauer, also nicht in direktem Kontakt mit dem entzündlichen Material des Dachbodens war.

Bei den Tirpaken gibt es kein Haus mit Vorhaus (*'előtornác'*), obwohl in der Nyírség das Vor- und Seitenhaus sehr häufig ist. Die Häuser der Tirpáken haben in der Straßenfront ein Halbwalmdach (*'félkontyos' tető'*), die verstümmelte Giebelmauer fällt in allgemeinem mit der äußeren Mauer in eine Linie. Es kommt aber auch das vor, daß die Giebelmauer außerhalb die Mauer gelangt. In solchen Fällen wird die Brettgiebelmauer von dem hervorspringenden Tragbalken und den zwei Dachschwelen gehalten. Es kommt vor, daß man diese mit Säulen unterstützt (Tafel XXXIV, 1—2).

Den tirpákischen Bauernhof charakterisiert der Hof, der aus drei Teilen besteht. Der erste Teil ist der *Vorhof* (oder der grüne Hof, großer Hof), auf dem wir außer dem Wohnhaus auch den Stall, mehrere Schuppen, den Schweinestall und die Mais-scheune („Maiskorb“) finden. Den Blumengarten um das Haus, die Weinlaube und den aus einigen Bäumen bestehenden kleinen Obstgarten zäunt man aus dem Vorhof ab; in dem kleinen Obstgarten baut man eventuell das Bienenhaus und die Werkstätte. Ebenso reißt man aus dem Vorhof den Futtergarten („csűrös kert“), der im allgemeinen hinter dem Stall liegt.

Der zweite Hof ist *die Tenne* („szalmáskert“, „holónya“). Hier drosch man bis zur Jahrhundertwende. Hierher lagerte man die Hürde, den Kornspeicher, den Spreuspeicher und den Rüttstrohspeicher.

Daran schloß sich der dritte Teil, *der Obstgarten*, in dem man die Korn-, Kartoffel- und Rübengrube anlegte.

In den Einzelgehöften der Tirpáken — unterschiedlich von der Bauweise in der Nyírség — finden wir wirtschaftliche Nebengebäude und Schuppen in großer Zahl. Dagegen finden wir bei den Tirpáken von der Scheuer oder einem Gebäude mit ähnlicher Funktion nicht einmal die Spur.

Die Studie beschreibt endlich den Hausbau der Tirpáken in Nyíregyháza und seiner Umgebung, von den Mauern bis zum Dach.

S. ERDÉSZ

EMLÉKEZÉS LÉTAY BALÁZSRA

A Jósa András Múzeum alapításának 100. évfordulójára gondolva, nagy örömmel olvastam Kiss Lajosnak A Szabolcs Vármegyei Múzeum Története c., 1965-ben, a Múzeumtörténeti sorozat II. számaként megjelent munkáját, amely az alapítástól, 1868-tól, 1918-ig terjedő, mindig küzdelmes évek — mondhatnám — krónikáját adja.

Nem került el a figyelmét sem a limbusban talált aprólékos feljegyzés, sem a helyi sajtóban megjelent legkisebb adat sem, amely ennek az ötven esztendőnek áldozatos munkáját hivatott megörökíteni. Jó része olyan ezeknek a közléseknek, hogy csak olyan ember figyelhetett fel rájuk, aki a múzeumnak nevet adó Dr. Jósa Andrásnak nemcsak öreg korában volt hasznos és nagyrabecsült munkatársa, de a két ember testében ugyanaz a magyar lélek lakott. Olyan két ember akit a fajtájához való ragaszkodás, annak küzdelmes múltja, nehéz jelene és a bizonytalannak tűnő jövője iránti aggódó érdeklődés egyaránt áthatott; akik nemcsak megértették, de meg is becsülték egymás munkáját. Nem mindennapi adottság az egy fedél alatt dolgozók népes táborában.

Ebben a — magyar múzeumok múltját is példázó — krónikában lapozgatva, hírlapi cikk idézése vonzotta magához a szemeimet. A cikk Jósa András 1909. évi múzeumi jelentése egy részének szószerinti szövege.

Legyen szabad ezt az idézetet itt is szószerint átvenni onnan, ahonnan Kiss Lajos is vette: a Nyírvidék 1910. szeptember 16-án megjelent számából.

„Dr. Pósta Béla és Mihalik József ajánlatára — írja a cikkben Jósa András — a Szabolcsvármegyei Múzeum mintegy 7000 tárgyai leltározására és korszakok szerinti rendezésére küldötte ki (a NKOF) aranyosrákosi Létay Balázst a kolozsvári múzeum segédarcheológusát támogatásomra, mert magas korom és látóképességem tetemes fogyatkozása miatt, bugafővel erre képtelen lettem volna. Létay Balázs 7 hét alatt nem tekintve a hivatalos órára, vasárnapra, ünnepnapra, kora reggeltől kezdve estig dolgozott. A múzeum leltárát, korszakonként csoportosítva, ő készítette el, és az összes tárgyakat leltári számmal ellátta. Nem csak leltározott és korszakonként rendezett, de sepregetett, porolt is, mert hát a múzeumnak külön szolgálja nincs.”

Eddig a Nyírvidék idézete. Ehhez Kiss Lajos még hozzáteszi: „Jósa András később is — a világháborúban történt halála után is — szeretettel emlegette ezt a kiváló tehetségű székely fiút.”

Erről, a Jósa András Múzeum 100 éves történetéhez, komoly okmány szerkesztésével — a leltározással — hozzátartozó székely fiúról — négy évig volt egyetemi évtársamról — úgy gondolom méltó dolog lesz megemlékezni, a jubileum alkalmával és egyúttal születésének 80. évfordulójára.

Annyival is inkább kötelességemnek érzem, mert — bár a Szegeden meg-

jelent régészeti bibliográfiában benne van a neve, sajnos csak a nekrológok közt, — az Akadémia kiadásában megjelent új bibliográfiából teljesen kimaradt. Pótolja ezt a mulasztást ez a megemlékezés.

A régészeti írók névsorából azért maradt ki, mert neve alatt egyetlen közleménye sem jelent meg szakfolyóiratainkban.

Miért beszélünk hát róla, mint régészről?

Mint kor — és évtársa, jól tudom, hogy a keleti régészet művelésére készült, amit Erdély szelleme és Pósta Béla keleti tervei egyaránt megmagyaráznak.

Pósta Béla szavait idézem: „A feladatává tett kutatások végezhetése hosszadalmas előtanulmányokat igényel, s ezek végzése lehetetlenné teszi a könnyű sikereket, az olcsó irodalmi babérokat. Aki tehát ezekre jelentkezik, annak le kell egy jó időre mondania arról, ami ifjú embereket leginkább szokott csábítani: az irodalmi szereplésről. Létay Balázs könnyen tette ezt; sokszor lett volna elmondanivalója, de nem hamarkodta el; várt míg teljesen, a maga egészében, megérlelődik a dolog.” (Dolg. 6/1915/132).

Ez a fegyelem kötötte a maga nagy feladatának lelkiismeretes elkészítéséhez és ezért maradt szegény, a 26 éves korában már jeltelen sírban pihenő Létay Balázs nyomtatásban megjelent irodalmi hagyatéka. Mert írásos hagyatéka maradt, ha máig is valóban megmaradt. De hova lett?

*

Az a levelezés, mely közte és professzora Pósta Béla között, londoni tanulmányútja idején, állandó kapcsolatot jelentett, élénk világot vet tudományos felkészültségére és politikai tisztánlátására.

Londonból hazakerült iratai között — Buday Árpád közvetítésével — egy levél fogalmazvány töredéke került 40 évvel ezelőtt rövid időre kezeim közé. Ennek utolsó bekezdésében bámulatós előérzettel beszél arról, aminek hazánk történetében be kellett következnie.

„Bocsásson meg Méltóságod — írja —, hogy ilyen sok idejét lefoglalom, de azt hiszem érdekelni fogja a következő eset. A pansióban lakik egy olasz fiatal ember is, aki tartalékos olasz tiszt. A múlt napokban azzal a kijelentéssel lepott meg, hogy ... az olaszok tulajdonképpen szeretik a magyarokat, csak az osztrákot gyűlölik. Arról meg vagyok győződve, s láttam rajta is, hogy ott olyan mély lehet a gyűlölet Ausztria iránt, hogy csak a kellő alkalmat várják Ausztria megtámadására. Nem csak az, hogy Triestet, Trentot, tűzzel vassal Olaszországhoz akarják csatolni, hanem, amint ez az olasz fiatal ember kifejezte magát, „Olaszországot mindig megalázta Ausztria”, s ezt soha se tudják megbocsátani. Ami az irántunk való szeretetet illeti, hát ... én meg vagyok győződve, ha úgy alakulnának a viszonyok, ... az olasz az „ellenségünket” segítené: ... Annyi bizonyos, hogy nincs egy jó barátunk sehol köröskörül s ezt nagyon is észbe kell tartanunk.

A hazáját féltő éles látású diplomata szava lehetne ez, aki megérezte azt, ami következik, de arra nem gondolt, hogy ezt már ő nem éri meg. Nem tért ki saját sorsa elől; Németországon keresztül haza szökött és szomorú végzete beteljesedett.

Már is előttünk áll Létay Balázs férfias jelleme, akit pályája kezdetén, — talán első önálló régészeti munkája végeztével — olyan nagy elismeréssel említ Jósa András. A nyíri kuruc és az erdélyi székely szíve összedobbant.

Ha valaki azt hinné, hogy az aranyosrákosi Létay Balázsról szóló elismerést, a kettős előnevű nagybányai és németzögyényi Jósa András a nemesi előnév miatt írta, az csak arról tenne bizonyosságot, hogy nem ismerte sem az egyik, sem a másik embert.

Létay Balázs egész rokonsága az aranyosrákosi határ egy-egy párholdnyi kis földeskéjét maga művelte, csakúgy mint az erdélyi és alföldi parasztság előnév nélküli ezer és ezer dolgozó magyarja. Rokonsága egytől-egyig az ő már is megismert hajthatatlan jellemét tükrözte akkor, amikor a távoli Rohotyn környékén eltemetett hadapród gyászünnepén a végzet ellen keményen zúgólódva, míg az egyszerű falusi unitárius templom padjait is öklével verte, érezve az egész falut ért nagy veszteséget, pedig még csak nem is sejtette, hogy a halál Pósta Béla legszebb magyar régészeti elgondolását hiúsította meg örökre; Jósa András pedig — bár kegyelettel őrizte őseitől örökölt nemesi oklevelét, de csak azt a kutyabőröt becsülte, amit az élet becsülettel végzett munkájának eredményeivel szerzett meg az ember. Ezt látta meg Létay Balázs hét hetes lankadatlan munkájában, ami még őt is a fáradhatatlan örökké — nemcsak több műszakban, de igen különböző területeken — dolgozó embert is meglepte. Csak Pósta Béla nem csodálkozott, — olvasta Jósa András elismerő jelentését, mert ő tudta, hogy Létay Balázsnak „nem megerőltetés, ha a nap 24 órájából tizenkettőt íróasztal mellett töltött; folytonos egyenletes elmélyülő munkában.”

*

De lássuk — ha még ezek után is szükség van rá — ki volt Létay Balázs? Röviden felelhetnék erre a kérdésre.

Ha a kitartó munkának, az istenadta tehetségnek és a kötelesség teljesítésének szobrot akarnának állítani, azt ajánlanám Róla mintázzák meg, mert ez volt Létay Balázs.

Nyolcvan éve lesz ebben az évben: 1888 október 31-én, Aranyosrákoston született. Falujában élte a nem éppen földhöz ragadt szegény székely fiú életét, amelyet olyan költőien, szépen írt meg, Tamási Áron is saját magáról.

1898—1906-ig a kolozsvári unitárius gimnázium diákja, majd 1906—1910-ig a kolozsvári egyetem történelem—latin szakos bölcsészettan-hallgatója. Korán felismerte hivatottságát, s már harmadéves egyetemi hallgató korában az Erdélyi Múzeum Régészeti Osztályával kapcsolatban levő egyetemi régészeti intézetbe került, amelynek Pósta Béla vezetése alatt kifejlődő szelleme, a szó legnemesebb értelmében, irányítólag hatott a korán felismert nagytehetségű székely fiúra.

Mikor pár évi tanulás után az intézethez került, már 10 éve vezette mintaszzerűen annak minden ügyét Pósta Béla. Nem a szemnek dolgozott, hanem a tudományos szervezetet s ezzel az erdélyi régészeti kutatást alapozta meg. Éles szemmel válogatta ki, megfigyelt fiatal munkatársait, akiket a gondos apa szeretetével nevelt, tanított és munkájukat abba az irányba terelte, amelyre hajlandósága, kedve és adottsága is volt. A különböző szakokra így nevelt emberekből állította össze azt a gárdát, amely egymás megértésével, támogatásával, féltékenység nélkül, készült a jövő nagy feladataira. Mindenkinek jutott belőle.

A bátor szókimondás sokaknak nem tetszik. De aki maga is a száján hordta a szívét, akinek nem volt titkos, rejtett célja, az jól érezte magát a meghitt környezetben, ahol minden lépése körül az aggódva szorító, de

a munkát, tudást megkövetelő apa gyöngéd, de ha kellett, keménykezű irányítását, a háta mögött pedig harcra kész erős védelmét érezte. Ebbe az egységes szellemben nevelt környezetbe került Létay Balázs, két évi tanulás után — további tanulásra, 20 éves korában.

Hogy professzora mennyire megbízott jellemében, munkaképességében és munkája eredményességében, azt éppen az anyaintézettől olyan távol, Nyíregyházán levő múzeumban rábízott felelősségteljes munka, s annak maradéktalan elvégzése igazolja alig egy esztendő múlva.

Jósa idézett jelentéséből kitűnik, hogy a Létay által készített volt a múzeum alapleltára, még akkor is, ha a feljegyzések régebbi időre is visszamennek.

Nem kétséges, hogy a jó előiskola ellenére, Jósa András sok mindenre megtanította, a kis vidéki múzeum nyomorúságát, az értelmiség túlnyomó részének nagy akadályt jelentő közönyét, addig nem ismerő fiatal régészt, aki mindazért becsületesen végzett munkával fizetett, noha tudta, hogy itt szerzett ismeretei nagyon távol vannak attól a céltól, amely felé az intézet terve szerint haladnia kell.

Pósta Béla pontos iskolája után, amely a numizmatika apróságain s a fizikumot megpróbáló ásatásokon keresztül vezetett, vitt Létay életcéljához, a keleti régészethez is.

Szellemi képessége, hihetetlen munkabírása és kitartása, valósággal predestinálták erre. Az idegen módszerek és keleti nyelvek tanulása a mezopotámiai éghajlat leküzdése nem állította volna olyan feladat elé, amelyet könnyen el ne végezhetett volna.

Megvoltak benne mindazok a képességek, amelyek erre a célra szükségesek. És erre a munkára készült ismert kitartásával ha figyelték munkáját, ha megbízva benne magára hagyták. Belenevelődött, hogy ott ahol ő dolgozik, neki kell meglátni a feladatokat, neki kell cselekednie, de a felelősséget sem osztja meg vele senki.

A Magyarországon akkor feltalálható szakirodalom alapos tanulmányozása után, a párizsi majd londoni gyűjteményekben ment dolgozni, ahol egész lelkével folytatta kiszabott feladatát.

Ott végezte azt az alapos munkát, amely két és fél hónap alatt képessé tette arra, hogy könnyebb ékírásos szövegeket olvasson. Igyekezett megfejteni a kezébe került emlékeket. Ott állította össze azt a hatalmas bibliográfiát, amelyet 1914 július 6-án, tanulmányának is beillő levélben küldött atyai mesterének.

Örök kár, hogy ez a levél, a háború alatt elveszett, mert ez mindennél jobban igazolhatná azt, hogy mestere nem tévedett akkor, amikor tehetséges tanítványát ezen az úton elindította.

Még alkalmam volt annak idején látni és a szegedi egyetem barátai egyesületének egyik szakgyűlésén be is mutatni azt a levelet, amely igazolta, hogy Pósta Béla elgondolása nem volt utópia. Meg volt hozzá a mindennel felfegyverzett fiatal, méltó tanítvány. De a pénz még nem volt meg.

Létay hazakerült jegyzetei, amelyekben megkezdett munkák is voltak, vaskos kötetekre rugnak. De hova lettek? És mi lehet mindez ahhoz képest, amit hatalmas memóriája megőrzött?

De alig telt el egy hónap a jelentés megírása után, a londoni önként vállalt munkát félbeszakította a háború fegyverbe hívó szava. Angol barátai figyelmeztették, hogy maradjon Londonban, de ő, éppen ezért, az angol moz-

gósítás előtt való napon, mindenét otthagya Németországba szökött. De sietve hagyta ott Németországot is, mert tudta, hogy új kötelességek várnak rá.

Alig vonult be ezredéhez, az északi harctérre került. Széleskörű nyelvismeretével segédtsízt lett, de mikor azt jelentették, hogy hiányzik egy szakaszparancsnok, parancsot nem várva maga foglalta el annak helyét és augusztus 25-én fényesnek ígérkező tudományos pályáját, legszebben ívelő kezdetén kettétörte a halál.

Mindenki azt hitte és látta, hogy Létay Balázs pályáján 1914 decembere fogja jelenteni azt a pontot, ahol hát végig csiszolt tudásával megkezdheti azt a munkát, amely a keleti magyar régészeti intézet felállítására vezet.

De a végzet másként akarta.

*

A 100 éves Jósa András Múzeumban nem Létay Balázs volt az egyetlen erdélyi ember, aki munkatársként dolgozott a fáradhatatlan alapítóval együtt.

Nem volna teljes ez a megemlékezés, — ha csak névszerint is — ne említenénk *Cserni Bélát* a gyulafehérvári múzeum érdemes igazgatóját, aki máig is elismert kutatója volt Apulumnak és a dáciai római emlékeknek. Számtalán munkáiról szólva utalunk a bibliográfia adataira.

Erdélyben jól elindított, s részben befejezett munkát hagyott ránk, de Nyíregyházán csak rendező munkát végzett.

Létay Balázst itt bevégzett — a nehéz körülmények között alapot teremtő — tudományos munkája és a kettős jubileum helyezi előtérbe.

A Jósa András Múzeum büszke lehet arra, hogy a nagyrahitott, korán elhalt fiatal régész első önállóan végzett munkájának kéziratát őrzi 1909-ben elkészített leltárában.

A kettős évforduló alkalmával fájó kegyelettel és elismeréssel gondolunk emlékére.

BANNER JÁNOS

Irodalom

Pósta Béla, *Létay Balázs*. Dolg. 6/1915/131-től 132. — *Létay Balázs okl. középiskolai tanárnak az Érmészeti és Régészeti Intézet osztályarchaeologusának a harctéren történt elhunytáról*. Acta univ (Kolozsvár 1915) Fasc I. 86—89. — *Levél Létay Balázs atyjához, Létay Lőrinc úrhoz*. Unitárius Közlöny. 28/1916/71—81.

DEM ANDENKEN BALÁZS LÉTAYS

(1888—1914)

Der Verfasser dieses Artikels setzt einem jungen Archäologen, dem einstigen Mitarbeiter des sein Centenarium feiernden Jósa András Museums, ein Denkmal. Er war nicht nur Zeitgenosse des Verfassers, sondern in den Jahren 1906—1910 auch Studienkollege an der Universität in Klausenburg. Dem Andenken eines würdigen jungen Mannes, der sich mit seinem Fleiß, mit seiner Begabtheit und mit seinem nach jeder Richtung sich ausprägenden Pflichtbewußtsein in der in seiner Art und Weise alleinstehenden Schule Béla Pósta-s ausgezeichnet hat. Eben seinem Pflichtbewußtsein hat er es zu verdanken, daß sein Name in der archäologischen Bibliographie bloß in einem Nekrolog steht (Dolg. 6/1915/B1—B2), sowie diejenige Meldung, die sein den Nekrolog schreibender Professor verfaßte (Acta. Univ. Kolozsvár, 1915. Fasc. 1. 86—89) und schließlich das Beileidschreiben, welches der mit den Eltern gemeinsam trauernde väterliche Freund an Lórine Létay von Aranyosrákos standte.

Létay — der sich eben in England auf seine orientalischen, archäologischen Studien, auf die Führung des bis in die Ewigkeit Traum gebliebenen Orientalischen Ungarischen Institutes vorbereitete — fand der erste Weltkrieg im Ausland. Er fühlte aber, daß sein Platz — als Reservefähnrich des 21. Honvedregiments — neben seinen szeklerischen Brüdern ist. Deshalb kehrte er, vor seinen Freunden geflohen, durch Deutschland nach Klausenburg zurück und in der ersten Schlacht seines Regimentes hat er als erster den Heldentod erlitten.

Von derselben Kugel wurde ein würdiges Leben und ein ungarischer wissenschaftlicher Plan von großer Bedeutung vernichtet. Deswegen bewahrt außer seinen nach Hause geratenen Notizen, seinem Meister nach in Vorbereitung stehenden wertvollen Studien, nur die schon oben erwähnten drei, auch in Druck erschienenen, anerkennenden, warmherzigen Schriften sein Andenken.

Man trifft ihn auch im Jósa András Múzeum. So schrieb András Jósa in der Nummer vom 16. September 1910 der Wochenschrift „Nyírvidek“ über die Geschehnisse im Jahre 1909: „Dr. Béla Pósta und József Mihalik sandten aranyosrákosser Balázs Létay, den Hilfsmuseologen des Museums von Klausenburg ins Museum des Komitates Szabolcs um die 7000 Gegenstände des Museums in Inventur zu nehmen und chronologisch zu ordnen um mich zu unterstützen, da ich wegen meines hohen Alters und wegen der erheblichen Mangelhaftigkeit meiner Sehkraft zu dieser Arbeit unfähig gewesen wäre. In den 7 Wochen arbeitete Balázs Létay sich um Dienststunden, Sonn- und Wochentage nicht kümmernd, vom frühen Morgen bis in die späte Nacht. Er hat die Inventur des Museums nach Etappen gruppiert und alle Gegenstände mit Inventarnummern versehen. Er hatte nicht nur inventiert und in Etappen geordnet, sondern auch gekehrt, gestaubt, da eben das Museum keinen Diener hat“. Auch nach dem Tode im Weltkrieg erinnerte sich András Jósa mit Liebe an den hervorragend begabten Szeklerjungen (Lajos Kiss: Die Geschichte des Museums des Komitats Szabolcs = Kiss Lajos: A Szabolcs vármegyei Múzeum története. 1868—1918. 53—54).

Balázs Létay war nicht der einzige Siebenbürgner der András Jósa half. Vor ihm ordnete das Material des Museums der Museumdirektor aus Gyulafehérvár, Dr. Béla Cserni, aber „es folgen noch die Anfertigung des Inventars und des Kataloges“ (Ebendort: 45—47).

Wir sind der Ansicht — während wir uns anlässlich des Jubiläums des Museums an Balázs Létays 80. Geburtsjahr erinnern — daß wir auch seines älteren siebenbürgischen Kollegen, Balázs Cserni (1842—1916) gedenken müssen, der das Fundament zu jener Arbeit legte, die Balázs Létay zeitgemäß und zwischen den Einschränkungen der lokalen Gegebenheiten des Museums vollendete.

J. BANNER

ADALÉKOK TOMPA MIHÁLY SZABOLCS-SZATMÁR MEGYEI KAPCSOLATAIHOZ

A SZABOLCS-SZATMÁRBA VEZETŐ UTAK

Tompa Mihálynak 1967-ben születése 150. és 1968-ban halála 100. évfordulóját ünnepeljük. Az ünnepi megemlékezések sorában azokról a kapcsolatokról és emlékekről szeretnénk dolgozatunkban szólni, amelyek Tompát megyénkhez, Szabolcs-Szatmárhoz fűzték.

A sárospataki főiskolából indultak azok az utak, amelyek Szabolcsba vezették a költőt. Közülük az egyiket iskoláztatásának körülményei, a másikat a barátok jelentették.

Tompa szegény sorsú foltozóvarga gyermeke volt. Midőn apja 1822-ben özvegségre jutott, az akkor öt éves Mihályt az apai nagyszülők vették magukhoz. Mintegy tíz esztendőt töltött az igrici kis parasztházban, családi környezetben ugyan, de híján az anyai szeretetnek, a családi melegségnek, ami pedig nagyon hiányzott az érzékeny lelkű gyermeknek. Miközben a falusi iskolát végezte, egyre többet segédkezett nagyapjának és nagybátyjainak a mezei munkában, s úgy látszott, hogy az iskolából kikerülve végleg az eke mellé áll. Már tizennégy éves volt, midőn a sárospataki főiskoláról új tanító került Igricibe, Bihari György. A helyi szokás szerint Tompa a hasonló korú suhancfiúkkal együtt apró házi szolgálatokat végzett Bihari Györgynek, aki ilyenkor beszédbe elegyedett vele. A fiatal tanítónak hamarosan feltűnt a fiú értelme s igyekezett meggyőzni a nagyszülőket arról, hogy unokájuknak tovább kell tanulnia. Azok a beleegyezésükön kívül nemigen tudtak neki egyebet adni, de a kor szokása segítségével jött. Beajánlotta Bihari szolgadiáknak a falu két földesurának fiai mellé. Így történt, hogy 1832. november 17-én bejegyezték nevét a sárospataki gimnázium első osztályos tanulójának névsorába.

Esztenődkön át szolgadiákként tanult, tehát iskolai munkája mellett a lakás és élelem fejében kiszolgált a birtokosfiúkat. Később, mikor a gimnáziumi osztályok elvégzése után az akadémiai tagozatra került, az iskolai szabályzat értelmében nem lehetett tovább szolgadiák. Ettől kezdve a különböző birtokoscsaládok fiainak instruktoraként teremtette elő tanulása költségeit. Többek között 1841-ben Jármy Lajos laskodi földbirtokos fiának is nevelője volt, és a szünidőt tanítványával együtt Laskodon, ebben a kis szabolcsi faluban töltötte. Itt ismerkedett meg pataki diáktársának, a Jármyakkal rokon Böszörményi Károlynak a hugával, Katalinnal, aki iránt szenvedélyes szerelemre lobbant. A mélyről fakadt és egész lényét betöltő szenvedélyből azonban nem lett házasság, csupán néhány vers és egy egész életre szóló, a boldog ifjúkort idéző kedves — bús emlék.

Nemcsak tanítványai, hanem barátai révén is eljutott Tompa Szabolcsba. Az ide vezető baráti kapcsolatok is a pataki főiskolán szövődtek.

Tompa aktívan részt vett az iskola önképzőkörének életében. Az 1832-ben Nyelvmivi Társaság néven alakult egyesület később Szépműegyletre, majd Önképző Társulatra változott, de mindenkor az írással foglalkozó,

szárnypróbálgató fiatalok fóruma volt. Szemere Miklós, aki egykor maga is Patakon tanult, figyelemmel kísérte a fiatal poéták tevékenységét, és felismerte Tompa tehetségét is. Hamarosan barátjául fogadta, és gyakran látta vendégül lasztóci birtokán. A Szemere Miklós bátyja révén ismerkedett meg Tompa, Nagyfalu (ma: Tiszanagyfalu) birtokosa, Bónis Barnabás feleségével, akinek vendégszerető házában többször megfordult.

A nagyműveltségű, műpártoló fiatalasszonyban önzetlen, nemes lelkű baráttra talált, aki értette és szerette Tompa költészetét, és állandóan ösztönte költői alkotókedvét.

Valószínűleg a nagyfalui társaságban ismerkedett meg Dobozy Ferencel, Szaboles község birtokosával, aki Tompától kért sírverset, midőn menyasszonya meghalt. Alighanem ehhez a körhöz tartoztak a gávai Soldosok is, akikhez Tompát később, házassága révén rokoni szálak is fűzték.

Diaktársai közül a Buj községbe került Litkei Tóth Péterrel élete végéig baráti kapcsolatot tartott, és a pataki esztendőkből szövődött barátság fűzte Kiss Áron porcsalmi lelkészhez, a későbbi debreceni püspökhöz és Beczkes József tiszakóródi paphoz is.

Tompának tehát nem kevés kapcsolata volt Szaboles-Szatmárral, s ezek mind epikai költészetét gazdagították, és nyomot hagytak prózai írásaiban is.¹

II.

A LASKODI SZÉP NAPOK

Kapcsolatai közül elsőnek a Laskodon ébredt ifjúkori szerelmét említeném.

Tompa 1841-ben Sárospatakon Jármy Lajos laskodi birtokos fia mellett nevelősködött, és a szünidőt tanítványa családjánál töltötte, Laskadon. Évtizedek multán pár sajátos epizód kapcsán idéződik fel benne egykori házigazdája emléke.

Volt a költőnek egy jegyzetfüzete, a jeles Fekete könyv,² amelybe élete végén összegyűjtötte az emberekre vonatkozó megfigyeléseit, tapasztalatait. Az 1-től 100-ig sorszámozott feljegyzés közül a 69. és a 70. szől Jármy Lajosról. Az előbbiben annak szűkmarkúságát, fősvényességét illusztrálja, felemlítve panaszkodását, amiért oly sok fizetést kell adnia a házi alkalmazottaknak, közöttük mint instruktornak, magának Tompának is. A másik, 70. számú jegyzetében Jármy Lajos és a hasonszőrű „falusi intelligencia” hiányos műveltségéről, elmaradottságáról ad pillanatképet. Érdeemes a feljegyzést részletesen idéznünk:

¹ Az életrajzi adatokra lásd:

Lengyel Miklós: Tompa Mihály élete és művei. Budapest, 1906.

Kéki Lajos: Tompa Mihály. Franklin Társulat kiadása. Budapest, 1912.

Váczy János: Tompa Mihály életrajza. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1913.

Tompa Mihály Válogatott Művei. A bevezetést és a jegyzeteket írta Bisztray Gyula. Budapest, 1861.

A magyar irodalom története. IV. k. Szerkesztette Sőtér István. Akadémiai Kiadó, Budapest.

² A fekete könyv. Jegyzetek az emberekről. Saját tapasztalása után az igazsághoz szigorúan ragaszkodva írta Tompa Mihály, 1868. A Magyar Tudományos Akadémia kéziratára. Jelzet: Irod. 8

„... vasárnap délután az I-i intelligencia öszve gyűlvén Lajos úrnál: iszogattuk a veszélytelen nyíri bort, s discouráltunk egyről másról. A föld forgása is előjött, én állítottam hogy valóban forog, mire az uraságok nagyot nevettek, még pedig egy szívvel-lélekkel, és mély szájalommal néztek reám.

Lajos úrnak a patrónusomnak volt leg kellemetlenebb helyzete. Olyat állítottam, mit ő se hitt, de se kacagni se ellenem szólni nem mert, hiszen mit mondanának akkor, a többiek hogy olyan derék nevelőt fogadott!

A vita folyt —, forog biz az, mondám én ismét és határozottan, értelmi felelősségem teljes érzetében; forog mint a vízi malom kereke, még pedig kelet felé.

„Micsoda!? Ugrott és kiáltott fel Lajos úr a' patrónus, már engedjen meg amice, de így én se hiszem!

ha azt

állította volna, hogy úgy forog mint a száraz malom kereke: Csak inkább hinném, de így hinni: nem ettem bolond gombát.”²

Ha elmemozdító gondolatok nem is feszítették a laskodi társaság tagjait, gondtalan vidámság annál inkább. Tompa jól érezte magát közöttük, s őt is szívesen látták. A társaság férfitagjai poharazás közben sokat derültek adomáin, a hölgyek meg elismeréssel adóztak apró virtusainak, annak, hogy két ujjával törte fel nekik a mogyorót és pusztá kézzel törte ketté az akkori osztrák váltópénzt.³

Különösen a másik Jármý családnál, *Jármý Déneséknél* gyűlt össze víg társaság, s itt még irodalmi érdeklődésre is lelt.

Jármý Déneséknél töltötte a szünidőt egyik pataki diáktársa, *Böszörményi Károly*, aki rokonságban volt a Jármýakkal. Barátja révén megismerkedett annak húgával, *Katalinnal*, aki huzamosabb időt töltött a gyermektelen Jármý Dénesék házában.

Katalin olvasott leány volt, különösen a verseket kedvelte, a Regélő, a Társalkodó és az Athaeneum útján már a Tompa neve is eljutott hozzá, és örült a költővel való személyes ismeretségnek. Szívesen olvasták együtt a lapokban megjelent legújabb költeményeket, közöttük a Tompa írásait is. E közben a korábbi „halk szerelmi ábrándok”, a még csak bontakozó szerelmi érzések után, most szenvedélyes szerelem ébred Tompában a tizenhat éves, „szép barna lányka” iránt. Szerelmét azonban reménytelennek érzi. Katalin mégiscsak birtokoslány, habár a szülők vagyona hat gyermek között oszlik is meg, ő pedig — akkor még — jóformán senki. Esztendőök kellene, hogy befejezze tanulmányait, s még költői hírneve is csekély. Kétségei addig gyötörrik, mígnem elkeseredett tette, öngyilkosságra szánja el magát. Ennek történetét a Jármý családban élő hagyomány mindmáig megőrizte.⁴ Hogy a

³ Jármý László (Jánosháza) közlése. — Jármý László unokája annak a Jármý Lajosnak, akinek Tompa Laskodon nevelője volt, s még gyermekkorában nagyapjától hallott a költő laskodi tartózkodásáról. L. Jármý László hozzám írt, 1967. nov. 12-én kelt levelét.

⁴ Ua. Jármý László az öngyilkossági kísérlet történetét így írja le: „Tomba Mihálynak Laskodon igen megtetszett Böszörményi Katalin kisasszony. Mivel azonban Böszörményi Katalin földbirtokoslány volt, a költő reménytelenül szeretett. Egy téli reggelen, amikor a házbéliek az ebédlőben már együtt voltak, szokásától eltérően, Tompa nem

családi hagyomány mennyire színezi a valóságot, azt nem lehet megállapítani, de hogy történeti alapja van, azt *Szemere Miklósnak* Tompához írt levele bizonyítja. Ebben arról számol be Szemere a költőnek, hogy egyik közös barátjuknak három történetet beszélt el Tomparól, s ezek között: „... laskodi esetedet, midőn Albert Miska elkapta tőled a puskát s azt hitte, hogy agyon akarod magadat trucihálni s bezártak s őriztettek.”⁵

Tompa ezek után nem titkolja érzelmeit. Finom, szemérmes vallomásként megajándékozza a leányt a „*Dalfüzér*” c. emlékkönyvvel.⁶ Ebbe a kor szokása szerint saját kezűleg másolt verseket, népdalokon kívül Csokonai, Kölesey, Kazinczy, Czuczor, Garay, Bajza költeményeiből, s itt-ott a sajátjából is. A fedőlap belső oldalán ez áll: „Emlékül B. K.-nak. 1841.” Az első lapon a költő barátja, Kiss Gedeon^{6/a} által készített rajz: egy gitár, mögötte a felkelő nap. Egy lappal tovább ezeket a sorokat rózta Tompa a lap közepére:

*A dalok virágok,
Gyökerek a szív,
Napjok a szerelem.*

A következő oldalon a díszítő írással írott EMLÉNY szó alatt ismét rajz. Egy lant, alatta felhőgomolytól övezett koszorú, s az egészen átsütnek a kelő nap sugarai. Tovább lapozva olvashatjuk az ajánlósorokat:

Ajánlás

*Minden virágát életemnek
A melyek számomra teremnek,
Barátság! szerelem
Ti néktek szentelem.*

TOMPA MIHÁLY

jelent meg a reggelinél. Dédapám érte üzent, hanem azt a hírt hozták, hogy „Tompa tekintetes úr nincs a szobájában.” Mire dédapám személyesen ment Tompa szállására, kit ott tényleg nem talált, hanem helyette egy Böszörményi Katalinhoz írott levelet. Abban Tompa reménytelen szerelmét írta meg Böszörményi Katalinnak. A szűz havon jól kivethetőek voltak a Tompa szállásától elvezető lábnyomok, melyek az akkori esendbiztos, Albert Mihály lakásához vezettek. Dédapám ott tudta meg Albertnétől, hogy Tompa vadászat céljára egy vadászfegyvert kért, de mivel a esendbiztos nem volt otthon, Tompa saját kezűleg vett magához egy fegyvert, egy korabeli kováspuskát. Miután a Böszörményi Katalinhoz frott levél tartalma és Tompa további viselkedése öngyilkossági szándékra mutatott, dédapám most már többbedmagával lóháton követte a költő nyomait. A nyomok Laskodtól északi irányba, a szőlőskertekbe vezettek. Itt találták Tompát, amint a puska csövét szájába téve akart magával végezni. Az öreg kováspuska azonban csütörtököt mondott, és így sikerült dédapáméknak a költőt épségben hazavinni.”

⁵ Szemere Miklós levele Tompa Mihálynak. 1851. végén. — Tompa Mihály levelezése, I—II. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Bisztray Gyula. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. (A továbbiakban: TML) I. k. 146. sz. levél.

⁶ Vozári Gyula: Tompa Mihály életéhez. Figyelő, 1881. évf. X. köt. 82. l. — A *Dalfüzér* Tompa minden nagyobb életrajzában említve van, de teljes részletességgel csak Vozári ismerteti.

^{6/a} Kiss Gedeon testvére volt Kiss Áron ref. papnak, akiről később részletesen szólunk, mivel porcsalmi lelkeskedése idején több levelet váltott Tompával. Kiss Gedeon is Patakon tanult, csak nem teológus, hanem jogász lett. 1849-ben nemzetőr kapitány volt, s később Szatmár város kapitánya, majd vármegyei főjegyző lett.

A szerelem egyre mélyül, egyre szenvedélyesebbé válik. Az 1841. évi szüenidő után ugyan nem találkoznak, de a költőben tovább él a szenvedélyes érzés, s piros szalaggal átkötött hajfürtjét küldi a lánynak, viszonzva annak hasonló ajándékát. A kísérőlevél minden szava a „lángoló szerelem” bizony-sága:

Sárospatak, 1842 (?)

Egyetlenegy Katikám! Kedvesem!

Itt van az ígért hajfürt, piros szalagja jelenti, hogy szerelmem irántad ily lángoló. — Oh Kedvesem! én csak azért kívánok élni, hogy veled élhessek: — csak azért kívánok boldog lenni, hogy téged boldogíthassalak. — Képeddel alszom el, képeddel álmodom, képeddel ébredem fel. — Szüntelen csak egy gondolatom van, és az Te vagy; s midőn Istennek imádkozom is, csak teróllad gondolkozom, de mit tehetek én erről! — Látod édes Katiczám! nem nyílik virág a jóltevő nap nélkül; pusztá és kietlen az én életem nálad nélkül, — te vagy életemnek tavasza, napja, reménye, mindene. Hányszor nem csókolom meg forrón a tőled nyert emlékeket! Oh csak tizedrésznyre szeretnél is te engem, mint én téged szeretlek! Te vagy vígasztalásom minden szenvedések közt. Teérted fogom könyv mellett virasztani az éjszakákat, míg örökre enyim nem leszesz; oh légy hív, és szeresd a

Te éretted
síríg lángoló

Miskádat⁷

Többi levelét, melyet ez idő tájt írt, a lány később megsemmisítette. Maga Tompa kívánta ezt, a barátjához, Katalin bátyjához írt levelében: „Katihoz írt leveleim összeszedéséért vedd forró köszönetemet, égettesd össze vele.”⁸

Nem hiányzott azonban a Böszörményi Károlynak írt levelekből sem a költő lelkét betöltő érzés őszinte, bizalmas megvallása. Egyetlen vágya van: hogy Katit mindörökre magáénak tudja: „...én őt oldalamnál szeretném látni örökké”⁹ — írja barátjának, bár az a gondolat kínozza, hogy e vágya sohasem fog teljesedni: „a sors falat vont” közéjük. Azt sem hallgatja el barátja előtt, hogy helyzetének bizonytalansága miatt megpróbálta feledni Katit: „...ezerszer tettem próbát őt e s z e m b ő l k i v e t n i, őt elfelejteni... hiába! nem megy... Előbb tudnám megátkozni anyám, szent porát, mint őt egy percig elfelejteni.”¹⁰

Nem is hiányzik egyetlen leveléből sem Kati. „Én életem végéig szüntelen mondani akarom e thémát!”¹¹ írja Böszörményi Károlynak, midőn barátja azon aggodalmaskodik, hogy nem ír-e túl sokszor hűgáról a Tompának küldött leveleiben.

⁷ Tompa Mihály levele Böszörményi Katalinnak. 1842. TML, I. k. 4. sz. levél.

⁸ Tompa Mihály levele Böszörményi Károlynak. 1843. október táján. TML, I. k. 13. sz. levél.

⁹ Tompa Mihály levele Böszörményi Károlynak. 1843. december 9. TML, I. k. 14. sz. levél.

¹⁰ Tompa Mihály levele Böszörményi Károlynak. 1843. szeptember táján. TML, I. k. 12. sz. levél.

¹¹ Tompa Mihály levele Böszörményi Károlynak. 1844. március. TML, I. k. 17. sz. levél.

Ilyen mélyről fakadó érzések, ekkora ragaszkodás láttán alig lehet megérteni, mi készítette arra Tompát, hogy távol tartsa magát a lánytól, sőt véglegesen lemondjon róla. Egyfelől kétségkívül anyagi helyzetében kell a magyarázatot keresni. Ekkor még nem fejezte be tanulmányait, de az iskola elvégzése után elnyerhető papi állás sem ígért megfelelő anyagi alapot egy Bösözrményi-lánnyal kötendő házassághoz. Másfelől egészségi állapotának is jelentős része van tartózkodó magatartásában. „Először élet s egészség, azután a többi”¹² — írja később barátjának. Egészsége pedig nincs. Szinte minden levele, amit Bösözrményi Károlynak ír, tele van panaszkodással megromlott és gyöttrő egészségi állapotáról. Hogyan is remélhetné, hogy egy viruló fiatal lány egy „tajtékos vért köpő” férfihez köti életét!

Pedig Kati még így is szereti, s a család is szívesen látná Tompát. Meg is próbálják színvallásra bírni. 1844 nyarán Bösözrményi Károly húga házassági lehetőségeiről tájékoztatja barátját. A hír hatása nem az volt, amit az eddigi vallomások után várni lehetett. Tompa ahelyett, hogy szerelméhez sietne, megakadályozni a készülő házasságot, belenyugszik e fordulatba, engedi, hogy érzelme fölött az ész uralkodjon, és így válaszol: „Hogy Kati férjhez megyen, hogy mást nem is tehet barátom, — borzasztó nyugalommal kell elismernem, mert hiszen magam kárhóztatnám, ha hozzám gyöngé nádszálhoz kötne életfonala reményét, — én nem ott vagyok, — neki menni kell és menjen is édes Károlykám! Öröködjete, hogy boldog legyen, s igyekezzék engem feledni, — nem is az fáj nekem, hogy ő megyen, mert mást nem vártam, erre készülve voltam, de a sors! a sors! . . . mely engem oly szűkmarkúlag áldott meg anyagi kegyelmével — a sorsot szeretném lábam alá tiporni!”¹³ Mivel ezt nem teheti, legalább annyit szeretne még, hogy tudomást szerezzen a szeretett lány életének alakulásáról, s aztán jöjjön a feledés! Így kérleli barátját, „Még egyszer édes Károlykám, ezen édes kínos tárgyat nekem szőnyegre fogod hozni, — el fogod két íven beszélni nekem a legfinomabb részletekig férjhezmenetele stadiumát, — és akkor többé hangot sem róla.”¹⁴

Nem került sor a két íves elbeszélésre. Kati csak sok évvel később, már jóval a költő házassága után ment férjhez.¹⁵ Mégis: Tompa végleg visszavonul.

Később megjelenik még a barátjának írt levelekben Kati neve, de felejtetni akar inkább, mintsem emlékezni.

„Nekem felejtés ad csak enyhülést
Nem a te képed szép emlékezet” —

idézi egy helyütt *Emlékezet* c. versének sorait.¹⁶

¹² Tompa Mihály levele Bösözrményi Károlynak. 1844. július elején. TML, I. k. 19. sz. levél.

¹³ Tompa Mihály levele Bösözrményi Károlynak. 1844. augusztus. TML, I. k. 20. sz. levél.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Tompa Mihály 1849. május 1-én kötött házasságot Soldos Emiliával, Bösözrményi Katalin pedig 1852. február 15-én lett Jakó Pál batizi földbirtokos felesége; bár az eljegyzést már 1846-ban megtartották, csak hat évvel később esküdtek meg. L. Wallentinyi Dezsóné: Tompa Mihály és Bösözrményi Katalin. Vasárnapi Ujság, 1917. okt. 7. 64. évf. 40. sz. 640—641.

¹⁶ Tompa Mihály levele Bösözrményi Károlynak. 1845. május végén. TML, I. k. 28. sz. levél.

Egészen elfelejteni azonban sohasem tudja a lányt. A bátyjához intézett leveleiben mindig van egy-két szava — jó kívánság, üdvözlés — a Kati számára. 1846-ban, midőn *Népregék és mondák* c. kötete megjelenik, a lánynak is küld egy példányt, saját kezű bejegyzéssel: „Böszörményi Katalinnak a szerző. Jún. 4. 1846”¹⁷ 1848 elején még arcképét is elküldi Böszörményi Károlynak. Nem azért, hogy felújítsa hűgával a kapcsolatot, hanem hogy megtudja: emlékeznek-e még rá, s hogy levonja a végő tanulságot: „...sok kedves, illatos virága, gyümölcsé nem érve, hull le az életnek előlünk”.¹⁸ Belenyugvással fogadja el az életnek ezt a tanítását: „... legjobb lesz egymást többé nem látnunk; mint alkalmasint fog is történni.”¹⁹ Megérzése beteljesedett, többé nem találkozta. Hanem azért élete végén megegyeszer megláthatta a Kedvest — igaz, csak fényképen, de a sír szélén álló, megtört költő nem is kívánt többet.

Az ifjúkori nagy szerelem természetesen gazdagította Tompa líráját bár az e korszakban írt szerelmi versek általában nem különösebben jelentős darabjai költészetének. Tompa tehetsége lassan bontakozik ki, és a Kati iránti szerelem idején *költői* fejlődésének még kezdeti szakaszában van. Versei az almanachlira hatását mutatják: a busongó póz, az élet diadala helyett az elmúlás elégiája, az érzelmek mélységének őszinte feltárása helyett a szentimentális szenvelgés — mindez szinte természetszerűleg következik Tompa rendkívüli érzékenységből, a sok-sok megpróbáltatástól, a létért való küzdelem erőfeszítései által formált egyéniségéből. Természetszeretetéből is még csak néhány vissza-visszatérő képre telik, és a hasonlóan szűk körű szokmencs csupán az édeskés hangú udvarolgoatáshoz elég. Lassan azonban lefeszlik róla az almanach-lira hamis pátosza, hangjában, nyelvében, kifejezési formájában a mélyen átélt érzelmek őszinte, emberi kifejezése válik uralkodóvá, az elszigetelt szerelmi érzés helyett a költő teljes személyisége kitarulkozik, az egyéni érzelem összefonódik a legnemesebb közösségi érzéssel.

A Böszörményi Katalin ihlette szerelmi költészetében nyomon követhetjük a költő szerelmének szakaszait: az érzelmek ébredését, a szerelem kivirulását és elhalványulását és a késői visszaemlékezést, és párhuzamosan Tompa igazi költővé érését is megfigyelhetjük.

Lássuk ezeket a verseket.

1841 novemberében Laskodon írja *Ligetben* c. versét. Szerelme ekkor még csak ébredszik, érzelmeinek kifejezésére még nincsenek érzékletes képei, szavai. A vers inkább a lelken eluralkodó borongás kifejezése, az elmúlás képének megfestése. A dértől sárgult lomb, a zizegve hulló falevelek: mind a halál gondolatát idézik benne. Nem szerelmet kér a lánytól, hanem azt, hogy mondjon majd érte egy fohászt a sírhalmánál. Mintha érezné, hogy a bontakozó szerelemből soha nem lesz beteljesedés. Ugyanez a hangulat uralkodik a *Megnyugvás*ban is, és ugyanez a kép adja a költő tollára a szót: az őszi hervadás látása készletti búcsúra. Megnyugszik, a haláltól nem fél, hiszen „zöld hant alatt nyugodni jó”, s csupán, arra kéri a lányt, hullajtson néhány könyvet a sírjára. A költő érzelmének kifejezése itt is belevész a korában divatos érzélgősségbe.

¹⁷ Vozári Gyula: Tompa Mihály életéhez. Figyelő. 1881. év. X. köt. 82. l.

¹⁸ Tompa Mihály levele Böszörményi Károlynak. 1848. március 18. TML, I. k. 70. sz. levél.

¹⁹ Uo.

A *fecske*hez c. verse valamelyest felszabadultabb. Ebben boldogan kiáltja oda a vándorútra induló madárkának szíve boldogító titkát:

*Ah, pedig, ki lenne párom,
Holtaiglan tiszta, hív,
S magzatimnak édes anyja:
Megtalálta már e szív!*

Előbb még ajkára tolul a bizonytalanság, hogy hol talál helyet, ahol megtelepedhet, de nyomában ott a reménykedés:

*Ád az Isten egy helyecskét,
Hol megrakjam fészkeimet.*

Az ifjúkori idillt — a költő szándéka ellenére — megzavarta a *Vallomás* c. vers. Ezt 1843-ban írta Tompa, abban az időben, amikor a Bösörményi Károlynak küldött levelei még a Kati iránti szenvedélyes szerelméről tanúskodnak, s így alig hihető, hogy a költői szándék az lett volna, amit a leány kiérteni vélt belőle. E versben ugyanis Tompa kicsúfolja a férfiak csapodárságát, szerelmük állhatatlanságát, mivel hízkelkedő, szerelmetbizonygató szavakkal veszik körül a lányokat:

*És az ajk, a szív bolondja,
Mézes-mázos ige rajt;
Szól nem érzett fájdalomról,
Üdv —, hűségéről, sírhalomról,
Esküszik, könnyörg, sohaj!*

De mind ez csak hitelt nem érdemlő szó; ki is oktatja a hiszékeny lányokat:

*S mit tagadjam, drága szépek!
Míndezeknek hinni baj!*

S ha fel is ébred a férfi-lelkiismeret, kínos álmot gyötri: az emlékül adott hajfűrtből font ostor várja egy kolostor cellájában. De ahogy az álmot eltűnik, megint visszatér a csapodárság. Azért telik még a jobbik énjéből a figyelmeztető szavak megismétlésére:

*Lányka! esd az ifjú, s annyi
Szóvirágot összefűz
Hízgelgése fonalával;
Meg ne csaljon szép szavával!
Mert szerelme szalma-tűz.*

A *Vallomás* a Honderű-ben jelent meg,²⁰ Bösörményi Katalin is olvasta, és úgy értelmezte, hogy a versben Tompa önmagáról fest képet. Úgy érezte, a költő becsapta őt, amikor szerelméről vallott és hűségéről esküdött, és ezért végtelenül megsértődött, megharagudott. Mikor Tompa ennek hírét veszi,

²⁰ Megjelent a Honderű 1843. szeptember 9-i számában.

a Böszörményi Károlynak írt levelében igyekszik magyarázkodni: „... csak képzeld, ennek a kis bohónak mi jutott eszébe? egy honderűi humoristikus versemet elolvassa Vallomás címűt, ez egy a legsikerültebb darabom, s a magyar irodalom annyira parlag humoristikai mezején — dicsekvés nélkül mondom — a jobbak közé tartozik, Vörösmarty és a szórszálhasogató vén aesthetikus Szemere Pál szerint is, s hát mondom elolvasván, Jármy Miskához egy levelet ír (azaz tulajdonképpen irat vele más, nem te vagy-e? mint világosan észrevettem) amelyben hinni akarja, hogy én saját becses én — emet festém ott le s az éltem tükre, nem tudtam, mosolyogjam — e vagy bosszankodjam e furesaságon.”²¹ Mint a levélből látjuk, a Vallomás alaposan felkavarta Böszörményiék körében a hangulatot, s Tompa igyekszik azt esillapítani. A barátjának írt leveléhez egy Katinak szólót is mellékel. Úgy látszik, sikerül a lányt kiengesztelnie.

Verses vallomásokkal is erősíti a lánynál hitelét. Még ezután következik a *Napraforgók*-ciklus. Szeret és viszontszeretik — ezt hirdetik a vers első sorai:

*Lánykám! híven szeretjük egymást,
Szívünké e boldog titok.*

Mekkora boldogság lehetne ez a fiatal szív számára! De Tompán nem lesz urrá az ujjongás. Élete napjának érzi a lányt, de rátekinteni nem mer, fél, hogy a fény megvakítja. A nap nélkül pedig hervad, halványodik, a sír felé hajlik. A diadalmas szerelemérzésnek nem ad helyet lelke borongó alaphangulata.

Szerelmének és rajongásának kifejezése a *Kedvesemhez* c. versében jut el csúcspontjára. Érzéseit nem árnyékolja a ború, de megnemesíti a másik magasztos érzéssel, a hazaszeretettel való ötvöződése. A Katitól kapott „háromszínű selyemszalag” *fehér* színe a lány ártatlanságára, a *piros* lángoló szerelmére emlékezteti, a *zöld* pedig reményét ébreszti fel, hogy egykor őt fogja boldogítani. Az ajándék viszonzásául szerelmet és hűséget esküszik mind a lánynak, mind hazájának, melynek színeit az ajándékuul választotta. Büszkén tesz bizonyosságot a lelkében uralkodó két érzésről:

*S míg más az oltár zsámolyán
Imádja Istenét:
Oh! én csak egy imát tudok
A hon s leány nevét.*²²

Még nyíltabb, még őszintébb hangot üt meg a *Nyílt levél egy hölgyhöz* c. versében, melyet 1844-ben írt Kati édesanyjához, Böszörményi Józsefnéhez. Ebben megvallja leánya iránti szerelmét és hitet tesz az őszinte baráti érzésről, amely fiához fűzi:

²¹ Tompa Mihály levele Böszörményi Károlynak, 1843. október táján. TML, I. k. 13. sz. levél.

²² E verssorokkal kapcsolatosan Lengyel Miklós megállapítja: „... valószínű, hogy belőle merítette Petőfi e híres sorait:

Szabadság, Szerelem!
E kettő kell nekem.”

L. Lengyel Miklós: Tompa Mihály élete és művei. Budapest, 1906. 27. old.

Emlékezem... szép őszi este volt,
 — Sárgán hulltak a fáknak lombjai;
 Midőn a szív csordultig tele van,
 Hanem az ajk nem tud mit mondani;
 Fiad' s leányod' karjaimra öltve:
 Kimentünk a berekbe, a mezőre.
 Érzelminknek nem volt szüksége szóra...
 Oh, az az est, az a szent, boldog óra
 A titok s emlék pecsétje alatt:
 Örökre itt, itt... lelkemben maradt!

Abban reménykedik, hogy övé lesz a lány, s vele együtt korán elvesztett édesanyja helyett anyát is nyer, s lesznek, akik megértik és megosztják örömét s bánatát:

*S mert nincs, ki vonna hű meleg szívére,
 Fájdalmam és öröömim osztva, érte:
 Anyám helyett, ah mint óhajtanám
 Jó hölgy, neked mondhatni ezt: anyám!*

Tompa Mihály Böszörményi Károlyhoz írt leveléből tudjuk, hogy a család szívesen fogadta a verset. „Nyílt levelem — mondod — szívesen vettétek, — örülök édes Károlykám! talán meg nem haltam még emléketeknek, — én — mit ott írtam csak árnyát írtam ki keblem érzeményének, mit irántatok érezni soha meg nem szűnök.”²³ A versbe foglalt formális leánykérés után ezek a levélbeni szavak méginkább erősítették a család hitét Tompa szándékának komolyságában.

A költőnek azonban nincs bátorsága házasodni. Mint már utaltunk rá, felelőtlenségnek érezné ezt a lépést bizonytalan anyagi helyzete és egészségi állapota miatt is. Így az idő és a távolság egyre inkább koptatja az érzelmeket.

A *Szerelem* c. versében már jelentkezik a *feledés*. A szerelem fényes, meleg sugára meghalványult, kihűlt, s míg azelőtt szíve csordultig volt érzellemmel most „fagyos nyugalmat” érez csupán. A *Hárfám*-ban mintegy biztatja magát a feledésre.

*Hárfám, ne zengj szerelmet,
 Feledd örökre azt!*

Az érzelmeik lassú kihűlésén kívül az az erősen diszsonáns hangütés is siettette a végleges szakítást, amely a *Nánihoz* c. versciklusból kicsengett. Ha négy esztendővel ezelőtt a Vallomás-ból azt érezte ki Kati, hogy abban a költő önmagáról fest képet, ebben a versben saját magát vélhette felismerni. Nem volt-e ő is ragyogóan szép, művelt, művészetkedvelő, olvasott, mint a vers Nánija? Nem neki volt-e Tompa egykor „örjögő imádója”? Nem neki bizonygatta-e a laskodi hársak alatt örök hűségét? Hanem ahogyan most, a versben felidézi Tompa, — nem hagyhat benne kétséget az iránt, hogy mindez a múlté. E tudat még bántóbbnak, még élesebbnek rajzolja a vers mutatta tükörképet. Mert lehet-e örülni a női szépség ilyen ábrázolásának:

²³ Tompa Mihály levele Böszörményi Károlynak, 1844, február 20. TML, I. k. 16. sz. levél.

*Szép vagy, nagyon szép, csak az a bajod,
 Hogy ezt tennmagad legjobban tudod;
 Nem vagy szerény iboly, mely ékivel
 zöld fű közé virúlni búvik el;
 Hanem napraforgó vagy édesem,
 Mely kaczerán ácsorg az útfelen.*

És nem úz-e műveltségéből gúnyt a költő, midőn annak elismerésére ilyen szavai vannak:

*S mily olvasottságod van! Csak haladj,
 S maholnap e táj tudós nője vagy!
 Tudós nő...! Nem ver szíved hangosan?
 (Órizz meg a gonosztul, oh uram!)
 Regényekkel borítva asztalod,
 A b o l y g ó z s i d ó t könyv nélkül tudod!
 — A s z ó z a t o t, igaz, nem ösmered,
 Hanem hiszen még megösmereheted!
 Van is látatja, mert kívül-belül,
 A ház tája csakhogy el nem repül;
 S míg ajkad S u e r ő l fecseg eleget:
 Eszünk keletlen, poshadt kenyeret.*

És nem lehet-e felháborodni azon, hogy az egykor „örjögő imádó” most ország-világ előtt kacagja a szemébe:

...nem veszlek el!

Volt is felháborodás, megbántottság, sértődöttség, amit a leány bátyjának levele közvetít Tompának. A költő válaszában igyekszik megnyugtatni a kedélyeket, s bizonygatja, hogy nem volt bántó szándéka: „Verseim az asszonyoknak bosszúságot csinálnak? Semmi, gyakran azt boszantjuk, kiket szeretünk; annyi virágot szagoltattam már ezekkel a furcsa teremtésekkel, hogy azt is elszenvedhetik, ha néha egy kis borsot török ártatlanul az orruk alá. Szeressenek vagy haragudjanak rám, csak el ne felejtsenek! Egyébiránt hidd el, firkáló embernél nem mindig célzás gyanánt vagy önként jönnek az ilyenek, maga sem tudja miért? Csak ír, és lesz belőle tudtán kívül olyan, mit alkalmazni is lehet”.²⁴

A szóbeszéd azonban egyre gyűrűzött a vers körül: voltak, akik nem Böszörményi Katalint vélték a vers címzettjének, és ilyen értelemben még Tompa egyik nagyrabecsült nőismerősének, Bónisnénak a neve is szóbakerült. A költő azonban a barátjának írt levelében határozottan megmondja, hogy ennek a „tisztán szellemi jó asszony”-nak nincs köze a vershez. A „Náni-ügy” végül is azzal zárul, hogy Tompa nyilatkozatot tesz közzé a Pesti Divatlapban:

²⁴ Tompa Mihály levele Böszörményi Károlynak, 1847. július 21. TML, I. k. 59 sz. levél.

NYILATKOZAT

Az irdalmi felszólalások — és (nyilatkozásoknak) teljességgel nem vagyok barátja; és csak akkor is teszem azt, midőn kikerülnöm lehetetlen. Most épen ilyen állapotban vagyok. — „Nánihoz” című versemből tetszett némelyeknek olyasmit szagolni ki, mit én soha nem gondoltam. — Midőn tehát minden gyanúsítgatás és elmagyarázás ellen ünnepélyesen ovást teszek: csak azt mondom viszonzásul, hogy ehhez vagy jó adag értelmetlenség, vagy rosszlelkűség kellett. — Tessék választani!

Beje, július 23-án 1847.

TOMPA MIHÁLY²⁵

Nem csodálkozhatunk rajta, hogy ez erős befejezés után meggyérül a levélváltás Tompa és Böszörményi Károly között,²⁶ ami régóta az egyetlen, már csak közvetett kapcsolatot jelentette Katalival.

Egészen elfelejteni azonban sohasem tudja a lányt.

Tompa élete végén sorban elbúcsúzott barátaitól, emléktárgyat, leginkább fényképet küldve nekik. E búcsúzás során felidézte ifjúsága legkedvesebb emlékét, a Böszörményi Katalinnal való kapcsolatát is, és neki is elküldte fényképét, néhány emlékező — emlékeztető szó kíséretében: „Jakó Böszörményi Katalin asszonynak a laskodi elmúlt napok emlékéül. Hanva, febr. 20. 1868.”²⁷

Jakóné válaszolt a költőnek, és viszonzta az ajándékot is, levele azonban nem maradt fenn. Valószínűleg — egyéb levelekkel együtt — Tompa ezt is megsemmisítette. Ismerjük azonban a költő köszönő sorait:

Kedves ifjúkori barátém! Színes levele igen meghatott. Nőm kapta, ki azonnal ezt akarta iratni: írják meg annak az asszonyszágnak, hogy a képét én vettem gondjaim alá, azon areképet, melynek eredetiét annyiszor emlegette férjem előttem. Azonban hazaérkezvén, a válaszolás édes tisztét magam végzem. Jól estek szavai, melyek az élet hajnalának virágillatos, madárdalos, szellős kezdetét, álmaim reményét juttatták eszembe a laskodi napokról. Fogadja e pár sorát emlékül ifjúkori barátjának,

TOMPA MIHÁLYNAK²⁸

Hanva, május 10. 1868.

A fájdalmas betegségtől meggyötört költő szívébe még egyszer beoltotta a halvány derűt az emlékezés.

²⁵ Tompa Mihály nyilatkozatát a Pesti Divatlap közölte 1847. július 29-i számában. Újra-közölte Bisztray Gyula Tompa Mihály elfelejtett írásai c. cikkében. Irodalomtörténeti Közlemények, 1963. 1. sz. 61—72. l.

²⁶ A Nánihoz c. versciklus okozta bonyodalom utáni időszakból mindössze két levél ismeretes, amit Tompa Böszörményi Károlyhoz írt. Ezek kelte: 1848. március 18, 1855. november 12.

²⁷ Vozári Gyula: Tompa Mihály életéhez. Figyelő, 1881. X. köt. 82. l.

²⁸ Tompa Mihály levele Böszörményi Katalinnak, 1868. május 10. TML, II. k. 1258. sz. levél.

III.

ISMERETSÉGE A „LELKES, DICSŐ NŐ”-VEL

Az előző fejezetben a *Nánihoz* c. vers kapcsán került szóba Bónisné, mint akinek — egyes vélemények szerint — köze lehetett a vershez. E fejezetben Tompának *Bónis Barnabásné Pogány Karolinával* való ismeretségéről számolunk be.

Pogány Karolina Pazonyan (ma Nyírpazony) született 1821. febr. 18-án.²⁹ Nagyfaluba (ma Tiszanagyfalu) ment férjhez *Bónis Barnabáshoz*, aki igen tekintélyes birtokos, később főispánná is választották.³⁰ A házasság mégis boldogtalan volt, s az asszony életének a jótékonykodás adott tartalmát, a szép, a művészet iránti fogékonysága és érdeklődése tette színessé, változatosná. Ez az érdeklődés volt az alapja a Tompával való tiszta és őszinte baráti kapcsolatának is.

Tompa még a sárospataki főiskola diákja, midőn a 40-es évek elején Szemere Miklós bátyja révén megismerkedik Bónisnéval. Szemere figyelemmel kísérte és pártfogolta a fiatal költőt, és hogy anyagilag is segítsen rajta, beajánlotta nevelőnek bátyja, *Szemere György* gyermeke mellé. Szemereék körében több birtokos családdal megismerkedik, köztük a nagyfalusi birtokos, Bónis Barnabás feleségével is. A művelt, művészetpártoló asszony szívesen látja vendégül a költőt nagyfalusi otthonában. Tompában csodálatot és rajongó tiszteletet ébreszt a háziasszony jósága, áldozatkészsége, nagy műveltsége, szépérzéke. Bónisné pedig őszinte érdeklődéssel fordul Tompa költészete felé, megfogja lelkét annak borongó hangulata. A költészet volt az alapja mély és nemes vonzalmuknak, „amelyben nem volt semmi földi, semmi salak.”³¹

Bónisnéval való ismeretsége ösztönző volt Tompa költői munkásságára, az érdeklődés meg-megújította önbizalmát, életkedvét, újabb alkotásokra serkentette, s a nagyfalusi táj és élmények témát is adnak költészetének, sőt prózájában is fellelhetők.

Tompa, mint feljegyzéseiben írja, elküldte verseit Bónisnének, amit az mindig szívesen fogadott, és lelkesítő, buzdító megjegyzésekkel kísért. Levelet is többször váltottak, de ezek közül csak Tompának az 1846. december 24-i keltezésű verseslevele³² és Bónisnének egy jóval későbbi, Tompához intézett levele ismeretes. A verses-levél bevezető soraiból kitűnik, hogy miután Tompa Bejére került papnak, Bónisné érdeklődött hogyléte és új hivatása felől. Ez érdeklődésnek eleget téve számol be előbb papi munkájáról, majd költői terveiről, s a kettő között kiönti szíve fájalmát is nemes barátnőjének. „Lant és biblia”, papi hivatás és költészet tölti be életét. Hirdeti, hogy a papi munka szép, születésétől haláláig végig kíséri életútjukon az embereket.

²⁹ A nyírpazonyi ref. egyház keresztelési anyakönyve. I. köt. 68. oldal.

A „Megjegyzés” rovatban ez áll: „A szülék kívánságára a Carolina név helyett Eulália néven fog a kisedet neveztetni.” Ezt a bejegyzést azonban később áthúzták.

³⁰ Szabolcs vármegye monográfiája. Szerkesztette Borovszky Samu. 1906. 123. o. — A megyeszékhely régebben Nagykálló volt, az első Nyíregyházán tartott megyegyűlés 1875. november utolsó napján zajlott le Bónis Barnabás főispán elnöklétével.

³¹ Váczy János: Tompa Mihály életrajza. Budapest, 1913. 32. o.

³² Tompa Mihály: Levél Pogány Karolinához. Beje, decz. 24. 1846. — Tompa Mihály Összes Költeményei. Budapest, 1870. I. k. 181. l.

Azonban nem zavartalan munkájának szépsége.

Pályám társai meg nem értenek,
Szívük hozzám fagyos, vagy lágymeleg

— panaszolja barátnőjének, utalva arra az ellenséges magatartásra, amellyel paptársai, sőt esperese is fogadják, amiért kezdeti káplánkodás vagy tanítóskodás nélkül, egyenesen önálló papi állásba jut. Hiányzik neki a családi élet melege is. A természetben keres kárpótlást és vigaszt, s mint költő, annak szépségéről akar énekelni a *virágregék*ben. Nem tudhatjuk, hogy költői levele nem kísérte-e az 1846-ban megjelent és bizonyára Bónisnének is elküldött *Népregék és mondák*-at.

Lévay József közlése szerint³³ volt Tompa hagyatékában egy selyem- és üveggyöngy-hímzésű album, melynek belső lapján ez az ajánlás áll: „Csörszárka szerzőjének névünnepe, barátilag” A finomművű borító arra vall, hogy az ajándékozó sok szeretettel és művészi érzékkel készítette, s mögötte — mint Lévay feltételezi — aligha kereshetünk mást, mint Bónisné Pogány Karolinát. Talán még arra is gondolhatunk, hogy éppen a Tompa kötetét viszonozta vele. A költő ebbe az albumba készíti a későbbi virágregékre vonatkozó jegyzeteit.

Tompa egyik életrajz-írója, Lengyel Miklós a virágregéket értékelve és elemezve arra keres választ, hogy „mi keltette fel benne azt a gondolatot, hogy virágregéket írjon.”³⁴ Megállapítja, hogy a virágregék terve, amelyet olyan részletesen és pontosan megrajzol a Bónisnének írt verses levélben, nem a bejei paplak virágos kertjében fogant meg benne. Tompa 1846. szeptember 27-én foglalta el hivatalát, a vers az év karácsonyestjén van keltezve, tehát a közben eltelt őszi hónapok nem voltak alkalmasak a kertészkedésre, amelynek során érdeklődése és képzelete oly mértékben fordulhatott volna a virágok felé, hogy azok a virágregék egész sorának megírására ösztönözték volna. *Távolabb* keresi tehát Lengyel azt a hatást, amely a virágregékre tereli Tompa figyelmét: „Valószínűleg már kis diák korában nagy hatással lehetett az élénk képzeletű ifjúra *Ovidius*. Az egymást váltogató színpompás mesék, a tökéletességgel határos költői nyelv megragadták figyelmét, s arra az útra terelték, hogy népmondákat és virágregéket dolgozzon fel.”³⁵

Az elmélyült elemzéssel kimutatott *olvasmányélmények* mellett meg kell azonban látnunk a *környezeti hatásokat* is, amelyek az erdők-mezők virágait termették a virágregék számára. Már kisdíák korában Sárospatakon is gyönyörködik a Bodrog vidékének vízi-világában, mint segédtanító Sárbogárdon is sok időt tölt a szabad természetben, vadászik a Sárvíz ingoványaiban, s mire a *nagyfalusi* Tiszamorotván csónakázik, olyan jól ismeri és szereti ezt a világot, hogy a vízi liliom susogásában meghallja a tündérkirály keservét is, s gazdagította élményvilágát a szomszédos Bekény-tó nádas ingoványa is.³⁶

³³ Tompa Mihály Összes Költeményei. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Lévay József. Budapest, 1885. IV. k. 382. o.

³⁴ Lengyel Miklós: Tompa Mihály élete és művei. Budapest, 1906. 190. o.

³⁵ Uo. — A Lengyeléhez hasonló összefüggést mutat ki Kéki Lajos is Ovidius és Tompa virágregéi között. L. Kéki Lajos: Tompa Mihály. Budapest, 1912. 115—116. o.

³⁶ Nagyfalu (ma Tiszánagyfalu) Tiszaeszlár felőli határában húzódik a Bekény-tó. Vize ma már időszakos, csak nagyobb esőzések idején telik meg, de még a század elején is gazdag növény- és madárvilága volt. Tompa is utal erre a tóra — nevét nem említi — A Tisza rétje é g. prózai írástörredékében. — Tompa Mihály Válogatott Művei. Bevezetését és a jegyzeteket írta Bisztray Gyula, Budapest, 1961. 506. l.

Többször megfordulhatott Tompa e tájon. Erre utal a meghívás Bónisné Tompához írt levelében: „... nézze meg öreg barátnéját, csolnakázzunk a szép Morotván, írjon a sirályról, de ne akarja lelőni, mint mikor utoljára volt nálunk, emlékszik még?”³⁷ A „Szép Morotván” csónakakázó és mindenre figyelő költő nemcsak a susogó nádas, a pompázó vízi liliom, a fakósárga kolokán, a fehér homlokú szárcsa, a sikoltva le-lecsapó sirály képét raktározza el emlékezetében, hanem mindazt, amit a népköltészet őrzött erről a gazdag, tündéri világról. Később a becses ajándék, a selyemmel-gyönggyel hímzett album lapjaira kerül mindez, hogy majd költői mű váljék belőle.

Az album egyik lapján Tündérország főcím alatt regecímek sorakoznak, elől „A sirály és a vízi liliom”, alatta részletes prózai feljegyzés:

„Élt két tündérkirály, egyik fenn a nádasban, a másik lenn a tó fenekén. A tókirály követségbe küldötte a bűvárt a víz alá, ki midőn visszatért, sok csudálatos dolgot beszélt a víztündérről. A tótündér neje kíváncsi lett gyakran nézegetett a víz alá. Ekkor férje reczével vonta be a víz színét. Végre midőn a víz nyárban igen leapadt, mégis meglátták egymást, egymásba szerettek s a bűvár segedelmével, a bölömbikák — ajtónállók — beleegyezésével, a nőt leragadta a víztündér. De ez ott boldog nem volt, mindig esengett: bárcsak a kedves tavat láthatná! Bárcsak virággá lehetne! . . . Úgy lőn. Vízi liliommá változott. A király pedig bánatában madár lőn: Sirály. Hogy elrepülhessen a tájról örökre, a hű szárcsának homlokára nyomván a hűség fehér pecsétjét, a bölömbikát megátkozván, eltávozott, szétrontván várát. De bánata ismét visszavonta, ott sikoltozik. Ha a vízi liliom hétszer megcsókolná, visszaváltoznának; de nem tudja, a hűtlen nő felé közelíteni is veszély. Ki hozzá közelít, az örvény nyeli el.”³⁸

A Bónisnének Tompához írt leveléből idézett előbbi szavak arra engednek következtetni, hogy *a regét a sirályra való vadászás kapcsán Nagyfaluban*, talán éppen magától Bónisnéétől *hallotta*, egy régebbi, még a 40-es években tett látogatása során. A kidolgozás, a költői formába öntés nem késhetett soká, mert a Szilágyi Sándornak szóló, 1850. november 6-i levélben így ír: „... egy kéziratom készen van, eladnám, — ha volna ki megvegye.”³⁹ Majd alább következik a címek felsorolása, közöttük a „Sirály és vízi liliom”. Utánuk így folytatja levelét: „32 rege, a legtarkább és változatosabb tartalommal, 10—11 nyomtatott ívet tenne. Nem akarok belsejéről egy igét sem szólani, majd szóljon magáért.”⁴⁰ Négy esztendő kellett várnia, míg erre sor került: csak 1854-ben jelent meg a *Virágregék* c. kötete.

³⁷ Bónis Barnabásné Pogány Karolina levele Tompa Mihálynak. 14/6. 1854. TML, I. k. 244. sz. levél.

³⁸ Tompa Mihály Összes Költeményei. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Lévay József. Budapest, 1885. IV. k. 382. o.

³⁹ Tompa Mihály levele Szilágyi Sándornak, 1850. november 6. TML, I. k. 110. sz. levél. — Szilágyi Sándor szerkesztő, tanár, minisztériumi hivatalnok, könyvtárigazgató, történétíró. Tompa elsősorban mint szerkesztővel állt vele kapcsolatban. Szilágyi az 50-es évek elején több folyóiratszerű kiadványt szerkesztett, s ezekben Tompa verseit is közölte. L. TML, II. 587. o.

⁴⁰ Uo.

Hogy eljutott-e a könyv Nagyfaluba, bizonyosan nem tudjuk, de joggal feltételezhetjük, hogy Bónisné ennek a kötetnek is leglelkesebb olvasói közé tartozott. A művelt, széplelkű, költészetért rajongó asszony bizonyára ez alkalommal se késlekedett az elismeréssel és újabb költői alkotásokra való buzdítással. Hogyan is késlekedett volna, mikor a versek között ott találta a sirály történetét is, amit oly szívesen olvasott volna már régebben költői formában.

A Virágregék megjelenése után alig egy évig élvezhette még a költő a melegszívű barátnő, a lelkes olvasó elismerését, s csak ily rövid ideig jutott neki az ösztönző szavakból. Pedig mennyire szüksége lett volna rájuk! Egyre súlyosabb, egyre sötétebb esztendők következtek a költőre, aki ebben az állapotában bizonyára gyakran érezte az eszményi asszony árasztotta fény és meleg hiányát.

Pártfogója még végakaratóival is enyhíteni akarta helyzetét, legalább anyagilag gondtalanabb körülményeket szeretett volna biztosítani számára, és levenni róla kisfia jövőjének gondját. Ezért végrendeletében száz hold földet hagyott Tompa gyermekére. A végrendeletet azonban nem hajtották végre, mert a költő fia meghalt, és Tompa per útján sem tudta érvényesíteni örökösödési jogait.

1855. december 16-án hagyta itt örökre Tompát az őszinte, melegszívű barátnő, költői munkásságának egyik ösztönzője, ihletője. Tetemét negyednapra a Bereg megyei Kovászó községbe vitték, az ottani családi sírholtba helyezték örök nyugalomra.⁴¹ Az elszállítás előtti gyász-szertartást két lelkész végezte; közülük az orátiót *Erdélyi János* sárospataki tanár tartotta.⁴² Bónisné a sárospataki főiskolának is jótévője volt,⁴³ és temetésére az iskola több tanára és diákja eljött, az emlékbeszéd megtartására felkért Erdélyi János vezetésével. A nagynevű professzor beszédében e szavakkal méltatta az elhunytat: „A mi halottunk a haza egyik leglelkesebb, legműveltebb leányának emlékében költözött el . . . A hon és nemzet, a tudomány és művészet nemes gondjai foglalkodtaták elméjét a véglehelletig.”⁴⁴ Temetése napján a Pesti Napló, másnap a Magyar Sajtó közölt nekrológot, mindkettő az irodalom, a művészetek és a tudományok lelkes és áldozatkész barátjaként méltatta.⁴⁵

⁴² A nagyfalui ref. egyház halotti anyakönyve, 1853—1878. 17. sorszámú bejegyzés. „Az eltemetőnek neve” rovatban ez áll: Fazekas György prédikációval, Erdélyi János orációval.

⁴³ Ua.

⁴⁴ Bónisné kérésére édesanyja, Pogány Istvánné úgy végrendelkezett, hogy a leányának járó örökséget, egy 233 holdas birtokrészt a sárospataki főiskolának hagyományozza, azzal a feltétellel, hogy azt a főiskola kiadja leányának haszonbérbe, évi 100 ezüst forint bérösszegért. A végrendelet szerint a bérösszeg 1/3 részét a főiskola közszükségeire, 2/3 részét pedig szegény, de tehetséges tanulók segélyezésére kellett fordítani. — Bónisné így akarta biztosítani, hogy halála után az anyai öröksége ne a férjére szálljon, hanem a pataki főiskola legyen vele megsegítve. Ezen szándékát a főiskolának írt levelében is kifejti: „Legszentebb kötelességemnek tartom azon oskolát, honnét az én fölfogásom szerint olyan nagy emberek kerültek ki, tehetségünk szerint gyámolítani.” L. B. Pogány Karolina levele Kálniczky Benedeknek. A Tiszáninnen Református Egyházkerület Gyűjteményei, Sárospatak. B/L. XXVI (36, 353) 818.

⁴⁵ *Mit várhat a nőtől a ház, haza, egyház. Emlékbeszéd, melyet néhai dicső emlékezetű Bónis Pogány Karolina asszony felett Nagyfaluban dec. 20. 1855. elmondott Erdélyi János.* Sárospatak, 1856.

⁴⁶ A Pesti Napló 1885. dec. 20-i és a Magyar Sajtó 1855. dec. 21-i számában.

Tompa a *Bónis-Pogány Karolina szellemének* c. ódájában állított a lelkes nőnek barátságukhoz méltó emléket. A költemény 1857-ben jelent meg, de feltehető, hogy azt a költő Bónisné halálának évfordulójára emlékezve írta. Az asszony emléke iránti kegyeletét azzal is kifejezte, hogy az 1858-ban megjelent kötete sajtó alá rendezésekor ezt az ódáját helyezte versei élére.

Bónisné fiatalon halt meg.

Harmincegy év! — s lelked megkérlek — kesereg a költő a fiatal élet elmúlásán, majd megemlékezik erényeiről: betegeket gyógyító, árvát vigasztaló, nyomort enyhítő áldozatkészségéről. Szerető gondoskodása túlterjedt közvetlen környezetén, s — ahogyan Erdélyi János temetési beszédében mondta — véglegesen tartott. Alig két héttel halála előtt öt ezüst tallér felajánlásával sietett a Vörösmarty-árvák megsegítésére, annak a gyűjtési akciónak keretében, amelyet a Magyar Sajtó szervezett.⁴⁶ De nemcsak az egyes emberekért áldozott Bónisné, hanem a hazáért is. Jegyzeteiben ezt írja róla Tompa: „Forradalomkor a gazdag, izléses úrhölgy minden ezüstjét összeszedte s beküldte a magyar kormánynak, C. (= Caroline) jegybetűt írván rá.”⁴⁷ Ódájában így idézi e honleányi áldozatkészséget:

*Od' adtad a gyöngyöt, gyémántot,
Az ezüstöt, az aranyat . . .
Aki látott: tisztelt, imádott,
S te ékesb lől és gazdagabb!*

Bónisné nagy műveltségével is kiemelkedett kora asszonyai közül. Erdélyi János így emlékezett meg erről: „Ha általában kellően műveltnek lenni erény, illy műveltségre jutni éppen dicsőség”.⁴⁸ Tompa így méltatja nagy műveltségét és irodalomszeretetét:

*Értetted a lángészt művében,
Érezted a költő dalát!*

Végül hitet tesz arról, milyen ösztönző hatással volt költői munkásságára az a tudat, hogy van, aki értéssel és meleg szívvel fogadja a verseit, hogy van, akinek énekeljen:

*Lantomnak is bús zöngelmében
Kedved tölt, s azt meghallgatád!
Boldog valék, hogy megragadtak
Oh dicső! annak hangjai . . .
Én birtam volna egy-magadnak
Éltem végéig dallani!*

Szólnunk kell Tompának még egy verséről, amelyben barátnője egyik kedves halottjáról emlékezik meg. Bónisné a költőnek írt levelében azzal a kéréssel is igyekszik őt látogatásra bírni, hogy „nézze meg szegény Tercsi

⁴⁶ Bónis Pogány Karolina felajánlása. Magyar Sajtó, 1855. dec. 11. Az akciót Deák Ferenc indította el.

⁴⁷ TML, II. k. 529. o.

⁴⁸ *Mit várhat a nőtől ház, haza, egyház. Emlékbeszéd, melyet néhai dicső emlékezetű Bónis Pogány Karolina asszony felett Nagyfaluban dec. 20. 1855. elmondott Erdélyi János.* Sárospatak, 1856.

síriját.”⁴⁹ Már Kálniczky megállapította,⁵⁰ hogy a levél e kitétele a *Teréz emlékezete* c. versben elíratott fiatal lányra utal. E leány Bernáth Teréz Bónis Barnabás nőtestvérének gyermeke volt, aki fiatalon halt meg és Nagyfaluban temették el.⁵¹ Tompa a régebbi nagyfalui látogatások kapcsán személyesen is ismerte, mint barátot szerette, erről vall a versciklus első részében:

*Nem valál testvérem, nem valál kedvesem,
Mégis szerettelek őszintén, melegen:
És testvéred se szán,
Talán kedvesed se szánna jobban, mint én,
Te kedves, jó leány!*

Megemlékezik Bónisné önfeláldozó ápolásáról:

*Dajkája volt végperceidnek,
Kezével fogta bé szemed:
Azt a fehér halott-ruhát is,
A melyben szépen eltemettek,
Ő készítette el neked!*

A jó lelkű nő gondoskodása a síron túl is kiterjedt:

*Kedves halott felett
Hű gond ápol virágokat.*

A költeménnyel Tompa nemcsak a meghalt lánynak állított emléket, hanem a Bónisné gyöngédségének, emberbaráti érzésének is. A vers alapján azt is megállapíthatjuk, hogy Tompa elfogadta a Bónisné idézett levelében levő meghívást és megnézte a „szegény Tercsi síriját”. Látogatásának idejét Bónisné levelének keltezése alapján 1854. június 15. és 1855. november 30. közé tehetjük. Feltehetően 1854 vagy 1855 nyarán jöhetett a költő újból Nagyfaluba. Nem tudjuk, hányadjára kereste fel a vendégszerető házat, de alighanem ez volt itt az utolsó látogatása.

IV.

A KEMECSEI ÉS A GÁVAI SÍRVERS

Százhusz esztendeig őrizte Kemeceén egy sírkő azt a verset, amelyet Tompa egyik barátja, *Dobozy Ferenc* menyasszonyának síremlékére készített; 1966-ban az írásos márványtáblákat lebontották a sírkőről és a nyíregyházi Jósza András Múzeum gyűjteményében helyezték el.

Tompa és Dobozy kapcsolatának kezdetéről nincsenek pontos adataink.

⁴⁹ Bónis Barnabásné Pogány Karolina levele Tompa Mihálynak. 14/6. 1854. TML, I. k. 244. sz. levél.

⁵⁰ Tompához írt levelek. Közli Kálniczky Géza. Sárospataki Hírlap, 1919. március 31.—április 7., 2. évf. 13—14. sz. levél.

⁵¹ TML, I. k. 434. o.

Lehetséges, hogy Dobozy Ferenc, aki Szabolcs községben volt birtokos,⁵² Tompa, Szabolcs megyei látogatásai során ismerkedett meg a költővel. Talán éppen Szemere Miklós volt ez esetben is a közös barát, aki az ismeretséget közvetítette. Mindenesetre, a negyvenes évek közepén már olyan közvetlen, baráti viszony volt köztük, hogy Dobozy Tompától kért sírverset, midőn menyasszonya meghalt, s a költő sietett a kérést teljesíteni, noha — mint írta — szívesebben készített volna menyegzői köszöntőt. Az esküvőre azonban Tompa nemigen volt hivatalos, legalábbis nem volt ott. Ha jelen lett volna, a *menyegző napján* történt halálesetet nem a hírhozótól kellett volna megtudnia.

Dobozy Ferenc menyasszonya, *Mikecz Juliánna*⁵³ egy kemecsei birtokos leánya volt. Híres szépség lehetett, a néphagyomány máig is őrzi emlékét. Úgy beszélnek, a nagy szépség okozta a halálát is; mikor felvette esküvői ruháját és belenézett a tükörbe, annyira megdöbbenett a saját szépsége, hogy a szíve megrepedt, és holtan zuhant a tükör elé.⁵⁴ A hivatalos bejegyzés szerint „forróláz” volt a halál oka, s az 1846. november 1-én következett be.⁵⁵

Hogy ez a nap lett volna a Mikecz Juliánna és Dobozy Ferenc menyegzőjének napja, arra a néphagyományon kívül Tompa is utal sírversében, amikor e szavakat adja a szüleitől és vőlegényétől örökre búcsúzó leány ajkára:

Szűz koszorús fővel, mennynek arája levék.

A temetés után jónéhány hét telhetett el, amikor Dobozy azzal a kéréssel fordult Tompához, hogy írjon sírverset meghalt menyasszonya készülő sírkövére. Levelét nem ismerjük, csak Tompa válaszát, amelyben a költő megígéri, hogy „három nap alatt Kazán⁵⁶ lesz a vers”, mivel karácsony előtt sokan megfordulnak nála, s azonnal nem tudja azt elkészíteni. Tehát Tompa a verset nem válaszlevelének mellékleteként küldte el barátjának, hanem később, külön levélben. Ez azonban elsikkadt a levélvivő kezén, s ezért Dobozy 1847. január elején újabb — talán szemrehányással is kísért — kéréssel fordult Tompához, aki azonnal válaszolt:

Beje, Jan. 16-án 1847.

Kedves Barátom! Felette kellemetlenül hatott rám második leveled, s igen fájna, ha egy pillanatig is kételkedtél volna barátságomban. Első leveledre h a r m a d n a p alatt válaszoltam s a kért verseket belezártam; a karácsonyi legátus N e m e s M e n y h é r t ígérte Kazára vinni s most látom, hogy megcsalt. Nevét annak a becsületes embernek azért írom ide, hogy testvérednek tanuló társa lévén Putnokon: kérje számon tőle: hova sikkasztotta leveleimet? Igen sajnálom, igen resteltem a dolgot!

⁵² Dr. Kun Viktor (Sárospatak) 1967. novemberében hozzám írt leveléből vett adatok. — Dr. Kun Viktor anyai dédnagynénje Inczedy Borbála Dobozy Ferenc felesége volt. Tőle örökölte a Tompa-leveleket, amelyeket 1932-ben Gulyás József sárospataki tanár tett közzé az Irodalomtörténeti Közleményekben. Az eredeti levelek a II. világháború idején elvesztek.

⁵³ Gulyás József szerint Diószeghy lány volt Dobozy Ferenc menyasszonya. A közlés nyilván téves adaton vagy téves értelmezésen alapszik. L. Gulyás József: Tompa Mihály sírversei egy barátja arájának sírkövére. Irodalomtörténeti Közlemények, 1932. 411—413. o.

⁵⁴ Molnár Bertalanné 71 Téves, kemecsei lakos közlése.

⁵⁵ A kemecsei ref. egyház halotti anyakönyvének bejegyzése. 1846. Sorszám nélkül.

⁵⁶ Dobozy Ferenc a levélváltás idején nyilvánvalóan a Kaza (Sajókaza) községben lakó szüleinél tartózkodott.

Íme, ismét útnak indítom m á s n a p ezen levelet, ha úgy nem járnék evvel is.

Három alakban küldöm a verseket, válasszátok, a melyik jobban tesz: ohajtom nyerje meg tetszéstöket, igyekeztem meglehetőst írni, de barátom, nekem, ki megboldogult kedves mátkádat nem ösmerem, körülményei, viszonyai előttem idegenek, szüleit, testvérét sat. szinte nem ösmerem: nagy baj sikeresen írni. Ohajtom, hogy valamelyiket használhassátok; ohajtom továbbá szivemből, hogy vigasztaljon meg az isten, s igen nagy vesztességéged fájdalmát jótékonyan enyhítse meg!

Isten veled
igaz barátod
Tompá⁵⁷

Tompá ezen leveléből megállapíthatjuk, hogy Tompa összesen három levelet írt Dobozynek, és sorrendben a második levélben küldte el először a sírverset. Az időpontok egybevetéséből pedig a vers *keletkezési idejét* is meg tudjuk határozni, legalábbis, ami az esztendőöt illeti.⁵⁸ Ahhoz nem fér kétség, hogy Tompa az első levelet közvetlenül 1846. karácsonya előtt írta. Másik ismert levelében azt közli barátjával, hogy a kért verset harmadnapra elkészítette, s a karácsonyi legátustól el is küldte. A sírvers keletkezésének ideje tehát feltétlenül 1846 volt, jöllehet, az csak a következő év első hónapjában jutott el Dobozyhoz.

Tompá, mint leveléből kitűnik, három változatban készítette el a verset, hogy a legmegfelelőbbet válasszák ki. Gulyás József, aki e sírvers-változatokat 1932-ben közzétette, azt írja, hogy a költő négyféle változatban küldte el Dobozy Ferencnek a sírverset, s közli is az alábbi négy változatot:

1. változat:

*Sárga gyopár fedj bé: zöld rozmarin ága hajolj rám!
Bús sírom hantján, nyíl ki fehér lilium!*

*Hű mátkám! a gyopár szív-búdat; rozmarin, édes
Szülők! az eleven kínokat jegyezi.*

*Én vagyok a lilium, sírnak halavány liliumja!
Szűz koszorús fővel, mennynek arája levék!*

2. változat:

*Sárga gyopár fedj bé; bús rozmarin ága hajolj rám!
Sírom hantjainál, nyíl ki fehér lilium!*

*Hű jegyesem! mellytől elsáppada arczod utánam:
Bánatodat híven jegyzi a sárga gyopár!*

*Oh kedves szüleim! sírom két összeboruló
Rozmarinága! virág nem nyílik élteteken!
Én vagyok a lilium, sírok halovány liliumja,
Szűz koszorús fővel mennynek arája levék!*

⁵⁷ Tompa Mihály levele Dobozy Ferencnek, 1847. január 16. TML, I. k. 50. sz. levél.

⁵⁸ Gulyás József a vers keletkezési idejére a következőképpen utal: „egyszer Tompa egy barátja kérésére sírfeliratok írásával is próbálkozott 1846-ban, illetve 1847-ben,” — tehát a keletkezési év megítélésében bizonytalan. L. Gulyás József: Tompa Mihály sírversei egy barátja arájának sírkövére. Irodalomtörténeti Közlemények, 1932. 411—413. o. — Tompa Mihály Összes Művei 1942. évi Parnassus-sorozatbeli kiadása az 1847. évi versek végén közli a sírverseket; ezeknek a szövege azonban nem egyezik pontosan a Gulyás által közölt szöveggel.

3. változat:

*Sárgás gyopár boríts be engem!
Hajolj rám gyászos rozmarin!
Fehér liljom, piros rózsával
Virúlj fel sírom hantjain!
Hű mátkám! csendes holdas estén
Ha híved meglátogatod:
Szakassz a sárga sírvirágból,
Mely jegyzi sápadt bánatod!
Virága nincs a rozmarinnak.
Kedves szülőim! éltetek
Elhullatá örömvirágüt
Felette bánat s gyász lebeg!
Én rózsza voltam s liljom lettem
Síromnak halvány liljoma!
Ne szánjatok! szűz koszorúmmal
Levék az ég menyasszonya!⁵⁸*

4. változat.

*Sárga gyopár fedj bé: bús rozmarin ága hajolj rám,
Sírom hantjainál nyíl ki fehér liliom!
Hű mátkám! a gyopár szívbúdat, a rozmarin édes
Szülők! ah eleven kínokat jegyezi.
Én vagyok a liliom, sírnak halavány liliomja
Szűz koszorús fővel mennynek arája levék!*

Feltehetjük a kérdést: honnan a negyedik változat, amikor Tompa a levélben csak háromról tesz említést. Az a magyarázat látszik a legvalószínűbbnek, hogy Nemes Menyhért legátus utóbb mégis eljuttatta Dobozy Ferencnek azt a példányt is, amit a költő először, még közvetlenül 1846 karácsonya után küldött; ezért a két küldemény együtt négy vers volt, s azt a család hiánytalanul meg is őrizte. Ezek szerint Tompa először csak egy változatot készített, ami azért is valószínű, mivel karácsony táján sok volt az elfoglaltsága. Ebből formálta a későbbi hármat, és feltehetően neki csak ez az egy — az először készült — változat maradt meg, legalábbis összes költeményeinek az 1870-i kiadásában csak ez szerepel. A gyászoló család is ezt vésette kőbe.

A sírkő egyik oldalára a halott neve, családi adatai kerültek:

MIKECZ JULIANNA

Dobozy Ferencz
jegyese emlékeül
emelték a' bánat könnyei árján
hozzá siető szüleik
Mikecz Ferenc
V. M. Megyery Borbála

A másik oldalra vésték a hatsoros Tompa verset, a márványlap méretéhez szabott tördeléssel és a kőfaragó itt-ott tett önkényes változtatásával:

Sárga gyopár fedjbe zöld Rozmarin =
 = ága hajolj rám!
 Bus sírom hantján nyíl ki fejr =
 = lilium!
 Hű mátkám! a gyopár szívűdat, =
 = a rozmarin édes
 Szülők! ah eleven kínótokat jegyezi.
 Én vagyok a lilium; sírnak halavány
 = liliumja
 Szűz koszorús fővel, menynek arája levék

Verses sírfelirat volt azonban a harmadik és negyedik oldalon is.

Halandó

*Ki e sírkövet meglekinted
 nyújts vígaszt
 apának, anyának, és mátkának
 mert
 mi őket boldogítá
 s' örömet és reményt nyújtandó vólt
 ide temették*

1846. nov. 1.

FÖLDI REMÉNYINK

*mint a virágok
 nyílnak — s enyésznek
 csak szerető szív
 éli túl őket.⁵⁹*

A közhit mindmáig úgy tartotta, hogy e két utóbbit is Tompa készítette. A Nyírvidék 1924. évi december 21-i számában *Kiss Lajos* ismertette a sírkő három oldalán levő verseket, mint Tompa alkotásait.

Cikkében közreadta azokat az értesüléseket is, amelyeket *Dr. Megyeri Páltól*, a Mikecz Juliánna édesanyjának rokonától kapott. Ezek szerint Tompa többször lejött Kemecsére barátjához és pataki diáktársához, Kriston Déneshez, s Kristonék révén ismerkedett meg Mikeczékkal is. Azonban, mint Tompának Dobozyhoz írt leveléből látjuk, Kiss Lajos téves adatokat kapott, a költő nem ismerte a Mikecz-lányt, ezért a sírvers keletkezésében sem lehetett — mint ahogy nem is volt — szerepe ennek az ismeretségnek. Hasonlóan téves tájékoztatáson alapulhat az a megállapítás is, hogy a Mikecz Juliánna sírkövén lévő mindhárom verset Tompa írta. A költő Dobozyhoz írt levelének és a Gulyás József által közölt sírversváltozatoknak ismeretében csupán a Sárga gyopár kezdetű, hat soros vers szerzőségét tekinthetjük igazoltnak.

Van azonban Tompának egy költeménye, amelyet minden bizonnyal barátja elhunyt mátkájára emlékezve írt. Már Gulyás József felvetette a sírverssek kapcsán a kérdést, hogy azok „vajon nem a *Halott felett* c. költemény

⁵⁹ A nyíregyházi Jósá András Múzeum gyűjteményében levő sírkőtáblák alapján.

előfutárai-e?” — A körülmények ismeretében igennel felelhetünk Gulyás tapogatózó kérdésére.

Tudjuk, hogy Tompa többször járt Szabolcsban, s feltehető, hogy egyik útja során Kemecsét is útba ejtette. Ha életében nem is ismerte barátja menyasszonyát, legalább emléke előtt rója le kegyeletét — ha már az ő verse van a sírkövén. Van egy momentum, amely különösen erősíteni látszik azt a feltevésünket, hogy Tompa megfordult a kemecsei temetőben. Ugyanis a sírmelék harmadik oldalán levő írás mintegy felhívja azokat, akik a sírkőhöz zárandokolnak, hogy nyújtsanak vigaszt a gyászolóknak. Egészen rávall Tompára, hogy a vers megírásával tett eleget e szomorú kötelességének.

A költeményben elfáradt zárandoknak, idegen vándornak nevezi magát, amit nemcsak költői képek tekinthetünk, hanem a közvetlen és személyes kegyeletadásra való utalásnak is. Az emlékező — elmélkedő sorok egyértelműen utalnak a leány halálának körülményeire és a költő és a halott viszonyára.

*Nem értél sok bút s örömet;
Korán jött élted alkonya,
Hogy légy a sír menyasszonya...*

E sorok nemcsak pontosan ráillenek Mikecz Juliánára, hanem a harmadik gondolatilag meg is egyezik a sírvers egyik változatának utolsó sorával:

Levél az ég menyasszonya.

Azt is kifejezi Tompa, hogy a megholtat életében nem ismerte:

*Lehervadt ékes rózsaszál,
Mosolygásod nem ösmerém,
Míg a tavasznak idején
Az életfán virágozál!*

Utal arra is, hogy sem rokoni, sem szomszédi kapcsolat nem fűzte az elhunythoz, csupán idegen vándorként emlékezik róla.

Akár járt Tompa Kemecsén és a közvetlen kegyeletadás kifejezéseként született a vers, amint azt igazolni igyekeztünk, akár távolból küldött vigasztalásnak szánta — mindenképpen úgy tarthatjuk számon a *Halott felett* c. költeményét, hogy azzal a kemecsei Mikecz Juliánna emlékét idézte.

A másik sírvers a gávai temetőben, *Soldos Borbála* sírkövén olvasható. A verset először *Busa Margit* tette közzé 1958-ban.⁶⁰ E vers keletkezésére és szerzőségére nincsenek olyan pontos adataink, mint a Mikecz Juliánna sírversére vonatkozóan, azonban Busa Margit alapos feltáró és elemző munkával kimutatta, hogy ez a vers is Tompától ered. Eredményeit itt csak a megyei vonatkozások teljes számbavétele végett összegezzük röviden.

Tompa, felesége révén rokonságban volt a Gáván elhunyt Soldos Borbála családjával. A költő felesége, Soldos Emília unokanővére volt az elhunyt kislánynak. A gávai Soldosok családi hagyománya azonban úgy tartotta, hogy a költő már házassága előtt ismeretségben volt a Runyáról, a Soldosok ősi fészkeből Gávára szakadt Soldos Jánossal és családjával.

⁶⁰ *Busa Margit*: Tompa Mihály ismeretlen versei. Irodalomtörténet, 1958. 2. sz. 267—273. o

Soldos Borbála, akinek sírkövére Tompa a verset készítette 1837. június 3-án született és 1850. január 3-án halt meg. Síremlékét, mint a bevésített évszám mutatja, 1851-ben állították. A vers azonban korábban készült. Busa Margit aligha téved, midőn ennek idejét a leány halála és a Tompa kisfiának halála közötti időre, tehát 1850. jan. 3. és máj. 18. közé helyezi. Feltevését arra alapítja, hogy az első gyermeke halálán bánkódó költő bizonyára beleszötte volna valamilyen formában a saját fájalmát is a rokon kis lány sírversébe, de ennek nyomát nem találjuk benne. A verset megörökítő síremlék a gávai régi ref. temetőben egy domb tetején áll. A vers és a meghalt leány adatai a következőképp helyezkednek el a gúlában végződő oszlopon.

A keleti oldalon:

S O L D O S B O R B Á L A

emlékezetének
bánatos szülei:
1851-ben.
született június 3-án 1837-ben
meghalt január 3-án 1850-ben

*Égi virág, e föld rideg és szomorú vala néked
S szólt Isten: jöjj a mennybe virítani fel!*

A déli oldalon:

*Pihensz angyal szelid leány
Arczád hamar meghervada.
Lelked fényes és tiszta volt,
Mint a menny gyöngéd harmata.
A földön megszerette ezt
Az ég, amelytől származott
S korán, korán visszavevé
Mint napsugár a harmatát.*

A nyugati oldalon:

*Virág voltál, amelynek ad
A szép tavasz dísz, s illatot,
Kellem s szelidségben valál
Dicsőített s megáldatott.
S a dús kincset nem bírva meg,
Gyöngéded éted megszakadt,
Mint megtörik a gyenge szár
A túlteljes virág alatt.*

Az északi oldalon:

*Pihenj angyal szelid leány
Könny s bánat áll szobrod felett,
Mély a mély gyásztöltő szívek
Fájalmából emelkedett.
Bús könnyeikből hantodon
A sírvirág kisarjadott,
Ah, csak te hervadsz odalenn
Halvány liljom, halvány halott.⁶¹*

⁶¹ A verseket Farkas Imre gávai ref. lelkész másolta le.

A sírvers szerzőjét általában nem szokták a síremléken feltüntetni, a Tompa neve sem szerepel. A gávai Soldos családban élt hagyomány azonban úgy tartotta számon, hogy a sírverset Tompa Mihály készítette. A vers hangulata, szókészlete, szóképei valóban rávallanak a költőre. Busa Margit a *Síremlék*, a *Halott*, a *fehér lilium* c. versekkel és a *kemecsei sírverssel* veti össze a Soldos Borbála sírversének szóképeit, hasonlatait, a kifejezett gondolatokat, és az egyezések alapján bizonyítja Tompa szerzőségét.

V.

BARÁTOK — PAPTÁRSÁK

Tompa levelezése őrzi azoknak a kapcsolatoknak az emlékét, amelyek a költőt több szabolcsi, illetőleg szatmári barátjához, paptársához fűzték.

Sárospatakon kötött barátságot Tompa *Litkei Tóth Péterrel*, aki szintén papnak tanult. Tanulmányai végeztével a Szabolcs megyei Búj község gyülekezete választotta meg. Itt működött 1842. március 29-től 1878-ban bekövetkezett haláláig.⁶²

Tompa és a három évvel idősebb Litkei Tóth Péter között bensőséges baráti kapcsolat volt, erről tanúskodik a költő leveleinek hangja. Midőn pedig a búi pap egy egyházi lap hasábjain a Hegel tanai körül folyó vitában kifejtette teológiai nézeteit, azokat Tompához intézett levelek formájában tette közzé, ezzel is kifejezve barátja iránti tiszteletét.

Litkei Tóth Péter nagy műveltségű ember volt. A sárospataki teológia elvégzése után is tovább képezte magát, és mint fiatal pap 1846-ban bejárta Nyugat-Európa több nagy, kálvinista városát.⁶³ Elsősorban bizonyára külföldi útjának tapasztalatai készítették arra, hogy értekezésben foglalja össze a hegeli filozófiáról vallott felfogást. E munkájához anyaiskolájától is kapott ösztönzést. Bújhoz nem volt túl messze Sárospatak, ahol ez időben Szeremlei Gábor tanár — együttesen Tarczy Lajos pápai és több más kollegájával — a hegeli filozófia elemzésén — bírálatán munkálkodott. Mindezek mellett Tompa vallásos versei és addig megjelent két teológiai témájú cikke is inspirálták törekvéseit. Hittudományi értekezése. 1847-ben és 1848-ban jelent meg a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban, Tompához intézett levél formájában, *Búji levelek* címmel.⁶⁴

Tompa érdeklődéssel olvasta és örömmel fogadta a Búji levelek-et. „Megtiszteltél „Búji leveleiddel”, nagy érdeklődéssel olvastam, jegyzeteket tettem rá magamnak. . . Igen szeretlek Péter ezen okos és szép dolgokért. Isten adja, hogy sokszor csinálj nekem ilyen magasztos örömet. Érts meg: nem annak örültem, hogy *hosszám* írtad, hanem hogy *í r t a d*”, — írja 1848. május 16-án kelt levelében.⁶⁵ Tompa gyakran érezte hátrányosnak, több energiát igénylőnek saját vidéki helyzetét, ezért különösen tudta értékelni a falusi papként működő barátja elmélyült munkásságát. Ha betegsége nem gátolja, bizonyára hasonló formában válaszolt volna is a Búji levelekre.

⁶² A Bulji Reform Nemes és Szent Ecclesia Consistoriumának Protocolluma. Kezdődött 1825-ik esztendőben. — Az 1842. és 1878. évi feljegyzésekből. Sorszám nélkül.

⁶³ Uo. az 1846. évi feljegyzések alapján. Sorszám nélkül.

⁶⁴ *Litkei Tóth Péter*: Búji levelek Tompa Mihályhoz. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, 1847—48. év.

⁶⁵ Tompa Mihály levele Litkei Tóth Péternek. 1848. május 16. TML, I. k. 77. sz. levél.

Tompa sok levelet váltott papatársával és barátjával, erre utal Görömbei Péter a Litkei Tóth Péterről írt nekrológiájában: „A megboldogult levelei között Tompa Mihálynak is számos levele van, melyek közül az értékeesebbeket kiválogatni az elhunyt koszorús költő iránti tisztelet, s az irodalom jól felfogott érdeke is parancsolja”.⁶⁶ Úgy látszik, a „számos” levélből mindössze ötöt válogattak ki, ezeket Görömbei Péter nagykállói lelkész 1878-ban publikálta.⁶⁷ A fennmaradt levelek többségükben személyes közléseket tartalmaznak. Tompa részletesen tájékoztatja barátját egészségi állapotáról, s e beszámolók híven tükrözik kedélyváltozását, mely betegsége elsúlyosodásával mind mélyebb pontra kerül.

1846-ban január 1-én, Pestről küldött levelében miután elpanaszolja betegségét, így vigasztalja barátját — és önmagát: „De semmi baj azért! én kaczagok világos nappal és sötét éjjelben, nagyokat, irtóztató nagyokat! hogy „rá isten ember megborzadoz!” — s bár isten és emberek elhagytak: én magamat el nem hagytam, és elhagyni nem fogom!”⁶⁸ Pedig betegsége mellett könyve kiadásának gondja is ránehezedett. 1845 decemberében azért is ment Pestre, az irodalmi élet központjába, hogy megpróbálja kiadni népregéit és mondáit. Ez azonban a barátok és a sajtó embereinek biztatása ellenére sem ment simán. Miután úgy érezte, „isten és emberek” elhagyták, kénytelen volt azt az igen bizonytalan lehetőséget választani, hogy előfizetőköt gyűjtsön könyvére. Bizonyára ennek szokatlan eredménye táplálta reménységét nemcsak költői sikere, hanem egészségi állapota jobbrafordulása iránt is. Így számol be erről barátjának: „Praenumeransaim száma irtóztató megnőtt, vagy is aláíróim száma, s ha szétnézek ma holnap 4—500 lesz. Ne félj édes barátom! azaz ne félts engemet! jobban leszek és könyvemet kiadom; jobban kell lennem! és könyvemet ki kell adnom!!!”⁶⁹

Hová lett ez az ifjú bizakodás, élni — és alkotni — akarás, mely betegségen, aggodalmon, borúlátáson felülemelkedett!? A mintegy két évtizeddel később 1866 júniusában kelt levelet a kétségbeesetten panaszkozó, minden reményét vesztett, halni kívánó ember írja: „Éppen 18 éve annak: hogy én Hozzád, a hidegvívről levelet írtam.

Jó Isten, mily különbség akkor és most! Akkor egy kis hypocondria, most gyógyíthatatlan baj; akkor ifjúság, jövő és remény, most az ellenkező!

Én barátom 14 hó óta amaz iszonytató betegségben vagyok, mit szívtágulásnak — hypertrophia cardis-neveznek; nincs, nem lehet fogalma embernek arról a pokoli kínról, mellyel ez a baj jár: élni nem lehet, meghalni nem lehet benne; gyógyítani hasonlóképp lehetetlen.

Íme, az élet derekán, munkásságom, boldogságom, megelégedésem javában ily tragicus sors! Nem tagadhatom: hogy lelkem keserűséggel van telve. Megesalt az élet. Becsületes, munkás, mértékletes voltam s imé!”⁷⁰

A vigasztaló baráti sorokra is reményvesztetten válaszol: „Szívesen köszönöm baráti válaszodat, s vigasztalásodat! fájdalom! hogy sem lelkem,

⁶⁶ *Görömbei Péter*: Litkei Tóth Péter emlékezete. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1878. 1878. 898—904. hasáb.

⁶⁷ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1878. 1108—1109. hasáb.

⁶⁸ Tompa Mihály levele Litkei Tóth Péternek. 1846. január 1. TML, I. k. 35. sz. levél.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Tompa Mihály levele Litkei Tóth Péternek. 1866. június 21. TML, II. k. 831. sz. levél.

sem testem nem képes már az általad hintett remény magvának befogadására s kikelesztésére.”⁷¹

Minden elkeseredése ellenére is a tenni-vágyás még munkált benne. Igaz, már csak a „rendeld el házatad” indításából. 1866 végén rendezgette irodalmi hagyatékát és szeretne volna kiadni évek óta írogatott imádságait és vallásos elmélkedéseit. Azonban sehogy sem tudott címet találni e kötetnek. Egyszerre hét barátjától kért tanácsot: mi legyen a könyv címe. A megkérdezettek között volt Litkei Tóth Péter is, akit így tájékoztatott nehézségeiről: „Én néhány év előtt valami Olvasó- és imakönyv írásába fogtam, nők számára; de betegségem miatt nem végezhettem be egészen. Most hallgatva az intésre: r e n d e l d e l h á z a d a t . . . elővettem a kéziratot s kínok közt bár, de rendbeszedtem. Egész címe lenne:

0 0 0
Elmélkedések, imák és fohászok.
Nők számára írta
T. M.

De a három 000 helyére valami alkalmas, kenetes, odaillő, nem cifra, de eléggé költői szó kellene. Ezt nem találom, mely szó fő cím lenne. Volt eszemben: R e p k é n y. K a l a u z. S z ö v é t n e k. K a l á s z. Z á s z l ó. S z i v á r v á n y. V i s s z h a n g. P a c s i r t a. F o r r á s. V i t o r l a. C s e r m e l y. T ü k ö r. S a j k a. s t.

Segíts ezek közül választani, vagy gondoldj jobbat, édes Péterem, mert bár pap vagyok, a magzatot nem bírom megkeresztelni. Te csak azért nem üzöd jobban is és folyamatosan az íróskodást, mert nem akarod, de geniusod van elég. Tehát rajta, e g y szó nem a világ!”⁷²

Ezt az e g y s z ó t azonban nem Litkei mondta ki, illetve nem az általa javasolt címet választotta Tompa. Szász Károly tanácsára az Orbán Ferenc ajánlotta *Olajág* mellett maradt.⁷³

Litkei kerek tíz esztendővel élte túl Tompát, mindvégig híven és kegyelettel őrizve barátja emlékét. Méltán idézte Görömbei Péter a Litkei Tóth Péter nekrológja zárszavául Tompa sorait.⁷⁴

Nincsen halál, — nem szól enyészet
A sír hideg göröngyiről;
Csak por, mit porrá lenni késztet,
Csak az alak, mit széttöröl.

Tompa kapcsolatban volt egy másik megyénkbeli paptársával, a *Porcsal-
mán* lelkészkedő *Kiss Áron*nal,^{74a} a későbbi debreceni református püspökkel

⁷¹ Tompa Mihály levele Litkei Tóth Péternek. 1866. július 8. TML, II. k. 836. sz. levél.
⁷² Tompa Mihály levele Litkei Tóth Péternek. 1866. december 5. TML, II. k. 865. sz. levél.

⁷³ Szász Károly levele Tompa Mihálynak. 1866. december 14. TML, II. k. 878. sz. levél.

⁷⁴ *Görömbei Péter*: Litkei Tóth Péter emlékezete. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 898—904. hasáb.

^{74a} Kiss Áron (Hegymegi) 1815 november 2-án született a Szatmár megyei Kisnaményban s 1908. május 30-án halt meg, Debrecenben. 1832-ben ment Sárospatakra, s a diákevek alatt barátkozott össze Tompával. 1832—38 között mint nevelő több szabolcsi község-

is. Csupán két Tompa levél őrzi ennek emlékét, ezek azonban azért is érdekesek, mert utalnak a költő bíráló-segítő tevékenységére is, amellyel barátai irodalmi munkásságát kísérte.

Kiss Áron két esztendővel idősebb volt Tompánál, s idejében és kedvezőbb körülmények között kezdte tanulmányait. Előbb Szatmáron, majd a sárospataki főiskolán tanult, itt ismerkedett és barátkozott össze Tompával. Ő azonban már 1843-ban Porcalsmán pap, s ide küldte Tompa mindkét levelét, amelyet levelezésükből ismerünk. Ezek azonban néhány évvel később, 1848-ban keltek, ekkor már Tompa is lelkeskedett, Bején.

E levelek megírására az adott alkalmat, hogy Kiss Áron elküldte néhány versét Tompának bírálatra. Kiss Áron irodalmi munkásságát egyháztörténeti művei tették jelentőssé, azonban írogatott verseket is. Azokat a verseit, amelyeket Tompa a Kiss Áronnak írt levelében említ, 1939 elején küldhette el bejei barátjának. E versek egyike Tompának szóló verses üdvözlés volt, amint ezt a költő alábbi sorai mutatják:

„Édes barátom! Felőlem emlékező becses soraidat mind versben mind prózában őszinte örömmel olvastam, a nekem szólókat emléktárczámba dugtam, a többit pedig Vahot Imréhez útnak indítám. Amazokban örömem telt, visszavivén engem a hajdani Bükki ház féle gondtalanul boldog diáki életbe, melyet én akkor úgy untam és tán utáltam; most pedig olly szépnek látom, mert az idő némi büfátyollal vonja be utánunk a multak tárgyait, mint a legkopárabb hegy is messziről kékes színben áll.”⁷⁵

Tompa tehát igen szívesen fogadta a Kiss Áron verses és prózai levelét, amelyben felébresztették diákkori kedves emlékeit. A bennük említett Bükkiháznak egykor maga is lakója volt. A tulajdonosáról elnevezett és a kollégiummal szemben levő egy emeletes házban módos diákok laktak nevelőikkel, szolgadiákjaikkal. Tompa mint szolgadiák, később mint nevelő lakott itt, s első verskísérleteit itteni lakótársainak olvasta fel. Hallgatói között lehetett Kiss Áron is, aki szintén próbálkozott már ebben az időben is versírással, és több versét — amint arra Tompa is utal levele további részében — az akkor Nyelvmívi Társaság néven működő főiskolai önképzőkör lapja, a Parthenon is közölte. Tompa a most hozzá küldött versekre néhány bíráló megjegyzést tesz válaszában:

„...verseidre nézve őszinte nyilatkozatom ez: a gondolatok okvetlen jók; hiszen hogy a költészetre, apád véreből is tehetséget szívtál, már a parthenonban megmutattad; hanem a technica néhol mutatja, hogy csak néha írsz verseket és nem mindennapi foglalkozásod. A verselési technica sodrából épen úgy kilehet menni mint a puskázás és tekézésből. Én remélem, hogy világot látandnak, ha csak azon helyek nem ütik el mellyek igen is *egyéniek*, s az olvasótól vagy nem értetnek vagy nem hat-

ben megfordult, például Kemeceán és Cigádon. Már diákkorában, a Patakon kiadott Parthenon II. kötetében (1837) versei jelentek meg. (Könyvek, A kelő naphoz, Napóleon, Merre a kor, Acsád, A szirti ház) 1838-ban fejezte be tanulmányait. 1843-tól porcalsmai pap, később — 32 éven át — esperes. A csekei Kölcsey-ünnepségeken mindig ő tartotta az egyházi szolgálatot, s az ünnepségekről tudósítást küldött a pesti lapoknak. Élete utolsó éveiben Debrecenben püspök.

⁷⁵ Tompa Mihály levele Kiss Áronnak. 1848. február 2. TML, I. k. 64. sz. levél.

nak rá, például: a *Tiszteletesben* a *papsüldő* és *kutyabőrbe kötött* kifejezéseket csak calvinista ember, az is inkább csak pap érti; a *Szerelmemben* igen meztelenül van adva a szegénység; legjobb a *Tapasztalat* és az utolsó kis vers; — és a Szerelemnek az eleje és utolja, ezek valódi tiszta költőiek.,⁷⁶

A levélben említett verseket Kiss Áron egyidejűleg Vahot Imrének, a Pesti Divatlap szerkesztőjének is elküldte, aki azok közül a *Tiszteletes* címűt közlésre elfogadta. Tompa és a szerkesztő tehát nem egyformán értékelték a Kiss Áron verseit, s ezt a költő a néhány héttel később írott levelében szóvá is teszi. Időközben ugyanis barátja újabb verset küldött hozzá bírálatra. Tompa válaszában nem tér ki részletesen a vers bírálatára, súlyos beteg akkor és éppen az ausztriai Graefenbergbe készül, hogy ott a híres Priesnitz-cel kezeltesse magát. Ígéri azonban, hogy közvetíteni fogja Vahotnak: „... a verset minden esetre tárczámba teszem, s vagy az úton, vagy Pesten átnézvén átadom Vahotnak.”⁷⁷ A következő sorokban az előző versek kapcsán véleményt mond a szerkesztők munkájáról:

„*Tiszteletes*edet látom elfogadta, csodálom, hogy az annál jobbat nem; hanem szerkesztő uraimék nem mindig ösmernek a jó versre, vagy másnak adják átnézés végett, a ki aztán vagy detto nem tud hozzá, vagy resteli figyelmesen átnézni; régibb éveimből tudom, minő lelkiösmerettel szoktak a szerkesztők az újdun fellépők iránt viseltetni. Egyébiránt nem csuda, mert képzelhetlen az a vers és próza sokaság melly csak egy posta napon is előzönlí a szerkesztőségeket; láttam — Pesten laktomban.”⁷⁸

Mivel ismerte a kezdő költők nehézségeit, szívesen segített nekik, ha csak csíráját látta is bennük a tehetségnek. Hogyne segítette volna bírálatával, a versek közvetítésével barátját, Kiss Áront is, hiszen már diák korukban a közös irodalmi érdeklődés hozta őket közel egymáshoz. A költői munkálkodás volt az alapja későbbi kapcsolatuknak is.

A szabolcs-szatmári barátok-paptársak sorában meg kell még említenünk *Beczkes Józsefet*. Vele is együtt diákoskodott Tompa Patakon, sőt barátja családjával is kapcsolatban volt: a szünidőkben gyakran élvezte vendégszeretetüket.⁷⁹

Beczkes József 1848-tól 1850-ig *Mádon*, 1850-től 1898-ig *Tiszakóródon* lelkészkedett.⁸⁰ Tompa többször váltott vele levelet,⁸¹ de ezek közül csak egyet ismerünk. Ez még 1844-ből kelt, ekkor Tompa a Péchy családnál nevelősködött Alsókázmárkon.

A rövid levél személyes közléseket tartalmaz. Azonban tudunk róla, hogy a többi levélben, amelyet Tompa Beczkes Józsefhez írt, a népmondákról és

⁷⁶ Tompa Mihály levele Kiss Áronnak. 1848. március 18. TML, I. k. 21. sz. levél.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Bisztray Gyula közli a TML Jegyzetekben. II. k. 525. o.

⁸⁰ A tiszakóródi ref. egyház irattárában levő, „A tiszta kóródi Egyházban szolgált Lelkipásztorok névsora” c., szám nélküli feljegyzésben olvasható Beczkes József saját kezűleg írt bejegyzése: „1850—1898-ig. Mádon két évig s így rendes lelkészi minőségben teljesen 50 évig.”

⁸¹ Bisztray Gyula közli a TML Jegyzetében. II. k. 525. o.

regékről is szó volt.⁸² Tompa, mint erről a következő fejezetben szólunk, barátai és ismerősei révén is gyűjtötte a népmondákat és népregéket, amelyeket aztán költői formában feldolgozott. Segítette Tompát ebben a gyűjtőmunkában barátja, Beczkes József, a tiszakóródi pap is.

VI

A MEGYE KÖZSÉGEI A NÉPREGÉK ÉS MONDÁK-BAN

Külön kell szólnunk Tompa Mihály epikai költészetének azokról a darabjairól, amelyek a szabolcsi és szatmári tájhoz kapcsolódnak. Három népregét tarthatjuk számon ezek sorában, mégpedig éppen a sikerültebbeket népregefeldolgozásai közül.

Tompa költői pályafutásának már az elején érdeklődéssel fordult a népmondái, regéi felé. „Napjainkban úgy a politika, mint a szépirodalom igen nagy figyelmet fordít a népre és annak életére; összeszedetnek a népdalok, népmondák, sat. népszínművek iratnak” — írta Liszkai Pap Imrének 1846-ban,⁸³ és kifejezte, hogy ő is ezen az úton akar haladni. Gyakran fordult tehát témáért a nép hagyományait, gondolat — és érzelemvilágát őrző népköltészeti alkotásokhoz.

Széles körű gyűjtőmunkával igyekezett feltárni ezeket. Amerre megfordult, lejegyezte őket és összegyűjtésükbe barátait, ismerőseit is bevonta. Így például Böszörményi Károlyt⁸⁴ és Lévai Józsefet⁸⁵ is megkérte népregék gyűjtésére. Liszkai Pap Imrétől⁸⁶ énekes népi játékokat is kért, és mint az előbbi fejezetben említettük, Beczkes József⁸⁷ tiszakóródi lelkésszel is levelezett a népmondák és népregék gyűjtése ügyében.

Közismert, hogy Tompa népmonda- és regefeldolgozásai életművének a kevésbé értékes, kevésbé sikerült részéhez tartoznak. Hibájául leginkább a konfliktusok drámai felépítésének hiányát, a moralizáló törekvés eltűlését, az igazi népi szemlélet és népi nyelv hiányát róják fel. A szabolcsi és szatmári tájakhoz fűződő regefeldolgozások sem mentesek teljesen ezektől a hiányosságoktól, azonban némely értékük miatt mégis a legjobbak közé sorolhatjuk őket.

A *Sülyedés*-ben kirajzolódik a gazdag ember önzése, kapzsisága, embertelensége a szegénnyel szemben. E népregefeldolgozás a Szatmár megyei Penyige egyik határrészéhez kapcsolódik, és az elnevezés eredetét magyarázza. A szegény ember fiát nagy szerencse éri, egy nagyon szép lány lesz a mátkája. A gazdag ember azonban megirigyli boldogságát és pénzzel megvesztegeti a lány anyját, hogy adja az ő fiához leányát. A dús termést is irigyli a szegénytől és éjnek idején átlopja a saját magtárába, végül a földjét is elszántja. A gonosz lelkű, kapzsi ember tagadja a gaztetteket, és hogy szavának nagyobb

⁸² Uo.

⁸³ Tompa Mihály levele Liszkai Pap Imrének, 1846. január 10. TML, I. k. 36. sz. levél.

⁸⁴ Tompa Mihály levele Böszörményi Károlynak. 1845. május végén. TML, I. k. 28. sz. levél.

⁸⁵ Tompa Mihály levele Lévai Józsefnek, 1844. november táján. TML, I. k. 24. sz. levél.

⁸⁶ Tompa Mihály levele Liszkai Pap Imrének, 1846. január 10. TML, I. k. 36. sz. levél.

⁸⁷ Tompa Mihály és Beczkes József tiszakóródi ref. lelkész levelezésének ilyen tartalmú darabjaira — Vozári közlésére hivatkozva — Bisztray Gyula utal a TML Jegyzeteiben, II. k. 525. o.

súlya legyen, átkot mond arra, aki azokat elkövette. Az átok rajta teljesül be: lovastól, szekereستől fiával együtt elsüllyed.

A szereplők közül a gazdag ember jól példázza a gógös, kapzsi, vagyoneés parasztot, de a szegény nem igazi népi alak. A költő eltúlzott moralizálása olyan képtelen jámborsággal ruházza fel, amelyet egy parasztemberről elképzelni sem lehet. Ezért a jelentkező osztálykonfliktust nem viheti végig a népmese útján, a megoldásban nem kaphat szerepet az elnyomott küzdelme és győzelme az elnyomóval szemben, a konfliktus feloldása csoda beiktatásával történik. Ennek ellenére is jelentős az osztályellentét meglátása és költői ábrázolása.

A nép között máig is él a község Mánd felőli határában levő, mintegy I holdnyi kiterjedésű mélyedés keletkezéséről szóló rege. Dr. Erdész Sándor Az Erdőhát⁸⁸ c. írásában azt közli, hogy „a mondát úgy mesélik, mint ahogy azt Tompa Mihály a Sülyedés c. népregéjében megverselte.” Van azonban a mélyedés keletkezésének egy egyszerűbb magyarázata is; eszerint egy ember Űrnapján szántott azon a helyen és estére, mikor végzett a szántással, állataival együtt elsüllyedt.⁸⁹ A penyigei süllyedés-monda — a népköltészet törvénye szerint — változva, formálódva, de él és igazolja a költő jóslatát:

*Az éltés magvetők, mikor
A sülyedésnél szántogatnak:
Az ostoros fiúk előtt,
— Delelni a midőn kifognak
Vagy a barázdában pihennek,
Megőszökélvén az ekét —
Miként nagyapjuktól tanulták,
Elmondják a regét.
Nem is gyanítva, hogy szavokban
Oly magvat vetnek el,
A mely az évek barázdáin
Még sokszor újra kel;
Növelve bűbájos virágot.
A melyet ápolgatni fognak
Tovább regélő unokák a
Jövendő századoknak.*

Míg a Sülyedés-t az osztályellentét jelentkezése emeli ki a regefeldolgozások sorából, addig *A halász és az aranyhal* című népregét a jelentkező erősebb népköltészeti hangvétel teszi jelessé. Ebben a feldolgozásban Tompa egészen átveszi a mesélő halász szemléletét, bele tud illeszkedni tudatvilágába, s nyelvileg is közelebb kerül hozzá. Olyan szófordulatokkal, mint „csak hült helye maradt” vagy „azt gondolta a lelkem”, sikerül szabadulnia a műköltészet hangjától, ami pedig népregéink egyik legnagyobb hibája.

A monda a Szabolcs megyei *Nagyhalász* (egykor Halász) község nevének eredetét magyarázza. Nyári éjszakán a Tisza-parti tűz mellett üldögélő halászok legöregebbike, Karád mesét mond a társainak. Midőn a király egy távoli

⁸⁸ Dr. Erdész Sándor: Az Erdőhát. Élet és Tudomány, 1967. I. 6-i sz.

⁸⁹ Elmondta id. Jármay Béla, 70 éves penyigei lakos.

országban vívott háborújából hazatért, egy arany halacszkát hozott leányának ajándékkul. A királykisasszony kedvenc halacszkáját egy éjszaka elsodorta a hirtelen kiáradt folyó. A király nemességet és egy falut ígért annak, aki megtalálja. Élt ebben az időben a Tisza mentén egy szegény halász a fiával. A legény szerelmes volt egy gazdag lányba, és naphosszat csak sóhajtozott, epekedett. Az apja, hogy dologtalan fiát megszégyenítse, maga ment halászni, s ím: az aranyhal akadt a hálójába. Fiával együtt felvitte Buda várába a királynak, aki megtartotta szavát. A nemesi levélben az ajándékfalu a Halász nevet kapta, és címerét két aranyhal díszítette. A község neve és címere örökre őrzi a szegény halász emlékét.

A népregefeldolgozásból hiányzik az a népmesei elem, hogy a legény a saját küzdelme és győzelme révén jut el szerelme beteljesedéséhez. Itt a fiú magatartása kétségkívül passzív, ami ellentétben áll a népmesei hős általános tulajdonságával. Viszont a költő olyan fordulatot is adhatott volna a regének, hogy a szegény halászlegény a királykisasszony kezét nyeri jutalmul, — ezzel jobban szolgálta volna a mese korlátokat nem ismerő, a nép fantáziáját teljesebben kielégítő sajátosságát. A legény azonban hű maradt első szerelméhez, s e hűség ábrázolása nem kevésbé értékes népmesei eleme a regefeldolgozásnak. Egészében tehát *A halász és az aranyhal* Tompa népregeinek a sikerültebbjei közé tartozik.

Mi, szabolcsiak a monda fennmaradását is köszönhetjük Tompának: az ő költeménye őrizte meg a Nagyhalász nevének eredetét magyarázó mondát a „jövendő századoknak.” Ma már csak a Tompa regéjére hivatkozva emlegetik,⁹⁰ hogy miért kapta az egykor királyi haláshely a Halász falunevet.

Tompa népregei közül szabolcsi még *A két íjász*. Ebben az idegen urak, a német gőg és elbizakodottság iránti ellenérzés is hangot kap.

A költemény két Tisza menti község, a szabolcsi *Vencsellő* és a jobbparti, már Borsodba eső *Kenézlő* nevének eredetét beszéli el. Hatalmas úr lakott valaha e tájon, kinek birtoka a Tisza mindkét partjára kiterjedt. Fiú örököse nem volt, csak egy gyönyörű lánya. Nap-nap után jöttek a kérők, köztük a német lovag, Venczel és a magyar vitéz, Kenéz, akik meg akartak vívni a lányért. Az apa kívánságára a viadal nyíllal történt. A Tisza két partján felállt vitézek közül előbb Venczel lőtt, de nem talált. Utána Kenéz nyílveszője röpködött, — egyenesen Venczel szívébe. Így a szép leány a győztes Kenézé lett. Ott telepedtek meg a Tisza túlsó partján, ahonnan Kenéz lőtt, és lett a falu neve *K e n é z l ő*. Emitt, a szabolcsi Tiszaparton, ahonnan Venczel lőtt, az elesett német lovag kísérete épített falut, s az a *V e n c s e l l ő* nevet kapta.⁹¹

Figyelemre méltó a versben Tompának az a törekvése, amellyel megrajzolta a gőgös, öntelt, saját nemzetét magasztaló német lovagot. Már a bemutatkozásával is ellenszenvet ébreszt:

*Nevem Venczel, s az egész föld ösméri nemzetem;
Békében, mint csatában, hatalmas hon fia
Esdik lányod kezéért, megöszült dalia!*

⁹⁰ Községünk hagyományai. A Szabolcs-Szatmár Megyei Útikalauz előkészítéséhez kiadott körlevélre beérkezett válaszok, 1964. Megyei Múzeumok Igazgatósága Adattára.

⁹¹ Vencsellő község lakosságának tekintélyes része valóban német eredetű volt.

Majd gazdagságával és hősiességével kérkedik:

*Gazdag vagyok, s hogy láthatd, mit ér karom?
ha kell:
Ím párcsatára hívok bárkit honodba' fel!*

A vele szemben álló magyar vitéz minden kérkedés nélkül egyszerű szavakkal tesz bizonyosságot legnemesebb érzelméről:

*... nevem Kenéz,
Egy nemzetből s hazából veled, derék vitéz!
Két tárgyért ége szívem keblemben e napig:
Hon és csata; leányod lőn most a harmadik.*

Szavaiban a költő saját érzéseire is ráismerünk. A két legnemesebb érzés: a hazaszeretet és a szerelem ötvöződéssel már a Böszörményi Katalinhoz írt, Kedvesemhez című dalában is találkozunk. — Egyrészt ezeknek a nemes érzelmeknek a kifejezése, másrészt a némettség iránti ellenszenv ébresztése emeli ki a két íjász-t a népregefeldolgozások átlagából.

VII.

EGY DEDIKÁLT TOMPA-KÉP TÖRTÉNETE

Végül egy tárgyi emlékről kell megemlékeznünk, amely őrzi a költő kézírását és élénk idézi képét.

Említettük, hogy Tompa élete utolsó hónapjaiban sorra elbúcsúzott barátaitól, apró emléktárgyakat, többnyire fényképét küldve nekik. Mint láttuk, ez időben küldött fényképet ifjúkori szerelmének, Böszörményi Katalinnak⁹² is. De küldött olyanoknak is, akikhez kevésbé elmélyült érzelem, csupán csak a diákkor közös élményei kapcsolódtak. Ezek közé tartozott sárospataki diáktársa: Zámory Sándor.⁹³

Zámory előbb fejezte be tanulmányait, mint Tompa, s miután elhagyta az anyaiskolát, nemigen adhatott magáról életjelt egykori diáktársainak, barátainak. Közös barátjuknak, Böszörményi Károlynak írott levelében így emlékszik róla Tompa: „Zámoriról szót sem tudok, egy betűt sem írt.”⁹⁴ Nemigen levelezhettek később sem, legalábbis Tompa széles körű levelezésének egyetlen ismert darabja sem szól Zámorynak, említést is csupán az idézett helyen tesz róla. Élete végén, midőn számba veszi a barátokat, akiktől búcsúzni akar, mégis ott van a sorban Zámory is. Hogyan, honnan derítette fel a címét — nem tudjuk. De egy dedikált fényképet hozzá is eljuttatott. A megajándékozott barát pedig híven megőrizte, és ráhagyta családja késői tagjaira.

Ma dr. Zámory Kálmán őrzi, Kemeccsén. 1948-ban kapta bátyjától, Zámory Bélától, aki a kép eredetéről annyit tudott csupán, hogy Tompa

⁹² L. a 27. sz. jegyzetét!

⁹³ Tompa csak Zámory-nak nevezi barátját, a TML jegyzetében sincs a keresztnév említve. L. TML, II. k. 597. o.

⁹⁴ Tompa Mihály levele Böszörményi Károlynak. 1843. október táján. TML, I. k. 13. sz. levél.

ajándékozta nagyapjuknak, Zámory Sándornak, aki református pap volt, és Patakon együtt diákoskodott Tompával.⁹⁵

A 31 × 14,5 cm-es könyvmasos képet alul 5 cm-es a többi oldalon 3—3 cm-es megsárgult karton szegélyezi. Az alsó szegélyen ez a dedikálás:

„Zámory Sándor régi kedves
és mindig feledhetetlen barátomnak 1868.”

*

A szabolcs-szatmári kapcsolatok maradandó nyomot hagytak Tompa életében és költészetében.

A Böszörményi Katalin iránti szerelme kapcsán szélesedik élményeinek köre, tudatosul benne anyagi és társadalmi helyzetének bizonytalansága. Érzelme egyre mélyül, átéltebbé válik. Mindezek nyomán költészete tartalmilag gazdagszik és egyidejűleg költői alkotókészsége is erőteljesen fejlődik.

Nem kisebb jelentőségű a Bónis Barnabásné Pogány Karolinával való ismeretsége sem. Bónisné érdeklődése, ösztönző, biztató szavai majd' másfél évtizeden át élesztették, erősítették munkakedvét, fokozták költői becsvágyát. Így — közvetve — sok-sok művének létrejöttében része volt ennek az ismerettségnek.

A szabolcs-szatmári táj és az itt élő népmondák, hagyományok több elbeszélő költeményéhez adtak témát, és nagy számú levele is őrzi azoknak a kapcsolatoknak az emlékét, amelyek Tompát megyénkhez fűzték.

Mindenképpen méltók rá ezek a kapcsolatok, hogy számontartsuk őket.

MOLNÁR MÁTYÁS

⁹⁵ Dr. Zámory Kálmán (Kemece) 1967. november 27-én hozzám intézett leveléből vett adatok.

HINWEISE FÜR DIE BEZIEHUNGEN DES UNGARISCHEN DICHTERS MIHÁLY TOMPA ZU DEN KOMITATEN SZABOLCS UND SZATMÁR

1967 feierte man die Wiederkehr des 150. Geburtstages von Mihály Tompa und 1968 gedachte man seines 100. Todestages. In der Reihe der festlichen Erinnerungen sprechen wir diesmal über diejenigen Beziehungen und Denkmäler, die Tompa mit unserem Komitat Szabolcs-Szatmár (früher Komitat Szabolcs und Komitat Szatmár) verband.

Aus der Hochschule von Sárospatak gingen diejenigen Wege aus, die Tompa in das Komitat Szabolcs führten. Den einen Weg bedeuteten die Umstände seiner Schulbildung, den anderen die Freunde.

Tompa gelangte 1832 an die Hochschule von Sárospatak. Als ärmlicher Schüler verdiente er sich die Kosten seiner Studien zuerst als Werkstudent, später als Instruktor. Im Jahre 1841 ist er der Erzieher des Sohnes des Gutsbesitzers Lajos Jármy aus Laskod und die Sommerferien verbrachte er bei der Familie seines Schülers in *Laskod*. Hier lernte er eine Verwandte der Familie Jármy, *Katalin Böszörményi* kennen und verliebte sich in sie.

Diese Liebe bereicherte Tompas Lyrik. In den durch Katalin Böszörményi inspirierten Gedichten können wir die Perioden der Liebe des Dichters verfolgen und parallel seine Entwicklung zu einem echten Dichter beobachten.

Die Gedichte *„Ligetben“* (Im Hain) und *„Megnyugvás“* (Beruhigung) zeugen vom Erwachen der Liebe. Die Gedichte *„A fecskéhez“* (An die Schwalbe), *„Kedvesemhez“* (An meine Geliebte) und *„Napraforgók“* (Sonnenblumen) deuten die Steigerung seiner Gefühle an. In seinem Gedicht *„Nyílt levél egy hölgyhöz“* (Offener Brief an eine Dame) gesteht er auch der Mutter Katalins seine Liebe zu ihrer Tochter. Der im Vers ausgedrückten, formalen Brautwerbung folgte aber keine Ehe. Die materiellen Umstände und seine Krankheit zwangen Tompa der Liebe zu entsagen und sich zurückzuziehen. In dem Gedicht *„Hárfam“* (Meine Harfe) tröstet er sich mit dem Vergessen.

Aber ganz konnte er seine jugendliche Liebe nie vergessen. Vor seinem Tode schickte er ihr seine Photographie zur Erinnerung an die schönen Tage in Laskod. Katalin Böszörményi hat diese Erinnerung des Dichters ähnlicherweise erwidert.

Tompas andere sehr bedeutende Verbindung mit dem Komitat Szabolcs ist seine Bekanntschaft mit der in *Nagyfalu* (heute Tiszanagyfalu) wohnenden *Karolina Pogány*, die an Barnabás Bónis verheiratet war. Durch die Familie seines Freundes Miklós Szemere lernte er Frau Bónis kennen, in deren gastfreundlichen Hause er häufiger Gast war. Die Landschaft um Nagyfalu und die dortigen Erlebnisse fanden ihren Platz in den Blumensagen Tompas und auch die Erinnerung an Frau Bónis ist in zwei schönen Stücken seiner Dichtkunst vorhanden. Im Gedicht-Brief *„Levél Pogány Karolinának“* (Brief an Karoline Pogány) berichtet er, der junge Pastor aus Beje, seiner Freundin über seine geistliche Arbeit und seine dichterischen Pläne; und in der Ode *„Bónis Pogány Karolina szellemének“* (*Dem Geiste Karoline Bónis Pogány's*) stellt er der früh verstorbenen Frau ein würdiges Denkmal. Es ist verständlich, daß beide Gedichte von der maßlosen Ehrerbietung und von der schwärmerischen Bewunderung für die kunstliebende Frau zeugen, da er in Frau Bónis den selbstlosen, edeldenkenden Freund fand, einen Freund, der die Dichtkunst Tompas verstand und liebte und seine dichterische Schaffenslust immerwieder anfeuerte.

Tompas Verhältnis mit den szabolcser und szatmárér Freunden bezeugt sein *Briefwechsel*. Mit dem Pastor *Péter Litkei Tóth* aus dem Dorfe *Buj* stand er bis zu seinem Lebensende in guter Freundschaft, die dichterischen Versuche des Geistlichen *Aron Kiss* aus *Porcsalma* förderte er mit seiner Kritik und seinen Ratschlägen. Mit dem in *Tisza-kőröd* als Geistlicher fungierenden *József Beczkes* stand er auch im Zusammenhang mit dem Sammeln von Volkssagen in Briefwechsel.

Das Andenken an Tompa hütet im Dorf *Gáva* ein Gedicht auf dem Grabstein eines Verwandten Mädchens *Borbála Zsoldos*, und ebenso schrieb Tompa den Grabvers für den Grabstein von *Juliánna Mikecz* in *Kemecse*.

Tompa hat auch eine szatmárér und zwei szabolcser Volkssagenbearbeitungen. In der Sage *„A halász és az aranyhal“* (Der Fischer und der Goldfisch) bearbeitet er die Volkssage über den Ursprung des Dorfnamens *Halász* (das heutige Dorf *Nagyhalász*) und in der Sage *„A két íjász“* (Die zwei Bogenschützen) den Ursprung des Dorfnamens *Vencsellő* und *Kenézlő*. In seiner Sage *„Süllyedés“* (Das Versunkene) verewigt er den Volksglauben eines Gebietsteiles des Dorfes *Penyige*.

In *Kemecse* behütet Dr. *Kálmán Zábory* ein Tompa-Bild mit der Unterschrift des Dichters, das er vor seinem Tode seinem ehemaligen *sárospataker* Schulkollegen, *Sándor Zábory*, geschenkt hat.

Tompa hatte — wie wir sahen — mancherlei Beziehungen zu den Komitaten Szabolcs und Szatmár, die sowohl seine lyrische, als auch seine epische Dichtung bereicherten.

M. MOLNÁR

ADATOK A NYÍRSÉG ÉS A SZATMÁR-BEREGI SÍKSÁG SZITAKÖTŐ- (ODONATA-) FAUNÁJÁHOZ.

Bevezetés

I. 1. A hazai szitakötő-fauna több más, imágó stádiumban a vízből kirepülő rovarcsoportokhoz (vö. (Ephemeroptera; Plecoptera; Trichoptera; Diptera: Simuliidae, Chironomidae, Ceratopogonidae stb.) viszonyítva jól feldolgozott.

Ennek ellenére a Nyírség és a Szatmár-beregi síkság területéről odonológiai tárgyú közlemény mindössze három jelent meg (Újhelyi S. 1953; Varga Z. 1958; Bodor J. 1965). A területen gyűjtő kutatók ugyanis az innen származó adataikat egyéb — általában gyűjteményeik teljes hazai anyagát felölelő — faunisztikai dolgozataikba építették be (vö. Mocsáry S. 1876; Sători J.—Nagy H. 1940; Újhelyi S. 1955; Steinmann H. 1959 /1—2/, 1962; Tóth S. 1966; Benedek P. és társai 1968).

I. 2. Az elkövetkezőkben szeretnénk a Nyírség és a Szatmár-beregi síkság szitakötő-faunáját topográfiailag és aszpektuálisan előre megtervezett vizsgálat-sorozatokat segítségével etológiai, fenológiai, ökológiai és állatföldrajzi szempontból behatóbb elemzésnek alávetni.

I. 3. A további, most már a részleteket is feltáró kutatómunka előmozdítása érdekében azonban előzetesen szükségesnek tartottuk a Nyírség és a Szatmár-beregi síkság területén előforduló szitakötő fajokra vonatkozó adatokat összegyűjteni és saját anyagunkkal együtt publikálni.

II. Az adatok összegyűjtésének és feldolgozásának módja.

II. 1. Jelen dolgozatunkban nem kívánjuk a terület szitakötő-faunájára vonatkozó irodalmat (Mocsáry S. 1876, 1918; Kohaut R. 1896; Pongrácz S. 1914, 1936; Sători J.—Nagy H. 1940; Újhelyi S. 1953, 1955; Varga Z. 1958; Steinmann H. 1959 /1—2/, 1962; Bodor J. 1965; Tóth S. 1966; Benedek P. és társai 1968) részletesen ismertetni, ez ugyanis a sorozat következő, kéziratban megjelenésre váró dolgozatában fog megtörténni.

Célunk a Nyírség és a Szatmár-beregi síkság területéről egy olyan faunalista összeállítás, amely a hazai gyűjtemények és irodalom szitakötő anyagának valamennyi pontos adatát, ezeknek pedig minden lényeges vonatkozását (gyűjtőhely, gyűjtési idő, gyűjtő személye) tartalmazza. Ezért csak a pontosan identifikált fajok illetve a bizonyító példányok alapján revideált dolgozatok és gyűjtemények adatait vettük figyelembe.

II. 2. A faunalista előkészítéséhez Steinmann H. „A magyarországi szitakötők faunisztikai és etológiai adatai” c. dolgozatát (1962) vettük alapul. Ennek anyagát összevetettük a közlemény irodalomjegyzékében ismertetett forrásmunkák adataival és megállapítottuk, hogy a szerző azoknak legtöbb hasznosítható adatát beépítette dolgozatába. Így a Steinmann H. cikkében megadott listát mindössze Újhelyi S. 1955-ben közölt négy adatával (*Calopteryx*

splendens splendens Harr.: Bátorliget, 1949. VI. 8—10. ML.; Sympecma fusca v. d. Lind.: Szatmár-Ökörítő, 1939. VIII. 2. Szi.; Lestes barbarus Fabr.: Bátorliget, 1949. VI. 10. ML.; Sympetrum flaveolum flaveolum L.: Újfehértó, 1923. VII. 25. Horváth) egészítettük ki.

Steinmann H. összeállításához csatoltuk a Bodor J. (1965) és a Benedek P. et all. (1968) dolgozataiban szereplő nyírségi és szatmár-beregi adatokat, valamint a Dévai Gy. és Dévai I., továbbá néhány esetben a Varga Z. és Bancsi I. által gyűjtött példányok adatait.

Dévai Gy. és Dévai I. anyagának tekintélyes részét a nyíregyházi Jósa András Múzeum természettudományi gyűjteménye, kisebb részét pedig a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Állattani Intézetének rovargyűjteménye tartalmazza.

II. 3. A fajok determinálását Benedek P. és Dévai Gy. végezték.

A fajlista összeállításánál Benedek P. hazai viszonyokra konkretizált rendszerét (1965, 1966) követtük.

II. 4. Az adatokat a következő szempontok szerint csoportosítva közöljük.

A faj neve után szereplő első adatsort az irodalom anyagát, a második Dévai Gy. és Dévai I. gyűjtési eredményeit tartalmazza a gyűjtőhelyek alfabetikus sorrendjében, ezen belül pedig az adatok időbeli egymásutánjában.

A későbbi feldolgozások megfelelő hivatkozási alapjának megteremtése érdekében saját anyagunk közlésekor a példányszámot és a hím-nőstény arányt minden gyűjtőhely és gyűjtési időpont esetében külön feltüntettük.

II. 5. A szövegben használt írásjeleket és rövidítéseket a következőképpen értelmezzük: a; = a gyűjtőhelyeket — a, = a gyűjtési időpontokat elválasztó jellel — D. = Debrecen — Ny. = Nyíregyháza.

A gyűjtők és gyűjtemények nevét Steinmann H. (1962) és Benedek P. (et all. 1968) szerint rövidítjük, az ott nem szereplők neveit pedig az általuk megadott listába illesztjük be: Bancsi István = BI, Bodor János = BJ, Dévai György = DGy, Dévai István = DI.

III. A Nyírség és a Szatmár-beregi síkság területén gyűjtött szitakötő fajok előfordulási adatainak jegyzéke.

(1) *Platycnemis pennipes pennipes* Pallas

Bátorliget: 1926, 1927. VIII. 26., 1939. VIII. 1. (DEgy), 1958. V. 31. (St); Csaholc: 1962. VIII. 25. (BJ); Csaroda: 1958. V. 30. (St); Gergelyugor-nya: 1958. V. 30. (St); Nagycsere: 1955. VI., 1959. VI. 6. (Va); Petneháza: 1959. VI. 30. (A);

Haláp: 13♂ 3♀ 1963. IX. 18. (DGy); Ny. Bujtos: 1♂ — ♀ 1963. VII. 1. (DI); Ny. Sóstó: 1♂ — ♀ 1965. V. 15. (DI).

(2) *Agrion ornatum* Selys

Bátorliget: 1949. VI. 11. (ML); Petneháza: 1959. VI. 20. (A).

(3) *Agrion puella puella* Linné

Aporliget: 1952. V. 11. (Gr); Bátorliget: 1938. V. 18. (DEgy), 1949. VI. 8—11. (ML), VI. 27.—VII. 3. (US), 1958. V. 31. (St); Csaroda: 1958. V. 22. (A), V. 30. (St); Debrecen: 1941. V. 31. (DEgy), 1959. VI. 6. (Va), 1967. V. 10. (Be); D. Gogyori: 1967. V. 25. (Be); Mikepércs: 1967. V. 10. (Be); Nagycsere: 1967. VI. 7. (Be); Nyírbogdány: 1938. VII. 17. (DEgy); Petneháza: 1959. VI. 20. (A);

Ny. Bujtos: 1♂ — ♀ 1963. VI. 8., 2♂ — ♀ 1968. VII. 1., 1♂ — ♀ 1965. VI. 13. (DI); Ny. Sóstó: 1♂ — ♀ 1965. VI. 15. (DI).

(4) *Agrion pulchellum pulchellum* van der Linden

Bátorliget: 1925. V. 18. (Szi), 1949. VI. 11. (ML), 1959. V. 31. (St);
Csaroda: 1958. V. 30. (St); Debrecen: 1959. VI. 18. (Va), 1967. V. 10. (Be);
Hajdúböszörmény: 1967. V. 11. (Be); Nyíregyháza: 1958. VIII. 15. (T);
Ny. Bujtos: 3♂ — ♀ 1963. VII. 1., 2♂ — ♀ 1965. VI. 13. (DI).

(5) *Agrion scitulum* Rambur

D. Gygyori: 1967. V. 23. (Be);

Ny. Bujtos: 1♂ 1♀ 1963. VI. 27., 1♂ — ♀ 1963. VII. 1. (DI).

(6) *Erythromma najas* Hansemann

Haláp: 1♂ 1♀ 1963. IX. 18. (DGy).

(7) *Erythromma viridulum* Charpentier

Nyíregyháza: 1958. VIII. 11. (T);

Ny. Bujtos: 1♂ — ♀ 1963. VII. 1. (DI).

(8) *Ischnura elegans elegans* van der Linden

Csaholc: 1962. VIII. 25. (BJ); Debrecen: 1938. V. 2. (DEgy); D. Gygyori: 1967. V. 23. (Be); Demecser: 1938. VII. 10. (DEgy); Kemece: 1938. VIII. 1. (DEgy); Mikepércs: 1967. V. 10. (Be); Nagycsere: 1967. VI. 7. (Be); Nyíregyháza: 1958. VIII. 15. (T);

Haláp: 2♂ 2♀ 1963. IX. 18. (DGy); Kótaj: —♂ 1♀ 1965. VI. 20. (DI);

Ny. Bujtos: 3♂ — ♀ 1963. VI. 8., 1♂ — ♀ 1963. VI. 13. (DGy), 1♂ — ♀ 1963. VI. 27., 3♂ 4♀ 1963. VII. 1., —♂ 1♀ 1965. VI. 13. (DI); Ny. Sóstó: 1♂ — ♀ 1963. VI. 25., 3♂ 3♀ 1965. V. 11., 11♂ 6♀ 1965. V. 25., 1♂ 2♀ 1965. V. 26., —♂ 1♀ 1965. VI. 8., 1♂ 1♀ 1965. VII. 21. (DI), 15♂ 8♀ 1967. VI. 1. (BI—DI), 27♂ 24♀ 1967. VII. 29. (DGy—DI).

(9) *Ischnura pumilio* Charpentier

Bátorliget: 1942. V. 22. (DEgy); Debrecen: 1941. V. 21., V. 31. (DEgy); D. Bellegelő: 1967. VI. 7. (Be); D. Gygyori: 1967. V. 23. (Be); Demecser: 1938. VIII. 6. (DEgy); Hajdúböszörmény: 1967. V. 11. (Be); Nagycsere: 1967. VI. 7. (Be); Nyírbogdány: 1938. VIII. 27. (DEgy); Tiszabercel: 1961. VII. 9. (T);

Ny. Sóstó: 2♂ 1♀ 1967. VI. 1. (BI—DI).

(10) *Enallagma cyathigerum cyathigerum* Charpentier

Debrecen: 1959. VI. 6. (Va); D. Gygyori: 1967. V. 23. (Be); Hajdúböszörmény: 1967. V. 11. (Be); Mikepércs: 1967. V. 10. (Be); Nyírbátor: 1937. VIII. 26. (DEgy); Nyíregyháza: 1958. VIII. 15. (T);

Haláp: —♂ 1♀ 1963. IX. 18. (DGy); Ny. Bujtos: 3♂ 1♀ 1963. VI. 8., —♂ 1♀ 1963. VI. 13. (DGy), 6♂ — ♀ 1963. VI. 27., 23♂ 2♀ 1963. VII. 1., —♂ 2♀ 1965. VI. 13. (DI); Ny. Sóstó: 4♂ 1♀ 1963. VI. 25., 17♂ 17♀ 1965. V. 11., 5♂ 1♀ 1965. V. 15., 5♂ 8♀ 1965. V. 25., 11♂ — ♀ 1965. V. 26., —♂ 1♀ 1965. VI. 8., 1♂ — ♀ 1965. VII. 21. (DI), 7♂ 1♀ 1967. VI. 1. (BI—DI), 6♂ — ♀ 1967. VII. 29. (DGy—DI).

(11) *Sympecma fusca* van der Linden

Apafa: 1957. VIII. 12. (B); Bocskai kert: 1957. IX. 17. (B); Debrecen: 1941. X. 2. (DEgy); Hajdúbogós: 1967. IV. 26. (Be); Haláp: 1959. VII. 19. (Va); Nyíregyháza: 1951. VIII. 15., 1958. VIII. 11. (T); Petneháza: 1958. VII. 24. (A); Sáránd: 1937. X. 17. (DEgy); Szatmár-Ökörítő: 1939. VIII. 2. (Szi);

Kótaj: —♂ 1♀ 1965. VI. 20. (DI); Kállósemjén: —♂ 1♀ 1963. VIII. 5. (DGy); Ny. Bujtos: 1♂ 1♀ 1965. IV. 30. (DI); Ny. Sóstó: —♂ 2♀ 1963. VI. 25., —♂ 1♀ 1965. V. 11., —♂ 2♀ 1965. VII. 21. (DI).

(12) *Lestes barbarus* Fabricius

Aporliget: 1952. VI. 11. (Gr); Bátorliget: 1929. VIII. 1. (DEgy), 1932. VIII. 27. (Szi), 1949. V. 27., 1949. VI. 10. (ML); Debrecen: 1941. VIII. 6., IX. 5., X. 2. (DEgy), 1955. VI. 20. (Va); Haláp: 1958. X. (Va); Nagycsere: 1967. VI. 7. (Be); Nyírbogdány: 1938. VII. 12. (DEgy); Nyíregyháza: 1958. VIII. 15. (T); Petneháza: 1958. VII. 24. (A); Szatmár-Ökörítő: 1930. VIII. 2. (Szi); Tiszabercel: 1961. VII. 9. (T); Vámospéres: 1967. VI. 8. (Be);

Haláp: 12♂ 7♀ 1963. IX. 18. (DGy); Kállósemjén: 1♂ —♀ 1963. VIII. 5. (DGy); Ny. Bujtos: 3♂ 1♀ 1963. VI. 8., 2♂ 1♀ 1963. VI. 13. (DGy); Ny. Sóstó: 1♂ 1♀ 1963. VI. 25., 1♂ 1♀ 1965. VI. 8., —♂ 3♀ 1965. VII. 21. (DI), 1♂ —♀ 1967. VII. 29. (DGy—DI).

(13) *Lestes dryas Kirby*

Bátorliget: 1939. VII. 1. (DEgy), 1958. V. 31. (St); Debrecen: 1941. VI. 19. (DEgy), 1959. VI. 6. (Va), 1963. VI. 30. (Kov); D. Gugyori: 1967. V. 23. (Be);

Csaroda: —♂ 1♀ 1963. IX. 25. (DGy); Haláp: —♂ 1♀ 1963. IX. 18. (DGy); Kállósemjén: 1♂ 1♀ 1963. VIII. 5. (DGy); Ny. Sóstó: 1♂ —♀ 1967. VI. 1. (BI—DI).

(14) *Lestes macrostigma Eversmann*

Ny. Bujtos: —♂ 2♀ 1963. VI. 13. (DGy), 1♂ 3♀ 1963. VII. 1., 3♂ 2♀ 1965. VI. 13. (DI); Ny. Sóstó: 1♂ —♀ 1963. VI. 25., —♂ 1♀ 1965. VI. 15., 3♂ 1♀ 1965. VII. 21. (DI).

(15) *Lestes sponsa sponsa Hansemann*

Bátorliget: 1949. VI. 27—VII. 3. (ML), 1958. VIII. 21. (T); Debrecen: 1963. VI. 30. (Kov); Nyírbogdány: 1938. VII. 4. (DEgy); Nyíregyháza: 1936. V. 14—15. (Ge);

Csaroda: —♂ 1♀ 1963. IX. 25. (DGy); Haláp: 7♂ 1♀ 1963. IX. 18. (DGy); Kállósemjén: 1♂ 1♀ 1963. VIII. 5. (DGy); Ny. Bujtos: 1♂ —♀ 1963. VI. 8. (DGy), 1♂ —♀ 1965. VI. 8. (DI).

(16) *Lestes virens vestalis Rambur*

Bátorliget: 1958. VIII. 21. (T), 1958. IX. 8. (Mi); Bocskai kert: 1957. VIII. 9—13. (B); Debrecen: 1941. X. 2. (DEgy), 1959. IX. (Va); Haláp: 1957. X. 13. (Va); Nagycsere: 1959. VI. 6. (Va); Tiszabercel: 1961. VII. 9. (T);

Csaroda: 10♂ 3♀ 1963. IX. 25. (DGy); Haláp: 3♂ 1♀ 1962. X. 5., 2♂ 2♀ 1963. IX. 18. (DGy); Kállósemjén: 3♂ 2♀ 1963. VIII. 5. (DGy); Ny. Sóstó: 1♂ 2♀ 1965. VII. 21. (DI).

(17) *Lestes viridis viridis van der Linden*

Haláp: 1957. X. 8., 1958. X. 2. (Va);

Csaroda: 4♂ —♀ 1963. IX. 25. (DGy); Haláp: 2♂ —♀ 1962. X. 5. (DGy); Ny. Bujtos: 1♂ —♀ 1963. VI. 8. (DGy); Ny. Sóstó: 1♂ 1♀ 1963. VI. 25. (DI).

(18) *Calopteryx splendens splendens Harris*

Bátorliget: 1939. VII. 1. (DEgy), 1949. VI. 8—10. (ML), 1949. VI. 9—11. (K), 1950. VI. 14. (US), 1958. V. 31. (St); Csaholc: 1962. VIII. 25. (BJ); Debrecen: 1955. VI. 2. (Va); Dombrád: 1960. VI. 26. (A); Nagycsere: 1958. VI. 9. (Va); Petneháza: 1959. VI. 20. (A); Tiszabercel: 1961. VII. 9. (T); Vásárosnamény: 1960. VII. 19. (T).

(19) *Gomphus flavipes flavipes Charpentier*

Debrecen: 1953. VI. (Va).

(20) *Gomphus vulgatissimus vulgatissimus Linné*

Bátorliget: (K), (US); Debrecen: 1956. VI. (Va).

- (21) *Onychogomphus forcipatus forcipatus* Linné
Debrecen: 1954. VII. (Va).
- (22) *Ophiogomphus serpentinus* Charpentier
Dombrád: 1960. VI. 26. (A).
- (23) *Brachytron hafniense* Müller
Bátorliget: 1958. V. 31. (St); Debrecen: 1956. V., 1958. V. (Va); Gergelyi-ugornya: 1966. V. 17. (G-né); Haláp: 1938. V. 18. (DEgy);
Ny. Sóstó: 1♂ — ♀ 1963. VI. 25. (DI).
- (24) *Aeschna affinis* van der Linden
Aporliget: 1952. VI. 11—14. (Gr); Bátorliget: 1948. VI. 17—28. (K—Sz);
Debrecen: 1953. VI., 1956. VI. 2., 1957. VI. 10., 1959. VI. 18. (Va);
Csaroda: 1♂ 1♀ 1963. IX. 25. (DGy); Ny. Bujtos: 3♂ 2♀ 1963. VII. 1. (DI); Ny. Sóstó: 2♂ — ♀ 1963. VI. 25., 1♂ — ♀ 1965. VI. 15., 1♂ — ♀ 1965. VII. 25. (DI).
- (25) *Aeschna cyanea* Müller
Csaroda: 2♂ — ♀ 1963. IX. 25. (DGy—Va).
- (26) *Aeschna mixta* Latreille
Debrecen: 1933. IX. 25. (DEgy), 1953, 1955, 1957. VIII., VIII. 2. (Va);
Nyírbogdány: 1933. VII. 25. (DEgy);
Csaroda: 2♂ 1♀ 1963. IX. 25. (DGy—Va).
- (27) *Anaciaeschna isosceles isosceles* Müller
Csaroda: 1958. V. 22. (A); Debrecen: 1941. VI. 5. (DEgy), 1953. VI. 2. (Va); Kállósemjén: 1962. VII. 9. (fénycsapda); Mikepércs: 1967. V. 10. (Be);
Nagycsere: 1955. VI. 2. (Va);
Ny. Sóstó: —♂ 1♀ 1967. VI. 1. (BI—DI).
- (28) *Anax imperator imperator* Leach
Debrecen: 1952, 1953. VII., 1954. VI., 1957. VII. 2., 1958. VI. (Va);
D. Bellegelő: 1967. VI. 7. (Be); Nagycsere: 1967. VI. 7. (Be);
Ny. Sóstó: —♂ 1♀ 1967. VI. 1. (BI—DI).
- (29) *Anax parthenope parthenope* Selys
Debrecen: 1953. VII. (Va);
Ny. Bujtos: 1♂ — ♀ 1963. VI. 24., 1♂ — ♀ 1963. VII. 1., 1♂ — ♀ 1965. VI. 13. (DI); Ny. Sóstó: 9♂ 2♀ 1963. VI. 25., —♂ 1♀ 1965. V. 15., 1♂ — ♀ 1965. V. 25. (DI), 3♂ 2♀ 1967. VI. 1. (BI—DI).
- (30) *Cordulia aenea aenea* Linné
Debrecen: 1955. VI. (Va); Kállósemjén:
Kállósemjén: 1♂ — ♀ 1963. VIII. 5. (DGy).
- (31) *Somatochlora metallica metallica* van der Linden
Bátorliget: (K); Debrecen: 1955. VI. 20. (Va); Kondoros: 1958. VI. 9. (Va).
- (32) *Libellula depressa* Linné
Baktalórántháza: 1966. V. 17. (St); Bátorliget: 1925. V. 15., 1939. VII. 1. (DEgy), 1948. VI. 17. (K—Sz), 1949. VI. 11. (ML); Debrecen: 1936. V. 13., VI. 17. (DEgy), 1963. VI. 30. (Kov), 1967. V. 10. (Be); D. Gogyori: 1967. V. 23. (Be); Dombrád: 1960. VI. 26. (A); Kállósemjén: 1937. VI. 26. (DEgy); Mikepércs: 1967. V. 2., V. 10., VI. 10. (Be); Nagycsere: 1967. VI. 8. (Be);
Petneháza: 1958. VII. 24., 1959. VI. 20. (A);
Ny. Sóstó: 1♂ 1♀ 1963. VI. 25., —♂ 1♀ 1965. V. 25. (DI).
- (33) *Libellula fulva* Müller
Bátorliget: 1949. V. 15. (K), 1958. V. 31. (St).

- (34) *Libellula quadrimaculata quadrimaculata* Linné
 Bátorliget: 1948. VI. 17—28. (K), 1949. VI. 8. (ML), VI. 27.—VII. 3. (K), 1958. V. 31. (St); Debrecen: 1956. VI., 1957. VI. (Va); Mikepércs: 1967. V. 2., V. 10. (Be); Nagycsere: 1967. VI. 7. (Be); Petneháza: 1959. VI. 20. (A); Tákos: 1966. V. 17. (St);
 Ny. Sóstó: 8♂ 1♀ 1967. VI. 1. (BI—DI).
- (35) *Orthetrum albistylum albistylum* Selys
 Debrecen: 1952 (Va);
 Ny. Bujtos: —♂ 1♀ 1963. VI. 24., —♂ 2♀ 1963. VI. 27., 1♂ —♀ 1963. VII. 1. (DI); Ny. Sóstó: 1♂ 1♀ 1967. VI. 1. (BI—DI).
- (36) *Orthetrum brunneum brunneum* Fonscolombe
 Bátorliget: 1948. VI. 17—28. (Sz—K); Debrecen: 1953 (Va); Haláp: 1958. X. (Va); Kondoros: 1959. VI. 6. (Va); Petneháza: 1959. VI. 20., VII. 24. (A);
 Ny. Bujtos: —♂ 1♀ 1963. VII. 1. (DI).
- (37) *Orthetrum cancellatum cancellatum* Linné
 Debrecen: 1934. V. 3. (D), 1957. VII. (Va); Kállósemjén: 1937. VI. 26., VII. 6—7. (DEgy); Nyírbogdány: 1941. VII. 4. (DEgy);
 Csaroda: —♂ 1♀ 1963. IX. 25. (DGy); Ny. Bujtos: —♂ 3♀ 1963. VII. 1., 2♂ 1♀ 1965. IV. 13. (DI); Ny. Sóstó: 3♂ 2♀ 1963. VI. 25. (DI), 1♂ —♀ 1967. VI. 1. (BI—DI).
- (38) *Orthetrum coerulescens coerulescens* Fabricius
 Bátorliget: 1949. VI. 11. (ML); Debrecen: 1957 (Va); Demecser: 1938. VIII. 6. (DEgy); Dombrád: 1960. VII. 26. (A); Kállósemjén: 1937. VIII. 29. (DEgy); Kondoros: 1955. VI. 20. (Va);
 Ny. Sóstó: 1♂ —♀ 1963. VI. 25. (DI).
- (39) *Crocothemis erythraea erythraea* Brullé
 Debrecen: 1953 (Va); Kállósemjén: 1937. VII. 7. (DEgy); Nyírbogdány: 1938. VII. 17. (DEgy); Petneháza: 1958. VII. 24. (A).
- (40) *Sympetrum depressiusculum* Selys
 Debrecen: 1957. IX., 1958. IX. (Va); Haláp: 1957. X., 1958. X. (Va); Tiszabercel: 1961. VII. 9. (T);
 Csaroda: 8♂ 3♀ 1963. IX. 25. (DGy—Va); Ny. Sóstó: 2♂ —♀ 1963. VI. 25. (DI).
- (41) *Sympetrum flaveolum flaveolum* Linné
 Bátorliget: 1932. VIII. 27. (Szi), 1939. VII. 1. (DEgy), 1949. VI. 8. (ML); Debrecen: 1958. VI. (Va); Kondoros: 1959. VI. 6. (Va); Petneháza: 1958. VII. 24. (A); Újfehértó: 1923. VII. 25. (Horváth);
 Baktalórántháza: —♂ 2♀ 1965. VII. 3. (DI); Csaroda: —♂ 2♀ 1963. IX. 25. (DGy); Haláp: 1♂ 6♀ 1963. IX. 18. (DGy); Ny. Sóstó: 1♂ —♀ 1963. VI. 25. (DI).
- (42) *Sympetrum meridionale* Selys
 Apafa: 1958. VIII. 12. (Mi); Bátorliget: 1932. VIII. 27. (Szi), 1949. VI. 16—28. (K), 1958. VIII. 31. (T); Debrecen: 1963. VI. 30. (Kov); Demecser: 1941. VII. 18—20. (DEgy); Kállósemjén: 1937. VI. 26. (DEgy); Kemece: 1938. VII. 6. (DEgy); Nyíregyháza: 1958. VIII. 15. (T); Petneháza: 1958. VII. 24. (A); Tiszabercel: 1961. VII. 9. (T);
 Baktalórántháza: —♂ 1♀ 1965. VIII. 3. (DI); Csaroda: 3♂ 2♀ 1963. IX. 25. (DGy); Haláp: 1♂ 1♀ 1963. IX. 18. (DGy); Ny. Bujtos: —♂ 1♀ 1963. VI. 24., 1♂ —♀ 1965. VI. 13. (DI); Ny. Sóstó: 1♂ 1♀ 1963. VI. 25.,

—♂ 1 ♀ 1965. VII. 21., 1♂ 1 ♀ 1965. VII. 25. (DI), 5♂ — ♀ 1967. VII. 30. (DGy—DI).

(43) *Sympetrum pedemontanum pedemontanum* Allioni

Csaholc: 1962. VIII. 25. (BJ).

(44) *Sympetrum sanguineum sanguineum* Müller

Apafa: 1957. VIII. 12. (Mi); Bátorliget: 1939. VII. 1. (DEgy), 1948. VI. 17—28. (K—Sz), 1949. VI. 27., VII. 3. (ML), 1958. VIII. 31. (T); Csaholc: 1962. VIII. 25. (BJ); Debrecen: 1958. VII. 6. (DEgy), 1963. VI. 30. (Kov); Demecser: 1941. VIII. 18. (DEgy); Haláp: 1958. X. 1. (Va); Kállósemjén: 1937. IX. 4. (DEgy); Kemece: 1938. VII. 6. (DEgy); Nyíregyháza: 1958. VIII. 15. (T); Petneháza: 1958. VII. 24. (A); Tiszabercel: 1961. VII. 9. (T);

Csaroda: —♂ 1 ♀ 1963. IX. 25. (DGy); Haláp: 6♂ 1 ♀ 1963. IX. 18. (DGy); Kállósemjén: 1♂ 1 ♀ 1963. VIII. 5. (DGy); Ny. Bujtos: —♂ 1 ♀ 1963. VII. 1., —♂ 1 ♀ 1965. VI. 8., 1♂ — ♀ 1965. VI. 13. (DI); Ny. Sóstó: 1♂ — ♀ 1965. VI. 15. (DI), 3♂ 1 ♀ 1965. VII. 21. (DGy), —♂ 6 ♀ 1965. VII. 25. (DI), 6♂ 2 ♀ 1967. VII. 30. (DGy—DI).

(45) *Sympetrum striolatum striolatum* Charpentier

Apafa: 1957. VIII. 19. (Mi); Bátorliget; Debrecen: 1938. IX. 16., 1939. IX. 2., 1941. VIII. 29. (DEgy), 1957. VII., 1958. VIII. (Va); Demecser: 1941. VIII. 18. (DEgy); Petneháza: 1958. VII. 24. (A).

(46) *Sympetrum vulgatum vulgatum* Linné

Debrecen: 1941. VIII. 29. (DEgy), 1956. VIII. 1., 1958. VIII. 10., 1959. VI. 15., IX. 6. (Va); Nyírbogdány: 1935. VIII. 28. (DEgy); Petneháza: 1958. VII. 24. (A);

Baktalórántháza: —♂ 1 ♀ 1965. VIII. 3. (DI); Csaroda: 1♂ — ♀ 1963. IX. 25. (DGy); Ny. Sóstó: 1♂ — ♀ 1967. VII. 30. (DGy—DI).

(47) *Leucorrhinia caudalis* Charpentier

Kállósemjén: 1937. VII. 7. (DEgy);

Ny. Sóstó: 2♂ — ♀ 1963. VI. 25. (DI).

BENEDEK PÁL—DÉVAI GYÖRGY—DÉVAI ISTVÁN

IRODALOM — SCHRIFTUM

1. *Benedek P.*: A magyarországi szitakötők (Odonata) rendszertani beosztása. *Fol. Ent. Hung. XVIII.*, 1965, p. 407—423.
2. *Benedek P.*: Módosítás Benedek Pál: „A magyarországi szitakötők (Odonata) rendszertani beosztása” című cikkéhez. *Fol. Ent. Hung. XIX.*, 1966, p. 293—294.
3. *Benedek P. és társai*: A magyarországi szitakötő- (Odonata-) gyűjtések legújabb eredményei. Adatok a magyar szitakötőfaunához. Kézirat 1968.
4. *Bodor J.*: A *Sympetrum pedemontanum Allioni* újabb lelőhely adata. *Fol. Ent. Hung. XVIII.*, 1965, p. 295.
5. *Kohaut, R.*: A magyarországi szitakötő-félék természetrajza (Libellulidae Auct., Odonata Fabr.). K. M. Természettudományi Társulat Budapest, 1896, p. 1—78. + Taf. I—III.
6. *Mocsáry S.*: Bihar és Hajdú megyék hártya-, két-, reczés-, egyenes- és félröpüi. *Mathematikai és Természettudományi Közlemények XIV/V.* (1876/7), MTA Budapest, 1876, p. 37—79.

7. *Mocsáry S.*: Ordo. Pseudo — Neuroptera. in: Fauna Regni Hungariae. K. M. Természettudományi Társulat Budapest, 1918, p. 23—32.
8. *Pongrácz S.*: Magyarország Neuropteroidái (Enumeratio Neuropteroidum Regni Hungariae). Rovartani Lapok XXI., 1914, p. 109—155.
9. *Pongrácz S.*: Helyesbítések a magyar fauna jegyzékében. Állattani Közlemények XXVIII., 1936, p. 181—193.
10. *Sátori J.—Nagy H.*: Insekten-Faunistische Notizen aus der grossen ungarischen Tiefebene. Fragm. Faun. Hung. III., 1940, p. 116—118.
11. *Steinmann H.*: Magyarországi szitakötők repülési idejének vizsgálata. Fol. Ent. Hung. XII., 1959(1), p. 37—59.
12. *Steinmann H.*: Szitakötők magyarországi elterjedésének vizsgálata. Fol. Ent. Hung. XII., 1959(2), p. 427—460.
13. *Steinmann H.*: A magyarországi szitakötők faunisztikai és etológiai adatai. Fol. Ent. Hung. XV., 1962, p. 141—198.
14. *Tóth S.*: Ein Beitrag zur Libellen-Fauna des Tisza-Tales. Tiscia II., 1966, p. 103—106.
15. *Újhelyi S.*: Bátorliget szitakötő-faunája. Odonata. in: Székessy V.: Bátorliget élővilága. Akadémiai Kiadó Budapest, 1953, p. 185—186.
16. *Újhelyi S.*: A Természettudományi Múzeum magyar gyűjtőktől származó közép-európai szitakötő gyűjteményének faunisztikai adatai. Fol. Ent. Hung. VIII., 1955, p. 17—44.
17. *Varga Z.*: Debrecen környékének szitakötő faunája. Fol. Ent. Hung. XI., 1958, p. 285—290.

ANGABEN ZUR FAUNA DER LIBELLE (ODONATA)
AUS DEN LANDSCHAFTEN NYÍRSÉG UND
SZATMÁRER-BEREGER EBENE

Diese Mitteilung ist das erste Glied jener serie, in der wir mit Hilfe topographisch und aspectual vorausgeplanter Untersuchungsreihen die Libellenfauna der Landschaft Nyírség und der Szatmárer-Bereger Ebene aus etologischer, fenologischer, ökologischer und faunatopographischer Hinsicht einer eingehenden Analyse unterwerfen möchten.

Um die — jetzt auch schon in Details aufdeckende — Forschung zu fördern, haben wir zuvor das Sammeln jener Angaben für wichtig gehalten, die sich auf die Spezies der auf dem Gebiet der Nyírség und der Szatmárer-Bereger Ebene vorkommenden Libellen beziehen, sowie das gemeinsame Publizieren dieses Stoffes mit unserem eigenen Material.

In dieser Arbeit galt uns als Ziel, über unser Beobachtungsgebiet so eine Faunaliste zusammenzustellen, die alle genauen Daten und alle wichtigen Beziehungen (Sammelort, Zeitpunkt des Sammelns, Name des Sammlers) der heimatischen Libellen-Sammlungen und Literatur enthält. Eben deshalb haben wir nur die Daten der genau identifizierten Spezies beziehungsweise die Daten der auf Grund der beweisenden Exemplare revidierten Publikationen und Sammlungen in acht genommen.

Als Grundlage zu unserer Faunaliste verwendeten wir die Arbeit von H. Steinmann (1962). Dieses Material ergänzten wir mit 4 Angaben von S. Ujhelyi (1955) (s. Taf. II. 2), und zu der so gewonnenen Zusammenfassung legten wir noch die hierher gehörenden Daten der Arbeiten von J. Bodor (1965) und P. Benedek et al. (1968) sowie die Sammlungsergebnisse von Gy. Dévai, I. Dévai und im Falle einiger Spezies von Z. Varga und I. Bancsi hinzu.

Der ansehnlichste Teil des Materials von Gy. Dévai und I. Dévai ist in der naturwissenschaftlichen Sammlung des Museums Jóna András in Nyíregyháza, der kleinere Teil ist in der Insektensammlung des Tierkundeninstitutes der Kossuth Lajos Universität in Debrecen zu finden.

Bei der Zusammenstellung der Speziesliste haben wir dem System von P. Benedek (1965) gefolgt.

Die Angaben veröffentlichen wir nach den folgenden Gesichtspunkten. Dem Namen der Spezies folgt die erste Datengruppe, sie bezeichnet das Literaturmaterial, die zweite gibt die Sammlungsergebnisse von Gy. Dévai und I. Dévai in alphabetischer Ordnung der Sammlungsorte an, die Angaben stehen in chronologischer Reihenfolge. Exemplarnummer und Geschlechtsverhältnis, Zahlverhältnis, männlich zu weiblich) haben wir in jedem Fall angegeben.

Im Text verwendete Schriftzeichen und Abkürzungen deuten wir folgendermaßen:

; = das Trennzeichen der Sammlungsorte D. = Debrecen
, = das Trennzeichen der Zeitpunkte des Sammelns. Ny. = Nyíregyháza.

Die Namen der Sammler kürzen wir nach Steinmann H. (1962) und Benedek P. (1968). Bancsi István = BI, Bodor János = BJ, Dévai György = DGy, Dévai István = DI.

Der ausführliche Teil der Publikation veröffentlicht die Daten des Vorkommens und des Sammelns über die 47 Libellenspezies aus dem Gebiet der Nyírség und der Szatmárer-Bereger Ebene.

P. BENEDEK—GY. DÉVAI—I. DÉVAI

A SZAMOS HAZAI SZAKASZÁT KÍSÉRŐ MEREDÉK PARTFALAK MADARAI

E biotóp fészkelési és táplálkozási lehetőségei, sajátos adottságai meglehetősen egyedülállóak.

A Szamos csupasz partfalai átlagosan 5—6 m magasak. Kiterjedésükben az összes parttípusnak kb. a felét adják. Anyaguk túlnyomórészt löszös hordalék, a szálban álló partanyag közelítőleg függőleges frontot ad, mit csak helyenként váltanak fel az áradások okozta omlások halmjai.

A fészkelésviszonyokat döntően befolyásolja a partfal anyaga, szerkezete. A partanyag szerinti fajmegoszlás főként a kemény (a túlnyomóan löszös üledékfrakciók alkotta) és a lágy (homokos) parttípusok között jelentkezik.

A Merops fészekürege 70—120 cm-es bebúvófolyosójával szilárdabb konzisztenciájú partfalat kíván meg, melyben a madár megfelelő alkata, erős csőre segítségével képes is kialakítani költőhelyét.

Ezzel ellentétben a Riparia széles bebúvónyílású, 20—40 cm-es, rövid folyosójú, alacsony boltozatú fészkelőüreget képtelen lenne filigrán alkatával, gyenge eszközeivel a kemény anyagú falban elkészíteni.

Ezért telepszik meg szívesen a laza, homokos anyagú partokban, ott, ahol az omlás veszélye nélkül költethet. Ilyen megfelelő partszakasz a Szamos mentén ma igen kevés van.

A jobbára agyagból felépülő szakaszok kőkeményre száradva még a Meropstól is megvonják a fészkelés lehetőségeit. Az ilyen területek lakatlanok.

A Merops és Riparia eltérő táplálékigénye nem zárná ki ezek vegyes, vagy szomszédos kolóniáinak létrejöttét.

A döntően megváltozó életkörülmények hatására egy biotóp fajai másokra cserélődhetnek. Sok helyen megfigyeltem, hogy a tavaszi áradások okozta partszakadásokkal együttjárt a Riparia-telep megszűnte, ugyanakkor kedvező lehetőségek nyíltak az omlások nyomán feltáruló kemény, löszös állományú partoldalban a Merops fészkelésére. Feltételezhető, hogy adott lehetőségekkel ez a jelenség ellenkező folyamatban is lejátszódhat, azonban a Ripariák számának nagymértékű és általános megfogyatkozása miatt erre nem tapasztaltam példát.

A harmadik fészkelő faj, az Alcedo, fészkelőhelyének anyagával szemben a Meropséhoz hasonló igényekkel lép fel.

A negyedik, s egyben utolsó fészkelő faj, a Passer montanus elhagyott, építésében félbenmaradt Merops, Riparia fészkektől partrepedésekig mindennütt megtelepszik.

A továbbiakban az említett fajok fészkelési körülményeiről, táplálkozási viszonyairól kívánok szisztematikusabban szólni, megfigyeléseim adata alapján.

Alcedo atthis

Az év minden szakában előfordul, bár megközelíthetetlen természete, csekély száma, kedvezőtlen megfigyelési lehetőségei miatt alig látni. A kevés egyed tágas élőhellyel mintegy megosztja egymás között a Szamos hazai szakaszát. Ritkaságára jellemző, hogy a becsült 4—5 párnál nem fészkel több a területen. Télen az északabbi területekről lehúzóókkal, a befagyó vizek tájáról érkezőkkel számuk néhánnyal növekszik. A kóborlók a víz mentén vándorolnak, — megfigyelésem tanúságai szerint többnyire felülről lefelé — a folyásirányban.

Fészkelését csupán két helyen figyeltem meg. 1955-ben Szatmárökörítő alatt, és 1957-ben Csenger fölött. Egyik fészekalj sorsáról sem tudok.

Halászó jégmadarat, vagy táplálkozásának nyomait jóval többször láttam. Eldugottabb homokzátonyok kiemelkedő részein gyakran találtam kiöklendezett táplálékmaradványait, míg legtöbbször csupán apró halak szálkáinak, pikkelyeinek tömegéből álltak. Egy esetben a köpetben az említettek kívül egy folyami rák 3 cm-es csápja, 1 cm-es fejtora és 1,5 cm-es ollója is szerepelt.

Előfordulásai közül a legtöbb az augusztusi feljegyzéseim közt található.

Merops apiaster

A Szamos karakterisztikus madara. Úgy költési, mint táplálkozási tömegeivel rendkívül jellemző a területre. Száma még elég nagy, mivel életkörülményei a Szamos mentén végig biztosítottak. Fészkelőhelyeül igen alkalmas a magaspart, táplálékszerző területének nagyon megfelelnek a part tetejéig húzódó legelőkkel, lóhere-lucernatáblákkal körülvett, ártéri erdőkkel, forró homokfelszínnel, vízzel határolt élőhelyei. Kolóniai fészekszáma a Szamos mentén 2—3-tól 40—50-ig ingadozhat. Nem ritkán magában is megtelepszik, sőt esetenként a folyótól több kilométernyire is tanyát üthet. Az 1965. évi enyhe növekedéstől eltekintve a kolóniák fészekszáma az 1963-as évektől fokozatosan csökken. Eleinte a költő párok megtelepedését nagyban zavarta a partokra sűrűn telepített szivattyúzó motorok tömege. Érdekes, hogy e zajos szerkezeteket a madarak hamar megszokták, s azóta közelükben zavar-talanul költenek (10—15 m).

A kolóniák kialakulását erősen visszavethetik az áradások. 1962-ben és 1964-ben ezek a fészkelőhelyek leszakadozásait is jelentették. Nagy károkat okozhatnak ezek a partszakadások, ha költésidőben következnek be (1966). A Meropsok számának csökkenését nem utolsósorban az emberek tudatlansága, felelőtlensége, okozza. Pusztításukban élen járnak a méhészek. Egy esetben fiókanevelés idején, a madarak elülése után a kolónia valamennyi fészkebe égő ként dugtak, majd a bebúvónyílást kóccal tömték be. Megjegyzendő, hogy a köpetvizsgálatok során *Apis mellifica* maradványait igen ritkán lehet találni a kitinváz-törmelékben. Az esetlegesen okozott kár sosem lehet olyan érzékeny, hogy elhárításában megengedhetővé válna a leírt nem emberhez méltó viselkedési mód alkalmazása.

A Meropsokat a Szamos mentén egyelőre komoly veszély mégsem fenyegeti. Amíg pusztulásuk nagyobb méreteket nem ölt, egyedszámuk tekintetében országosan is jelentős tömeget képviselnek. Számszerű adatokat, sajnos, hely hiányában itt nem közölhetek. Költése hazánk más vidékeinek adataitól eltérően meglehetősen késői. Június elején sokszor még tojást sem találni a

fészkekben, de augusztus elején nem ritka a csupasz, pár napos fióka, s az általános kirepülés gyakran augusztus közepén túlra esik. Évente csak egyszer költenek, bár kivételképp egy alkalommal, 1962. aug. 15-én találtam egy négy frissen rakott tojásból álló fészkekaljat. Valamilyen ok miatt későre maradt költési kísérlet lehetett.

A május első felében érkező Meropsok elkészítik ill. elfoglalják fészkek-üregeiket, melyek a nyári víz átlagos magasságszintje fölött legalacsonyabban 1,5—2 m-re, s a part tetejéhez legközelebb 25—30 cm-re kerülhetnek. Ellenkező esetben a fentiek könnyen beázhatnak, az alsókat az esetleg hirtelen megemelkedő víz eláraszthatja.

A fészkeknek csak fenntartással nevezhető költőüregekbe a tojások általában június második hetében kerülnek, teljesen csupasz föld-alzatra. A tojó 1—3 naponként rakja le a tojásokat, de a kotlást az első lerakása után már megkezdi. A fiókák június végén—július elején kelnek ki, s különböző fejlett ségük miatt küllemükben erősen eltérnek egymástól. Ez az eltérés a kirepülésig megmarad náluk, s kikelésük sorrendjének megállapítását a laikus számára is könnyűvé teszi.

A gyors ütemben fejlődő fiókák általában egyszerre repülnek ki. Az általános kirepülés időszaka a legváltozóbb dátumokkal határozható meg. A fiókák fejlődésének üteme nagyon függ az időjárással erősen kapcsolatos táplálékellátottságtól. A fészkek elhagyásának ideje az egyes évek vízjárási- és időjárásviszonyaitól függően augusztus második hetétől a hónap harmadik hetéig várható, mindenképpen közelebb a harmadik hét végéhez. Gyakran megfigyelhető az a jelenség, hogy az ÉK-nek tekintő partfalak kolóniái hamarabb üresednek meg, ill. a DNy-felé néző partok fészkeküregeiben sokszor egy héttel is tovább maradnak a lakók.

A kirepült fészkekalj sokáig együttmarad. Eleinte a fészkelőhely közelében tartózkodnak, majd kóborolni kezdenek. Míg az idő hűvösebbre nem fordul, naplemente előtt rövidebb-hosszabb ideig tartó csoportos fürdésre térnek vissza a vízre. Fürdésük olyan, mint a fecskéké: repülés közben a víz felszínét érintve megmártóznak benne. Ilyenkor a vadászni induló harcsák gyakran kapkodnak utánuk. Vonulásuk ideje közeledvén, mind kevesebb alkalommal mutatkoznak. Gyakran csak hangjuk hallatszik alá olyan magasból, hogy szabad szemmel éppen hogy láthatók. Költözésük időpontja szeptember első hetére esik.

Táplálkozásviszonyai. Mivel kolóniái közelében a vízfelület, és a magaspart tetején elterülő legelők, lucerna- és lóheretáblák stb. találhatóak, tápláléka az említett területeket látogató rovarsereg soraiból adódik. A táplálékát jelentő rovarfajok sokasága eredet szerint a következőképp oszlik meg. A víz mellett, a folyó felett főként szitakötőket zsákmányolnak. Szenzációs légi-bravúrjaik közül figyelemreméltó a sérült rovar felkapása a víz felszínéről. Leggyakrabban a következő fajok adják zsákmányát: *Sympetrum vulgatum*, *S. sanguineum*, *S. meridionale*, *S. flaveolum*, *Aeschna viridis*, *Ae. grandis*, *Calopteryx splendens*, *Lestesek*, néha *Anax*, esetleg egy-egy *Libellula quadrimaculata* stb.

A vízből kiemelkedő homokzátony-felszínek sokszor jelentős mennyiségű rovarfajt adnak. A forró homokon pihenő, fölötté szálldosó fajok közül leginkább a zengőlegyek, az állatok járta területeken a Tabanidák, s valamennyiről néhány szitakötő, lepke jöhet számításba. Erősen szeles napokon érdekes megfigyelni a napsütéstől meleg homokra leszállt, pihenő rovarokat zsák-

92. kép. Merops-fióka.

mányoló madarakat. Az erős légmozgás miatt a partmenti növényeket sem látogatják, de a levegőben sem találhatók rovarok, de bizonyos fajok nagy számban telepednek le a zátonyok meleg homokfodrainak szélárnyékába, ahonnan a vadászó Meropsok nagy ügyességgel, röptükben szedik csőrre azokat.

A partmenti legelők rovarvilágából legyek, Tabanidák; s a legelő és a partszél növényeit (*Carduus*, *Cirsium*, *Ononis*, *Eryngium*, *Chrysanthemum* stb.) látogató Bombusok, fürkészlegyek, lepkék számítanak ide.

A lucerna-, lóhereföldek, egyéb mezőgazdasági területek növényzete a fajok igen változatos sokaságát szolgáltatja. A felsoroltakon kívül Vespidák, poszméhek, Coleopterák szerepelnek. A sok lepke közül legnagyobb számban a káposztalepke, nappali pávaszem, rókalepke, citromlepke, atalanta, s a rendkívül sebes röptű *Macroglossa stellatarum*. Más rovarfajok mellett figyelemreméltó a *Lytta vesicatoria*, aránylag nagy számával.

Annak ellenére, hogy a köpetekben és a fiókák alatti kitintörmelékben dominál a Vespak, Bombusok s egyéb fullánkosok tömege, *Apis mellifica* maradványok csak elvétve fordulnak elő, hiszen táplálékszerző területén is, ritkán látható. Vadászterületét méhes közelébe csupán rendkívüli alkalommal, hűvös, borús, esős napokon helyezi át, mert ilyenkor a fiókák táplálékigényének kielégítése a kolóniákat körülvevő területek minimális rovarmozgása miatt nehézséget jelent. Egyéb időszakokban táplálékszerző területének változatos és egyedgazdag rovarvilága minden szükségletét ellátja.

A fiókákat nevelő Meropsok rendkívül óvatosak, szinte megközelíthetetlenek. Mozgásuk közben állandóan figyelnek környezetükre. Bármily zavaró körülmény hatására tevékenységük szokott rendje felborul, s később

is igen nehezen áll helyre. Messzehangzó riasztójelzéseiket a környék madarai jól ismerik.

A fiókáknak gyors fejlődésükhöz sok élelemre van szükségük. Az etetési időszak a kirepülést követő néhány napot is ideszámítva másfél, ill. csaknem két hónapig tart.

Nemcsak fészkelésükben, hanem táplálékszerzésükben is társas madarak. Egy kolónia területén fészkelő párok együtt vadásznak, egyszerre etetnek. Vadászatuk és az etetés intenzitása változó, bizonyos ritmussal rendelkezik. A fő etetésidők, amikor mozgásuk a legkoncentráltabb, a következők: az első reggel 6—7 órától 8—9 óráig; a második 10—12 óra között zajlik le, a harmadik pedig közelítőleg délután 2—4 óra között. Mindkét szülő etet, gyakran egyszerre érkeznek. Míg az egyik benn tartózkodik az eleséggel — ami átlagosan 8—20 mp-ig tart, a másik egy kiemelkedő helyen figyelő pózt véve fel, várakozik. Az etető, kifelé legtöbbször hátrálva jön ki a szűk folyosón, de gyakran látni, hogy csőrrel előre érkezik a fészeküreg nyílásához.

A terület Meropsainak a természeti csapásokról nem beszélve az emberen kívül más ellensége nincs. Gyors, rendkívül ügyes röptük, valamint közösségi erejük miatt a ragadozó madarak nem képesek hozzájuk férni. Vadászterületeikre tévedő más fajú madarat gyakran szigorúan elűzik. A kakukkot is megzavarják, ha a galériaerdőből, kedvence tartózkodási helyéről erre téved.

Riparia riparia

Míg a Szamos magaspartjain csaknem mindenütt jellemző a Merops jelenléte, Riparia manapság igen kevés helyen, ritkán fordul meg a tájon. Ennek oka főként a bevezetőben részletezett fészkelési igényeiben keresendő. Nem állítható tehát, hogy a Meropsszal nem fér össze, de világosan kitűnik az, hogy megtelepedésében a partfal laza, homokos üledékfrakcióit kedveli.

Amúgy is csekély száma egyre fogy, s csak elvétve látható — legtöbbször csupán az elvonulását megelőző gyülekezés idején. Ilyen vonuló seregeit többször láttam, amint a folyó mentén haladva a magaspartról aláhajló gyökereken meg-megülve, vadászatva zajongtak a víz fölött. Valószínű, hogy a Szamos országhatár fölötti szakaszáról, valamint az északabbi vidékekről szedődhettek össze.

Megtelepedésüket 1954—1966-ig összesen 5 alkalommal figyeltem meg.

Az elsőkkel április 20—25. táján találkoztam, őszre kelve augusztus 10—15. között már valamennyien elmennek. A legkésőbbi dátum, amikor találkoztam velük vonulás közben: 1958. aug. 18.

Táplálékát szívesebben szerzi legelők, vízkörnyék szomszédságából, mint szántóterületek fölött. Vadászata közben gyakran keveredik más fecskefajokkal, — jól összefér a Hirundóval és a Delichonnal.

A Riparia gyér számára nem kevésbé jellemző, hogy a vízszéli lakosság jobbára csak névről ismeri. Helyenként a partirigónak nevezett Meropst mondják partifecskének.

Passer montanus

Az egész területet nagyjából egyenletes eloszlásával jellemzi, tekintet nélkül a partfal anyagára. Lehasadozó agyagtömbök szélesebb-keskenyebb réseit éppúgy lakja, mint a homokba vájt üregeket, vagy az elhagyott, megásott, bejárójú gyurgyalagfolyosókat. Fészket a nagy tömegű fűszál és toll már messziről elárulja.

A társulásból csak előnyei származnak. A Meropsok, e rendkívül éber figyelmű madarak minden hangjára vigyázva állandó biztonságban van, hisz a lustán csivitelő, porbanfürdő veréb-társaság az élesszemű szomszédság nélkül korántsem élne ilyen békésen tunya életet. Porfürdőzéseikhez gyakran kiváló alkalmat találnak a lépcsőzetesen alakuló part-padokban. Láttam állandó fürdőhelyüket, a porló partszél keményebb lapjaiban 8—10 teknő sorakozott: a verebek „fürdőkádjai”.

Egyébként a Passer igyekszik a Meropsoktól, de különösen azok fészkeiktől tisztességes távolban maradni. Nem szedik fel a Merops fészkekbejárata körül elhullott rovarzsákmány-maradványokat, hisz a közeledő verebeket a gyurgyalag minden esetben irgalmatlanul elűzi. Nincs igaza tehát Radetzky Jenőnek, mikor a mezei verebet a gyurgyalag kosztosának mondja.

Az év nagy részében ott vannak, csak télire húzódnak bentebb, a falvak szélére.

Tojásaik szín tekintetében nagyon variálnak. Több alkalommal találtam teljesen folttalan csaknem tiszta fehér, ill, csaknem egyszínű, sötétbarna példányokat.

Táplálékukat jobbára a magaspart növényzetéről szerzik. Ide sorolható a *Chenopodium*, *Amaranthus*, *Atriplex* stb. gyommagvak, ill. hernyók, rovarok sora, mely utóbbiakat a szomszédos mezőgazdasági területekről is szerezhetnek.

Ellensége e területen az emberen kívül nem nagyon van.

A magaspartot a felsorolt, fészkelő fajokon kívül igen kevés madár látogatja, közülük rendszeres vendégnek egy sem mondható. Legtöbbször mégis a Hírondóval találkozunk, amint kirepült fiókáik az öregek társaságában kisebb-nagyobb csapatokban a partfal mellett repkedve nagy ügyességgel kapkodják le a délutáni naptól felmelegedett falra letelepült rovarokat.

IRODALOM

- Borsy Zoltán*: A Bereg-Szatmári vízrendszer kialakulása. Debr. 1957.
Chernel István: Magyarország madarai, különös tekintettel gazdasági jelentőségükre. Bp. 1899.
Darlington, P. J.: The geographical distribution of animals. New York, 1957.
Herman Ottó: A madarak hasznáról és káráról. Budapest, 1904.
Lovassy Sándor: Magyarország gerinces állatai. Budapest, 1927.
Madarász Gyula: Magyarország madarai. Bp. 1899.
Saunders, H.: Manual of British Birds. Edinburgh, 1927.
Székessy Vilmos szerk.: Magyarország állatvilága, XXI. köt. Aves. Budapest, 1958.
Voous: Atlas of European Birds.

FINTHA ISTVÁN

DIE VÖGEL DER STEILEN UFERWÄNDE DER SZAMOS IN UNGARN

Das Gestade der Szamos ist eine, eigenartige Möglichkeiten bietende Randbiozönose, deren wenige Vogerspezies in keinen der benachbarten Assoziationen vorhanden sind. Die Gründe der Durchdringungen in die Richtung der Grenzgebiete sind in den Umständen des Erwerbens der Nahrung zu suchen.

Diese Zönose hat vier ständige Spezies. Der *Merops apiaster*, der *Alcedo atthis* und der *Riparia riparia* verwendet zum Nisten ausschließlich die Möglichkeiten der hohen Uferwände. Auch der *Passer* läßt sich hier lieber nieder, kann aber auch nicht fehlen, da sein weites Verbreiten viele einschränkende Faktoren auf den landwirtschaftlichen Gebieten erschweren.

Der *Alcedo* holt seine Nahrung ausschließlich aus dem Wasser. Die Mehrheit der Nahrung des *Merops* besteht aus Libellen, Stacheligen, Schmetterlingen der Wassernähe, sowie der ufernahen Weiden, Kleewiesen, Luzernerfelder. Der *Riparia* raubt die kleinen, fast überall vorkommenden Insekten. Der *Passer* nährt sich hier von ruderalen Pflanzenassoziationen — hauptsächlich mit deren Insektenwelt — des Gestades und des Uferlandes der Szamos.

Die charakteristischste Spezies ist hier der *Merops apiaster*. Seine gegenwärtigen Mengen erinnern noch an seine ehemaligen großen Kolonien. Daß er hier noch dominiert, erklären die durch die Uferentwicklung gegebenen Möglichkeiten und die Verminderung der Zahl des *Riparia riparia*. Der *Alcedo atthis* wird durch die störenden Umstände der sich entwickelnden Agrotechnik und durch die industrielle Verunreinigung des Wassers zurückgedrängt.

Außer den hier erwähnten Spezies der Nesthocker kolorieren dieses Gebiet — eben wegen seiner eigentümlichen Züge — nur die Anwesenheit weniger und spontan auftauchender Spezies.

Die Möglichkeiten des Nestbaues sind — infolge der Entwicklung des Ufers, der vernichtenden Arbeit des Flusses — in ständiger Änderung. Die Individuumzahl der Kolonien wird immer kleiner, die Möglichkeiten der sich jährlich neugestaltenden Nestkolonien werden stufenweise kleiner.

I. FINTA

A MAGYAR ÉS AZ AVAR ROVÁSÍRÁS

A „magyar” rovásírás néven eddig a székelyek rovásírásrendszerét értették, amelyek kizárólag a Székelyföld vidékére vonatkoztak. Így tárgyalta emlékeiket *Sebestyén Gyula*¹ és *Németh Gyula*,² közelebbről meghatározva „székely-magyar” néven *Csallány Dezső*.³ A fenti meghatározások azonban nem mind fedik a valóságot, mert a Székelyföld vidékét kivéve, sehol a Kárpát-medencén belül eddig nem sikerült „magyar” rovásírásrendszert, feliratot kimutatni. A székely rovásírásról pedig időközben kiderült, hogy nemcsak „székely-magyar” rovásírást képvisel, hanem olyan török nyelvű „hunszékely” rovásírást is, amelynek nyomai a ligatúrákban megmaradtak a nyelv kihalása után.⁴

Az „avar” rovásírásrendszerről pedig ez ideig mit sem tudunk, illetőleg egy rovásfelirat megfejtetlensége miatt, mit sem kezdhettünk el.⁵ Más rovás-emlékeink, a battonyai rovásfeliratos gyűrű⁶ újraértékelését kivéve, még mindig megfejtésre várnak.⁷

Az első magyar nyelvű, a magyar rovásírásrendszert képviselő rovásfelirataink:

1. *Esztergom környéke*. Ezüst *pecsétgyűrű* (93. kép). Átmérője 2,1×2,2 cm. Nagyított alakja (94. kép). Fejének átmérője 1,3×1,1 cm. Vastagsága 0,2 mm. Nagyított nyolcszögű lapja a rovásjelekkel (95. kép), körül árkolt, vonallal két mezőre osztott, amelyen díszítéseken kívül fent 4 rovásjel, lent egy-egy rovásjel látszik pontokkal lezárva.

A gyűrű az esztergomi Balassa Bálint Múzeum tulajdona, leltári száma: 57.12.1. A fényképek küldését Dr. Zolnay László volt múzeumigazgatónak, a közlés engedélyezését Dr. Nagy Zoltán múzeumigazgatónak köszönöm.

A pecsétgyűrű a rovásjelek negatív képét mutatja, helyes olvasata balról jobbra történik (96. kép):

¹ *Sebestyén Gyula*, A magyar rovásírás hiteles emlékei. Budapest 1915.

² *Németh Gyula*, A magyar rovásírás: A magyar nyelvtudomány kézikönyve, II. 2. Budapest 1934.

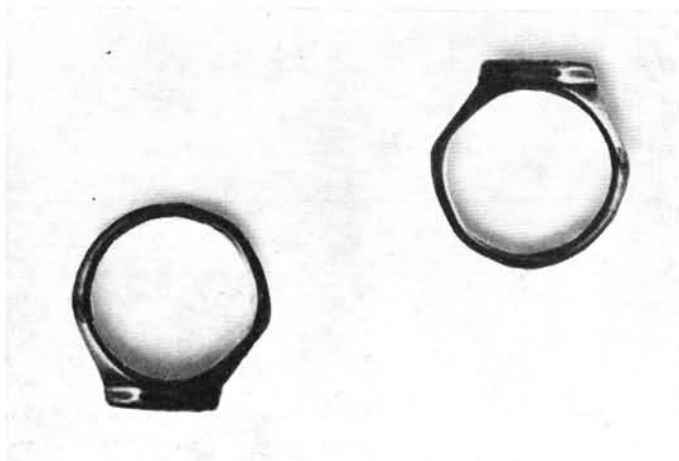
³ *Csallány Dezső*, A székely-magyar rovásírás emlékei: A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, III. 1960, 39—136.

⁴ *Csallány Dezső*, A székely-magyar rovásírás történetéhez: Arch. Ért., 1966, 36—46.

⁵ *Erdélyi István*, Új magyarországi rovásfelirat: Arch. Ért. 1961, 279—280.

⁶ *Csallány Dezső*, A nagyszentmiklósi rovásfeliratok és a battonyai Árpád-kori rovásírásos gyűrű kapcsolatai. A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, XI. 1968 (1969) 89—95.

⁷ *Csallány D.*, Rovásírásos gyűrűk Magyarországon: Arch. Ért., 1955, 79—85.

93. kép. Esztergomi ezüst pecsétgyűrű. 1/1 nagyság.

94. kép. Esztergomi pecsétgyűrű. 2:1 nagyság.

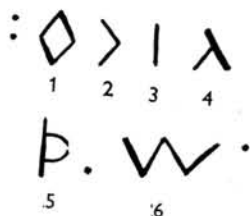
A jelek hangértéke:

1. A *k* rovásjele. Egyedül a székely-magyar rovásírásban van meg hasonló hangértékben.

2. Az *a* hangzó rovásjele. Hasonló alakban a székely-magyar rovásírásban nincs meg, de megtaláljuk a nagyszentmiklósi rovásfeliratokon.

95. kép. Az esztergomi pecsétgyűrű rovásjelei.

96. kép. Az esztergomi rovásszöveg.

3. Az *sz* rovásjele. A székely, nagyszentmiklósi és battonyai feliratokról egyaránt ismert.

4. A száras *s* rovásjele. Rokon formájával a székely (Karácsonfalva, Székelyderzs, Bögöz, Csikszentmárton, Enlaka) és a nagyszentmiklósi feliratokon találkozunk.

5. A *p* betű rovásjele. Legközelebb áll hozzá a battonyai *p* rovásjel alakja, de fordított elhelyezésben.

6. Az *m* betű rovásjele, amely az eddig ismert rovásírás rendszerekben nincs meg. Alakját a latin írásrendszerből vették át.⁸

A felirat átírása a következő:

¹*k a* ¹*sz* ¹*s* ²*p*. ²*m*.

⁸ *Sebestyén*, i. m. 157. l., táblázat.

Helyes olvasata:

Kaszás p. m.

Nem biztos, hogy a fenti név családnevet jelez., kaszás mester pecsételőjéről is lehet szó. Ideje: XIV. század.

*

2. Margitszigeti rovásfelirat.

Évekkel ezelőtt Szakonyi István hazánkfia levélben keresett meg Amerikából, és egy közleményét is mellékelte hozzá.⁹ Publikációimon keresztül értesült ugyanis arról, hogy a rovásírások terén eredményeket értem el,¹⁰ hogy becsülöm írástörténeti emlékeinket. Arra kért, hogy a pusztulásnak kitett „Margitszigeti rovásfeliratos kő” megmentését szorgalmazzam. Ezt meg is tettem, de a feliratos kő még mindig a szabad ég alatt van a Margitszigeten; de remény van arra, hogy a Budapesti Történeti Múzeumba beszállítják.

Az 1967. év nyarán kaptam egy újságpéldányt,¹¹ amelyben a felirat rajzát is közölték. Mivel e becses emléket még nem láttam, felkutattam és az útbaigazító cikk alapján meg is találtam nagy nehezen, és a rovásjeleket a rajzzal összevettem. Nagyrészt a jelek egyeztek, de néhány módosult.¹²

A szabadtéri színpad keleti oldala és a pesti szigetpart között található meg a nagy kiterjedésű rommezőt: a Domonkos apácakolostor (Margit kolostorának) helyét.¹³

A feliratos kő kb. 70×30 cm-es nagyságú, a romtemplom egyik embermagasságú északnyugati romfalára cementezték fel, egy hársfa borul föléje.

⁹ Szakonyi István, A halálraítélt legrégebb magyar rovásírásos emlék a „margitszigeti rovásfeliratos kő”: Amerikai Magyar Élet, 1965. dec. 18.

¹⁰ Csallány D., Rovásírásos gyűrűk Magyarországon. — Kolcsa sz runiceszkim pismom: AÉ, 1955, 79—85. — A székely-magyar rovásírás emlékei. — Die Denkmäler der szeklerisch—ungarischen Kerbschrift: A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, III. 1960 (1963) 39—136. — A székely-magyar rovásírás történetéhez. — K isztorii szekejszko-vengerszkogo runiceszkogo pizma. — Zur Geschichte der szekler-ungarischen Kerbschrift: AÉ, 1966, 36—46. — Székely-magyar rovásjelek Bonyháról. — Runiceszkie szekelyszko-vengerszkie znaki iz Bonyhi. — Signes runiques sieulo-hongrois trouves à Bonyha: AÉ, 1967, 198—199. — A világhírű nagyszentmiklósi aranykincs rovásfeliratainak megfejtése: Kelet-Magyarország, 1967. V. 21. — A nagyszentmiklósi aranykincs rovásfeliratainak megfejtése és történeti háttere. — Die Entzifferung der Kerbschriften des Goldschatzes von Nagyszentmiklós und ihr historischer Hintergrund. — Isztoriceszkij plan i raszsifrovka runiceszkih nadpiszej zolotogo klada iz Nagyszentmiklósa: A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, X. 1967 (1968) 31—84. — A Csanádok kincse: Az V. Alföldi Régészeti Tudományos Ülésszak előadásainak beküldött tézisei. Szeged, 1968, 18—19. — A Csanádok kincse: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Szeged 1969 (kiadás alatt). — A nagyszentmiklósi rovásfeliratok és a battonyai Árpád-kori rovásírásos gyűrű kapcsolatai: A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, XI. 1968 számára. — A magyar és az avar rovásírás: Jósa András Múzeum Évkönyve, XI. 1968 (kiadás alatt).

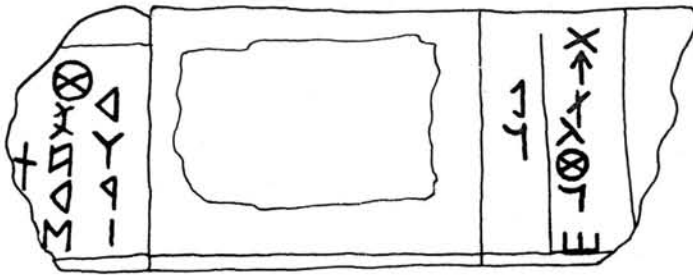
¹¹ Sinkó Ferenc, Kötöny megfejtett síremléke (?). Rovásírás Szent Margit romtemplomában: Új Ember, 1967. VI. 11 (Pataky László rajzával és téves megfejtési kísérletével: Kötthen Ilkán — Ecsken Kinisz).

¹² A küldött fényképért Szakonyi Istvánnak, a rovásfelirat vázlatának megkönnyítéséért Sinkó Ferencnek és Pataky Lászlónak mondok köszönetet, mert így lehetővé tették számomra a problémával való foglalkozást.

¹³ Feuerné Tóth Rózsa: Margitsziget. Budapest 1957, 19—30, 14. kép (az ásatás alaprajza).

Az 1838-as feltárások után majd háromnegyed század múlva vették csak észre, hogy az egyik kövön írásjelek láthatók.¹⁴ A felírást egy ideig bronzkeretes üveglap védte, de ez a világháború után elpusztult.¹⁵ Azóta megfeledkeztek róla.

A kő rovásfeliratos fényképét (XXXV. tábla) bemutatom. A bal oldali függőleges irányú rovásjelek két oszlopban jól látszanak. A jobb szélén ugyan csak két oszlopban találunk rovásjeleket. A középső mező rongált, szélein észlelhető írásjel nyoma, alsó részén balról jobbra haladó, valószínűleg latin betűs szöveg maradt meg. A rovásszöveg rajzát bemutatom (97. kép).

97. kép. A budapest-margitszigeti rovásfelirat.

Szokatlan a felülről lefelé való felrovás, amely más hazai emlékeken nem fordul elő. A rovásjelek megoldása végeredményben balról jobbra halad és nem jobbról balra mint a battonyai és a nagyszentmiklósi török és a székely-magyar rovásírás.

A bal szélén középen kis keresztjel látszik egyedül. A felíratot a kereszt jelével kezdték el, tehát keresztény ember róttá, vagy kereszténnyé lett emberre vonatkozik a felirat.

A feliraton 18 rovásjel szerepel. Kiterítve és számozva a következő jelek fordulnak elő (98. kép). A hangértékek megállapításánál a türk írásrendszereket, a székely-magyar rovásírást és a rokon feliratokat hívhatjuk segítségül.

A 2. rovásjel az *e* betű rovásjele. A székely-magyar rovásfeliratokon először a XV. században jelenik meg (Nikolsburg, Marsigli). Margitszigeten kissé szegletes az alakja.

9. jel: az *sz* betű rovásjele. „nemzetközi” jelnek számít, mert a nagyszentmiklósi, battonyai, székely-magyar rovásfeliratokon, az Orchon-Jeniszej, Don- és Kubán-vidék feliratain egyaránt megtalálható. De megvan Esztergomban is.

14. számú rovásjel, az *i* betű jele. A székely-magyar rovásírás azonos alakban őrizte meg (Karácsónfalva, Nikolsburg).

8. számú rovásjel, a *t* betű jele. Ladánybenén az edényen is megvan.

3. számú jel, a *cs* betű rovásjele. Azonos formában a csikszentmártoni rovásfeliratban (1501) fordul elő.

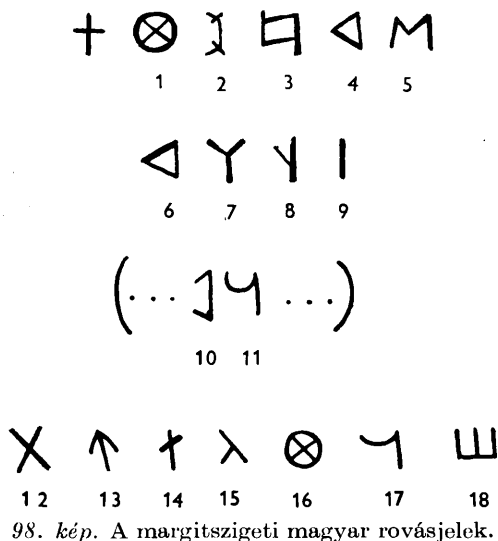
15. számú rovásjel, az *s* betű jele. Veláris kapcsolatú alakja Nagyszentmiklós (XI—XII. század) és a székely-magyar rovásírás száras *s* alakja között

¹⁴ Új Ember, 1967. VI. 11.

¹⁵ Szakonyi, i. m.

áll (Karácsonfalva, Székelyderzs, Bögöz, Csikszentmárton (XV. század). Az esztergomi feliraton is szerepel.

12. számú jel a *b* betű rovásjele, amely palatális alakban és összefüggésben: Nagyszentmiklóson, a székely-magyar rovásírásban, novocserkaszkzi feliraton megtalálható.

98. kép. A margitszigeti magyar rovásjelek.

4. és 6. számú rovásjel, a *k* (*q*) betű jele. Változatai az orchoni türk írásban, a székely-magyar rovásírásban (Karácsonfalván és Bonyhán) vannak meg.

13. számú jel, a *k* (*q*) betű rovásjele. Az Orchon-Jeniszej türk feliratokon (*q*, *oq*), Nagyszentmiklóson (*ok*), ideogramma, Kubán-vidéken ¹*k*, a székely-magyar rovásírásban ¹⁻²*k* volt, amely a latin írás hatására ¹⁻²*c*-re változott.

1. és 16. számú rovásjel, az *f* betű jele, amely a görögből ered. Egyedül a székely-magyar rovásírásban fordul elő korai, szilvamag alakú és késői, kerek formájú változatokban.

7. számú jel, az *l* betű jele. A Don-vidéken és Ladánybenén találjuk meg. A székely-magyar rovásírásban alakja hiányzik.

5. és 18. számú jel, az *m* betű palatális és veláris rovásjele. Palatális (W-alakú) alakja Esztergomban van meg.

11. és 17. számú jel, az *i* betű rovásjele. Ismert Nagyszentmiklósról, Battonyáról, a Don-vidéki Novocserkaszkból és Mojackojeról.

10. számú jel, az *o* betű rovásjele. Ilyen szegletes, azonos alakban sehonnan sem ismerjük. Legközelebb áll hozzá a székely-magyar rovásírás *o* jele két összehajló rovátkájával, valamint a háromszögű *ok* rovásjelben az *o* jele (Karácsonfalva).

A felirat átírása:

f e ²*cs* *k* ²*m* *k* ²*l* *t* ²*sz* | |...*o* *i*...|

b ^o*q* *i* ¹*s* *f* *i* ¹*m*

Olvasata:

,fecském keltesz (...oi...) békis fiam'

Képviselve van az ábécéből a: *b, cs, e, é, f, i, i, k (q), k(q), l, m, o, ó, s, sz, t* betű rovásjele (14 jel). Hiányzanak: *c, d, è, g, gy, h, j, ly, n, ny, ö, ő, p, r, s, ty, u, ú, ü, ű, v, z, zs* (20 jel).

Számos jel későbbi rárovásnak látszik.

Legszorosabb kapcsolata a székely-magyar rovásírással van: *b, cs, e, i, s, sz, t*.

Összefüggéseket mutat a nagyszentmiklósi aranykincs rovásfelirataival: az *sz, s, b, k* (13. jel), az *i* betű jele.

Megvan Battonyán: az *sz* és *i* betű jele.

Don-vidéken előfordul: a *b, l* és *i* betű jele.

Az Orchon-vidékre megy vissza a *k* (13. jel), és a háromszögű *k* (4. jel) változata.

A hazai rovásjelek között új jelnek, illetőleg változatnak számít: az *f, k (q), l, o, k (q)* (13. jel) és *m*.

A legtöbb kapcsolatot a székely-magyar rovásírással mutatja, azután Nagyszentmiklós következik.

A margitszigeti rovásírás használatának időrendjét, Nagyszentmiklós (XI—XII. század) és a székely-magyar rovásírás használata között (XV. század) jelölhetjük meg. Különösen az *s* és az *i* betűk megléte Nagyszentmiklós is, az *i* megléte Battonyán, az utóbbi rovásjelnek hiánya a székely-magyar rovásírásban, az *e, i, cs, f* betű jelének kizárólagos használata a székely-magyar rovásírásban azt mutatja, hogy a margitszigeti rovásfeliratot időrendileg a XIII. századba sorolhatjuk be.

Az *l* rovásjel alakjának hiánya a székelyben, az *m* jel elűtő volta, az *f* jel és az *o* jel változata, az *i* jelének hiánya azt bizonyítják, hogy Margitsziget rovásfelirata nem azonos eddig ismert rovásírásrendszerünkkel, hanem az eddigiektől eltérő nép rovásírás hagyatékát képviseli.

☛

Eddigi rovásírásrendszerünk:

1. A nagyszentmiklósi aranykincs rovásfeliratai: az Árpádok-Csanádok onogur-hun rovásírásrendszerét képviselik Kubán-vidéki kapcsolatokkal.

2. A battonyai rovásírásos pecsétygyűrűt, XI—XIII. századi türk hagyatékunk tekintetjék, amely legtisztábban képviseli az Orchon-Jeniszej rovásírásrendszerét.

3. A székely-magyar rovásírás XV. századtól kezdődő korszakát (Margitszigeti kapcsolatok alapján), megelőzi egy XI—XIV. századi török rendszerű hun-székely periódus.

De milyen népet képvisel a margitszigeti magyar nyelvű rovásírásrendszer?

Először is nézzük meg a rovásfelirat szavainak sajátosságait.

A *fecseq* ~ *facsæg* hangutánzó szó, amelynek családjába a *fecske* szó is tartozik.

Az *oly* szó helyett az *öi* rovásjelet használja mindenütt. A székely-magyar és a nagyszentmiklósi feliratokon ezt a hangot a szilvamag alakú *ly* rovásjellel fejezik ki.

A *békés* melléknév olyan állapotot jelez, amely valaki fiának a nyugalmát

¹⁶ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, I. Bpest 1967, 856.

¹⁷ I. m., 180.

nem zavarja meg, nyugodt, csendes. A *béke* szó 1130 óta szerepel.¹⁸ A feliraton *békis* szót használnak.

A *fiú* szó, kiskorú himnemű gyermeket jelent, 1138-tól ismerjük, *fyom* alakban 1300-ban találkozunk vele.¹⁹

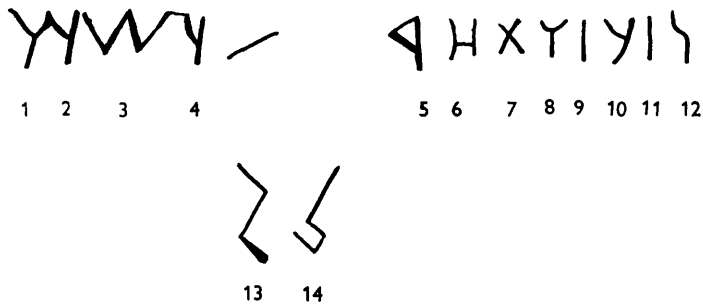
Történeti vonatkozásait a feliratos sírkőnek nem tárgyalhatom addig, amíg minden oldalát nem vizsgáltuk meg, és az előkerülés körülményeit, a királyi családhoz való tartozandóságát nem tisztázhatjuk. Felvetődött ugyan az a gondolat, hogy ez a legrégebb magyar nyelvű rovásszöveg esetleg kun rovásábécére megy vissza és Kun Erzsébet királyné állította 1287-ben kiskorú András fia számára. De az esztergomi pecsétgyűri rovásírása igazolja, hogy a margitszigeti rovásírás is balról jobbra haladó sorvezetésű magyar rovásfelirat és nem kun rovásírás. A sírtábla mindössze 10—20 lépésre van a királyi lakosztálytól.

*

3. Ladánybenei edény rovásfelirata

Ladánybenén, Józsa Pál földjén, Kada Elek által 1909-ben feltárt, hitelesnek látszó szarmata sírból került be a kecskeméti múzeumba, egy különösen gondos iszapolású, sötétebb szürke színű edény, amely kiemelkedik az Alföld megfelelő termékei közül. Ezen az edényen két rovásszöveg látszik, az első az edény égetése előtt, a második az edény kiegészítése után került az edény oldalára. Ezek ellentétes oldalán két rovásjeltől álló szó vehető ki (XXXVI. tábla):

A felirat rovásjelei:

99. kép. A ladánybenei edény rovásfelirata.

A feliratos edénynek eddig igen nagy irodalma van.²⁰ Az edény 12,2 cm magas, szájátmérője 8,2 cm. Korongolt, római provinciái edény utánezata.

¹⁸ Uo. 270—271.

¹⁹ Uo. 925—926.

²⁰ Szabó Kálmán, Kecskemét th. város múzeuma, é. n. 22. — Nagyfalussy Lajos, A kecskeméti városi múzeum egy rejtélyes fölirata: Kalocsai Kollégium, 52. sz. Kalocsa, 1936, 60—62. — Mészáros Gyula, Az első hun nyelvemlék: Népünk és Nyelvünk, Szeged, 1936, 1—11. — Mészáros Gyula, Jazyg nyelvemlék Magyarországon: Népünk és Nyelvünk, 1937, 33—51. — Gaál László, Pár szó a ladánybenei jazignak vélt felirat olvasásáról és magyarázásáról: Széphalom, 1939, 49—51. — Nagyfalussy Lajos, Ógörögbetűs feliratok az alföldi sírleletekben: Kalocsai Jézus-társasági Szent István gimnázium 1940—41. évi Évkönyve. Kny. 4—15. 1. — Banner János, Technikai megjegyzések két népvándorláskori felirat megfejtéséhez: Dolgozatok, 1941, 161—162. — Párducz Mihály, Nagyfalussy Lajos S. J., Ógörögbetűs feliratok az alföldi sírleletekben: Dolgozatok, 1941, 187—189.

A feliratok megoldásával legrészletesebben Franz Altheim foglalkozott.²¹ III. századi alán armaci írással hozta kapcsolatba.

A rovásjelek tanulmányozásakor feltűnt, hogy a felirat jelei egyeznek az esztergomi és a margitszigeti rovásfeliratokkal és így azok megoldását a magyar rovásírásrendszer körében kell keresnünk, annál is inkább, mert a sorvezetés itt is balról jobbra halad.

5. Az *a* betű rovásjele. Alakjával egyedül a székely-magyar rovásírásban és a ladánybenei gyűrű feliratán találkozunk.

7. számú jel a *b* betű rovásjele. Margitszigeten, Nagyszentmiklóson, a székely-magyar rovásírásban és a novocserkaszki feliraton találjuk meg.

8. sz. jel az *r* betű rovásjele. Don-vidéken Mojackojen és a Kubán-vidéken találjuk meg. Pomázon, Felsőszemeréden csak részben maradt meg.

9. és 11. számú jel az *sz* rovásjele. Margitszigeten, Esztergomban, Nagyszentmiklóson, Battonyán és a székely-magyar rovásírásban egyaránt megvan.

A 6. számú jel a *cs* betű rovásjele. Azonos formában Margitszigeten és a székely-magyar rovásírásban is előfordul.

2., 4., 10. sz. jel a *t* betű rovásjele. A magyar rovásírásokon, Nagyszentmiklóson, a székely-magyar rovásírásban és a Don-vidéken Mojackojen találjuk meg kapcsolatait.

13. sz. jel a *k* betű rovásjele. A székely-magyar rovásírásban találjuk meg, alakja azonos az *ö* betű jelével.

3. sz. jel az *m* betű rovásjele. Előfordul az esztergomi feliraton és Margitszigeten.

1. számú rovásjel az *l* betű jele. Alakjával Margitszigeten, a novocserkaszki feliraton találkozunk.

12. számú jel a *k*, betű rovásjele. A Kubán-vidéken van meg a párja.

14. számú jel: *ik*, szokatlan összetettnek látszó rovásjel, amelynek nincsen párja. Összehasonlítással a felsőszemerédi rovásfelirat második jelét vehetjük figyelembe, az *i* betű rovásjelváltozata lehet. De lehet, hogy a 13—14. rovásjel csak két kezdőbetűt ábrázol, esetleg a *kik* szó rovásjelét adja.

A felirat átírása:

$2l\ 2t\ 2m\ 2t =$,eltemet' $a^2cs^2t^2r^2sz^2t^2sz^2k =$,a csebrész tesszék'

Az *s* hang helyett *sz*-et mond, mint a csángó dialektusban.

Temetéssel kapcsolatos felhívást mutat a két sor felirat. Logikátlanak tűnik fel, hogy szarmatakori edényen XIV. századi rovásfeliratot alkalmaznak. A vizsgálat szerint az első szónál a bekarcolás égetés előtt, a másodiknál pedig az edény égetése után történt.

Kétségtelen, hogy a ladánybenei: a margitszigeti és az esztergomi magyar rovásírás körébe tartozik. A sorvezetés szintén balról jobbra halad.

Új rovásjelként jelentkezik az *l* betű jele, amely a Kárpát-medencében még csak Margitszigeten került elő. Az *m* betű palatális alakja megvan ugyan Esztergomban, de nem összefüggő szóban. A *k* rovásjel (12. sz.) is csak a Kubán-vidéken ismeretes.

A ladánybenei rovásfeliraton a következő betűk jelei fordultak elő:

a, b, cs, k, k, l, m, i, r, sz, t (11 rovásjel).

²¹ Altheim, Fr., Geschichte der Hunnen, I. Berlin 1959, 293—300, 305, Abb. 6—7.; IV. Berlin 1962, 6, 134, 286.

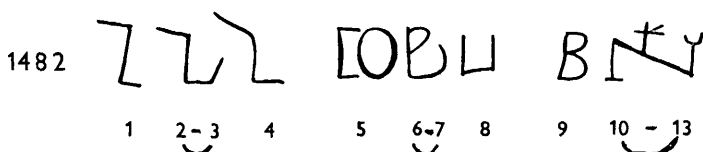
1395-ben a cseber régi folyadékmérték volt. Bizonyára bortöltő-esőbörnek használták. Csebres személynév 1400-ban szerepel.²²

*

4. A felsőszemerédi rovásemlék

Felsőszemeréden (Horné Semerovce, lévai járás, Csehszlovákia), a r. kat. templom hajójának oldalfalában fennmaradt későgótikus kőportálén 1968-ban rovásfeliratot találtak.²³

A felirat a következő:

100. kép. A felsőszemerédi rovásfelirat.

A fenti évszám kétségtelenül a felirat keletkezésének évszámát jelzi. A felirat publikálójá Püspöki Nagy Péter tévesen a következőképpen fejtette meg a rovásfeliratot:

„1482 Kúrakó János mester”

A felirat balról jobbra halad mint a többi magyar rovásszöveg. A 13. számú betű *r* rovásjelének másolatát helyesbítettem.

A jelek alakja és hangértéke:

A 9. számú jel az *m* betű rovásjele. Az olvasásnak megfelelően rótták fel fordítva *me* alakját. A „mester” szó ligatúrájához tartozik. A székely-magyar rovásfeliratokon találjuk meg.

13. számú rovásjel (korrigálva) az *r* betű jele. Margitszigeten, Ladánybenén szintén előfordul.

10—12. számú összevont jel, az *i-s-t* betűk jele ismerhető fel. Az *i* jele megvan Margitszigeten, a *t* rovásjele is, az *s* rovásjele közismert, megvan a székely-magyar írásban is, emléünkön a ligatúrára tekintettel deformált.

6—7. sz. összevonás az *a-n* betűk jele. Az *a* rovásjel fordított elhelyezésű, az olvasásnak megfelelően. Az *n* betű jele a magyar rovásfeliratokon először fordul elő, a rovásírásrendszerekben azonos alakban ismert.

5. sz. jel a *j* betű veláris, összevont alakja. Ilyen formában még nem ismert. Ugy látszik, hogy latin *o*-val kapcsolták össze.

8. sz. rovásjel az *i* betű jele. Jellegzetes szegletesített forma, mely egyezik a pomázi, margitszigeti jelekkel.

Az 1. és 4. sz. jel a *k* betű rovásjele. Különböző változatokban a székely-magyar rovásírásban van meg, de láthatjuk Ladánybenéről is (13. sz. jel).

2—3. sz. jel összevonás, tulajdonképpen megkülönböztető jel az *ő* > *k* rovásjelektől, *ï* > *k* hangértékben. Egyedülálló forma, amelyet a 14. sz. la-

²² A magyar nyelv tört.-etimol. szótára, 1, 1967, 488.

²³ Püspöki Nagy Péter, A Felső-szemerédi rovásemlék: Irodalmi Szemle, Bratislava 1968, 731—741. — Magyar Nemzet, 1969. II. 23 (A magyar rovásírás emléke a szlovákiai Felső-szemeréden).

dánybenei és hódmezővásárhelyi rovásjelhez hasonlíthatunk. Törtvonalas ő betű rovásjele előfordul a székely-magyar feliratokon.

A rovásszöveg átírása és módosítása:

1482. ${}^2K\ddot{i} (k) {}^2k {}^1Jo {}^1an \ddot{i} {}^2mi {}^2st {}^2r =$

„K \ddot{i} (k)k Joan \ddot{i} meister”.

„Kúrákó János mester” nevet nem lehetett igazolni.

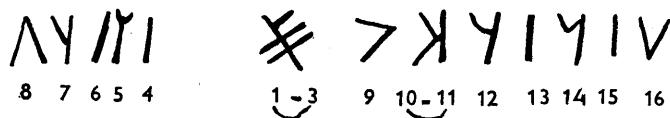
A felsőszermerédi rovásfeliraton a következő betűk jelei fordulnak elő: a, \ddot{i} , $\ddot{i}k$, k, m, n, i, r, s, t (10 jel).

*

5. Pomáz-klisszai rovásírásos gyűrű

Az Arch. Ért. 1955. évi számában közöltem le egy rovásírásos gyűrűt, amelynek eredetije elveszett, csak rajzát mutathattam be.²⁴ A magyar rovásírás új emlékeinek ismeretében, újra elővettem a pomázi gyűrű rovásszövegét és sikerült is a feliratot megfejtenem és a tévesen másolt bal oldali rész (5—7. sz.) kisebb eltéréseit korigálnom.

Az újabb rovásfelirat:

101. kép. A pomázi helyesbített felirat.

Az 1—3. számú ligatúra három jeltől tevődött össze:

102. kép. A gyűrű ligatúrájának feloldása.

Az 1. számú jel, a ligatúrába foglalt *t* betű rovásjele. Ismert forma.

2. számú jel a ligatúrába foglalt *m* betű veláris rovásjele. A Margitszigeten fordul elő.

3. számú jel az *s* betű veláris alakja. Margitszigeten, Esztergomban, az avar sírban Jánoshidán találjuk meg.

A 4., 6., 13., 15. sz. jelek az *sz* betű rovásjelei. Esztergom, Margitsziget, Ladánybene képviseli.

5. sz. jel az *r* betű rekonstruált rovásjele. A feje nem lett másolva. Megvan Ladánybenén és hibás másolatban Felsőszemeréden.

A 7. (kiegészített) és a 12. sz. jel ugyancsak a *t* betű rovásjele. A 10. számú *t* jel az *s* jellel összevonva *st* alakban látható.

Az *s* betű jele palatális alakban a 8. számú, fordított elhelyezésben a 16. számú, összevontan pedig a 10—11. számú rovásjelnél van meg. Szentesen az avar emléken, és Deszken találjuk.

²⁴ Csallány D., Rovásírásos gyűrűk Magyarországon: AÉ, 1955, 79—85., 10. kép.

A 9. számú jel az *a* betű rovásjele. Esztergomban találkozunk alakjával.
A 14. számú rovásjel az *ü* betű jele. Margitszigeten, Nagyszentmiklóson és Battonyán is megjelenik.

A felirat átírása:

$t^m^1s sz^2rsz^2t^2s a^2ts^2t^2szü^2sz^2s = \text{,Tamás szerszetes, a test szízes'}$.

A feliratos gyűrű egyházi ember tulajdona volt. Időben egykorú a margitszigeti rovásfelirattal, a 2. és 14. jel tanúsága szerint, tehát a XIII. század második felére datálhatjuk. Pomáz-Klissza a történeti források szerint a margitszigeti apácák gazdaságához tartozott,²⁵ tehát egyházi körökben élhette a rovásírás gyakorlata. A jelzett időben az *ü* és *ü*, az *sz* és *z* hangok jeleinek változása természetes volt. A *Tamás* szót magában rejtő ligatúra centrális elhelyezésben van. Ettől jobbról balra kell olvasni a *szerszetes* szót, balról jobbra a *test szízes* szavakat.

*

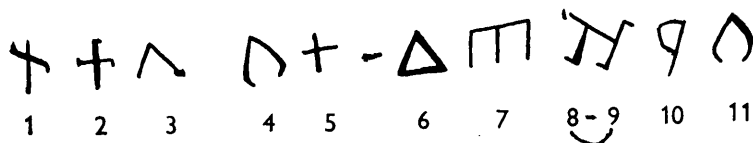
6. A deszki gyűrű rovásfelirata

A Deszk D. jelzésű Árpád-kori temető 87. sírjából ezüst szalaggyűrű került elő, keretelt rovásjelekkel. A felirattal az Arch. Ért. 1955. évi számában foglalkoztam.²⁶ A rovásjelek hiányos ismerete akkor nem tette lehetővé a rovásfelirat megoldását. Most újra elővettem a vonatkozó szöveget és sikerült is nemcsak a rovásjeleket tisztáznom, hanem a feliratot is elolvasnom.

A rovásszöveg kétszeres méretű rajza:

103. kép. Deszki rovásszöveg a XI. századból.

104. kép. Leegyszerűsített rovásjelek.

A 4. és 11. számú jel, az *s* betűnek veláris alakja, jellemzője az összehajló szár, amely az eddig ismertektől, a száras *s* alakjától eltér. A palatális *s* jele, a 3. sz. rovásjelben, azonos a pomázi jellel, a székely-magyar *s* alakjával, de ezektől eltér annyiban, hogy a száruk kihajló tendenciát mutatnak, míg a veláris formánál behajló száruk észlelhetők.

²⁵ Pest megye műemlékei, I. 1958, 665, 676.

²⁶ Csallány D., AÉ, 1955, 82—83.

A 2. és 5. számú jel a *d* betű rovásjele. A magyar rovásírásban itt fordul először elő, de megvan a székely-magyar ábécében.

Az 1. számú jel az *i* hang rovásjele. Margitsziget és a székely írás *i* betűje tartozik ide. A deszkinél jellemző még, hogy összekötötték a kereszt szimbólumával.

A 6. számú háromszögű jel a *k* betű rovásjele. Margitszigeten fordul elő, de alakváltozatban a székelyben is.

A 10. számú *a* betű jelének formája Margitszigeten, Ladánybenén és a székely-magyar rovásírásban ismétlődik, de nem ilyen változatban.

A 7. sz. *m* betű rovásjele. Veláris alakot tükröz, mint Margitsziget, de nem felfelé forduló fogakkal. A pomázi felirat ligatúrájában is felfelé fordulnak a rovásjel rovátkái.

A 8—9. sz. jel összevont az *or* ligatúrában. Szétbontva, a 8. jel betűje az *o* rovásjel szögletes alakja, a margitszigetivel mutat rokon formát. Az *r* betű ezen alakja (*o* jele nélkül) a feliratainkon még nem fordult elő, talán őse a székely rovásírás *r* jelének.

A felirat átírása:

$i^2d^2s^1s^1d-k^1m^1ora^1s =$,idis Asad-kamorás', értelme: Asad-kamorás úré.

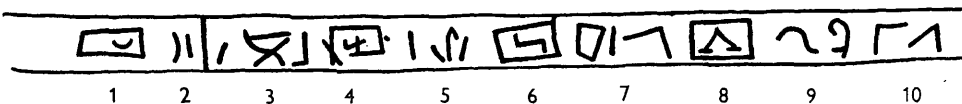
Asad-kamorás, valószínűleg a marosi sószállítás funkcionáriusának, kamorásának a neve. Asád, régies alakja Acsádnak.

Idis azonos a nagyszentmiklósi aranykinesen szereplő *nag'idisz ~ edez =* ,nagyúré,uráé' török nyelvű kifejezésekkel.²⁷ A deszki megjelölés, a csanádi török (onogur-hun) lakosság nyelvi dialektusának átvétele magyarba, a két-nyelvűség századaiban. Érdekes, hogy azon a vidéken ahol a nagyszentmiklósi onogur-hun rovásfelirat is megszületett, párhuzamosan a magyar rovásírást találjuk meg I. László (1077—1095) korából, deszki magyar előkelő sírjában.

*

7. A klárafalvi gyűrű rovásfelirata

A klárafalvi Árpád-kori temető 6. számú sírjában, Faragó György kertjében, rossz ezüst, nyitott szalaggyűrű került ásatáskor elő. Felületén 10 ke-retelésben rovásjelek voltak. A gyűrű rongáltsága miatt nem lehet a rovásfeliratot megfejteni, csupán azt tisztázhatjuk, hogy a deszki rovásfelirat jellegének megfelelő magyar rovásírással van dolgunk. Az olvasata itt is balról jobbra halad. A gyűrűt más rovásfeliratokkal együtt 1955-ben megfejtés nélkül közöltem.²⁸

105. kép. A klárafalvi gyűrű rongált felirata.

²⁷ Csallány D., A nagyszentmiklósi aranykines rovásfeliratainak megfejtése és történeti háttere: A nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve, X. 1967, 31—84.

²⁸ AÉ, 1955, 83—84. A 9. képen a rovásjeleket fordítva közöltem. A számozása marad.

A keretek a rovásjelektől nem mindenütt választhatók külön. A 3., 4., 6., 8. és 10. jel felismerhető.

3. számú jel = , a ²b betű rovásjele.
 4. számú jel = , a ²d betű rovásjele.
 6. számú jel = , a ²k betű rovásjele.
 8. számú jel = , az ¹s betű rovásjele.
 10. számú jel = , az ²s betű rovásjele.

106. kép. Olvasható rovásjelek Klárafalváról.

A női csontváz mellén még ezüst hajkarika, S-alakú véggel, feküdt. A 7. számú férfi sírban lófej, kengyelvas és a lábánál csomóban vasnyílhegyek voltak. Jellegzetes Árpád-kori sírmellékletek I. László idejéből, amikor él még a pogány temetési mód.

*

8. A Székesfehérvár-maroshegyi Árpád-kori rovásírásos gyűrű

Székesfehérvár-Maroshegyen, a Szücs-féle telken, továbbá tőle északra két szomszédos szőlőben, Lichtneckert József 400 sírt bontott fel 1913-ban. A sírok nagyobb részét szőlőforgatás közben megbolygatták. Ezek között volt egy rossz ezüsből készült szalaggyűrű is, amelyen rovásírásos szöveg maradt meg.²⁹ A temetőt I. András, Kálmán és II. András denárai datálják.

107—108. kép. A székesfehérvári rovásfelirat.

²⁹ Marosi Arnold, A székesfehérvári múzeum honfoglalás- és Árpád-kori régiségei: AÉ, 1914, 60—63. — Marosi A., Székesfehérvár honfoglaláskori temetői: AÉ, 1920—22, 25—41, 26. 1., 3. ábra, 34. 1.

A rovásgyűrű közzlésének engedélyéért Dr. Fitz Jenő megyei múzeumigazgató kartársnak mondok őszinte baráti köszönetet.

A gyűrű rovásjeleit felülről lefelé hosszában rótták, olvasata balról jobbra történik. A szöveg kiterített, gipszbe öntött alakjának képét bemutatom (107. kép):

A székesfehérvári rovásfelirat a korábbiakhoz képest számos új jelet tartalmaz (108. kép):

Az 1. és 9. számú jel az *i* betű rovásjele. Itt oldalt fekszik. Az eddigi *i* jelektől eltérő változatot mutat (Margitsziget, Deszk). A konstantinápolyi székely-magyar rovásfeliraton azonos alakban szerepel. Megjegyezni kívánom, hogy a konstantinápolyi feliratot magyaros sorvezetéssel, de székely betűkkel rótták.

A 8. sz. jel az *n* betű rovásjele. Eddig a felsőszemerédi *an* összevonásban talákoztunk vele, de használata a rovásírásrendszerekben általános.

A 2. sz. rovásjel a *d* betű jele (oldalt fekszik). Deszken talákoztunk alakjával, de megvan Klárafalván is.

3. és 4. sz. jel az *s* betű rovásjele (oldalt fekszik). Valószínűleg az *s* rovásjelet itt latin betűkkel pótolták.

7. sz. jel az *u* hangzó rovásjele (oldalt fekszik). Négy félhold alakú jelecskéből állították össze. A magyar rovásírásban még nem került elő megfelelője, de bizonyos mértékig emlékeztet a székely-magyar *u* rovásjelre.

5. sz. jel az *m* betű rovásjele, változatokban szinte minden magyar rovásszöveg jellemzője.

6. számú rovásjel az *s* betű jele. Fordított elhelyezésben Pomázon is előfordul.

10. sz. jel az *s* betű (száras *s*) rovásjele, de eltévesztett vésséssel. Olyan, mint Margitszigeten és Esztergomban. (Oldalt fekszik).

A gyűrű mindkét végén látható két-két ív alakú véset csupán díszítés, de nem rovásjel.

A felirat átírása:

$i^2d^2s^2s^1m^1su^1n^1s =$,idis Samsunis', azaz Samsun úré.'

Honfoglalóink török nyelvű leszármazói, a magyar rovásírásrendszer szerint még a XIII. században is rendszeresen használják az *idi* ,úr' jelzõt személynevek előtt.

*

9. Hódmezővásárhely-Kenyereér-dülői rovásírásos gyűrű

Hódmezővásárhely-Kenyereér-dülőben, kútásás közben kis edényben rovásírásos elektronyűrűt találtak. Az edény nincs meg, a gyűrű Senyei József hódmezővásárhelyi lakos tulajdonában van. László Gyula baráti közvetítésének és megközelítő rajzának, Senyei József közlési engedélyének (1963) köszönhetem, hogy véglegesen megoldhattam a hódmezővásárhelyi gyűrű rovásfeliratának problémáját. A gyűrű átmérője 2,1 cm, vastagsága 1 mm.

A gyűrű fényképét és a rovásszöveg kiterített jeleinek helyes elosztását mutatom be ugyancsak fotomásolatban. (109.—110. kép).

A rovásfelirat magyar, olvasata balról jobbra halad. A kilenc, poncolt keretbe foglalt rovásjelek leegyszerűsített rajzát megismétlem:

A 1. sz. jel a *d* betű rovásjele. Deszkről, Klárafalváról, Székesfehérvárról ismerjük.

A 2., 5., 9. számú rovásjel az *s* betű jele. Deszkről Klárafalváról, Pomázról kerül elő. A 8. és 17. sz. jel ugyancsak az *s* betű rovásváltozata, fordított,

109—111. kép. A hódmezővásárhelyi gyűrű rovásfelirata.

heggyel lefelé irányuló alakkal. Pomázon és Székesfehérváron találkozunk ezzel, amely az előbbi *s* alakkal együtt, ugyanazon feliraton is megvan.

A 4. sz. jel az *m* betű jele. Láttuk Székesfehérvárról, Ladánybenéről, Esztergomból.

A 10. számú rovásjel a *k* betű jele. Azonos alakban képviselve van a szentesi avar és a nagyszentmiklósi onogur-hun török nyelvű feliratokon.

A 11. sz. jel az *a* betű rovásjele, olyan mint Esztergomban és Nagyszentmiklóson, de fekvése ellentétes.

Az *n* betű jele a 3. és 19. sz. rovásjel, kétféle irányítással található. A székesfehérvári és a felsőszemerédi alakváltozatokon túl, fordított alakú a jános-hidai avar feliraton is.

A 16. számú rovásjel az *i* betű jele. Olyan mint a székesfehérvári *i* rovásjele, de nemcsak fent, hanem leet is keresztben vízszintes rovátka zárja. Az 1. sz. *d* jelében a két kar végén az *i* rovásjelet is kihangsúlyozták.

A 18. sz. a *t* betű rovásjele. Kicsiny fejet alig lehet észrevenni. Ilyen van Margitszigeten és Ladánybenén is.

A 20. számú jel általánosságban mint az *sz* rovásjele ismert, de itt ez a szókezdő *i* betű rovásjele (idis).

A 6—7. jel összevont, a *kí* rovásjele és a 14—15. számú *ik* betű összevont rovásjele, rokon változatokban megvan Felsőszemeréden (2—3. sz. jel), és Ladánybenén (14. sz. jel).

Végül a 12—13. sz. jellel amely a *dj* összevont betű rovásjele, még nem találkoztunk. Esetleg *gy*-nek hangzik.

A felirat átírása:

${}^2d^2s {}^2n^2m^2s {}^2k^2s^2s^2k a^1dj^1k I^2s^2t^2n =$ „Idis nemes kisesek, adjik Isten’.

Az eddigi feliratoktól eltérően, a hódmezővásárhelyi rovásszövegben nem személynévhez kapcsolódik az „idis” török eredetű szó, amely „úré”

jelentésű. Itt úgy látszik már értelemvesztetten jelentkezik a szó és a „Kések” céhjéhez fűződik.

A feliraton különbséget tesznek az *s* betű két alakja között. Az *es* (2., 5., 9. jel) rovásjele: szög alakú, felfelé irányuló csúccsal, az *is* (17. és 8. sz. jel) esetében lefelé irányuló csúccsal ábrázolták.

A rovásfelirat idejét a XIV. századra datálom, a felsőszemerédi rokon felirat XV. századra határozható meg, a ladánybenei kapcsolat ugyancsak XIV. századot mutat.

*

10. A kunkerekegyházi gyűrű rovásfelirata

Szabó Kálmán 1932-ben Kunkerekegyháza határában Árpád-kori temetőt tárt fel. A 6. számú női sírban, keretelt rovásjelekkel díszített ezüst szalaggyűrűt talált hajkarikákkal együtt.³⁰ Mészáros Gyula megfejtette a rovás-szöveget, de tévesen: „Hasonló-volt a világnak forgása” értelemmel, a kun nyelvből.³¹ A fenti szöveggel én is átvettem a közlését, de a rovássor fordított volt.³²

A magyar rovásfeliratok ismeretében, újra foglalkoztam megfejtésével:

† ^ 4 X (0 J 4) N V

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

112. kép. A kunkerekegyházi rovásszöveg.

A szöveg a magyar rovásírás szabályai szerint balról jobbra olvasandó. Előforduló rovásjelek:

A 2. sz. jel az *s* betű palatális rovásjele. Gyakori a magyar rovásírásban.

A 3. és 9. számú rovásjel a *t* betű jele. Ismert.

A 4. sz. jel a *b* betű rovásjele. A ladánybenei feliraton megvan.

Az 5. és 10. sz. rovásjel az *n* betű jele, mindkét irányú alakkal. A magyar feliratokon szerepel.

A 11. számú jel a *k* betű rovásjele. A hódmezővásárhelyi, nagyszentmiklósi és a szentesi feliratokon találjuk meg.

A 12. sz. rovásjel az *i* betű jele. Margitszigeten, Felsőszemeréden (8. sz. jel) fordul elő.

Az 1. számú rovásjel a *d* betű jele, itt összevonásként *id* alakban van meg. Szinte minden feliratunkban változatokban szerepel.

A 8. sz. jel az *i+s* jel betűinek összevonásából született, tehát az *is* rovásjele.

A 7. számú rovásjel a *j* betű rovásjele. Ilyen formában még nem került elő. Talán a latin írásból alakították ki.

A 6. számú jel összevonás, *ad* betűkre vonatkozik. Az összevonás a magyar rovásírásban még nem fordult ilyen alakban elő. Talán a latin *D*-ből alakították ki, fordított elhelyezéssel.

³⁰ Szabó Kálmán, Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei: Bibliotheca Humanitatis Historica, III, 1938, 32–33.

³¹ Mészáros Gyula, Rovásírásos kun nyelvemlékek: Népünk és Nyelvünk. Szeged 1936, 161–178.

³² Csallány D., AÉ, 1955, 81., 3. kép.

A felirat átírása:

${}^2Id\ {}^2s\ {}^2t^2b^2n\ {}^1d^1j\ is^2t^2n(n)\ {}^2k\bar{i}$ = ,idis Teben adj Isten neki', ,azaz: Teben úré, adj Isten neki.'

Honfoglaláskori török törzseink évszázadokon át megtartották felirataikon az „úr” jelzőt. Mivel a feliratot, a kísérő leletekkel együtt a XIII. századra határozhatjuk meg, nem kun rovásírással és kun névvel van dolgunk, hanem a Duna—Tisza közti, elmagyarosodó honfoglaló török törzseink, magyar rendszerű, átvett rovásírásáról, ahol megőrződtek az Árpád-kori kétnyelvűség hagyományai.

*

11. A ladánybenei Árpád-kori gyűrű rovásfelirata

Ladánybenén Szabó Kálmán Árpád-kori temetőt tárt fel, ahol leletmelékletek kíséretében ezüst szalaggyűrűt is találtak rovásfelirattal. A gyűrű a kecskeméti múzeum anyagával együtt elpusztult. Mészáros Gyula megpróbálta megfejteni „gyűrűje szép” értelemmel, török nyelven. A feliratot 1955-ben közöltem. Most újra értékelem.³³

113. kép. A ladánybenei gyűrű felirata.

A felirat magyar írásrendszerű, de a korábbi török hatásra megőrizte a jobbról balra való olvasási módot. Idejét a XII. századra tehetjük.

A helyesbített rovásfelirat a következő:

Az 5. sz. jel az *sz* betű rovásjele. Esztergom, Margitsziget, Ladánybene (edény), Pomáz szövegeiben van meg.

A 12. számú rovásjel az *m* betű jele. Minden magyar rovásírásra jellemző alak.

A 4. és 7. számú jel, két változatát mutatja az *a* betű rovásjelenek. Ladánybene (edény), Esztergom, Pomáz az előfordulási helye.

A 2., 11., 10., 14. számú jelek az *s* betű háromféle változatát mutatják, az *es*, az *ás* és a száras *s* jelét. Feliratainkban mindegyikre van példa.

A 13. sz. jel az *n* betű jobbra néző veláris alakja. Kunkerekegyházán és a jánoshidai avar feliraton van meg.

A 9. sz. rovásjel az *i* betű jele. A magyarban többféle változatban fordul elő.

A 6. számú jel a *p* betű rovásjele. Nagyszentmiklóson találjuk az analógiáját, összevont rovátkákkal megvan Esztergomban is.

Az 1. sz. jel az *i* és vagy *d* betű összevont rovásjele. Nincs lehetőség, hogy az eredetét ellenőrizhessem. A többi feliraton inkább *d* rovás alakjában van még az *id* összevonás.

A 8. számú rovásjel az *r* betű rovásjele. Kapcsolata nincs meg, jelét talán a latinból kölcsönözték.

A 3. számú jel valószínűleg az *m* betű rovásjele. Formáját máshonnan nem ismerem.

³³ Ld. 30—32. sz. jegyzetet.

A felirat átírása:

²id²s ¹Maszpa¹ri¹s s¹m¹n¹s

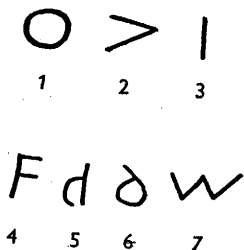
,idis Maszparis sámánás, azaz Maszpar úré sámáné.

*

12. A mezőberényi pecsétgyűrű rovásfelirata

Csapóné Tábori Hajnalka debreceni néprajzos, ajándékba kapott egy kultikus ezüst pecsétgyűrűt, amelyet állítólag Mezőberényben találtak.³⁴

A gyűrűt eredetben tanulmányoztam. Fényképét csak később kaphatom kézhez. A napokkal koszorúzott pecsételőn középen két sor rovásírást látunk:

114. kép. A mezőberényi kultikus gyűrű rovásjelei.

Olvasata balról jobbra halad. Rovásjelei természetesen az ezüst koronon fordított vésetűek.

2. Az *a* betű rovásjele. A ladánybenei gyűrűn, Esztergomban, Pomázon, fordított elhelyezésben Hódmezővásárhelyen találjuk meg.

7. számú rovásjel az *m* betű jele. Előfordul Esztergomban, Hódmezővásárhelyen és a ladánybenei edényen.

3. sz. rovásjel az *sz* betű jele. Azonos alakban csaknem minden magyar rovásfeliraton megeljük.

4. sz. jel: a *p* betű rovásjele. Esztergomban, Battonyán, ellentétes irányítással pedig Nagyszentmiklóson, és a ladánybenei gyűrűn látjuk. Hangértéke *b*.

Az 1. sz. jel az *f* betű veláris rovásjele. Egyedüli előfordulási helye Margitsziget.

6. számú rovásjel az *o* betű rovásváltozata. Az *o* betű jeleivel találkozunk Margitszigeten, Deszken és Nagyszentmiklóson, de sehol sem azonos alakban.

Az 5. sz. rovásjel összetett, miként a kunkerekegyházi *ad* jele. A mezőberényi összevonás az *asz* betűk rovásjele.

A hét jeltől álló felirat átírása:

¹f ¹sz

¹p sz ²m

A kultikus célra szolgáló pecsétgyűrű pornográf tartalmú. Idejét a XIV. századra határozhatjuk meg.

*

³⁴ A gyűrű rovásfeliratainak publikálási lehetőségéért, engedélyéért őszinte köszönetet mondok.

A magyar rovásírás 12 emléke (Esztergom, Margitsziget, Ladánybene (edény), Felsőszemeréd, Pomáz, Deszk, Klárafalva, Székesfehérvár, Hódmezővásárhely, Kunkerekegyháza, Ladánybene (gyűrű), Mezőberény) és az itt nem szereplő nagyszombati és tokaji rovás emlékekkel együtt, számos, eddig nagyrészt ismeretlen rovásjellel gyarapította ismeretünket. A magyar rovásjeleket lelőhelyek szerinti összehasonlító táblázatban foglaltam össze, az avar, a székely, a battonyai türk és a nagyszentmiklósi onogur-hun rovásírásokkal egyetemben. (115. kép) A magyar rovásábécét, kiegészítve a székely rovásírás betűivel, külön állítottam össze. (116. kép)

Az *a*, *á* betűnek számos rovásjelváltozatát látjuk.

A *b* betűnek csak palatalis kapcsolatú rovásjele került eddig elő. A veláris alakjára nézve iránymutató lehet Nagyszentmiklós és a székely rovásírás.

A *c* betűnek nem került megfelelője elő. A székelyben a *c* jel számára szolgáló rovásjel, a Margitszigeten a feliraton *k* jelként szerepel.

A *cs* betűnek két rovásjel változata van. Egyezik a székellyel.

A *d* betű jelét a magyar rovásírásban hat helyről ismerjük.

Az *e* betű rovásjele a székelyben is megvan.

Az *f* betű jele két változatban van meg.

A *g* és *gy* (*dj*) jel csak egy alkalommal jelentkezett.

A *h* betű még hiányzik, a székely írás iránymutató.

Az *i* betű jele több változatban látható.

Az *í* betű jele számos variációban lelhető meg, a székelyben hiányzik, de Battonyán és Nagyszentmiklóson megvan.

A *j* betű Kunkerekegyházáról ismert, a felsőszemerédi: *jo* hangot képviselhet, az *o* jelét Mezőberényben kell keresni.

A *k* betűnek sok változatát ismerjük.

Az *l* betűnek rovásjele csak Margitszigeten és Ladánybenén (edény) került elő, a székelyben nincs meg.

A *ly* betű rovásalakja olyan formában mint a székelyben vagy Nagyszentmiklóson, nincsen meg, úgy látszik, hogy a margitszigeti *oi*-féle hangok és jelek helyettesítik.

Az *m* betű rovásjele sajátos, számos változatban jelentkezik, de a székely rovásjelváltozat is előfordul.

Az *n* betű rovásjele ismert forma, csak az irányítás módjában van változás.

Az *ny* betű rovásjele nincs meg.

Az *o* betű jele három változatban fordul elő.

Az *ö* betű jelét nem ismerjük.

A *p* betű jele *b* hangérték mellett is megvan, csak irányítása változik. Battonya és Nagyszentmiklós irányadó.

Az *r* betű rovásjele többféle alakban ismert. Eredetük még nem tisztázott.

Az *s* betű ötféle rovásjellel szerepel. Székesfehérváron találunk csak elütő változatot.

Az *sz* betű nemzetközi formát képvisel.

A *t* betű jelének különböző változatai láthatók, de alapjában olyan mint a székely.

A *ty* betű jele, az *ü* betű jele, a *v* betű jele, a *z* betű jele, a *zs* betű jele nem kerültek a magyar rovásírásban elő, lehet hogy a székely írás irányadó.

Az *u* betű érdekes rovásalakját őrizte meg a székesfehérvári felirat.

	VIII		VIII		XIII		XI		XI		XIV		XIV		XIII		XIII		XII		XIV		XIII		XV		XIV		XV-XIV		XI-XIII		XI-XII					
	Jánoshida avar		Szentés avar		Margitsziget magyar		Deszk magyar		Klárafalva magyar		Hódmező-vásárhely magyar		Ladánybene (edény) magyar		Ladánybene (gyűrű) magyar		Kunkerek-cgyháza magyar		Székes-fehérvár magyar		Esztergom magyar		Pomáz magyar		Felső-szemeréd magyar		Mezőberény magyar		Székely		Battonya türk		Nagyszent miklós					
	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2	1	2				
a á					4	9			<	q	4>	a ad/			>	>	P		>	d asz/	4.4												>					
o ó					3	7																				8								7				
u ú																																			8			
i í					4					U ik/	S ik/			V										4	U:U ik/						4			7				
e é						3																													3			
ë ä																																				3		
ö ö																																					3	
ü ú																																					3	
i i					1	†			†		I		†		†																					†	†	
b						X			X				X																							X	X	
c																																						X
cs (ő)						H					H																										H	
d									††	†	†			†	†	†																				†	X	
f						⊗																															X	
g														M																							^	
gy (dj)											U ej/																										≠	
h																																					X	
j																																						1
k																																						1
k																																						1
k																																						1
l																																						1
ly (lj)																																						1
m																																						1
n																																						1
ny																																						1
p																																						1
r																																						1
s (ő)																																						1
sz (s)																																						1
t																																						1
ty																																						1
v																																						1
z																																						1
zs (ž)																																						1

115. kép. Rovásábécék a Kárpát-medencében.

a = 9:9: > : <

o = 1: J: 8

u = 3̃

ï = 4: 4: U

e = 5

ë = 6
ö = 7
ü = 8

i = 9: T: 9: 7

b = X

c = 10

cs = 11: 11

d = 12: 12: 12

f = 13: 13

g = 14

gy(dj) = 15

h = 16: 16

j = 17: 17 /jo/

k = 18: 18: 18: 18: 18: 18: 18: 18: 18: 18

↑: 19 /ki/: 20 /ik/: 21 /ik/: 22 /ik/

116. kép. A magyar rovásábécé (kiegészítve).

l = 19

ly = 20: 20: U: U /i/

m = 21: 21: 21: 21: W: B

n = 22: (

ny = 23

p = 24: 24: F /b/

r = 25: R: Y

s = 26: 26: 26: 26: V

sz = 27: (d/asz/

t = 28: 28: 28: 28 /ts/

ty = 29: 29
v = 30
z = 31: 31
zs = 32

A keretben: székelyből
kiegészítve

Megállapítható, hogy a magyar rovásírás nem azonos a székely-magyar rovásírással. Több rovásjel elüt, vagy változatot jelent. A rovásjelek azonban nagy többségükben egyeznek a székelyel.

A magyar rovásírás balról jobbra való sorvezetése külön írásrendszert mutat. A székely rovásírás, a török írásrendszerek hatására a jobbról balra való írásmódra tért át.

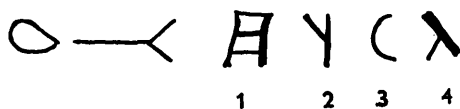
A magyar rovásírás jelei nem egységesek, számos változatban kerültek elő. Egy részük a török írásrendszerekből való.

A székely-magyar rovásírás emlékei a XV. századtól kezdve ismertek, a magyar rovásírás legrégebb feliratai a XI. századból származnak.

*

Az avar rovásírás emlékei:

1. *Jánoshida-Tótkérpuszta* (Pótkérpuszta) (Szolnok m.) avar temetőjének 228. sírja. A feltárt mellékletek között szerepel a női csontváz túrtartótokja, négyszögű átmetszettel, hasáb alakú, csontból faragva. Emberalak és rovásjelek vehetők ki az egyik lapján.³⁵ Ördögűzést mutató sátán-ábrázolás és négy rovásjel látszik, amely balról jobbra való sorvezetéssel olvasva, a szöveg a következő jeleket és megoldást nyújtja:

117. kép. A jánoshidai felirat.

A felirat átírása:

${}^1z{}^1t{}^1n{}^1s$ = ‚zatanas’ ~ ‚szatanas’, azaz, ‚szátáné’. Törökös kezdésű avar alakja egy latin eredetű műszónak, amely nyelvünkben is továbbél *sátán* szó alakjában. Az első ábrázolás nem rovásjel, hanem a sátán fekvő alakja.

Ez az első eset, hogy hiteles avar rovásszöveg és avar használatú szó került elő VII—IX. századi avar temetőből, régészeti leletmellékletekkel együtt.

Rovásjelek:

1. A *z* betű rovásjele. Azonos alakban a székely-magyar rovásfeliratokból (Konstantinápolyból) ismert. Változatait láthatjuk Nagyszentmiklóson, a Don és a Kubán vidéken, de az Orchon—Jeniszej türk írásrendszerében nincs meg.

2. A *t* betű jele megvan Ladánybenén, a székely rovásírásban, Nagyszentmiklóson, a Don-vidéken, de nincs meg a türk rovásírásban Orchon—Jeniszej vidékén.

3. sz. az *n* betű rovásjele Felsőszemeréden összevont rovásjelben jelentkezik, de megvan a székely-magyar, nagyszentmiklósi, battonyai rovás-

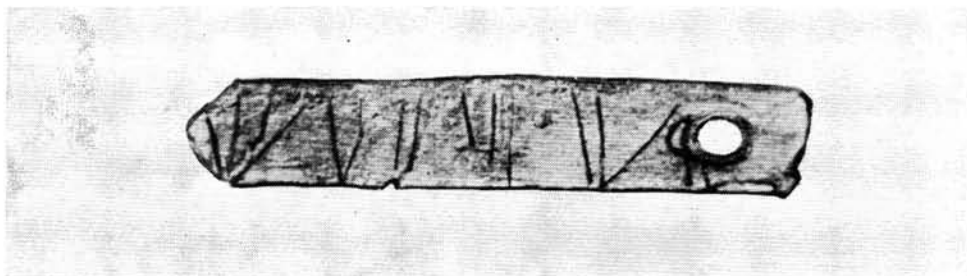
³⁵ *Erdélyi István*, Új magyarországi rovásfelirat: AÉ, 1961, 279—280. — *Erdélyi I.* A jánoshidai avar kori temető. — *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Jánoshida: Régészeti Füzetek*, II. 1. Bpest 1958.

feliratokon, de a Don- és a Kubán-vidéken is. Az *n* rovásjelének alakja, a balról jobbra való sorvezetésnek következménye.

4. számú jel az *s* betű veláris rovásjele. Margitszigeten, Esztergomban azonos alakban szerepel, de megvan a székely-magyar rovásírásban is, változatban Nagyszentmiklóson, de hiányzik az Orchon—Jeniszej írásrendszerében. Tehát az avar írásrendszer sem türk, sem szibériai kapcsolatot nem mutat.

*

2. *Szentes*, felsőcsordajárásai avar temető 36. sírja.³⁶ Csallány Gábor múzeumigazgató ásatásából 1905-ben került elő egy átlukasztott csontlapocska, amelyen rovásjelek láthatók (118. kép). Az átlukasztás a jobb szélén látható, a bal szél rongált.

118. kép. A szentesi avar rováslelék.

A felirat rovásjeleinek olvasata balról jobbra történik. Érdekes a kontúrvonalak használata. A felirat rovásjelei: (119. kép)

119. kép. Szentesi rovásfelirat.

A rovásfelirat 6 rovásjelből állott. Az első jel hiányzik, rekonstruálnom kellett. Minden jel ismert.

A 6. számú rovásjel tisztán jelentkezik, a *k* betű jele. Azonos alakja Hódmezővásárhelyről és Nagyszentmiklósról ismert.

³⁶ Csallány D., Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Bpest, 1956, 197., 907. sz. — Nagyfalussy L., Ógörögbetűs feliratok az alföldi sírleletekben: Kalocsai Jézus-társasági Szent István gimnázium 1940—41. évi Évkönyve. Kny. 14—15. l.

Az 1. és 5. jel azonos, a *t* betű rovásjele. Megvan a jánoshidai avar szövegben, a magyar emlékeken, a székely rovásírásban és Nagyszentmiklóson. Nincs meg az Orchon—Jeniszej rovásírásrendszerében.

A 3. számú jel az *s* betű palatális alakja. Ligatúrában előfordul Felsőszemeréden, megvan a deszki, pomázi stb. a székely-magyar rovásírásban, a Don- és a Kubán-vidéken, de nincs meg a türk írásrendszerben.

A 4. sz. jel az *i* betű rovásjele. A székely-magyar rovásírásban Székelyderzsen, Marsiglinél, Csíkszentmártonban és Konstantinápolyban jelenik meg. A magyarban változatokban találjuk.

A 2. számú rovásjel az *m* betű jele. A magyar emlékeken Margitszigeten, Deszken, Pomázon, Ladánybenén és Esztergomban jött elő.

A felirat átírása:

$(^2t)^2m^2s\ i\ ^2t^2k = \text{,temesíték!}'$, azaz temessétek.

A felirat rendelkezés a halott eltemetésére, amelyet végre is hajtottak a rovásszöveg értelmében.

Döntő fontosságú adat maradt fenn a tisztántúli avarok, Baján kagán népének ugor nyelvére nézve. Jánoshidán még törökös hangzású idegen eredetű szó maradt fenn, amelyet a kereszténységgel kapcsolatosan az avarok használtak, de a Szentes-felsőcsordajárás rovásfelirat tisztán ugor nyelvi dokumentumot adott.

A magyar és az avar rovásírás összehasonlításával tisztázhatjuk, hogy a két rovásírás balról jobbra való sorvezetést mutat, hogy mindkét rovásírás jelei azonosak, ugyanazon hangértéket képviselik.

Régészeti, történeti, nyelvészeti forrásadatok révén nem tisztázhattuk az avar és a magyar kontinuitást. A rovásfeliratok összevetése alapján sikerült írástörténeti bizonyítékok alapján megállapítani, hogy az avar rovásírásnak szerves folytatása a magyar rovásírás, azonosak a jelek és a sorvezetés. A Szentes-felsőcsordajárás rovásémlék nyelvi bizonyítékkal is szolgál: az ugor nyelv a Kárpát-medencében Árpádék 896. évi honfoglalása előtt 568-ban már megjelent a Tisza vidékén, mégpedig az avarok útján. Az avarok nem pusztultak el, nem szlávosodtak el, hanem töretlenül élnek tovább a magyar nevet felvéve. Árpád népe az avarok (álavarok) ugor nyelvében feloldódott, nyelvileg felszívódott. Árpád török rokonságának nyelvére, írásrendszerére nemcsak a nagyszentmiklósi rovásírásfeliratok nyújtanak határozott bizonyítékokat, hanem a magyar rovásírás emlékei is igazolják, hogy a honfoglalás-kori és Árpád-kori török nyelvű honfoglalóink részben sokáig megőrizték nyelvüket és sokáig megtartották *ídi* = ,úr' rangjukat, még akkor is, amikor már teljesen elugorosodtak.

A székely-magyar rovásírás magyar közvetítéssel került át Erdélybe, de a hun-székely rovásírás, amelynek ábécéje a ligatúrák alapján rekonstruálható, török eredetű (onogor-hun).

A Közép-Duna-medence rovásírásos emlékeit a mellékelt táblázat mutatja (116. kép).

Csallány Dezső

DIE UNGARISCHE UND AWARISCHE KERBSCHRIFT

Bisher waren wir über die ungarische und awarische Kerbschrift sozusagen unwissend. Die Szekler-Ungarische Kerbschrift, stimmt nur teilweise mit diesen überein. Die vierzehn Runeninschriften von Nagyszentmiklós gehören zum onogurhunnischen Schriftzeichensystem und die Runen des Battonyaer Ringes aber weisen Türkschriftzeichen auf.

Ungarische Runeninschriften:

1. *Umgebung von Esztergom.* Ein silberner Siegelring. Lesart der Runen: *Kaszás p. m.* Der Buchstabe *m* dürfte die Abkürzung des Wortes Meister (ungarisch: *mester*) bedeuten. Die Entstehung kann auf das XIV. Jahrhundert angesetzt werden.

2. *Margitsziget.* Kirchenruine des Nonnenklosters der Dominikaner. Runeninschrift auf einem Grabstein. Die Runenzeichen folgen einander in vier Reihen von oben nach unten und die Zeilen müssen von links nach rechts gelesen werden. Lesart der Inschrift:

+*fecském*
keltesz
(... öi...)
békis fiam

Entstehungszeit: Zweite Hälfte des XIII. Jahrhunderts.

3. *Ladánybene.* Grundbesitz des Pál Józsa (1909). Runeninschrift auf einem dunkelgrauen gedrechseltem Gefäß. Die Runen bedeuten:

kik
eltemet(sz)
a csebresz teszék

Zeit des Entstehens: das XIV—XV. Jahrhundert.

4. *Felsőszemeréd,* römisch-katholische Kirche. Péter Püspöki Nagy hat 1968 den Text unrichtig publiziert. Die richtige Lesart lautet:

1482. Kikk Joanni meister.

Die Inschrift entstand im Jahre 1482.

5. *Pomáz-Klissza.* Ring mit Kerbschrift. Lesart der Runen:

Tamás szerszetes, a test szízes.

Entstehungszeit: XIII—XIV. Jahrhundert.

6. *Deszk.* Arpadenzeitlicher Friedhof D., Grab 87. Silberner Bandring. Lesart der Runen:

idis Asad-kamorás, das bedeutet: Gehört Herrn Acsád-kamorás. Stammt aus der Zeit König László I. (1077—1095).

7. *Kláralfalva,* Garten des György Faragó, Grab 6 des Arpadenzeitlichen Friedhofs. Schlechter silberner Bandring mit Runeninschrift. Nur die Runenzeichen folgender Buchstaben sind lesbar:

b, d, k, s, s. Entstehungszeit das XI. Jahrhundert.

8. *Székesfehérvár-Maroshegy.* Schlechter silberner Ring aus dem Arpadenzeitlichen Friedhof. Lesart seiner Inschrift:

idis Samsunis, das bedeutet: Gehört Herrn Samsun.

Stammt aus dem XII. Jahrhundert.

9. *Hódmezővásárhely*. Flur Kenyere-ér. Runeninschrift auf einem Elektron-Ring. Lesart der Runen:

idis nemes kisesek, adjik Isten. (Gehört den edlen Herren Messerschmieden. Gebe Gott!)

Entstehungszeit: das XIV—XV. Jahrhundert.

10. *Kunkerekegyháza*. Gemarkung der Ortschaft, 6. Grab des Arpadenzeitlichen Friedhofs. Runeninschrift auf einem silbernen Bandring. Die Runen bedeuten:

idis Teben, adj Isten neki, das heisst: Gehört Herrn Teben, gebe es ihm Gott. Zeit seines Entstehens ist das XIII. Jahrhundert.

11. *Ladánybene*, aus einem Grab des Arpadenzeitlichen Friedhofs, Silberring mit Runeninschrift. Die Runen bedeuten:

idis Maszparis samanas, das bedeutet: Gehört dem Schamanen Herrn Maszpar.

Die Inschrift besteht zwar aus ungarischen Runenzeichen hat aber durch den ausgeübten frühzeitlicheren türkischen Einfluss und die türkische Sprache die Lesart von rechts nach links bewahrt. Die Entstehung der Inschrift können wir auf das XII. Jahrhundert ansetzen.

12. *Mezőberény*, Runeninschrift auf einem Siegelring. Lesart der Runen:

f.sz

p . . om.

Kultischen Zwecken dienender Text pornographischen Inhalts. Die Zeit seiner Entstehung lässt sich auf das XIV. Jahrhundert ansetzen.

*

Im allgemeinen besitzt die ungarische Kerbschrift eine von links nach rechts laufende Linienführung und Lesart.

Die Zeichen des ungarischen Runenalphabets (Abbildung 116), sowie eine Vergleichstabelle (Abbildung 115) liegen vor. Die fehlenden Zeichen des Runenalphabets wurden durch Szekler-Ungarische Runenzeichen ergänzt.

*

Awarische Runeninschriften:

1. *Jánoshida-Tótkérpuszta* (Pótkérpuszta) Komitat Szolnok. 228. Grab des awarischen Friedhofs. Aus Knochen geschnittener Nadelbehälter eines weiblichen Skeletts. Auf einer Seite befindet sich eine Runeninschrift, diese bedeutet:

zatanas ~ szatanas, das heisst: gehört dem Satan.

Runeninschrift aus dem VIII. Jahrhundert nach unserer Zeitrechnung.

2. *Szentes-Felsőcsordajárás*, 36. Grab des awarischen Friedhofs. Durch Konturlinien begleitete Runeninschrift befindet sich auf einer durchbohrten kleinen Knochenplatte.

Die Runen bedeuten:

(t)emesitek(!). Das heisst: beerdigt (den Toten)!

Ein entscheidend wichtiger Inschriftenfund aus dem VIII. Jahrhundert für die igrische Sprache der Awaren von jenseits der Tisza.

Die ungarische und awarische Runenschrift ist gänzlich identisch. Die Zeilenführung und Lesart geschieht zumeist von links nach rechts. Die awarische Runeninschrift von Szentes-Felsőcsordajárás beweist, dass die Sprache der europäischen Awaren (Pseudo Awaren) und des ungarischen Volkes übereinstimmt. Jánoshida hat

ein Wort türkischen Gepräges aus der Awarzeit bewahrt. In den ungarischen Runeninschriften ist das „Herr“, als türkischen Rang bedeutende Wort *idi* in mehreren Inschriften aufzufinden. Dieses Wort hat sich durch Jahrhunderte noch im ugrierisierenden gemeinen Volk behauptet.

Die Tabelle der Kerbschriftsysteme innerhalb des Karpatenbeckens und das Alphabet der ungarischen Kerbschrift beweisen, dass die Ungarische Kerbschrift ein von den Szekler-Ungarischen Runen zum Teil abweichendes selbstständiges Schriftzeichensystem bildet, welches den Einfluss der verschiedenen Schriftsysteme getreu bewahrt hat.

Die angeführten schriftgeschichtlichen Angaben bestätigen vollständig die awarisch-ungarische Kontinuität.

D. CSALLÁNY

BIBLIOGRÁFIA

(I. 1958 – X. 1967)

- Balogh István:** Szabolcs megye dézsmajegyzeke 1556-ból I, 144.
Tithe register of the county Szabolcs-Szatmár of 1556 I, 168.
- Balogh István:** Szabolcs megye statútumai a pásztorok megrendszabályozására a XVIII. században II, 91.
Die Statuten des Komitats Szabolcs zur Massregelung der Hirten im XVIII. Jahrhundert II, 109.
- Balogh István:** A magosligeti málévető-gép III, 219.
Die Maissämaschine von Magosliget III, 222.
Kukuruznaja szejalka v derevne Magosligete III, 222.
- Balogh István:** A tiszavasvári református templom IV – V, 65.
The reformed church in Tiszavasvári IV – V, 77.
- Banner János:** Jósza András és Herman Ottó levelezéséből (Születésének – 1834. november 30. – 130. évfordulójára) VI – VII, 7.
Aus dem Briefwechsel von András Jósza mit Ottó Herman VI – VII, 17.
- Baranyai Béláné:** A nyírbátori egykori ferenceskonvent középkori textíliái VI – VII, 47.
Die mittelalterlichen Textilien des einstigen Franziskanerkonventes in Nyírbátor VI – VII, 54.
- Bene Zsuzsanna – Katona Imre:** A nyíregyházi Jósza András Múzeum későhabán fajanszai VI – VII, 57.
Die späten Habaner Fayenzen des Jósza András Museums in Nyíregyháza VI – VII, 68.
- Bökönyi Sándor:** Honfoglaláskori lókoponyák a nyíregyházi múzeumban I, 88.
Crani da cavallo dell' epoca della conquista della patria nel museo di Nyíregyháza I, 97.
- Csallány Dezső:** Beköszöntő I, 5.
Vorwort I, 6.
Prediszlovie I, 8.
- Csallány Dezső:** Szabolcs-Szatmár megye avar leletei I, 31.
Awarische Funde des Komitates Szabolcs-Szatmár I, 84.
- Avarszkie nahodki v komitate Szabolcs-Szatmár I, 86.
- Csallány Dezső:** Adatok Attila székhelyének kérdéséhez II, 19.
Angaben zur Frage der ständigen Residenz Attilas II, 30.
- Csallány Dezső:** A székely-magyar rovásírás emlékei III, 39.
Die Denkmäler der szeklerisch-ungarischen Kerbschrift III, 122.
- Csallány Dezső:** Szkíta íjmaradványok IV – V, 7.
Osztatki szkítszkih lukov IV – V, 13.
Fragments d'arcs Scythes IV – V, 15.
- Csallány Dezső:** Az avar törzsszervezet VIII – IX, 35.
Die awarische Stammesordnung VIII – IX, 55.
- Csallány Dezső:** A nagyszentmiklósi aranykincs rovásfeliratainak megfejtése és történeti háttere X, 31.
Die Entzifferung der Kerbschriften des Goldschatzes von Nagyszentmiklós und sein geschichtlicher Hintergrund X, 75
Isztoricseszkih plan i raszsifrovka runicseszkih nadpiszej zolotogo klada iz Nagyszentmiklósa X, 80.
- Csallány Géza:** Nagy Géza régészeti levelei Jósza Andrásához II, 51.
Archäologische Briefe von Géza Nagy an András Jósza II, 61.
- Csallány Géza:** Üzenetküldés motívuma népmeséinkben IV – V, 105.
Motivi poszl'nija izvesenij v nasih narodnih szkazkah IV – V, 112.
The motive of message-sending in Hungarian folktales IV – V, 113.
- Csallány Géza:** Egy szatmári sváb népmonda VI – VII, 105.
Eine schwäbische Volkssage VI – VII, 112.
- Csiszár Árpád:** A hazajáró lélek VIII – IX, 159.
Der Heimkehrende Geist VIII – IX, 199.
- Entz Géza:** Beszámoló a vándorgyűlés kiándulásáról VIII – IX, 79.
Bericht über den Ausflug der Wandertagung VIII – IX, 83.

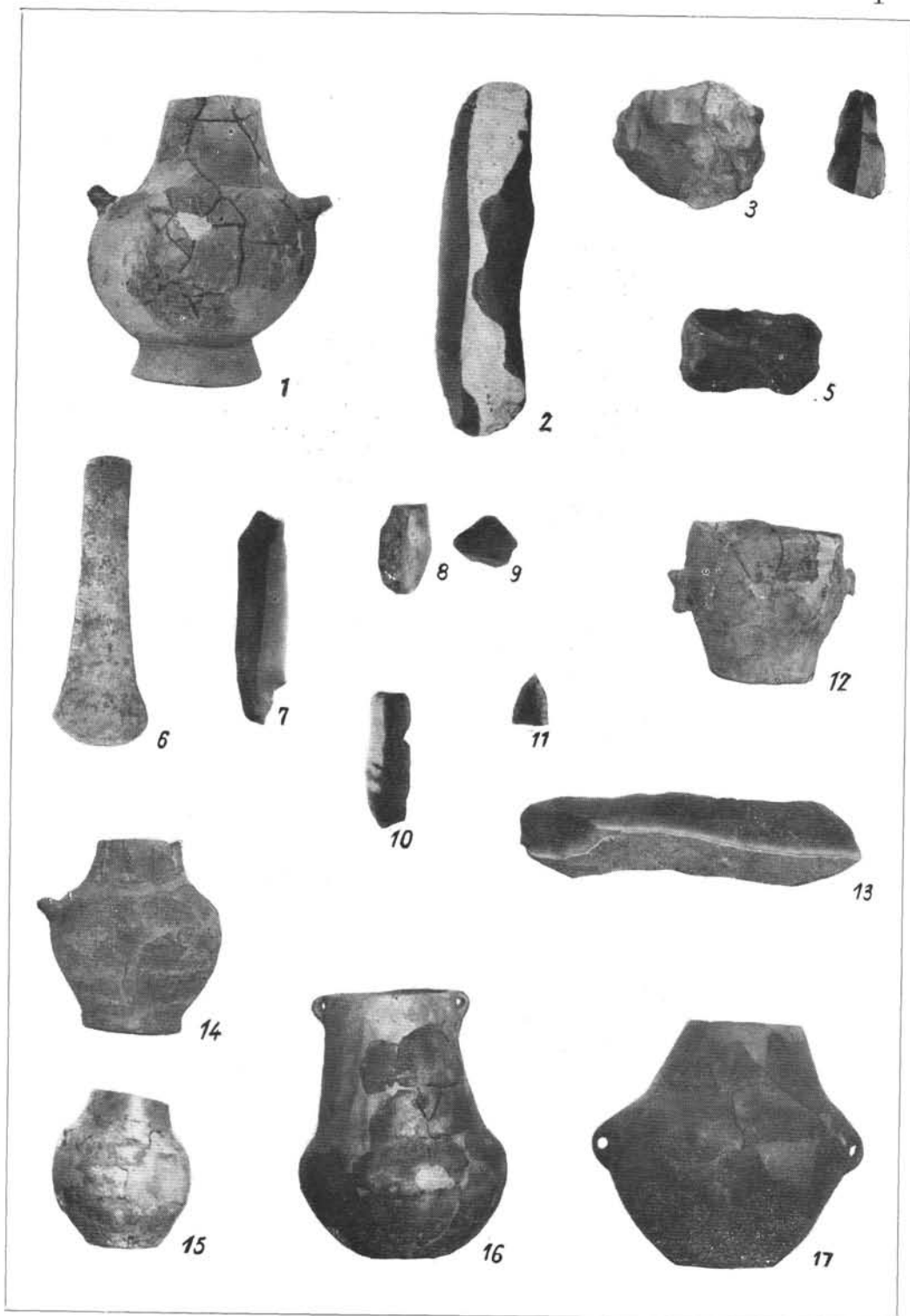
- Erdélyi István:** A bodrogszerdahelyi (Streda nad Bodrokom) honfoglaláskori temető IV – V, 17.
Mogilnik epohe zavoevnija sztrani vengrami v Sztrada nad Bodrokom IV – V, 29.
Der landnahmezeitliche Friedhof von Bodrogszerdahely (Streda nad Bodrokom) IV – V, 29.
Cinterín z doby osídlenia vlasti z okolia Stredy nad Bodrokom IV – V, 30.
- Erdész Sándor:** Állattá változások a nyírségi néphiedelmekben I, 215.
Changements en bêtes dans la croyance du peuple du Nyírség I, 227.
- Erdész Sándor:** Egy népi verselő Tiszavasváriból II, 149.
A Popular Versifier of Tiszavasvári II, 165.
- Erdész Sándor:** Egy szamosháti termelőszövetkezet mesemondója III, 177.
Szkazocsink szelszkohozajsztvennogo kooperativa, nahodjasegoszja na Szamoszate III, 189.
Der Märchenerzähler einer landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaft aus der Szamoszát III, 190.
- Erdész Sándor:** Téli estézés egy nyírségi faluban IV – V, 115.
„Evening-making” in winter in a village of the Nyírség IV – V, 127.
- Erdész Sándor:** A „sárga kígyó” ballada Nyírbátorból VI – VII, 113.
Die Ballade von der „Gelben Schlange” von Nyírbátor VI – VII, 121.
- Erdész Sándor:** Gabonátároló építmények a szatmári Erdőháton X, 203.
Baulichkeiten für die Lagerung vom Getreide dem szatmárer Gebiet Erdőhát X, 214.
- Éri István:** A kisvárdai vár reneszánsz faragványtöredékei I, 129.
Frammenti sculturali rinascimento del castello di Kisvárdá I, 143.
- Farkas József:** Bakos Ferenc a mátészalkai parasztorvos X, 145.
Der Heilkünstler Ferenc Bakos aus Mátészalka X, 181.
- Fettich Nándor:** A besztereci románkori aspersorium II, 33.
Über das Aspersorium von Beszterec, Komitat Szaboles II, 49.
- F. Takács Zoltán:** Jósza Andrásról I, 250.
András Jósza I, 257.
- Gedai István:** A nagyecsed-i Árpád-kori éremlelet VIII – IX, 57.
Der Árpáden-zeitliche Münzfund aus Nagyecsed VIII – IX, 77.
- Gombás András:** Juhtartás Szentmihályon (Tiszavasvári) III, 223.
Schafzucht in Szentmihály (Tiszavasvári) III, 245.
- Obcsevodsztvo v derevne Szentmiháe (Tiszavasvári) III, 247.
- Gombás András:** Bűn és bűnhődés a régi Szentmihályon IV – V, 79.
Delitti e punizioni nell’antico Szentmihály IV – V, 103.
- Gombás András:** Szentmihályi ólaskertek VI – VII, 75.
Stallgärten in Szentmihály VI – VII, 102.
- Gombás András:** Az 1850. éviszentmihályi parasztfelkelés VIII – IX, 85.
Der Bauernaufstand in Szentmihály im Jahre 1850 VIII – IX, 113.
- Hársfalvi Péter:** Nemesek és parasztok Nyíregyháza társadalmában (1753 – 1848) III, 137.
Dvojpane i kresztjane v obsesztve goroda Niredháza (1753 – 1848) III, 152.
Adelige und Bauern in der Sozietät von Nyíregyháza (1753 – 1848) III, 152.
- Horváth Sándor:** Az 1945. évi földreform Szaboles-Szatmár megyében VIII – IX, 115
Die Bodenreform im Jahre 1945 im Komitat Szaboles-Szatmár VIII – IX, 141
- Huszár Lajos:** A nyíribronyi éremlelet IV – V, 47.
Der Münzfund von Nyíribrony IV – V, 63.
- Huszár Lajos:** A kisvárdai Anjou-kori éremlelet X, 85.
Der Münzfund von Kisvárdá aus dem Zeitalter der Anjous X, 90.
- Jenei Ferenc:** Az ecsedi Báthoriakról X, 103.
Über die Báthoris von Ecsed X, 108.
- Jósza András:** Bronzkori halmazleletek *Kemenczei Tibor* értékelésével) VI – VII, 19.
Depotfunde aus der Bronzezeit (Mit Bewertung von *T. Kemenczei* VI – VII, 45.
- Kalicz Nándor:** Rézkori lelet Paszab községben I, 9.
Une trouvaille de l’âge du cuivre dans la commune Paszab I, 18.
Nahodka mednogo veka v sz. Paszab I, 21.
- Kalicz Nándor:** A baktalórántházi sírlelet II, 7.
The Grave of Baktalórántháza II, 15.
- Kalmár János:** A buzogány IV – V, 31.
Der Streitkolben IV – V, 44.
- Kalmár János – Szalontai Barnabás:** A Báthoriak címeres köemlékei II, 63.
I monumenti stemmati di pietra dei Báthori II, 71.
- Kemenczei Tibor:** A Napkor-piripucpusztai bronzlelet VIII – IX, 13.

- Der Bronzefund aus Napkor-Piripucpuszta VIII–IX, 22.
- Kemenczei Tibor:** A tiszalöki bronz kardlelet X, 23.
Bronzener Schwertfund von Tiszalök X, 28.
- Koroknay Gyula:** Egyenes szentélyzáródású templomok Szabolcs-Szatmár megyében I, 98.
Églises médiévales à clôture droite du sanctuaire du Comitat Szabolcs-Szatmár I, 127.
- Koroknay Gyula:** A kállói vár II, 73.
La fortezza di Kálló II, 88.
Kreposzt Kálló II, 89.
- Koroknay Gyula:** Francisco Wrabetz képsorozata Nyíregyházán VI–VII, 69.
Die Bilderserie von Francisco Wrabetz in Nyíregyháza VI–VII, 73.
- Kovács Sándor:** Jegyzetek a Béla-várhegyi leletekről VIII–IX, 25.
Aufzeichnungen über die Fundstücke aus Béla-Várhegy VIII–IX, 33.
- Kralovánszky Alán:** A papi honfoglaláskori temető III, 27.
Das Gräberfeld in Pap aus der Landnahmezeit III, 38.
- Makkay János:** Az újkenézi (cserepeskenézi) kelta leletek I, 24.
The celtic finds in Újkenéz (Cserepeskenéz) I, 30.
- Makkay János:** Különös régészeti leletek a Jósza András Múzeumban III, 7.
Strange Prehistoric Finds in the Jósza András Museum III, 23.
- Merényi László:** Szabolcs-Szatmár története az 1945-ös és az 1947-es választások között X, 119.
Die Geschichte des Komitates Szabolcs-Szatmár im Zeitraum zwischen den Wahlen von Jahre 1945 bis 1947 X, 142.
- Merényi Oszkár:** Szemere Pál kiadatlan kritikai műve Kölcsey ellen és Berzsenyi mellett (1817) I, 228.
Paul Szemere's Antikritik gegen Kölcsey über die Beurteilung von Berzsenyi's Gedichten (1817) I, 248.
- Nagy Gyula:** A vámosoroszi szárazmalom II, 129.
Moulin à manège de Vámosoroszi II, 146.
- N. Dikán Nóra:** A Szabolcs megyei nemzeti bizottság működése 1945 április végéig X, 109.
Die Tätigkeit des Nationalkomitees im Komitat Szabolcs bis Ende April 1945 X, 118.
- Németh Péter:** Szabolcs és Szatmár megyék Árpád-kori (XI–XIII. századi) földvárai és monostorai X, 91.
Die Erdfesten und Münster der Komitaten Szabolcs und Szatmár aus der Árpádenzeit (XI–XIII. Jh.) X, 102.
- Nyarády Mihály:** Salétromfőzés Szabolcs megyében a XVI–XIX. században I, 170.
Salpetersieden im Komitat Szabolcs in den XVI–XIX. Jahrhunderten I, 212.
- Nyarády Mihály:** Pipakészségek Szabolcs megyében II, 113.
Tabakspfeifen (Rauchgeräte) im Komitat Szabolcs II, 126.
- Nyarády Mihály:** A szatmárcsekei református temető fejfái III, 193.
The Grave posts from the Cevetery in Szatmárcseke III, 215.
- Nyarády Mihály:** Az ajaki népviselet IV–V, 141.
Die Volkstracht von Ajak IV–V, 191.
- Oroszlán Zoltán:** Az első múzeológiai művecske régészeti irodalmunkban VIII–IX, 7.
Das erste museologische Werkchen in unserer Literatur für Archäologie VIII–IX, 12.
- Sonkoly István:** Kölcsey megzenésítések II, 167.
La messa in musica delle poesie di Kölcsey II, 171.
- Sterbecz István:** A goda (*Limosa limosa* L.) ökológiai problémái a magyarországi tájváltozások tükrében IV–V, 211.
Oecological problems of the *Limosa limosa* L. after the changes of landscape in Hungary IV–V, 218.
Ekologiceszkie problemi *Limosa limosa* L. v zerkale izmenenij landsafta v Vengrii IV–V, 218.
- Sterbetz István:** Hazai vizsgálatok a madarak burgonyabogár (*Leptinotarsa decemlineata* Say) pusztításáról VI–VII, 123.
Die Rolle der Vögel in der Nichtung des Kartoffelkäfers in Ungarn VI–VII 127.
- Sterbetz István:** A földikutya új magyarországi lelőhelye Nyírbélteken VIII–IX, 203.
Neuer ungarischer Aufenthaltsort der Westblindmaus in Nyírbéltek VIII–IX, 206.
- Szabó László:** A nagypénteki és húsvéti táplálkozás a beregi Tiszaháton IV–V, 129.
Cibi del Venerdì Santo e di Pasque a Tiszahát nel comitato di Bereg IV–V, 138.
- Szalontai Barnabás:** Keresztes György nyírbátori fazekasmester munkássága VIII–IX, 143.
Die Tätigkeit des Topfermeisters György Keresztes in Nyírbátor VIII–IX, 157.

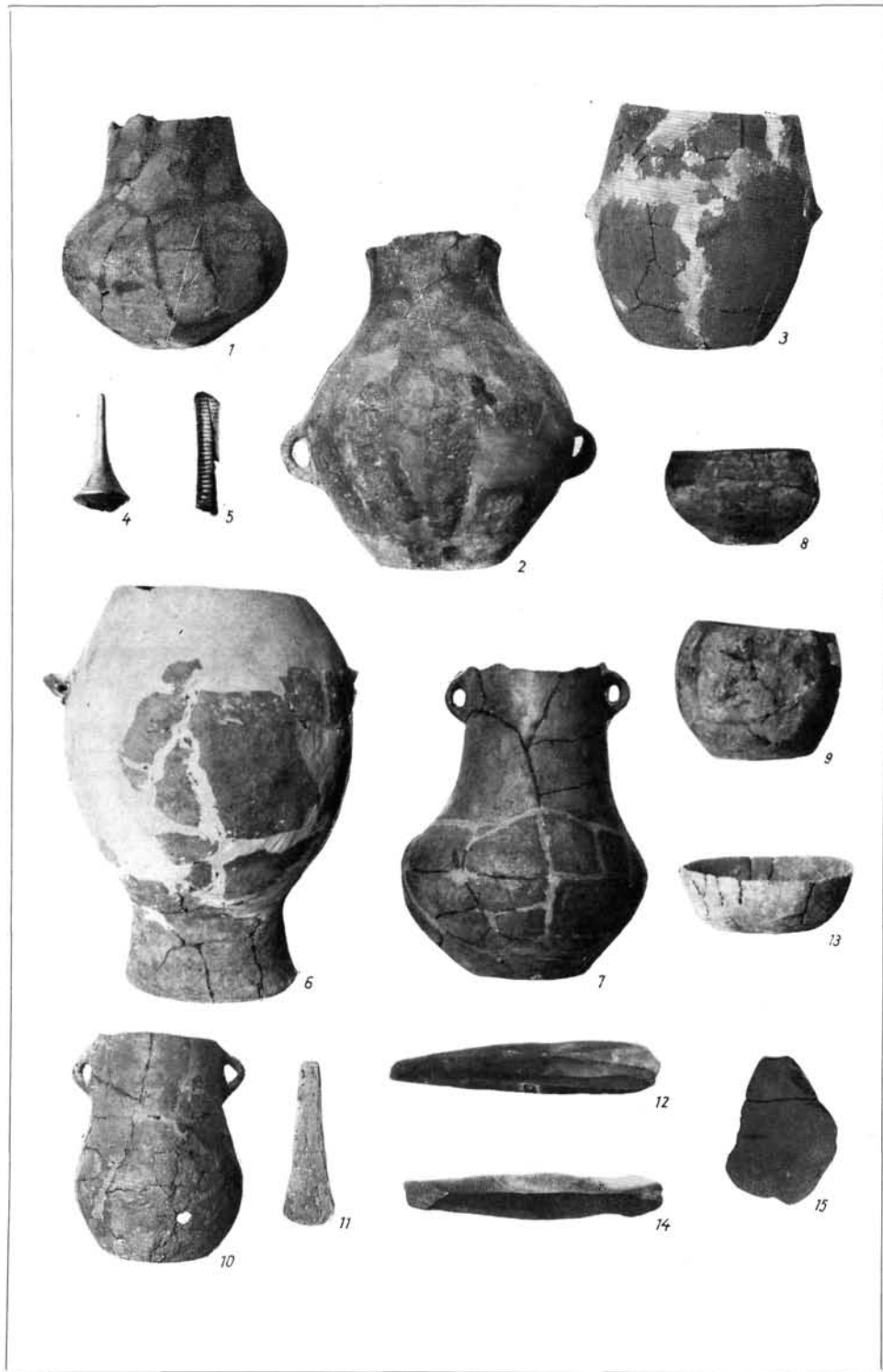
Szántó Zsuzsa: Magyar internacionalisták a polgárháború befejező szakaszában Szovjet-Oroszországban X, 7.
Vengerszkie internacionalnszti v period okoncsanil graazsdanszkoj vojni v Szovetszkoj Rosszii X, 21.
Sz. Muraközi Ágota: A lidére a nyírségi néphitben X, 183.
Der Lidére im Volksglauben des Gebietes Nyírség X, 200.

Telepy Katalin: Benczúr-rajzok Nyíregyházán IV – V, 195.
Dessins de Benczúr à Nyíregyháza IV – V, 209.
Újvári Zoltán: Tasnádi Lajos botpaládi kéziratok könyve III, 155.
Das handschriftliche Volksliederbuch von Lajos Tasnádi (Botpalád) III, 175.

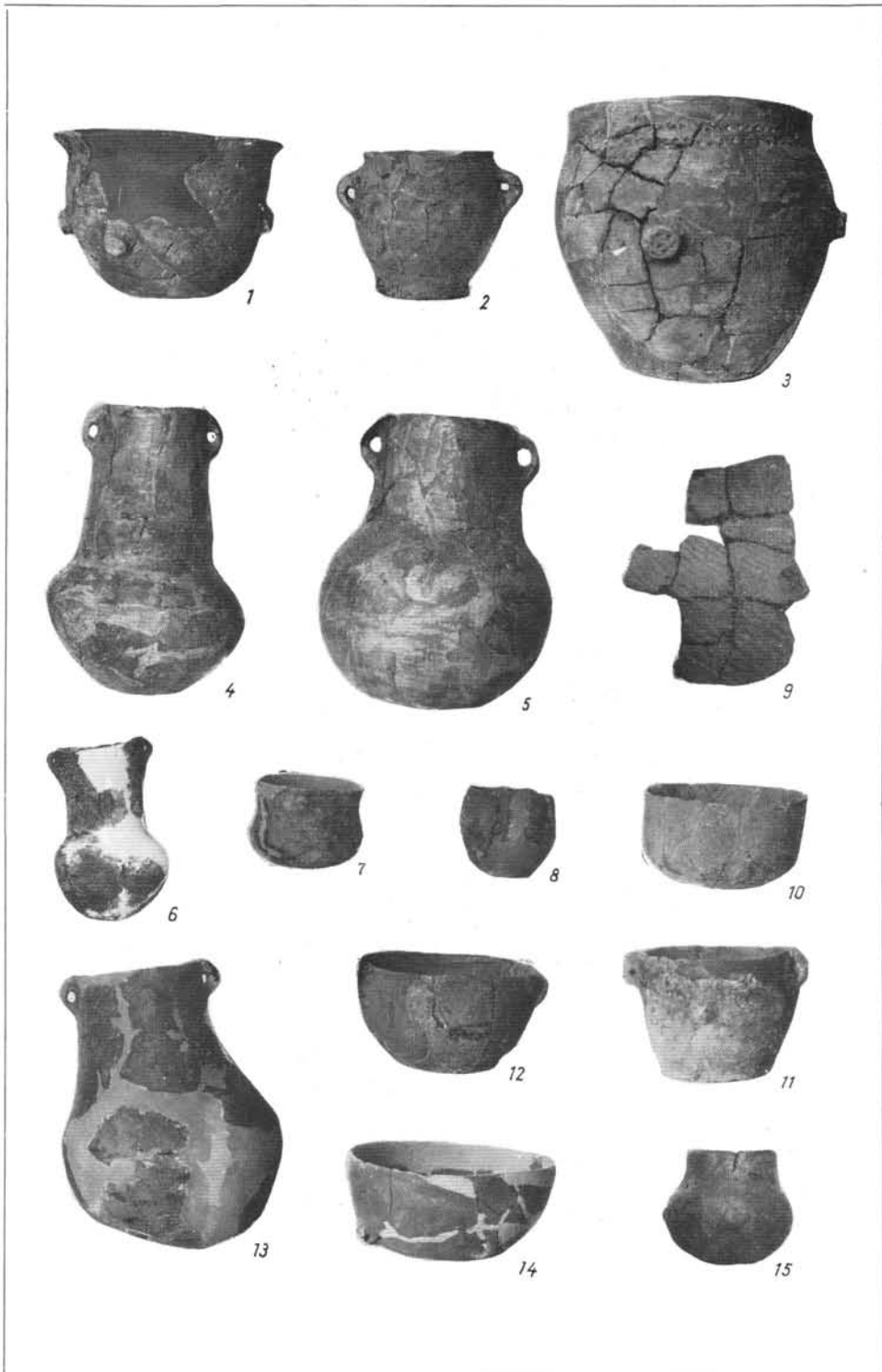
TÁBLÁK

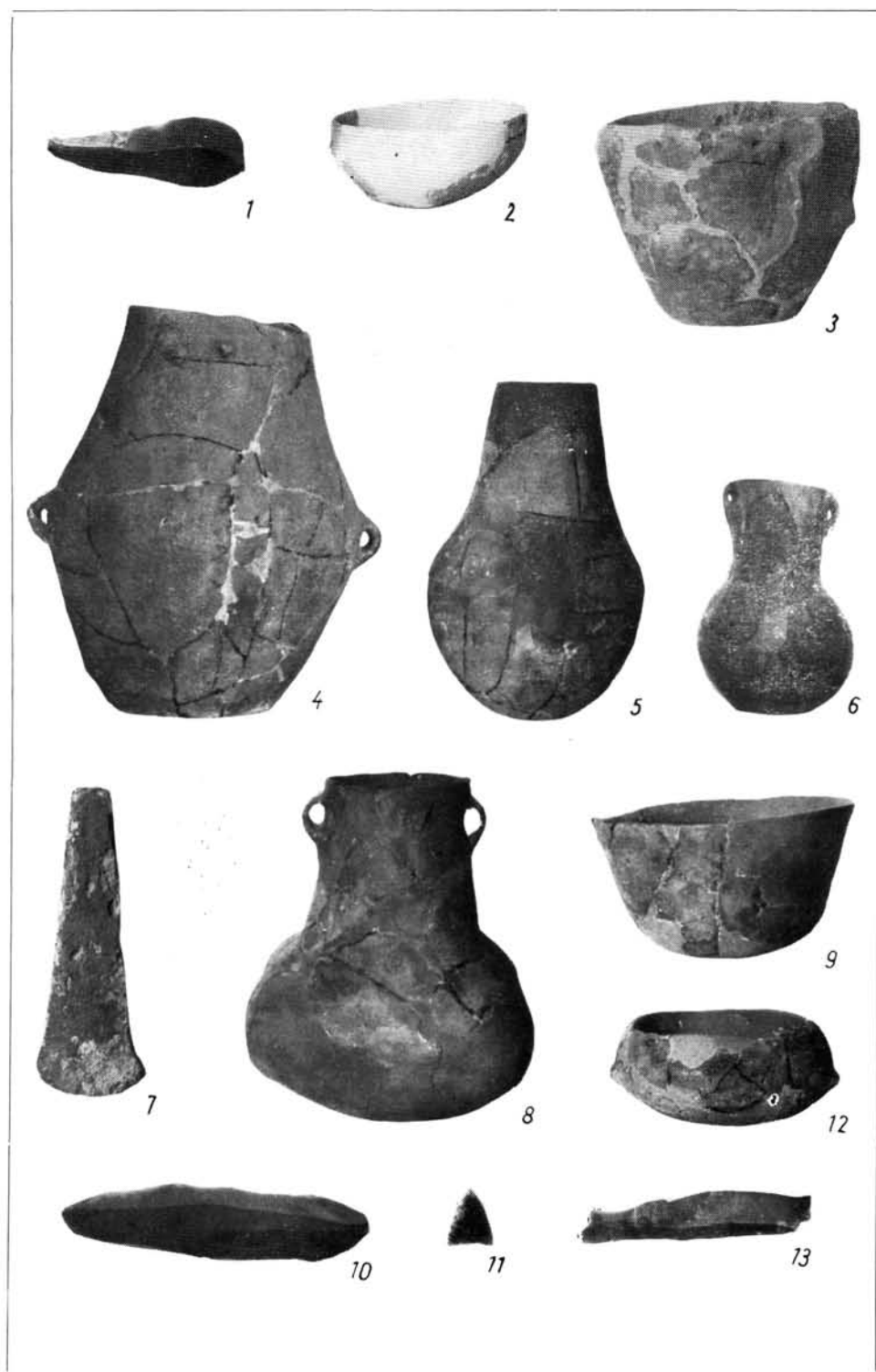
I. tábla. 1.: 3. sír; 2-4.: 4. sír; 5.: 6. sír; 6-11.: 5. sír; 12-13.: 7. sír; 14-15.: 8. sír;
 16-17.: 10. sír.
 2-11, 13.: 1 : 2; 15.: 1 : 3; 16-17.: 1 : 4; 1, 12, 14.: 1 : 5.

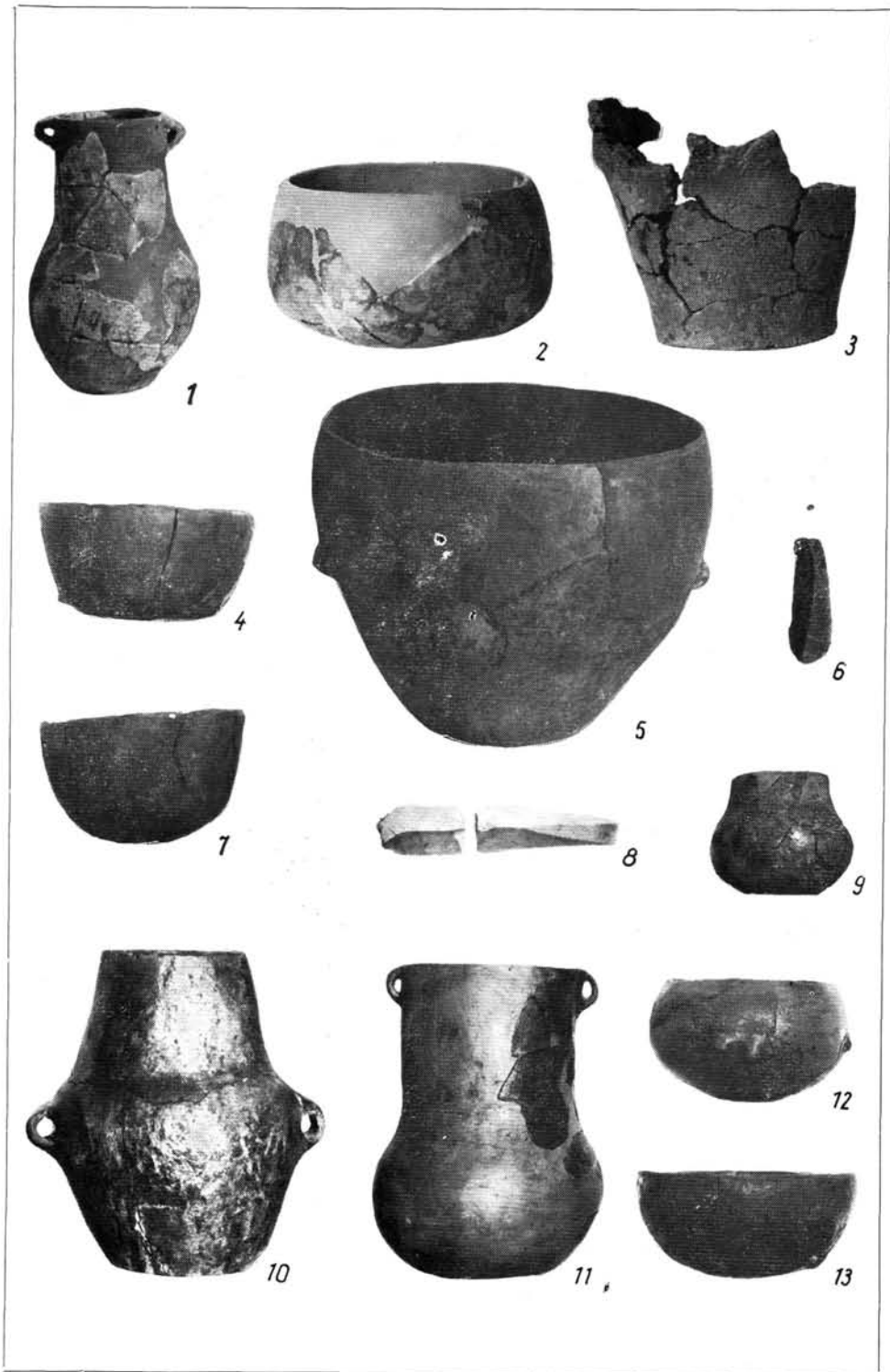
II. tábla. 1 6.: 11. sír; 7-9.: 12. sír; 10-12.: 13. sír; 13-15.: 14. sír.
4-5.: 3 : 4; 11-12, 14-15.: 3 : 8; 1-3, 6-10, 13.: 1 : 4.

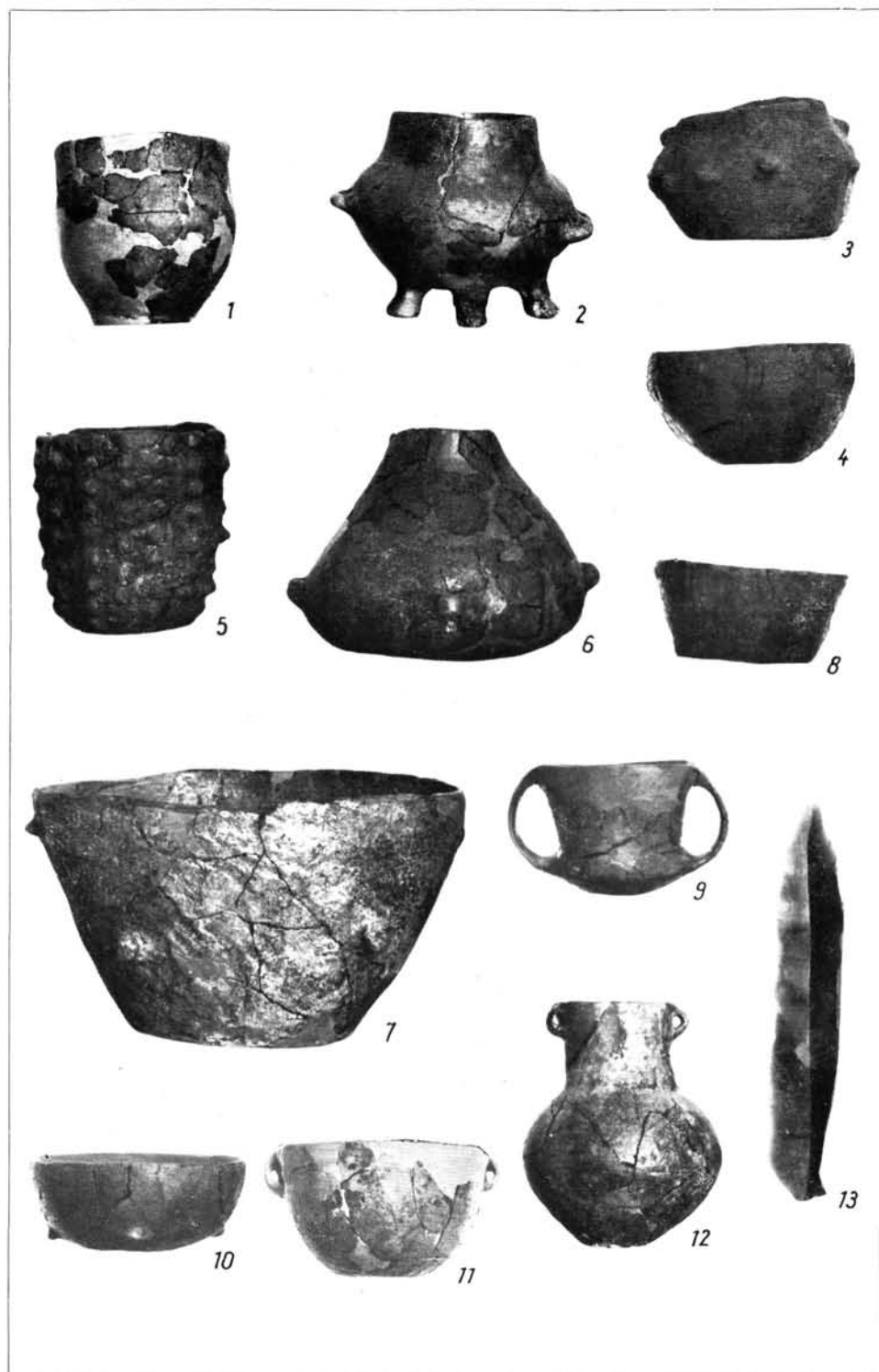
III. tábla. 1-3.: 15. sír; 4-5.: 16. sír; 6-8.: 17. sír; 9.: 18. sír; 10-11.: 22. sír; 12.: 23. sír;
 13.: 27. sír; 14.: 28. sír; 15.: 29. sír.
 9.: 3 : 8; 1-8, 10-15.: 1 : 4.

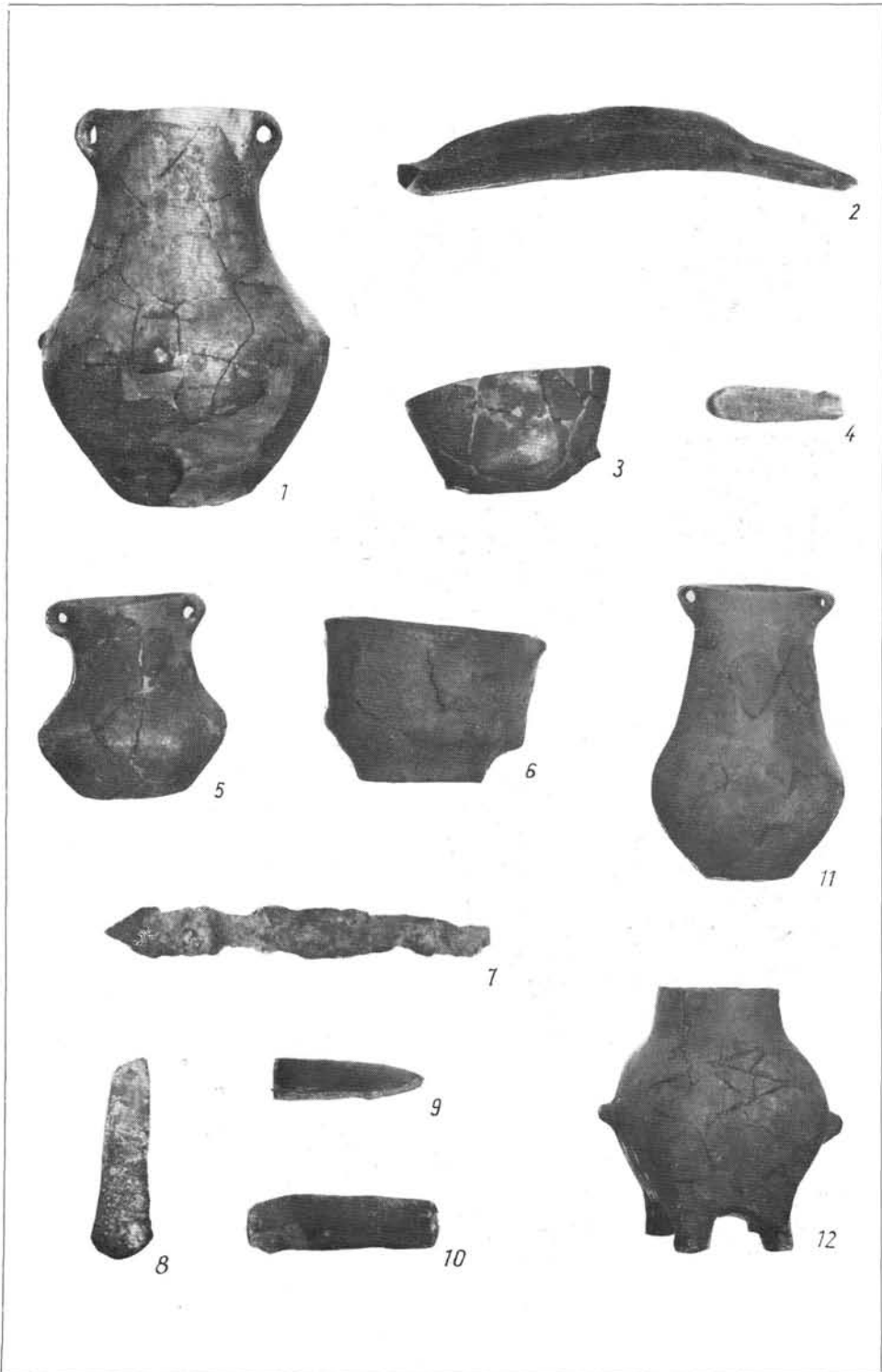
IV. tábla. 1.: 18. sír; 2-5.: 19. sír; 6.: 20. sír; 7-11.: 21. sír; 12-13.: 24. sír.
1, 7, 10, 12.: 1 : 2; 2-3, 8-9, 11.: 1 : 3; 4-6.: 1 : 4.

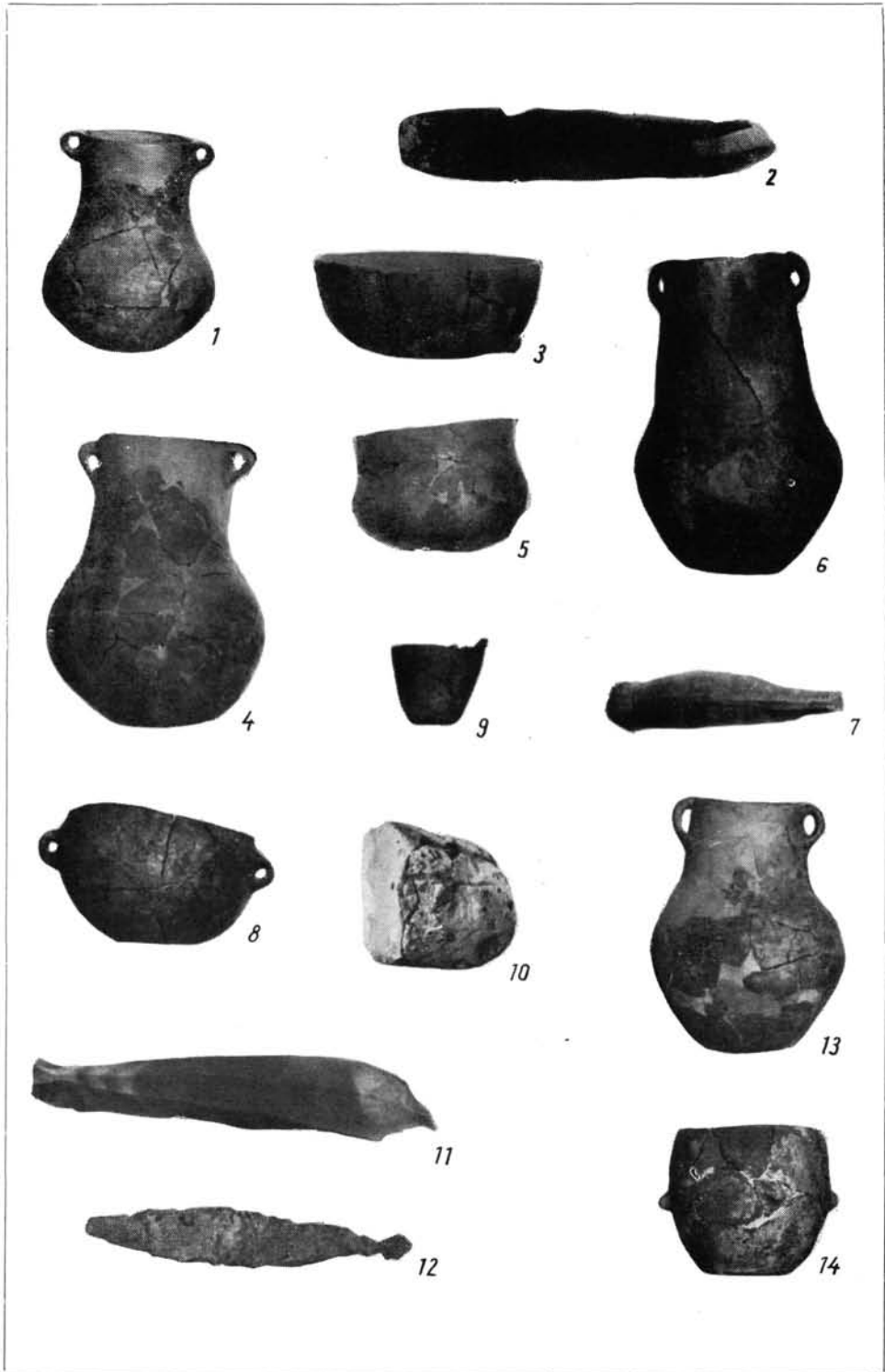
V. tábla. 1-5.: 25. sír; 6.: 26. sír; 7-9.: 30. sír; 10.: 31. sír; 11-12.: 32. sír; 13.: 33. sír.
6, 8.: 1 : 2; 2-4, 7, 12-13.: 1 : 3; 1, 5, 9-11.: 1 : 4.

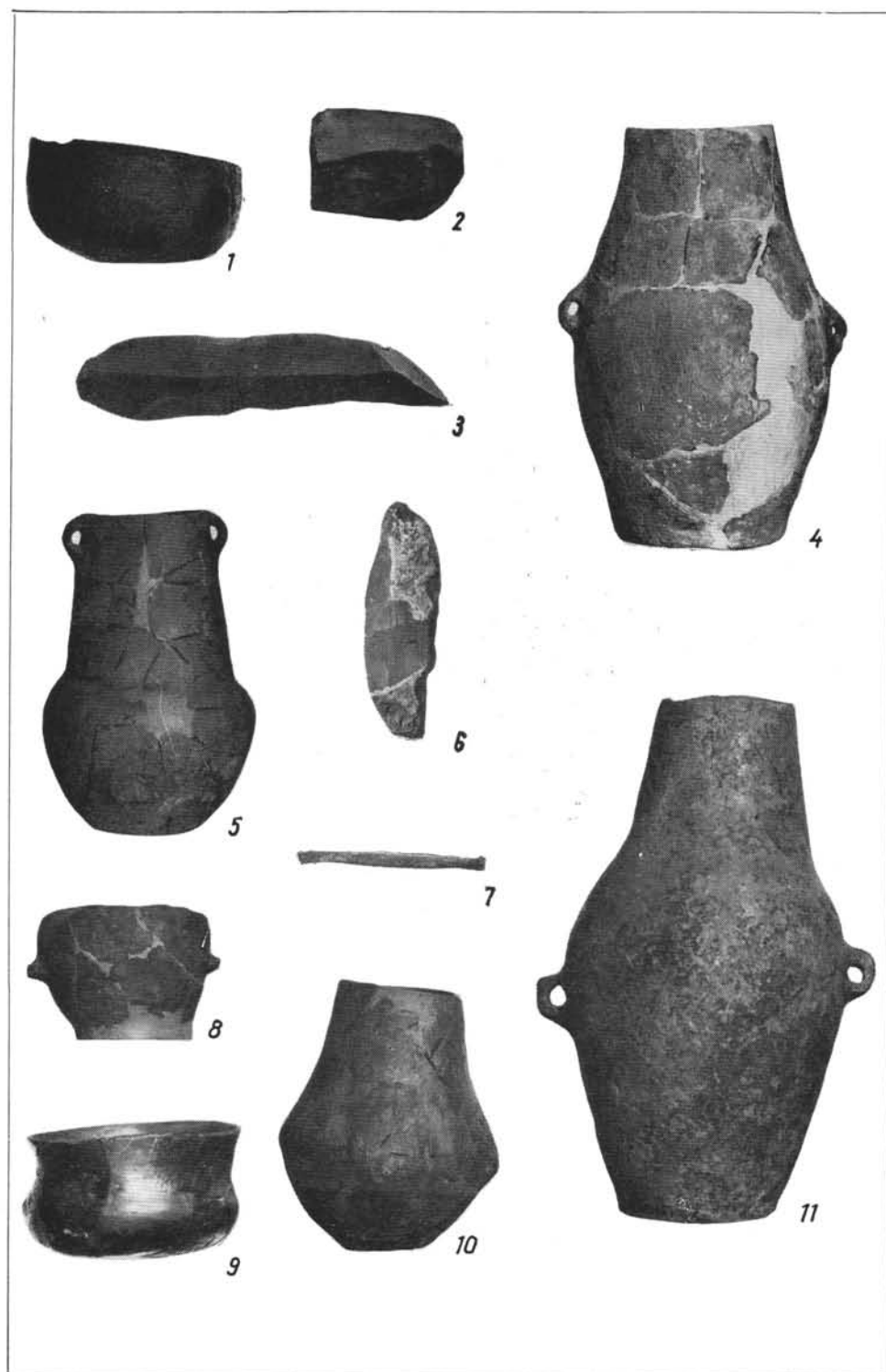
VI. tábla. 1-2.: 34. sír; 3.: 36. sír; 4-7.: 35. sír; 8.: 37. sír; 9.: 38. sír; 10-13.: 39. sír.
13.: 1 : 2; 3-4, 9-10.: 1 : 3; 1-2, 5-7, 11-12.: 1 : 4.

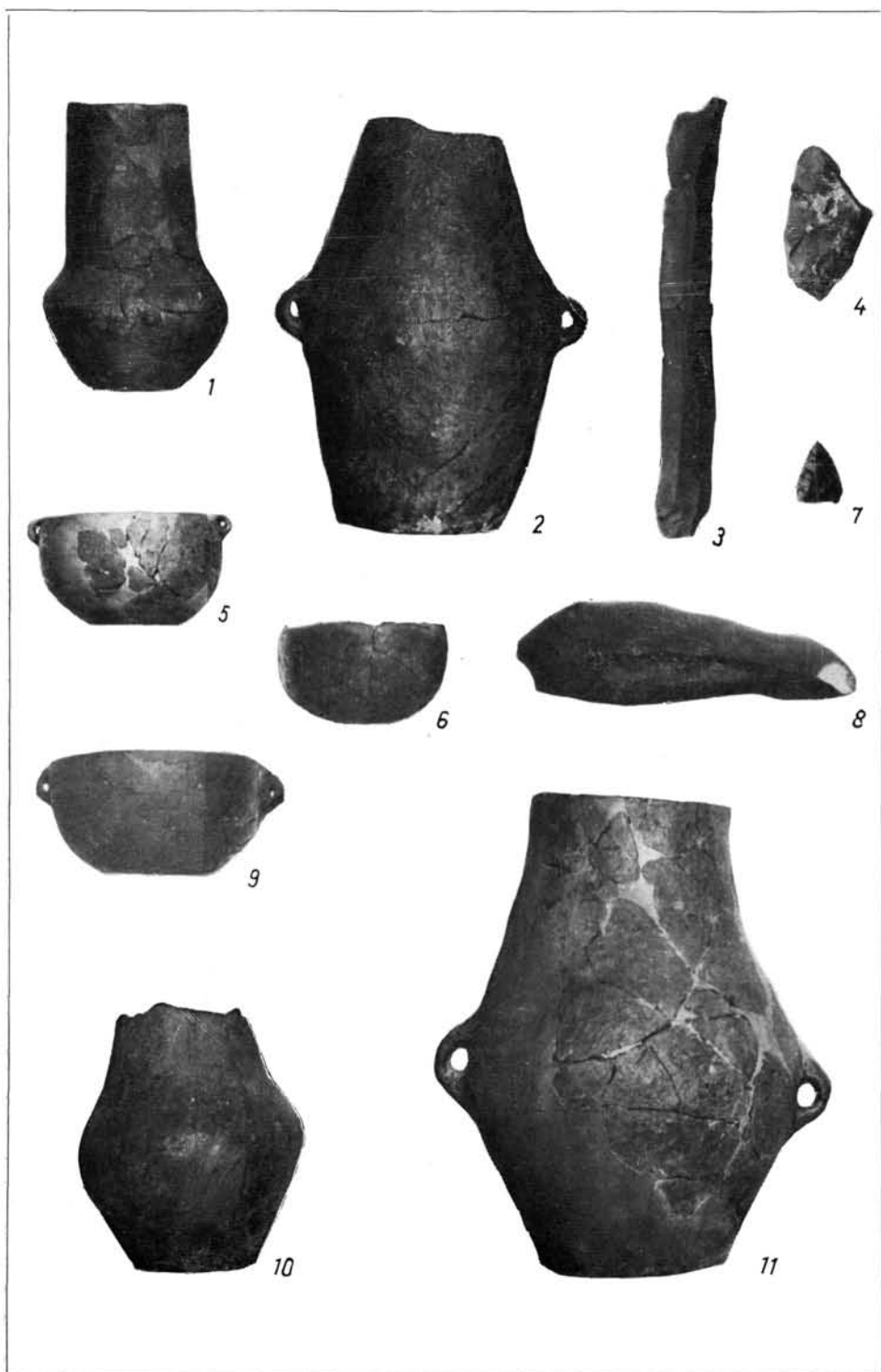
VII. tábla. 1-2.: 41. sír; 3-4.: 42. sír; 5-6.: 43. sír; 7-10.: 45. sír; 11-12.: 44. sír.
2, 4, 7-10.: 1 : 2; 1, 3, 5-6, 11-12.: 1 : 4.

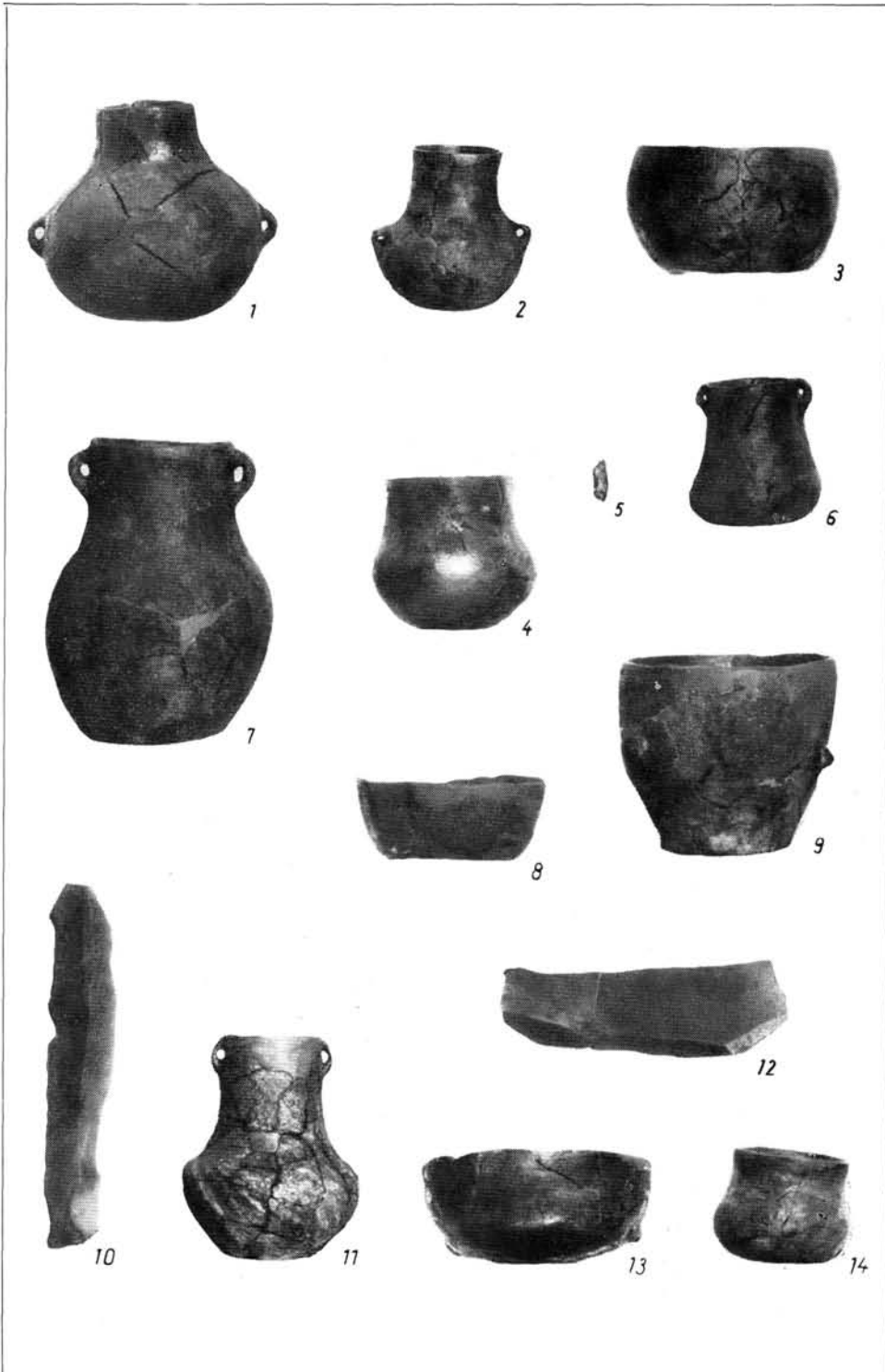
VIII. tábla. 1-3.: 48. sír; 4-7.: 49. sír; 8-10.: 50. sír; 11-14.: 52. sír.
 2, 7, 10-12.: 1 : 2; 3, 9.: 1 : 3; 1, 5-6, 8, 13, 14.: 1 : 4; 4.: 1 : 5.

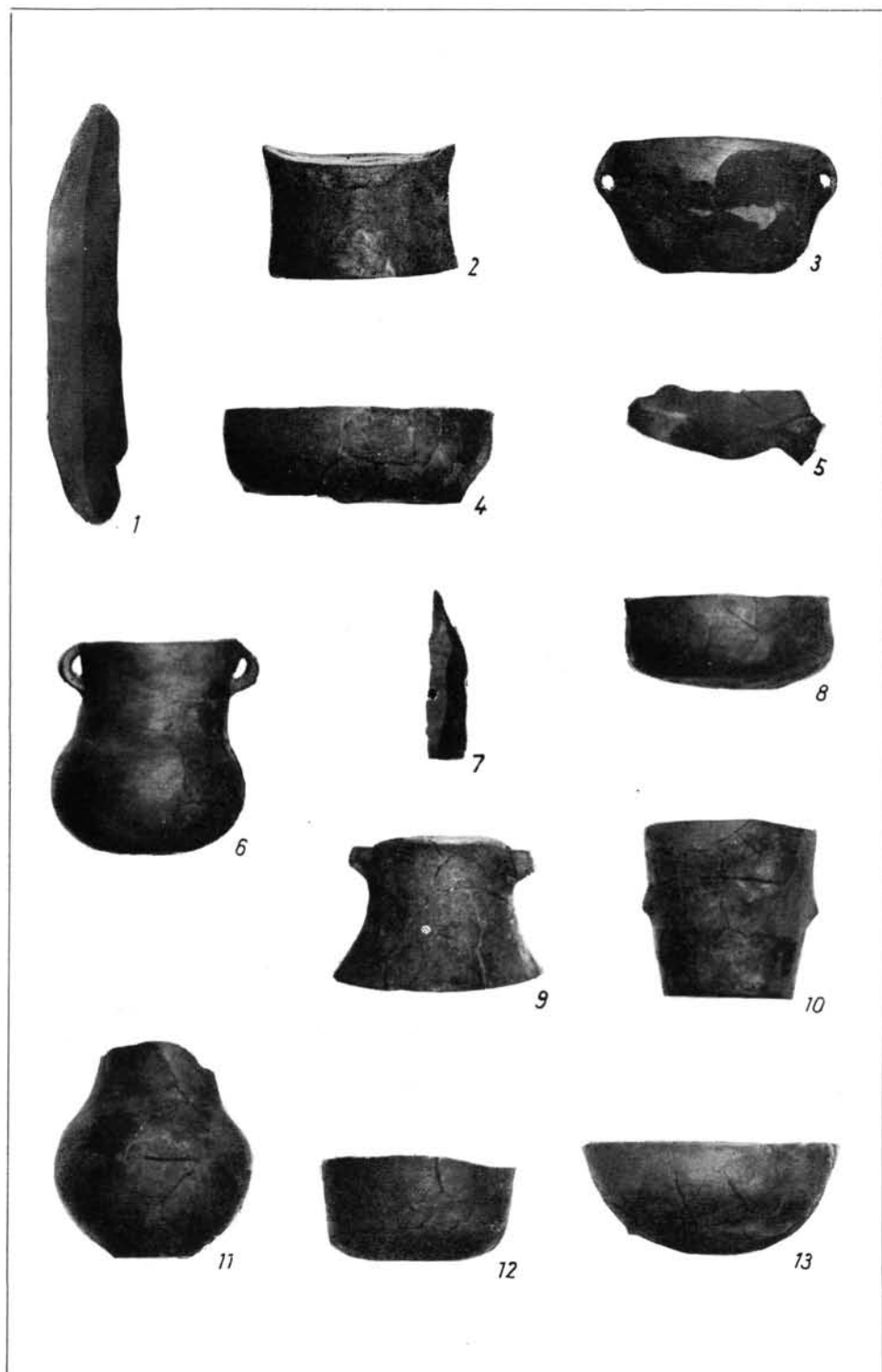
IX. tábla. 1-2.: 51. sír; 3-8.: 53. sír; 9-11.: 54. sír;
2-3, 6-7.: 1 : 2; 1, 9.: 1 : 3; 4-5, 8, 10-11.: 1 : 4.

X. tábla. 1-5.: 55. sír; 6-8.: 56. sír; 9.: 57. sír; 10.: 59. sír; 11.: 58. sír.
 3-4, 7-8.: 1 : 2; 1-2, 5-6, 9-11.: 1 : 4.

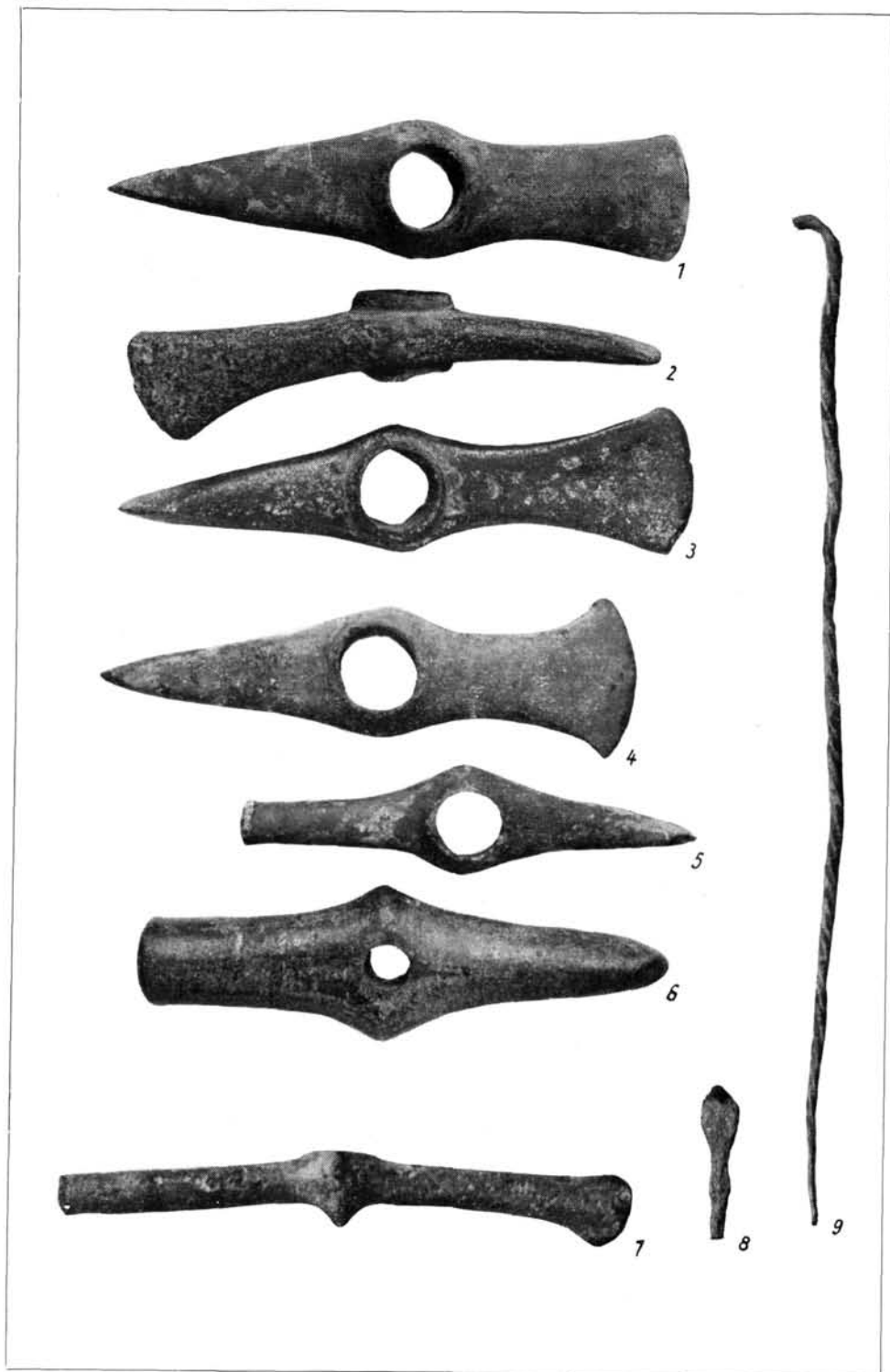
XI. tábla. 1.: 58. sír; 2.: 59. sír; 3-6.: 60. sír; 7-9.: 61. sír; 10-11.: 62. sír; 12-14.: 63. sír.
 5, 10, 12.: 1 : 2; 3-4, 8, 13.: 1 : 3; 1-2, 6-7, 9, 11.: 1 : 4.

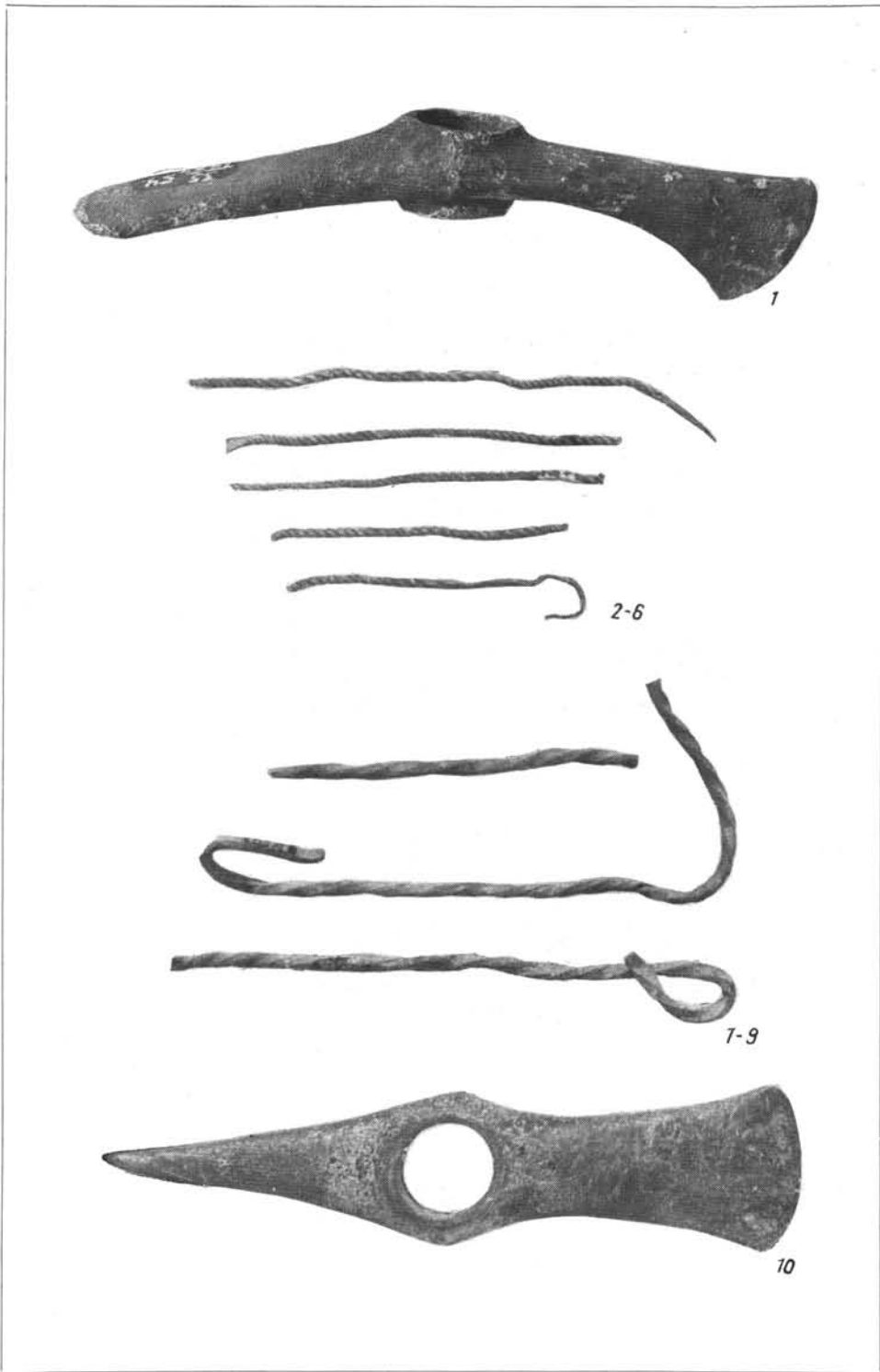
XII. tábla. 1-3.: 65. sír; 4-5.: 66. sír; 6-7.: 67. sír; 8-10.: 68. sír; 11-13.: 70. sír.
1, 5, 7.: 1 : 2; 2, 4, 8-10, 12-13.: 1 : 3; 3, 6, 11.: 1 : 4.

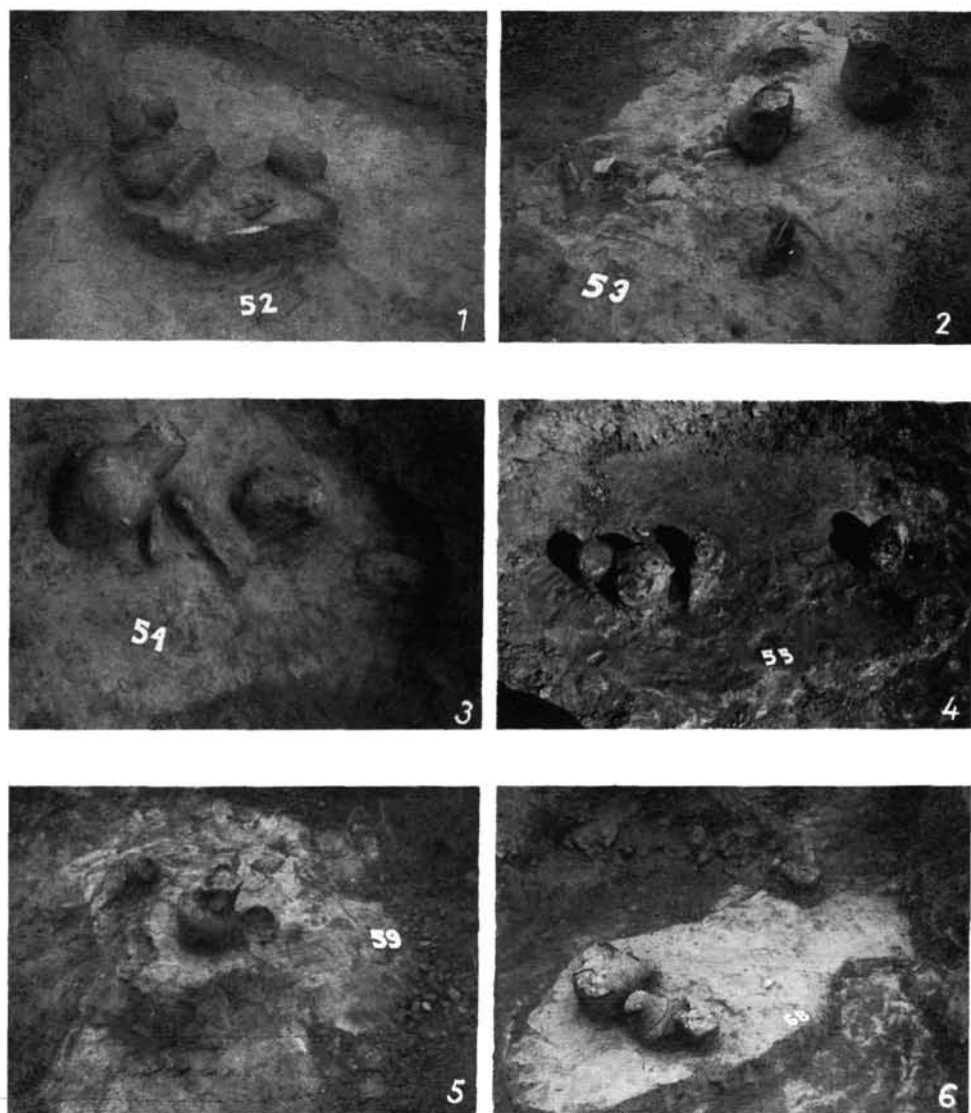
XIII. tábla. 1.: 59. sír; 2.: 31. sír; 3.: 29. sír.
1-3.: 1 : 2.

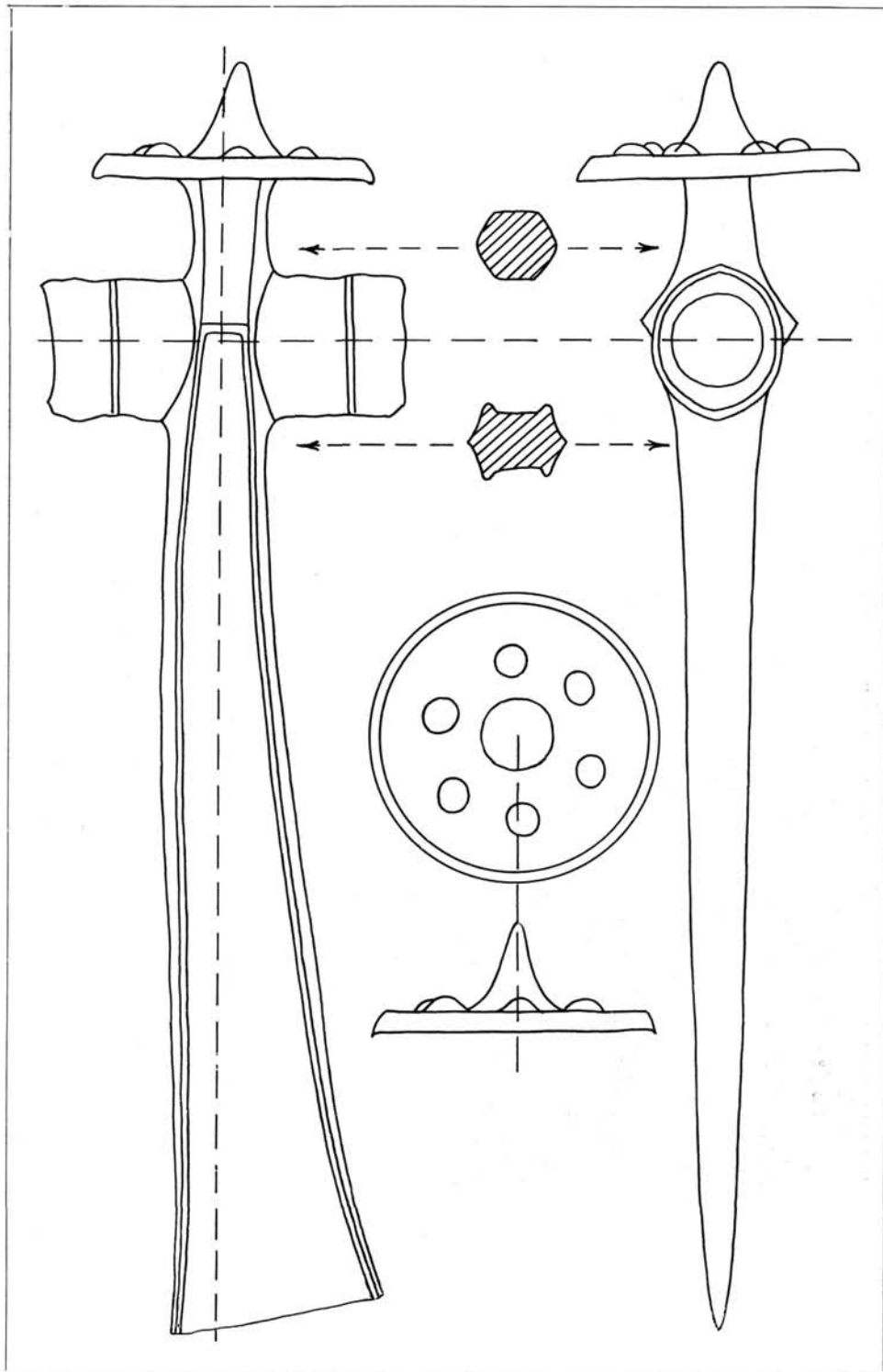
XIV. tábla. Ásatáson kívül talált leletek. 5-6.: „S” sír.
1-9.: 1 : 2.

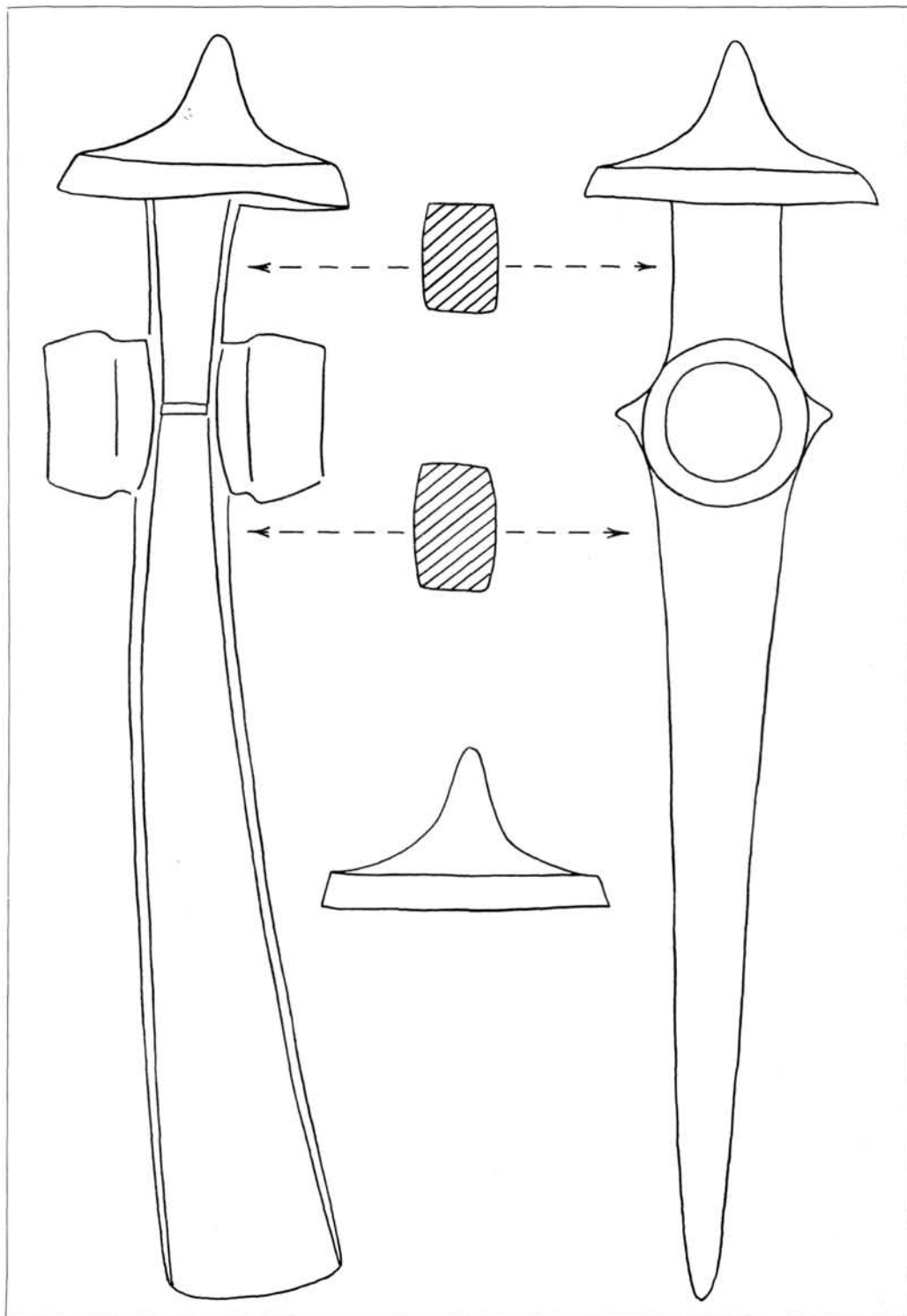
XV. tábla. 1.: Jászladány, 18. sír; 2-6.: Ernőd, 1. sír; 7-10.: Nagyhalász, Szőlőhegy.
1-10.: kb. 1 : 2.

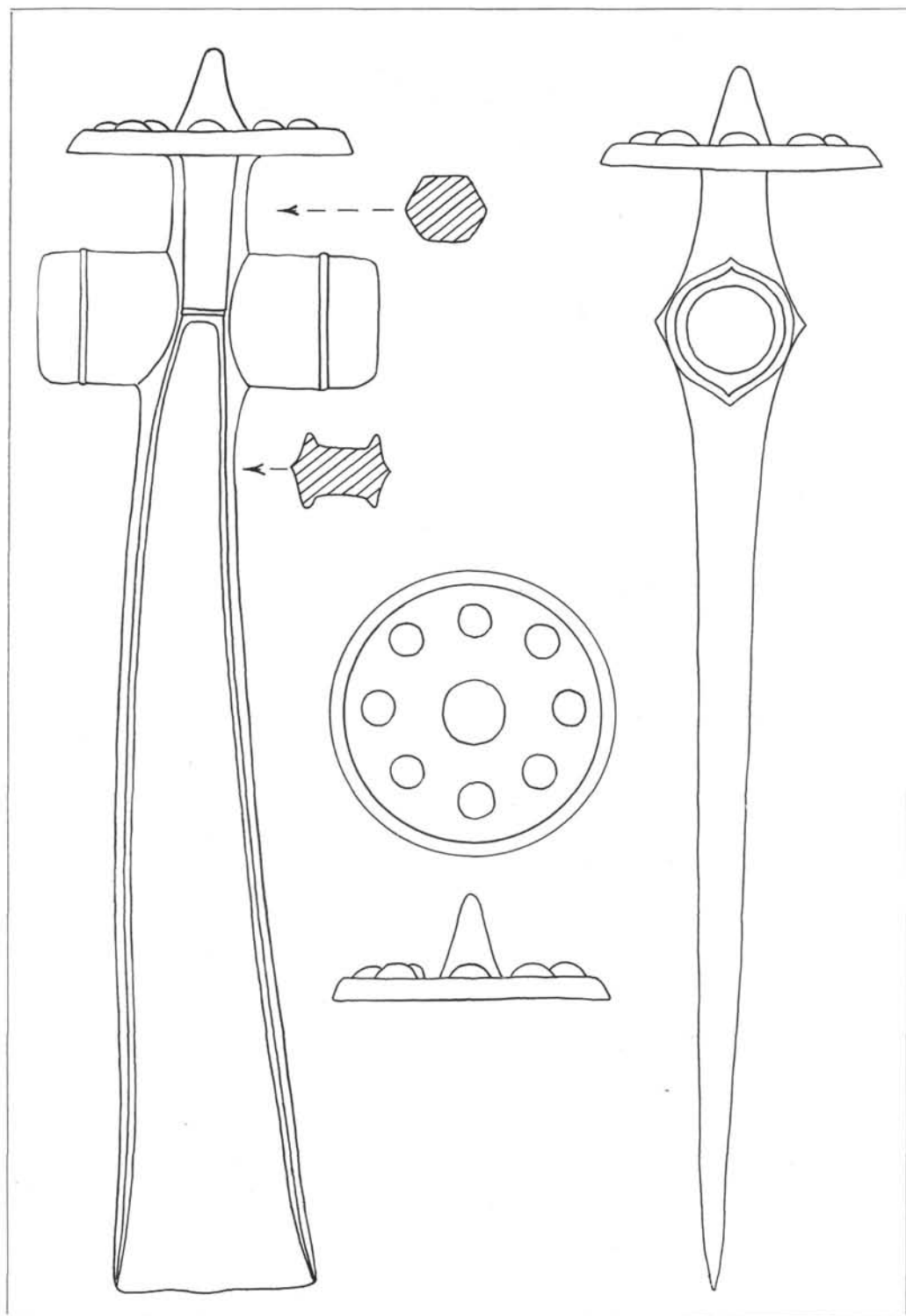
XVI. tábla. 1.: 52. sír; 2.: 53. sír; 3.: 54. sír; 4.: 55. sír; 5.: 59. sír; 6.: 68. sír.

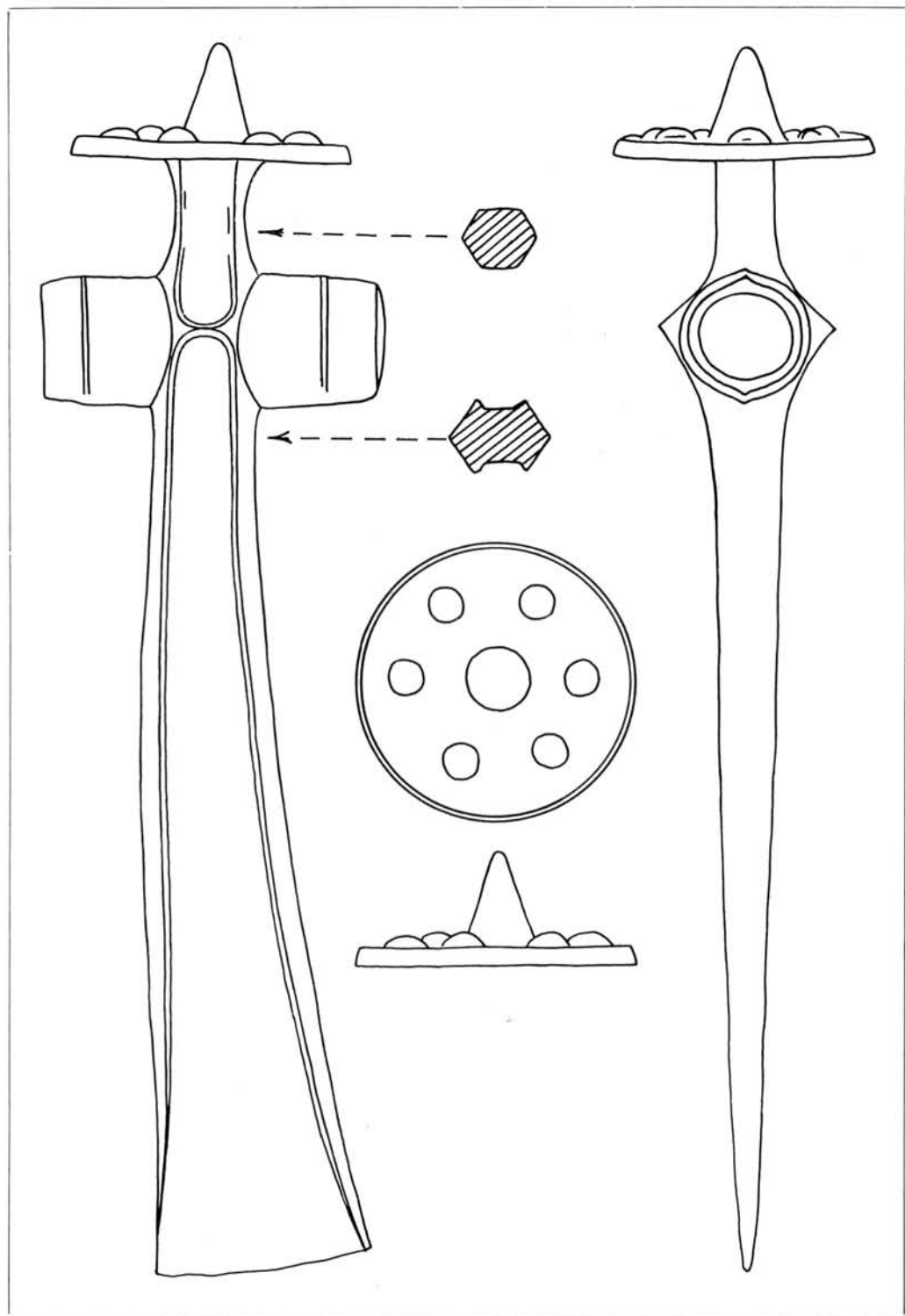
XVII. tábla. Az ajaki depot-lelet. Axt Nr. 1. JAM 68. 22. 3.

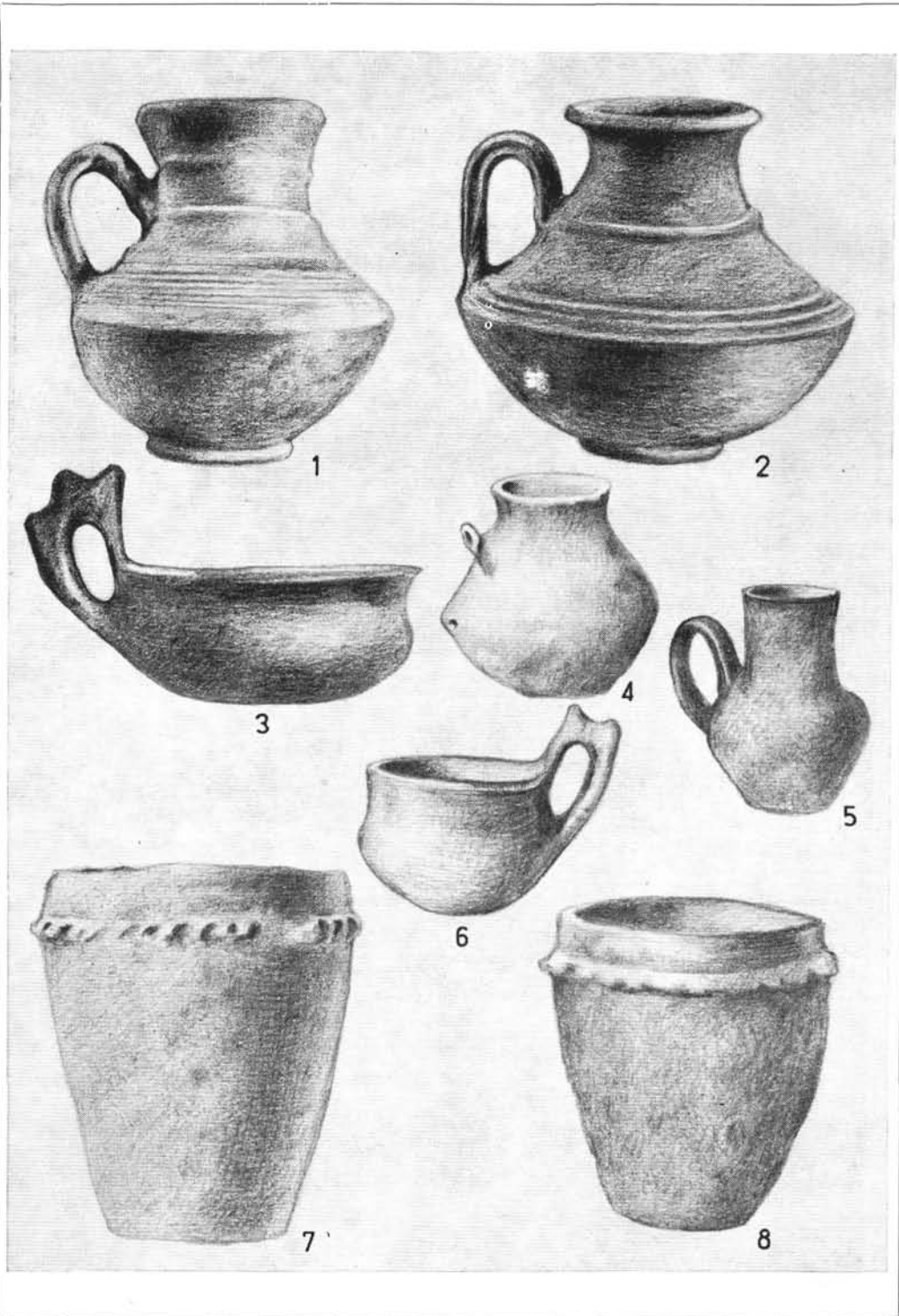
XVIII. tábla. Az ajaki depot-lelet. Axt Nr. 39. JAM 68. 22. 1.

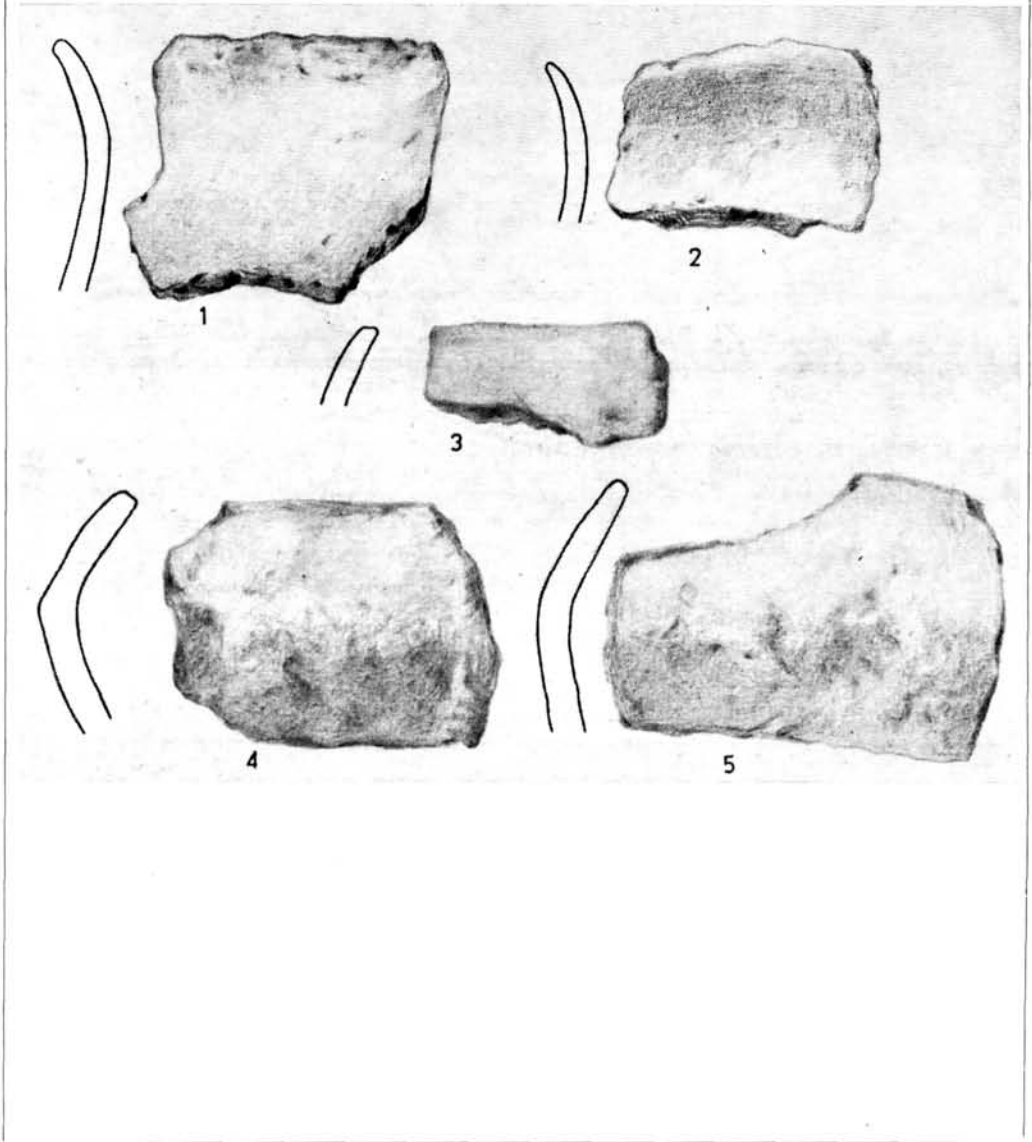
XIX. tábla. Az ajaki depot-lelet. Axt Nr. 35. JAM 68. 22. 4.

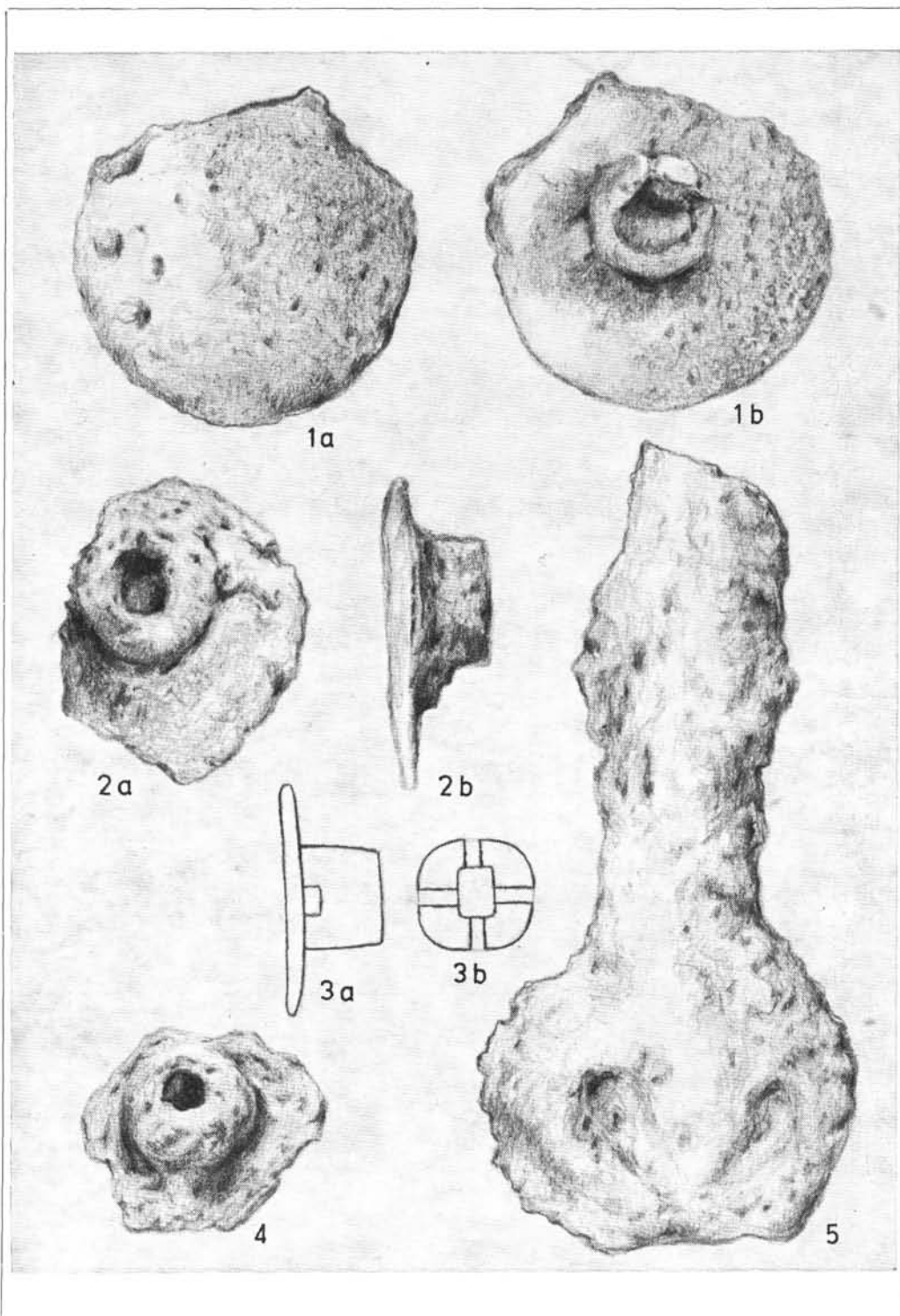
XX. tábla. Az ajaki depot-lelet. Axt. Nr. 31. JAM 68. 22. 3.

XXI. tábla. Tarpa. (Méret: 1 : 1)

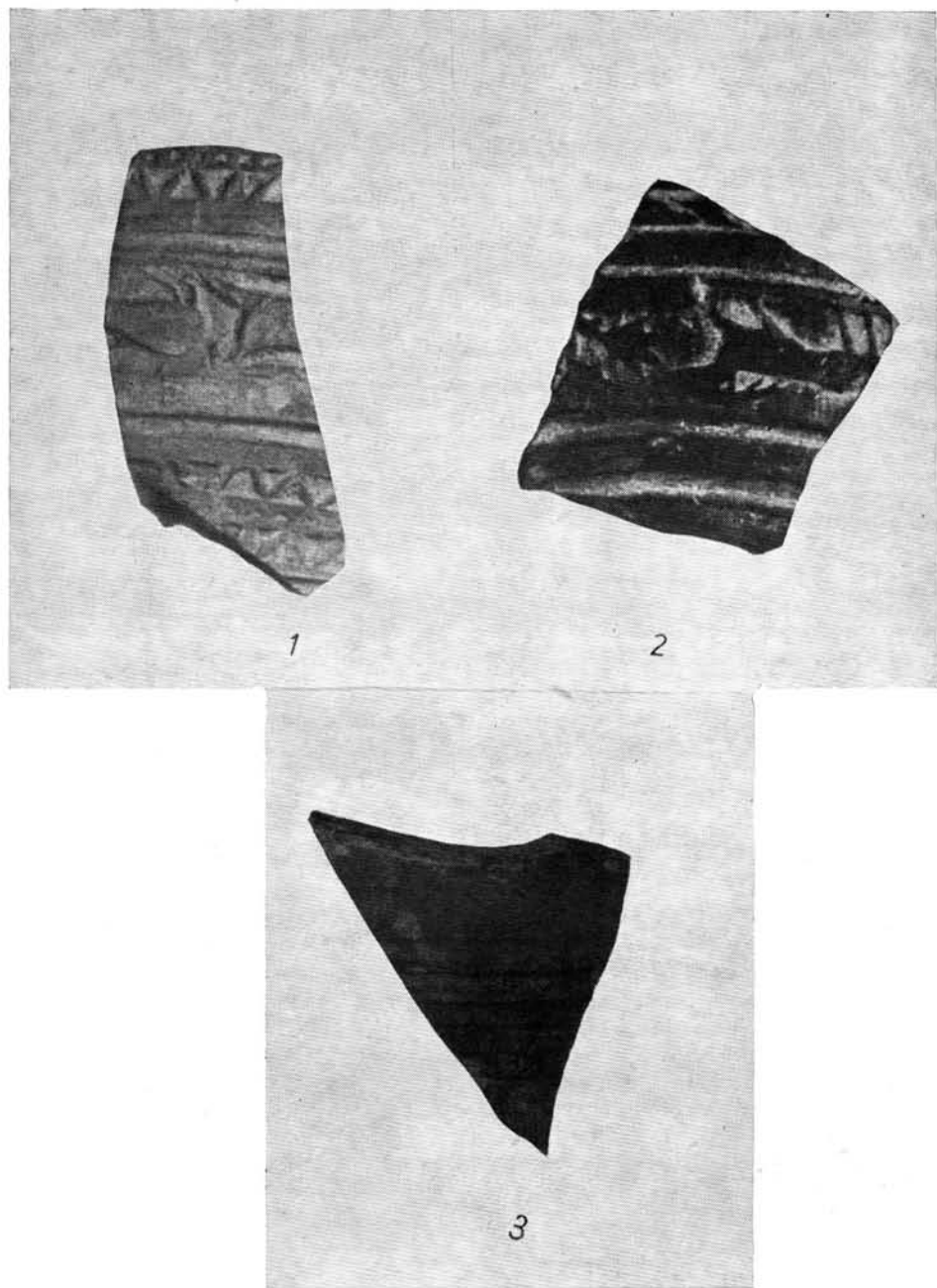
XXII. tábla. Tarpa. (Méret: $\frac{1}{2}$)

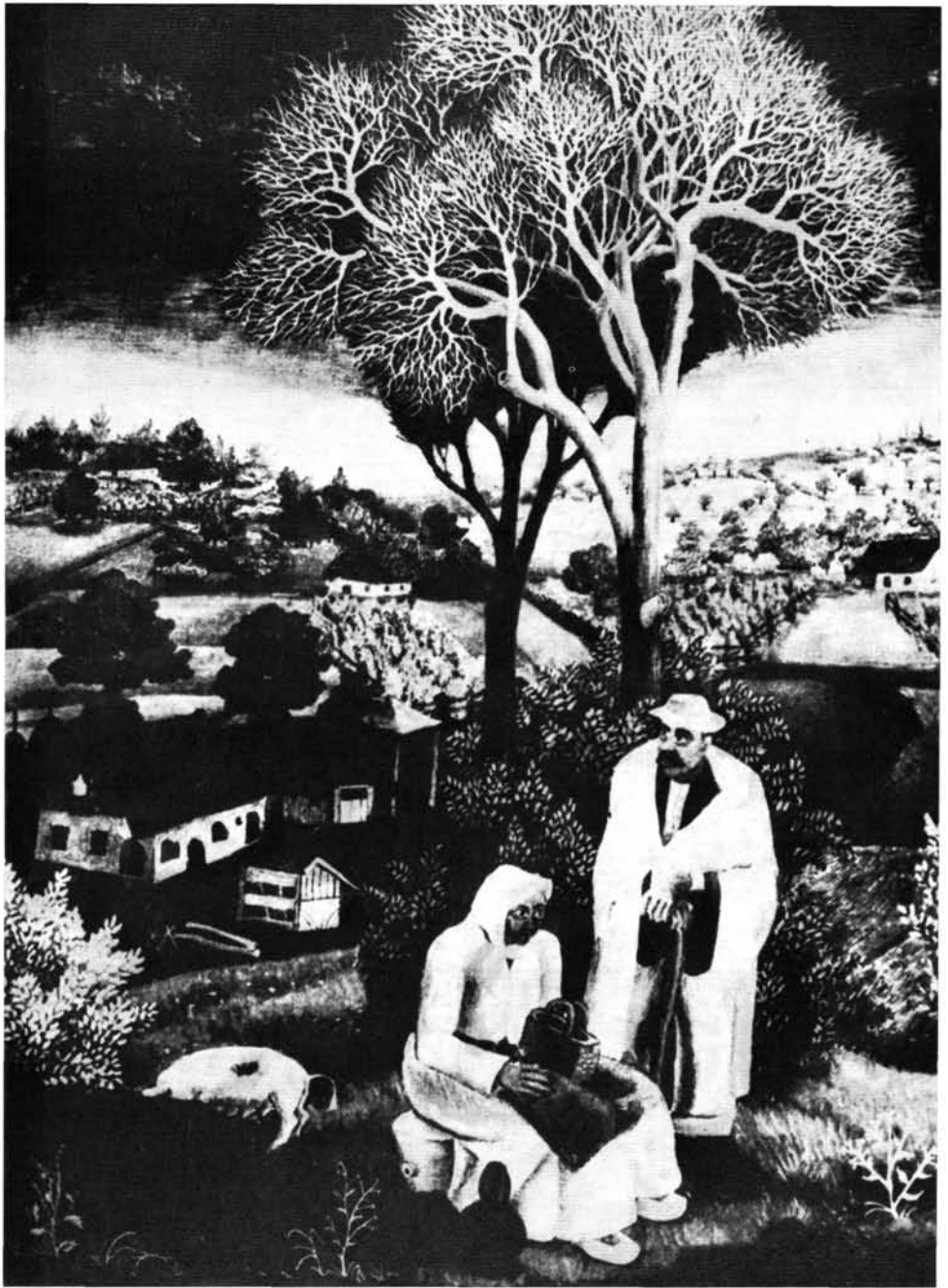
XXIII. tábla. 1-2, 7, Nyíregyháza-Közvágóhíd; 3, Alsótelekes; 4-5, Kustánfalva XIII. halom; 6, Kustánfalva III. halom; 8, Kustánfalva VII. halom. (1-3, 7: $\frac{1}{3}$; 4-6, 8: kb. $\frac{1}{4}$)

XXIV. tábla: Nagykálló, edényrészlet, a, b, c, d (=86. kép 1-4).

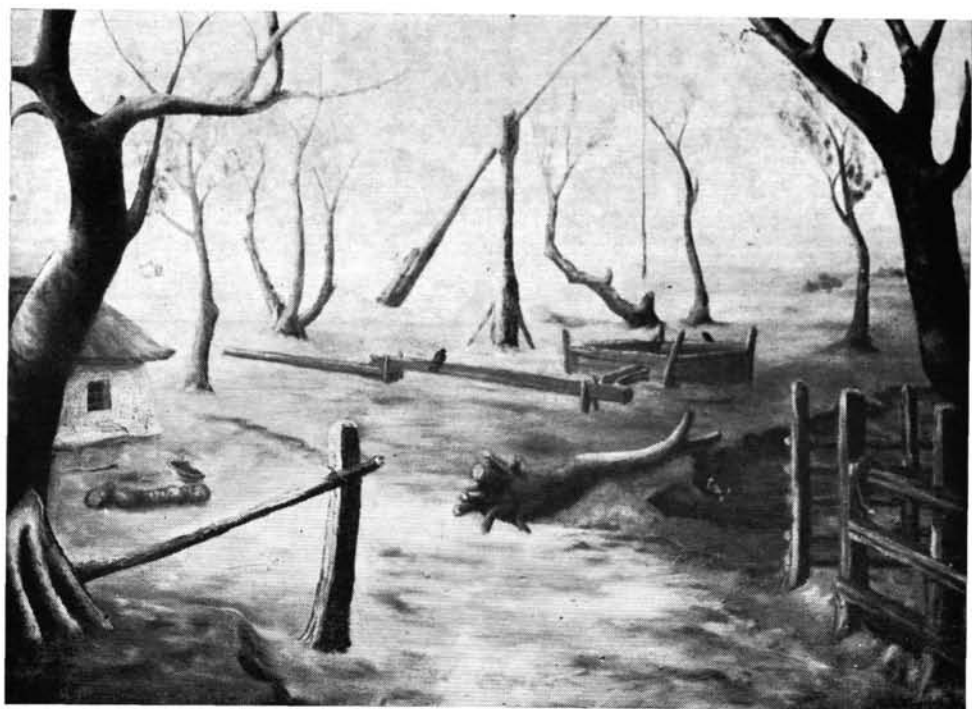
XXV. tábla. 1. Nagykállói edénytöredék. 2. Vásárosnamény, edénytöredék. 3. Nyírbogdány edénytöredék. ($\frac{1}{4}$ nagys.)

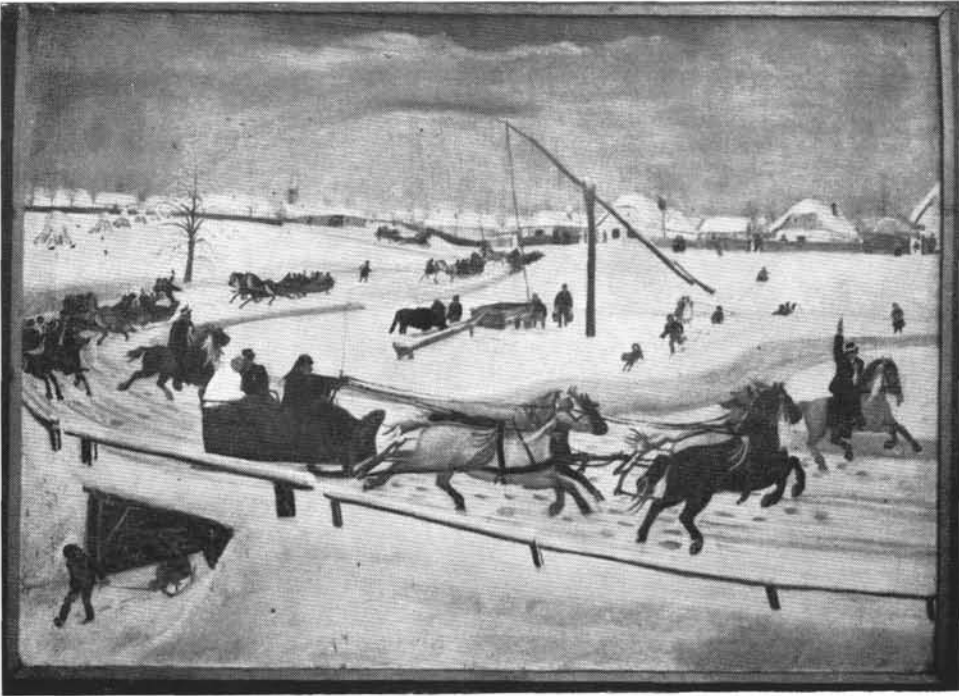
XXVI. tábla. Ivan Generalič (Jugoszlávia): Körtefa alatt (üvegre).

XXVII. tábla. Juhász ábrázolás borotvatok fedelén.

XXVIII. tábla. 1. Dudás Júlia: Harmatszedés (rajz). 2. Gajdos János: Tanyaudvar (olaj).

XXIX. tábla: 1. Győri Elek: Lakodalmi menet. 2. Győri Elek: Leánytemetés.

1

2

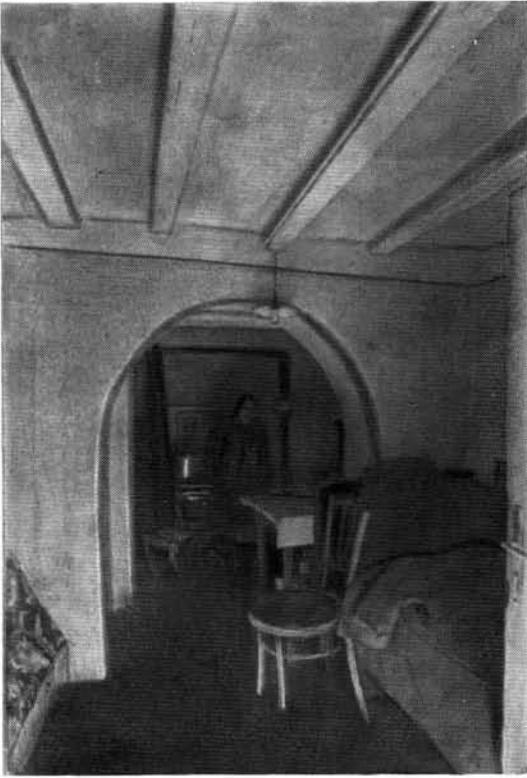

3

4

XXX. tábla. Tirpák lakóházak. 1. Sólyom u. 26.; 2. Horváth-bokor 20.; 3. Szarvas u. 93.; 4. Szarvas u. 112.

1

2

XXXI. tábla. 1. Szarvas u. 112. Konyharészlet. 2. Solyom u. 33. Lakóház.

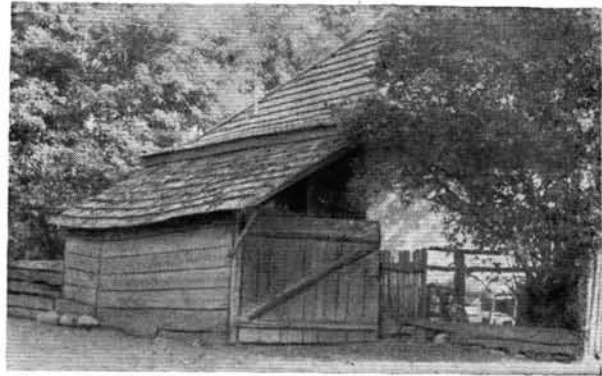
XXXII. tábla. Tírpák lakóház, Széna tér 11.; 2. Lakóház. Szarvas, Néphadsereg u. 27.;
3. Tírpák lakóház istállóval, Samóka-bokor 7.; 4. Búbos kemence. Samóka-bokor 7.

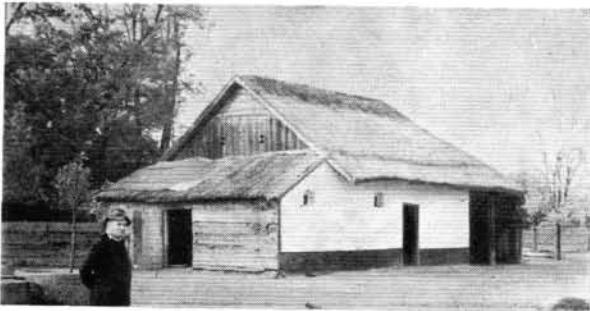
1

2

3

4

XXXIII. tábla. Lóistálló tyúkszínnel és kamrával. Samóka-bokor; 2. Nyári tehénszín;
3. Féderes talyigaszín; 4. Lóistálló tyúkszínnel és kocsiszínnel. János-bokor.

1

2

3

4

XXXIV. tábla. 1. Tirpák lakóház, Morgó u. 1.; 2. Tirpák lakóház, Kordován-bokor.;
3. Tetőfedés, Samóka-bokor.; 4. Házhomlokzat, Samóka bokor 9.

XXXV. tábla. A margitszigeti magyar rovásfeliratos sírkő (a felirat megtisztítása után).

XXXVI. tábla. Ladánybene. Rovásírásos edény és részlete. (F. Atheim után.)

JÓSA ANDRÁS MUZEUM
NYÍREGYHÁZA
KÖNYVTÁRA
29. 044

